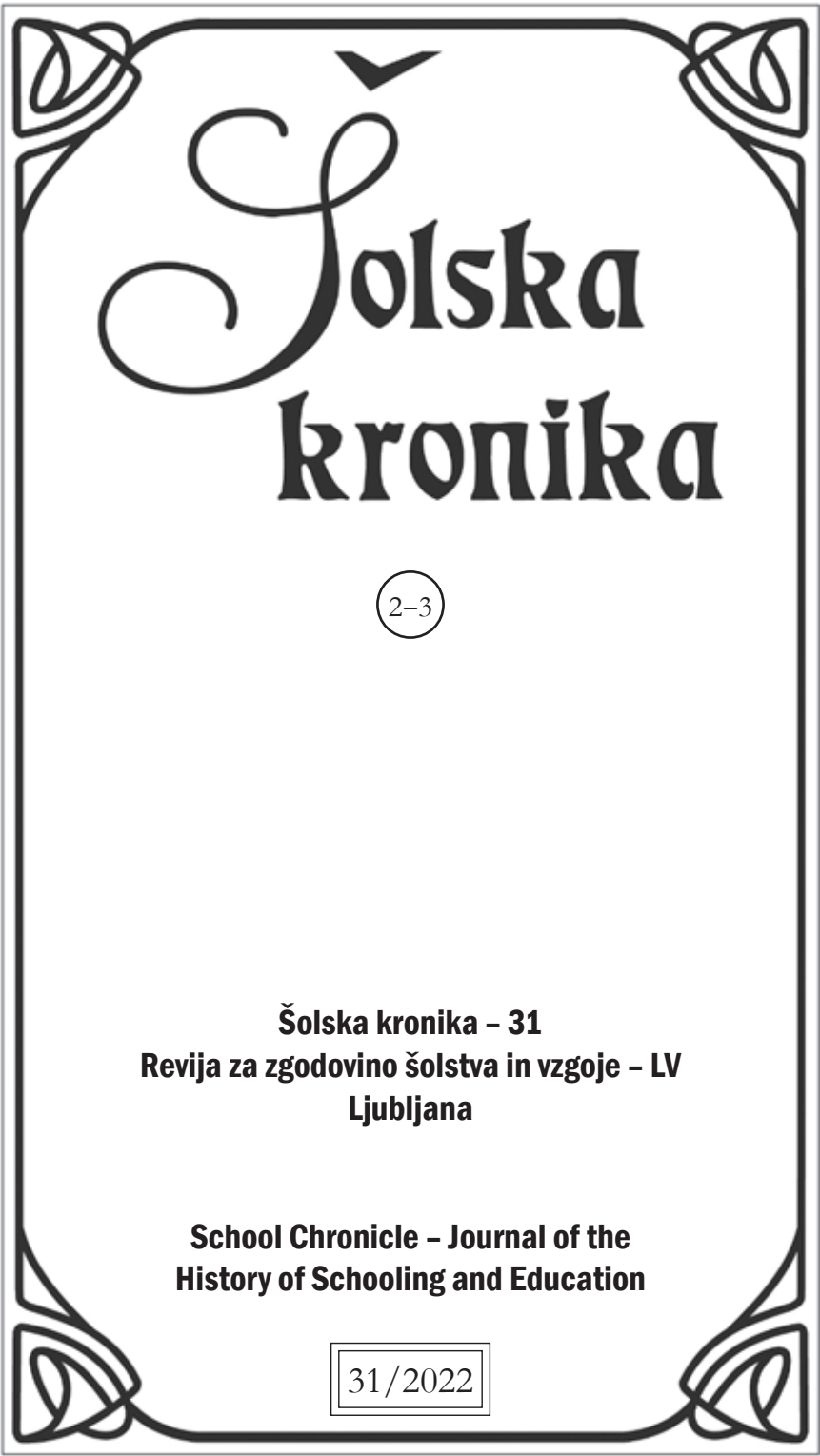

Šolska kronika

2-3

Šolska kronika – 31
Revija za zgodovino šolstva in vzgoje – LV
Ljubljana

School Chronicle – Journal of the
History of Schooling and Education

31/2022

SCHOOL CHRONICLE – JOURNAL OF THE HISTORY OF SCHOOLING AND EDUCATION
– BULLETIN OF THE SLOVENIAN SCHOOL MUSEUM. LJUBLJANA, SLOVENIA.

Urednik / Editor: Anton Arko

Uredniški odbor / Editorial Board: Anton Arko, mag. Marjetka Balkovec Debevec, dr. Dragica Čeč, dr. Theodor Domej (Avstrija / *Austria*), dr. Darko Friš, dr. Boris Golec, Ksenija Guzej, Tatjana Hojan, Klara Keršič, Polona Koželj, mag. Marija Lesjak Reichenberg, Marko Ljubič, dr. Simon Malmenvall, dr. Zdenko Medveš, mag. Stane Okoliš (odgovorna oseba izdajatelja / *Responsible person for the publisher*), dr. Mojca Peček Čuk, dr. Leopoldina Plut Pregelj (ZDA / *USA*), dr. Edvard Protner, Mateja Pušnik, Mateja Ribarič, dr. Branko Šuštar

Zasluzni član uredniškega odbora / Emeritus members of the Editorial Board: mag. Mladen Tancer

Članke je recenziral uredniški odbor. Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. / *The articles have been reviewed by the Editorial Board. The authors are solely responsible for the content of their articles. No parts of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and full mention of the source.*

© Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum, Ljubljana*

Redakcija te številke je bila zaključena 10. 11. 2022.

The editing of this issue was completed on November 10th, 2022.

Prevodi / *Translation:* Maja Visenjak-Limon (angleščina / *English*)

Maja Hakl Saje (nemščina / *German*)

Lektoriranje / *Proofreading:* Marjeta Žebovec (slovenščina / *Slovene*)

Uredništvo in uprava /

Editorial and administrative office: Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1,
SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon, fax / *Phone, Fax:* +3861 2513 024

E-pošta / *E-Mail:* solski.muzej@guest.arnes.si

Spletna stran / *Website:* www.solskimuzej.si

Transakcijski račun / *Bank Account No.:* 01100-6030720893

Sofinancira / *Co-financed by:* Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport /
Ministry of Education, Science and Sport
Agencija za raziskovalno dejavnost R Slovenije - ARRS /
Slovenian Research Agency

Izdajatelj / *Publishers:* Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum*
Zveza zgodovinskih društev Slovenije /
Historical Association of Slovenia

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting: Matjaž Kavar, RAORA d.o.o.

Tisk / *Printed by:* Abo grafika d.o.o.

Naklada / *Number of copies:* 350 izvodov

Revija je vpisana v razvid medijev pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije pod zaporedno številko 43, z dne 14. 2. 2002.

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje je vključena v / *School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education is included in:*

ProQuest/Periodicals Acquisitions, Michigan, USA

EBSCO Publishing, Ipswich, USA

ERIH PLUS, c/o NSD

COBISS - Co-operative Online Bibliographic System Services, Slovenia

Š O L S K A K R O N I K A
REVIJA ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA IN VZGOJE
Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana

Leto 2022, številka 2–3

Letnik 31 – LV

School Chronicle / Schulchronik

Journal of the History of Schooling and Education.

Bulletin of the Slovenian School Museum. Ljubljana. Slovenia.

Zeitschrift für Schul- und Erziehungsgeschichte. Organ des

Slowenischen Schulmuseums. Ljubljana. Slowenien.

VSEBINA / CONTENTS / INHALTSVERZEICHNIS

Anton Arko: Šola je zakon! Nova stalna razstava o izobraževanju in vzgoji na Slovenskem skozi čas	...171
Stane Okoliš: Pozdravni nagovor ob odprtju	...172–173
Marjetka Balkovec Debevec: Predstavitev stalne razstave ob odprtju	...174–177
Utrinki z odprtja	...178–185
Kolofon nove stalne razstave Slovenskega šolskega muzeja	...186–189

**ČLANKI IN PRISPEVKI / ARTICLES AND ANOTHER CONTRIBUTIONS /
ARTIKEL UND BEITRÄGE**

Milan Hladnik: Pouk matematike na ljubljanski gimnaziji v drugi polovici 19. stoletja	...191–250
<i>Lessons in mathematics at the Ljubljana gimnazija in the second half of the 19th century</i>	
<i>Mathematikunterricht am Gymnasium in Ljubljana in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts</i>	
Stane Okoliš: Ludimagister Bider in začetki šolskega pouka v Vodica	...251–282
<i>Ludimagister Bider and the beginnings of school lessons in Vodice</i>	
<i>Ludimagister Bider und die Anfänge des Schulunterrichts in Vodice</i>	

Irena Žmuc: **Dr. Otmar Pirkmajer, rektor UNRRA univerze Svobodna Evropa in njegovo delo za begunce** ...283–304

Dr Otmar Pirkmajer, the rector of the UNRRA Free Europe University and his work for refugees

Dr. Otmar Pirkmajer, Rektor der UNRRA-Universität »Freies Europa« und seine Arbeit für Flüchtlinge

Natalija Mikuletič: **Spomini Ane Valenčič na ljudsko šolo v Podstenjah v času italijanske oblasti** ...305–319

Ana Valenčič's memories of the people's school in Podstenje at the time of Italian rule

Erinnerungen von Ana Valenčič an die Volksschule in Podstenje während der italienischen Herrschaft

Ivan Vogrič: **Cvet slovenskih dijakov na goriški gimnaziji** ...320–330

The creme-de-la-creme of students at the Gorizia gimnazija secondary school

Die besten slowenischen Schüler des Gymnasiums in Görz

Tatjana Hojan, Klara Keršič: **»HOČEMO ZDRAVO MLADINO!« Zdravje in higiena v reviji Popotnik (1900–1949)** ...331–344

“WE WANT HEALTHY YOUTH!” Health and hygiene in the journal Popotnik (1900–1949)

»WIR WOLLEN EINE GESUNDE JUGEND!« Gesundheit und Hygiene in der Zeitschrift »Popotnik« (1900–1949)

Mateja Ribarič: **Fototeka v Slovenskem šolskem muzeju** ...345–358

Photo library at the Slovenian School Museum

Fotothek im Slowenischen Schulmuseum

Polona Koželj: **Šolske knjižnice in njihova zgodovina** ...359–375

School libraries and their history

Schulbibliotheken und ihre Geschichte

SPOMINI NA ŠOLO / REMINISCENCES OF SCHOOLING / ERINNERUNG AND DIE SCHULE

Enes Pašalič: **Življenje dijaka v Vojaški gimnaziji Franc Rozman Stane Ljubljana** ...376–385

Duša Fischinger: **Spomini na šolske dni** ...386–390

JUBILEJI / ANNIVERSARIES / JUBILÄEN

Tatjana Hojan: Šentrupert – 200	...391
Tatjana Hojan: Moravče – 200	...391–392
Polona Koželj: Mihael Hermann – 200	...392–393
Anton Arko: Fanny Susan Copeland – 150	...393–394
Polona Koželj: Jože Plečnik – 150	...394–396
Polona Koželj: Matko Potočnik – 150	...396
Tatjana Hojan: Josip Mazi – 150	...397
Tatjana Hojan: Andrej Rape – 150	...397–398
Tatjana Hojan: Franc Pediček – 100	...398–399
Tatjana Hojan: Slovenski učitelj – 150	...399–400
Tatjana Hojan: Revija Novi zapiski – 100	...400–402

IN MEMORIAM

Sodelavci Slovenskega šolskega muzeja: Tatjana Hojan	...403–413
Branko Šuštar: Franček Lasbaher	...414–416
Klara Keršič: Kajetan Gantar	...417–418
Tatjana Hojan: Mila Vlašić Gvozdić	...418–419
Marjetka Balkovec Debevec: Marko Račič	...420–423

IZ MUZEJSKEGA DELA / MUSEUM ACTIVITIES / AUS DER MUSEUMSTÄTIGKEIT

Stane Okoliš: Slovenski šolski muzej v letu 2021	...424–442
Branko Šuštar: Emerik Antolić in pouk ob ilustracijah sredi 19. stoletja v hrvaški Vojni krajini. Od Bertuchove 'Slikanice za otroke/Bilderbuch für Kinder' do 'Popolnega šolskega atlasa kraljestva živali' iz šole Rakovac pri Karlovcu 1846	...443–459
Oleksandr Mikhno, Olga Sukhomlynska: Poti izobraževanja v slovanskem svetu	...460–481

DROBTINICE IZ ŠOLSKE PRETEKLOSTI / BITS AND PIECES FROM PAST SCHOOL TIMES / SPLITTER DER SCHULVERGANGENHEIT

Tatjana Hojan: Deset šolskih zapovedi, Kaj spada v šolsko sobo, Učiteljski tipi, Novice o ukrajinskem šolstvu, Odvada	...482–485
--	------------

POROČILA IN OCENE / REPORTS AND REVIEWS / BERICHTE UND REZENSIONEN

Branko Šuštar: Sodelovanje Slovenskega šolskega muzeja s Pedagoškim muzejem Ukrajine ...486–496

Marjetka Balkovec Debevec: Ilinka Todorovski: Josip Doltar in Črnomelj ...497–498

Branko Šuštar: Matej Hriberšek: Slovenski doktorji klasične filologije na dunajski univerzi v obdobju 1872–1918 ...498–501

Polona Koželj: Sodraških 800, monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice (ur. Ludvik Mihelič) ...501–505

Branko Šuštar: Irena Žmuc: Dr. Otmar Pirkmajer: Pozabljene elite = The forgotten elites ...506–508

AVTORJI PRISPEVKOV Šolske kronike št. 2-3, 31/LV, 2022 / LIST OF CONTRIBUTORS / AUTOREN ...509

SODELAVCI Šolske kronike št. 2-3, 31/LV, 2022 / LIST OF CONTRIBUTORS / MITARBEITER ...510

NAVODILA AVTORJEM IN AVTORICAM / INSTRUCTIONS TO CONTRIBUTORS / ANLEITUNGEN FÜR AUTOREN ...511–512

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje. Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana (Slovenija) je slovenska znanstvena in strokovna revija za zgodovino šolstva, pedagogike in vzgoje, ki jo od leta 1992 samostojno izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani. Revija ima začetke v skupnem zborniku šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, ki je začel izhajati leta 1964 kot Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete.

School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education. Bulletin of the Slovenian School Museum. Ljubljana (Slovenia) is a Slovenian scientific and professional publication concerned with schooling, pedagogy and education. Since 1992 it has been independently issued by the Slovenian School Museum in Ljubljana. The Miscellany has developed from a joint publication of the school-pedagogical museums in Ljubljana, Zagreb in Belgrade, which began to be published in 1964 under the title of A Miscellany of the History of Schooling and Education.

<http://www.ssolski-muzej.si/slo/schoolchronicles.php>

Ob razstavi

1.20 Predgovor, spremna beseda
Prejeto: 20. 9. 2022

Šola je zakon! Nova stalna razstava o izobraževanju in vzgoji na Slovenskem skozi čas

Slovesno odprtje nove stalne razstave se je odvijalo 22. marca 2022 v prostorih Slovenskega šolskega muzeja. Prireditelj sta povezovala muzejska sodelavka Polona Koželj in novinar Radia Slovenija Matej Hrastar. V uvodnem delu sta pozdravila ministrico za izobraževanje znanost in šport prof. dr. Simono Kustec, pod katero se je priprava razstave zaključila, in njeno predhodnico prof. dr. Majo Zalaznik, ki je botrovala začetku tega obširnega projekta. Po uvodnem nagovoru direktorja muzeja mag. Staneta Okoliša in srednjeveško obarvani glasbeni točki s stalne razstave je sledil nagovor vodje avtorske skupine projekta mag. Marjetke Balkovec Debevec. Nagovor je pospremila pesem iz obdobja Ilirskih provinc, ki jo je mogoče poslušati tudi na stalni razstavi.

Program je nadaljevala arhitektka dr. Ana Kreč s predstavitvijo arhitekturnega in oblikovalskega dela, sledila pa ji je umetniška recitacija Tožba gospodične učiteljice v izvedbi Mateje Pušnik, ki v muzeju organizira in izvaja pedagoški program. Po pesmi z naslovom Pred šolo, ki jo je spisal Anton Martin Slomšek, zapela pa vokalna skupina Vesna, je navzoče nagovorila nekdanja ministrica prof. dr. Simona Kustec, ki je tudi naznanila uradno odprtje. Program je sklenila vokalna skupina Vesna s pesmijo Ne čakaj na maj. Slovesnega dogodka se je kljub epidemiji covida-19 udeležilo izjemno število povabljenih, ki so se z zanimanjem in občudovanjem sprehodili po razstavi in se ob klepetu in prigrizku še dolgo po odprtju zadržali v muzeju.

Anton Arko

Pozdravni nagovor ob odprtju

»Spoštovana gospa ministrica prof. dr. Simona Kustec, nekdanja ministrica dr. Maja Zalaznik, spoštovani drugi visoki in cenjeni gosti, dragi kolegi iz javnih zavodov s področja izobraževanja, kolegi iz muzejev, dragi prijatelji Slovenskega šolskega muzeja in vsi zbrani na današnjem odprtju nove stalne razstave Šola je zakon! Izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas.

V veliko veselje in čast mi je, da vas smem pozdraviti na ta, za muzej zgodovinski dan, saj vam na ogled postavljamo tisto, za kar smo si zaposleni v muzeju več let prizadevali in kar je najtesneje povezano s poslanstvom in nalogami vsakega muzeja.

Že ustanovitev šolskega muzeja v Ljubljani pred 124 leti je bila tesno povezana s postavljanjem razstav, saj so učitelji v sklopu pedagoških konferenc kmalu po letu 1848 začeli postavljati občasne razstave učil, učnih pripomočkov in izdelkov učiteljev in učencev. Iz občasnih razstav so se nato rodile ideje o postavitvi stalne razstave in pozneje o ustanovi, ki bo s prezentacijo šolskih predmetov in dokumentiranjem obstoja slovenskih šol ter razvoja metod in vsebine pouka v preteklosti skrbela za stalno izpopolnjevanje učiteljev.

Več generacij maloštevilnih sodelavcev Slovenskega šolskega muzeja si je ob stalnem pomanjkanju prostorov lahko le želelo postaviti razstavo, na kateri bi pokazali razvoj vzgoje in izobraževanja od začetkov do sodobnosti. Po prihodu muzeja s Poljanske ceste v sedanje prostore nekdanjih uršulinskih šol na Plečnikovem trgu je muzeju uspelo postaviti stalno razstavo na istem razstavnem prostoru, kot je ta danes, od začetkov do leta 1848. Konec devetdesetih in v prvih letih tega stoletja in tisočletja let smo jo v več nadaljevanjih dopolnili, vendar z drugačnim konceptom in drugimi izraznimi sredstvi.

Leta 2014 smo ob vse večjem obisku muzeja, ki je sledil uvajanju in razvoju novih pedagoško-andragoških programov, predvsem muzejskih učnih ur, ki je naš najuspešnejši muzejski projekt, želeli postaviti prenovljeno in sodobno stalno razstavo z enotnim konceptom, z najnovejšimi usmeritvami muzejske stroke in zadnjimi spoznanji šolskozgodovinske znanosti.

Po skoraj osmih letih od prvih zasnov projekta smo na cilju, vendar ne popolnoma, saj želimo razstavo z nekaterimi vsebinami v prihodnje dograditi in nadgraditi. Pri tem je treba poudariti, da smo na poti uresničevanja projekta sicer izhajali iz prenove stalne razstave, vendar smo pri tem prešli v prenovo muzejskih prostorov in v postavitve povsem nove stalne razstave. Med obnavljanjem prostorov in postavljanjem nove stalne razstave so vse muzejske dejavnosti potekale brez prekinitev.

Nova stalna razstava je skupinsko delo. Sedem avtorjev si je naloge razdelilo po zgodovinskih obdobjih oz. po sklopih. Veliko usklajevanja je bilo potrebnega tudi med kustosi, oblikovalko in arhitekti, ki so razstavo umestili v prostor. Za-

radi precej omejenega prostora je bilo treba na majhnem prostoru in s čim manj besedami pokazati in povedati čim več.

Ko zdaj, v tem slovesnem trenutku, odpiramo stalno razstavo, se misli usmerjajo predvsem k hvaležnosti in v zahvalo vsem, ki so pri njeni postavitvi, tudi v težkih in kritičnih trenutkih, sodelovali in omogočili, da smo od zasnove prišli do končne izvedbe.

V pri vrsti se želim zahvaliti do sedaj maloštevilnim muzejskim sodelavcem, ki smo na različne načine nosili glavno breme prenavljanja prostorov in postavitve razstave. Ker nas ni veliko, mi dovolite, da jih naštejem: Anton, Branko, Franci, Ksenija, Marko, obe Mateji, Marjetka in Polona. Šest nas je sodelovalo v avtorski skupini, ki je pripravljala vsebino in skrbela zanjo, poleg nas je bila v njej še zunanja sodelavka, arhitektka Ana Kreč, ki je razstavo dopolnila s poglavjem o razvoju šolskega prostora.

Usmerjevalci, prvi spremljevalci in zavzeti sodelavci projekta so bili in lahko rečem, da so še vedno, mladi arhitekti iz arhitekturnega biroja Svet vmes, s katerimi smo skupaj od vsega začetka projekta in smo se z njimi v vsem tem času najpogosteje srečevali. To so Ana Kreč, Jure Hrovat in Ana Križaj.

Oblikovalka in ilustratorica Irena Gubanc in njena desna roka Teja Jalovec sta razstavi vtisnili vizualno podobo, pri čemer sta dosledno uveljavljali dogovorjena razmerja med besedili in slikovnim ter drugim razstavnim gradivom.

Mizarstvo Trunkelj je z veliko potrpežljivosti in iznajdljivosti izpolnjevalo večkrat skoraj neizvedljive zamisli kustosov, oblikovalk ali arhitektov. Tiskarstvo UV-tiskov Košček, d. o. o., je bilo med izvedbo deležno nekaj kritik, vendar je na koncu dokazalo, da svoje delo dobro obvlada. Za svetlobno učinkovitost razstave in da razstavljeni muzejski predmeti dobijo svojo izrazno moč, je poskrbel Miha Lepšina, z video in avdio napravami pa je razstavo oskrbel Stanislav Zdešar.

Vsem navedenim se za njihov prispevek na razstavi iskreno zahvaljujem, prav tako se zahvaljujem vsem kulturnim ustanovam in posameznikom, ki so omogočili bodisi izdelavo maket predmetov bodisi digitalnih posnetkov dokumentov in drugega razstavnega gradiva, s čimer je razstava bogatejša in popolnejša. Vsi so navedeni v kolofonu razstave pri izhodu iz razstavnega prostora.

Navsezadnje izrekam največjo zahvalo Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport, ki je kot financer v vseh teh letih pokazalo veliko razumevanja in naklonjenosti za ta projekt. Lepa hvala še enkrat. Poleg vodstvu in prejšnjemu vodstvu ministrstva se želim posebej zahvaliti tudi zaposlenim na Direktoratu za investicije, v finančni službi in na Uradu za razvoj in kakovost v izobraževanju, ki so spremljali in podpirali naše delo.

Prepričan sem, da smo v SŠM ob bogatih pedagoško-andragoških programih pridobili tudi sodobno stalno razstavo, s katero bomo obiskovalcem na izviren in času primeren način posredovali še več tega, kar nas kulturno bogati in iz nas dela boljše ljudi.«

mag. Stane Okoliš

Predstavitev stalne razstave ob odprtju

»Prijazen pozdrav vsem! Tudi meni je v čast, da ta slovesni trenutek lahko delimo z obema gospema ministricama, nekdanjo, s katero smo začeli to pot prenove, prof. dr. Majo Zalaznik in sedanjo, prof. dr. Simono Kustec, s katero zaključujemo projekt. Ob tem seveda zahvala Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport, da je omogočilo ta veliki projekt.

Pa smo tukaj! Cenjeni obiskovalci, dragi sodelavci in sodelavke, pa smo tukaj, v trenutku, ko lahko postavimo piko na i našim večletnim prizadevanjem in v prenovljenih prostorih muzeja odpiramo novo stalno razstavo.

V muzeologiji velja, da je stalna razstava najpomembnejša razstavna naloga vsakega muzeja, je vrhunec muzejskega dela in kot taka priložnost, velika čast za avtorje in še večja odgovornost.

Ni bilo lahko! A smo vztrajali, preživeli marsikaj v tem obdobju. Razstavo nas je ustvarjalo več avtorjev skupaj. Vsebinske teme smo pripravljali v ožjem krogu petih kustosov muzeja: dr. Branko Šuštar, Mateja Ribarič, Marko Ljubič, Anton Arko in mag. Marjetka Balkovec Debevec ter direktor muzeja, mag. Stane Okoliš. Nato se je krog širil, aktivno so sodelovali še: Polona Koželj, Ksenija Guzej, Franci Kadivec, Marjan Javoršek, Mateja Pušnik, Klara Keršič, Matej Prevc, Tatjana Hojan. Pomemben del širšega kroga so bili arhitekti: Ana Kreč, ki je bila tudi soavtorica vsebin o arhitekturi šolskih stavb, Jure Hrovat ter Ana Križaj in Ana Kosi. V tem krogu sta še oblikovalki Irena Gubanc in Teja Jalovec s sodelavkama Matejo Škofic in Majo Horvat. Pri razvoju digitalnih vsebin je sodeloval Bor Hojs – Studio Tibor, nato pa se krog razširi še na mnoge druge sodelavce in izvajalce, ki so vsak po svoje pripomogli k nastanku nove stalne razstave.¹

Soočali smo se z različnimi pogledi, interesi, zahtevami, željami. Usklajevali smo se, se prepričevali, dopolnjevali, pilili drug ob drugem in na koncu spoznali, kako pomemben je bil delček prav vsakega posameznika, ki je sodeloval pri tem projektu. Zato moja velika, iskrena zahvala prav vsakemu posebej. Prav tako zahvala kolegom in kolegicam v muzejih, arhivih, knjižnicah in drugih ustanovah, ki ste nam prišli naproti ob naših prošnjah in vprašanjih.

Šola je zakon! Se strinjate z mano? Ta naslov stalne razstave, ki nosi podnaslov Izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas, smo izbrali zato, ker – najprej – šolstvo temelji na zakonodaji, vsaj odkar je vladarica Marija Terezija šolstvo poddržala in leta 1774 izdala prvi državni osnovnošolski zakon.

Po drugi strani pa je šola eno samo življenje, preplet mnogih nepozabnih doživetij in je zato v žargonu mladih zares zakon!

¹ Podrobneje: glej kolofon nove stalne razstave.

Vsebina naše nove stalne razstave je predstavljena po obdobjih, 13 jih je in vsako je obarvano z drugo barvo, dodatna samostojna vsebina je še arhitektura šol in šolskega prostora.

Glej in se uči! S tem stavkom začenjamo pot izobraževanja na časovnici, po kateri potuje čas s svojimi dogodki od prazgodovine do sodobnosti. Stavek, za katerega si predstavljamo, da so ga pogosto izrekli tam v pradavnini, je uporaben tudi v današnjem poučevanju. A vmes se je na poti izobraževanja oblikovalo še veliko pedagoških pristopov, metod in oblik poučevanja, šolskih reform, tehnoloških in drugih novosti. Vse to smo želeli zajeti v vsebino razstave.

Dejstvo je, da je dediščina izobraževanja zelo bogata. Dejstvo je, da bi vsebino lahko razstavili v vsaj 14 sobanah, in žal nam je, da so številni predmeti, ki jih naš muzej hrani, še morali počakati v muzejskih depojih. Kajti, priznajmo, naši razstavni prostori niso ravno takšni, kot bi si jih muzealec zaželel. Po drugi strani pa so ti naši prostori v lepem središču Ljubljane in prežeti z duhom šolstva: najprej so bile tu uršulinske šole, nato so se tu šolala dekleta za poklic medicinske sestre. V danih razmerah smo poskušali narediti največ, kar se je dalo – ob upoštevanju sodobnih muzeoloških usmeritev in zadnjih spoznanj šolskozgodovinske znanosti.

Morda bi lahko rekli, da smo pripravili izvleček, esenco, enciklopedijo dediščine šolstva in vzgoje in jo na interaktiven način prelili v muzejsko razstavno govorico.

Arhitekturne, grafične in oblikovne rešitve bodo v nadaljevanju predstavili naši sodelavci arhitekti in oblikovalke, zato se zdaj samo na hitro sprehodimo po bistveni vsebinski zasnovi razstave.

Razstavni prikaz je razdeljen na več nivojev.

V prvem vidnem polju obiskovalca so predstavljene temeljne značilnosti izobraževanja in vzgoje. Tu so tudi zanimiva vprašanja, namigi, ki nas povabijo, da se ta črna šolska tabla spremeni v neko čudežno skrinjico, ki nas z odpiranjem vratc, loput, predalov vodi do bolj poglobljenih vsebin in podatkov, različnega gradiva, mikavnih zgodb in muzejskih predmetov. V preplet celote vsa razstavna obdobja povezujejo skupni elementi, teh je skoraj 20. Na primer, v vsakem obdobju lahko sledimo, kakšna pisala in pisalne podlage so uporabljali, kako je potekal boj za slovenski jezik v šolah, prepleta se ideologija v šolstvu. Prikazane so osebnosti, ki so pomembno zaznamovale izobraževanje. Vas morda zanima, kako so se podpisali Karel Veliki, Marija Terezija, Blaž Kumerdej in drugi, ki so vključeni v našo zgodbo izobraževanja? Že samo njihov podpis je droben, a zanimiv element, ki nakaže osebnost in dobo, v kateri je živel. V vsakem obdobju svojo sporočilnost nosijo tudi zanimive pedagoške misli, kot je na primer Platonova misel: *»Nikoli ne jemlji poguma nikomur, ki stalno napreduje, četudi počasi.«*

Poleg najpomembnejših tem na prvem nivoju so na drugem nivoju predstavljene sheme šolskih sistemov, zemljevidi, s prikazanim razvojem šolske mreže pa načrti šol in še marsikaj.

Če je ena plat razstave znanstvena, zakonodajna, smo po drugi strani želeli ujeti način življenja otrok in učiteljev posamezne dobe. To prikazujemo z ilustracijami vsakdanjega življenja, z maketami, nivojskimi podobami, ambientalnimi postavitvami in drugim. Verjamemo, da bodo tako male kot velike obiskovalce našega muzeja pritegnile igrače, saj je tudi igra pomemben del vzgoje.

Prav tako prek zvočnih posnetkov posameznih obdobj lahko ujamemo duh časa. Tu so še video in filmski posnetki ter digitalne vsebine, ki jih ponuja sodobna tehnologija. Na plakatih, ki vabijo v naš muzej, ste se že lahko srečali s t. i. obogateno resničnostjo (AR – augmented reality), s tem želimo nadgraditi razstavo še v prihodnje.

Srečali pa se boste tudi z našimi tremi liki: z dvema simpatičnima, navihanima učencema – to sta Ana in Blaž, ki znata, kot njuni imeni povesta, vse od A do Ž in se po obdobjih spreminjata v muzejske junake tiste dobe. Občasno pa se jima pridruži še sočica Zofi, ki je vedno polna modrosti.

Cilj našega muzeja je tudi inkluzivnost, prilagoditev razstave za dostopnost muzeja za osebe s posebnimi potrebami, zato smo že vpeljali določene elemente, kot je možnost tipanja replik predmetov in osnovni napisi v Braillovi pisavi, kar naj bi bilo v pomoč slepim in slabovidnim in v opomnik vsem nam, da živimo v družbi raznolikih ljudi z različnimi zmožnostmi in potrebami.

Vsekakor pa želimo še naprej ohranjati svoj način dela, ta pa je, da posvetimo pozornost vsakemu obiskovalcu, saj topel človeški odnos največ šteje, tudi v muzeju!

Vsako razstavo spremljajo ustrezne *publikacije*. Doslej smo izdali *koledar za leto 2022*, ki je tematsko namenjen delu razstavnih vsebin, na voljo vam je *zloženska* z osnovnimi informacijami. Ker želimo slediti sodobni muzejski doktrini, da interpretacija dediščine poteka na različnih ravneh, smo najprej pripravili t. i. mali vodnik – imenujemo ga *Beležka*, ki na poljuden, kratek način povzema vsebino, ki jo predstavljamo. Načrtujemo pa seveda tudi vodnik in razstavni katalog.

Šola je odsev časa! To je še ena od resnic, ki jih prikaže naša nova stalna razstava. Šolstvo je ves čas tesno prepleteno s širšimi kulturnimi in družbenimi dogajanjmi in je zato razstava tudi odraz kulturne rasti Slovencev.

Izobraževanje močno vpliva na oblikovanje identitete posameznika in hkrati na oblikovanje širše družbene identitete, zato razstava ne pomeni le pogleda v preteklost, pač pa želi ponujati tudi dobre premisleke za načrtovalce izobraževanja v prihodnje. Prav tako se ponujajo vprašanja o vlogi pedagoškega poklica v sodobni družbi. Ali še velja misel, ki jo lahko zasledimo v pedagoški literaturi in pravi: »*Poučevanje, ki zapusti pečat, ni poučevanje iz glave v glavo, ampak iz srca v srce.*« (H. G. Hendricks, prof. in pisatelj)

Ja, res je, od razuma smo prešli *k čustvom*. Vsaka dobra razstava naj bi vzbudila tudi čustven odziv. Šolska doba je med drugim doba otroštva, mladosti, številnih izzivov odraščanja. Zato je ogled razstave lahko tudi čustveno doživetje, lahko je popotovanje v otroška in mlada leta, v spomine na šolo, ki so za vsakogar

edinstveni in neponovljivi. In ravno zato radi rečemo, da je naš muzej – *muzej, ki ohranja mladost*.

In če smo pri mislih na mladost in ker smo hkrati tudi v prvih pomladnih dneh tega leta, naj tole predstavitev strnem z željo, da bi tudi naš Slovenski šolski muzej po skoraj 125 letih skrbi za šolsko dediščino z novo stalno razstavo stopil v novo pomlad.«

*mag. Marjetka Balkovec Debevec,
vodja avtorske skupine projekta nova stalna razstava SŠM*

Odprtje nove stalne razstave SŠM Šola je Zakon!, 22. marca 2022. Sodelavci SŠM z ministrico za izobraževanje, znanost in šport dr. Simono Kustec (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).

Utrinki z odprtja

*Voditelja prireditve: Matej Hrastar in Polona Koželj
(hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

*Pozdravni nagovor: direktor SŠM mag. Stane Okoliš
(hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

Glasbena točka: Matej Prevc (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).

Glasbena točka: Gašper Kvartič (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).

Predstavitev nove stalne razstave: mag. Marjetka Balkovec Debevec (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).

Glasbena točka: Anton Arko (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).

*Predstavitve dela arhitektov in oblikovalcev: mag. Ana Kreč
(hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

*Arhitekti in oblikovalci nove stalne razstave:
(hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

*Glasbena točka: Vokalna skupina Vesna
(hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

*Recitacija gospodične učiteljice: Mateja Pušnik
(hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

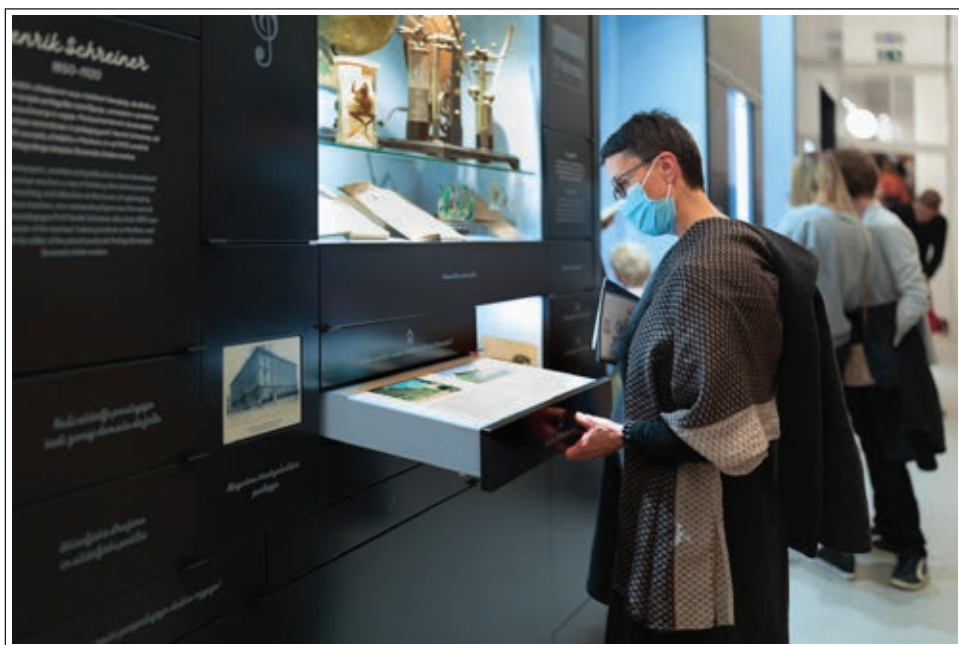
*Slavnostni nagovor: ministrica za izobraževanje znanost in šport dr.
Simona Kustec (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

*Nekdanja ministrica za izobraževanje znanost in šport dr. Maja Zalaznik
(Makovec Brenčič) (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).*

Skupina arhitektov Svet vmes (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).

Obiskovalci (hrani SŠM, fototeka, foto Andrej Peunik).

Obiskovalci (hrani SŠM, fototeka, foto Anton Arko).

Pogled v šolski razred iz leta 1926 (hrani SŠM, fototeka, foto Karla Oder).

Plakat o odprtju nove stalne razstave (hrani SŠM, fototeka, foto Anton Arko).

Kolofon nove stalne razstave Slovenskega šolskega muzeja

Šola je zakon!

Izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas

~

Avtorska skupina stalne razstave: sodelavci Slovenskega šolskega muzeja

mag. Stane Okoliš, direktor muzeja, organizacija projekta, avtor vsebin: med Ilirijo in Slovenijo, predmarčno šolstvo, socializem: skupna jedra

mag. Marjetka Balkovec Debevec, vodja projekta, avtorica vsebin: razsvetljeni absolutizem; koordinacija vseh razstavnih obdobij; priprava pedagoških in promocijskih besedil

Marko Ljubič, finančna organizacija projekta, avtor vsebin: srednji vek, samostojna Slovenija

Anton Arko, avtor vsebin: prazgodovina, rimska doba, kraljevina, obdobje med 2. svetovno vojno; zvočni posnetki

Mateja Ribarič, avtorica vsebin: humanizem in protestantizem, socializem; fototeka SŠM

dr. Branko Šuštar, avtor vsebin: protireformacija in katoliška obnova, obdobje 1848–1918

Polona Koželj, zvočna vsebina razstave, prilagoditev razstave za dostopnost muzeja za osebe s posebnimi potrebami; knjižnica SŠM

Ana Kreč, svet vmes, avtorica vsebin: arhitektura šolskega prostora

Ksenija Guzej, promocija stalne razstave in upravni postopki

Franci Kadivec, konserviranje in restavriranje razstavnih predmetov in gradiva

Marjan Javoršek, izdelava nivojskih prikazov, maket učilnic, replik igrač in učil

Mateja Pušnik, koordinacija pedagoških programov

Tatjana Hojan, Klara Keršič, Matej Prevc, sodelovanje s kustosi pri pripravi razstavnih vsebin

~

Zunanji sodelavci in izvajalci

Arhitektura stalne razstave:

svet vmes, arhitekturno projektiranje d. o. o.

Jure Hrovat, Ana Kreč, Ana Križaj, Katja Paternoster, Ana Kosi, Jure Henigsmann, Barbara Žunkovič, Tereza Korbelova, Marko Kavčič

Grafična oprema stalne razstave in ilustracije:

Padalci (Irena Gubanc, Teja Jalovec, Mateja Škofič, Maja Horvat)

Grafična priprava zemljevidov in shem šolskih sistemov:

Padalci (Irena Gubanc, Teja Jalovec, Mateja Škofič) s kustosi muzeja

Fotografije:

Branko Babič, Urška Boljkovac, Mateja Demšar, Marko Grego, Miran Kambič, dr. Ana Lavrič, Tomaž Lauko, Primož Lukežič, Nina Sotelšek, Andraž Vončina

Razvoj digitalnih vsebin, AR:

Bor Hojs – Studio Tibor

Izdelava maket šolskih objektov:

Branko Volk, Samo Kralj, Nuša Jurkovič

Glasbeni izvajalci:

Anton Arko, Tine Bec, Polona Koželj, Marko Kragelnik, Gašper Kvartič, Martin Logar, Klara Pavlinič, Matej Prevc, Mateja Ratajc Kragelnik, Miha Zupanc Kovač

Lektoriranje:

Martina Oberman Žnidarčič

Prevod v angleščino:

Maja Visenjak Limon

Proofreading:

Paul Steed

Mizarske storitve:

Mizarstvo Marko Trunkelj s. p.

UV tisk:

David Srdarev, Košček d. o. o.

Avdio in video oprema:

Lambda, Stanislav Zdešar s. p.

Zvočni posnetki:

Urh Mlakar, Anton Arko, IKONOS večmedijska produkcija Kragelnik Marko s. p.

Svetila:

Mihael Lepšina – Svetlarna, načrtovanje svetlobe d. o. o.

Postavitev ambientov:

Franci Kadivec, Marjan Javoršek in kustosi muzeja; Sijaj Treven d. o. o.;
mag. Alenka Vidrgar – avtorica ambientalnih figur

Priprava projekta za javni razpis:

Anže Godec, Godec Črneka Nemec, o. p., d. o. o.

~

**Postavitev stalne razstave *Šola je zakon!* je omogočilo
Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.**

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE,
ZNANOST IN ŠPORT

Poleg Slovenskega šolskega muzeja z njegovimi oddelki in zbirkami so pri pripravi stalne razstave sodelovale naslednje ustanove:

Akademija za likovno umetnost in oblikovanje, Alcom, d. o. o., Andragoški center Republike Slovenije, Antikvariat Glavan, Arhiv Republike Slovenije, ARS – Center za restavriranje in konserviranje arhivskega gradiva, ARS – Slovenski filmski arhiv, Arhiv Hrvaške frančiškanske province sv. Cirila in Metoda – Zagreb, Arhiv salezijancev SDB – Ljubljana, Artiko, d. o. o., Avtorska agencija za Slovenijo, d. o. o., Bogoslovno semenišče Ljubljana – Collegium Carolinum, Belokranjski muzej Metlika, Francoska nacionalna knjižnica/Bibliothèque nationale de France – Pariz, Center IRIS – Center za izobraževanje, rehabilitacijo, inkluzijo in svetovanje za slepe in slabovidne Ljubljana, CMEPIUS – Center Republike Slovenije za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja, CPI – Center Republike Slovenije za poklicno izobraževanje, Dolenjski muzej Novo mesto, Eko Stil, d. o. o., Frančiškanski samostan Novo mesto, Frančiškanski samostan Nazarje, Galerija-Muzej Lendava/Galéria-Múzeum Lendva, Gimnazija Bežigrad, Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica, Kapucinski samostan Škofja Loka, Knjižnica Akademije za glasbo Univerze v Ljubljani, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Knjižnica Otona Župančiča – Mestna knjižnica Ljubljana, Loški muzej Škofja Loka, Lutkovna skupina Bobek, MAO – Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Mariborske šolske sestre – Maribor, Mestni muzej Idrija – muzej za Idrijsko in Cerkljansko, Mestni muzej Krško, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Muzej pijaristov/Piarista Múzeum – Budimpešta, Muzej Velenje, Muzej Vrbovec – Nazarje, Muzej in galerije mesta Ljubljane – Mestni muzej Ljubljana, Muzeji radovljiske občine – Čebelarški muzej, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Narodna galerija, Narodna in univerzitetna knjižnica, Narodni muzej Slovenije, NMS – knjižnica, Narodni pedagoški muzej in knjižnica J. A. Komenskega/Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského – Praga, Noj, d. o. o., Občina Polzela – TIC Polzela, Osnovna šola Danile Kumar Ljubljana, Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota, Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Pokrajinski muzej Celje, Pokrajinski muzej Kočevje, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, Pomurski muzej Murska Sobota, Posavski muzej Brežice, Prirodoslovni muzej Slovenije, Raora, d. o. o., RIC – Državni izpitni center, Rokodelski center Ribnica – Muzej Ribnica, RTV Slovenija TV arhiv in dokumentacija, Sitar 1920, d. o. o., Slovanska knjižnica – Mestna knjižnica Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, Slovenski filmski center – Javna agencija Republike Slovenije, Srednja šola tehniških strok Šiška, Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana, Šolske sestre de Notre Dame – Ilirska Bistrica, Tehniški muzej Slovenije, Tolminski muzej, Trubarjev antikvariat – Mladinska knjiga, Umetnostna galerija Maribor, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Univerza v Ljubljani – Arhivsko muzejska služba, Univerza v Ljubljani – Filozofska

fakulteta, Univerza v Ljubljani – Naravoslovnotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani – Univerzitetni arhiv, Uršulinski samostan Innsbruck/Ursulinenkloster Innsbruck, Uršulinski samostan Ljubljana, Uršulinski samostan Sv. Duh pri Škofji Loki, Vanda Lapajne, d. o. o. – Idrijska čipka s tradicijo, Zasavski muzej Trbovlje, Zavod Dostop, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Zavod za sodobne kiparske raziskave, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Zbirka Abc, Združenje Trubarjev forum, Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZRC SAZU – Glasbenonarodopisni inštitut, Župnija Krkavče, Župnija Ruše.

Posebej se zahvaljujemo posameznikom (navedeni so po abecednem vrstnem redu):

Andreja Albreht, Dejan Aljančič, Andrej Arko, Blanka Avguštin Florjančič, Tatjana Bensa, prof. dr. Janez Bogataj, dr. Flavio Bonin, dr. Zdenka Bonin, Miha Božič, Andreja Brancelj Bednaršek, Tomaž Budkovič, Tatjana Dekleva, Marko Drpič, dr. Anja Dular, Milena Glavan, Rok Glavan, dr. Boris Golec, Jani Golob, Stanka Golob, Leon Gregorčič, mag. Hana Habjan, Nevenka Hacin, Maja Hakl Saje, Benjamin Hlastan, Drago Jančar, Barbara Jerin, Matjaž Kavar, mag. Darko Knez, sr. dr. Marija Jasna Kogoj, dr. Bogdan Kolar, Ivan Kordiš, Marko Kragelnik, prof. dr. Slavko Kremenšek, Miha Krivic, dr. Borut Križ, Ivica Križ, mag. Franc Kuzmič, Gašper Kvartič, dr. Ana Lavrič, Rado Likon, Igor Longyka, Dane Majkič, Jassmina Marijan, Leopold Methans, mag. Miha Mlinar, Robert Nanut, Gregor Novak, Silva in Alojz Oblak, mag. Martina Orehovec, ddr. Verena Perko, mag. Miran Pflaum, Lucija Planinc, mag. Alenka Podlogar, mag. Tita Porenta, Špela Pungaršek, Ajda Purger, mag. Žiga Rehar, dr. Mitja Reichenberg, dr. Blaž Resman, Polona Rigler Grm, dr. Helena Rožman, Jožica Rutar, Zoran Srdić Janežič, Andrej Stojan, dr. Andrej Šemrov, dr. Ferdo Šerbelj, Mojca Šifrer Bulovec, dr. Jan Šimek, Barbara Šoster Rutar, Jožica Šparovec, dr. Urban Šrimpf, Mateja Šušteršič, Darja Sonja Tavčar, David Tavčar, dr. Nadja Terčon, dr. Tomi Trilar, sr. Marta Triler, prim. mag. Franc Verovnik, dr. med., dr. Julijana Visočnik, dr. Barbara Žabota, dr. Lilijana Žnidaršič Golec, dr. Maja Žvanut.

Zahvaljujemo se tudi vsem drugim, ki ste kakorkoli sodelovali in pomagali pri postavitvi nove stalne razstave *Šola je zakon!*

Slovenski šolski muzej, marec 2022

DRUŠTVO
OBLIKOVALCEV
SLOVENIJE

priznanje

Irena Gubanc
Mateja Škofič
Teja Jalovec

SLOVENSKI ŠOLSKI
MUZEJ
Prenova stalne zbirke

Predsednik DOS
Jurij Dobnla

Predsednik
strokovnega odbora
Peter Jamšek

November 2022

oblikovalski dosežek 2022

Članki in prispevki

UDK 51:37.091.2"1850/1900"
1.01 Izvirni znanstveni članek
Prejeto: 22. 10. 2022

Milan Hladnik*

Pouk matematike na ljubljanski gimnaziji v drugi polovici 19. stoletja *Lessons in mathematics at the Ljubljana gimnazija in the second half of the 19th century*

Izvleček

V prispevku je predstavljen pouk matematike na ljubljanski (klasični) gimnaziji v drugi polovici 19. stoletja. Poleg kratkega splošnega orisa zasnove leta 1849 reformirane gimnazije s predmetnikom in na novo uvedeno maturo obravnavamo obvezno učno snov pri matematičnem pouku, njeno porazdelitev po razredih ter predpisane oziroma priporočene učbenike za aritmetiko in geometrijo. Nadalje pregle damo, kdo vse je na ljubljanski gimnaziji učil matematiko in fiziko ter kdo so bili v določenem obdobju vodilni profesorji za ta dva predmeta. Izpostavimo tudi nekatere takratne slovenske dijake ljubljanske gimnazije, ki so se po maturi vpisali na študij matematike in fizike (ali naravoslovja), ga uspešno končali in svojo kariero vsaj deloma usmerili na omenjeno področje ter s svojim pedagoškim, strokovnim ali znanstvenim delom prispevali k njegovemu razvoju.

Abstract

The article presents maths lessons at the Ljubljana (classical) gimnazija secondary school in the second half of the 19th century. In addition to a short general outline of the concept of the gimnazija, reformed in 1848, with the curriculum and the newly introduced baccalaureate, the article deals with the mandatory material in maths lessons, its division between the grades, and the prescribed or recommended textbooks for arithmetic and geometry. This is followed by an overview of who taught maths and physics at this school and who were the leading teachers in these two subjects in that period. Some students from that time are also singled out, who after the baccalaureate enrolled to study maths and physics (or natural sciences), successfully finished their degree and at least partly pursued a career in this field, and whose pedagogical, professional or academic work contributed to its development.

Ključne besede: pouk matematike, ljubljanska gimnazija, druga polovica 19. stoletja, učbeniki, učitelji in profesorji, dijaki

Keywords: maths lessons, Ljubljana gimnazija, second half of 19th century, textbooks, teachers, students

* Izr. prof. dr. Milan Hladnik, univerzitetni učitelj v pokoju, e-pošta: milan.hladnik@fmf.uni-lj.si

Iz dobre šole rastejo dobri časi, iz slabe pa slabši.

Časi so taki, kakršni so ljudje.

Boljših ljudi pa ne bo, če ne bo boljših otrok.

Anton Martin Slomšek

1. Pouk v avstrijskih gimnazijah po reformi leta 1849

Marčna revolucija 1848 je poleg bolj ali manj radikalnih narodnostnih, političnih oziroma družbenih zahtev prinesla tudi zahtevo po spremembah na šolskem področju. Še najhitreje so se uresničile zlasti na srednješolskem in višješolskem nivoju. Pod vplivom nemških humanističnih in pedagoških idej Wilhelma von Humboldta (1767–1835) in ob upoštevanju gospodarskega razvoja, ki je zahteval večjo vlogo modernih jezikov in naravoslovja v srednjih šolah, sta v Avstriji reformo gimnazij in realk pod okriljem ministra Leopolda von Thuna (1811–1888) leta 1849 izpeljala nemški klasični filolog Hermann Bonitz (1814–1888), tedaj profesor na dunajski univerzi, in avstrijski filozof Franz Serafin Exner (1802–1853), do 1848 profesor na univerzi v Pragi. Leta 1849 so povsod, tudi v Ljubljani, odpravili dotedanji sistem srednjega in višjega šolstva, ukinili licej, vsebino filozofskega prvega in deloma drugega letnika vključili v dve dodatni leti gimnazije, ki je tako iz prejšnje šestletne latinske šole postala osemletna splošnoizobraževalna ustanova. Poleg reformirane gimnazije so začeli ustanavljati še nove vrste srednjih šol: nižjo realko, različne obrtne in trgovske šole, meščanske šole ter tehnične in trgovske akademije za potrebe razvoja obrti, gospodarstva in trgovine.

Z Exnerjevim in Bonitzovim *Osnutkom organizacije gimnazij in realk v Avstriji* (v nadaljevanju *Osnutek organizacije*, kratica OE¹) se je leta 1949 na gimnazijah in drugih srednjih šolah tudi v nižjih razredih dokončno uveljavil predmetni pouk. Uvedli so nov predmetnik, ki je poleg obveznih zajemal tudi neobvezne predmete. Število tedenskih ur se je skoraj podvojilo. Pri posameznih predmetih naj bi namesto prejšnjega mehaničnega učenja in ponavljanja dali večji poudarek razumevanju vsebine. Formalno je bila nova osemletna gimnazija razdeljena na višjo in nižjo stopnjo. Nižja gimnazija (sestavljena iz prvih štirih razredov) naj bi bila celota zase in naj bi dajala osnovno splošno izobrazbo, medtem ko naj bi višja gimnazija (nadaljnji štirje razredi) ta pouk utrdila na bolj znanstvenih temeljih in pripravila abituriente na nadaljnji študij.² Kot zaključek osemletnega gimnazijskega izobraževanja je bila predvidena splošna matura, ki naj bi bila pogoj za vpis na univerzitetni študij.

¹ OE – *Organisations-Entwurf* (glej seznam kratic na koncu prispevka v rubriki Viri in literatura).

² Pri nekaterih predmetih (naravoslovje, matematika, fizika, zgodovina) naj bi bila celotna učna snov posredovana dvakrat. Vsaj namen je bil tak. Pri matematiki se to vidi, če primerjamo člen 42 (o nižji stopnji) in člen 43 (v tabeli 3 o višji stopnji) *Osnutka organizacije* (glej podrazdelek o vsebini matematičnega pouka v razdelku 2) ali tudi iz objavljenih vsebin (*Lections-Plan*) v gimnazijskih poročilih ljubljanske gimnazije (Jb 1850–1859, 1872, 1878–1894).

Predmetnik

Gimnazijski predmetnik in učni načrt za vse predmete je bil seveda predpisan na državnem nivoju, oboje je določal že *Osnutek organizacije* iz leta 1849. Navedimo najprej predmetnik, ki naj bi veljal na vseh avstrijskih gimnazijah in je določal število ur po posameznih predmetih in razredih.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Religion	2	2	2	2	2	2	2	2
Lateinische Sprache	8	6	5	6	6	6	5	5
Griechische Sprache	–	–	5	4	4	4	5	6
Deutsche Sprache	4	4	3	3	2	3	3	3
Geographie und Geschichte	3	3	3	3	4	3	3	3
Mathematik	3	3	3	3	4	3	3	–
Naturgeschichte und Physik	2	2	3	3	2	3	3	3
Philosophische Propädeutik	–	–	–	–	–	–	–	2
Summe	22	20	24	24	24	24	24	24

Tabela 1: Razpored ur po predmetih in razredih, kot ga predpisuje *Osnutek organizacije* iz leta 1849 (povzeto po Koth 2000, str. 108).

S takim predmetnikom je (višja) gimnazija lahko sledila svojemu osnovnemu cilju, dajati široko izobrazbo in postati pripravnica za visoke šole. Kot vidimo, sta bila kot najobsežnejša predmeta predvidena latinščina, ki je bila v učnem načrtu v vseh osmih razredih, in grščina od tretjega razreda dalje; oba klasična jezika sta imela skupaj okrog 10 ur. To je bilo v skladu s klasično humanistično usmeritvijo novoustanovljene gimnazije. Učni jezik naj bi bil nemščina, njene- mu pouku so bile vsako leto še posebej namenjene povprečno tri ure na teden. V zgornji tabeli ni navedeno poučevanje drugih jezikov habsburške monarhije, vendar so posamezne dežele lahko v predmetnike gimnazij na svojem teritoriju dodale tudi pouk nacionalnega (materne) jezika, v našem primeru slovenščine, a sta bili zanj namenjeni le dve uri tedensko.³

Z dodatnimi urami za ta jezikovni pouk in s kasnejšimi spremembami je celoten predmetnik postal sčasoma časovno (in vsebinsko) bolj obsežen in s tem za dijake bolj obremenjujoč. S približno tremi urami sta razpolagala še združena zemljepis in zgodovina ter (nekoliko manj) naravoslovje skupaj s fiziko. Prva leta je bila fizika sestavni del naravoslovja in so se razna njena področja pojavljala v različnih razredih, po nekaj letih pa se je uveljavilo pravilo, da se je fizika predavala v četrtem, sedmem in osmem razredu, v preostalih letih pa prirodopis (biologija, kemija, mineralogija). Po tri ure tedensko je imela prav tako tudi matematika, dve uri filozofska propedeutika. Dve uri na teden sta bili vsa leta gimnazijskega šolanja namenjeni verskemu pouku, kar pa ne pomeni, da je bil verouk najmanj pomemben gimnazijski predmet.

³ Glej Jb, *Lections-Plan*, 1850–1859 in 1878–1894.

Naj še omenimo, da so bile na gimnaziji že v *Osnutku organizacije* predvidene tudi dodatne ure za t. i. svobodne predmete (*Freie Lehrgegenständen*) oziroma neobvezne strokovne predmete (*Nicht obligaten Lehrfächchen*), ki so jih učenci lahko svobodno izbrali. V to kategorijo so spadali zelo različni predmeti, kot npr. nekateri moderni jeziki: francoščina, italijanščina; osnove pedagogike, kaligrafija, stenografija, prosto in geometrijsko risanje, petje, praktična botanika, kmetijstvo in tudi telesna vzgoja oziroma gimnastika.

Kako ta načrt res izvajati, je bilo vsaj v začetku prepuščeno deželnim odredbam. Poučevanje je bilo odvisno tudi od zagotovljenih kadrovskih možnosti posamezne šole. V prvih letih je bil glavni problem seveda pomanjkanje zados- ti kvalificiranih učiteljev za določen predmet. V prehodnem obdobju so bili k učiteljskemu izpitu pogosto sprejeti tudi kandidati brez opravljenega triletnega univerzitetnega študija, predvsem taki, ki so že bili dlje časa uspešno poučevali isti predmet. Kljub temu je trajalo mnogo let, preden je bilo na voljo zadostno število potrjenih učiteljev.⁴

Matura

Novost je bila tudi matura (zrelostni izpit), ki je na avstrijskih gimnazijah prej ni bilo in katere del je bila tudi matematika. V *Osnutku* je bilo predvideno, da naj bi matura zajemala vse učne predmete, razen verouka in filozofske prope- devtike. Sestavljena je bila iz pisnega in ustnega dela. Poleg eseja iz maternega (deželnega) jezika, prevodov iz latinščine in iz grščine ter prevodov v latinščino je bilo tudi iz matematike treba v štirih urah napisati matematično delo (tj. reši- ti določeno število nalog). Ustno spraševanje pa je obsegalo slovstvo maternega jezika, latinski jezik in književnost, grški jezik in književnost, matematiko, pri- rodopis in fiziko, zemljepis in zgodovino;⁵ naslednje leto so ga vpeljali tudi za verouk.

Matura se je prvič izvajala leta 1850,⁶ vendar tedaj še v okrnjeni obliki brez pisnih in ustnih izpitov iz matematike, vsebino ustnih izpitov iz drugih maturi- tetnih predmetov (nemščine, verouka, zemljepisa in zgodovine ter fizike) pa so omejili na zadnji semester osmega razreda. Kasneje je bil izpuščen tudi načrto- vani izpit iz prirodopisa, po drugi strani pa je bil (na pritisk Katoliške cerkve) v izpitne predmete vključen tudi verouk v nasprotju s prvotnimi določili. Običajno je sicer za absolvente osmega razreda potekal pisni del mature konec junija, ustni

4 Maria Koth, Zur Entwicklung der gymnasialen Reifeprüfung aus Mathematik in der Zeit von 1850 bis 1918, *Didaktikhefte* (2000) 32, S. 107–140, str. 110.

5 OE, čl. 81 in 83.

6 Na slovenskem ozemlju samo na gimnazijah v Ljubljani, Celovcu in Gorici. Leta 1851 je bila prva matura na gimnaziji v Mariboru, naslednje leto v Celju in Trstu, medtem ko so v Novem mestu in Kopru začeli izvajati maturo še nekaj let kasneje. (Glej Ribarič, Od mature do mature, *Šolska kronika* 14 (2005) 2005, str. 233.)

pa konec julija ali v začetku avgusta.⁷ Dodatno so uvedli še druge maturitetne roke (septembra, februarja) za tiste, ki so morali zrelostni izpit ponavljati, in za privatiste.

Vidimo, da je bila po zamisli snovalcev dokaj obsežna in za dijake kar zelo zahtevna. Ni torej čudno, da so jo z leti olajšali. Tako je bil leta 1855 ukinjen ustni izpit iz prirodopisa, leta 1856 iz nemščine (razen za nekatere kandidate), leta 1878 iz verouka, leta 1879 pa tudi iz fizike ter iz zemljepisa in zgodovine za dijake, ki so imeli iz teh predmetov v zadnjih štirih semestrih boljše ocene.⁸ Kasnejše manjše dopolnitve predpisov v osemdesetih letih niso bistveno vplivale na vsebino zrelostnega izpita, tako da je matura, uvedena leta 1850, v modificirani obliki veljala vse do leta 1908, ko so jo še bolj skrčili, in sicer njen pisni del na tri izpite (esej o maternem jeziku s svobodno izbiro ene izmed treh različnih tem, prevod iz latinščine in prevod iz grščine), ustni del pa na izpit iz maternega jezika, iz latinščine ali grščine, matematike ter iz zemljepisa in zgodovine).⁹ Tako je potem ostalo do konca prve svetovne vojne.

2. Gimnazijska matematika

Matematika je z reformo srednjega šolstva leta 1849 pridobila pomen. V predhodni šestrazredni gimnaziji (t. i. »latinski šoli«) je bila namreč bolj na stranskem tiru. Pouk matematike je tedaj obsegal dve uri tedensko in je potekal v okviru razrednega pouka. Pogosto jo je poučeval učitelj, ki je bil sicer usposobljen npr. za latinščino, a je bil brez zadostnega matematičnega znanja (in tudi brez pomoči ustreznih učbenikov), zato je lahko posredoval svojim učencem le najskromnejše osnove te sicer obsežne vede. Takrat so dijaki npr. resnejšo geometrijo (in prav tako fiziko) srečali šele v prvem letu filozofskega študija na liceju.¹⁰

Z reformo pa je pouk matematike pridobil dodatno uro na teden in v primeri s prejšnjo gimnazijo (brez upoštevanja liceja), kot vidimo iz tabele 1, še dodatno (sedmo) leto. Poleg tega je bila matematika po novem vključena v maturo. Svojo pot maturitetnega predmeta je sicer začela šele leta 1851,¹¹ potem pa je ostala predmet, ki se je spraševal ob zaključku gimnazijskega izobraževanja vse do kon-

⁷ Jb, 1852–1859, *Prüfungen*.

⁸ Koth 200, str. 112.

⁹ Janine Melanie Egger, Stefan Scheiber, *Zur Entwicklung des Mathematikunterrichts in Österreich, Analysiert anhand von Maturaaufgaben des Europagymnasiums in Klagenfurt*, Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Magistra/Magister der Naturwissenschaften, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Sachsenburg, Juni 2021, str. 43.

¹⁰ Koth 2000, str. 114.

¹¹ Prav tam, str. 111.

ca habsburške monarhije leta 1918.¹² Že zato je v celotnem omenjenem obdobju veljala za enega najpomembnejših gimnazijskih predmetov.

Kot smo videli, je bilo sprva predvideno, da naj bi se matematika poučevala samo od prvega do sedmega razreda. To je spremenila ministrska odredba septembra 1855, ki je dodala eno uro matematike v osmem razredu, filozofska propedeutika pa je ob tem dobila še dodatni dve uri v sedmem razredu. Razlog je bil v glavnem v slabih izkušnjah pri izvajanju matematičnega dela mature po enem letu brez pouka matematike (dijaki so namreč zadnjič poslušali predavanja iz tega predmeta v sedmem razredu, zrelostni izpit pa je potekal julija po zaključku osmega razreda).¹³ Dodatna ura matematike v osmem razredu naj bi bila namenjena ponavljanju snovi, ki se sprašuje na maturi, oziroma njenemu utrjevanju z reševanjem matematičnih nalog in problemov. Leta 1870 so pouk matematike v osmem razredu razširili na dve uri in tako je ostalo do konca.

Da bi ob zaključku višje gimnazije njeni abiturienti dosegli zadovoljivo znanje za nadaljnji študij, je seveda potrebno sistematično delo v vseh letih. Matematika ima še to posebnost, da (skoraj) vse, kar se naučimo eno leto, potrebujemo za razumevanje snovi v naslednjem letu. V nasprotju s kakšnim drugim predmetom, kjer je vrstni red snovi v pedagoškem procesu lahko do neke mere tudi poljuben, je pri matematiki podajanje različnih vsebin že od nekdaj bolj ali manj ustaljeno in strogo sledi logiki postopnega uvajanja vedno zahtevnejših vsebin.

Vsebina matematičnega pouka

Osnutek organizacije iz leta 1849 je tako kot za vse druge šolske predmete tudi za matematiko določal dokaj podroben učni načrt za vse razrede. Kot je v navadi še danes, je bil matematični pouk razdeljen na pouk aritmetike (in v višjih razredih algebre) ter na pouk geometrije. V prvem razredu so bile v prvem semestru vse tri ure namenjene zgolj računanju, v drugem semestru pa ena ura računanju in dve uri geometriji. V vseh nadaljnjih razredih pa naj se razmerje med aritmetiko in geometrijo ob semestru zamenja: v prvem semestru 2 : 1, v drugem 1 : 2.

V nižjih razredih je bil glavni cilj pouka aritmetike v pridobivanju spretnosti in zanesljivosti pri računanju s števili, pri geometriji pa brez natančnih dokazovanj, vendar z nazornim in metodičnim spoznavanjem lastnosti osnovnih

¹² Menda so naslednje leto, torej leta 1919, tedaj že v novi državi, imenovani še Nemška Avstrija, zaradi težkih razmer ob koncu vojne maturo skrčili samo na predpisane tri pisne izpite, ustno pa so izprašali samo tiste kandidate, ki so na pisnem delu dobili negativno oceno. Predvideni ustni izpit iz matematike (ter zemljepisa in zgodovine) je tedaj kar odpadel (glej Koth 2000, str. 113). Podobno je bilo najbrž tudi v Ljubljani.

¹³ Iz istega razloga je tedaj na maturi odpadlo sprva predvideno ustno spraševanje iz prirodopisa, v zrelostno spričevalo so preprosto zapisali oceno zadnjega poslušanega semestra.

geometrijskih struktur, poleg praktične uporabe pripraviti tudi vse potrebno za kasnejši bolj znanstven (tj. teoretičen in z dokazi podprt) pouk geometrije.¹⁴

Osnutek navaja za pouk na nižji stopnji naslednjo nujno potrebno snov.¹⁵ Povzemimo ta del kurikuluma kar v slovenščini.

1. razred (3 ure). A r i t m e t i k a (3/-): računanje (štiri osnovne operacije) z imenovanimi in neimenovanimi števili, tudi večjimi, skrajšano računanje in preskus pravilnosti, deljivost števil, ponovitev in dopolnitev znanja o splošnih in desetiških ulomkih.

G e o m e t r i j a (-/2): premica, kot, vzporednice, konstrukcija trikotnikov in paralelogramov, njih glavne lastnosti.

2. razred (3 ure). A r i t m e t i k a (2/1): razmerja in sorazmerja, pravilo treh (sklepni račun) in uporaba v praktičnih primerih, pouk o denarju, merah in utežeh, njih delitvah in razmerjih.

G e o m e t r i j a (1/2): računanje količin v zvezi s kvadrati, pravokotniki, paralelogrami, trikotniki, večkotniki, preprosti primeri preoblikovanja in delitve likov, oblika trikotnika.

3. razred (3 ure). A r i t m e t i k a (2/1): računanje z obćimi števili, enostavni primeri uporabe oklepajev, potenciranje celih števil in ulomkov, računanje kvadratnega in kubičnega korena, skrajšano računanje, najbolj osnovno in bistveno o kombinacijah in permutacijah.

G e o m e t r i j a (1/2): krog in različne konstrukcije v zvezi z njim, ploščina in obseg kroga.

4. razred (3 ure). A r i t m e t i k a (2/1): sestavljena razmerja in sorazmerja, verižno pravilo, Reesejevo pravilo, družbeni in zmesni račun, različna uporaba na pomembnih praktičnih nalogah, enačbe prve reda z eno neznanko.

G e o m e t r i j a (1/2): nazorni pouk stereometrije, položaj premice in ravnine v primeri z drugo ravnino, telesni (prostorski) kot, glavne lastnosti teles, njihova konstrukcija in računanje raznih geometrijskih količin.

Cilj pouka matematike na višji stopnji je bil, na kratko rečeno, poznavanje in praksa elementarne geometrije in algebre kot strogo dokazljive vede.¹⁶ *Osnutek organizacije* je prinesel nov, podrobnejši učni načrt za vse razrede, tudi za tiste na višji stopnji. V spodnji tabeli 2 navajamo samo (v nemščini napisano originalno) besedilo, ki govori o vsebini matematičnega pouka v petem, šestem in sedmem razredu gimnazije. Vemo, da v zadnjem, osmem razredu pouk matematike sprva ni bil predviden (tabela 2).

¹⁴ OE, čl. 41.

¹⁵ OE, čl. 42.

¹⁶ OE, čl. 43.

I. K l a s s e, wöchentlich 4 Stunden.
A r i t h m e t i k, wöchentlich 2 Stunden. Vom Zahlen-System überhaupt, und vom dekadischen insbesondere; Entwicklung des Begriffes der Addition, Subtraction, Multiplication, Division, des Potenzierens und Wurzel-ausziehens; daraus Ableitung der negativen Zahlen (nebst Begründung der Rechnungen mit ihnen), der Brüche, der irrationalen Zahlen und imaginären Grössen. Die vier Grundrechnun-gen, angewendet auf eingliedrige und mehrgliedrige algebraische Ausdrücke. Allgemeine Eigenschaften und insbesondere Theilbarkeit der Zahlen. Vollständige Lehre von den Brüchen, und Lehre von den Proportionen, soweit dazu die Potenzlehre nicht erforderlich ist.
G e o m e t r i e, wöchentlich 2 Stunden. Longimetrie und Planimetrie, in streng wissenschaftlicher Begründung.
II. K l a s s e, wöchentlich 3 Stunden.
A r i t h m e t i k, im 1. Semester wöchentlich 2 Stunden, im 2. Semester wöch. 1 Stunde. Vollständige Potenzlehre; Potenzen und Wurzeln in Anwendung auf ein- und mehrgliedrige algebraische Ausdrücke: Logarithmen, nebst mannigfacher Anwendung. Ergänzung der Lehre von den Proportionen. Gleichungen des 1. Grades mit Einer und mehreren Unbekannten. Gleichzeitige Anwendung der sechs Grundrechnungen auf mannigfach zusammengesetzte algebraische Monome und Polynome; Reductionen zusammengesetzter algebraischer Ausdrücke u. dgl. A n m e r k u n g. Der zuletztgenannte Gegenstand: » Gleichzeitige Anwendung etc.« wird passend, als übende Wiederholung aller bisher vorgekommenen Rechnungen, der einen wöchentlichen Stunde des 2. Semester aufbehalten.
G e o m e t r i e, im 1. Semester wöchentlich 1 Stunde, im 2. Semester wöchentlich 2 Stunden. Stereometrie, dann ebene Trigonometrie mit reichlichen Rechnungsanwendungen. Wenn Zeit dazu übrig ist, die Elemente der sphärischen Trigonometrie.
III. K l a s s e, wöchentlich 3 Stunden.
A r i t h m e t i k, im 1. Semester wöchentlich 2 Stunden, im 2. Semester wöchentlich 1 Stunde. Unbestimmte Gleichungen des 1. Grades; quadratische Gleichungen mit einer Unbekannten; Progressionen; Combinationslehre und binomischer Lehrsatz.
G e o m e t r i e, im 1. Semester wöchentlich 1 Stunde, im 2. Semester wöchentlich 2 Stunden. Anwendung der Algebra, namentlich der quadratischen Gleichungen, auf die Geometrie; Elemente der Analytischen Geometrie in der Ebene, mit Einschluss der Kegelschnittslinien.

Tabela 2: Učni načrt za pouk matematike v višji gimnaziji
po *Osnutku organizacije* iz leta 1849 (vir: OE, čl. 44).

Tak učni načrt se je z manjšimi spremembami in dopolnitvami obdržal skozi vso obravnavano dobo 1850–1900. Sploh je modernizacija pouka matematike potekala zelo počasi, čeprav je družbeni in gospodarski razvoj zahteval spremembe tudi na šolskem področju, zlasti v smeri večjega vključevanja modernih jezikov in realij (fizike in naravoslovja) celo v humanistično gimnazijo. Občasne spremembe in dopolnitve so se v matematiki bolj tikale posodabljanja strokovnih izrazov oziroma novih formulacij posameznih delov vsebine. V nižjih razredih je prihajalo do bolj podrobnega naštevanja potrebne snovi, predvsem pri aritmetiki. Ob zamenjavi vrednosti avstrijskega denarja leta 1858 in ob uvedbi desetiškega metričnega sistema leta 1872 je bilo seveda treba tudi prilagoditi ustrezne dele snovi. Če pa odmislimo te nujne spremembe in druge *lepotne* popravke, novosti ni bilo veliko. Tudi novi učni načrt za matematiko iz leta 1884 je prinesel le malo novega.¹⁷ Nekatere teme so bile predstavljene v nižji razred, npr. enačbe prvega reda z eno ali več neznankami iz šestega v peti razred, kvadratne enačbe z eno neznanko iz sedmega v šesti razred. Namesto tega pa je bila v sedmem razredu dodana nova snov, npr. nedoločene enačbe prvega reda z dvema neznanka, višje enačbe, ki se prevedejo na kvadratne ali trigonometrične enačbe, obrestni in rentni račun kot uporaba zaporedij ter verižni ulomki (glej tabelo 3). Obsežnejša so bila tudi strokovna navodila učiteljem za izvajanje pouka.

Kljub naraščajočemu številu zahtev za spremembo učnih metod in za razbremenitev učencev z izločanjem manj pomembnih učnih vsebin se tudi z učnim načrtom za pouk matematike iz avgusta 1899 ni spremenilo praktično nič. Tako število ur kot razmerje med aritmetiko in geometrijo sta ostala enaka. Tudi glede obravnavane snovi v posameznem razredu se ta učni načrt skorajda ni razlikoval od tistega iz leta 1884.

Novosti je prinesel šele učni načrt za matematiko, izdan leta 1909 na osnovi Marchetove reforme srednjega šolstva leto poprej. Zahteve po splošni reorganizaciji srednjega šolstva in posodobitvi pouka pri vseh predmetih namreč tudi po letu 1900 niso potihnile, saj so o njih razpravljali na različnih področjih javnega življenja, v časopisih in celo v parlamentu. Rezultat teh razprav in pritiskov je bila nova šolska reforma, ki jo je izvedel minister Gustav Marchet leta 1908. Njeni glavni dosežki so bili ustanovitev osemletne realne gimnazije, reorganizacija predmetnika s posebnim upoštevanjem naravoslovja, preuredba in že omenjena olajšava mature.

Spremembe, ki jih je prinesla ta reforma, so ostale v veljavi še daleč v dvajseto stoletje. Z njimi je pridobil koristi tudi gimnazijski pouk matematike. Novi učni načrt, sprejet 23. marca 1909,¹⁸ je med drugim v gimnazijo prinesel tudi diferencialni račun, ki ga prej ni bilo. Ta sloni na matematičnem pojmu funkcije,

¹⁷ Koth 2000, str. 118.

¹⁸ Prav tam, str. 120–121.

ki ga načrt uvaja že v četrti razred (grafični prikaz linearne funkcije), čemur sledi postopna geometrijska obravnava še drugih osnovnih funkcij (kvadratne, eksponentne, logaritemske, trigonometričnih). Kot geometrijski naklon tangente se potem uvaja pojem diferencialnega kvocienta (brez pojma limite). Poleg tega je v tem učnem načrtu svojo pot v gimnazijah začel tudi pouk verjetnostnega računa, prej se je o njem v razredu spregovorilo le občasno, na koncu kot o zgledu za uporabo kombinatorike. S tem namenom je bilo treba opustiti dele druge snovi (npr. znanstveni uvod v aritmetiko) ali skrajšati njeno obravnavo (npr. višjih algebrskih in transcendentnih enačb v petem razredu). Metodološko se je načrt pouka matematike želel čimbolj približati uporabnosti in resničnemu življenju, s tem da je npr. dajal večji poudarek izvajanju meritev (tudi na terenu), pripravi grafikonov in modelov, ter uporabnim nalogam. Kar se mature tiče, dijaki na njej niso več pisali matematične naloge, pač pa je matematika ostala del ustnega zrelostnega izpita.

Toda to dogajanje presega časovni in tematski okvir pričujočega sestavka, zato se vrnimo k pouku matematike na ljubljanski gimnaziji v drugi polovici 19. stoletja.

V. K l a s s e, wöchentlich 4 Stunden.
A r i t h m e t i k: Wissenschaftlich durchgeführte Lehre von der ersten vier Rechnungsoperationen. Begründung der einfachsten Regeln der Theilbarkeit der Zahlen. Theorie des größten gemeinschaftlichen Maßes und der kleinsten gemeinschaftlichen Vielfachen, angewandt auch auf Polynome. Lehre von den Brüchen. Lehre von den Verhältnissen und Proportionen nebst Anwendungen. Lehre von den Gleichungen des ersten Grades mit einer und mit mehreren Unbekannten nebst Anwendung auf praktisch wichtige Aufgaben.
G e o m e t r i e: Die geometrischen Grundgebilde. Parallelen-theorie. Lehrsätze über das Dreieck einschließlich der Congruenzfälle; Lehrsätze über das Viereck und Vieleck: Lehrsätze über Winkel und Sehnen im Kreise, ferner über die dem Kreise ein- und umgeschriebenen Dreiecke und Vierecke. Proportionalität der Strecken und Ähnlichkeit der Figuren; hieraus resultierende Sätze über das Dreieck und über den Kreis. Flächengleichheit, einiges über Flächenverwandlung; Flächenberechnung, Regelmäßige Polygone, Kreismessung.
VI. K l a s s e, wöchentlich 3 Stunden.
A r i t h m e t i k: Lehre von den Potenzen und Wurzelgrößen, Begriff der irrationalen Zahlen. Die imaginäre Einheit. Lehre von den Logarithmen, Gleichungen des zweiten Grades mit e i n e r Unbekannten.

G e o m e t r i e: Stereometrie: Die wichtigsten Sätze über die Lagenverhältnisse der Geraden und Ebenen in Raume. Grundeigenschaften der körperlichen Ecke überhaupt und der dreiseitigen im besonderen. Eintheilung und Grundeigenschaften der Körper. Oberfläche und Rauminhalt des Prismas, der Pyramide und des Pyramidalstutzes. Berechnung des Rauminhaltes des Cylinders, des Kegels und des Kegelstumpfes sowie der Oberfläche der geraden Formen dieser Körper. Oberfläche und Inhalt der Kugel und ihrer einfach begrenzten Theile. Ebene Trigonometrie: Goniometrische Functionen, Auflösung des rechtwinkligen und des gleichschenkeligen Dreieckes. Weitere goniometrische Entwicklungen. Einfache goniometrische Gleichungen.
VII. K l a s s e, wöchentlich 3 Stunden.
A r i t h m e t i k Höhere Gleichungen mit einer Unbekannten, welche sich auf quadratische zurückführen lassen, und einfache Formen quadratischer Gleichungen mit zwei Unbekannten. Unbestimmten Gleichungen des ersten Grades mit zwei Unbekannten. Arithmetische und geometrische Progressionen. Zinseszins- und Rentenrechnung. Elemente der Combinationslehre. Binomischer Lehrsatz für ganze positive Exponenten.
G e o m e t r i e : Hauptsätze zur Auflösung schiefwinkliger Dreiecke und deren Anwendung. Die Elemente der analytischen Geometrie in der Ebene mit Zugrundelegung des rechtwinkligen Coordinatensystems und in einzelnen wichtigen Fällen auch der Polarcoordinaten; Analytische Behandlung der Geraden, des Kreises und der Kegelschnittlinien. Eigenschaften der letzteren mit Rücksicht auf Brennpunkte, Tangenten und Normalen. Quadratur der Ellipse und der Parabel.
VIII. K l a s s e, wöchentlich 2 Stunden.
Wiederholung des gesammten Lehrstoffes der oberen Classen, besonders durch Lösung von Aufgaben rechnender und constructiver Art.

Tabela 3: Učni načrt za pouk matematike v višji gimnaziji iz leta 1900 (vir: Koth 2000, str. 118– 119).

Tudi po reformi leta 1849 je gimnazijski pouk potekal v isti stavbi kot prej, se pravi v licejskem poslopju (glej sliko 1) na nekdanjem Valvasorjevem, še prej Šolskem trgu (Schulplatz). Leta 1889 so na njem pred gimnazijo postavili Vodnikov spomenik in čez nekaj let trg poimenovali po njem. Velikonočni potres leta 1895 je stavbo precej prizadel, zato so jo do leta 1903 porušili, gimnazija pa se je že prej, oktobra 1899, preselila v novo zgrajeno poslopje na Tomanovi (danes Prežihovi) ulici.

Izvajalci pouka na ljubljanski gimnaziji pred sto sedemdesetimi leti so se seveda morali držati splošnih predpisov in so tako kljub občasnim manjšim odstopanjem tudi ravnali. Prikaz tega, kaj naj bi se npr. v petdesetih letih 19. sto-

Licejsko poslopje in trg pred njim. Gvaš Franza Kurza zum Thurna und Goldensteina iz druge polovice 19. stoletja (Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet, Ljubljana).

letja pri vseh predmetih učili v posameznih razredih takratne gimnazije, lahko povzamemo iz kratkega in pomanjkljivega prikaza v shematičnem učnem načrtu, objavljenem v letnih poročilih te ustanove.¹⁹ Predpisana učna snov je bila v letih od 1850 do 1859 redno objavljena v letnih poročilih, potem je dvanajst let niso predstavljali, a zdi se, da se v tem času ni kaj dosti spreminjala.²⁰ Znova se v skoraj enaki obliki pojavi v poročilu za šolsko leto 1871/72 (rahla sprememba). Nekaj let so se zadovoljili le z navedbo, da učna snov ostaja nespremenjena, z izjemo manjših dopolnitev leta 1873. Redno pa je načrt predavanj oziroma razpored učne snovi po razredih v spremenjeni grafični podobi izhajal od leta 1878 dalje do leta 1894, in sicer vsako leto v enakem besedilu do leta 1884, nato pa malo drugače, upoštevajoč novi učni načrt. V primerjavi s prejšnjimi leti opazimo leta 1878 nekaj dopolnitev, v drugem razredu npr. omenjanje Pitagorovega izreka in podobnosti pri trikotnikih in večkotnikih ter uporabo te podobnosti pri kon-

19 Glej Jb, 1850–1859, rubriko *Lectio-Plan*. Nasploh so bila za ta članek vsakoletna poročila ljubljanske gimnazije glavni vir podatkov poleg še nekaterih razprav o avstrijskem srednješolskem sistemu obravnavanega obdobja ter pri predstavitvi učnega osebja v razdelku 3 tudi nekaterih ohranjenih spominov posameznikov na gimnazijska leta.

20 Primerjaj npr. *Lectio-Plan* v Jb, 1859, in Jb, 1872.

strukcijah, v četrtem pa obrestni račun ter omembo elipse in parabole.²¹ Po letu 1894 letna poročila niso več objavljala obvezne učne snovi. Najbrž so se držali uradno predpisane vsebine (glej npr. tabelo 3).

Učbeniki za matematiko

Pouk matematike ne bi bil mogoč brez ustreznih učbenikov. Po njih so se na predavanja lahko pripravljali gimnazijski učitelji in na maturitetne izpite dijaki (učbenike so kupovale ali jih dobivale v dar posamezne šolske knjižnice). Pomemben delež je s pisanjem učbenikov za matematiko za podporo reformi avstrijskih gimnazij in realk leta 1849 imel naš rojak **dr. Franc Močnik** (1814–1892).²² Rojen je bil v Cerknem, iz matematike je doktoriral na univerzi v Gradcu leta 1840 in se kmalu uveljavil kot pisec številnih matematičnih učbenikov za vse vrste osnovnih in srednjih šol.

Prvi štirje Močnikovi učbeniki za gimnazije so po naročilu ministra Thuna izšli na Dunaju leta 1850. To sta bila dva učbenika za aritmetiko za nižje razrede (*Lehrbuch der Arithmetik für das Unter-Gymnasium*, I. Abtheil: für die 1. und 2. Klasse; II. Abtheil: für die 3. und 4. Klasse), ter geometrija in algebra za višje razrede (*Lehrbuch der Gemetrie für das Ober-Gymnasium*; *Lehrbuch der Algebra für das Ober-Gymnasium*). Leta 1852 smo dobili prvi del geometrijskega nazornega pouka za 1. in 2. razred, ki mu je naslednje leto sledil še drugi del za 3. in 4. razred (*Geometrische Anschauungslehre für das Unter-Gymnasium*, 1. Abtheil: für die 1. und 2. Klasse; 2. Abtheil: für die 3. und 4. Klasse). Njegovi knjigi za pouk geometrije in algebre iz leta 1850 sta bila prva in vrsto let tudi edina potrjena učbenika za pouk matematike v višji gimnaziji. Izhajali sta vrsto let v skoraj nespremenjeni obliki; temeljitejše spremembe je pripravil sam avtor sredi 60. in v začetku 70. let 19. stoletja, pač v skladu z (deloma) spremenjenimi učnimi načrti. Močnikove knjige so bile še nadaljnjih petdeset ali šestdeset let prevladujoči učbeniki za pouk matematike na avstrijskih višjih gimnazijah. Neka raziskava prosvetnega ministrstva iz leta 1910 npr. kaže, da je bila celo v obdobju med letoma 1890 in 1910, ko so imele šole na razpolago že več različnih odobrenih matematičnih knjig za višjo stopnjo, Močnikova knjiga o geometriji uporabljena v 60 odstotkih, algebra pa v 80 odstotkih vseh avstrijskih višjih gimnazij.²³

Močnik je ves čas svoje učbenike prilagajal sprejetemu učnemu načrtu in njegovim kasnejšim spremembam, vsekakor pa je ta proces tekkel tudi v obratni smeri: marsikatero didaktično idejo, zapisano v njegovih učbenikih, o tem, kako predstaviti učencem kakšen del snovi, kaj bolj in kaj manj poudariti ali

²¹ Jb, 1878, *Lectiions-Plan*, str. 28 in 29.

²² O njegovem življenju in delu glej v Milan Hladnik, *Dr. Franc Močnik, Življenje in delo*, Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, Ljubljana 2016, bibliografijo pa v Jože Povšič, *Bibliografija Franca Močnika*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1966.

²³ Philipp Freud, *Die mathematischen Schulbücher an den Mittelschulen und verwandten Lehranstalten, Berichte über den mathematischen Unterricht in Österreich*, Heft 6, Wien, 1912. Posebej glej dig. str. 352–353.

*Dr. Franc vitez Močnik
(Franz Paul Frisch, Biographien
österreichischer Schulmänner.
Als Beitrag zur Schulgeschichte der
letzten hundert Jahren. Wien, 1897,
risba na str. 128).*

celo izpustiti, je bilo mogoče praktično uporabiti pri samem pouku. Po besedah sodobne raziskovalke matematičnega izobraževanja dr. Marije Koth, profesorice na Matematičnem inštitutu Visoke pedagoške šole na Dunaju, »so šolske knjige Franca Močnika pomembno vplivale na dejansko organizacijo pouka matematike v avstrijskih srednjih šolah v drugi polovici 19. stoletja«. ²⁴

Franco Močnik je bil sicer že prej povezan z ljubljansko gimnazijo, saj jo je obiskoval šest let, od leta 1824 do 1830, naslednji dve leti pa tudi ljubljanski licej kot njeno nadaljevanje. ²⁵ V letih 1851–1860 je bival v Ljubljani kot šolski svetnik in do leta 1854 tudi nadzornik ljudskih šol in realk na Kranjskem. ²⁶ Pri pouku in njegovem nadzoru na sami gimnaziji ni sodeloval, razen da je bil kot namestnik zaradi bolezni odsotnega tedanjega gimnazijskega nadzornika Fridericha Riglerja odgovoren za nadzor mature na ljubljanski gimnaziji leta 1858. ²⁷ Ob svojem odhodu v Gradec na novo službeno dolžnost deželnega svetnika in nadzornika ljudskih šol in realk za Štajersko in Koroško je leta 1860 podaril gimnazijski knjižnici 18 primerkov svojih učbenikov, naslednje leto pa še 61 različnih del v 73 zvezkih, večinoma matematične vsebine. ²⁸

Močnikove knjige so se seveda uporabljale pri pouku matematike tudi na ljubljanski gimnaziji. Z njimi je pomembno prispeval k uspehu gimnazijskega pouka pri matematiki. To lahko ugotovimo že z bežnim pregledom letnih šolskih poročil (Jahresberichte), ker je v posebni rubriki navedena literatura, ki je v zadnjem letu služila kot osnova pri pouku obveznih predmetov. V nižjih razredih nastopajo v prvem letu 1849/50 kot avtorji primernih matematičnih besedil si-

²⁴ Koth 2000, str. 120.

²⁵ Hladnik 2016, str. 26–30.

²⁶ Prav tam, str. 39–43.

²⁷ Jb, 1858, *Chronik des Gymnasiums*, str. 27.

²⁸ Jb, 1860, 1861, *Lehrmittel des Gymnasiums*, str. 24, 32.

cer drugi takratni avstrijski pedagogi in pisci matematičnih učbenikov. Tako naj bi tedaj pri aritmetiki uporabljali priročnike Johanna Strehla in Eduarda Heisa, za vaje tudi Wehlejeve in Geyerjeve učbenike (npr. S. Wehle, *Der Schnellrechnenlehrer*, Pressburg 1845), ter zbirko primerov in nalog dr. Josepha Salomona, profesorja na dunajski politehniki, za nazorni pouk geometrije pa je omenjen ustrezeni učbenik Heinricha Gräfeja (G. A. H. Gräfe, *Geometrische Anschauungslehre*, Leipzig 1851). V petem razredu so še uporabljali Salomonovo knjigo, v šestem je bila izbira ustreznega pisnega pripomočka prepuščena predavatelju, v sedmem pa je dijakom matematiko razlagal Karl Hummel po svojem učbeniku (K. Hummel, *System der Mathematik*, Bd. 1: *Arithmetik*, Wien 1842). Dve leti kasneje, v šol. letu 1851/52, naj bi si v prvem razredu pomagali še z geometrijskimi zidnimi tabelami Franza Carla Hillardta.²⁹

Od šol. leta 1851/52 dalje pa so se v Ljubljani kot učne knjige za matematiko skoraj izključno uporabljali predvsem učbeniki, ki jih je (v nemščini) sestavil Franc Močnik (v objavljenem vsakoletnem pregledu učne snovi, ki ga lahko spremljamo do leta 1859, so npr. kar na kratko zapisali, da so se predavanja izvajala 'po Močniku'). Njegove knjige so bile na ljubljanski gimnaziji z nekaj izjemami edino, vsekakor pa glavno učno gradivo. V šol. letih 1878/79 in 1879/80 so za pouk geometrije v petem razredu uporabljali Wiegandovo Planimetrijo (August Wiegand, *Erster Cursus der Planimetrie für Gymnasien, Real- und Bürgerschulen und zum Gebrauche für Hauslehrer*, Halle 1852); kasneje so se spet vrnili k Močnikovi geometriji in od tedaj do leta 1909 so bile Močnikove knjige sploh edni učbeniki za matematiko na višji stopnji ljubljanske gimnazije.³⁰ Enako je bilo nekaj nadaljnjih let tudi v nižjih gimnazijskih razredih, vendar se je v šol. letu 1889 začela v prvem in tretjem razredu uporabljati Hočevarjeva Geometrija in se potem razširila na vse štiri nižje razrede (F. Hočevar, *Lehr und Übungsbuch der Geometrie für Untergymnasien*, Prag, Tempsky 1886). Odslej so na nižji stopnji aritmetiko učili po Močniku, geometrijo pa po Hočevarju.³¹

Oba avtorja sta matematične učbenike pisala v nemščini, ki je bila do sedemdesetih let tudi učni jezik pri vseh predmetih (razen pri verouku v prvem razredu in pri pouku slovenskega jezika).

Ko so v začetku sedemdesetih letih začeli ustanavljati oddelke s slovenskim jezikom,³² v slovenščini še ni bilo gimnazijskih učbenikov za matematiko.³³ Prve

29 Za predpisane tuje učbenike glej Jb 1850 in 1852.

30 Glej Jb, 1880–1909, *Lehrbücher*.

31 O študiju in delovanju Franca Hočevarja (1854–1919) glej več v razdelku 4.

32 Glej Jb, 1872, *Lections-Plan*, str. 19–20; ali Branko Berčič, *Mladost Ivana Tavčarja*, Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 131.

33 V šol. letu 1871/72 je v 1.a in 2.a razredu, tj. je v novih slovenskih oddelkih, začel matematiko poučevati profesor Ivan Tušek (glej Jb, 1872, *Lections-Plan*, str. 20), vendar ni nujno, da je predaval v slovenskem jeziku. Najbrž je osnovne aritmetične in geometrijske pojme lahko pojasnil tudi v slovenščini, ker je tedaj že imel zbrano in objavljeno osnovno slovensko matematično terminologijo. Problem pa bi bila uporaba strokovnih izrazov v višjih razredih, kjer je bil ves matematični pouk v nemščini na osnovi Močnikovih učbenikov; torej jih je moral učiti tudi matematičnega poimenovanja v nemškem jeziku.

je priskrbel Fran Celestina (1845–1912), glavni učitelj na ljubljanskem učiteljišču, ko je v letih 1882–1884 prevedel tako Močnikovo *Aritmetiko za nižje gimnazije* kot Močnikovo *Geometrijo za nižje gimnazije*, oba v dveh delih (za prvi in drugi ter za tretji in četrti razred). Od šol. leta 1882/83 dalje sta se v slovenskih oddelkih v nižjih razredih postopoma začela uporabljati oba Celestinova prevoda in vztrajala do leta 1900, s tem da se je s šol. letom 1896/97 prvič pojavila (samo v prvem in drugem razredu) kot učbenik Matkova *Geometrija za nižje gimnazije*, 1. del, naslednje leto še 2. del (v tretjem razredu) ter za prvi in drugi razred še 1. del njegove *Aritmetike za nižje gimnazije*.

Josip Matek (1852–1910) je bil rojen v Gornjem Gradcu, gimnazijo končal v Celju, nato pa študiral matematiko in fiziko v Gradcu. Po opravljenem državnem izpitu leta 1884 je postal najprej suplent na gimnazijah v Celju in v Mariboru, kjer je bil potem od leta 1893 do smrti stalni profesor. Matek je za nas pomemben predvsem kot pisec prvih v slovenščini samostojno napisanih matematičnih učbenikov za (nižje in posredno tudi za višje) gimnazije.³⁴

Oba Matkova učbenika sta v treh letih iz pouka izpodrinila prejšnja Celestinova prevoda (njegova *Aritmetika* je omenjena kot učbenik za četrti razred nazadnje v poročilu za šol. leto 1899/1900). Slovenci so se odslej v nižji gimnaziji učili po Matkovih učbenikih. Leta 1907 je prvi del svoje *Geometrije* dopolnil in znova izdal, sicer pa za nižjo stopnjo ni več pisal. Namesto tega je pripravil in napisal rokopisa slovenskih učbenikov aritmetike in algebre ter geometrije za srednje in višje gimnazijske razrede. Po njegovi smrti leta 1910 so te njegove učbenike v skladu z novimi učnimi načrti iz 1909 popravljali in izdajali drugi slovenski profesorji matematike (Jakob Zupančič, Anton Peterlin, Josip Mazi in kasneje še drugi).

3. Profesorji matematike

Znano je, da je uspešno šolanje, ne glede na učne načrte in programe, odvisno tudi in predvsem od ljudi, ki te načrte izvajajo (ali kot so včasih rekli, *šola stoji in pade z učiteljem*). Pri matematiki ni nič drugače. V tem razdelku bomo na kratko pregledali, kateri učitelji so v času od 1850 do 1900 sodelovali pri poučevanju matematike (in fizike) na ljubljanski gimnaziji, s poudarkom seveda na nosilcih tega pouka v višjih razredih. Po nekaterih od njih, ki so v s svojim poučevanjem matematike na šoli vtisnili pečat, smo tudi poimenovali posamezna obdobja.

Začetno obdobje (1849–1853)

Prva leta po reformi so bila za ljubljansko gimnazijo gotovo težka. Poleg neizogibnih težav ob privajanju na nove predpise jo je ob velikem vpisu (npr. skoraj

³⁴ Glej Janko Šlebinger, SBL, geslo *Matek*; več o njem in njegovih knjigah pa v *Ob stoletnici matematičnih učbenikov Blaža Matka: 1896–1969*, Katalog razstave na 48. občnem zboru Društva matematikov, fizikov in astronomov Slovenije v Postojni (ur. Agata Tiegl), Ljubljana 1996.

600 dijakov jeseni 1849) pestilo še pomanjkanje primerno izobraženih učiteljev. To je še posebej veljalo za matematiko. Na prejšnji šestletni gimnaziji se je na nižji stopnji (v gramatikalnih razredih) poučevala elementarna matematika, na višji stopnji (v zadnjih dveh humanističnih razredih) pa algebra. Geometrije v programu ni bilo, z njo so se učenci srečali le pozneje na liceju, prav tako s fiziko in z njo povezano uporabno matematiko.³⁵ Po reformi pa se je pokazala potreba, da se osnove geometrije pričnejo poučevati že v nižjih razredih.

Dva učitelja matematike in fizike je šola podedovala od svoje predhodnice, vendar sta lahko učila le eno šolsko leto. Prvi je bil **Janez Krstnik Kersnik** (1783–1850), dolgoletni priljubljeni licejski profesor fizike in uporabne matematike (v letih 1830–1832 je na liceju učil elementarno matematiko tudi Franca Močnika); na žalost je umrl konec junija 1850 v starosti sedeminšestdeset let in po več kot štiridesetih letih službe. Drugi pa je bil **Karl Hummel** (1801–1879), ki je učil elementarno matematiko na liceju po odhodu Močnikovega učitelja Leopolda Karla Schulza von Strassnitzkega iz Ljubljane leta 1834. Tudi ta je kmalu po vzpostavitvi reformirane gimnazije prenehal poučevati v Ljubljani. Hummel je bil namreč leta 1850 imenovan za profesorja fizike na graški univerzi, potem ko se je stolica za fiziko ločila od katedre za naravoslovje. Na tem mestu je nato ostal do upokojitve leta 1867.

Kersnik je v šolskem letu 1849/50 v Ljubljani učil fiziko v prvem in drugem razredu, v prvem semestru pa tudi v osmem razredu. Hummel pa je tedaj učil matematiko v sedmem razredu sam, v šestem pa skupaj z začasnim ravnateljem **dr. Johannom Kleemanom** (1808–1885), ki je bil sicer klasični filolog in zgodovinar, a je po sili razmer poleg ravnateljevanja prevzel še pouk matematike v šestem in fizike (drugi semester namesto Kersnika) v osmem razredu. Pri fiziki mu je pomagal še profesor **Anton Schubert** (1809–1851), doktor medicine, na gimnaziji pa sicer učitelj prirodopisa in poljedelstva (kot izbirnega predmeta).

Johann Kleeman je bil rojen v čeških Černovicah in bil kljub nemške-mu priimku po rodu Čeh, ki pa se je kasneje, tudi zaradi svoje službe, navzel nemškega prepričanja. Doktorat iz filozofije si je pridobil na univerzi v Pragi. V štiridesetih letih je poučeval do leta 1845 na liceju v Gorici in nato v Ljubljani, kjer je ob reformi gimnazije postal njen začasni vodja. Pisatelj Janez Trdina pravi v svojih spominih, da je bil njegov profesor v sedmem (za latinščino) in osmem razredu (za zgodovino ter po Kersnikovi smrti za fiziko) sicer temeljito izobražen, do ravnateljskega mesta pa naj bi prišel predvsem po zaslugi znanstva njegove žene s takratnim šolskim ministrom Leopoldom Thunom.³⁶ Tudi **Anton Schubert** je bil rojen na Češkem, in sicer v Schatzlarju (danes Žacléř pri Trutnovu ob meji s Poljsko). Pred gimnazijsko profesuro je od leta 1841 poučeval na

35 Jože Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega, Licej v Ljubljani 1800–1848*, Ljubljana 2001, str. 187 in 145.

36 Janez Trdina, *Moje življenje*, Karantanija, Ljubljana 1999, str. 23–26.

filozofskem študiju ljubljanskega liceja naravoslovje in racionalno poljedelstvo. V Ljubljani je ostal do svoje smrti avgusta 1851.³⁷

Poleg Hummla in Kleemanna sta matematiko na nižji stopnji poučevala še svetni duhovnik **Anton Globočnik**³⁸ (v prvem razredu), ki je sicer sodeloval pri pouku zelo različnih predmetov: v četrtem in šestem razredu slovenščine, v petem zemljepisa in zgodovine, v šestem še nemščine in grščine (samostojno pa je učil latinščino) ter **Jakob Rechfeld** (od prvega do petega razreda). Tudi Rechfeld po izobrazbi ni bil matematik. Rojen je bil leta 1797 v vojvodstvu Nassau v Nemčiji, živel nekaj časa kot pravnik na Češkem in v Pragi opravil triletni univerzitetni tečaj iz filologije, arheologije in estetike. Že leta 1821 je postal gramatikalni profesor na gimnaziji v Gorici in bibliotekar licejske knjižnice. Od leta 1843 je na ljubljanski nižji gimnaziji učil zgodovino in latinščino, kasneje pa do premestitve v Gradec konec marca 1851 (poleg matematike v nižjih razredih) še nemščino, grščino, latinščino in propedeutiko v višjih razredih. V Gradcu naj bi ostal še deset let, nato se je odselil in umrl neznano kje.³⁹

Pri pouku matematike in fizike so si morali pomagati na vse mogoče načine, a to je veljalo tudi za druge predmete. Nasploh se je pedagoško osebje v naslednjih letih pogosto menjavalo. Matematiko so predvsem v prvih treh razredih tedaj in kasneje običajno učili različni suplenti in učitelji za eno leto (**Jožef Hočevár**, **Anton Brodnik**, **Thomas Schrey**, **Jožef Kogej**, **Johann Lukasch**, **Blaž Hrovath**,⁴⁰ **Jožef Belovič**, **Valentin Kermavner** in **Henrik Pirker**, seveda ne vsi istočasno), občasno pa tudi nekateri profesorji drugih gimnazijskih predmetov (npr. **Valentin Konšek**, **Adolph Weichselmann**, **Anton Heinrich** in **Karl Melzer**). Pri fiziki je po odhodu Kleemanna in po smrti Schuberta nastal manjši problem samo v šol. letu 1851/52; tedaj jo je poučeval **Karel Dežman**, ki je sicer leta 1852 postal kustos deželnega muzeja v Ljubljani in kasneje ni več učil na gimnaziji.

37 Glej Vlado Valenčič, Ljubljanska učna stolica za kmetijstvo, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* VIII (1960), št. 2, str. 95, ali Jože Ciperle, Ljubljanski predmoderni visokošolski študij biotehnike (kmetijstva) v 18. in 19. stoletju, str. 9–10 v knjigi: *Biotehniška fakulteta skozi čas in prostor, Šest desetletij ljubljanskega študija biotehnike*, Univerza v Ljubljani (ZAMU), Občasna razstava od decembra 2007 do konca februarja 2008, Ljubljana 2007.

38 Globočnik je v naslednjih letih postal gimnazijski katehet, znan po ovadbi Frana Levstika zaradi njegovih (menda pohujšljivih) pesmi, tako da ni mogel študirati bogoslovja v moravskem Olomucu, kot je takrat želel. Glej Anton Slodnjak, SBL, geslo *Levstik*.

39 S svojo aktivnostjo na različnih področjih si je Rechfeld pridobil tudi zasluge za slovensko kulturno zgodovino. Že v Gorici je izdal kratek učbenik računstva, se zanimal za glasbo in ljubiteljsko komponiral. V Ljubljani je bil član Filharmonične družbe ter Historičnega društva za Kranjsko (leta 1851 tudi tajnik). V sporočilih tega društva (MHK – *Mittheilungen des historische Vereines für Krain*) je objavljaval razne zgodovinske članke o antiki, o kranjskem oz. slovenskem jeziku pa tudi življenjepisa gospodarstvenika in mecena Petra Pavla Glavarja (1848) ter botanika Franca Hladnika (1849). Glej Alfonz Gspan, SBL, geslo *Rechfeld*; Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko, Modrijan, Ljubljana 1996, str. 57, 61, 91, 103–104.

40 Blaž Hrovath (tudi Horvath) je kasneje postal drugi ravnatelj ljubljanskega učiteljišča; to funkcijo je opravljal v letih 1871–1893 (glej *Sto let ljubljanskega učiteljišča*, Zbornik, Gimnazija pedagoške smeri, Ljubljana 1973).

Tudi upravitelji ustanove so bili v tem začetnem obdobju bolj kratkega veka. Dr. Kleemann je bil junija 1850 imenovan za gimnazijskega inšpektorja za Štajersko, Koroško in Kranjsko, čeprav bi na Kranjskem lahko gimnazije nadzoroval tudi naš Močnik kot bivši univerzitetni profesor matematike v Olomucu, poleg tega pa je bil od januarja 1851 tam že nadzornik ljudskih šol.⁴¹ Namesto Kleemanna je za eno leto postal ravnatelj gimnazije **dr. Anton Jarc** (1813–1900), po njegovem odhodu za nadzornika srednjih šol na Hrvaškem in v Slavoniji pa so za (začasnega) ravnatelja konec decembra 1851 imenovali dotedanjega gimnazijskega učitelja **Georga Luscherja** (1803–1857), ki je za Rechfeldom in Kleemannom šest let učil matematiko v 5., 6. in 7. razredu, kasneje tudi v nižjih razredih, pa še latinščino v 6. razredu v letih 1853–1857.⁴² Luscher je bil sicer rojen leta 1803 v Ponikvi pri Semiču, na ljubljanski gimnaziji je učil od leta 1845, prej pa je bil od 1830 učitelj na glavni šoli v Celovcu in od 1837 na zgledni glavni šoli v Ljubljani. Umrli je v svoji aktivni dobi konec decembra 1857.⁴³

Kleemann je bil gotovo strokovno sposoben, predvsem pa tudi ambiciozen. Vsekakor je svojo kariero hitro in uspešno nadaljeval. Po enem letu ravnateljavanja in enem letu nadzorovanja je junija 1851 napredoval do svetnika v ministrstvu za šolstvo na Dunaju. Delal je v gimnazijskem uradu kot sodelavec dr. Franza Exnerja pri pripravi dokončnih reformnih zakonov. Po nenadni Exnerjevi smrti junija 1853 ga je nadomestil. Poskrbel je, da je bila nova gimnazijska usmeritev dokončno potrjena decembra 1854, v naslednjih letih pa so izvedli še sistemizacijo učiteljskega in pomožnega osebja ter sprejeli zakon o izpitu kandidatov za gimnazijsko učiteljsko mesto.⁴⁴ Torej je bil kar pomemben avstrijski šolnik; za svoje zasluge na šolskem področju je prejel leta 1867 Leopoldov red, s čimer je bil tudi povišan v viteza.⁴⁵

V šol. letu 1851/52 je poleg Luscherja, ki je bil odgovoren zanj na višji stopnji, matematiko v prvih štirih razredih (in fiziko v četrtem) učil suplent **Joseph Hotschever**,⁴⁶ naslednje leto pa je Luscher moral predavati matematiko skoraj v vseh razredih razen v prvih dveh, kjer je pouk prevzel novi gimnazijski ravnatelj **Nečásek**, ki je oktobra 1852 prispel iz Cheba (nem. Eger) na Češkem v Ljubljano;

41 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, III (1848–1870), Delavska enotnost, Ljubljana 1988, str. 26, ali Hladnik 2016, str. 39–43.

42 Jb, 1852–1858.

43 Glej Jb, 1858, *Chronik des Gymnasiums*, str. 27.

44 *Encyclopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswessens*, 5. Band (Nachhülfcourse - Philologenverein), Gotha 1866, str. 414.

45 Trdina ga v spominih večkrat omenja kot nasprotnika Slovencev. Morda je to veljalo kasneje, toda vsaj na začetku petdesetih let se je po novejših ugotovitvah zavzemal za uvedbo slovenščine kot učnega jezika (kar je osnutek reforme iz leta 1849 tudi načelno predvidel) in celo sam aktivno sodeloval z dr. Bleiweisom, profesorjem Metelkom in drugimi pri pripravljanju in izdajanju slovenskih beril za nižje in višje gimnazijske razrede. (ES, geslo *Kleemann*; glej tudi Vlado Schmidt III, str. 93–101 in Karin, Almasy, *Kanon und nationale Konsolidierung*, 2018, str. 146–147.)

46 Jb, 1852, *Uebersicht*, str. 19.

na univerzi v Pragi je v začetku tridesetih let namreč poleg jezikoslovja in filozofije študiral tudi matematiko.

Jan Nepomuk Nečásek (1813–1866) je bil rojen leta 1813 na Visokem pod Krkonoši na severu Češke. Po končanem študiju je služboval kot suplent in nato kot profesor na staromestni akademski gimnaziji v Pragi, od leta 1842 dalje pa na gimnaziji v Chebu, kjer je bil pred prihodom v Ljubljano od 1850 do 1852 tudi začasni ravnatelj. Bil je rodoljub in naklonjen uvajanju slovenščine v gimnazijo.⁴⁷ Razširil je predmetnik z novimi predmeti (telovadba, tečaj stenografije), pod njegovim ravnanjem je bil obnovljen botanični vrt.⁴⁸

Leto kasneje so se na ljubljanski gimnaziji razmere glede vodenja in glede pouka matematike in fizike začele nekako umirjati, vsaj na višji stopnji. Nečásek je ostal ravnatelj v Ljubljani do konca leta 1861, učil pa je poleg matematike v 2. razredu (zadnji dve leti pred odhodom pa v 7. razredu) še filozofsko propedeutiko v 7. in 8. razredu, v nižjih razredih nekajkrat tudi nemščino ali latinščino. V času njegovega ravnanja je gimnazija lepo napredovala, on sam pa ima zasluge tudi za slovenski kulturni razvoj.⁴⁹ Ko je februarja 1862 odhajal na staromestno gimnazijo v Prago, so se od njega ljubljanski profesorski kolegi in dijaki poslovili slovesno z vsemi častmi in velikim spoštovanjem.⁵⁰

Z ministrskim odlokom oktobra 1853 je bil (prav tako iz češkega Cheba kot leto pred njim Nečásek) v Ljubljano prestavljen za profesorja **dr. Heinrich Mitteis**,⁵¹ v zameno pa z istim odlokom v Cheb (po drugih podatkih v Gorico) poslan dotedanji ljubljanski suplent za fiziko, koroški Nemec (po priimku sodeč najbrž ponemčeni Slovenec) **Philipp Pauschitz**. Rojen je bil v vasi Čajna (Nötsch) v Ziljski dolini na Koroškem leta 1824.⁵² V Ljubljani je učil fiziko samo dobro leto, namreč v šol. letu 1852/53 in še do decembra 1853,⁵³ poleg tega pa ob nedeljah od konca februarja 1853 do konca šol. leta skupaj z Dežmanom tudi neobvezno popularno fiziko in prirodopis.⁵⁴ Tudi v Chebu je ostal le dve leti, saj je v Gorici dobil izpraznjeno mesto profesorja za matematiko in fiziko.⁵⁵ Na tamkajšnji gimnaziji

47 Glej Janko Šlebinger, SBL, geslo *Nečásek*, in Janša-Zorn 1996, str. 225–226.

48 Jb, 1862, *Chronik des Gymnasiums*, str. 31.

49 Njegovo desetletno bivanje v Ljubljani je pustilo pečat tudi zunaj ustanove. Bil je član Historičnega društva za Kranjsko, na sestankih večkrat predaval, pisal biografske in zgodovinske črtice, objavljajl starejše dokumente o slovenskem šolstvu. Napisal je njegovo zgodovino s poudarkom na ljubljanski gimnaziji od leta 1418 do leta 1792 in jo objavil v gimnazijskih poročilih v treh delih (Jb, 1859–1861).

50 Janko Šlebinger, SBL, geslo *Nečásek*; Josip Marn, *Jezičnik, Jan Nep. Nečásek pa Anton Umek Okiški* (1875).

51 Jb, 1854, *Chronik des Gymnasiums*, str. 21.

52 Glej Stanislav Južnič, Rožle Bratec Mrvar, Blaž Kocen in začetki pouka geografskih vsebin ter geografije med Slovenci, Razstavni katalog, Slovenski šolski muzej, 2007. Spletna verzija, str. 44.

53 Jb, 1853, *Uebersicht*, str. 18; Jb, *Uebersicht*, 1854, str. 18.

54 Jb, 1853, *Freie Gegenstände*, str. 16.

55 ZföG, 1855, str. 845.

ga najdemo na seznamu učiteljev v letih 1856–1859 (glej HSH za ta leta, za naprej ni objavljenih podatkov). V Gorici naj bi ostal do leta 1869;⁵⁶ leta 1874 je v HSH že zapisan kot začasni in leta 1876 kot stalni ravnatelj II. državne gimnazije v Gradcu, naslednje leto tudi kot član deželnega šolskega sveta. Obe funkciji je tam opravljal do leta 1884. Za njim je ravnateljsko mesto prevzel Čeh dr. Ferdinand Maurer (HSH, 1885), ki je v začetku sedemdesetih let učil matematiko in fiziko na gimnaziji v Celju, nato pa isto od 1874 dalje na drugi gimnaziji v Gradcu.⁵⁷

Mitteisova doba (1853–1866)

Z Mitteisom sta imeli ljubljanska matematika in fizika pa tudi celotna gimnazija srečo, saj se je izkazal kot resen in odgovoren pedagog, vseskozi prizadeven učitelj in šolnik, močno angažiran tudi zunaj svojih šolskih obveznosti.

Heinrich Mitteis (1828–1878) je bil rojen v uradniški družini v Pragi, po končani gimnaziji se je po zgledu dveh bratov lotil študija prava, vendar ga je kmalu zamenjal s študijem matematike in fizike ter si prizadeval uspeti v pedagoškem poklicu. Jeseni 1850 je postal suplent na gimnaziji v češkem Chebu, kjer je ostal tri leta, nakar so ga poklicali za profesorja matematike in fizike v Ljubljano.⁵⁸

Že prvo šolsko leto 1853/54 je v Ljubljani prevzel pouk matematike v 4. in 7. razredu ter celoten pouk fizike, ki je bil tedaj v povezavi s prirodoopisom v 3., 4., 7. in 8. razredu (po letu 1862 pa le še v 4., 7. in 8. razredu). Fiziko je potem sam poučeval vse do leta 1862, nosil pa je tudi glavno breme pouka matematike v višjih gimnazijskih razredih. V prvih letih mu je v 5. in 6. razredu še lahko pomagal prejšnji profesor **Georg Luscher**, ki pa je na žalost kmalu umrl.⁵⁹ V nižjih razredih so za pouk matematike morali še dolgo uporabljati tudi nekatere učitelje drugih predmetov (pogosto učitelje prirodoписа pa tudi zemljepisa in celo latinščine) in mlade suplente; večkrat je do leta 1861 na pomoč priskočil tudi ravnatelj Nečásek. Vsekakor je bil Mitteis vodilni profesor za matematiko in fiziko na ljubljanski gimnaziji vse do prihoda Josefa Jana Nejedlija v Ljubljano leta 1862 in še nekaj let po tem.

Poleg rednega pouka je prvo leto podedoval tudi Pauschitzova predavanja iz popularne fizike, ki so (kot izbirni predmet za dijake) ob dokaj številni udeležbi potem potekala od 8. januarja do 30. aprila 1854 ob nedeljah od 11. do 12. ure. To je ponovil (brezplačno) še pozimi, od 12. novembra 1854 do 11. marca 1855.⁶⁰ Kasneje takih dodatnih predavanj iz fizike na gimnaziji ni bilo več, je pa dvakrat (5. in 18. marca 1856) imel v deželnem muzeju javno predavanje o elektriki, in sicer *Uporaba galvanometrije; svetlobni, toplotni in električni vplivi galvanskega toka*

⁵⁶ Južnič, Bratec 2007, spletna verzija str. 108.

⁵⁷ ÖBL, geslo *Maurer*. Maurer je bil Svetinov mentor, ko je bil slednji leta 1880 na tej gimnaziji pre-skusni kandidat za srednješolskega profesorja (Ivan Svetina, *Moje življenje, Mladika, družinski list*, 18 (1937), št. 4, str. 152).

⁵⁸ Joža Glonar, SBL, geslo *Mitteis*. Primerjaj tudi nekrolog dr. Mathiasa Wretschka ob Mitteisovi smrti, objavljen v *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* (ZföG, 1878, str. 397–399).

⁵⁹ Jb, 1858, *Chronik des Gymnasiums*, str. 27.

⁶⁰ Jb, 1855, *Freie Gegenstände*, str. 18.

Ueber meteorologische Linien.

Eine der glücklichsten und für die Wissenschaft folgenreichsten Ideen, welche der große Naturforscher und Naturkenner, Alexander v. Humboldt, als Ausbeute seiner großartigen Reisen in beinahe alle Gegenden unserer Erdoberfläche in sein Vaterland mitbrachte, war ohne Zweifel die, durch Verbindung aller Orte auf der Erdoberfläche, welche einen gleichen klimatischen oder physikalischen Zustand in irgend einer Beziehung besitzen, den Zustand unserer Erde und der dieselbe einhüllenden Atmosphäre in einem übersichtlichen Bilde durch Hilfe des Gesichtsinnes zugleich zur geistigen Anschauung zu bringen. So entstanden auf seine Anregung jene Linien, welche die Vertheilung des Erdmagnetismus als isoclinische, isogonische und isodynamische Curven darstellen, und dann die sogenannten isothermischen Curven, welche Orte von gleicher, mittlerer Jahreswärme verbinden, und wieder in isothermische und isohymentische Linien zerfallen, je nachdem Orte von gleicher mittlerer Sommer- oder von gleicher mittlerer Wintertemperatur mit einander verbunden werden. So wie einmal diese Idee angeregt war, so konnte es nicht fehlen, daß sie immer weiter verfolgt, und immer noch neue Anwendungen von derselben gemacht wurden, und man versucht nun beinahe alle Aenderungen, so wie auch den gesammten Zustand der Erdrinde, sowohl in physikalischer, als auch der Atmosphäre in meteorologischer Beziehung, durch grafische Darstellung zu verdeutlichen.

*Začetek Mitteisove razprave o meteorološki krivulji
(Jb, 1854, str. 3).*

(5. marca 1856) ter *Zgodovina galvanoplastike* (18. marca 1856).⁶¹ Po drugi strani se je tedaj matematika predavala zgolj v okviru rednega gimnazijskega programa, neobvezna dodatna predavanja so bila samo iz geometrijskega risanja, za kar pa so poskrbeli učitelji z ljubljanske realke.

Na avstrijskih gimnazijah in realkah so v letnih poročilih objavljali tudi daljše razprave tam zaposlenih profesorjev, ki so pisali prispevke vsak s svojega področja. To je bilo zagotovilo, da ob rednem pedagoškem delu niso zanemarili niti svojega strokovnega napredovanja. V Ljubljani je ta obveza doletela vsakega na novo zaposlenega učitelja, največkrat že v prvih letih službovanja. Tako je tudi profesor Mitteis ob koncu svojega prvega šolskega leta v Ljubljani objavil v letnem poročilu gimnazije razpravo o meteorologiji z naslovom *Über meteorologische Linien* (1854), čez dve leti pa razpravo o naravi elektrike *Abbé Nollet in seiner Stellung gegen Benjamin Franklin* (1856). Kasneje v gimnazijskih poročilih ni več objavljaj, pač pa sta znani še dve njegovi natisnjeni razpravi o potresih, objavljeni 1858 in 1862 v Sporočilih historičnega društva za Kranjsko (MHK), in sicer *Über die Beobachtung von Erderschütterungen* (1858) ter *Über Erderschütterungen (Erdbeben) in Krain* (1862).⁶²

⁶¹ Stanislav Južnič, Koprška fizika 19. stoletja. *Acta Histriae* 18 (2010), 1–2, str. 68.

⁶² Joža Glonar, SBL, geslo Mitteis.

Po vsem povedanem sodeč, lahko sklepamo, da je bil Mitteis v prvi vrsti fizik in šele nato matematik, čeprav sta bili tedaj seveda obe stroki še tesno povezani že med študijem in tudi pri kasnejšem učiteljevanju na šolah. Posvečal se je tudi praktičnemu fizikalnemu delu, saj je bil vse od šol. leta 1854/55 do svojega odhoda 1866 vodja šolskega fizikalnega kabineta, ki je bil leta 1854 ob dodatnem denarju ministrstva (254 fl) temeljito obnovljen z opremo (nove praktične steklene omare) in novimi fizikalnimi inštrumenti in pripomočki. V naslednjih letih je ob letni dotaciji 200 fl. (občasno 210 fl) profesor Mitteis redno nabavljal in vzdrževal fizikalne naprave.⁶³

Po odhodu dotedanjega ravnatelja Nečáska v Prago februarja 1862 so s 1. marcem prav Mitteisu zaupali ravnateljstvo ljubljanske gimnazije. Novi ravnatelj je ob koncu šolskega leta 1861/62 v letnem poročilu poudaril izgubo, ki jo pomeni Nečáskov odhod za ustanovo, in na kratko opisal njegove zasluge za razvoj gimnazije.⁶⁴ Kot nalašč je ravno ob istem času moral začasno prevzeti ravnateljstvo tudi na ljubljanski realki. V februarju 1862 je namreč dotedanji ravnatelj ljubljanske realke **Rudolf Schnedar** (1828–1862) resno zbolel in žal potem že v začetku maja istega leta umrl.⁶⁵

A Mitteis je bil realčni ravnatelj le do jeseni, ko je bil na njegovo mesto na realki imenovan Thomas Schrey, sam pa je obdržal ravnateljstvo gimnazije.

Thomas Schrey se je rodil leta 1830 v Logatcu, torej je bil dve leti mlajši od Mitteisa. Ljubljansko gimnazijo je obiskoval v letih 1844–1852, v sedmem in osmem razredu je bil npr. sošolec Simona Šubica.⁶⁶ V začetku petdesetih let je študiral matematiko in fiziko na dunajski univerzi⁶⁷ ter v šol. letu 1856/57 kot suplent eno leto poleg slovenščine in nemščine učil tudi matematiko (v 1. in 2. razredu) in fiziko (v 3. razredu) na gimnaziji v Ljubljani.⁶⁸ Potem je bil na Dunaju prefekt v Terezijanski akademiji, preden so ga leta 1859 imenovali za gimnazijske-

63 Več o tem glej v članku Stanislav Južnič, Hočevarjevi vakuumski poskusi, *Vakuunist* 30 (2010), št. 2, 17–24 in v knjigi *Zgodovina raziskovanja vakuuma in vakuumskih tehnik*, Društvo za vakuumsko tehniko Slovenije, Ljubljana 2004, istega avtorja.

64 Učiteljski zbor mu je ob slovesu izkazal spoštovanje s kaligrafsko napisano spomenico, dijaki pa z velikim sprevedom z baklami in z zvezkom poslovilnih pesmi v slovenščini, ki so jih napisali učenci različnih razredov. Glej Jb, 1862, *Chronik des Gymnasiums*, str. 31.

65 Z Mitteisom sta bila tako rekoč rojaka, oba rojena istega leta. Schnedar je bil po rodu iz Brna, študiral je na Joanneumu (politehniki) v Gradcu in postal tam leta 1850 asistent za višjo matematiko in praktično geometrijo (glej Pavel Šišma, Matematika na nemške tehnice v Brně (v češčini), *Prometheus*, Praha 2002, str. 301). Od 1853 do 1860 je bil profesor opisne geometrije in strojništva, potem pa do smrti (za Mihaelom Peterneleom drugi) ravnatelj ljubljanske nižje realke (glej Josef Julius Binder, *Geschichte der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach. Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes*, Laibach 1902, str. 168).

66 Jb, 1852, Nachtrag, str. 26.

67 Alojz Cindrič, *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2002 str. 461.

68 Jb, 1857, Uebersicht, str. 22.

ga učitelja v Tarnowu v Galiciji.⁶⁹ Od tam pa je bil leta 1862 poslan za ravnatelja ljubljanske realke. Na tem mestu je ostal osem let, od jeseni 1862 do jeseni 1870.⁷⁰

Ko je postal ravnatelj ljubljanske gimnazije, je **Mitteis** imel z vodenjem ustanove veliko dela, zato je obdržal pouk matematike in fizike samo v zadnjih dveh razredih, izmenično eno leto v sedmem in naslednje v osmem. K sreči mu je prvo leto pri obeh predmetih v 4., 5. in 6. razredu pomagal suplent **Michael Wurner** (o njem več kasneje), poleg njiju so v nižjih razredih po sili razmer predavali matematiko nekateri profesorji drugih predmetov, npr. zgodovinar **Karl Melzer**, geograf **Karl Grünewald**, naravoslovec **dr. Mathias Wretschko** ter suplenta **Heinrich Pirker** in **Josef Belovič**, slednji tudi fiziko v 4. razredu. V naslednjih letih pa je gimnazija dobila še nove učitelje, ki so vsaj za nekaj časa pokrili pouk tega področja.

Konec julija 1862 je bil za profesorja imenovan Čeh **dr. Josef Jan Nejedli**⁷¹ (1821–1919), konec oktobra pa za suplenta **dr. Johann Zindler** (1835–1913), po rodu iz Šlezije. Oba sta prevzela del pouka matematike v višjih razredih, Zindler tudi del fizike, matematiko pa sta v naslednjih dveh letih na nižji stopnji učila še klasični filolog **Adolph Weichselmann** in suplent **Leopold Ritter von Gariboldi**, občasno tudi še profesor **Melzer**. V šol. letu 1864/65 je pri obeh predmetih pomagal mladi suplent **Ignac Žonta (Ignaz Schonta)**. Žonta je bil Ljubljančan, rojen leta 1839. Doma je obiskoval gimnazijo med letoma 1849 in 1857. V osmem razredu je bil med najboljšimi učenci.⁷² Po maturi je na filozofski fakulteti dunajske univerze študiral matematiko in fiziko.⁷³ Pred prihodom v Ljubljano je bil suplent na gimnaziji v Celju. Na ljubljanski gimnaziji je učil samo eno šolsko leto, 1864/65, in sicer matematiko v 1., 2. in 4. razredu.⁷⁴ Žal je ravnatelj že naslednjem letu moral v poročilu zapisati, da je »tega razgledanega in prizadevnega učitelja v najlepših letih iztrgala smrt zaradi bolezni prsnega koša«. Umrl je na Dunaju januarja 1866.⁷⁵

Zadnje ljubljansko šolsko leto 1865/66 je **Mitteis** učil samo še fiziko (3 ure v sedmem razredu). Tedaj je bila za matematiko in fiziko na razpolago že nova pedagoška moč, profesor **dr. Jakob Rumpf** (1827–1896), po rodu iz Gradca, ki je prišel v Ljubljano s katoliške državne gimnazije v Hermannstadu (danes Sibiu v Romuniji). Poleg **Nejedlija** in **Zindlerja** je prevzel pouk matematike v 1., 3., 4., 5. in 7. razredu, ter pouk fizike v 4. razredu.

Heinrich Mitteis se je kot ravnatelj povsem posvetil interesom ustanove. Poleg čisto pedagoških problemov (pomanjkanje učnega kadra, skrb za red in disciplino med dijaki) je moral reševati tudi osebne probleme učiteljev in dijakov ter miriti različne spore v učiteljskem zboru. Po koncu absolutizma so se tudi

69 ZföG, 1859, str. 666.

70 Glej **Binder** 1902, str. 168.

71 O njem več kasneje v posebnem podrazdelku.

72 Jb, 1850–1857.

73 Cindrič 2002, str. 465.

74 Jb, 1865, *Der Lehrkörper*, str. 28.

75 Jb, 1866, *Chronik des Gymnasiums*, str. 26.

med učitelji (manj med dijaki) začele kazati narodne razprtije, ki jih v petdesetih letih na šolah še niso poznali. Pri vodenju gimnazije je sicer običajno ravnal v duhu takratnega Schmerlingovega nemško-liberalnega centralizma,⁷⁶ a je skušal biti do vseh korekten. Angažiral se je tudi zunaj šole. V letih 1862–1865 je bil kot član ljubljanskega občinskega sveta referent za šolstvo.

Kljub strogosti je bil zaradi odkritega značaja in poštenosti deležen priznanja sodelavcev in spoštovan tudi med dijaki. Njegov takratni učenec, kasnejši zgodovinar in politik Fran Šuklje (1849–1935) pravi o njem v svojih spominih: »Ravnatelj Mitteis je užival med nami velik ugled. Mož je bil resen, a skozi in skozi pravičen. Ob enem veččak v svoji stroki, pri kateri se je dalo kaj naučiti.«⁷⁷ Šuklje, ki je poleg zgodovine in zemljepisa sam dva semestra na Dunaju študiral tudi pravo, je ob tem še pripomnil, da je bil ljubljanski ravnatelj »oče znamenitega pravnika, profesorja na dunajski univerzi, potem profesorja na Lipskem, kateri je gotovo še v dobrem spominu starejšim našim juristom«.⁷⁸

Julija 1866 je bil Mitteis imenovan za podravnatelj Terezijanske akademije na Dunaju in hkrati za ravnatelja tamkajšnje gimnazije; jeseni je zapustil Ljubljano in se preselil v cesarsko prestolnico.⁷⁹ Tam je reševal podobne probleme kot v Ljubljani, le da so bili večji in bolj zapleteni. Terezijanska gimnazija je bila elitna izobraževalna ustanova, katere učenci (različnih narodnosti in jezikov) naj bi nekoč zasedli pomembne položaje v družbi. Za uravnoteženo vodenje in razvoj šole je bilo treba mnogo spretnosti, napora in sodelovanja z drugimi, saj vseh težav sam ni mogel rešiti. Zaradi preobremenjenosti je moral zadnja leta opustiti javno delovanje (v društvih) in celo lastno znanstveno dejavnost. Temu se je pridružila še trdovratna bolezen, ki ga je 15. maja 1878 spravila v grob.⁸⁰ Daljši nekrolog je o pokojnem Mitteisu še isto leto objavil njegov nekdanji profesorski kolega iz Ljubljane dr. Mathias Wretschko.⁸¹

76 *Slovenec*, 11. 7. 1866, 219, Iz Ljubljane, -b- (SedANJI gimnazijski ravnatelj in pa nekatere pobožne želje visoki vladi na premislek!). Ko se je leta 1866 po Ljubljani razvedelo, da bo premeščen na Dunaj, so mu v časopisu narodno zavedni Slovenci javno zaželeli: »Bog ga nesi in nam kaj boljega prinesi.«

77 Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. del, Slovenska matica, Ljubljana 1988, str. 23.

78 Heinrichov sin Ludwig Mitteis (1859–1921) je bil rojen v Ljubljani leta 1859, po študiju prava na Dunaju in v Leipzigu bil leta 1884 habilitiran na dunajski univerzi in postal tam privatni docent, potem pa je bil profesor od leta 1887 na nemški univerzi v Pragi, od leta 1895 na Dunaju in od leta 1899 do svoje upokojitve v Leipzigu. Ukvarjal se je veliko z zgodovino prava in je znan po odličnih knjigah o rimskem pravu (glej avstrijsko Wikipedijo). Tudi njegov sin Henrich Mitteis (1889–1952), rojen v Pragi, je bil znan profesor pravne zgodovine na nemških univerzah v Leipzigu in Münchnu (Wikipedija).

79 Joža Glonar, SBL, geslo *Mitteis*; Eugen Guglia, *Das Theresianum in Wien, Vergangenheit und Gegenwart*, Wien 1912, str. 153.

80 Za njim je bil gimnazijski direktor in hkrati podravnatelj akademije do leta 1893 še en nekdanji ljubljanski profesor, in sicer vladni svetnik dr. Alois Egger von Möllwald (1829–1904), ki je bil na ljubljanski gimnaziji profesor za nemščino ter za zemljepis in zgodovino v letih 1855–1857 (glej npr. Jb, 1857, *Uebersicht*, str. 22). Sodeloval je tudi pri delu Historičnega društva za Kranjsko (Janša-Zorn 1996, zlasti str. 131–137).

81 Wretschko 1878, str. 397–399.

Zindler je po Mitteisovem odhodu ostal v Ljubljani še naslednje leto, nakar je dobil mesto ravnatelja na gimnaziji v Senju.⁸² V poročilu te šole je leta 1870 objavil razpravo o aritmetiki in teoriji števil.⁸³ Po Senju je bil od leta 1870 ravnatelj takrat podržavljene gimnazije v Novem mestu, od leta 1874 pa ravnatelj na gimnaziji v Gorici (HSH 1870–1900). Oktobra 1877 postal nadzornik realnih predmetov v srednjih šolah na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem s sedežem v Gradcu.⁸⁴ Na tem mestu se je potem obdržal dvaindvajset let, vse do leta 1899.⁸⁵ **Rumpf** je v Ljubljani učil matematiko in fiziko še dve leti, potem pa je bil leta 1868 imenovan za profesorja Terezijanske akademske gimnazije na Dunaju,⁸⁶ tako da je tudi na novem delovnem mestu obdržal starega ravnatelja.⁸⁷

Mitteisov vodilni položaj na ljubljanski gimnaziji je poleti 1866 prevzel **Jakob Smolej** (1825–1899), avgusta začasno in v začetku septembra za stalno. V Ljubljani se je tako pričelo Smolejevo gimnazijsko ravnanje, ki je trajalo do leta 1884. Zanimivo je, da je do istega leta trajala tudi Nejedljeva učiteljska služba profesorja matematike na ljubljanski gimnaziji. Smolej je bil rojen na Brezjah pri Trzinu. Študiral je pravo in filozofijo na dunajski univerzi do leta 1848, nakar je bil dve leti suplent na akademski gimnaziji na Dunaju in nato na gimnaziji v Ljubljani do leta 1853, ko je bil imenovan za gimnazijskega učitelja v Opavi, leta 1855 pa v Bratislavi. Leta 1861 se je vrnil v Ljubljano kot profesor latinščine in grščine, leta 1866 pa je postal ravnatelj gimnazije z najdaljšim stažem v drugi polovici 19. stol., na ravnateljskem mestu je ostal kar 18 let.⁸⁸ Leta 1884 pa je postal deželni šolski inšpektor za osnovne in srednje šole na Kranjskem in ostal na tem mestu do upokojitve leta 1890, ko je bil za svoje zasluge na šolskem področju odlikovan z redom železne krone III. razreda.⁸⁹

Nejedljeva doba (1867–1884)

Josef Jan Nejedli (1821–1919) je bil Čeh, rojen 21. februarja 1821 v Pragi, kjer je leta 1849 doktoriral iz filozofije. Po reformi gimnazij je opravil na Dunaju še izpite iz matematike in filozofske propedeutike za učitelja srednjih šol in prvo delovno mesto dobil kot suplent na gimnaziji v Levoči (nem. Leutschau) v severovzhodni Slovaški (blizu Prešova). Po izgubi službe zaradi tedanjih novih

82 Jb, 1868, *Chronik des Gymnasiums*, str. 35.

83 Južnič 2010, str. 17.

84 Binder 1902, str. 105.

85 Johann Zindler je bil oče v Ljubljani rojenega avstrijskega matematika in geometra Konrada Zindlerja (1866–1934), glej Wikipedia.

86 Jb, 1869, *Chronik des Gymnasiums*, str. 19.

87 Rumpf je postal tudi šolski svetnik in prejel viteški red Franca Jožefa. Umrli je na Dunaju, pokopan pa v Gradcu, kjer ima na pokopališču Friedhof lep družinski nagrobni obelisk. <https://www.findagrave.com/memorial/203829491/jacob-rumpf>

88 V resnici je ta rekord držal vse do ukinitve klasične gimnazije leta 1958, glej knjigo Ljubljanski klasiki, str. 471.

89 Jb, 1899, *Zur Chronik des Gymnasiums*, str. 89.

madžarskih predpisov⁹⁰ je bil poleti 1862 imenovan za profesorja na ljubljanski gimnaziji, kjer je ostal do upokojitve leta 1884.⁹¹

V Ljubljani je Nejedli, tako kot že prej v Levoči, učil izključno filozofsko propedeutiko in matematiko. Medtem ko je bil od svojega prihoda do konca (razen prvo leto) edini predavatelj za propedeutiko, ki je bila vedno na programu v 7. in 8. razredu (po dve uri tedensko), pa si je pouk matematike delil tudi z drugimi predavatelji. Z ravnateljem Mitteisom je sodeloval pri poučevanju matematike ne le v nižjih, ampak tudi v višjih razredih. Kot matematik pa je bil drugačen od njega. Medtem ko je bil Mitteis po duši fizik in je bila matematika zanj uporabna veda, tako rekoč orodje fizike, pa je bil Nejedli po duši in po izobrazbi filozof. To je pomenilo, da je ljubljanska gimnazija z Mitteisovim odhodom leta 1866 izgubila predvsem sposobnega fizika. Rumpf je tedaj ob Zindlerjevi pomoči moral pokriti fiziko, skupaj z Nejedlijem pa nista mogla sama poučevati še vse matematike. Upoštevati je namreč treba, da je vse od začetka počasi rasel vpis na ljubljansko gimnazijo in sredi šestdesetih letih dosegel prvi vrhunec (v letih 1865 in 1866 krepko več kot 700 dijakov in tudi po osipu konec leta še vedno več kot 600 dijakov). Zaradi tega so morali uvesti vzporedni oddelek (paralelko) tudi v višjih razredih, leta 1864/65 celo v sedmem razredu. Ker je bilo v tem obdobju vsako leto med 40 in 50 dijakov tudi v zaključnem, osmem razredu, so imeli profesorji predmetov, ki so se spraševali na maturi, ob zaključku šolskega leta veliko dela.⁹²

Po Zindlerjevem odhodu in še nekaj let potem so kadrovske težave na področju matematike in fizike reševali z začasnimi namestitvami suplentov in celo izprašanih učiteljskih kandidatov. Leta 1867 je iz Innsbrucka za eno leto prišel suplent **Hugo Platter**; učil je matematiko v šestem in nižjih razredih ter fiziko v četrtem razredu. V drugem semestru je matematiko in fiziko v nižjih razredih začel poučevati učiteljski kandidat **Johann Zajec**, ki je preskusno leto uspešno opravil in kot suplent ostal v Ljubljani še naslednje leto. Za potrebe matematičnega pouka na nižji stopnji so konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let poskrbeli še supлenti **Carl Pitra**, ki je učil tri leta (1868–1871), **Raimund Nachtigall** (1868/69),⁹³ **Wilhelm Linhart** (1869/70),⁹⁴ **August Böhm** (1870/71) in celo

90 Madžari so zahtevali, da lahko na njihovem teritoriju v šolah učijo samo učitelji z znanjem madžarskega jezika. Podobno je leto pred njim Bratislavo (nem. Pressburg) moral zapustiti Jakob Smolej, Pešto pa Mathias Wretschko. Hkrati z Nejedlijem so na madžarskih gimnazijah morali prenehati poučevati tudi nekateri drugi znani kasnejši ljubljanski profesorji, npr. Carl Ahn, Johann Nassl in Erasmus Schwab.

91 Janko Polec, SBL, geslo *Nejedli*.

92 Jb, *Statistik der Schüler*, 1864–1866.

93 Rojen je bil leta 1844 v Žužemberku, filolog. V letih 1876–1889 je kot profesor na gimnaziji v Novem mestu učil latinščino, grščino in slovenščino. Bil je oče slavista in univerzitetnega profesorja dr. Rajka Nahtigala.

94 Pozneje je bil dolgoletni profesor na ljubljanskem učiteljišču (v letih 1870–1894), v zadnjih dveh letih tudi namestnik ravnatelja Blaža Hrovatha.

izkušeni profesor **Karl Melzer** (1871/72). Leta 1871 se je gimnaziji pridružil tudi **Ivan Tušek** in potem učil do konca prvega semestra 1876/77.⁹⁵

Rumpfov odhod leta 1968 je tedaj začasno (v prvem semestru šol. leta 1868/69) pokril bivši suplent na dunajski Terezijanski gimnaziji vitez **Alfons von Rylski** (za matematiko v 4., 5. in 7. razredu ter fiziko v 4., 7. in 8. razredu), nakar je bil prestavljen za profesorja na gimnazijo v Černovice v Bukovino. V januarja 1869 je na njegovo mesto s kranjske nižje gimnazije prišel profesor **Mihael Wur-ner**, ki je prej, v šol. letu 1861/62, kot suplent nekaj časa že učil v Ljubljani. Zdaj je za dalj časa ostal na ljubljanski gimnaziji in bil več let edini profesor za fiziko ter poleg Nejedlija tudi glavni za matematiko.⁹⁶

Profesor Nejedli je v javnosti menda veljal za posebnega,⁹⁷ v šoli pa je bil po pripovedovanju učencev izvrsten predavatelj, tudi zahtevno snov je znal pojasniti preprosto in razumljivo. Dr. Henrik Tuma, ki je pri njem poslušal matematiko od drugega do petega razreda, se spominja, da je bil »izboren učitelj, ki se je zamislil v svoje predavanje in jako zanimivo razlagal, da smo ga radi poslušali«. ⁹⁸ Bil pa je do dijakov premalo strog; Tuma namreč pravi na istem mestu: »Discipline pa ni vzdržal nobene; pustil nas je, da smo delali, kar smo hoteli.« To najbrž niso odlike dobrega pedagoga, vendar so ga kljub temu (ali ravno zato) učenci imeli radi. Njegova priljubljenost med učenci se je zlasti pokazala ob upokojitvi, ko mu je peti razred (katerega razrednik je bil zadnji semester) pripravil lep govor v latinščini, drugi razredi, kjer je takrat učil matematiko, so mu izročili svoje skupinske fotografije, dijaki višjih razredov pa so mu zapeli dve pesmi, v nemščini in v slovenščini.⁹⁹ Ker je bil tudi sicer blagega značaja, skromen ter pravičen in obziren do sodelavcev in učencev, si je med obojimi pridobil splošno spoštovanje in zaupanje. Kot piše njegov kolega profesor Josip Marn: »Nikdar ni žalil niti narodnega niti verskega čutila svojih sotrudnikov ali svojih učencev ...« in dalje: »Dasi je bilo v burnih letih dokaj prilike po učiteljskih zborih, vendar se nikdar ni strastno vtikal v politične borbe ali narodnostne prepire.«¹⁰⁰ Tudi zaradi njegove preudarnosti so ga cenili kolegi in nadrejeni. Tako je v odsotnosti ravnatelja pogosto njemu pripadla naloga voditi in upravljati šolsko ustanovo, kar je tudi odgovorno izvrševal.

V nasprotju z nekaterimi drugimi profesorskimi kolegi češkega rodu, npr. s Franzem Kandernalom, z Janom Vavrūjem ali z bivšim ravnateljem Janom Ne-

95 Primerjaj sezname učnega osebja v letnih poročilih ljubljanske gimnazije za navedena leta (Jb, 1868–1872).

96 Jb, 1863–1882.

97 Dr. Fran Göstl pravi v svojih spominih na šolska leta, da je bil »... v vsem mestu znana čudaška figura. Palico z obena rokama krčevito držeč pred prsi, se je z vedno grimazečim obrazom prik-lanjal znancem na desno in levo« (Fran Göstl, Spomin na moje gimnazijske profesorje, *Kronika slovenskih mest* IV (1937), str. 30'–31').

98 Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Založba Tuma, Ljubljana, 1997, str. 58.

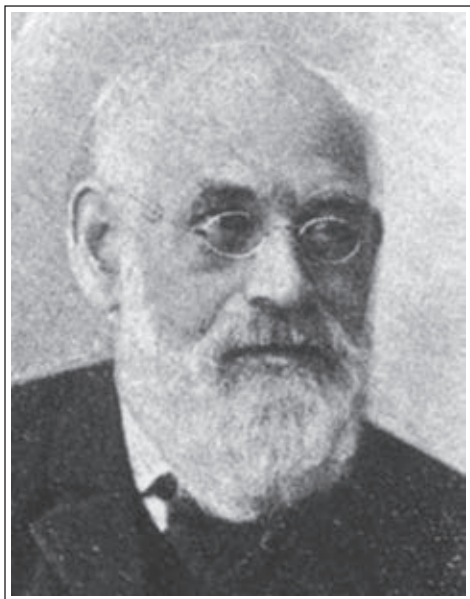
99 Glej Josip Marn, Dr. Jos. Jan. Nejedli, Listek, *Slovenec* 1884, 17. maja 1884, števil. 114. druga stran.

100 Prav tam, prva stran.

časkom, se med svojim bivanjem v Ljubljani ni naučil slovensko¹⁰¹ niti se ni udeleževal slovenskega kulturnega življenja. Ves se je posvetil pouku in obema svojima vedama, matematiki in filozofiji, zunaj šole pa je bil član in kasneje odbornik (nemškega) društva kranjskih učiteljev od ustanovitve dalje. Tudi v društvu se ni izogibal odgovornosti: že več let po svoji upokojitvi je v času krize vodenja kot starosta dvakrat prevzel njegovo krnilo in pomiril notranja nasprotja.¹⁰² Društvo ga je leta 1906 izvolilo za častnega člana,¹⁰³ leta 1911 pa za častnega predsednika.¹⁰⁴

Omenili smo že, da je bil profesor Nejedli tudi filozof. V letnih poročilih ljubljanske gimnazije je objavil štiri članke s področja filozofije: o filozofiji v različnih šolah (1871), o filozofski propedeutiki (1873), o izkustvu kot problemu filozofije (1875) in o spoznavanju smisla (1883).¹⁰⁵

Nejedli je ves čas svojega ljubljanskega delovanja veljal za dobrega strokovnjaka za matematiko. Poleg pedagoškega dela se je z njo aktivno ukvarjal in tudi prispeval nekaj strokovnih člankov v letnih poročilih gimnazijski publikaciji. Že prvo leto po prihodu v Ljubljano je leta 1863 objavil matematično razpravo *Über Euler's Auflösungs-Methode unbestimmter Gleichungen des ersten Grades*, čez dve leti drugo *Elementäre Ableitung der Budan-Horner'schen Auflösungs-Methode höherer Zahlengleichungen*. Leta 1868 je sledil je prispevek *Beitrag zur Zerlegung gebrochener rationaler Funktionen in Partialbrüche* in eden leta 1870,

Portret Josefa Jana Nejedlija
(*Laibacher Schulzeitung* 1906,
št. 1, izrez iz slike na str. 1).

101 *Slovenski narod*, 8. 8. 1871, št. 91, prinaša v rubriki Dopisi, Iz Ljubljane, str. 1–2, t. i. »učiteljsko izpovednico«, v kateri so predstavljeni tedanji ljubljanski profesorji (na gimnaziji in realki) glede na to, kateri od njih zna in tudi govori slovensko, glej tudi Berčič 1971, str. 118.

102 Primerjaj zapis Unser Ehrenobmann v *Laibacher Schulzeitung* 39 (1911), št. 2, str. 17–18.

103 *Laibacher Schulzeitung* 34 (1906), št. 1, str. 1–3. Istočasno je častni član tega postal tudi Josef Julius Binder, od leta 1878 profesor zemljepisa in zgodovine na ljubljanski realki in pisec zgodovine te ustanove v prvih petdesetih letih (glej Binder 1902).

104 *Laibacher Schulzeitung* 39 (1911), št. 2, str. 17–18.

105 Na današnjem Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani cenijo njegove filozofske razprave in ga imajo za enega svojih pomembnih predhodnikov (glej npr. *Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 1919–2009*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2009, str. 138), slovenska Wikipedija pa navaja njegovo ime na seznamu slovenskih filozofov.

o integralih z naslovom *Note über die mehrfachen und willkürlichen Werte einiger bestimmten Integrale*. Zadnja matematična razprava o reševanju nedoločenih kvadratičnih enačb z naslovom *Ein Beitrag zur Auflösung unbestimmter quadratischer Gleichungen* je bila objavljena v gimnazijskih poročilih leta 1874.¹⁰⁶

Ob matematičnih razpravah omenimo, da je bil profesor Nejedly strokovno aktiven tudi po svoji upokojitvi leta 1884. Tedaj je bil že vdovec in brez otrok,¹⁰⁷ vendar je tudi po koncu gimnazijske službe ostal v Ljubljani, in sicer vse do smrti julija 1919, ko je umrl v visoki starosti polnih 98 let.¹⁰⁸ Ves ta čas se je v lastno veselje intenzivno ukvarjal z različnimi matematičnimi in filozofskimi vprašanji, predvsem pa zbiral in urejal svoje stare zapiske.¹⁰⁹

Kot rečeno, je bil skoraj celotno obdobje, razen prvih nekaj let, glavni Nejedlyjev pomočnik pri pouku matematike Wurner. Od leta 1868 dalje sta namreč oba, izmenjaje se, učila matematiko v najvišjih dveh razredih, sedmem in osmem, poleg tega pa sta skoraj zmeraj poučevala še v enem ali več nižjih razredih.

Mihael Wurner (1829–1891) je bil rojen v Ljubljani. Študiral je naravoslovje in matematiko na Dunaju v času, ko sta v petdesetih letih tam študirala Simon Šubic in Jožef Stefan. Z ljubljansko gimnazijo je bil povezan trikrat. Najprej je kot dijak obiskoval gimnazijo in licej do leta 1848, nato je bil eno šolsko leto (1861/62) na njej suplent in se po vmesnem službovanju na kranjski nižji gimnaziji januarja 1869 vrnil na ljubljansko gimnazijo, kjer je ostal do trajne upokojitve julija 1888. V času svoje profesorske službe je na gimnaziji vsa leta vodil fizikalni kabinet; z novimi nabavami skrbel za izpopolnjevanje njegovega instrumentarija. Zanimal se je tudi za meteorologijo. V letnih poročilih je s tega področja objavil dva prispevka, prvega že leta 1862 v slovenščini (*Nekaj o toči*), drugega leta 1872 o padavinah v nemščini (*Niederschlags – Verhältnisse Oberkrains aus der Beobachtungen der Jahre 1861 bis 1869 dargestellt*).

Od leta 1871 dalje je bil član državne izpitne komisije za osnovne šole, od 1872 dalje pa tudi član izpitne komisije za kandidate, ki so pripravljeni sprejeti enoletno učiteljsko službo. Poleg tega je marca 1874 postal okrajni šolski inšpektor za šolski okraj Krško in opravljal to službo vse do januarja 1884.¹¹⁰ V tem času je število dijakov in število oddelkov na gimnaziji počasi, a vztrajno raslo, zato so potrebovali tudičasne rešitve kadrovskega problema. Toda proti koncu tega obdobja zaradi slabega zdravja že ni več mogel dobro opravljati niti svoje redne službe. V drugem semestru šolskega leta je spomladi 1883 zaprosil za dopust in ga tudi dobil; enako se je zgodilo tudi leta 1886. V začetku maja 1888 pa je dokončno zaprosil za upokojitev. V to je bil prisiljen, ker se mu je skoraj povsem omračil

¹⁰⁶ Glej Jb za omenjena leta.

¹⁰⁷ Marn, 1884, druga stran.

¹⁰⁸ Janko Polec, SBL, geslo *Nejedli*.

¹⁰⁹ Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani hrani veliko število njegovih matematičnih in filozofskih razprav, od katerih so bile nekatere najbrž že pripravljene za tisk (MS 1410).

¹¹⁰ Jb, 1873, *Zur Chronik des Gymnasiums*, str. 49; Jb, 1891, *Zur Chronik des Gymnasiums*, str. 64.

um.¹¹¹ Po enomesečnem bolniškem dopustu je junija dočakal trajno upokojitev in z njo tudi cesarsko priznanje za dolgoletno prizadevno pedagoško delo gimnazijskega profesorja. Po dveh letih in pol je umrl v psihiatrični bolnišnici v Feldhofu pri Gradcu, kamor so ga odpeljali, da bi si obnovil fizično in duševno zdravje. Smrt ga je odrešila trpljenja konec januarja 1891, potem ko je konec decembra dopolnil 61 let.¹¹²

Seveda so matematiko v nižjih razredih v Nejedlijevem in Wurnerjevem času učili tudi drugi, večino sedemdesetih let Slovenec **Ivan Tušek** (v letih 1871–1877) in za njim Nemec **dr. Heinrich Gartenauer** (v letih 1876–1888); oba sta sicer učila prirodopis, Tušek pa občasno tudi fiziko.

Tušek je na žalost kmalu umrl, in sicer še kot aktivni profesor leta 1877. Gartenauer je v resnici tako pri matematiki kot pri prirodopisu nadomestil Tuška, na gimnaziji je ostal profesor do upokojitve leta 1907. Kot kaže, se je zanimal tudi za filozofijo, saj je leta 1878 v gimnazijskih poročilih objavil razpravo z naslovom *Der naturwissenschaftliche Materialismus*.¹¹³

Ivan Tušek (1835–1877) je bil rojen v Martinjem Vrhu v Selški dolini, ljubljansko gimnazijo je obiskoval v letih 1844–1855, matematiko sta ga v nižjih razredih učila še Hummel in Rechfeld, v višjih pa Luscher in Mitteis. Študiral je na dunajski univerzi in postal srednješolski učitelj za prirodopis, matematiko in fiziko, poučeval je na višji realki (na Dunaju do 1861, v Zagrebu do 1871) in nato do prezgodnje smrti v Ljubljani (v začetku leta 1876 je zbolel in marca naslednje leto umrl za jetiko). Pisal je leposlovje (pripovedke, pesmi), a tudi strokovne članke, prevedel več učbenikov za prirodopis in fiziko ter zbral in zapisal slovenske (in hrvaške) strokovne izraze s področja botanike. S področja matematike je napisal v hrvaščini Računico za nižje realke in razpravo o merstvu. Objavil je tudi slovensko matematično terminologijo, ki je leta 1871 izhajala v Bleiweisovih Novicah.¹¹⁴

Po Tuškovi smrti leta 1877 so po sili razmer matematiko morali v nižjih razredih poleg Gartenauerja učiti še drugi. V osemdesetih letih so se v pouk matematike v nižjih razredih vključili še npr. klasični filolog **Matej Vodušek** tri leta (od 1878 do 1881), botanik **Alfonz Pavlin** pa v letih 1881–1883 in potem še vsa leta od 1885 do 1908. Jeseni 1883 se je pedagoškemu osebju priključil še suplent **Ivan Šubic**, ki je na ljubljanski gimnaziji potem učil prirodopis in matematiko do leta 1888.

Matej Vodušek (1839–1931) je bil rojen na Ptujski Gori, v osnovno šolo je hodil v Mariboru, v gimnazijo pa v Gradcu. Tam je imel veselje z matematiko in dobil na maturi iz nje odlično oceno, a je zaradi večjih možnosti za službo raje

111 Njegova psihična bolezen je najbrž posledica različnih vzrokov, preobremenjenosti v službi, morda pa tudi družinskih težav. Zaradi epidemije črnih koz, ki je v Ljubljani razsajala v zimskih mesecih 1873/74, mu je npr. zbolel sin in kasneje za posledicami te epidemije tudi umrl.

112 Jb, 1891, *Zur Chronik des Gymnasiums*, str. 64.

113 Natančnejših podatkov o tem nemškem profesorju nismo našli.

114 Za več podatkov o njem glej npr. Zmagoslav Bufon, SBL, geslo *Tušek* in istega avtorja, Pozabljeni rojak Ivan Tušek (Gradivo za življenjepis), *Loški razgledi* 8 (1961), št. 1, 136–150.

vpisal jezikoslovje na tamkajšnji univerzi in kasneje na Dunaju. Leta 1865 je postal profesor latinščine, grščine in slovenščine. Poučeval je kot suplent v Mariboru, nato pa kot profesor v Kranju in Gorici, od leta 1877 do upokojitve leta 1900 pa na gimnaziji v Ljubljani. Poleg jezikoslovja se je kot samouk izredno navduševal nad astronomijo in napisal o njej štiri knjige in več razprav, pretežno v poročilih ljubljanske gimnazije, poljudne prispevke pa je objavljala tudi drugje. Zanimal se je tudi za meteorologijo in več kot dvajset let vodil ljubljansko meteorološko postajo. V pokoju v Ljubljani je dočakal visoko starost 92 let.¹¹⁵

Alfonz Paulin (1853–1942), rojen v Leskovcu pri Krškem, je v osnovna šola in nižjo gimnazijo hodil v Ljubljani, v višjo pa v Novem mestu (5. in 6. razred ter matura), v Celju (7. razred) in spet v Novem mestu (8. razred in matura 1873). Študiral je v Gradcu in napravil strokovni izpit iz prirodopisa (1878) ter iz matematike in fizike (1880). Potem je na gimnaziji v Ljubljani učil od 1881 do 1908 zemljepis, prirodopis in tudi matematiko. Od 1886 do 1931 je bil vodja botaničnega vrta, od 1923 do 1925 pa je tudi predaval sistemsko botaniko na ljubljanski univerzi. Paulin je bil naš pomemben botanik, specialist za herbarije in znanstvenik evropskega slovesa.¹¹⁶

Ivan Šubic (1856–1924), rojen v Poljanah nad Škofjo Loko, je študiral prirodopis in matematiko na Dunaju, nakar je kot suplent učil na različnih šolah v Ljubljani, tudi na realki in gimnaziji. Leta 1888 je postal vodja nove strokovne šole za obdelavo lesa ter strokovne šole za umetno vezenje in šivanje, leta 1908 ravnatelj Državne obrtne šole (po letu 1920 Tehnične srednje šole) v Ljubljani. Velja za organizatorja slovenskega obrtnega šolstva, veliko pa se je ukvarjal tudi z drugimi problemi tehnike, restavratorstva kulturno zgodovinskih spomenikov, pisal biografije naravoslovcev itd.¹¹⁷

Ko je Wurner marca 1883 postal šolski inšpektor, sta ga do konca leta delno razbremenila za matematiko Nejedli in ravno prispeli **Vincenc Borštner**, za fiziko pa Borštner in takrat še suplent **dr. Ivan Svetina**, duhovnik in prefekt v Alojzijevišču, ki je po leta 1874 končanem ljubljanskem bogoslovju študiral tudi filozofijo, matematiko in fiziko na univerzi v Gradcu in tam julija 1881 celo doktoriral iz filozofije. Dr. Svetina je za Nejedlijem prevzel tudi pouk filozofske propedeutike v sedmem in osmem razredu in jo predaval do leta 1893.

Borštnerjeva in Westrova doba (1884–1900)

Leta 1882 je bil v Ljubljano za profesorja matematike imenovan **Vincenc Borštner**, prej na gimnaziji v Celovcu, dve leti za njim pa **Avguštin Wester**, prej na učiteljišču v Českih Budějovicah.

Po Nejedlijevem odhodu v pokoj leta 1884 sta od stare garniture profesorjev, ki so bili sposobni učiti matematiko v višjih razredih, ostala le dr. Ivan Svetina in

¹¹⁵ Lavoslav Čermelj, Kajetan Gantar, SBL, geslo *Vodušek*.

¹¹⁶ Angela Piskernik, SBL, geslo *Paulin*.

¹¹⁷ Lavo Čermelj, SBL, geslo *Šubic, Ivan*.

Mihael Wurner; toda prvi je imel na skrbi tudi verouk in propedeutiko, drugi pa je kmalu zbolel. Za pouk matematike v nižjih razredih so bili sicer na razpolago še naravoslovci Gartenauer, Paulin, in Šubic, medtem ko Vodušek pri tem do konca stoletja ni več sodeloval, ampak je učil le latinščino, grščino in slovenščino. Tako sta se v pouk matematike morala kaj hitro vključiti tudi oba prišleka, Borštner in Wester.

Na začetku decembra 1884 je bil dotedanji ravnatelj Jakob Smolej imenovan za deželnega šolskega inšpektorja za ljudske in srednje šole. Novi ravnatelj je postal klasični filolog, germanist in slavist **Josip Šuman** (1836–1908), ki je prej od leta 1872 poučeval na akademski gimnaziji na Dunaju, še prej pa bil od 1859 eno leto suplent in nato profesor na mariborski gimnaziji.¹¹⁸

Dodaten kadrovski problem je nastal spomladi leta 1886 zaradi Wurnerjeve bolezni. Tedaj so si njegove ure matematike in fizike prej omenjeni učitelji nekako razdelili, na novo je bil od leta 1884 zaposlen **Avguštin Wester**, ki je poleg svojih prejšnjih nalog prevzel matematiko še v 6. razredu. Na pomoč pa je pri matematiki v 5. razredu priskočil še **dr. Ivan Svetina**, tedaj že gimnazijski katehet oziroma profesor za verouk.¹¹⁹

Še bolj se je zapletlo spomladi 1888, ko se je Wurnerjeva bolezen stopnjevala. Tudi tedaj so pomagali kolegi Borštner, Gartenauer, Svetina, Paulin in Šubic. Ker je v tem času število vpisanih dijakov že krepko preseгло število 800 in tudi število razdelkov se je že tako povečalo, da so bile na nižji stopnji v vsakem razredu po tri paralelke, na višji stopnji do sedmega razreda po dve, v osmem pa ena sama (a že naslednje šolsko leto 1888/89 tudi v osmem razredu dve), so bile potrebe po novih učnih močeh nujne. Zato so sčasoma zaposlili še nove učitelje, med njimi tudi za matematiko.

Franč Jeraj¹²⁰ je (poleg prirodopisa in geografije) učil matematiko v začetnih razredih tri leta (1888–1891), za njim je dve šolski leti (1892–1894) v prvem razredu učil suplent **dr. Ludwig Böhm**, ki je bil sicer učitelj zemljepisa in zgodovine, na ljubljanski gimnaziji pa je imel tudi prostovoljne ure slovenščine do leta 1897, ko so ga premestili na gimnazijo v Novo mesto. Poleg omenjenih je pri pouku matematike sodeloval tudi skriptor v licejski oziroma študijski knjižnici

118 Jb, 1884, str. 71–72; več o Šumanu glej npr. Marko Kranjec, SBL, geslo *Šuman*, podrobneje pa Jan Sedivý, Profesorji klasične gimnazije v Mariboru I, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (1970), str. 100–109.

119 Svetina je poznal in cenil Wurnerja še iz svojega dveletnega šolanja na nižji gimnaziji v Kranju (Svetina 1937, str. 148, 149), od leta 1882 do leta 1888 pa je bil kot gimnazijski katehet njegov profesorski kolega (glej gimnazijska poročila za ta leta). Ob Wurnerjevi smrti leta 1891 je ob prisotnosti članov profesorskega zbora in šolske mladine prav on vodil pogrebno mašo (Jb, 1891, *Zur Chronik des Gymnasiums*, str. 64).

120 **Franč Jeraj**, rojen v Kočevski Reki decembra 1851, je bil učiteljski kandidat na realki 1885–1886 (Binder 1902, str. 177), nato na ljubljanski gimnaziji, junija 1891 zbolel (Jb), kasneje pa učil na gimnaziji v Novem mestu do leta 1907 matematiko, fiziko in prirodopis (M. Dodič, Na zavodu so poučevali, str. 214 v zborniku *250 let Gimnazije Novo mesto 1746–1996*, Novo mesto 1996).

Konrad Stefan. Matematiko je poučeval v šol. letu 1889/90 in nato od 1892 do 1898, ob koncu tudi v 6. in zadnje leto v 7. razredu.¹²¹

Vse te kadrovske rešitve so bile seveda koristne, vendar so le dopolnilo glavne vloge, ki sta jo pri izpolnjevanju učnih obveznosti na področju matematike v višjih razredih imela Borštner in Wester. Oba profesorja sta se na ljubljanski gimnaziji kmalu uveljavila kot prava Nejedljeva naslednika ter v naslednjih dvajsetih letih ostala vodilna profesorja za matematiko (in po Wurnerjevi upokojitvi leta 1888 tudi za fiziko).

V tem času je bil na gimnaziji najboljši matematik med profesorji **Vincenc Borštner** (1843–1917). Rojen je bil v vasi Lažiše pri Sv. Miklavžu nad Laškim, po dveh letih celjske gimnazije se je prepisal na gimnazijo v Mariboru, kjer je maturiral leta 1863. Na univerzi v Gradcu je študiral matematiko in fiziko, v prvem letniku matematiko pri Ernstu Machu, fiziko pri Karlu Hummlu, v drugem letniku pa je imel za matematiko Johanna Frischaufa,¹²² za algebro, fiziko in elementarno mehaniko pa Simona Šubica.¹²³ Nekaj Borštnerjevih študijskih sošolcev je bilo tudi iz slovenskih krajev, med njimi dva Štajerca: Anton Šantel (1845–1920), kasnejši profesor matematike in fizike v Gorici in svak svetovno znanega fizika Ludwiga Boltzmann, učenca in kasneje naslednika našega Jožefa Stefana na dunajski univerzi, ter Josip Križan (1841–1921), kasnejši gimnazijski profesor (večinoma) v Varaždinu in pisec učbenika iz logike. Borštner je bil v študijskih letih gotovo tudi zelo prizadeven. Profesor Frischauf ga je podpiral,¹²⁴ lotil se je tudi doktorskega študija, vendar ga ni končal (morda tudi zato, ker se je takoj po koncu predavanj poročil in zgodaj dobil sina). Postal pa je v šol. letu 1869/70 učiteljski kandidat na drugi državni gimnaziji v Gradcu (kjer je bil tedaj profesor za matematiko in naravoslovje tudi Philipp Pauschitz), naslednje leto pa asistent za matematiko in fiziko na graškem Joanneumu.¹²⁵ Ko je zaprosil za stalno mes-

121 **Konrad Stefan** (1854–1909) je bil po materi Čeh, po očetu Nemec, rojen v Rožnovu na Moravskem, na Dunaju pa je študiral matematiko in fiziko. V osemdesetih letih je kot suplent poučeval na državnih gimnazijah v Gradcu in Trstu, nato pa bil od leta 1888 skriptor in od leta 1898 kustos v licejski knjižnici v Ljubljani. Vodil je preselitev knjižnice v novo poslopje tedanje II. državne (poljanske) gimnazije in vzorno uredil njen arhiv in katalog. Napisal je tudi zgodovino študijske knjižnice v Ljubljani (glej Melita Pivec-Stele, SBL, geslo *Stefan*).

122 Johannes Frischauf (1837–1824), matematik, profesor na univerzi v Gradcu (učil poleg vrste znanih kasnejših matematikov, npr. Plemljevega mentorja Gustava Eschericha in Konrada Zindlerja, tudi vrsto slovenskih študentov), vnet planinec in ljubitelj gora, zlasti slovenskih Kamniških planin (po njem se imenuje planinski dom na Okrešlju); postal je tudi častni član Slovenskega planinskega društva (Joža Glonar, SBL, geslo *Frischauf*).

123 Marko Razpet, *Vincenc Borštner, Plemljev gimnazijski profesor*, Študijsko gradivo, Ljubljana, 2018, str. 17.

124 Ko se je Borštner že pripravljaj na zaključne izpite, mu je Frischauf priskrbel začasno zaposlitev na graški trgovski akademiji v času dopusta Simona Šubica, ki je tam sicer poučeval fiziko. Menda pa se takrat ni najbolje obnesel in ga je kmalu nasledil sošolec Šantel. (Anton, Šantel, *Zgodbe moje pokrajine*, Nova revija, Ljubljana, 2006, str. 440–441).

125 To je deželni Tehniški visoki šoli, ki je leta 1874 postala državna, sto let kasneje pa prerasla leta 1975 v graško Tehniško univerzo.

*Risbi Vincenca Borštnerja in Avguština Westra, avtor Slavko Pengov (izrez)
(Janko Mlakar, Spomini, 1940, str. 112 in 145).*

to gimnazijskega učitelja (prošnje je razposlal v Senj, Ljubljano in Celovec), so profesorji na tej šoli o Borštnerju in njegovi matematični sposobnosti napisali pohvalno mnenje.¹²⁶

Oktobra 1871 je dobil mesto profesorja na gimnaziji v Celovcu, kjer je ostal dobrih deset let. Tam se mu je rodilo več otrok, vendar so nekateri že kmalu po rojstvu umrli. Zaradi teh družinskih pretresov je moral vzeti dopust in okrevati v Rimskih Toplicah blizu domačega kraja. Sicer pa se je reševal z delom, poleg rednih predavanj v okviru šolskega kurikuluma je (kot član štajerskega naravoslovnega društva) imel tudi nekaj javnih predavanj iz astronomije in fizike. Postal je tudi član celovške čitalnice in odbornik pri Mohorjevi družbi. V poročilih celovške gimnazije je objavil svojo prvo in edino matematično razpravo o potenci na krog in kroglo, ki pa ni doživela ugodne kritike. Zato se je odtlej posvetil le fiziki. Za celovški Kres je v letih 1881 in 1882 napisal različne strokovne fizikalne

¹²⁶ Razpet 2018, str. 19–21.

prispevke v nadaljevanjih (o spektralni analizi v astronomiji ter o telegrafskih vremenskih poročilih). Objavil je tudi oceno poljudno napisane fizikalne knjige *Oko in vid* Jakoba Žnidaršiča (ki je bil v naslednjih dvajsetih letih vse do svoje smrti profesor matematike in fizike na Veliki gimnaziji v Sarajevu), kasneje pa še oceni dveh Močnikovih učbenikov za nižje gimnazije (za aritmetiko in za geometrijo).¹²⁷

Leta 1882 se je zgodila v njegovem razredu nerodna afera, ker je menda neke-mu učencu pomembnih staršev dal za en red slabšo oceno od najboljše.¹²⁸ Grozila mu je prestavitev v Weidenau (danes Vidnava na Češkem ob poljski meji, tedaj v avstrijski Šleziji), vendar so mu spremenili kazen tako, da je pristal v Ljubljani.¹²⁹

Dve leti po prihodu je Borštner po Nejedljevici upokojitvi že prevzel glavno breme pouka matematike v 8. razredu in fizike v 7. razredu. V naslednjih letih je učil oba predmeta (ob tedaj še aktivnem Wurnerju) enkrat v enem in drugič v drugem od obeh najvišjih razredov, večkrat v obeh hkrati. Po Wurnerjevi bolezni pa sta morala na pomoč priskočiti tudi Wester, ki je prej učil le do 6. razreda, in na novo dr. Ivan Svetina. Prav tako je Borštner v drugem semestru 1885/86 zaradi Wurnerjevega bolniškega dopusta prevzel vodenje fizikalno-kemijskega kabineta, nakar sta ga še dve leti skupno vodila. V šol. letu 1887/88 sta za potrebe pouka celo nabavila vrsto novih instrumentov,¹³⁰ po Wurnerjevi upokojitvi pa ga je do konca stoletja vodil sam Borštner.¹³¹ Oktobra 1894 je bil za dve leti imenovan v komisijo za izpite enoletnih prostovoljnih učiteljskih aspirantov. Potem je bil premeščen na drugo državno (poljansko) gimnazijo v Ljubljani, vendar se je leta 1903 že upokojil.

Borštnerjev kolega je bil profesor **Avguštin Wester**. Po seznamu učiteljev iz ljubljanske realke,¹³² kjer je bil leta 1871 suplent za matematiko in slovenščino, je bil rojen konec avgusta 1843 na Bledu. V letih 1857–1865 je obiskoval ljubljansko gimnazijo.¹³³ Po maturi se je vpisal na filozofsko fakulteto dunajske univerze, kjer je študiral matematiko in fiziko. Učiteljski izpit je naredil leta 1870, opravil preskusno dobo za učitelja na ljubljanski realki, nato pa kot profesor poučeval pet let na realki v Pančevu (1872–1877) ter sedem let (1877–1884) na učiteljišču v Českých Budějovicah (tedaj Budweis). Od tam je prišel za profesorja matematike in fizike na ljubljansko gimnazijo. Poleg Borštnerja je bil tako rekoč edini, ki je učil tako matematiko kot fiziko v sedmem in osmem razredu. Na gimnaziji je služboval štiri-

127 Prav tam, str. 22–25.

128 Po Mlakarjevem mnenju se tedaj tudi ni lepo obnašal do sina deželnega predsednika, lotil naj bi se ga bil tudi fizično (Janko Mlakar, *Spomini*, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1940, str. 82).

129 Razpet 2018, str. 26.

130 Jb, 1884–1888, *Lehrmittel-Sammlungen, Das phisikalische un chemische Cabinet*, str. 54–55.

131 Jb, 1889–1900, *Lehrmittel-Sammlungen, Das phisikalische un chemische Cabinet*.

132 Binder 1902, str. 154, 274.

133 Jb, 1858–1865.

riindvajset let, vse do upokojitve leta 1907.¹³⁴ Tudi po njej je ostal v Ljubljani, saj je imel pod Golovcem, nedaleč od Karlovškega mostu, ne tako majhno kmetijo, kjer je lahko kmetoval, tako kot je to počel že prej ob svoji državni učiteljski službi.¹³⁵

Avguštin Wester je bil stric znanega kasnejšega slavista, šolnika in planinca Josipa Westra (1874–1960),¹³⁶ po letu 1900 profesorja in od leta 1918 ravnatelja gimnazije v Novem mestu. Josip je bil v višji gimnaziji sošolec pisatelja Janka Mlakarja (1874–1953), obema je bil profesor Wester v zadnjih dveh letih 1891–1893 razrednik, oba je učil v vseh višjih razredih matematiko, v sedmem in osmem pa tudi fiziko.¹³⁷

Seveda profesorja Borštner in Wester zaradi velikega števila dijakov in oddelkov nista zmogla sama opraviti vsega učiteljskega dela. Zanesljivo pomoč je predstavljal dr. Ivan Svetina, ki je po Wurnerjevi upokojitvi učil matematiko skoraj vsako leto, razen v štirih šol. letih (1892/93, 1893/94 ter 1898/99, 1899/1900), ko je učil le verouk. Nekajkrat zapored je poučeval celo v sedmem ali osmem razredu, v začetku devetdesetih letih le na nižji, nato pa spet na višji stopnji vse tja do leta 1913; edino zadnje leto pred upokojitvijo, 1913/14, ni več učil matematike, ampak samo še verouk. V tem času sta matematiko od prvega do četrtega razreda stalno učila prav tako nepogrešljiva profesorja Gartenauer in Paulin, sicer naraivoslovca. Prvi je poučeval do leta 1906, v šol. letu 1906/07 je imel dopust, nakar se je upokojil. Paulin je na tej gimnaziji učil še eno leto, potem pa so ga premestili na državno gimnazijo z nemškim učnim jezikom. Poleg njiju je pri matematiki v letih 1891–1898 nastopal še Konrad Stefan, ki je v teh letih pogosto učil tudi v petem, šestem in ob koncu celo v sedmem in osmem razredu.

Omeniti je treba še to, da je tedanji gimnazijski ravnatelj **Andrej Senekovič** (1848–1926) prav tako učil matematiko, in sicer vsako leto vse od prevzema vodenja gimnazije leta 1890 do leta 1899, večinoma v sedmem in osmem, kdaj pa tudi v petem in šestem razredu. Od 1896 dalje je učil tudi fiziko, ki jo je poleg ravnateljavanja obdržal še po letu 1900 kot edini predmet vse do leta 1907, ko mu je prenehala tudi direktorska funkcija.¹³⁸ V njegovem času je šola pridobila ugled, doživela veliki potres spomladi 1895 in kaotične razmere po njem ter se leta 1899 preselila v novo stavbo na Tomanovi (danes Prežihovi) ulici.

Andrej Senekovič (1848–1926) je bil rojen na Spodnji Ščavnici pri Radgoni, gimnazijo je obiskoval v Mariboru do leta 1868, nato pa študiral matematiko in fiziko na univerzi v Gradcu, po preskusnem letu 1873/74 na I. državni gimnaziji

134 Jb, 1907, *Zur Chronik des Gymnasiums*, str. 57.

135 Vilko Mazi, Sto let Mlakarja in Westra, *Planinski vestnik*. Letnik 74 (1974), št. 9 (str. 468–474) in št. 10 (str. 525–532). str. 525. Avtor tega zapisa Vilko Mazi se tudi sam spominja, da so tam mimo njih »gojence Marijanišča s Poljanske ceste ob začetku stoletja večkrat vodile šolske sestre na sprehod. Z občudovanjem smo opazovali kmeta-profesorja, ki pa se za nas ni prav nič zmenil«. V prvih letih 20. stoletja je tega kmetovalca potem tudi sam srečal kot profesorja na gimnaziji.

136 Tine Orel, SBL, geslo *Wester*.

137 Jb, 1889–1893.

138 Glej Stanko Gogala, SBL, geslo *Senekovič*.

v Gradcu je od 1874 do 1885 poučeval na ljubljanski realki, nato bil ravnatelj gimnazije v Novem mestu, leta 1890 pa imenovan za ravnatelja ljubljanske gimnazije in ostal na tem mestu do leta 1907. Sodeloval je pri izdaji učbenika geometrije za učiteljsišča, ocenil Celestinov prevod Močnikove geometrije za nižje gimnazije. A bolj kot z matematiko se je ukvarjal s fiziko. Leta 1883 je napisal učbenik Fizika za nižje razrede srednjih šol in ga še večkrat predelal. Izdal je Osnovne nauke iz fizike in kemije za ljudske in meščanske šole (v več delih, za različne stopnje); izhajali so od leta 1892 in doživeli veliko izdaj. Mnogo je objavljaj o tehniki, šolstvu in bil nasploh zelo aktiven tudi zunaj lastne ustanove, med drugim je npr. bil vrsto let odbornik in predsednik Slovenske matice.

Matematično-fizikalna skupina pedagogov na ljubljanski gimnaziji se je leta 1898 okrepila še s suplantom **Jakobom Zupančičem**, ki je prej dve leti učil na gimnaziji v Kranju. Prevzel je del matematičnega in fizikalnega pouka, vendar je na šoli ostal le nekaj let. Leta 1904 je napredoval do profesorja in bil premeščen na novomeško gimnazijo.

Jakob Zupančič (1871–1939), rojen na Selih pri Šmarju (blizu Grosupljega), je bil dijak ljubljanske gimnazije v letih 1882–1891, študiral matematiko in fiziko na dunajski univerzi, nato pa učil na gimnaziji v Kranju, v Ljubljani, v Novem mestu ter od leta 1905 v Gorici, kjer je bil tudi vodja višje realke. Prva svetovna vojna ga je pregnala v Ljubljano, septembra 1919 pa je postal ravnatelj realne gimnazije v Mariboru in tam ostal do upokojitve leta 1932. Bil je dober pedagog, priredil je Matkove učbenike iz aritmetike in iz geometrije za gimnazije in realke. Zanimal se je za letalstvo, posebej pa za botaniko (pisal je o drevesih in grmovnicah ter o mariborskem mestnem parku). Bil je tudi vnet planinec, aktiven član Slovenskega planinskega društva in pisec v Planinski vestnik.¹³⁹

Pedagogi in njihove metode

Oba profesorja, Vincenc Borštner in Avguštin Wester sta veljala za zelo stroga in nista bila edina. Seveda je matematika že sama po sebi dovolj težka; tudi takrat je lahko marsikateremu sicer dobremu učencu pokvarila boljši šolski uspeh ali celo preprečila normalen vpis v višji razred. Kot se spominja Mlakar, so jih na gimnaziji že od začetka kar temeljito pometali. Iz prvega v drugi razred jih je od 76 prišlo samo 42, od petega do sedmega razreda pa se je dijaška populacija v njegovem a-razredu zmanjšala točno za polovico, tako da jih je od 50 petošolcev tja prispelo 25.¹⁴⁰

Kakšnih posebno prefinjenih (sodobnih) pedagoških metod, kot kaže, niso poznali. Poleg moralne (verske) in državljanske vzgoje je bila glavna naloga šole pač vtepanje znanja v mlade glave, to slednje je še posebej veljalo pri pouku matematike. Kdor je na profesorjeva vprašanja vedel smiselno odgovarjati, si je pri njem pridobil nekakšen ugled in določene ugodnosti, tako da s predmetom ni

139 Glej Nada Gspan-Prašelj, Sandi Sitar, SBL, geslo *Zupančič, Jakob*.

140 Mlakar 1940, str. 83 in 140.

imel posebnih težav. Drugim se je bolj slabo pisalo. Nekateri profesorji (med njimi tudi Borštner in Wester) so se radi norčevali iz reveža, ki je bil vprašan, a ni znal. Mlakarja je npr. matematiko učil Borštner samo na začetku prvega razreda in mu ni ostal v lepem spominu, ker se je kdaj pa kdaj tudi fizično spravil nad učenca.¹⁴¹ Kasneje je tako za matematiko kot za fiziko vsa leta imel Westra. Čeprav se, kot sam pravi, s tema dvema predmetoma ni mogel ponašati, sta se z Westrom do mature kar dobro razumela.¹⁴²

V nasprotju z njim je imel Ignacij Nadrah (1868–1951),¹⁴³ ki se je na gimnazijo vpisal tri leta pred Mlakarjem, veselje do matematike in fizike. Ta dva predmeta sta ga učila oba profesorja, tako Borštner (v nižjih razredih) kot Wester (v sedmem in osmem razredu). O njiju pravi takole: »Vsak nas je nekaj naučil, nobeden pa ni bil vzoren profesor.«¹⁴⁴

Strogosti so bili sicer učenci navajeni tudi pri drugih profesorjih (bile so izjeme, a bolj redke). Huje pa je, kadar so dijaki deležni pomanjkljive razlage učiteljev, ki prihajajo v razred nepripravljeni in imajo še neprimeren oziroma žaljiv odnos do učencev, ki ne znajo. Takole je Nadrah zapisal o pedagoških in drugih sposobnostih obeh profesorjev:

»Borštner je bil hribolazec. Pravili so, da je ob nedeljah prišel večkrat z izleta pozno v Ljubljano, pa je kar v kakem hotelu prenočil. Za svoje šolske ure se ni pripravljaj in je tako razlagal, da ga nismo mogli razumeti. Včasih pravila, ki ga je razlagal, ni znal izpeljati, pa si je s tem pomagal, da nas je zmerjal surovo, kar se je dalo. Učenca, ki je bil pri tabli, je vsega zmešal.« Nadrah sam, kot rečeno, z matematiko in s profesorjem Borštnerjem ni imel težav, saj celo pravi: »Mene je rad imel, pa ne vem, s čim in kedaj sem se mu prikupil.« Nadalje poroča o svojem drugem profesorju: »Wester je bil pa kmet. Pod Golovcem, kjer se začne pot na Golovec, je bil priženil malo graščino, imel je nekaj goveje živine, nekaj prašičev, množico kokoši in piščancev in potrebno služinčad. Zgodaj je vstajal, klical hlapca in deklo, pokladal živini, podnevi preganjal ljudi, ki so mu teptali travnike itd. Pri teh skrbih ni imel veliko časa za matematiko in fiziko, ki jo je tudi učil. Pa je že šlo. Bil je naš ordinarius (razrednik) vso gornjo gimnazijo in smo ga radi

¹⁴¹ Prav tam, str. 82.

¹⁴² Prav tam, str. 83.

¹⁴³ Ignacij Nadrah (1868–1951), rojen blizu Ivančne Gorice, je hodil v ljubljansko gimnazijo v letih 1882–1890, kjer sta ga poleg klasičnih jezikov najbolj veselili naravoslovje in matematika. Po maturi se je odločil za duhovniški poklic, ki ga je dosegel leta 1893, ko je končal ljubljansko bogoslovje. Bil je kaplan po raznih krajih, župnik pa ni nikoli postal, pač pa se je povzpел po cerkveni hierarhiji do najvišjih mest in časti. Postal je stolni kanonik, ravnatelj ljubljanskega semenišča, stolni prošt, predsednik škofijskega sodišča in leta 1838 dosegel najvišji naziv apostolskega protonotarja. Med drugo svetovno vojno je bil eden od namestnikov škofa Rožmana, po vojni pa svetovalec škofa Vovka. Dragoceni so njegovi osebni spomini in semeniška kronika (Ambrožič, Matjaž, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2010, str. 122.).

¹⁴⁴ Ambrožič, 2010, str. 122.

imeli.«¹⁴⁵ Mlakar omenja, da tudi Westru nekateri pedagoški prijemi, podobni Borštnerjevim, niso bili tuji: »Matematične ure so bile v peti v nasprotju z drugimi zelo zabavne. Za zabavo je skrbel profesor sam. Prvo konferenco je vprašal vsako uro enega fanta iz vsake gimnazije. Ako mu ni znal, se je bridko norčeval iz njega in iz zavoda, s katerega je bil prišel.«¹⁴⁶

Tri leta za Mlakarjem je maturiral še en hribolazec, poznejši odvetnik in planinski pisec in esteta Josip Ciril Oblak (1877–1951). Tudi on poroča o podobnih spominih na oba profesorja matematike in fizike:¹⁴⁷ »Zlasti matematiki in fiziki so imeli večinoma več discipline, to pa vse bolj radi nevarnosti — predmeta . . . In če je tak predmet bil v rokah kakega Ceneta Borštnerja, ki je bil strah cele gimnazije, smo se mi, ki smo imeli poleg ate [tj. razrednika dr. Josipa Šorna] še to srečo, da smo imeli za fiziko vendar nekoliko manj nevarnega 'Kmeta' — Avgušтина Westra, naravnost škodoželjno smejali drugemu razredu, v katerem je oblačil in vedril hudi Cene. Kajti vedeli smo, da se pri Cenetu doma nikoli mrva ne suši, dočim je naš 'Kmet', kadar je imel doma mrvo, mislil bolj na svojo mrvo kakor na fiziko, na razne 'dokaze' in na nas, ki smo bili tedaj brez skrbi, ter je vedno pogledoval skozi okno, kako se kaj drži vreme ...«

Kot vidimo iz zgornjega opisa, so bile vsaj pri matematiki v navadi v glavnem trde pedagoške metode (npr. stroga disciplina, zastraševanje in kaznovanje učenecv), pa tudi s svojim zgledom profesorji niso mogli zmerom pozitivno vplivati na dijake. Gotovo bi bilo možno delati tudi drugače, primer za to je profesor **dr. Ivan Svetina**, ki je, kot smo videli, poleg verouka in filozofske propedeutike večkrat tudi sam učil matematiko tako v nižjih kot višjih razredih.

Ivan Svetina (1851–1936), rojen v Žirovnici na Gorenjskem, je prvi dve gimnazijski leti opravil v Kranju, nadalje pa obiskoval ljubljansko gimnazijo. Po maturi leta 1870 je najprej v Ljubljani končal bogoslovje, bil dve leti 1874–1876 kaplan v Idriji, potem pa v Gradcu študiral matematiko, fiziko in čisto filozofijo. Po doktoratu leta 1881 se je vrnil v Ljubljano, postal prefekt v Alojzijevišču in bil na gimnaziji od leta 1882 dalje profesor za matematiko, fiziko, filozofsko propedeutiko in za verouk. Slednjega je vzporedno od leta 1896 do 1909 učil tudi na Mestni višji dekliški šoli, na gimnaziji pa je pri pouku pomagal še po upokojitvi leta 1914. Ves čas je pisal kratke prispevke o matematiki, fiziki in religiji v verske in posvetne liste in revije ter objavil več učbenikov verouka in več knjig o religiji.¹⁴⁸

Svetina je imel matematiko rad že v gimnaziji in pri študiju, kasneje pa jo je kot gimnazijski profesor (po lastnih besedah) tudi uspešno poučeval. Kogar so v šoli zanimale vse mogoče druge reči ali matematike sploh ni maral, temu seveda tudi prizadevanja pedagogov niso mogla pomagati. Dr. Vladimir Ravni-

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ Mlakar, 1940, str. 119.

¹⁴⁷ Josip Ciril Oblak, Hoja na »Maturino špico«, *Planinski vestnik*. Letnik 27 (1927), št. 2, str. 28.

¹⁴⁸ Maks Miklavčič, SBL geslo *Svetina*.

har je v svojih spominih¹⁴⁹ kritičen do svojih tedanjih učiteljev, ko iskreno pove: »Z matematiko sem imel zmerom svoj križ. Pa mislim, da so bili temu bolj krivi profesorji, ki so suhoparni ta predmet znali napraviti še bolj suhoparnega in ki niso bili nič manj pedagogi.« Med njimi omenja profesorje Wurnerja, Borštnerja in tudi Svetino. Po drugi strani daje Mlakar svojemu profesorju svojevrsten kompliment, ko v svojih spominih pravi: »O dr. Svetini je bilo tudi znano, da bolje uči matematiko kakor verouk. Zelo zabit in len je moral biti tisti, ki se pri njem ni naučil matematike vsaj za zadostno.«¹⁵⁰ Poleg tega je Svetina kot prefekt v Alojzijevišču pri učenju matematike pomagal svojim gojencem. Kasnejši semeniški ravnatelj, stolni prošt in generalni vikar ljubljanske škofije Ignacij Nadrah je v zvezi s svojim odnosom do matematike ocenil Svetinove pedagoške sposobnosti pri razlagi matematične snovi: »Matematika mi je bil posebno priljubljen predmet, ker je pri njem vse tako precizno. V umevanje matematike in geometrije pa me nista vpeljala Borštner in Wester, ampak dr. Ivan Svetina, ki nam je tako lepo pojasnjeval te nauke v Alojzijevišču, ko je vsak večer prišel k nam in predelal z nami, kar se je bilo treba učiti v šoli.«¹⁵¹

Svoje pedagoške izkušnje in presenetljivo sodobne poglede na pouk matematike pa je profesor Svetina tudi sam razložil v daljšem odlomku svojih spominov:¹⁵²

»Matematika je bila tisti čas in menda že tudi prej predmet, ki je veljal za najtežjega in ki je marsikateremu sicer dobremu učencu pokvaril odliko, mnogim srednje nadarjenim pa celo preprečil redno napredovanje. Tudi tisti mnogoštevilni 'zadostni' redi, ki so jih pri nekaterih profesorjih matematike dobivali slabotni in bolj nadarjeni učenci skoraj brez razlike, so veselje do matematike bolj ubijali kot poživljali.

Jaz sem si prizadeval temu lepemu predmetu, ki najbolj pospešuje logično mišljenje in ako se prav goji, tudi pravilno izražanje v besedi, pridobiti boljše ime in strah pred njim spremeniti v zanimanje in ljubezen. Kolikor toliko se mi je posrečilo. Dasi nisem malo zahteval, so mi pridni učenci, ako le niso bili popolnoma nezmožni, lahko sledili in v vsakem razredu sem mogel dati več ali manj dobrih in prav dobrih redov. Matematične ure se dijaki niso bali, ampak so se je celo veselili. To sem spoznal zlasti, kadar sem prišel v katerikoli razred nadomestovat bolnega ali zadržanega tovariša. Vselej so pokazali svoje veselje, če sem rekel: 'Bo pa danes matematika namesto grščine ali zgodovine.'

Ni povsem resnično, da je matematika sama po sebi najtežji predmet. Za nekatere je najlažji. Večinoma pa nastanejo težave le, če se profesor premalo trudi, da bi položil za znanje učencev trden temelj ter prehod od preprostih nalog do

149 Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot, Spomini dr. Vladimira Ravniharja* (ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak), Historia 2, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1997, str. 19.

150 Mlakar, 1940, str. 168.

151 Ambrožič, 2010, str. 122.

152 Svetina 1937, str. 186.

težjih problemov premostil s primernimi vajami; ali pa če so učenci tako zvani 'kvartalni študentje', ki lekcije lahkomišlno izpuščajo, potem pa nastalih vrzeli ne morejo več izpopolniti. Važno je, da se zahteva znanje raznih matematičnih pravil in točno izražanje z besedami, ker sta beseda in misel tesno združeni med seboj.

Mnogo časa in truda sem žrtvoval pismenim šolskim nalogam, da sem jih primerno izbral in vestno pregledal ter pravično sodil. V raznih zbirkah je mnogo neprimernih nalog, zato jih ni dobro kar na slepo srečo jemati iz njih. Na vsak način jih je treba poprej izdelati, da se vidi, kako dolge so in kake težave so v njih. Jaz sem jih večinoma sam sestavljal, in sicer tako, da so vodile do kakega lepega končnega rezultata. Tak rezultat učenca razveseli, ker mu vzbuja zavest, da je prav računal. Naloge ne smejo biti ne prelahke, pa tudi ne pretežke in zlasti ne predolge. Moj mentor v Gradcu, dr. Maurer, pri katerem sem bil poskusni kandidat, mi je dal navodilo: 'Sestavite šolsko nalogo tako, da boste mogli dati vse rede od najboljšega do najslabšega.' Samoumevno je, da se naloge ne smejo ocenjevati samo po rezultatih, ampak da je treba zasledovati in presojeti pomote, iz katerih izvirajo napačni rezultati.«

4. Slovenski maturanti, kasnejši matematiki

Ljubljanska gimnazija je bila v drugi polovici 19. stoletja seveda nemška šola, učni jezik je bil ves čas nemški (z izjemo pri slovenščini kot šolskem predmetu in včasih pri verouku v nižjih razredih). Tudi v slovenskih oddelkih, ki so jih začeli ustanavljati na šoli šele po letu 1871, je bilo mogoče slovenščino uporabljati le pri nekaterih predmetih in le kot pomožno sredstvo razumevanja snovi, če so bili na voljo slovenski učbeniki. Mnogo profesorjev je bilo Nemcev in tudi Čehov, ki niso znali slovensko. Profesorji slovenskega rodu so v šoli v glavnem predavali nemško; nekateri med njimi niso hoteli govoriti slovensko niti zunaj razreda. Slovenščina je bila pač drugorazredna in mnogi pedagogi nemške narodnosti so to dali vedeti. Po drugi strani pa so bili med njimi tudi taki, ki so spoštovali slovenske dijake ali bili do njih vsaj korektni in nepristranski.¹⁵³

Slovenskih dijakov je bilo na šoli v obravnavanem obdobju vsako leto sicer veliko več kot nemških. V dijaški populaciji je bilo razmerje med Slovenci in Nemci vedno vsaj 3 : 1, največkrat pa 4 : 1 ali celo 5 : 1.¹⁵⁴ Slovenski učenci so v

¹⁵³ O učiteljih ljubljanske gimnazije, njih karakternih in pedagoških lastnostih lahko beremo v spominih, ki so jih napisali nekateri slovenski izobraženci, kot npr. politika Fran Šuklje in Henrik Tuma, zdravnik Fran Göstl, pisatelja Janez Trdina in Janko Mlakar, odvetnik Josip Ciril Oblak, profesor in teolog dr. Ivan Svetina, duhovnik in visok cerkveni uradnik Ignacij Nadrah, in v njih kakšen razdelek namenili gimnaziji. Nekaj njihovih mnenj o profesorjih matematike smo mimogrede že spoznali). Svoje profesorje posebej duhovito opisuje Janko Mlakar v posebnem poglavju (Mlakar, 1940, str. 66–180).

¹⁵⁴ Jb, 1850–1900, *Statistik der Schüler*.

povprečju veljali za boljše od nemških. Razlog je bil ta, da so večinoma prihajali s podeželja, v glavnem samo tisti, ki so bili izbrani zaradi svojega talenta in finančno podprti s strani razumevajočih domačih župnikov ali učiteljev, poleg tega pa so se morali za svoj uspeh in nadaljnji boljši družbeni položaj bolj potruditi kot drugi, ki so prihajali iz mestnega okolja in so jim starši lahko tudi v bodoče zagotovili ugodnejše življenjske razmere.¹⁵⁵ Začetno pomanjkljivo znanje nemščine so slovenski otroci hitro nadoknadili. Ker slovenske univerze še ni bilo, jim je nemški učni jezik prišel prav pri študiju na višjih šolah na Dunaju ali v Gradcu, kar jim je omogočilo boljše službe in ugodnejši družbeni položaj v okviru monarhije.

Poleg pouka matematike po vsebinski in pedagoški plati, o čemer smo govorili v prejšnjih dveh poglavjih, nas seveda zanima tudi njegov vpliv na tiste učence, ki so imeli nagnjenje do tega predmeta, in na nadaljnji razvoj stroke na Slovenskem. Zato bomo v zadnjem delu na kratko pregledali, kateri dijaki ljubljanske gimnazije so po maturi uspešno nadaljevali študij matematike in fizike na univerzi in kakšna je bila njihova nadaljnja poklicna pot.

Bodoči profesorji na domači gimnaziji

Najprej so to tisti gimnazijci, ki so kasneje, po končanem študiju matematike, postali suplenti ali celo pravi profesorji na ljubljanski gimnaziji, torej na svoji nekdanji izobraževalni ustanovi. Te ljudi smo že predstavili kot gimnazijske učitelje. Taki so npr. kasnejši matematik in ravnatelj ljubljanske realke **Thomas Schrey**, ki je maturiral leta 1852, potem naravoslovec in matematik **Ivan Tušek** (maturiral 1855) ter **Ignac Žonta** (matura 1857). Prvega je v sedmem razredu matematiko učil Luscher, v osmem je niso imeli, fiziko pa Dežman. Tušek je na gimnaziji za matematiko imel v četrtem razredu še Rechfelda, nato dve leti Luscherja, v sedmem in osmem pa že Mitteisa, tudi za fiziko. Mitteis je v zadnjih dveh razredih učil oba predmeta tudi Žonto. V šestdesetih letih pripadata tej skupini **Avguštin Wester** (matura 1865) in **dr. Ivan Svetina** (matura 1870), v sedemdesetih **Ivan Šubic** (matura 1875), ki smo ga tudi že srečali, ob koncu osemdesetih pa **Jakob Zupančič**, ki je maturiral leta 1891 in ob prelomu stoletja tudi nekaj let učil na domači gimnaziji. Wester je ob koncu gimnazije matematiko in fiziko še imel pri Mitteisu, Svetina oba predmeta pri Wurnerju, Šubic je poslušal matematiko pri Nejedliju in fiziko pri Wurnerju, medtem ko se je Zupančič matematike učil v prvih treh letih pri Šubicu, v naslednjih treh pri Westru in Svetini, v zadnjih dveh pa je za matematiko in fiziko imel Borštnerja.¹⁵⁶ Na tem mestu omenimo še enkrat botanika **Alfonza Paulina**, dolgoletnega profesorja za prirodopis in za matematiko na ljubljanski gimnaziji, ki je to šolo sicer obiskoval samo na nižji stopnji, maturiral pa je v Celju 1873.

¹⁵⁵ O tem piše Fran Šuklje v I. delu svojih spominov (Šuklje 1988, str. 21–22).

¹⁵⁶ Za podatke o tem, kdo je učil koga matematiko in fiziko v posameznem razredu, glej letna gimnazijska poročila v ustreznih letih.

Prevajalci in pisci učbenikov

Nekateri ljubljanski maturanti so postali profesorji matematike na drugih srednjih ali celo visokih šolah. V petdesetih letih je bil tak kasnejši fizik **dr. Simon Šubic** (1830–1903). Bil je sošolec Thomasa Schreya že v gimnaziji v Ljubljani (kjer je maturiral leta 1852) in potem tudi med študijem na Dunaju. Po diplomi je bil profesor na višji realki v Pešti, potem pa vrsto let na trgovski in obrtni akademiji v Gradcu, vmes je celo predaval na tamkajšnji univerzi.¹⁵⁷ Poleg znanstvenih razprav in recenzij, ki jih je napisal v šestdesetih in sedemdesetih letih v nemščini, je v Pešti izdal tri učbenike fizike za nižje in višje gimnazije in realke (tudi v nemškem jeziku). Od študentskih let in vse do smrti pa je v domačih revijah objavil v slovenščini ogromno prispevkov o fiziki in njeni uporabi. Poljudnoznanstvene spise je pošiljal zlasti v publikacije Slovenske matice, v Ljubljanski zvon ter v Dom in svet. Z njimi je postal v tistem času eden naših najpomembnejših promotorjev znanosti na matematično-fizikalnem in tehničnem področju.¹⁵⁸

V šestdesetih letih je ljubljansko gimnazijo obiskoval in tam leta 1868 maturiral **Jakob Žnidaršič** (1847–1903), rojen na Kalu pri Košani. Od četrtega razreda dalje so ga matematiko učili prvo leto Žonta, nato Zindler in zadnje leto Nejedli, fiziko pa v četrtem in sedmem razredu Zindler, v osmem pa Rumpf.¹⁵⁹ Po študiju matematike in fizike na dunajski univerzi je bil suplent na gimnazijah v Sremskih Karlovcih in v Osijeku, po letu 1878 pa profesor v Gradcu in potem od 1882 dalje več kot dvajset let na Veliki gimnaziji v Sarajevu. Bil je aktiven kulturni delavec, dopisnik v slovenske časopise, poskušal se je tudi v literaturi. Uvrstimo ga lahko tudi med ocenjevalce in pisce slovenskih matematičnih in fizikalnih učbenikov. S področja svoje stroke je leta 1880 objavil knjigo *Oko in vid*, o kateri je v Kresu naslednje leto pisal Borštner, on sam pa je v sarajevskem Školskem vjesniku leta 1901 ocenil nekatere učbenike, med njimi Hočvarjevo Aritmetiko za višje razrede.¹⁶⁰

Na ljubljanski gimnaziji so se osnov svoje vede učili še drugi, kasneje znani matematiki in fiziki. Leta 1865 sta poleg Westra maturirala dva njegova sošolca (v višjih razredih so vsi trije imeli za matematiko Nejedlija, za fiziko pa Wurnerja), ki sta kasneje študirala (tudi) matematiko. Prvi je bil **Luka Lavtar** (1846–1915), ki je bil rojen v Železnikih, študiral na dunajski univerzi matematiko in fiziko, bil eno leto (1872/73) suplent na ljubljanski realki, nato pa učil na ženskem učiteljišču v Gorici in od leta 1875 dalje na moškem učiteljišču v Mariboru.¹⁶¹ V začetku se

¹⁵⁷ Doktorat si je (na daljavo, v odsotnosti) pridobil na osnovi razširjene razprave, ki jo je bil napisal kot profesor na realki v Pešti, leta 1861 v Tübingenu, kjer so bili pogoji za dosego doktorske časti nekoliko lažji kot na Dunaju (Stanislav Južnič, Fizik Simon Šubic (1830–1903), str. 167–200, v knjigi *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, zv. 13–14, Slovenska matica v Ljubljani 1998). Mimogrede, prof. Svetina si je dvajset let pozneje prav tako pridobil doktorat drugje, na univerzi v Gradcu, toda on je tam tudi ves čas študiral.

¹⁵⁸ Lavoslav Čermelj, SBL, geslo *Šubic, Simon*.

¹⁵⁹ Jb, 1864–1869.

¹⁶⁰ Dušan Kermavner, SBL, geslo *Žnidaršič*.

¹⁶¹ Janko Šlebinger, SBL, geslo *Lavtar*.

je bolj zanimal za fiziko in naravoslovje, pozneje pa se je ves posvetil računstvu. Postal je po Močniku naš prvi metodik matematičnega pouka v osnovnih šolah. Napisal je številne strokovne članke in druge prispevke v slovenske pedagoške časopise, prevajal v slovenščino Močnikove učbenike za učiteljske in ocenjeval različne druge šolske knjige. Bil je eden najodločnejših kritikov dotedanjega uvažanja računstva v ljudske šole, predvsem tudi Grubejeve metode, ki jo je v svojih računicah za začetno stopnjo uporabljal Franc Močnik. Drugi maturant leta 1865 pa je bil botanik **Julij Glowacki** (1846–1915), ki je po maturi študiral naravoslovje in matematiko na Dunaju, nato kot profesor prirodopisa (zanimal se je zlasti za mahove, glive in lišaje) služboval po raznih avstrijskih (Gradec, Leoben) in slovenskih (Gorica, Ptuj, Celje) gimnazijah, nazadnje je bil v letih od 1899 do 1911 ravnatelj mariborske gimnazije.¹⁶² Bil je vnet botanik, ni pa znano, da bi kot profesor kdaj učil tudi matematiko ali napisal kakšen matematični prispevek.

Dva dijaka ljubljanske gimnazije sta se kasneje uveljavila v zvezi s prvimi slovenskimi učbeniki. Prvi je maturiral leta 1867, danes je znan kot prvi prevajalec Močnikovih knjig za nižje razrede gimnazije. Drugi, ki je maturiral deset let pozneje, pa se je uveljavil predvsem kot uspešen pisec matematičnih učbenikov za osnovne in meščanske šole ter za učiteljska. To sta **Josip Celestina** (1845–1912), rojen blizu Zagorja ob Savi, od leta 1876 do svoje predčasne upokojitve (zaradi bolezni) leta 1894 glavni učitelj na državnem moškem učiteljskišči v Ljubljani,¹⁶³ in **Anton Črnivec (Černivec)** (1856–1936), rojen blizu Šentvida pri Stični, ki je kot profesor matematike in fizike nadomestil upokojenega Celestino na ljubljanskem učiteljskišči in bil kasneje v letih 1903–1916 neprekinjeno ravnatelj tega učnega zavoda.¹⁶⁴ Celestina je kot dijak od 4. do 6. razreda poslušal matematiko pri Zindlerju, potem pa še dve leti pri Rumpfu; fiziko pa so ga učili trije: Zindler v četrtem, Mitteis v sedmem (tik pred svojim odhodom iz Ljubljane) in Rumpf v osmem razredu.¹⁶⁵ Po maturi je študiral matematiko in fiziko v Gradcu, državni izpit je opravil leta 1875. Črnivca pa je v gimnaziji od četrtega do osmega razreda matematiko učil Nejedli, fiziko pa Wurner.¹⁶⁶ Po maturi se je leta 1877 vpisal na dunajsko univerzo, kjer je poleg matematike in fizike študiral tudi filozofijo. Oba sta po koncu študija svoje znanje in svoj trud namenila matematičnemu izobraževanju novih rodov slovenskih učiteljev.

Celestina je v osemdesetih letih prevedel v slovenščino Močnikovo *Aritmetiko za nižje gimnazije* (v dveh delih) in Močnikovo *Geometrijo za nižje gimnazije* (prav tako v dveh delih). Prevod prvega dela *Aritmetike* je v Kresu ugodno ocenil Vincenc Borštner, prevod prvega dela *Geometrije* pa v Ljubljanskem zvonu Sene-

¹⁶² Joža Glonar, SBL, Marijan Breclj, PSBL, geslo, *Glowacki*.

¹⁶³ Milan Hladnik, Janko Šlebinger, SBL, geslo *Celestina*.

¹⁶⁴ Milan Hladnik, Janko Šlebinger, SBL, geslo *Črnivec*.

¹⁶⁵ Jb, 1863–1867.

¹⁶⁶ Jb, 1873–1877.

kovič. Leta 1895 je Celestina sodeloval tudi pri slovenskem prevodu Behackerjeve predelave Močnikove *Aritmetike za učiteljišča*. Ta učbenik je potem izhajal še več kot trideset let, leta 1911 ga je dopolnil Luka Lavtar, v letih 1925–1926 pa Anton Črnivec.¹⁶⁷

Črnivec je svoje prve slovenske računice sestavil leta 1902. V njih je uveljavil postopno uvajanje osnovnih računskih operacij in za učitelje pripravil ustrezno navodilo, kar so ti sprejeli z velikim odobravanjem. O Črnivčevi metodi je primerjalno z zgodovinskega, mednarodnega in pedagoškega vidika v dolgi razpravi v 2. in 3. zvezku Pedagoškega letopisa Slovenske šolske Matice leta 1903 pisal tudi Luka Lavtar. Kasneje je avtor svoje računice, ki so izhajale vrsto let (do druge svetovne vojne in še med njo), večkrat popravljajl in dopolnjeval. V dvajsetih letih je priredil starejšo računico za vse štiri razrede meščanskih šol, izdal svojo Geometrijo za učiteljišča, namesto svoje Aritmetike za učiteljišča pa prevedel, priredil in izdal še Močnik-Lavtarjevo Aritmetiko za učiteljišča. Tudi te učbenike so ponatiskovali vse do druge svetovne vojne. Njihovo kvaliteto in priljubljenost v času med obema vojnama vidimo iz dejstva, da so bile predpisane na večini ljudskih šol ter na učiteljskih vadnicah in učiteljiščih.¹⁶⁸

Ob teh dveh izvrstnih učiteljih omenimo še deset let mlajšega **Antona Peterlina** (1866–1912),¹⁶⁹ rojenega v Spodnji Šiški, ki je ljubljansko gimnazijo obiskoval v letih 1877–1886 in nato študiral matematiko in fiziko na dunajski univerzi. Po opravljenem profesorskem izpitu leta 1897 je učil na kranjski gimnaziji in bil leta 1908 premeščen za profesorja na II. državno gimnazijo v Ljubljano. Tudi on se je vpisal med avtorje slovenskih učbenikov za matematiko. Leta 1910 je po novem učnem načrtu temeljito predelal Matkovo Aritmetiko za nižjo stopnjo srednjih šol, ki so jo uporabljali tudi na ljubljanski gimnaziji.¹⁷⁰ Drugi tak maturant ljubljanske gimnazije in pisec učbenikov pa je bil poznejši zaslužni šolnik (in politik) v Ljubljani rojeni **Jožef Reisner** (1875–1955). Na ljubljansko gimnazijo je hodil samo v višjih razredih (za matematiko in fiziko je ves čas imel samo Westra) in maturiral kot eksternist leta 1894.¹⁷¹ Na Dunaju je študiral fiziko in matematiko, po letu 1899 služboval po raznih krajih, od 1909 do 1921 je bil profesor tudi na I. državni gimnaziji v Ljubljani. Že pred prvo svetovno vojno je bil deželni poslanec in član Višjega šolskega sveta, po njej pa se je kot narodni poslanec (1921–1924) zavzemal za javne uslužbenke in upokojence. V tem času je bil upokojen, potem pa se je spet aktiviral in bil od leta 1924 do 1938 ravnatelj Tehnične srednje šole v Ljubljani, na kateri je honorarno predaval in katere zgodovino je napisal in objavil v spominski knjigi ob 50-letnici šole leta 1938. Reisner je nastopal tudi kot avtor različnih učbenikov in priročnikov za matematiko in fiziko. Leta 1913 je

¹⁶⁷ Milan Hladnik, Janko Šlebinger, SBL, geslo *Celestina*.

¹⁶⁸ Milan Hladnik, Janko Šlebinger, SBL, geslo *Črnivec*.

¹⁶⁹ Bil je oče fizika in akademika prof. dr. Antona Peterlina (1908–1992), prvega direktorja Inštituta Jožefa Stefana.

¹⁷⁰ Anton Peterlin, SBL, geslo *Peterlin*.

¹⁷¹ Glej poročilo o maturi v Jb, 1895.

izdal Fiziko za višje razrede srednjih šol, pisal o astronomiji in kemiji, še v poznih letih, celo po drugi svetovni vojni je izdal Matematični priročnik v šestih zvezkih in imel poljudnoznanstvena predavanja za javnost in večerne izobraževalne tečaje za tehnike.¹⁷²

Še en Ljubljančan, maturant tamkajšnje gimnazije leta 1896, je po maturi študiral matematiko in fiziko, in sicer **Jakob Bergant**, rojen leta 1877. Njega je Wester učil samo fiziko, medtem ko je znanje matematike od petega razreda dalje pridobival pri Konradu Stefanu (bil je v drugem oddelku kot Sever). Bergant se sicer ni vpisal med avtorje učbenikov, njegova življenjska zgodba pa je prav tako zanimiva in vredna omembe. Po maturi je na Dunaju študiral matematiko in fiziko, vendar študija tam ni končal, čeprav si je z rednim obiskovanjem predavanj in seminarjev na dunajski filozofski fakulteti pridobil pravico do opravljanja državnega diplomskega izpita. Naslednjih petnajst let se je preživil s priložnostnimi oziroma začasnimi zaposlitvami, potem pa so prišle tudi krizne razmere med prvo svetovno vojno in po njej.¹⁷³ Od marca 1919 naprej je bil zaposlen kot nadomestni učitelj za matematiko in fiziko na višji realki v Ljubljani. Na ljubljanski univerzi se je junija 1921 prijavil za opravljanje diplomskega izpita. Njegovo prijavo so sprejeli, potrdili že na dunajski univerzi opravljene študijske obveznosti in mu poleg tega priznali tudi t. i. »vojne semestre« (vojaško službo med vojno), tako da mu ni bilo treba obiskovati seminarjev in vaj na ljubljanski univerzi. Tako je torej Jakob Bergant diplomiral junija 1923, in to doma, celih triindvajset let po zadnjem semestru svojega rednega študija na Dunaju. V predmetni skupini matematika in fizika je bila njegova diploma po ustanovitvi univerze v Ljubljani tretja po vrsti.¹⁷⁴ Po diplomi je bil profesor matematike na srednjih šolah, leta 1928 npr. na III. Državni realni gimnaziji v Ljubljani.¹⁷⁵

Doktorji matematike ali fizike

Vzporedno z reformo gimnazije in drugih srednjih šol je od leta 1849 potekala v Avstriji tudi reforma univerze. Spremenila se je predvsem vloga filozofskih

¹⁷² Lavoslav Čermelj, SBL, geslo *Reisner*.

¹⁷³ ZAMU, Fond Filozofske fakultete, Diplomski izpiti (podatki iz prijave k diplomskemu izpitu). Iz priloženega spisa *Curriculum vitae* je razvidno, da je bil od 1901 do 1905 korepetitor na Terezijanski akademiji na Dunaju, potem pa vzgojitelj in domači učitelj v različnih plemiških družinah v Salzburgu in Celovcu, poučeval nemščino na gimnaziji v Lvovu v Galiciji, pred izbruhom prve svetovne vojne dve leti potoval z družino nekega grofa po Evropi, Turčiji in Egiptu, ob začetku vojne učil francoščino in nemščino na neki realki na Dunaju, nato pa bil do konca vojne v vojaški službi in kot je zapisal, leta 1916 kar na treh frontah (ruski, laški in romunski).

¹⁷⁴ ZAMU, Filozofska fakulteta, Diplomski izpiti. Po tedanjih predpisih pa je moral pred pristopom k diplomskemu izpitu še napisati dve domači nalogi, eno iz matematike in eno iz fizike. Pismi (klavzurni) in ustni izpit iz matematike je opravil oktobra 1922, izprašala sta ga profesorja Ple-melj in Zupančič, iz fizike pa junija 1923 (izpraševalec profesor Kušar). Skupna izpitna komisija je potem odločila, da je kandidat uspešno opravil diplomski izpit.

¹⁷⁵ Glej *Stalež srednjih in strokovnih šol v Sloveniji*, sestavil Janko Leskovšek, izdalo Profesorsko društvo v Ljubljani januarja 1928.

fakultet, ki so po novem poleg realij in čiste filozofije prevzele tudi poglobljeno izobraževanje na področju (klasičnih in modernih) jezikov. Prevzele so tudi nalogo poklicnega usposabljanja za gimnazijskega profesorja, ki se je raztegnilo na (približno) štiri leta in eno leto pripravništva, zaključilo pa se je z državnim profesorskim izpitom pred strokovno komisijo prosvetnega ministrstva, po njem pa je bilo potrebno še eno leto pripravništva. Na ta način je poklic gimnazijski profesor postal akademski in pridobil ugled.¹⁷⁶

Doktorati znanosti pa so še več kot dvajset let ostali po starem. Šele od aprila 1872 dalje je bilo treba na filozofskih in teoloških fakultetah v Avstro-Ogrski predložiti znanstveno razpravo (disertacijo), ki sta jo ocenila dva ocenjevalca. Ob pozitivni oceni je bilo kandidatu omogočeno, da pristopi še k strogemu doktorskemu izpitu (rigorozu) iz izbrane stroke in iz filozofije.¹⁷⁷

Tako se je tudi na področju najvišjega akademskega izobraževanja začela moderna doba, oblika znanstvenih doktoratov je v bistvu enaka ostala do danes.

Na tak način se je torej odtlej izvajal doktorat iz matematike (ali fizike); dosegli so ga tudi nekateri bivši ljubljanski gimnazijci. Prvi med njimi je bil **Franč Hočevár** (1853–1919). Rojen je bil v Metliki, ljubljansko gimnazijo je obiskoval v letih 1863–1871. Matematiko je od 4. do 8. razreda poslušal pri Nejedliju, fiziko pa v 4. razredu pri Zindlerju, v 7. in 8. pa pri Wurnerju.¹⁷⁸ Po maturi je na dunajski filozofski fakulteti študiral matematiko in fiziko, doktoriral leta 1876 in postal gimnazijski profesor v Innsbrucku ter se leta 1883 tudi habilitiral za privatnega docenta na tamkajšnji univerzi. Nato je bil najprej izredni in nato redni profesor na Tehniški visoki šoli v Brnu (1891–1895) in na Tehniški visoki šoli v Gradcu, kjer je ostal do smrti in bil na tej ustanovi večkrat izvoljen za dekana Šole za strojništvo. Hočevár je v svoji akademski karieri objavil okrog dvajset znanstvenih razprav z različnih področij matematike, nekaj tudi o problemih pouka matematike. Najbolj je zaslužen za pripravo več kot dvajset v nemškem jeziku napisanih matematičnih učbenikov geometrije, aritmetike in algebre za srednje šole. Ti učbeniki so zelo kvalitetni (znanstveno neoporečni in metodično dodelani), uporabljali so se (tudi na ljubljanski gimnaziji) do leta 1919, v Avstriji pa celo še pozneje. Doživeli so veliko ponatisov in bili prevedeni v druge jezike, na žalost v slovenščini nimamo nobenega prevoda.¹⁷⁹

V letih 1865–1873 je ljubljansko gimnazijo obiskoval **Štefan Dolinar**, rojen v Horjulu leta 1853, istega leta torej kot Hočevár v Metliki, ki je za matematiko in

176 Jože, Ciperle, Pota do moderne gimnazije na Slovenskem, str. 353–364 v zborniku *Sto let Zavoda Sv. Stanislava*, Družina, Ljubljana 2005.

177 *Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov na dunajski Filozofski fakulteti* (1872–1918), ur. Tone Smolej, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2019.

178 Jb, 1868–1871.

179 Za podatke o življenju in delu Franca Hočevarja glej npr. Joža Glonar, SBL, geslo *Hočevár*; *Zgodovina doktorskih disertacij* 2019, str. 304–305, ali Jože Povšič, *Bibliografija Franca Močnika*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1966; zadnji vir prinaša obsežno bibliografijo, zlasti o Hočevarjevih učbenikih.

fiziko imel od 4. razreda dalje Wurnerja.¹⁸⁰ Po maturi je študiral na Dunaju matematiko in fiziko, doktoriral pa leta 1882 iz fizike, natančneje iz optike z disertacijo o uklonu svetlobe ob prehodu skozi okrogle in ovalne odprtine.¹⁸¹ Disertacija je sicer teoretična (tj. precej matematično obarvana).¹⁸²

Dvajset let kasneje je na ljubljanski gimnaziji maturiral še en kasnejši fizik **Valentin Kušar** (1873–1962), rojen v Retečah pri Škofji Loki. Nižjo gimnazijo je leta 1888 zaključil v Kranju, peti razred pa vpisal v Ljubljani. Tu je za matematiko in fiziko do mature imel samo Borštnerja.¹⁸³ Po maturi leta 1892 se je vpisal na dunajsko univerzo in tam študiral oba predmeta. Po koncu zadnjega semestra je pripravil matematično disertacijo, in sicer iz algebre oziroma teorije števil (o kongruencah tretje in četrte stopnje glede na praštevilski modul) in z njo doktoriral leta 1897. Naslednje leto je opravil tudi profesorski izpit, ki mu je omogočil poučevanje matematike in fizike na srednjih šolah v Kranju in Kopru, potem pa je bil od 1904 do 1918 profesor na ljubljanskem učiteljišču. Po prvi svetovni vojni se je v celoti posvetil fiziki. Honorarno jo je predaval na ljubljanski univerzi, nekaj časa tudi teoretično fiziko na filozofski fakulteti, večinoma pa eksperimentalno na tehniški fakulteti, kjer je leta 1924 postal izredni profesor. Zaradi težav z očmi je bil leta 1932 predčasno upokojen.¹⁸⁴

Ljubljanski gimnazijec je bil tudi dve leti mlajši **Ivan Knific** (1875–1950), ki se je prav tako rodil blizu Ljubljane, in sicer v Hrašah pri Smledniku. Gimnazijski profesor za matematiko mu je bil v 4. in 5. razredu Wester, potem pa do konca šolanja Borštner, ki je bil tudi ves čas njegov profesor za fiziko. Po maturi 1894 je najprej študiral bogoslovje v Ljubljani (bil leta 1898 posvečen v duhovnika), šele nato pa matematiko in fiziko na Dunaju (1899–1904). Napisal je disertacijo s področja fizike (o lomnih lastnostih acetona in heksana) ter z njo leta 1904 doktoriral.¹⁸⁵ Prvo leto je bil suplent na škofijski gimnaziji blizu Linza, od leta 1905 dalje pa profesor na škofijski gimnaziji v Št. Vidu nad Ljubljano, kjer je poleg matematike in fizike učil tudi logiko in psihologijo. Veliko je potoval po raznih deželah Evrope, severne Afrike, Bližnjega vzhoda in centralne Azije. Postal je znan po svojih potopisih, ki jih je objavljaval v domačih revijah, največ v Domu in svetu.¹⁸⁶

Konec istega leta kot Kušar pa se je na Bledu rodil še en bodoči maturant ljubljanske gimnazije in kasnejši doktorand dunajske filozofske fakultete, in sicer deset mesecev mlajši **Josip Plemelj** (1873–1967). Na ljubljansko gimnazijo je hodil od leta 1886 do leta 1893; v prvih štirih razredih je bil v istem razredu kot

180 Jb, 1869–1873.

181 *Zgodovina doktorskih disertacij* 2019, str. 327–328.

182 Kasnejši podatki o dr. Dolinarju manjkajo.

183 Jb, 1889–1892.

184 Anton Suhadolc, Dr. Valentin Kušar, prvi slovenski predavatelj fizike na Univerzi v Ljubljani, *Obzornik za matematiko in fiziko*, 47 (2000), str. 147–149.

185 *Zgodovina doktorskih disertacij* 2019, str. 329–330.

186 SBL, geslo *Knific*.

dve leti mlajši Knific (v višjih pa sta bila v različnih paralelkah).¹⁸⁷ Osmi razred je nato vpisal na gimnaziji v Novem mestu, ker mu na matični šoli niso dovolili nadaljevanja rednega šolanja zaradi nekega skupinskega prekrška.¹⁸⁸ Izpite za prvi semester je delal kot privatist v Novem mestu, maturo pa je potem lahko opravil v Ljubljani konec septembra 1894.¹⁸⁹

Plemelj je velik talent za matematiko pokazal že v nižji gimnaziji, ko je daleč presegel znanje svojih sošolcev. Inštruiral je celo učence iz višjih razredov. Vso gimnazijsko snov je namreč po lastnem pripovedovanju obvladal že v začetku četrtega razreda, ko sta ga učila Wester matematiko in Borštner fiziko. S profesorjem Westrom se je sprl zaradi rešitve neke šolske naloge, za katero se je izkazalo, da jo je on, učenec, rešil pravilno, učitelj pa ne, vendar slednji tega ni hotel priznati niti ni želel pokazati popravljenih nalog.¹⁹⁰ Od petega razreda dalje je Plemlja matematiko (in v sedmem fiziko) učil Borštner, s katerim pa ni imel podobnih težav. Prav nasprotno, Borštner je že zgodaj spoznal in cenil Plemljevo matematično sposobnost. Niti enkrat ga ni vprašal za red, za oceno so zadostovale pisne naloge.¹⁹¹ Prav tako ga ni klical k tabli; le če pri šolskih vajah drugi niso znali rešiti kakšne naloge, je na pomoč poklical Plemlja. O odnosu med učiteljem in učencem pripoveduje naslednja zgodba, ki je dobro znana v slovenskih matematičnih krogih.

Aprila 1891, ko je bil v petem razredu, je Plemelj doma na svojstven način rešil neko geometrijsko konstrukcijsko nalogo (načrtati trikotnik, če je dana ena stranica, višina nanjo in razlika kotov ob njej), ki jo je bil v razredu dal profesor Borštner. Profesor je sicer imel neko svojo dokaj preprosto rešitev, Plemljeva konstrukcija, ki se je razlikovala od njegove, pa se mu je zdela za človeško pamet tako rekoč nedosegljiva. Toda učenec je svojemu učitelju pojasnil, da te čudne rešitve ni uganil, ampak je nalogo prej rešil algebraično z uporabo trigonometrije in na ta način odkril tudi čisto geometrijsko konstrukcijo.¹⁹² Pozneje se je že kot ugleden profesor Plemelj večkrat vrnil k tej isti nalogi in jo rešil še na več drugih različnih načinov.¹⁹³ O svojih gimnazijskih izkušnjah z matematiko je sicer pro-

¹⁸⁷ Ivan Vidav, *Josip Plemelj, ob stoletnici rojstva*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1873, str. 6. Knific je bil sicer dve leti mlajši, vendar je Plemelj pred gimnazijo v Ljubljani opravil še pripravljalnico.

¹⁸⁸ Vidav 1873, str. 7. Med počitnicami naj bi skupina sošolcev, v kateri je bil tudi Plemelj, v mladostni razposajenosti vrgli v Tivoliju neko klop v ribnik, pri čemer jih je zasačil policaj. Plemelj je škodo sam poravnal, ker pa so bili drugi izgredniki sami Nemci, se je o zadevi razpisal Slovenski narod in tako je zanj izvedel tudi ravnatelj Senekovič, ki potem Plemlju jeseni ni dovolil vpisa v osmi razred.

¹⁸⁹ Jb, 1887–1895.

¹⁹⁰ Vidav 1873, str. 7–8.

¹⁹¹ Prav tam, str. 8.

¹⁹² Josip Plemelj, Iz mojega življenja in dela, *Obzornik za matematiko in fiziko* 39 (1992), str. 190.

¹⁹³ O sami nalogi, Plemljevi in Borštnerjevi rešitvi ter mnogih drugih pristopih k njej glej tudi Razpet 2018, str. 43–70; tu najdemo tudi maturitetne naloge, ki jih je Plemelj reševal leta 1894, in njihove rešitve, str. 71–81.

fesor Plemelj sam pripovedoval skoraj šestdeset let kasneje na prvem kongresu matematikov in fizikov Jugoslavije novembra 1949 na Bledu. V tem govoru se je s hvaležnostjo spomnil svojega profesorja matematike in vseh drugih svojih gimnazijskih učiteljev, sicer brez navajanja konkretnih imen.¹⁹⁴

Po maturi je Josip Plemelj, tako kot večina drugih za matematiko nadarjenih maturantov ljubljanske gimnazije (izjema je npr. Celestina in morda še kdo), odšel na Dunaj. Želel je študirati astronomijo, pa ga je že po prvem semestru profesor Gustav von Escherich preusmeril k študiju matematike in fizike. V začetku junija 1898 je oddal disertacijo o linearnih homogenih diferencialnih enačbah z enoličnimi periodičnimi koeficienti ter do konca novembra opravil vse potrebne doktorske izpite, svečana promocija pa je bila izvedena decembra istega leta.¹⁹⁵ Z državno štipendijo se je nato dve leti izpopolnjeval v takratnih evropskih matematičnih centrih v Berlinu in Göttingenu. Po vrnitvi se je na dunajski univerzi habilitiral za privatnega docenta, leta 1908 pa postal redni profesor na univerzi v Černovicah v (takrat avstro-ogrski) Bukovini.¹⁹⁶

V času pred prvo svetovno vojno je objavil vrsto znanstvenih člankov iz realne in kompleksne analize, iz teorije analitičnih funkcij in algebre. Objava rešitve zahtevnega Riemannovega problema leta 1908 mu je prinesla svetovno slavo, razprava iz potencialne teorije iz leta 1911 pa nagrado znanstvene fundacije iz Leipziga in nagrado avstrijske znanstvene akademije na Dunaju. Po prvi svetovni vojni je bil leta 1919, gotovo zaradi svojih znanstvenih dosežkov, med prvimi imenovan za profesorja matematike na novoustanovljeni univerzi v Ljubljani in postal celo njen prvi rektor. Leta 1938 je bil med ustanovnimi člani Slovenske akademije znanosti. Kljub vabilom v tujino je ostal v Ljubljani profesor za matematiko več kot 40 let. Sam, in v kasnejših letih ob pomoči redkih kolegov, je vzgojil skoraj vse slovenske profesorje matematike in fizike, ki so študirali med obema vojnama ali v prvih petnajstih letih po koncu druge, poleg tega pa je učil matematiko tudi številne generacije slovenskih inženirjev.¹⁹⁷

Po Plemlju sta v tem zadnjem desetletju 19. stoletja na ljubljanski gimnaziji (poleg že omenjenega Jakoba Berganta) maturirala še dva Slovenca, ki sta na dunajski univerzi študirala matematiko.

Prvi je dve leti za Plemljem maturiral štiri leta mlajši **Jožef Sever** (1877–1953), doma iz Reteč pri Škofji loki, se pravi iz istega kraja kot Valentin Kušar.¹⁹⁸ Nižjo gimnazijo je obiskoval v Kranju, višjo pa v Ljubljani. V treh najvišjih gimnazijskih razredih ga je tako matematiko kot fiziko učil profesor Wester, ki je bil

194 Plemelj 1992, str. 192.

195 *Zgodovina doktorskih disertacij* 2019, str. 307.

196 Prav tam, str. 308.

197 Za podatke o Plemljem znanstvenem delu in nagradah oziroma priznanjih, ki jih je za svoje delo prejel, glej npr. Vidav 1973, Anton Peterlin, SBL, geslo *Plemelj*, ali Milan Hladnik, *Akademika* kariera profesorja dr. Josipa Plemlja (1873–1967), *Šolska kronika* 29 (2020), št. 1–2, 81–120.

198 Za poročilo o tej maturi iz leta 1896 glej Jb, 1897, str. 60–66, predvsem tabelo na str. 66.

v osmem tudi njegov razrednik.¹⁹⁹ Po maturi se je podobno kot pred njim Ivan Knific tudi on najprej lotil študija teologije in leta 1900 postal duhovnik in kot kaplan deloval dve leti, šele nato se je odpravil na Dunaj, kjer je od leta 1902 dalje študiral matematiko in fiziko.²⁰⁰ Za doktorat je leta 1907 pripravil disertacijo o izpeljavi hipergeometrične funkcije iz Jacobijevih, ki sta jo dva tedaj vodilna dunajska matematika, profesorja Wilhelm Wirtinger in Gustav von Escherich ocenila zelo dobro. Ko je uspešno opravil tudi rigorozo, je decembra 2008, natančno deset let po Plemljevi promociji, tudi sam promoviral za doktorja filozofije.²⁰¹ Sever je bil najbrž tako kot Knific predviden za profesorja na novi škofijski gimnaziji v Šentvidu, toda kaže, da se kljub uspešno opravljenemu doktoratu pozneje z matematiko sploh ni več ukvarjal. Razlogi za to niso znani. Dejstvo je, da je odtlej opravljal le duhovniško službo, do leta 1910 kot kaplan, nato je bil vse do konca prve svetovne vojne mornariški kurat v poreško-puljski škofiji, po letu 1926 pa je kot upokojenec živel v Šentvidu nad Ljubljano in pomagal pri bogoslužju.

Drugi maturant po Plemlju pa je bil pet let mlajši Ljubljčan **Rihard Zupančič**²⁰² (1878–1949). Na ljubljansko gimnazijo je hodil od leta 1890 do 1897. Na nižji gimnaziji ga je matematike učil Paulin, na višji pa Wester, razen v osmem razredu, ko je imel Borštnerja; slednji ga je v sedmem in osmem poučeval tudi fiziko. Po maturi je do leta 1901 na Dunaju študiral strojništvo na Tehniški visoki šoli in naredil prvi državni izpit, nato pa še dve leti matematiko in fiziko na filozofski fakulteti dunajske univerze. Profesorski izpit iz matematike in opisne geometrije je opravil februarja 1903. Že pred diplomom je eno leto učil na realki in nato eno leto na gimnaziji, po njej pa je postal profesor najprej za eno leto na gimnaziji v Pragi, v letih 1904–1919 pa na realki na Dunaju. V šolskih letih 1908/09 in 1909/10 je imel dopust, ki ga je izkoristil za študijsko izpopolnjevanje v Göttingenu in Parizu. Leta 1912 je postal honorarni predavatelj (privatni docent) na dunajski Tehniški visoki šoli, a je hkrati še pedagoško delal na realki. Naslednje leto pa je doktoriral na univerzi s tezo o aksiomatični metode najmanjših kvadratov.²⁰³

Po razpadu Avstro-Ogrske se je vrnil v Ljubljano, kjer je na začasnem tehnično-visokoškem tečaju od maja do novembra 1919 predaval matematiko in tudi sicer aktivno sodeloval pri ustanavljanju ljubljanske univerze. Jeseni je bil med prvimi imenovan za profesorja matematike na njeni tehniški fakulteti. Za Plemljem je bil za en mandat (eno akademsko leto) izvoljen za drugega rektorja,

199 Jb, 1894–1896.

200 Poleg drugih matematičnih in fizikalnih predmetov je vpisal tudi dva semestra predavanj privatnega docenta Josipa Plemlja, eno iz potencialne teorije in drugo iz teorije števil (podobno je približno v istem času ravnal tudi Knific).

201 *Zgodovina doktorskih disertacij* 2019, str. 312–313.

202 V gimnaziji se je med študijem in do konca prve svetovne vojne imenoval še po nemško Richard Suppantšitsch.

203 *Zgodovina doktorskih disertacij* 2019, str. 314–315.

leto kasneje je postal dekan tehniške fakultete; slednje je ponovil tudi v štud. letu 1929/30, večkrat pa je bil njen prodekan. Ob Plemlju je bil v času med obema vojnama edini redni profesor matematike na ljubljanski univerzi. Oba sta predavala osnovno matematiko za naravoslovce in tehnike, posebej za študente matematike pa imela dva cikla tečajev iz specialnih poglavij višje matematike.²⁰⁴ Tudi Zupančič je bil leta 1938 tako kot Plemelj med prvimi sprejet v Akademijo znanosti, vendar je bil leta 1945 iz nje izključen, češ da je bil med vojno naklonjen okupatorju. Istočasno so bili iz akademije izključeni tudi nekateri drugi akademiki, ki pa so bili vsi, razen njega, petdeset let kasneje rehabilitirani. Zupančič je ob koncu vojne zapustil Ljubljano in se umaknil v sosednjo Avstrijo, kjer je čez nekaj let umrl.²⁰⁵

Zupančičevo znanstveno delo se po globini ne more primerjati s Plemljevim, čeprav je samo do leta 1918 napisal okrog 30 razprav v nemškem in francoskem jeziku. Za Slovence je zaslužen predvsem kot pedagog, za Avstrijce pa tudi kot pisec srednješolskih učbenikov za matematiko. Leta 1908 se je udeležil 4. mednarodnega kongresa matematikov v Rimu²⁰⁶ in nastopil na njem kot predavatelj s prispevkom o pouku srednješolske matematike v Avstro-Ogrski.²⁰⁷ Zadnji delovni dan kongresa je bila ustanovljena Mednarodna komisija za pouk matematike (ICTM – International Commission on the Teaching of Mathematics)²⁰⁸ pod vodstvom znanega nemškega matematika Felixa Kleina, ki jo je v naslednjih letih uspešno vodil. Komisija je imela za nalogo modernizacijo pouka matematike na srednjih šolah. Zupančiča so nato skupaj z Wilhelmom Wirtingerjem in Emmanuelom Czuberjem imenovali za člana (avstrijskega dela) te komisije. Rezultat njihovega skupnega prizadevanja je tudi poročilo o pouku matematike v Avstriji.²⁰⁹ Po naročilu avstrijskega ministrstva za šolstvo je Zupančič tedaj začel

204 Študij matematike in fizike na UL do leta 1950 (sestavil Milan Hladnik), str. 7–105, v zborniku *Sto let matematike in fizike na univerzi v Ljubljani*, ur. Mirko Dobovišek in Alojz Kodre, Fakulteta za matematiko in fiziko, Ljubljana 2020.

205 Življenje in delo profesorja Zupančiča temeljito obravnava Anton Suhadolc v posebni monografiji. Med drugim piše tudi o njegovi usodi po vojni ter o neuspešnih kasnejših prizadevanjih za njegovo rehabilitacijo. (Glej Anton Suhadolc, *Življenje in delo profesorja Riharda Zupančiča*, DMFA – založništvo, Ljubljana 2011.)

206 Udeležil se je tudi naslednjega kongresa v angleškem Cambridgeu leta 1912. Mednarodni kongresi matematikov (ICM – International Congress of Mathematicians) se namreč sklicujejo vsaka štiri leta. Na vsakem od teh kongresov podelijo t. i. Fieldsovo medaljo (lahko tudi več kot eno), ki je enakovredna Nobelovi nagradi za druga znanstvena področja (fiziko, kemijo, fiziologijo ali medicino).

207 Tega kongresa se je med drugimi avstrijskimi matematiki iz Gradca udeležil tudi profesor Franc Hočevar z ženo.

208 Od 1952 dalje se ta komisija imenuje ICMI – International Commission for Mathematical Instruction. Tudi njeni kongresi so danes vsaka štiri leta med dvema zaporednima glavnima kongresoma in se imenujejo ICME – International Congress for Mathematical Education.

209 Primerjaj zbornik, kjer je objavljena Freudova razprava o razširjenosti Močnikovih učbenikov (glej Freud 2010).

pripravljati tudi nove učbenike matematike za srednje šole. V poldrugem letu je napisal okrog petnajst učbenikov matematike in še tri iz opisne geometrije.²¹⁰ Zaradi vojne so se na žalost manj uporabljali, zaradi razpada skupne države pa tudi v Slovenijo niso bili razširjeni niti jih niso kasneje prevedli v slovenščino. Zupančič se je z njimi uvrstil na ugleden seznam strokovnih piscev slovenskega rodu. Na matematičnem področju je torej s srednješolskimi učbeniki (pisanimi v nemščini) nadaljeval delo Močnika in Hočevarja.

Sklepna misel

Na ljubljanski višji gimnaziji so se izobraževale številne generacije slovenskih izobražencev od učiteljev, literatov, umetnikov, kulturnih delavcev, duhovnikov, pravnikov, politikov, uradnikov pa tudi strokovnjakov na različnih drugih področjih. Zato lahko rečemo, da je gimnazija svojo osnovno nalogo (vzgajati mlade za življenje ter jih izobraževati za nadaljnji študij in uspešno kariero) od vsega začetka dobro opravljala in jo v obdobju, ko je bila na Kranjskem tako rekoč edina tovrstna srednja šola, tudi primerno izpolnila, ne glede na takratne številne politične, administrativne in jezikovne ovire, pritiske oblasti, narodnostne spore, ob občasnem pomanjkanju pedagoškega kadra in pogosto improvizirani organizaciji pouka. Kljub vsem težavam se je v obravnavanem obdobju tudi s pomočjo ljubljanske gimnazije večalo znanje in obenem krepila narodna zavest med slovenskimi dijaki in učitelji, kar je bila seveda osnova za nadaljnji gospodarski in kulturni razvoj dežele in naroda.

Podobno velja v ožjem okviru tudi na področju matematike. Gimnazijski pouk je dal trdno podlago, iz katere je zrasla želja in nato možnost nadaljnega izobraževanja pri zainteresiranih nadarjenih dijakih. Iz maturantskih vrst ljubljanske gimnazije so (tako kot seveda tudi iz drugih naših gimnazij in realk) v prvih desetletjih 20. stoletja izšli izvrstni profesorji matematike in fizike na naših srednjih šolah. Pomenili so hrbtenico in nujen predpogoj bodočega razvoja teh dveh tesno povezanih ved na slovenskem ozemlju. Poleg tega so lahko posamezni bivši gimnazijci s svojim poznejšim delovanjem tudi matematiko povzdignili na višji znanstveni nivo in jo vpeli v širši mednarodni okvir. S profesorjem Plemljem in njegovim delom je matematična misel na Slovenskem dobila v 20. stoletju nov zagon in napredek, ki so ga kasneje nadaljevali in po drugi svetovni vojni močno razširili njegovi sodelavci in nasledniki.

²¹⁰ Glej celotno Zupančičevo bibliografijo, objavljeno v Suhadolec 2011, str. 165–176. Ti učbeniki so bili po mnenju nekaterih vidnih tedanjih avstrijskih matematikov, npr. Johanna Radona, zelo dobri (prav tam, str. 17–18).

Viri in literatura

Viri

Encyclopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswessens, bearbeitet von einer Anzahl Schulmänner und Gelehrten herausgegeben von Dr. A. Schmidt, Rector des Gymnasiums in Stuttgart, fünfter Band, Verlag von Rudolf Vesser, Gotha 1866. Spletna stran.

ES – *Enciklopedija Slovenije*, 5. zvezek (Kari-Krei), Mladinska knjiga, Ljubljana 1991.

HSH – Hof- und Staats-Handbuch Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Spletna stran: https://books.google.si/books/about/Hof_und_Staats_Handbuch_der_%C3%96sterreichi.html?id=UPpfLKAsvTEC&redir_esc=y (ogled nazadnje 25. 10. 2022)

Jb – *Jahresberichtes des k. k. Obergymnasiums zu Laibach* (in druge različice nazivov te ustanove).

MHK – *Mittheilungen des historische Vereines für Krain*.

ÖBL – *Österreichisches biographisches Lexikon*.

OE – *Organisations-Entwurf = Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Gedruckt in der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1849. Spletna stran: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10679180?page=7> (ogled 18. 10. 2022)

PSBL – *Primorski slovenski biografski leksikon*.

SBL – *Slovenski biografski leksikon* (Slovenska biografija).

ZAMU – Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani.

ZföG – *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*.

Literatura

Almasy, Karin, *Kanon und nationale Konsolidierung, Übersetzung und ideologische Steuerung in slowenischen Schullesebüchern (1848–1918)*. Institut für Geschichte der Universität Graz, Fachbereich Südosteneuropäische Geschichte und Anthropologie, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar 2018. Spletna stran: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/25718> (ogled 27. 9. 2022)

Ambrožič, Matjaž, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2010.

Berčič, Branko, *Mladost Ivana Tavčarja*, Slovenska matica, Ljubljana 1971.

Binder, Josef Julius, *Geschichte der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach. Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes*, Laibach 1902.

Bufon, Zmago, Pozabljeni rojak Ivan Tušek (Gradivo za življenjepis), *Loški razgledi* 8 (1961), št. 1, 136–150.

Cindrič, Alojz, *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2002.

Ciperle, Jože, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega, Licej v Ljubljani 1800–1848*, Ljubljana 2001.

- Ciperle, Jože, Pota do moderne gimnazije na Slovenskem, str. 353–364 v zborniku *Sto let Zavoda Sv. Stanislava*, Družina, Ljubljana 2005.
- Ciperle, Jože, Ljubljanski predmoderni visokošolski študij biotehnike (kmetijstva) v 18. in 19. stoletju, str. 7–13 v knjigi *Biotehniška fakulteta skozi čas in prostor, Šest desetletij ljubljanskega študija biotehnike*, Univerza v Ljubljani (Zgodovinski arhiv in muzej Univerze), Občasna razstava od decembra 2007 do konca februarja 2008, Ljubljana 2007.
- Dodič, Milan, Na zavodu so poučevali, str. 211–221 v zborniku *250 let Gimnazije Novo mesto 1746–1996* (odg. ur. Natalija Petakovič), Novo mesto 1996.
- Društvo klasikov, *Ljubljanski klasiki 1563–1965*, Ljubljana 1999. <https://www.drustvoklasikov.com/files/source/Base/zbornik/ljubljanski-klasiki-1563-1965-2.pdf>
- Egger, Janine Melanie, Scheiber, Stefan, *Zur Entwicklung des Mathematikunterrichts in Österreich, Analysiert anhand von Maturaaufgaben des Europagymnasiums in Klagenfurt*, Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Magistra/Magister der Naturwissenschaften, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Sachsenburg, Juni 2021.
- Freud, Philipp, Die mathematischen Schulbücher an den Mittelschulen und verwandten Lehranstalten, str. 349–401 v *Berichte über den mathematischen Unterricht in Österreich*, Heft 6, Wien, 1912. Spletna stran (ogled 20. 10. 2022) <https://ia800701.us.archive.org/35/items/berichteberdenmoomathgoog/berichteberdenmoomathgoog.pdf>
- Frisch, Franz Paul, *Biographien österreichischer Schulmänner. Als Beitrag zur Schulgeschichte der letzten hundert Jahren*. Wien, 1897 (Dr. Franz Ritter von Mocnik, str. 128–132).
- Göstl, Fran, Spomin na moje gimnazijske profesorje, *Kronika slovenskih mest IV* (1937), str. 27–31.
- Guglia, Eugen, *Das Theresianum in Wien, Vergangenheit und Gegenwart*, Wien 1912. Spletna stran: <https://archive.org/details/dastheresianumin00gugl> (ogled 23. 10. 2022)
- Hladnik, Milan, *Dr. Franc Močnik, Življenje in delo*, Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, Ljubljana 2016.
- Hladnik, Milan, Akademska kariera profesorja dr. Josipa Plemlja (1873–1967), *Šolska kronika* 29 (2020), št. 1–2, 81–120.
- Janša-Zorn, Olga, *Historično društvo za Kranjsko*, Modrijan, Ljubljana 1996.
- Južnič, Stanislav, Fizik Simon Šubic (1830–1903), str. 167–200, v knjigi *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, zv. 13–14, Slovenska matica v Ljubljani 1998.
- Južnič, Stanislav, *Zgodovina raziskovanja vakuuma in vakuumskih tehnik*, Društvo za vakuumsko Tehniko Slovenije, Ljubljana, 2004.
- Južnič, Stanislav, Bratec Mrvar, Rožle, *Blaž Kocen in začetki pouka geografskih vsebin ter geografije med Slovenci*, Razstavni katalog, Slovenski šolski muzej, 2007.
- Južnič, Stanislav, Hočvarjevi vakuumski poskusi, *Vakuumist* 30 (2010), št. 2, 17–24.

- Južnič, Stanislav, Koprška fizika 19. stoletja. *Acta Histriae* 18 (2010), 1–2, str. 55–100.
- Koth, Maria, Zur Entwicklung der gymnasialen Reifeprüfung aus Mathematik in der Zeit von 1850 bis 1918, *Didaktikhefte* (2000) 32, S. 107–140. www.oemg.ac.at/DK/Didaktikhefte/index.html (ogled 30. 6. 2022)
- Laibacher Schulzeitung* 34 (1906), št. 1, 39 (1911), št. 2.
- Marn, Josip, Dr. Jos. Jan. Nejedli, Listek, *Slovenec*, 17. 5, 1884, št. 114.
- Marn, Josip, *Jezičnik: Jan Nep. Nečásek pa Anton Umek Okiški* (1875), letnik 13.
- Mazi, Vilko, Sto let Mlakarja in Westra, *Planinski vestnik*. Letnik 74 (1974), št. 9 (str. 468–474) in št. 10 (str. 525–532).
- Mlakar, Janko, *Spomini*, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1940.
- Oblak, Josip Ciril, Hoja na »Maturino špico«, *Planinski vestnik*. Letnik 27 (1927), št. 2, 25–34.
- Ob stoletnici matematičnih učbenikov Blaža Matka: 1896–1969*, Katalog razstave na 48. občnem zboru Društva matematikov, fizikov in astronomov Slovenije v Postojni (ur. Agata Tiegl), Ljubljana 1996.
- Plemelj, Josip, Iz mojega življenja in dela, *Obzornik za matematiko in fiziko* 39 (1992), 188–192.
- Povšič, Jože, *Bibliografija Franca Močnika*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1966.
- Ravnihar, Vladimir, *Mojega življenja pot*, Spomini dr. Vladimirja Ravniharja (ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečák), *Historia* 2, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1997.
- Razpet, Marko, *Vincenc Borštner, Plemeljev gimnazijski profesor*, Študijsko gradivo, Ljubljana, 2018, Spletna stran: www.pefprints.pef.uni-lj.si/5422/1/Borstner_01.pdf (ogled 15. 9. 2022)
- Ribarič, Mateja, Od mature do mature. (Zgodovinski razvoj mature na Slovenskem od 1849/50 do 1994/95), *Šolska kronika* 14 (2005), št. 2, 233–253.
- Schmidt, Vlado, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, III. (1848–1870), Delavska enotnost, Ljubljana 1988.
- Slovenski narod*, 8. 8. 1871, št. 91, Dopisi, Iz Ljubljane.
- Stalež srednjih in strokovnih šol v Sloveniji*, sestavil Janko Leskovšek, izdalo Profesorsko društvo v Ljubljani januarja 1928.
- Sto let ljubljanskega učiteljišča*, Zbornik, Gimnazija pedagoške smeri, Ljubljana 1973.
- Suhadolc, Anton, Dr. Valentin Kušar, prvi slovenski predavatelj fizike na Univerzi v Ljubljani, *Obzornik za matematiko in fiziko*, 47 (2000), str. 147–149.
- Suhadolc, Anton, *Življenje in delo profesorja Riharda Zupančiča*, DMFA – založništvo, Ljubljana 2011.
- Svetina, Ivan, Moje življenje, *Mladika, družinski list*, 18 (1937), št. 4, 148–153, št. 5, 185–187.
- Šantel, Anton, *Zgodbe moje pokrajine*, Nova revija, Ljubljana 2006.
- Šedivy, Jan, Profesorji klasične gimnazije v Mariboru I, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (1970), str. 70–109.

- Šišma, Pavel, Matematika na nemške tehnice v Brně (v češčini), *Prometheus*, Praha 2002, str. 292–305.
- Študij matematike in fizike na UL do leta 1950 (sest. Milan Hladnik), str. 7–105, v zborniku *Sto let matematike in fizike na univerzi v Ljubljani*, ur. Mirko Dobovišek in Alojz Kodre, Fakulteta za matematiko in fiziko, Ljubljana 2020.
- Šuklje, Fran, *Iz mojih spominov*, I. del, Slovenska Matica, Ljubljana 1988 (ur. Vasilij Melik).
- Trdina, Janez, *Moje življenje*, Karantanija, Ljubljana 1999.
- Tuma, Henrik, *Iz mojega življenja*, Založba Tuma, Ljubljana 1997.
- Valenčič, Vlado, Ljubljanska učna stolica za kmetijstvo, *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino VIII (1960), št. 2, 91–98.
- Vidav, Ivan, *Josip Plemelj, ob stoletnici rojstva*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1873.
- Wretschko, Mathias, Nekrolog Dr. Heinrich Mitteis, *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, 29 (1878), str. 397–399.
- Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 1919–2009, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2009.
- Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov na dunajski Filozofski fakulteti (1872–1918), (ur. Tone Smolej), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2019.

Povzetek

Reforma avstrijskega srednjega in visokega šolstva je leta 1849 poleg vrste novih šol prinesla tudi nov tip gimnazije. Namesto prejšnje šestletne »latinske šole« se je uveljavila modernejša osemletna izobraževalna ustanova, formalno razdeljena na nižjo in višjo stopnjo, z obsežnejšim in po vsebini razširjenim predmetnikom, kjer so do večjega izraza prišli tudi t. i. realni predmeti, med njimi matematika in fizika, ki je bila prej del naravoslovja. Matematika se je sprva poučevala od prvega do sedmega razreda v obsegu treh ur tedensko, a se je že sredi petdesetih let 19. stoletja (v manjšem obsegu) razširila še na osmi razred, predvsem zaradi ponavljanja in utrjevanja znanja pred maturo. Učna snov, ki je bila seveda tudi pri matematiki predpisana s strani ministrstva za šolstvo, se z leti ni bistveno spreminjala. Prihajalo je le do terminoloških in lepotnih sprememb, manjša prerazporeditev snovi po razredih se je uveljavila samo leta 1884; večje novosti je prinesel šele novi učni načrt za matematiko leta 1909 (kar pa presega časovni okvir tega sestavka). Učni jezik pri matematičnih urah je bil do konca stoletja nemški, zanimivo pa je, da so pri pouku matematike glavno vlogo imeli odlični Močnikovi učbeniki, ki so se ves čas uporabljali tako na ljubljanski kot tudi na drugih avstrijskih gimnazijah. Prvi slovenski matematični učbeniki za nižje gimnazije so se pojavili in v slovenskih oddelkih tudi uporabljali komaj v začetku osemdesetih let, za višje pa šele ob zaključku stoletja.

Na ljubljanski gimnaziji so se predpisov v glavnem zvesto držali, seveda v

skladu s svojimi možnostmi. Zaradi pomanjkanja učnega osebja je pogosto prihajalo do nenačrtovanih menjav in zasilnih kadrovske rešitev. Ker so za uspešen pouk najbolj pomembni dobro usposobljeni učitelji, je največji in osrednji del članka namenjen ljudem, ki so v drugi polovici 19. stoletja na ljubljanski gimnaziji učili matematiko (in pogosto, čeprav ne vedno, tudi fiziko). Dokaj popoln pregled prinaša kratko predstavitev oseb, ki so bile v obravnavanem obdobju kakorkoli v zvezi s poukom matematike, tudi če so bile po osnovni izobrazbi drugačne stroke. Mnogi učitelji so bili nemške ali češke narodnosti, nekaj je bilo tudi Slovencev. Glavni poudarek je seveda na vodilnih profesorjih matematike in fizike, ki so s svojim delom in poukom zaznamovali posamezno gimnazijsko dobo. Ob koncu razdelka so za prikaz karakternih in pedagoških lastnosti posameznih slovenskih učiteljev matematike iz zadnjega obdobja uporabljeni spomini nanje, kot so jih več let pozneje zapisali nekateri njihovi takratni dijaki.

Kvaliteta šole se meri predvsem po uspehu njenih abiturientov pri nadaljnjem študiju in poznejšem poklicnem udejstvovanju. Zato prinaša zadnji razdelek še pregled tistih ljubljanskih maturantov slovenskega rodu, ki so po gimnaziji študirali matematiko in fiziko (ali matematiko in naravoslovje) in kasneje svojo kariero uspešno nadaljevali kot srednješolski profesorji, pisci slovenskih učbenikov ali znanstveniki ter s svojim delom prispevali k nadaljnjem razvoju matematike in fizike na naših tleh.

Zusammenfassung

Mathematikunterricht am Gymnasium in Ljubljana in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Milan Hladnik

1849 brachte die Reform des österreichischen Mittel- und Hochschulwesens neben einer Reihe neuer Schulen auch einen neuen Gymnasiumstyp. Anstelle der sechsjährigen „Lateinschule“ setzte sich eine modernere achtjährige Bildungseinrichtung durch. Diese wurde formal in eine untere und eine höhere Stufe mit umfassenderen und erweiterten Fachgebieten gegliedert, wobei auch reale Fächer stärker zum Ausdruck kamen, darunter Mathematik und Physik, die zuvor zu den Naturwissenschaften gehörten. Anfangs wurde Mathematik von der ersten bis zur siebten Klasse mit drei Stunden pro Woche unterrichtet, aber bereits Mitte der fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts (in kleinerem Umfang) wurde es auf die achte Klasse ausgedehnt, vor allem, damit die Schüler vor der Matura ihre Kenntnisse wiederholen und vertiefen konnten. Der Lehrstoff, der natürlich vom Schulministerium vorgegeben wurde, hat sich über die Jahre nicht wesentlich verändert. Es gab nur terminologische und „Schönheits“-Änderungen. 1884 kam es zu einer kleineren Verteilung des Lehrstoffes nach Klassen (größere Neuerungen brachte erst der neue Lehrplan für Mathematik 1909, der über den zeitlichen Rahmen dieses Artikels hinausgeht). Bis Ende des Jahrhunderts wurde Mathematik auf Deutsch unterrichtet. Es ist interessant, dass im Mathematikunterricht die hervorragenden Lehrbücher von Močnik die Hauptrolle spielten. Diese wurden sowohl in Ljubljana als auch an anderen österreichischen Gymnasien ständig verwendet. Die ersten slowenischen Mathematiklehrbücher für die Unter-

stufe erschienen (und wurden auch in den slowenischen Klassen verwendet) erst Anfang der 1880er Jahre und für die Oberstufe erst Ende des Jahrhunderts.

Am Gymnasium Ljubljana wurden die Vorschriften größtenteils getreu befolgt, natürlich gemäß ihren Möglichkeiten. Aufgrund des Mangels an Lehrkräften kam es häufig zu ungeplanten Wechseln und personellen Notlösungen. Da gut ausgebildete Lehrer für einen erfolgreichen Unterricht am wichtigsten sind, widmet sich der größte und zentrale Teil des Artikels Personen, die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts am Gymnasium Ljubljana Mathematik (und oft, wenn auch nicht immer, Physik) unterrichteten. Der Artikel bietet eine kurze Vorstellung von Personen, die im betreffenden Zeitraum in irgendeiner Weise mit dem Mathematikunterricht in Verbindung standen, auch wenn sie ihre Grundschulausbildung in einem anderen Beruf absolvierten. Viele Lehrer waren deutscher oder tschechischer Nationalität, einige waren auch Slowenen. Im Mittelpunkt stehen natürlich die führenden Mathematik- und Physikprofessoren, die mit ihrer Arbeit und Lehre jede Gymnasialzeit geprägt haben. Um den Charakter und die pädagogischen Qualitäten einzelner slowenischer Mathematiklehrer aus der letzten Periode zu zeigen, werden am Ende des Abschnitts Erinnerungen ihrer Schüler verwendet.

Die Qualität der Schule bemisst sich vor allem am Erfolg ihrer Absolventen im weiteren Studium und späteren Berufsleben. Daher gibt der letzte Abschnitt einen kurzen Überblick über jene Abiturienten slowenischer Abstammung aus Ljubljana, die nach der Matura Mathematik und Physik (oder Mathematik und Naturwissenschaften) studierten und später ihre Karriere als Mittelschullehrer, Verfasser slowenischer Lehrbücher oder Wissenschaftler erfolgreich fortsetzten und trugen mit ihren Arbeiten zur Weiterentwicklung der Mathematik und Physik in Slowenien bei.

UDK 37: 94(497.4Vodice):929Bider P.
1.01 izvirni znanstveni članek
Prejeto: 28. 9. 2022

Stane Okoliš*

Ludimagister Bider in začetki šolskega pouka v Vodica

Ludimagister Bider and the beginnings of school lessons in Vodice

Izvleček

Učiteljska služba v Vodica se je razvila iz cerkovniške službe v župnijski cerkvi. Cerkovniki so bili tudi prvi učitelji. Ker so bili cerkovniški prihodki skromni, so v župniji z bogato tradicijo negativno vplivali na razvoj šole. Pod razsvetljeno absolutistično oblastjo cesarja Jožefa II. so odstavili dotedanjega cerkovnika, ker ni bil usposobljen za poučevanje. Na njegovo mesto so postavili ludimagistra Pavla Bidra z namenom, da bi poleg opravljanja cerkovniške službe v šoli tudi poučeval. Ko je šola z odpravo prisile prenehala delovati in je cerkovniško službo prevzel organist Jakob Plevel, ki bi lahko poučeval le v deželnem jeziku, javnega pouka v Vodica ni bilo vse do njegove smrti.

Abstract

The teaching job in Vodice developed from the sexton's job at the parish church. Sextons were also the first teachers, but since their income was modest, this had a negative influence on the development of schooling in this parish with a rich tradition. Under the enlightened absolutist rule of Joseph II, the sexton employed until then was discharged since he was not qualified to teach. He was replaced by the "ludimagister" Pavel Bider, with the intention that he would teach in addition to serving as a sexton. After the abolition of compulsive education, the school stopped functioning and the job of the sexton was taken over by the organist Jakob Plevel, who would have been able to teach only in the provincial language, and there was no more public schooling in Vodice until his death.

Ključne besede: cerkovniki, ludimagister Bider, Vodice, začetki šolstva, prvi učitelji

Keywords: sexton's income, ludimagister, Vodice, beginnings of schooling, first teachers

* Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, muzejski svetovalec, direktor Slovenskega šolskega muzeja, e-pošta: stane.okolis@solskimuzej.si

Uvod

Razsvetljena absolutistična država je vzpostavila centralno voden državni šolski sistem, za njegovo delovanje pa je priskrbela le najnujnejša sredstva. Iz deželnega šolskega sklada so denarno podpirali predvsem delovanje šolske uprave, višjih nadzornih organov in deželne vzorčne glavne šole (normalke), ki je bila nosilka in hrbtenica šolskega sistema. Najvišja šolska oblast je predpisovala minimalne pogoje za delovanje šol, z zagotavljanjem lastnih virov za plačevanje učiteljev in gradnjo šolskih stavb pa jih je moralo podpirati krajevno prebivalstvo. Samo v izjemnih primerih so sredstva za ustanovitev novih šol primaknili iz deželnega šolskega sklada.

S poddržavljanjem učiteljske službe je država za šolske namene prevzela cerkovniške prihodke in od cerkovnikov zahtevala, da tudi poučujejo. Prav cerkovniki so bili zato praviloma tudi prvi učitelji. Tisti cerkovniki, ki za poučevanje niso bili usposobljeni, so bili prisiljeni, da cerkovniško službo zapustijo. Tam, kjer so ostali, učiteljska služba ni bila zasedena, za razvoj šolstva pa ni bilo spodbud kot v drugih krajih. Z razširitvijo nalog cerkovnikov, ki so poleg cerkovniške opravljali še orglarsko in učiteljsko službo, se je njihov pomen povečal, prav tako pa so se povečale tudi zahteve po njihovi boljši izobrazbi in večjih prihodkih.

Po jožefinski izkušnji z grobo prisilo so državni uradi še pritiskali na krajevno prebivalstvo, da nameni več sredstev za vzdrževanje učitelja in postavitev lastne šole, vendar so bolj kot s prisilo delovali s prepričevanjem. Skromni cerkovniški prihodki v Vodicach so ovirali ustanovitev šole in preprečevali uvedbo rednega pouka v javni šoli tudi po izgradnji učilnice. Šole ni bilo mogoče ustanoviti, dokler za učitelja niso zagotovili primernih prihodkov. In še takrat, ko je bila šola že ustanovljena, zagotavljanje učiteljskih prihodkov ni bilo dokončno rešeno. Nesposobnost cerkovnika in organista za opravljanje učiteljske službe se je prekrila z nezmožnostjo župnijske občine, da za učiteljsko službo zbere več sredstev od tistih, ki so zadoščala za cerkovniško in orglarsko službo. Domnevna usposobljenost cerkovnika za poučevanje v deželnem jeziku se ni izkazala v zadostni meri niti za delovanje trivialne šole niti za pouk v nedeljski šoli.

Podržavljanje osnovnega šolstva

Pod razsvetljeno absolutistično oblastjo vladarice Marije Terezije (1740–1780) je država z obsežnimi reformami posegla tudi na neurejeno šolsko področje. Okrožni uradi so začeli natančno pregledovati šolske ustanove in ugotavljati tedanje izobraževalne razmere, ki so vplivale na splošno izobrazbo prebivalstva. Na Gorenjskem je leta 1761 delovalo devet mestnih šol, na podeželju pa še šola posebne vrste v Komendi.¹ Medtem ko so šole v gorenjskih mestih posredovale

¹ Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 75, pp. Lit T, št. 4, vol. 1; Ljubljana, 17. avgusta 1761. Poročilo o šolah.

osnovno šolsko znanje branja, pisanja, računanja in verouka, je župnik Peter Pavel Glavar v Komendi po vzgledu drugih prizadevnih župnikov vzdrževal šolo za nadarjene dečke, ki je bila pripravljalnica za gimnazijo. Učni cilj Glavarjeve šole je bil zahtevnejši, saj je od svojih učencev pričakoval, da poleg osnov latinskega jezika temeljito obvladajo nemščino in glasbo. Prepričan je bil, da jim prav to znanje najbolj koristi za preživljanje in šolanje na gimnaziji in pozneje pri študiju na univerzi.²

Poleg stare navade, da so nekateri duhovniki v župniščih občasno poučevali nadarjene dečke, je župnik Franc Mihael Paglovec sredi 18. stoletja v Tuhinju v slovenščino prevajal in tiskal priljubljeno versko literaturo. Ker pa na kmetih ni bilo šol, je besedilu prevoda dodal abecedne table. V njih je najprej predstavil uporabljene črke, za tem pa je iz črk sestavil posamezne zloge. Po zlogih je nato razstavil še najbolj znane kratke in nekoliko daljše vsakdanje molitve.³ Tako se je iz teh tabel lahko vsak vsaj nekoliko vztrajen in nadarjen posameznik naučil slovensko brati.

Zahteve po namestitvi učiteljev za brezplačno poučevanje duhovniških pripravnikov in drugih revnih šolarjev pri stolnih cerkvah, ki so jih v Katoliški cerkvi sprejeli na 3. lateranskem koncilu (1179), so na naslednjih concilih razširili še na druge cerkve, pri katerih je bilo dovolj finančnih virov za vzdrževanje učitelja.⁴ V drugi polovici 18. stoletja so učiteljsko službo na Kranjskem, predvsem pri nekaterih večjih mestnih župnijskih cerkvah, še opravljali cerkovniki ali organisti, drugod pa večinoma ne več ali pa je sploh nikoli niso opravljali.⁵

Posebnih finančnih virov za vzdrževanje učitelja navadno ni bilo. Ker se za šolski pouk navadno ni priglasilo dovolj učencev, ki bi učitelju s plačilom šolnine omogočili potreben dohodek, so cerkovniško službo v večjem deležu, posebej na podeželju, opravljali cerkovniki, ki za poučevanje niso bili usposobljeni. Za tiste cerkovnike, ki se v zgodovinskih virih omenjajo kot *ludimagister*,⁶ pa je bilo na drugi strani značilno, da so poleg opravljanja cerkovniške in orglarske službe vsaj občasno tudi poučevali.

Prvi vidnejši poseg centralizirane države, ki jo je simboliziral razsvetljeni absolutistični vladar, na šolsko področje je bilo podražavljanje učiteljske službe. Vladarica Marija Terezija je leta 1770 z dvornim dekretom učiteljsko službo podredila državi in jo razglasila za področje državne politike.⁷ Cerkovniki, ki so opravljali učiteljsko službo, so bili poslej v cerkvenih zadevah še naprej podrejeni župnikom, v šolskih pa državi. Blaž Kumerdej je v znani spomenici iz leta 1772

2 Prav tam; Komenda sv. Peter, 15. julija 1761. Poročilo Petra Pavla Glavarja c.-kr. okrožnemu uradu.

3 Okoliš, Paglovčeva šola v Tuhinju in njegova prizadevanja na šolskem področju, str. 35–43.

4 Mansi, *Sacrorum conciliorum*, 3. lateranski koncil (1179) st. 227–228; 4. lateranski koncil (1215) st. 999–1000.

5 Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 23, pp. Lit F, št. 12, vol. 1.

6 Ludimagister se pojavlja v latinsko pisanih besedilih. Pogosto jih navajajo kot botre v krstnih matičnih knjigah.

7 Dvorni dekret, 13. oktobra 1770, *Theresianisches Gesetzbuch*, št. 1244, str. 293–294.

med prvimi ukrepi za izboljšanje pismenosti prebivalstva na Kranjskem vladarici predlagal, naj država ustanavlja šole povsod tam, kjer so nastavljeni cerkovniki, z odlokom pa župnikom prepove podeljevati cerkovniško službo tistim, ki ne znajo pisati in brati, saj bi moralo biti poučevanje njihova glavna naloga.⁸

Z vzpostavitev staroavstrijske šolske uprave je bilo izhodišče osnovnošolske reforme v ustanovitvi glavnih vzorčnih šol ali normalk v glavnih deželnih mestih, pri katerih so potekali tudi pripravniški tečaji za učitelje.⁹ Deželna glavna vzorčna šola ali normalka je bila vzorec in norma ter zato tudi prva in najbolj pomembna šola na osnovni šolski stopnji v deželi, po kateri so se ravnale vse druge osnovne šole. Deželnim šolskim komisijam je bilo posebej naloženo ustanavljanje in vzdrževanje normalk, od katerih je bilo odvisno delovanje centralno vodenega šolskega sistema.

Ljubljansko normalko so po zgledu dunajske ustanovili v jeseni 1775.¹⁰ Njeni prvi učitelji so se pred tem na Dunaju pol leta izpopolnjevali v novi učni metodi. S prvim avstrijskim osnovnošolskim zakonom Splošno šolsko naredbo so decembra 1774 v habsburških dednih deželah vpeljali splošno šolsko obveznost, ki je veljala za otroke od 6. do 12. leta starosti, ne glede na rod, vero ali spol. Struktura centralno vodenega osnovnošolskega sistema je bila s tem sicer vzpostavljena, vendar pa je bil proces vključevanja vseh za šolo sposobnih otrok v šolski pouk dolgotrajen. Ker so za delovanje normalke priskrbeli finančne vire iz deželnega šolskega sklada, za ureditev vseh drugih osnovnih šol in vzdrževanje drugih učiteljev pa jih je bilo treba večinoma ali v celoti priskrbeti iz krajevnih virov, je bilo širjenje šolske mreže na Kranjskem počasno in naporno.

Ustanovitev prvih šol je bila v večini župnijskih središč na Kranjskem odvisna od višine cerkovniških prihodkov, na katere so vezali vzdrževanje učitelja.¹¹ Uveljavljeno je bilo načelo, da je učitelj lahko opravljal svoj poklic, če so bili cerkovniški dohodki dovolj visoki. Učitelji s prenizkimi dohodki so za preživetje začeli iskati druge bolj donosne zaposlitve in jim poučevanje kmalu ni bila več prva naloga. Zaradi vezanosti učiteljske na cerkovniško kakor tudi orglarsko službo v župnijski cerkvi je moral učitelj za opravljanje cerkovniške službe najeti in plačevati še cerkovniškega pomočnika. Prav tako mu tudi od napovedane šolnine ni ostalo veliko, saj je prebivalstvo tej dajatvi – kot vsakemu novemu davku – ostro nasprotovalo in starši zaradi tega svojih otrok niso hoteli pošiljati v šolo. Ker so bili prihodki cerkovnika, ki je opravljal učiteljsko službo, pogosto prenizki, so šole po ustanovitvi in začetem delovanju pogosto tudi propadale.

8 Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 75, pp. Lit T, št. 4, vol. 1. Kumerdejeva spomenica vladarici Mariji Tereziji z dne 15. 3. 1772, prepis; objavil tudi v prevodu: Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike I, str. 167–171.

9 Allgemeine Schulordnung – Splošna šolska naredba (1774), člen št. 2.

10 SŠM, arhivska zbirka, fasc. 61/1, Kronika c.-kr. normalne glavne šole v Ljubljani, str. 1–2.

11 ŠAL, šolstvo, f. 7, Prihodki cerkovnikov in učiteljev, 1790–1860.

Šolska oblast zaradi kvarnih posledic za razvoj šolstva navadno ni dopustila ustanoviti šole tam, kjer so bili cerkovniški prihodki prenizki, pritiskala pa je na krajevno prebivalstvo, da jih poviša. Cesar Jožef II. je za spodnjo še dopustno mejo v notranjeavstrijskemu guberniju določil 130 goldinarjev. Ker pa je bilo le malo cerkovniških prihodkov nad to mejo, so na Kranjskem leta 1792 to mejo spustili na 100 goldinarjev.¹² Nizki cerkovniški prihodki tudi v večjih župnijah niso omogočali namestitve učitelja in so zaradi tega preprečevali ustanovitev novih šol. Navkljub poddržavljanju učiteljske službe in vzpostavitvi centralno vodnega državnega šolskega sistema so cerkovniški dohodki le v precej omejenem obsegu zadoščali za vzdrževanje učiteljev. Absolutistična država se je pri razvoju državnega osnovnošolskega sistema že v samem začetku naslonila na cerkovniške prihodke pri župnijskih cerkvah in na pedagoške izkušnje duhovnikov, ki so bili tudi po določilih tridentinskega (1545–1563) in poznejših pokrajinskih koncilov dolžni tako otroke kot tudi odrasle poučevati v veri.

Prvi načrti za ustanovitev šole v Vodicah

Po ustanovitvi glavne vzorčne šole v Ljubljani je referent deželne šolske komisije grof Janez Nepomuk Edling (1751–1793) na podlagi pregleda razmer v krajih, kjer so šole predhodno že delovale, in na podlagi ocene, kje bi jih bilo mogoče, glede na finančne vire, najprej ustanoviti, izdelal prvi načrt osnovnošolske mreže na Kranjskem. Ker za načrtovano ustanovitev šole v Vodicah ni bilo dovolj finančnih virov, je predlagal, da bi za vzdrževanje učitelja združili cerkovniške dohodke v Vodicah in v bližnjem Smledniku, kjer razmere niso bile nič boljše.¹³ Světnik in šolski komisar goriškega deželnega glavarstva, grof Emanuel Torres (1743–1789), ki so ga leta 1776 zaradi slabega dela kranjske deželne šolske komisije imenovali za nadzornika osnovnega šolstva na Kranjskem, pa je v pripombah na Edlingov načrt cesarici Mariji Tereziji konec leta 1777 sporočil, da šola v Vodicah za ustanovitev res nima zadostne finančne podlage, vendar je bil prepričan, da je Edlingov predlog o združitvi cerkovniških dohodkov v obeh župnijah za vzdrževanje učitelja neizvedljiv, ker bi vsaka župnija hotela imeti učitelja zase.¹⁴

Skromni cerkovniški prihodki so bili v Vodicah, kakor tudi v mnogih drugih krajih prva in največja ovira, ki je od samega začetka najbolj preprečevala namestitev učitelja in z njim tudi ustanovitev šole. Državni uradniki pod vladavino Marije Terezije pri ustanavljanju novih šol niso uporabljali prisile, zato pa so se toliko bolj posvetili prepričevanju. Po desetih letih z rezultati takšne politike na področju osnovnega šolstva niso mogli biti zadovoljni. Cesar Jožef II. (1780–1790) je zato odločneje posegel v urejanje šolskih razmer. Poleg ostrih kazni za starše,

12 Gubernij v Ljubljani, reg. II, f. 76, šk. 81; Ljubljana, 6. avgusta 1793.

13 Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 76, p.p. Lit T, št. 4, vol. 4; Gorica 1. december 1777.

14 Prav tam; prim.: Okoliš, Ustanovitev šole v Smledniku, str. 12–13.

ki niso pošiljali šoloobveznih otrok v šolo, je slabe razmere na področju šolstva začel spreminjati na hitro in s prisilo z uvedbo šolskega patronata ter z novimi bremenmi za zemljiška gospostva in podložnike.¹⁵ Njegova najpomembnejša odločitev pa je bila nastavitev okrožnih šolskih komisarjev pri okrožnih uradih, ki so bili prvi izšolani laični strokovnjaki na pedagoškem področju. Na srednji stopnji šolske uprave so imeli neposreden stik s posameznimi šolami in učitelji, bili pa so tudi v tesni zvezi z višjo šolsko oblastjo, ki je načrtovala in vodila razvoj celotnega šolskega sistema.¹⁶ V svojih rokah so imeli vse vzvode za spreminjanje šolskih razmer.

Okrožni šolski komisar v gorenjskem okrožju s sedežem v Ljubljani je postal Anton Tomaž Linhart, ki se je že pri izpitih v Gradcu za to mesto izkazal s temeljitim znanjem in izvedenostjo v pedagoških zadevah. Z nastopom službe okrožnega šolskega komisarja je vse svoje sile posvetil razvoju osnovnega šolstva in posebej razširitvi šolske mreže, kar je bila v slabih materialnih razmerah zelo težka naloga.¹⁷ Z uveljavitvijo jožefinskega dvornega dekreta o šolskem patronatu se je možnost za ustanavljanje novih šol povečala, vendar pa so se pri uresničevanju obveznosti šolskih patronov, zemljiških gospostev in kmečkih občin do gradenj in vzdrževanja šol pojavila nasprotovanja in številne prepreke.

Ustanovitev jožefinske šole v Vodica (1788–1790)

C.-kr. stolni kapitelj v Ljubljani se je kot župnijski, po cesarskem dekretu pa tudi kot šolski patron začel kmalu zanimati za šolske razmere v Vodica. Vodiški župnijski vikar Gregor Šmalc je 15. marca 1788 sporočil, da v župniji ni šolske stavbe in da bi jo bilo treba zgraditi na novo.¹⁸ Če bi za šolo želeli nameniti mežnarijo, pa je menil, da bi morali k njej prizidati večji prostor. Po vikarjevem mnenju šolske stavbe ni bilo, ker za ustanovitev šole ni bilo materialnega vira, iz katerega bi gradnjo lahko financirali. Prepričan je bil, da bi bilo treba za postavitev šolske stavbe zbrati denar iz javnih virov.

Stolni kapitelj je imel patronatsko pravico v dvanajstih župnijah gorenjskega, notranjskega in dolenskega okrožja. Po jožefinski šolski zakonodaji je bil kot šolski patron v vseh župnijah dolžan zagotoviti sorazmeren finančni delež pri gradnji šolskih stavb.¹⁹ Nove obveznosti so bile zanj ob vzdrževanju kanoniških hiš v Ljubljani in župnišč v vseh dvanajstih župnijah pretežke. V dopisu okrožnemu uradu je 6. septembra 1788 predstavil potreben finančni vložek za

15 Handbuch unter der Regierung Joseph II ergangenen k. k. Verordnungen und Gesetze. Gesetze, die Normalschule betreffend (1780–1789).

16 Okoliš, Linhartovo delo na šolskem področju, str. 389–402.

17 Prav tam.

18 Gubernij, reg. II, f. 76, šk. 79; Vodice, 15. marca 1788. Žup. vikar Gregor Šmalc stolnemu kapitlju v Ljubljani.

19 Politische Verfassung der deutschen Schulen, Wien 1821, člen 18, str. 167–169.

ureditev šolskih stavb za vsako patronatsko župnijo posebej. V Vodicah je na podlagi poročila župnijskega vikarja predvideval, da bi za šolski pouk zadoščala že razširitev mežnarije.²⁰ Ker so bili ocenjeni stroški za ureditev šol, glede na njegove prihodke, previsoki, je okrožni urad zaprosil, naj finančno stanje stolnega kapitlja predstavi na višjih mestih in naj ga upoštevajo. Okrožni šolski komisar Linhart je 17. septembra 1788 notranjemu avstrijskemu guberniju v Gradcu svetoval, naj se po šolski inštrukciji ti nemajhni stroški poravnajo iz kakšnega drugega vira.²¹ Očitno se to ni zgodilo, saj je stolni kapitelj 29. marca 1789 spet pisal okrožnemu uradu in v dopisu navajal, da je iz ustanovnega pisma cesarja Friderika razvidna izrecna podelitev patronatske pravice stolnemu kapitolu le za pet župnij, vse druge naj bi pripadle škofu in stolnici.²²

Za ustanovitev in delovanje vsake šole je bilo najpomembnejše, da je dobila ustrezen prostor za učilnico in učitelja, ki je imel še sprejemljive prihodke. In če so v Vodicah že predvidevali, da bi učilnico umestili v prizidek k mežnariji, ni bilo predstavljenega načrta, kako bi zbrali dovolj prihodkov za učitelja. Začetek šolskega pouka v kraju z zadostnim številom za šolo sposobnih otrok je bilo zato do konca negotov, saj ni bilo zagotovljenih niti dodatnih krajevnih ne državnih materialnih virov financiranja. Ob težko rešljivih problemih postavitve učnice in vzdrževanja učitelja je bilo vse drugo za delovanje šole manj odločilno. Vsi predpisi in vsa določila, po katerih so se morali v osnovnem šolstvu dosledno ravnati, so bili natančno opredeljeni v Splošni šolski naredbi (1774) in Metodni knjigi (1775).²³

Medtem ko so v prvih desetih letih po izidu Splošne šolske naredbe na Kranjskem ustanovili malo šol, se je njihovo število po uvedbi šolskih komisarjev pri okrožnih uradih (1786) začelo v kratkem času znatno povečevati. Ko je Linhart po koncu zimskega semestra leta 1788 notranjeavstrijskemu guberniju v Gradec poročal o poteku šolskega leta, izpitnih rokov in počitnicah v šolah v gorenjskem okrožju s sedežem v Ljubljani, je navedel podatke že za 21 osnovnih šol.²⁴ Poleg normalke v Ljubljani, glavne šole v Kamniku in na Bledu ter obeh zasebnih uršulinskih dekliških šol v Ljubljani in Škofji Loki je omenjal še 16 trivialnih šol, med katerimi so nekatere ustanovili le malo prej, vendar pa med njimi ni bilo šole v Vodicah. Ko je 22. marca 1790 na isti naslov pisal o prihodkih učiteljev, je v izčrpnem poročilu na podlagi učiteljskih fasij (popisov učiteljskih prihodkov) navedel natančne podatke za 39 učiteljev trivialnih šol in izračunal razliko do minimalne vsote, ki je bila še sprejemljiva za preživljanje učiteljev.²⁵ Na podlagi primerjave s podatki o delovanju trivialnih šol iz leta 1788 ugotovimo, da sta bila

20 Gubernij, reg. II, f. 76, šk. 79; Ljubljana, 6. september 1788. Stolni kapitelj okrožnemu uradu.

21 Prav tam; Ljubljana, 17. septembra 1788. Linhart v dopisu guberniju v Gradec.

22 Prav tam; Ljubljana, 29. marca 1789. Med temi petimi je bila tudi župnija v Vodicah.

23 Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen, Wien 1775 in njen nemško-slovenski izvelek: Sern ali vonusetek teh metodneh Buqui, Dunej 1777.

24 Gubernij, reg. II, f. 73; Ljubljana, 7. aprila 1788.

25 ŠAL, šolstvo, f. 7, Prihodki cerkovnikov in učiteljev; Ljubljana, 22. marca 1790.

v šolah v Kranju, Škofji Loki in Radovljici nastavljena po dva trivialna učitelja, da so na Bledu glavno šolo spremenili v navadno trivialno šolo in da so v slabih dveh letih pod Linhartovim vodstvom v gorenjskem okrožju na novo ustanovili 19 trivialnih šol. Med njimi je bila tudi trivialka v Vodicah. Ker mnoge tudi po izkazanih učiteljskih prihodkih iz leta 1790 za delovanje niso imele zadostne finančne podlage, jih je večina po smrti cesarja Jožefa II. hitro prenehala delovati.²⁶

Delovanje trivialnih podeželskih šol je bilo v največji meri odvisno od cerkovniških dohodkov. To pritrjuje ugotovitvi, da se je učiteljska služba na Kranjskem v 18. in 19. stoletju v veliki večini razvila iz cerkovniške. Prihodki učitelja v trivialni šoli v Vodicah so bili na Linhartovem seznamu iz leta 1790 predvideni iz dveh virov. Od poučevanja so načrtovali 10 goldinarjev (gld) šolnine, od cerkovniške službe pa 73 gld in 29 kr (krajcarjev) bire. Za izračun čistih učiteljskih dohodkov so morali po šolskih predpisih od vsote cerkovniških prihodkov odšteti 54 gld in 57 kr za plačilo cerkovnikovega pomočnika. Čisti prihodki vodiškega učitelja so zato znašali le 28 gld in 32 kr. Do minimalne vsote je manjkalo kar 101 gld in 27 kr.²⁷ Med izkazanimi učiteljskimi prihodki v gorenjskem okrožju so bili prihodki učitelja v Vodicah med najnižjimi. Vodiška jožefinska šola je bila zato lahko ustanovljena predvsem v pričakovanju, da se bodo učiteljski prihodki kmalu močno povečali ali da bodo razliko do minimalnega zneska 130 gld krili dežela iz šolskega sklada in šoloobiskujoči učenci s plačilom šolnine. Ker so iz deželnega šolskega sklada lahko plačevali le najbolj potrebne stroške za delovanje šolskega sistema, so podeželski učitelji materialno podporo iz navedenega sklada dobili samo v izjemnih primerih.

Ker ni dokumenta, ki bi izpričal točen datum ustanovitve vodiške šole, nje ne začetke lahko na podlagi primerjave med razpoložljivimi zgodovinskimi viri postavimo v obdobje med 7. aprilom 1788 in 22. marcem 1790. Še manj kot o njeni ustanovitvi nam je znanega o njenem delovanju. Ni niti podatka, kdaj je prenehala delovati. Kljub temu ni dvoma, da šola v zgoraj navedenem obdobju ne bi bila ustanovljena. Poleg Linhartovega poročila o učiteljskih prihodkih iz leta 1790 njen obstoj izpričujejo tudi poznejši pregledi osnovnega šolstva na Kranjskem, ki jo omenjajo med »nekdanj delujočimi šolami«.²⁸ Nastala je med drugimi šolami pod jožefinsko šolsko prisilo. Z njeno odpravo je kmalu prenehala delovati. Kljub začetnemu neuspehu in dejstvu, da za sabo ni pustila vidnejših sledov, je bila pomemben poskus državne oblasti, da brez večjih finančnih vložkov spremeni stoletja ukoreninjeno nenaklonjenost večine podeželskega prebivalstva do osnovnega izobraževanja.

26 Gubernij, reg. II, f. 73; Ljubljana, 27. januarja 1793. Pregled stanja osnovnega šolstva na Kranjskem leta 1792. V gorenjskem okrožju je bilo samo še 13 trivialnih šol. Tudi v Vodicah se ne omenja več.

27 Prihodki cerkovnikov in učiteljev; Ljubljana, 22. marca 1790.

28 Gubernij, reg. III, f. 42, šk. 343; Ljubljana, 8. marca 1808. Pregled nemških šol v ljubljanski škofiji konec šolskega leta 1807: "Jemals bestandene, aber dann wieder eingegangene Schulen."

Ludimagister in prvi učitelj Pavel Bider

Učitelji na Linhartovem seznamu učiteljskih prihodkov leta 1790 v nobeni od navedenih šol niso omenjeni z imenom ali s priimkom. Po primerjavi z drugimi šolami in glede na tedanje predpise s področja osnovnega šolstva ter splošnega stanja izobraževanja ob koncu vlad cesarja Jožefa II. bi bilo nenavadno, če učitelj jožefinske šole v Vodicah ne bi bil cerkovnik v župnijski cerkvi. Ob pregledu dosegljivih virov se je potrdilo, da Vodice niso bile izjema.²⁹ Bolj umestno je le vprašanje, ali je bil vodiški cerkovnik ob tako majhnih prihodkih sploh pripravljen opravljati učiteljsko službo.

Od srede 17. stoletja se je ohranila vrsta vodiških cerkovnikov s skromnimi podatki o njihovem izvoru. Na podlagi ohranjenega seznama ni mogoče trditi, da bi kdo od njih pred ustanovitvijo jožefinske šole (1788–1790) lahko tudi poučeval. Vsaj minimalno osnovno šolsko znanje je bilo za opravljanje cerkovniške službe potrebno, vendar pa domneve, da so cerkovniki lahko tudi poučevali, v Vodicah ni mogoče potrditi. Na podlagi razpoložljivega vira vemo, da so zadnjega cerkovnika pred uvedbo jožefinske šole zamenjali prav zato, ker ni bil zmožen poučevati v šoli.³⁰

Za novega cerkovnika in hkrati za prvega učitelja *ludimagistra* so v jožefinsko šolo v Vodicah postavili Pavla Bidra.³¹ Po rodu je bil Prus (Borussus) in je edini pravi tujec v vrsti vodiških cerkovnikov, ki so prihajali iz bližnjih kranjskih in štajerskih krajev. Očitno je, da mu slovenščina ni bila materni jezik. Iz dosegljivih virov ni znano, kakšno izobrazbo je imel, niti kdaj in kako je prišel na Kranjsko. Po terezijansko-jožefinski šolski zakonodaji je moral kot bodoči vodiški učitelj pred začetkom pouka pri ravnateljstvu glavne deželne vzorčne šole v Ljubljani pridobiti javno veljavno pedagoško spričevalo, s katerim je dokazoval usposobljenost za poučevanje na trivialni šoli. Njegovo primernost za opravljanje učiteljske službe je moral pred namestitvijo za učitelja v trivialno šolo v Vodicah potrditi še Anton Tomaž Linhart, ki je bil takrat okrožni šolski komisar na Gorenjskem.

Zaradi enkratnosti in izjemne vrednosti zgoraj omenjenega vira za šolsko zgodovino latinski izvirnik predstavljamo tudi v slovenskem prevodu.³² Poleg vrst župnikov in kaplanov je vodiške cerkovnike iz župnijskih knjig in drugih avtentičnih rokopisov leta 1746 zbral tedanji krajevni kaplan Jernej Zupanc, za njim pa so jih dopisali vsakokratni vodiški župnik ali njegovi pooblašenci.

29 Za pomoč pri delu v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani se iskreno zahvaljujem arhivistu mag. Blažu Otrinu.

30 ŠAL/ŽA Vodice, Manuale Josephi Vogler Parochi in Vodiz (1775–1800), Series Aedituorum Vodicensium, št. 9: »... in prioris locum adhuc vivente illo suffectus, ... , quibus docendis prior par non erat.«

31 Prav tam, »Paulus Bider Borussus, ..., et ludimagister simul ...«

32 Slovenski prevod latinskega izvirnika je pregledal mag. France Baraga. Za uporabne pripombe in dopolnila se mu avtor iskreno zahvaljuje.

Anus	Series	Aedituorum Vodizensium.
1. 1640.	Andreas Gandin.	
2. 1670.	Matthaeus Smole.	
3. 1681.	Adamus Gortner	amigo Vestnig, oriundus ex Metradonst Dorothy S. Georgij onk Crainburgum, fuit prius edictus ord. Maximianum s. eba Crainburgum.
4. 1699.	Joannes Georgius Hermsbühnig	Slijus Franckenis, fuit prius Phedonius in Aue Flöding, obiit 32. Julij Anno f. 1715. quo in Borussia Vodizensi mortui sunt 183. elohs suo 64. Annum. quidam edictus.
5. 1735.	Simon Sabatkoviz	oriundus ex Loapris. amigo Loapf, egil prius apud livearos Dominos. Relisogum, factus elonus. obiit 30. Julij 1759. elohs suo 88. Annum.
6. 1759.	Bartholomeus Sabatkoviz	Vodizensis, prius filius, fuit per duos Annos, dein factus edictus in Zwickth. et eundem Anno 1765. mortuus.
7. 1762.	Casparus Hörn	ex Comenda S. Stephi, dimisit per duos Annos, deinde abiit, el Leopoli 1774. mortuus.
8. 1764.	Josephus Volkshizh	Leopoldianus.
9.		Paulus Bider Boravus in prioris locum adhuc vivente illo successit, et ludimagister simul, quia scola normales canonicos mandato urgebantur, quibus docendis prior parus erat.
10. 1813	Jacobus Reven	in Ghermizke natus, antea ad Mo- niales Labaci, dein ad S. Francisci in Syria, et demum Anno 1813 ad eandem Vodizensem auitus.

Vrsta vodiških cerkovnikov (Series Aedituorum Vodizensium) od sredine 17. do začetka 19. stoletja. Prvih osem z letnico nastopa službe je pisala ista roka, devetega je z drugo barvo črnila pisala druga oseba, ki ji očitno ni bilo znano, kdaj je Pavel Bider nastopil cerkovniško službo. Desetega je v seznam zapisala tretja oseba, saj se oblika črk jasno loči od zgornjih zapisov (NŠAL, ŠAL/ŽA Vodice, Manuale Josephi Vogler Parochi in Vodiz pro annis 1775-1800, inv. št. 1361).

Slovenski prevod latinskega izvirnika

Št. Leto Vrsta vodiških cerkovnikov

- 1 1640 Andrej Gandin
- 2 1670 Matevž Smolle
- 3 1681 Adam Gortner,³³ po domače Vrtnik, po rodu iz Srednje vasi v župniji Šenčur pred Kranjem, poprej je bil cerkovnik v Šmartinu zunaj Kranja.
- 4 1699 Janez Jurij Karničnik, Štajerc z Vranskega, poprej je bil kočijaž na smledniškem gradu, umrl je 12. junija v usodnem letu 1715, ko jih je v vodiški župniji umrlo 185, in sicer v 64. letu starosti. Bil je odličen cerkovnik.
- 5 1715 Simon Zabukovec, po rodu Ložan, po domače iz Loža, poprej je bil za slugo pri različnih gospodih, prijazen in dober. Umrl je 10. julija 1759 pri svojih 85 letih.
- 6 1759 Jernej Zabukovec iz Vodice, sin prejšnjega, bil (cerkovnik) za dve leti, potem je postal cerkovnik v Cerkljah in je tam leta 1763 umrl.
- 7 1762 Gašper Kern iz Komende, služil je dve leti, potem je odšel in 1774 umrl v Škofji Loki.
- 8 1764 Jožef Volčič, Škofjeločan.
- 9 **Pavel Bider, Prus (Borussus), je bil postavljen na mesto prejšnjega, ko je bil ta še živ. Obenem je bil tudi učitelj (ludimagister), ker so se po cesarskem ukazu zahtevale normalne šole, ki jim prejšnji v poučevanju ni bil kos.**
- 10 1813 Jakob Plevel, rojen v Črnučah, poprej je bil pri nunah v Ljubljani, potem pri sv. Frančišku na Štajerskem³⁴ in končno leta 1813 je bil dodeljen vodiški cerkvi.

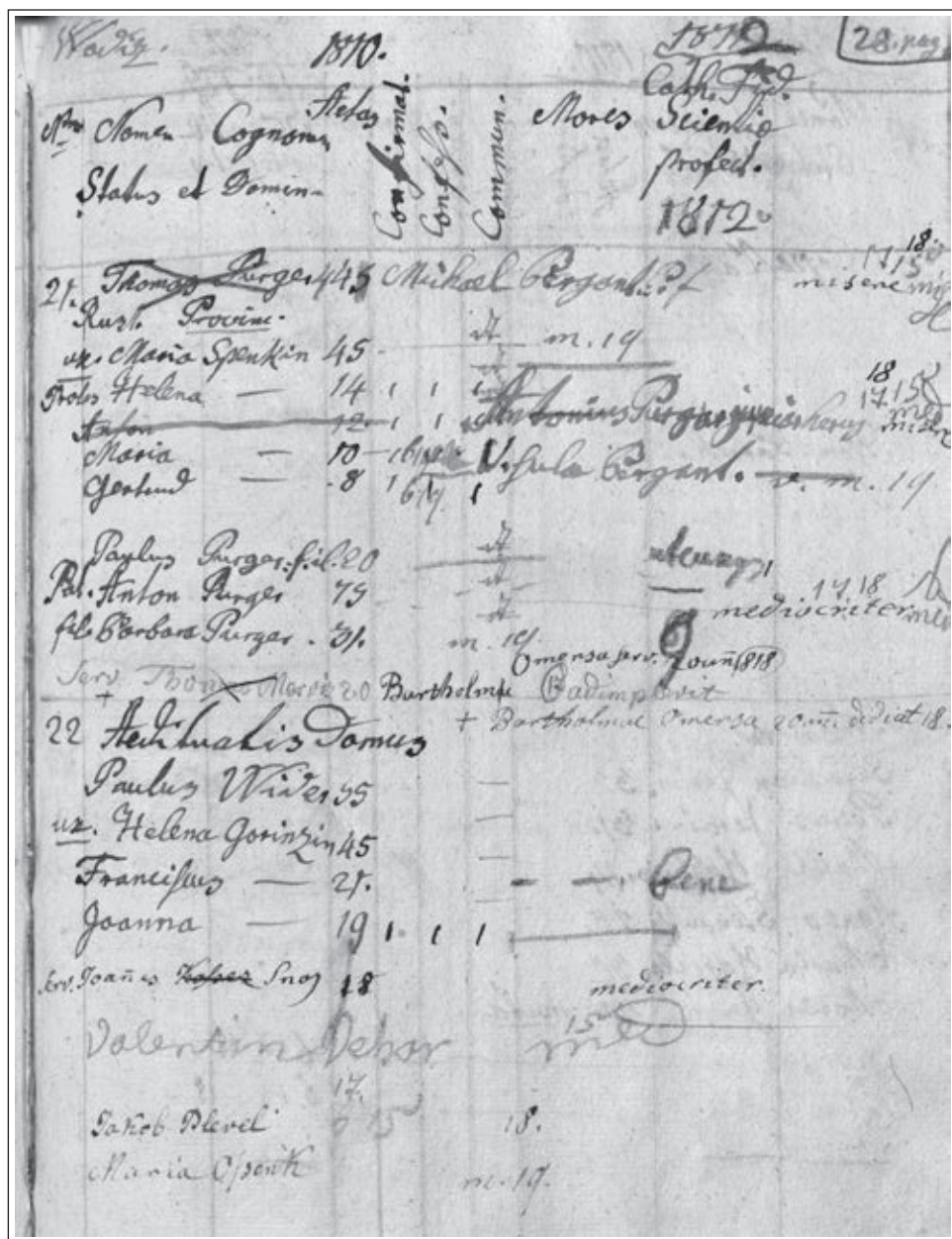
Pavlu Bidru je kot edinemu na seznamu vodiških cerkovnikov v priročniku vodiškega župnika Jožefa Voglarja (1771–1777) pripisano, da je bil hkrati tudi učitelj (et ludimagister simul).³⁵ Prav tako je edini, ki nima izpisanega leta nastopa cerkovniške (učiteljske) službe. Iz župnijskega popisa družin (statusa animarum) je razvidno, da se je rodil leta 1755, da se je poročil in da je živel v mežnariji (aeditualis domus) z ženo Heleno, rojeno Gorenc (Gorinzin). Imela sta sina Franca, roj. 1789, in hčerko Ivanko, roj. leta 1791.³⁶ Prav obdobje med letoma rojstva nju-

33 Verjetno Gartner, sodeč po domačem nazivu Vrtnik.

34 Najbrž v Radmirju.

35 ŠAL/ŽA Vodice, Manuale Josephi Vogler, vodiški cerkovniki, št. 9. »Paulus Bider Borussus in prioris locum adhuc vivente illo suffectus, et ludimagister simul, quia scola normales casareo mandato urgebantur, quibus docendis prior par non erat.«

36 ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1810, Vodice, h. št. 22: Aeditualis domus.

Popis družin – Status animarum iz leta 1810. Vodice, h. št. 22. Aeditualis domus – mežnarija. »Paulus Wider 55, ux(or) Helena Gorinzin 45, Franciscus 21, Joanna 19.« Pozneje sta pripisana še Jakob Plevel in Marija Osenk (NŠAL, ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1810, inv. št. 1361).

nih otrok se na podlagi primerjave dostopnih virov izkazuje kot obdobje, ki ga z veliko verjetnostjo lahko označimo za obdobje obstoja najstarejše javne šole v Vodicah.

V latinsko pisanih virih je priimek prvega vodiškega učitelja (ludimagistra) največkrat zapisan kot »Bider«, v nemških večinoma »Wider« ali »Wieder«, medtem ko se je sam podpisoval »Bieder«. Iz starih župnijskih listin, ki so bile v Vodicah dosegljive še pred koncem 19. stoletja, naj bi bilo razvidno, da je bil v vodiški mežnariji med letoma 1778 in 1813 za cerkovnika Franc Bider (Widder).³⁷ Čeprav ta omemba ponuja še eno obliko zapisa učiteljevega priimka, je na podlagi drugih virov jasno, da je njegovo ime Franc zagotovo napačno, najbrž pa je povezano z imenom njegovega sina. Ker so bili v Vodicah ob uvedbi jožefinske šole (1788–1790) prisiljeni zamenjati tedanjega cerkovnika, saj ni bil sposoben poučevanja, je Bidrov nastop cerkovniške službe v Vodicah leta 1778 zagotovo prezgoden. Nedvoumno in v drugih virih potrjeno je prenehanje njegove cerkovniške službe v Vodicah leta 1813, ko se je moral zaradi pritiskov župljanov vodiški župniji dokončno odpovedati župnik Čebulj. Ker je bil cerkovnik Bider leta 1808 njegov zvest podpornik, je zelo verjetno, da sta menjavi cerkovnika in župnika v Vodicah leta 1813 medsebojno povezani.³⁸

Ludimagister in prvi učitelj Pavel Bider je cerkovniško službo v Vodicah ob ustanovitvi trivialne šole nastopil, ker je lahko tudi poučeval. Pri odhodu z mesta vodiškega cerkovnika pa poučevanje ni imelo več posebne vloge, saj njegov naslednik tako kot njegov predhodnik za poučevanje nista bila usposobljena.

Ker naj bi se Bider v starejših župnijskih virih, ki nam zdaj niso več dostopni, omenjal kot »magister«, so že konec 19. stoletja sklepali, da je bil »nekak učitelj«.³⁹ Čeprav je izkazoval sposobnost za poučevanje, se učiteljskega poklica, razen pod jožefinsko prisilo, ni oprijel. Zaradi zelo slabih prihodkov cerkovniške (in učiteljske) službe v Vodicah je njegovo ravnanje razumljivo. Do konca življenja je ostal cerkovnik. Po odhodu iz Vodice leta 1813 je prevzel cerkovniško službo pri podružnični cerkvi sv. Štefana v Utiku.⁴⁰ Umrli je leta 1829 kot cerkovnik pri romarski cerkvi na Šmarni gori, ki je bila prav tako vodiška podružnica.⁴¹

V novejši literaturi se kot prvi učitelj v Vodicah omenja tudi domačin Pavel Binder, kar pa ni izkazano z nobenim dostopnim virom.⁴² Skladen z našim vedenjem o njem je podatek, da mu je bilo naročeno, naj prevzame mežnarijo in z njenimi dohodki tudi poučuje. Poleg imena je v nasprotju z našimi ugotovitvami

37 Zgodovina šole in druge zanimivosti v Vodicah in okolici, neznan avtor, Vodice 1892–1895, nepaginirano.

38 ŠAL/Ž Vodice (1614–1830), f. 446; Šinkov Turn, 15. marca 1808.

39 Zgodovina šole in druge zanimivosti v Vodicah in okolici, nepaginirano.

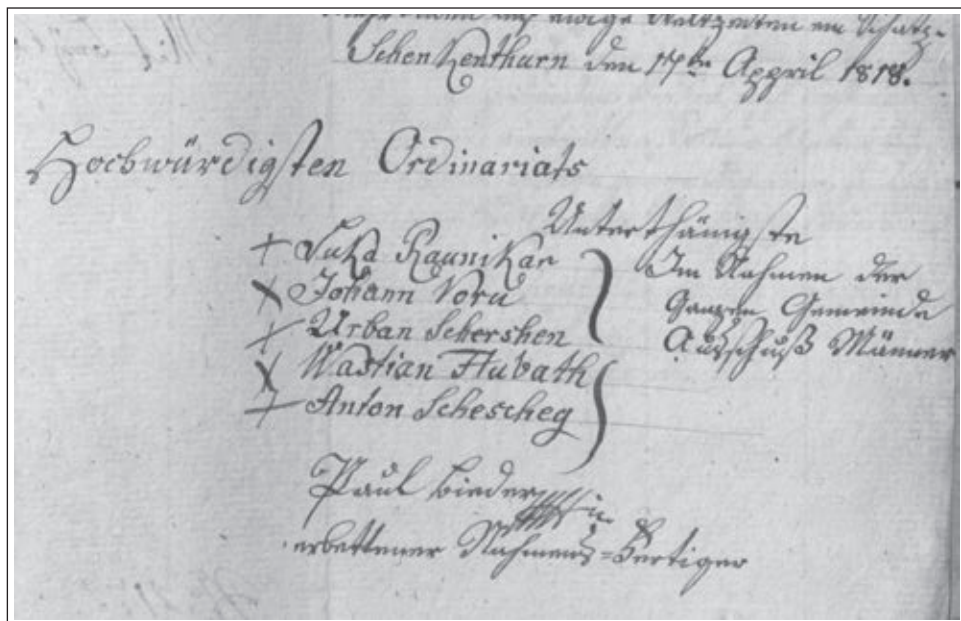
40 ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1810, Utik, h. št. 13.

41 ŠAL/ŽA Vodice, MMK (1824–1869), Pavel Bider – cerkovnik, u. 16. maja 1829, Šmarna gora, h. št. 1.

42 Ciperle, Začetki šolstva v Vodicah, št. 111, str. 23. Priimek »Binder« se ne pojavi v nobenem dosegljivem viru. Domnevno bi lahko nastal zaradi nepazljive transkripcije.

Dineu Dornu. den 1808
 Land, Lustlicher Junge
 Lirjan grobst:
 + Valentin Hauptzel
 hner St. Schullehrer in der
 Lirjan Lirjan in
 Maderer der H. Marjete
 v. Margareth
 + Lubek Georgiusat Born v. Schuller
 Martin Jarab den Schullehrer in der
 + Josephus Lirjan Schullehrer in der
 Paul Lirjan in der
 v. Schullehrer in der
 v. Schullehrer in der

Hrbtina desna stran Izjave o podpori vodiškemu župniku Juriju Čebulju
 s podpisi njegovih podpornikov. Med njimi je tudi Pavel Bider,
 cerkovnik župnijske cerkve sv. Marjete v Vodica, ki je bil trem
 nepisanim podložnikom tudi zaproseni podpisovalec
 (NŠAL, ŠAL/Ž Vodice, f. 446; Šinkov Turn, 15. marca 1808).

Sklepni del prošnje odbornikov soseske Šinkov Turn z dne, 17. aprila 1818, ki jo je v njihovem imenu napisal Pavel Bider kot zaproseni podpisovalec (NŠAL, ŠAL/Ž Vodice, f. 446).

tudi navedba, da je vodiška šola z omenjenim učiteljem delovala do leta 1807. Z ničimer podprta trditev zbledi ob ugotovitvi, da jožefinske šole v Vodicah že leta 1792 ni bilo več niti je ni bilo med letoma 1798 in 1806, saj so iz tega obdobja ohranjeni splošni pregledi šol na Kranjskem in v ljubljanski škofiji, v katerih se vodiška šola med obstoječimi šolami ne omenja.⁴³

Na podlagi ohranjenih dopisov, ki so bili poslani škofijskemu ordinariatu po prenehanju delovanja jožefinske vodiške šole, je razvidno, da je Pavel Bider odlično obvladal nemški jezik in pisal v lepi gotici. Za različne namene je vodiškim župljanom sestavljal razna pisma in jih zaradi njihove nepismenosti zastopal pred višjimi oblastnimi uradi. Kot cerkovnik župnijske cerkve sv. Marjete v Vodicah je bil leta 1808, kot je zgoraj že omenjeno, med podporniki vodiškega župnika Jurija Čebulja, ki so ga nekateri župljani tožili pri škofu v Ljubljani.⁴⁴ Največjo podporo je imel obtoženi župnik v Šinkovem Turnu, kjer sta se zanj zavzela tako oskrbnik graščine in posestva Gregor Milač kakor tudi tamkajšnji duhovnik – ekspozit Liberat Vodopivec. Pavel Bider je bil takrat tudi zaprosen podpisnik (erbettener Nahmens-Fertiger) trem podložnikom, ki so prav tako podpirali obtoženega žu-

43 Gubernij, reg. VIII, f. 55 in ŠAL, šolstvo, f. 4a.

44 ŠAL/Ž Vodice, f. 446; Šinkov Turn, 15. marca 1808: "Paul Bieder Meßner der Pfarrkirche St. Margareth."

pnika. Ker so bili nepismeni, so naredili križec pred izpisanimi imeni, za katere je Bider jamčil kot podpisovalec.

Leta 1818 je kot zaproseni podpisnik odbornikov soseske Šinkov Turn, ta je poleg Šinkovega Turna obsegala še vasi Vesca, Selo, Golo, Potok, Kot in Koseze, napisal tudi prošnjo škofijskemu ordinariatu v Ljubljano, v kateri je soseska prosila za ohranitev stalnega duhovnika pri cerkvi Matere Božje v Šinkovem Turnu.⁴⁵

Poskusi ponovne vzpostavitve javne šole (1804–1809)

Ko so na Dunaju leta 1804 sprejeli prenovljen šolski načrt in šolsko nadzorstvo podelili cerkvi, so se duhovniki dejavneje vključili v prizadevanje za razvoj šolstva in razširjenje šolske mreže. Šolsko mrežo so še bolj prilagodili cerkveni upravni organizaciji. Ker so se morali duhovniki za naloge v šolstvu ustrezno usposobiti, so leta 1807 za študente 4. letnika teološkega študija na ljubljanskem liceju uvedli obvezen tečaj katehetike in pedagogike.⁴⁶ Najpomembnejšo nalogo za razvoj šolstva so poleg škofijskega konzistorija, ki je opravljal naloge višjega šolskega nadzorstva v škofiji, prevzeli dekani kot okrajni šolski nadzorniki.

Dekan v dekaniji Šmarna gora, ki je zajemala širše ozemlje Šmarne gore do Save pri Dolskem, je bil leta 1804 vodiški župnik Frančišek Repešič. Vodice so bile zato takrat v dekaniji, ki ni imela izrazitega centra, njeno središče. Na dekana Repešiča se je v vseh šolskih zadevah obračal škofijski konzistorij. Na konzistorijalna poizvedovanja o stanju šolstva v dekaniji je v odgovoru 19. junija 1804 predložil potrdilo c.-kr. normalke v Ljubljani z dne 9. januarja 1789, da je privatno obiskoval katehetsko-pedagoška predavanja in iz predmeta uspešno opravil predpisani izpit.⁴⁷ Pojasnil je, da v njegovi dekaniji ni nobene trivialne šole, še manj glavne šole. Vedel je, da je šola pred nekaj leti delovala v Mengšu, vendar mu ni bilo znano, zakaj je prenehala delovati. Za naloge okrajnega šolskega nadzornika se zaradi visoke starosti ni čutil sposobnega. Pri tem se je skliceval tudi na vlago v župnišču, na nezdrave življenjske razmere in fizično nezmožnost dnevnega izvajanja nalog na šolskem področju.

Ker je dekan Repešič že čez nekaj mesecev umrl, se z nalogami na šolskem področju, tudi če bi si tega želel, še ni mogel niti dobro spoprijeti.⁴⁸ Njegov naslednik, dekan Jožef Zupan, je bil župnik v Šmartnem pod Šmarno goro, ki je leta 1805 ordinariatu sporočil, da tega leta v dekaniji Šmartno pod Šmarno goro ni

⁴⁵ Prav tam; Šinkov turn, 17. aprila 1818: "Paul Bieder m. p., erbettener Nahmens-Fertiger."

⁴⁶ SŠM, arh. zb., f. 61/1, Kronika c.-kr. normalne glavne šole v Ljubljani, str. 12.

⁴⁷ ŠAL, šolstvo, f. 32, Vodice, 19. junija 1804.

⁴⁸ Frančišek Repešič je umrl 20. avgusta 1804 v Ljubljani. Rodil se je v Ložu. (Pokorn, Šematizem, str. 172) Vodiški župnik je postal 24. junija 1790 (Manuale Josephi Vogler Parochi in Vodiz, vodiški župniki, št. 20).

bilo še nobene šole.⁴⁹ Brez sprememb je bilo tudi v prvi polovici leta 1807.⁵⁰ Jeseni 1807 je bila prva trivialna šola v dekaniji ustanovljena v Mengšu. Leta 1809 je tudi vodiški župnik poslal dekanu in okrajnemu šolskemu nadzorniku v Šmartno fascijo cerkovniških prihodkov v Vodica, vendar pa to poročilo na ustanovitev šole v prvih naslednjih letih še ni imelo večjega vpliva.⁵¹

Cerkovnik in organist Jakob Plevel (1813–1853)

Po odhodu Francozov je bil šmarnogorski dekan in okrajni šolski nadzornik Janez Kuhar, župnik iz Smlednika. Leta 1814 je poročal, da sta v dekaniji dve osebi, ki sta sposobni za učiteljsko službo in imata pedagoško spričevalo. Krištofa Kralja so za učitelja v Mengšu nastavili z dekretom škofijskega konzistorija (1807), Matijo Križnarja v Smledniku pa z dekretom okrožnega urada (1790). Oba sta tako po znanju kot tudi po vedenju ustrezala zahtevam učiteljskega poklica. Poleg njiju je okrajni šolski nadzornik v poročilu navedel tudi omembo vodiškega župnika Matevža Petermana,⁵² da bi bil njegov cerkovnik pri župnijski cerkvi Jakob Plevel sposoben poučevati v deželnem jeziku.⁵³ Vendar je to možnost prepustil v presojo škofijskemu konzistoriju.

Izražanje sposobnosti poučevanja v deželnem jeziku je nekoliko nenavadno, saj so v šolstvu veljali natančni predpisi, ki so jih morali dosledno upoštevati. Na drugi strani kaže na zanemarljivo vlogo slovenščine v tedanji šoli in prevlado nemščine v vseh pogledih. Jasno je bilo, da učitelj ni smel poučevati, če ni izpolnjeval pogojev po veljavni zakonodaji. Kakor za cerkovnika in organista Plevela so šolski predpisi veljali tudi za vodiške cerkovnike pred namestitvijo ludimagistra Bidra. Vsekakor je moral vsak cerkovnik od pristojne šolske oblasti pridobiti potrdilo o usposobljenosti in primernosti za poučevanje.

Pravico do poučevanja so učiteljski kandidati pridobili z uspešno opravljenim polletnim tečajem za učiteljske pripravnike na deželni glavni šoli (normalki) v Ljubljani, pogoj za opravljanje tečaja pa je bil uspešno opravljen tretji razred glavne šole. Pouk na tečaju za učiteljske pripravnike in v glavni šoli je od vsega začetka naprej skoraj v celoti potekal v nemškem jeziku.⁵⁴ V župniji Dolsko, ki je prav tako spadala v šmarnogorsko dekanijo, so bile tri osebe s končanim tretjim letnikom ljubljanske normalke in dekan Kuhar je v njih videl možnost, da bi se lahko za učiteljsko službo v kratkem času usposobili na pedagoškem tečaju za učiteljske pripravnike.

49 ŠAL, šolstvo, f. 32; Šmartno, 12. oktober 1805.

50 Prav tam; Šmartno, 24. julija 1807.

51 Prav tam; Šmartno, 10. maja 1809.

52 Matevž Peterman, vodiški župnik (1813–1826). Iz Vodice je bil umeščen za kanonika ljubljanskega stolnega kapitlja. (Manuale Josephi Vogler Parochi in Vodiz, vodiški župniki, št. 22).

53 ŠAL, šolstvo, f. 32; Smlednik, 1. julija 1814: »..., daß sein Pfarrmessner Jakob Plevelu in der Landessprache den Schulunterricht zu erteilen fähig wäre.«

54 SŠM, arh. zb., f. 61/1, št. 3-5: Präparanden Kurs angefangen vom Jahre 1803 bis 1871.

Cerkovnik Jakob Plevel potrebne izobrazbe za učitelja očitno ni imel, zato tudi ni mogel poučevati, čeprav bi bil tega po precej subjektivnem mnenju vodiškega župnika sposoben v slovenskem jeziku, ne pa tudi v nemščini, ki je bila nenapisan predpogoj za opravljanje učiteljske službe. Svojega predhodnika, cerkovnika in prvega učitelja ludimagistra Pavla Bidra je v cerkovniški službi v Vodicaх zamenjal leta 1813,⁵⁵ ko se je moral po odhodu Francozov iz Vodice posloviti župnik Jurij Čebulj.

Jakob Plevel je bil rojen 2. julija 1765 v Črnučah. Cerkovniško službo je pred prihodom v Vodice opravljal v Ljubljani in na Štajerskem.⁵⁶ V vodiški mežnariji je živel z ženo Marijo do leta 1831, nato pa kot vdovec vse do svoje smrti 6. februarja 1853.⁵⁷ Ker ni bil usposobljen za poučevanje, niti ni imel javno veljavne listine za učitelja, v vsem tem času v Vodicaх, četudi je bilo staro župnijsko središče, ni bilo rednega šolskega pouka.

Avstrijska šolska oblast si je po odhodu Francozov s Kranjskega močno prizadevala, da bi z obnovitvijo avstrijskega šolskega sistema na Kranjskem čim hitreje obnovila vse tiste šole, ki so zamrle pod francosko zasedbo, prav tako pa tudi tiste, ki so delovale že pred mnogimi leti, pa so že pred več leti prenehale delovati. Med zadnjimi je v pregledu šolstva v ljubljanski škofiji iz leta 1815 poleg šol v bližnjem Smledniku, Mengšu in Šmartnem pod Šmarno goro omenjena tudi šola v Vodicaх.⁵⁸

Prvi šolski okoliš in popisi za šolo sposobnih otrok

Čeprav prvo leto po odhodu Francozov in vrnitvi avstrijskega šolskega sistema v šmarnogorski dekaniji ni delovala še nobena javna šola, je dekan Kuhar po odredbi pred začetkom šolskega leta 1814/1815 škofijskemu konzistoriju posredoval število za šolo sposobnih otrok za vse župnije in duhovnije s stalno nastavljenim duhovnikom.⁵⁹ Za šolo v župnijskem središču v Vodicaх je navedel otroke iz 16 krajev s 414 hišnimi številkami, v katerih je bilo 436 za šolo sposobnih otrok, 222 dečkov in 214 deklic. Popis je zajel otroke iz Vodice, Dobruše, Repenj, Bukovice, Utika, Polja, Skaručne, Vojska, Povodja, Vesce, Sela, Gola, Šinkovega Turna, Potoka, Kota in Kosez. S tem popisom je bil določen prvi šolski okoliš vodiške javne šole. V dekaniji je bilo več za šolo sposobnih otrok samo v mengeški župniji (599), v smledniški župniji pa jih je bilo že manj, četudi je bilo tam več popisanih hišnih števil.

55 Manuale Josephi Vogler Parochi in Vodiz, vodiški cerkovniki, št. 10.

56 Prav tam.

57 ŠAL/ŽA Vodice, Catalogus animarum ab 1829, inv. št. 54, Vodice h. št. 23.

58 ŠAL, šolstvo, f. 4a; Ljubljana, 20. februarja 1815. Pregled nemških šol v ljubljanski škofiji konec šol. leta 1814.

59 ŠAL, šolstvo, f. 32; Smlednik, 4. oktobra 1814. Izkaz (ne)všolanih krajev in za šolo sposobni otroci leta 1814.

Generalni gubernij v Ljubljani se je kot najvišji državni organ na Kranjskem v šmarnogorski dekaniji izrecno zavzel za ustanovitev šole v Šmartnem pod Šmarno goro. V posebnem dopisu je njeno ustanovitev priporočil ljubljanskemu škofijskemu konzistoriju, ki pa si je prizadeval, da šole ne bi ustanovili samo v Šmartnem, ampak tudi v Smledniku in Vodica.⁶⁰ Okrajnemu šolskemu nadzorniku in dekanu Kuharju je zato naročil, naj se z župniki v omenjenih krajih posvetuje, kako bi pridobili sredstva za ustanovitev in delovanje teh šol.

Škofijski konzistorij je na priporočilo gubernija o prednostni obravnavi pogojev za ustanovitev šole v Šmartnem od dekana najprej zahteval natančno poročilo o razpoložljivih prihodkih za nastavitev učitelja, možnosti pridobitve primerne prostora za šolski pouk in podatke o ovirah, ki preprečujejo ustanovitev te šole, vendar je vprašanje ustanavljanja novih šol, ne glede na gubernialno priporočilo, zastavil bolj celostno. Okrožni urad v Ljubljani ga je 9. maja 1815 obvestil, da mu je okrajna gosposka iz Smlednika posredovala fasije cerkovniških dohodkov iz župnij Vodice, Šmartno in Smlednik ter iz lokalije Zapoge in mu jih predala v uradno obravnavo.⁶¹

Ko je dekan Kuhar pred začetkom šolskega leta 1815/1816 konzistoriju poročal o šolstvu v dekaniji v preteklem šolskem letu, je poleg podatkov o številu za šolo sposobnih otrok po župnijah in duhovnijah s stalnim duhovnikom za letni semester predstavil tudi število šoloobiskujočih otrok iz všolanih krajev v šoli v Mengšu. Za druge kraje v šmarnogorski dekaniji s stalnim duhovnikom je navedel le ugotovljeno število za šolo sposobnih otrok, ki se v vodiški župniji od predhodnega leta ni spremenilo.⁶² Pred začetkom šolskega leta 1816/1817 je poročal tudi o znova ustanovljeni šoli v Smledniku, za župnijo Vodice pa so bili podatki o za šolo sposobnih otrocih še naprej nespremenjeni.⁶³

Nedeljska šola (1816–1818)

Leta 1815 je izšlo več gubernialnih in konzistorialnih odlokov o nedeljskih šolah v ljubljanski škofiji, ki so jih morali najprej uvesti povsod tam, kjer so redne šole že obstajale.⁶⁴ Poleg ponavljalnih nedeljskih šol za otroke od 12. do 15. leta starosti so v naslednjih letih v krajih s stalnim duhovnikom, kjer še ni bilo rednih šol, na pobudo cerkvenih šolskih nadzornikov ustanavljali tudi nedeljske začetne šole.

60 Prav tam; Ljubljana, 18. februarja 1815. Škofijski konzistorij v dopisu dekanu v Smlednik.

61 Prav tam; Ljubljana, 9. maja 1815. Okrožni urad v noti škofijskemu konzistoriju.

62 Prav tam; Smlednik, 30. oktobra 1815. Poročilo o stanju šolstva v dekaniji.

63 Prav tam; Smlednik, 24. oktobra 1816. Poročilo o stanju šolstva v dekaniji.

64 ŠAL, šolstvo, f. 2a: Ljubljana, odlok c.-kr. začasnega civilnega in vojaškega generalnega gubernija v Iliriji o nedeljskih šolah 20. januarja 1815 in dodatna pojasnila o poučevanju v nedeljskih šolah 21. marca 1815.

V Vodicaх so nedeljski pouk uvedli v šolskem letu 1816/1817. V slovenskem jeziku je poučeval kaplan Anton Semen. V predpisani starosti od 12. do 15. leta je šolo v zimskem in v letnem semestru obiskovalo po 11 fantov in 9 deklet.⁶⁵ V drugem letu delovanja nedeljske šole 1817/1818 so po župnijskih rojstnih matičnih knjigah v predpisani starosti na območju vodiške župnije zabeležili 49 fantov in 55 deklet, ki so bili primerni za obiskovanje nedeljske šole. Nedeljski pouk je v obeh semestriх obiskovalo 8 fantov in 10 deklet.⁶⁶ Branje in verouk je v slovenskem jeziku tudi to leto poučeval kaplan Anton Semen.⁶⁷ Na območju šmarnogorske dekanije je nedeljska šola to šolsko leto delovala še v Smledniku, kjer je bilo 61 učencev, v Mengšu 33, Dolu 26, Šmartnem pod Šmarno goro 10 in v Dolskem 26.

V šolskem letu 1818/1819 je bilo za nedeljsko šolo sposobnih 52 fantov in 55 deklet, vendar ni nobenega podatka, da bi nedeljski pouk v Vodicaх še potekal.⁶⁸ Tudi v pregledu nedeljskih šol v ljubljanski škofiji se Vodice več ne omenjajo. Čeprav se je število za nedeljsko šolo sposobnih otrok povečalo, se Vodice poslej navajajo med duhovnjaki brez nedeljskih šol,⁶⁹ kar je za župnijo, ki ni imela samo enega duhovnika, vsekakor precej nenavadno.

Učitelj in katehet v vodiški nedeljski šoli Anton Semen je bil vodiški kaplan od leta 1814 do novembra 1818, ko je odšel za kaplana k sv. Petru pri Ljubljani, nato pa k sv. Lovrencu v Temenico.⁷⁰ Ker njegovi nasledniki v nedeljski šoli v Vodicaх niso več poučevali, je delovanje vodiške nedeljske šole v obeh omenjenih šolskih letih očitno njegovo delo, tesno povezano z njegovo osebno prizadevnostjo in domoljubjem. Za poučevanje v nedeljski šoli ni bilo plačila. Učitelji v krajih, kjer je delovala redna šola, in duhovniki v krajih, kjer redne šole še ni bilo, so v nedeljski šoli poučevali brezplačno. Samo občasno so bili na predlog okrajnih šolskih nadzornikov s potrditvijo višjega škofijskega šolskega nadzornika nagrajeni z manjšimi izplačili iz posebnega državnega sklada.

Učni jezik

Čeprav je pouk v začetni nedeljski šoli potekal v slovenskem jeziku, se je namen trivialne šole uresničeval v tem, da posreduje znanje nemškega jezika, ki pa za dejansko uporabnost nikakor ni bilo zadostno. Eden od glavnih ciljev terezijansko-jožefinskiх reform je bilo poenotenje raznolike države in tudi osnovna

65 ŠAL, šolstvo, f. 4a; Ljubljana, 11. julija 1818. Nedeljske šole v ljubljanski škofiji v šol. l. 1817.

66 ŠAL, šolstvo, f. 32; Smlednik, 23. dec. 1818. Nedeljske šole v šmarnogorski dekaniji ob izteku šol. l. 1817/18.

67 ŠAL, šolstvo, f. 4a; Ljubljana, 17. novembra 1819. Nedeljske šole v ljubljanski škofiji v šol. l. 1818.

68 ŠAL, šolstvo, f. 32; Smlednik, 26. januarja 1820. Nedeljske šole v šmarnogorski dekaniji ob izteku šol. l. 1819.

69 ŠAL, šolstvo, f. 4b; Ljubljana, 6. marca 1822. Nedeljske šole v ljubljanski škofiji v šol. l. 1820.

70 Manuale Josephi Vogler Parochi in Vodiz, vodiški kaplani, št. 50.

šola je bila v službi uveljavitve nemščine kot občevalnega vsedržavnega jezika. Materinščino so uporabljali predvsem za to, da so otroke lažje učili nemško. Ker pa starši v takratnih razmerah zlasti na podeželju niso bili za poučevanje pomankljivega znanja nemščine in so se upirali plačevanju šolnine, so nasprotovali nemško usmerjeni šoli in otrok niso hoteli pošiljati v šolo.⁷¹

Pod cerkvenim šolskim nadzorstvom (1805–1869) je bil nemški pritisk v trivialnih šolah manjši, vendar pa slovenščina še ni bila na stopnji razvoja, ki bi ji omogočal večjo uporabo v šoli. Drugačen odnos do materinščine se je v šoli začel uveljavljati pod Francozi, ki so v boju proti nemščini vpeljali "deželni jezik" kot učni jezik v osnovnih in nižjih srednjih šolah.⁷² Nov šolski sistem in spremembe, ki so jih v kratkem obdobju vpeljali, so imele pri vprašanju učnega jezika dolgoročnejše vplive.

Z odlokom Študijske dvorne komisije je bilo leta 1815 na Dunaju določeno, da se mora v trivialnih šolah na Kranjskem poučevati v *kranjskem* jeziku, vendar pa naj se učenja nemškega jezika, predvsem v izbranih krajih in v mestih, ne bi smelo zanemarjati. Škofijski konzistorij je zato po naročilu Ilirskega gubernija v Ljubljani leta 1818 okrajne šolske nadzornike pozval, naj predlagajo, v katerih krajih bi pouk potekal tudi v nemškem in kje samo v *kranjskem* (slovenskem) jeziku.⁷³ Očitno je bilo, da so nemški uradniki na guberniju v Ljubljani zagovarjali in podpirali nemško šolsko politiko, ki je krepila vpliv nemščine v šolah na Kranjskem, in nasprotovali poskusom razširjanja trivialnih šol v slovenskem jeziku.

Ilirski gubernij je škofijskemu konzistoriju kot nadzorni šolski oblasti očital, da je zanemarjanje učenja nemškega jezika glavni razlog za slabo stanje šolstva na Kranjskem. Konzistorij se je pred očitki branil s trditvijo, da se učenje nemščine nikjer ne zanemarija in da so tudi okrajnim šolskim nadzornikom naročili, naj nemški jezik pustijo poučevati na vseh trivialnih šolah. Ilirski gubernij je kot najvišji državni urad na Kranjskem v nasprotju s škofijskim konzistorijem zagovarjal prevlado nemščine, ki je bila v tedanjih razmerah že tako privilegirana.

Okrajni šolski nadzornik v Smledniku Janez Kuhar je vprašanje škofijskega konzistorija, v katerem jeziku naj se poučuje v trivialnih šolah šmarnogorske dekanije, 22. junija 1818 pojasnil, da je šolski pouk pod obstoječimi pogoji v vseh šolah lahko uspešen samo v *kranjskem* jeziku.⁷⁴ Svoje mnenje je utemeljil z navedbo, da trivialne šole v šmarnogorskem šolskem okraju nimajo nobene podpore od okrajnih komisariatov, da je šolski obisk prepuščen prosti izbiri in da ga mladina zato pogosto zanemarija. Prepričan je bil, da je lahko od pouka sploh kakšna korist samo v primeru, če se poučuje v *deželnem* jeziku.⁷⁵

71 Okoliš, Zgodovina šolstva v Mengšu od začetkov do leta 1918, str. 60.

72 Odlok o organizaciji javnega pouka; Ljubljana, 4. julija 1810, členi 22–24.

73 ŠAL, šolstvo, f. 4b; Ljubljana, 28. oktobra 1820. Poročilo Urbana Jerina o okrožnici iz l. 1818.

74 ŠAL, šolstvo, f. 32; Smlednik, 22. junija 1819.

75 Prav tam: »..., daß der Unterricht nur in der Landessprachen erteilt werde, um mit den Schulen doch einigen Nutzen zu schaffen.«

Župnija brez javne začetne šole

Po prenehanju kratkotrajne nedeljske šole, ki jo je vodil kaplan Semen, v Vodicaх v prvi polovici 19. stoletja ni bilo javnega pouka ne v nemškem ne v slovenskem jeziku. V župniji zaradi slabih finančnih virov za plačevanje učitelja ni bilo redne javne šole, čeprav bi jo morali po šolskih predpisih ustanoviti v vsaki župniji in povsod tam, kjer je bil stalno nastanjen duhovnik.⁷⁶ Prav tako je bilo določeno, da je treba tudi nedeljsko ponavljalno šolo ustanoviti predvsem tam, kjer je že obstajala redna šola.⁷⁷ Delovanje drugih oblik nedeljskih šol, kot sta bili začetna in nadaljevalna, pa je bilo odvisno od zavzetosti krajevnih duhovnikov in prepričevanja in vztajnosti šolskih nadzornikov.

Ker cerkovnik in organist Jakob Plevel ni poučeval, v župniji celotno obdobje njegovega delovanja ni bilo javne šole. Poleg tega, da za poučevanje ni bil usposobljen, tudi njegovi cerkovniški dohodki niso bili dovoj za primerno učiteljsko plačo. Tudi vodiški duhovniki po kaplanu Semnu šolskega pouka v nedeljski šoli niso imeli. Vsako nedeljsko popoldne so imeli po litanijah vseh svetnikov le krščanski nauk za vse župljane.⁷⁸ Pred veliko nočjo je bilo vsako leto za vse župljane še izpraševanje o veri, manjše otroke pa so pripravljali na zakrament sv. birme in prejem prvega sv. obhajila.

Cerkveno šolsko nadzorstvo je državno oblast pogosto opozarjalo na neurejene šolske razmere v Vodicaх. Ko je škofijski konzistorij leta 1832 izdelal natančen pregled šol po vseh duhovnijah ljubljanske škofije, so ugotovili, da je bilo v vodiški župniji 1290 prebivalcev, vendar v njej ni bilo šole.⁷⁹ Ker je imela status župnije in tudi po številu prebivalstva nikakor ni bila majhna, je bilo zares nenavadno, da ni imela lastne šole, ki so jo takrat premogle nekatere precej manjše župnije, vikariati in ekspoziture. Med razlogi, da šole v župniji ni bilo, so izpostavili pomanjkanje šolskega prostora in premajhne finančne vire za vzdrževanje učitelja.⁸⁰ Ocenjeno je bilo, da bi šolo lahko hitro ustanovili, če bi odpravili obe navedeni prepreki.

Zunanje pobude cerkvene dekanijske in škofijske šolske nadzorne oblasti kakor tudi državne okrajne in deželne politične oblasti za ustanovitev javne šole v Vodicaх v prvi polovici 19. stoletja niso bile uspešne. Javne osnovne šole ni bilo, ker za njeno ustanovitev ni bilo prisile, kot je bila v kratkem obdobju cesarja Jožefa II., pa četudi je bila splošna šolska obveznost uzakonjena že v obdobju vladarice Marije Terezije. Vsa finančna sredstva za postavitve in delovanje šole

⁷⁶ Politische Verfassung der deutschen Schulen, Wien 1821, str. 156, člen 1 in 2.

⁷⁷ ŠAL, šolstvo, f. 2a; Ljubljana, 20. januarja 1815 in 21. marca 1815.

⁷⁸ ŠAL/ŽA Vodice, f. 10, Oznanilna knjiga 1841–1855: »A meridie hora 2 Catechesis et Litania omnium sanctorum.«

⁷⁹ Gubernij, reg. VIII, f. 55, 1831–32, ae. 187; Ljubljana, 7. januarja 1833. Podatek o številu duš je očitno (ne)namerno napačen. Catalogus cleri diocesis Labacensis MDCCCXXXII, Labaci 1832, str. 18, navaja 2290 duš.

⁸⁰ Prav tam; Ljubljana, 7. januarja 1833. Izkaz šol v ljubljanski škofiji.

so morali zagotoviti župljani iz lastnih sredstev, drugih virov zanje pa ni bilo. Na službenem mestu, ki je bilo predvideno tudi za učitelja, so bili povsem zadovoljni s cerkovnikom, ki je bil tudi organist. Tako so bili navajeni od prej in tako je bilo že stoletja.

Ker v Vodica ni bilo redne delavniške niti nedeljske šole, so bili sredi 19. stoletja le redki pismeni. Večina se jih ni znala podpisati. Pri urejanju javno pravnih zadev so jih zato zastopali zaprošeni podpisovalci, med katerimi so bili zlasti duhovniki. Kultura pisane besede je bila v glavnem omejena na cerkev in duhovnike, ki so zasebno po potrebi in navdihu tudi poučevali začetno šolsko znanje. Ministranti so bili poleg cerkovnika in organista pri verskih obredih njihovi prvi sodelavci. Za strežbo pri svetih opravilih so se morali latinskih molitev naučiti na pamet. Mnoge od tistih, ki so pokazali, da so nadarjeni, so spodbujali k učenju in jih pri tem tudi gmotno podpirali.⁸¹

Z razširjenjem slovenskega tiska od začetka 19. stoletja naprej je bilo vedno več možnosti, da so se ljudje tudi brez šole lahko sami vsaj za silo naučili slovensko brati. Zlasti ženske, po večini šivilje, so sredi 19. stoletja po vaseh okrog Vodic otroke poleg krščanskega nauka nekoliko učile tudi brati.⁸² Nekateri otroci bolj premožnih staršev so hodili k zasebnemu pouku h kaplanu. Poleg pretežno verske literature je bilo poslej v slovenskem jeziku tudi vse več posvetne, posebej s področja kmetijstva, ki je pritegnila najširši sloj prebivalstva.

Vodiške podružnice in soseske s stalnimi duhovniki

Ker je bilo v Kamniku in Ljubljani vsaj od začetka 19. stoletja tudi več dijakov iz vodiške župnije, zasebnega pouka ni bilo tako malo. Še bolj kot ugotovitev, da so bili duhovniki v Vodica in okolici med redkimi osebami, ki so znali pisati in brati, je pomembno omeniti, da so imeli edini poleg izkušenj iz katehetike tudi nekaj védenja s področja pedagogike. Zaradi vzgojnega poslanstva, ki so ga opravljali med ljudmi, vpliva nanje in ugleda med njimi, so lahko med prvimi opravljali tudi splošno izobraževalne naloge. Posredovanje osnovnega šolskega znanja z osnovami nemščine in latinščine je imelo odločilen vpliv na nadaljnjo izobraževalno pot nekaterih mladih. V vodiški župniji pa duhovniki niso bili stalno nastanjeni samo pri župnijski cerkvi, ampak tudi na podružnicah.⁸³

Konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja je bil stalni duhovnik pri cerkvi Matere Božje na Šmarni gori nastanjen skoraj neprekinjeno, pri cerkvi sv. Lucije na Skaručni in Matere Božje v Šinkovem Turnu pa z manjšimi in večjimi prekinitvami. Namestitev stalnega duhovnika na Šmarni gori in na Skaručni se navezuje na

81 Alešovec, Kako sem se jaz likal, str. 25–26. Izpiše zelo lepo sliko vodiškega kaplana Jožefa Fika, ki je Vodice zapustil leta 1852. (Catalogus cleri, 1851, str. 18 in 1852, str. 29.)

82 Prav tam, str. 25–26, 32.

83 Catalogi cleri (archi)diocesis Labacensis, Parochia Wodiz (1796–1870).

nastanek in razvoj romarske poti in versko oskrbo romarjev, v Šinkovem Turnu pa na graščino in mašno ustanovo, iz katere so v bližnji podružnični cerkvi opravljali sv. maše po določilih njenega ustanovitelja.⁸⁴ Bližina duhovnika je imela zlasti za ljudi v vaseh, ki so bile od župnijske cerkve bolj oddaljene, ne le verski, ampak tudi širši kulturni pomen.

Ko je država v začetku 19. stoletja v reformna prizadevanja na področju šolstva vključila tudi Cerkev, so pričakovali, da bodo šolo ustanovili ne le pri vsaki župnijski cerkvi, ampak tudi pri vsaki dušnopastirski postaji s stalnim duhovnikom.⁸⁵ Kateheza v javni osnovni šoli je bila že od uvedbe splošne šolske obveznosti pridržana samo duhovnikom. Učitelji niso poučevali verouka, pač pa so duhovniki lahko poučevali tudi šolsko snov. Ljubljanski škofijski konzistorij je duhovnike posebej spodbujal in jim pogosto priporočal, naj zlasti tam, kjer ni rednih osnovnih šol, ustanavljajo in vodijo nedeljske šole v domačem jeziku.⁸⁶

Duhovniki na podružnicah so poleg posebnih navadno opravljali tudi tekoče dušnopastirske naloge za ožjo okolico. Prav tako tudi prihodki iz različnih ustanov za vzdrževanje teh duhovnikov niso bili posebno veliki. Škofje so navadno na ta mesta imenovali upokojene (pensionati), zaradi bolehnosti za redno duhovniško službo nesposobne (deficienti) ali obolele (valetudinariji) duhovnike. Čeprav so dušnopastirsko oskrbovali ožja območja župnije, niso imeli pravice posegati v pristojnosti vsakokratnega vodiškega župnika.

Učilnica in učiteljski prihodki

V prizadevanju za ustanovitev šole in začetek javnega pouka je v Vodicaх do sredine tridesetih let poleg premajhnih prihodkov za vzdrževanje učitelja še naprej ostala nerešena tudi zidava učilnice. Državna šolska oblast je v predpisih določila minimalne pogoje za ustanovitev in delovanje posamezne šole, ki pa jih je bilo treba, kakor je bilo zgoraj že omenjeno, zagotoviti iz krajevnih virov. Do odprave podložništva je za gradnjo novih šol veljala jožefinska zakonodaja, po kateri so bila bremena razdeljena tridelno na zemljiška gospostva za gradbeni material, na šolskega patrona, ki je imel pravico prezentacije učitelja, za obrtniška dela in na domače občine za vožnje in ročna gradbena dela.⁸⁷ Ker ni bilo prisile, kot je bila uveljavljena pod vladno cesarja Jožefa II., in so se zavezanci na razne načine izogibali obveznostim, šolska stavba do sredine tridesetih let ni bila postavljena, niti šola ni bila ustanovljena.

V mežnariji, h kateri so že leta 1788 mislili dozidati novo učilnico, je poleg cerkovnika in organista ter njegove družine v prvih desetletjih 19. stoletja živelo še več drugih oseb.⁸⁸ Namenjena ni bila samo za cerkovnika, ampak tudi za druge

84 ŠAL/Ž Vodice (1614–1830), f. 446.

85 Kot v op. 76.

86 ŠAL, šolstvo, f. 48; Ljubljana, 18. februarja 1818. V dopisu dekanu Humlu v Ribnico.

87 Politische Verfassung der deutschen Schulen, Wien 1821, str. 167–169, člen 18.

88 ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1810 in 1829, »aeditualis domus«, h. št. 22 in 23.

župnijske potrebe. V mežnarijo so preuredili nekdanji taborski stolp.⁸⁹ Poslopje je bilo krito s skodlami. Poleg stanovanjskega dela v prvem nadstropju, kjer sta bili soba in kuhinja, sta bili v pritličju v njenem sklopu še mrtvašnica na eni in hlev na drugi strani. Za dostop iz pritličja v prvo nadstropje so ob zunanjem zidu služile lesene stopnice. Sredi poslopja je bil visok obok, izpod katerega je vodila pot na višje ležeče pokopališče, ki se je takrat razprostiralo še okrog župnijske cerkve. Pod ta obok so postavili mrliče, preden so jih odnesli v cerkev.⁹⁰

Ko so zastopniki župnijske občine po odredbi okrajne gosposke v Smledniku 5. julija 1834 razpravljali o ustanovitvi trivialne župnijske šole v Vodicah, so bili na okrožnem uradu prepričani, da je edina resna ovira pri uresničenju tega cilja le še premajhna učiteljska plača. Postavitev učilnice je bila takrat že vključena v načrt gradnje nove mežnarije.⁹¹

Okrajna gosposka je z odredbo okrožnega urada leta 1835 zaslila predstojnike všolanih občin o predlagani dopolnitvi učiteljske plače z uvedbo občinskega dodatka k obstoječemu splošnemu davku. Izkazalo se je, da občine niso bile pripravljene prevzeti dodatnih obveznosti za plačo novega učitelja. Nasprotovanje so podkrepile s sklicevanjem na to, da ne želijo odstaviti starega cerkovnika in organista, ki je to službo opravljal že dalj časa in naj bi poučeval otroke kranjsko brati in pisati.⁹²

Ker je bil prvi korak z zidavo nove mežnarije za ustanovitev šole leta 1836 že narejen in je cerkovnik in organist otroke tudi »za silo poučeval brati in pisati v kranjskem jeziku,«⁹³ se je okrajna gosposka strinjala, da je treba izrečeno voljo občin začasno upoštevati. Župnijska občina je gradnjo nove mežnarije vodila prostovoljno in brez zunanje pomoči, učilnica pa je imela po načrtu v njenem sklopu prostor za sto otrok. Odklonilno mnenje do namestitve usposobljenega učitelja je bilo sprejemljivo, ker bi bilo treba pred namestitvijo odstaviti tudi 66 let starega cerkovnika in organista. Ravnanje župnijske občine pa je bilo še bolj utemeljeno v pričakovanju, da tako stanje ne more več dolgo trajati. Na drugi strani so bili okrajna gosposka in z njo višji državni organi prepričani, da se bo potreba po namestitvi učitelja pokazala sama po sebi že takrat, ko bo učilnica v celoti zgrajena.⁹⁴

S stališčem okrajne gosposke in okrožnega urada se je strinjal tudi škofijski konzistorij kot pristojni nadzorni šolski organ, ki je Ilirskemu guberniju v Ljubljani sporočil, naj se župnijski občini Vodice prizna želja, da se ostarelega cerkovnika in organista pusti na dotedanjem službenem mestu in se zato začasno zadrži ustanovitev redne šole oz. nastavitev za šolo usposobljenega učitelja.⁹⁵

89 Zgodovina šole in druge zanimivosti v Vodicah in okolici, nepaginirano.

90 Prav tam.

91 Gubernij, reg. VIII, f. 55, 1835–36, ae. 247; Smlednik, 20. marca 1836. Okrajni komisar okrožnemu uradu.

92 Prav tam, Smlednik, 30. marca 1836.

93 Prav tam, Smlednik, 30. marca 1836: »... nothdürftig das Krainische Lesen und Schreiben doch beitringt.«

94 Prav tam, Smlednik, 30. marca 1836.

95 Prav tam, Ljubljana, 31. julija 1836. Škofijski konzistorij Ilirskemu guberniju.

Ilirski gubernij je nato na podlagi mnenja škofijskega konzistorija 13. avgusta 1836 razglasil, da se ustanovitev trivialne šole v Vodicaх zadrži do prve spremembe na službenem mestu vodiškega cerkovnika in organista.⁹⁶

Nova mežnarija s šolsko učilnico je bila pod vodstvom župnika Jerneja Arka in na prigovarjanje okrožnega urada sezidana po požaru leta 1836 na stroške župnijske občine.⁹⁷ Zaradi varnosti cerkve pred ognjem so jo pokrili z opeko. Za takratne razmere je bila dobro grajena, stroški gradnje pa so znašali 1200 goldinarjev. V stavbi so bili poleg učilnice še župnijska žitnica, dve sobi za učiteljsko stanovanje, kuhinja, dve kleti in hlev.⁹⁸

Čeprav so hkrati z novo mežnarijo leta 1836 v Vodicaх sezidali novo učilnico, pa šolskega pouka v njej še več let ni bilo. Obdobje ostarelega cerkovnika in organista Jakoba Plevela, ki naj ne bi trajalo prav dolgo, se je raztegnilo vse do leta 1853. Nikogar ni prav nič posebej motilo, da je vse ostalo pri tem, kot je državna oblast določila leta 1836. Takratno nasprotovanje župnijske občine odstaviti ostarelega cerkovnika in organista s sklicevanjem na njegovo poučevanje branja in pisanja za silo v slovenskem jeziku se ni izkazalo v nobenem drugem razpoložljivem viru. Rednega pouka ni bilo, pouk za silo v slovenskem jeziku pa bi bil lahko le občasno. Cerkovnik in organist Jakob Plevel se v latinskiх zapisih sicer občasno imenuje *ludimagister*, vendar ni nobenih dokazov, da bi tudi poučeval.

Župnija bi morala za učitelja, ki bi ga potrdila nadzorna šolska oblast, prisrketi precej več prihodkov, kot ga je takrat namenjala svojemu cerkovniku in organistu. Dokler je Plevel opravljal službo cerkovnika in organista, ni bilo pritiskov, da bi se moral svoji dotedanji službi odpovedati. Šolska oblast se je bolj posvetila nameri, da župljane po njegovi smrti pripravi na to, da bodo pripravljeni prevzeti večje breme za vzdrževanje njegovega naslednika, za katerega so že vnaprej vedeli, da bo moral opravljati tudi učiteljsko službo. Učilnica v novi mežnariji se ni uporabljala za šolski pouk. Služila je predvsem za vsakoletno velikonočno izpraševanje krščanskega nauka, ki sta ga župnik in kaplan opravljala po posebnem razporedu, glede na kraj prebivanja, spol in starost župljanov vsako leto med božičem in veliko nočjo.⁹⁹

Župnijski zasebni pouk

Za šolski pouk je učilnico v mežnariji začel prvi uporabljati kaplan Mihael Peternel, ki je kaplansko mesto v Vodicaх zasedel leta 1852,¹⁰⁰ pred tem pa je bil več let kaplan v bližnjem Šmartnem pod Šmarno goro.¹⁰¹ Na njegovo pobudo se je šolski pouk v zasebni župnijski šoli v Vodicaх začel z vpisom 4. novembra 1852.

96 Prav tam, Ljubljana, 13. avgusta 1836. Zadevna rešitev Ilirskega gubernija.

97 Zgodovina šole in druge zanimivosti v Vodicaх in okolici, nepaginirano.

98 Prav tam.

99 ŠAL/ŽA Vodice, f. 10, Oznanične knjige 1841–1854, 1857–58, 1860–62, 1863–70.

100 Catalogus cleri Dioecesis Labacensis 1852, str. 29.

101 Zgodovina šole in druge zanimivosti v Vodicaх in okolici, nepaginirano.

S prižnice v župnijski cerkvi ga je »22. nedeljo po Binkoštih«¹⁰² oznanil tedanji vodiški župnik Valentin Bergant (1852–1870) z besedami: »Naj starši svoje za šolo sposobne otroke naslednjo sredo ob 7.30 pošljejo k sv. maši in jih po njej privedejo v šolo k vpisu.«¹⁰³

Na podlagi razpoložljivih virov ni znano, kaj je učil in kako. Ker pouka ni potrdila niti priznala pristojna nadzorna šolska oblast, kaplan Peternel ni bil vezan na predpise iz šolske zakonodaje. Glede na očiten namen pouka je otroke učil začetnega šolskega znanja: brati, pisati in računati. Znano je le, da je pouk zaradi njegovih duhovniških in pedagoških obveznosti pogosto odpadel. Že takrat, posebej pa v naslednjih letih, se je v Ljubljani v celoti posvetil učiteljskemu poklicu. Na predlog deželnega šolskega svetnika in nadzornika ljudskih šol na Kranjskem dr. Franca Močnika so ga kot najbolj ustreznega pedagoga in naravoslovca imenovali za začasnega vodjo nove trirazredne realke v Ljubljani.¹⁰⁴

Zaradi slabih izkušenj z nerednim poukom v zasebni župnijski šoli je bilo prizadevanje za namestitev učitelja in ustanovitev redne javne šole v začetku naslednjega šolskega leta močnejše. Čeprav takrat še vedno niso bili dokončno določeni in potrjeni učiteljski prihodki, niti opravljena vsa dela za preureditev učilnice, so nadzorni šolski organi z naklonjenostjo in v pričakovanju, da se bodo še neurejene razmere zaradi izkazane volje domače občine in župnije zagotovo hitro uredile, vseeno dopustili ustanovitev redne javno veljavne in priznane šole z namestitvijo za poučevanje usposobljenega učitelja.¹⁰⁵

K enorazredni javni šoli

Učiteljska služba je bila v javnih ljudskih šolah vse do šolske zakonodaje leta 1869 tesno vezana na službo organista in cerkovnika v župnijski cerkvi. Dokler je bil za cerkovnika in organista v Vodicah ostareli Jakob Plevel, od pristojnih šolskih oblasti ni bilo posebnih pritiskov za namestitev učitelja s predpisano šolsko izobrazbo in določeno minimalno plačo. Prav nasprotno pa je bilo vsem v Vodicah tudi jasno, da nadzorna šolska oblast po njegovi smrti ne bo dovolila, da bi za njegovega naslednika postavila osebo, ki ne bi bila usposobljena za poučevanje. V pričakovanju prihoda pravega učitelja je bilo zato najbolj pomembno, kako zanj iz krajevnih virov zbrati dovolj sredstev za dostojno in še sprejemljivo plačilo.

Ko je župnik Bergant 8. maja 1853 na zahtevo škofijskega ordinariata v Ljubljano poslal prepis škofijske listine, po kateri je bilo leta 1777 določeno, da mora vsakokratni župnik v Šmartnem pod Šmarno goro vsako leto župniku v Vodicah

102 22. nedelja po binkoštih leta 1852 je bila 31. oktobra. Glej: Nova pratika za prestopno leto 1852, Ljubljana.

103 ŠAL/ŽA Vodice, f. 10, Oznanilna knjiga 1841–1854: »Jene Eltern die schulfähige Kinder haben, müssen dieselben am künftige Mitwoche um ½ 8 Uhr zur h. Messe schicken und nach der h. Messe in die Schule zur Einschreibung vorzuführen.«

104 Šlebinger, Janko: Peternel, Mihael (1808–1884). Slovenska biografija. E-izdaja.

105 ŠAL, šolstvo, f. 35, šola v Vodicah; Kamnik, 14. novembra 1853. Dekan in okrajni šolski nadzornik v Kamniku Janez Fink v dopisu škofijskemu konzistoriju v Ljubljani.

plačati 18 gld 37 kr za žitno biro in štolo v Zgornjih, Srednjih in Spodnjih Gamelnah, ga je hkrati tudi obvestil, da je 6. februarja 1853 v Vodicach v starosti 86 let zaradi starostne oslabelosti umrl organist in cerkovnik Jakob Plevel.¹⁰⁶ Konzistorij je kot pristojna nadzorna šolska oblast v škofiji takoj po tej novici opozoril državno namestništvo v Ljubljani, da so bili vodiški župljani že pred smrtjo cerkovnika Plevela pripravljeni za bodočega učitelja povečati prihodke na 200 goldinarjev.¹⁰⁷

Sklep

Učiteljska služba v Vodicach se je kakor v večini drugih starih župnij razvila iz cerkovniške službe. Slabi cerkovniški prihodki so ovirali nastavev učitelja in ustanovitev šole. Prav tako je na začetek rednega pouka negativno vplivalo pomanjkanje ustreznih šolskih prostorov. V prvih načrtih širjenja šolske mreže po izidu prvega šolskega zakona (1774) so za šolo v Vodicach skupaj s sosednjim Smlednikom najprej predlagali združitev cerkovniških prihodkov. Z odločnim posegom okrožnega šolskega komisarja Antona Tomaža Linharta je bila šola v Vodicach ustanovljena. Čeprav cerkovniških prihodkov tudi ob všteti šolnini od učiteljske službe še zdaleč ni bilo dovolj, so na cerkovniško mesto postavili Prusa Pavla Bidra, ki je lahko tudi učil in je kot *ludimagister* prvi znan vodiški učitelj. Njegovi prihodki so bili pod mejo preživetja.

Po poskusih ponovne ustanovitve trivialne šole po francoski zasedbi in začasnem delovanju nedeljske začetne šole med letoma 1816 in 1818 je zasebna župnijska šola nastala leto pred Plevelovo smrtjo, javna državna šola pa po njegovi smrti, jeseni 1853. Konzistorij je takrat že samo na obljubo župnijskega vodstva in občinskega predstojništva, da pripravijo primerne prostore za učilnico in učiteljsko stanovanje ter povečajo učiteljske prihodke, v Vodice takoj poslal izprašanega učiteljskega kandidata Janeza Eppicha,¹⁰⁸ ki je bil kočevskega rodu in slovenskega jezika niti ni dobro obvladal.¹⁰⁹ Ker pa se šolske razmere v Vodicach čez celo šolsko leto niso dokončno uredile in je vse ostalo le pri obljubah, konzistorij po odhodu učitelja Eppicha za začetek naslednjega šolskega leta ni odobril novega učitelja. Drugo šolsko leto po ustanovitvi javne šole zato v Vodicach ni bilo pouka. Ko so leta 1855 pod pritiskom cerkvene in politične oblasti pomanjkljivosti postopoma le odpravili, se je s prihodom učitelja Jerneja Štamcarja začel pouk, ki ga poslej niso več prekinjali. Kljub temu je preteklo več let, da je župnik v cerkvi pričel starše opozarjati, naj svoje otroke bolj redno pošiljajo k pouku.¹¹⁰ Prav tako je tudi politična oblast staršem grozila s kaznimi, če otrok ne bodo pošiljali v šolo.

106 Prav tam; Vodice, 8. maja 1853, »... und zeigt zugleich an, daß Jakob Plevel, Organist un Messner den 6. februar l. J. in Vodiz am Altersschwäche in 86 Lebensjahr gestorben ist.«

107 Prav tam; Ljubljana, 20. maja 1853. Konzistorij državnemu namestništvu.

108 Prav tam; Ljubljana, 16. novembra 1853.

109 Alešovec, Kako sem se jaz likal, str. 31, 40; SŠM, arh. z., f. 61/1, št. 3 Trivial Schul Präp. Curs vom Jahre 1853.

110 ŠAL/ŽA Vodice, f. 10, Oznanilne knjige: 1857–58, 1860–62, 1862–70.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije

- AS 7 Deželno glavarstvo za Kranjsko, škatla 23, pp. Lit F, št. 12, vol. 1.
AS 7 Deželno glavarstvo za Kranjsko, škatla 75, pp. Lit T, št. 4, vol. 1.
AS 7 Deželno glavarstvo za Kranjsko, škatla 76, pp. Lit T, št. 4, vol. 4.
AS 14 Gubernij v Ljubljani, registratura II, f. 73, 76.
AS 14 Gubernij v Ljubljani, registratura III, f. 42.
AS 14 Gubernij v Ljubljani, registratura VIII, f. 55.

Nadškofijski arhiv Ljubljana

- ŠAL, šolstvo, f. 2a, 1/1/2, Normal-vorschriften (1805–1836).
ŠAL, šolstvo, f. 4a, 1/2/4, Tabel. Schul. Ausweisen und Notizen (1806–1819).
ŠAL, šolstvo, f. 4b, 1/2/4, Tabel. Schul. Ausweisen und Notizen (1820–1832).
ŠAL, šolstvo, f. 7, Einkünften Fassionen der Messner und Schullehrer (1790–1860).
ŠAL, šolstvo, f. 32, 9/1/1, Dekanija Šmarna gora, šolski spisi (1804–1868).
ŠAL, šolstvo, f. 35, 10/1/7, Dekanija Kamnik, šola v Vodicah (1853–1866).
ŠAL/ŽA Vodice, Mrliška matična knjiga/Sterberegister (1824–1869).
ŠAL/ŽA Vodice, Manuale Josephi Vogler Parochi in Vodiz pro annis 1775–1800, Series (Parochorum, Cooperatorum) Aedituorum Vodizensium, inv. št. 1361.
ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1810, inv. št. 1361.
ŠAL/ŽA Vodice, Catalogus animarum ex domestica vicinitate S. Margarite ab anno 1829 (1752–1852), inv. št. 54.
ŠAL/ŽA Vodice, f. 10, Oznanilne knjige: 1841–54, 1857–58, 1860–62, 1862–70.
ŠAL/Ž Vodice, f. 446 (1614–1830) in f. 447 (1831–1879).

Slovenski šolski muzej

- SŠM, arhivska zbirka, f. 61/1, št. 1a, Chronologische Geschichte der k. k. Normal-Hauptschule zu Laibach (Kronika c.-kr. normalne glavne šole v Ljubljani).
SŠM, arhivska zbirka, f. 61/1, št. 3–5. Präparanden Kurs angefangen vom Jahre 1803 bis 1820 (št. 3), vom Jahre 1821 bis Ende 1833 (št. 4), vom Jahre 1834 bis 1871 (št. 5).

ZA – zasebni arhiv

- Zgodovina šole in druge zanimivosti v Vodicah in okolici, 25 strani rokopisa, nepaginirano. Slovensko besedilo neznanega avtorja (učitelja), ki je na podlagi župnijskih dokumentov v Vodicah nastalo med letoma 1892 in 1895. Ohranilo se je v stavbi nekdanje pošte: Vodice št. 2. Vsebina ni vedno zanesljiva, vendar je za mnoge dogodke edini vir. Mejni letnici sta ugotovljeni na podlagi vsebinske analize besedila. Zajet je prihod vodiškega kaplana Matija Slaka (maja 1892), nobenega podatka pa ni o potresu (aprila 1895). Za vpogled v gradivo se najlepše zahvaljujem g. Francu Ziherlu.

Tiskani viri

Catalogus cleri (archi)dioecesis Labacensis (1796–1860): Letopis duhovnikov ljubljanske (nad)škofije (1796–1860).

Nova pratika za prestopno leto 1852, Na svetlo dana od Kmetijske družbe, Ljubljana.

<http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-ZP4692IS/d3ac929d-gd92-4274-be77-c6f268ae7dcd/PDF>

Pokorn, Frančišek: *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*, Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1908.

Šlebinger, Janko: Peter nel, Mihael (1808–1884). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi419511/#slovenski-biografski-leksikon> (23. november 2022)

Šolska zakonodaja

Mansi, J. D.: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, Tomus 22 ab anno 1166 usque ad ann. 1225*, Venetiis 1778.

Dvorni dekret: 13. oktobra 1770, *Die Schulmeister, die zugleich Messner sind, stehen als solche unter der Geistlichkeit. Das Schulwesen ist aber ein Politikum*. Theresianisches Gesetzbuch.

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=tb&datum=1774&size=42&page=432>

Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal=Haupt=und Trivialschulen in sammtlichen Kaiserl. Konigl. Erbländern, Wien den 6ten December 1774.

Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich = königlichen Erbländern, darin ausführlich gewiesen wird, wie die in der Schulordnung bestimmte Lehrart nicht allein überhaupt sondern auch insbesondere bei jedem Gegenstande, der zu lehren befohlen ist, soll beschaffen seyn, Wien 1775.

Sern ali vonusetek teh metodneh buqui possebnu sa dushelske uzhenike u zesar-skeh kraileveh dushellah, Dunej 1777.

Handbuch unter der Regierung Joseph II ergangenen k. k. Verordnungen und Gesetze. https://alex.onb.ac.at/static_tables/tab_hvb.htm

Arrêté Relatif à l'Organisation de l'Instruction publique. Télégraphe officiel, Laybach 10 octobre 1810. Odlok o organizaciji javnega pouka.

Politische Verfassung der deutschen Schulen in der k. k. deutschen Erbsataaten V, Wien 1821.

Literatura

Alešovec, Jakob: Kako sem se jaz likal. *Jakoba Alešovca Zbrani spisi I*. drugi, popravljeni natis, 1. zvezek, 1. del, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1910.

Ciperle, Jože: Začetki šolstva v Vodica, *Kopitarjev glas*, št. 110 in 111, Vodice 2005.

- Okoliš, Stane: Zgodovina šolstva v Mengšu od začetkov do leta 1918. *Šola pod Gobavico. Zbornik Osnovne šole Mengeš ob 200-letnici javnega šolstva v Mengšu*, Mengeš 2000.
- Okoliš, Stane: Ustanovitev trivialne šole v Smledniku. »Šola je sama na sebi dobra reč ...« Simon Jenko. *Jeprški učitelj Zbornik od dvestoletnici osnovne šole v Smledniku*, Smlednik 2015.
- Okoliš, Stane: Linhartovo delo na šolskem področju. *Anton Tomaž Linhart – jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva*, Ljubljana 2005.
- Okoliš, Stane: Paglovčeva šola v Tuhinju in njegova prizadevanja na šolskem področju, *Paglovčev zbornik : zbornik referatov s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759)*, Kamnik 2000.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I.*, Ljubljana 1963.

Povzetek

Jožefinska šola v Vodicah je nastala med letoma 1788 in 1890 in ni trajala dolgo. Že leta 1792 se med delujočimi šolami več ne omenja, v pregledu trivialnih šol iz let 1807 in 1814 pa je navedena med nekdanjimi obstoječimi šolami, ki bi jih bilo treba obnoviti. Cerkovnik Pavel Bider se kot učitelj *ludimagister* po zdaj dostopnih in razpoložljivih virih omenja samo v latinskem seznamu vodiških cerkovníkov. Zapis je eden redkih te vrste in je več kot prepričljiv. Njegovega predhodnika v cerkovníški službi so odslovili zato, ker ni bil sposoben poučevanja. V ohranjenih dokumentih škofijske pisarne po prenehanju jožefinske šole je Pavel Bider, cerkovník župnijske cerkve, zaproseni podpisovalec za nepismene in pisar v raznih zadevah. Cerkovníško službo je opravljal tudi po odhodu iz Vodic.

Ker je cerkovníško in orglarsko službo v Vodicah za njim prevzel Jakob Plevel, ki za poučevanje ni bil usposobljen, četudi ga je župnik konzistoriju predstavil kot nekoga, ki bi lahko poučeval v domačem jeziku, šola vse do njegove smrti ni delovala. Nobenih dokazov ni, da bi Plevel kot cerkovník in organist v slovenskem jeziku kdaj poučeval. Tudi v nedeljski šoli ni učil. Razen šolske dejavnosti kaplana Antona Semna (1816–1818), v Vodicah do prihoda kaplana Mihaela Peternela (1852) ni bilo nedeljske, niti redne trivialne šole ob delavnikih. Že pred Plevelovo smrtjo pa je postalo nedvoumno, da bo morala župnijska občina za njegovega naslednika, ki bo moral opravljati tudi učiteljsko službo, povečati prihodke.

Za začetek rednega javnega pouka so bili v Vodicah potrebni veliki napor, do njegovega uresničenja pa je preteklo tudi zelo dolgo obdobje. Treba je bilo ogromno prepričevanja, da so župljani vodiške občine za učitelja namenili dovolj prihodkov, in veliko odločnih nastopov, da so prišli do spoznanja, da je šola potrebna. Duhovniki so o blagodejnih sadovih šole ljudi prepričevali tudi s pridigami v cerkvi, medtem ko jim je politična oblast predvsem grozila z neugodnimi posledicami, če otrok ne bodo bolj redno pošiljali v šolo.

Zusammenfassung

Ludimagister Bider und die Anfänge des Schulunterrichts in Vodice

Stane Okoliš

Die josephinische Schule in Vodice wurde zwischen 1788 und 1790 gegründet und bestand nicht lange. Bereits 1792 wird sie nicht mehr erwähnt. In der Übersicht der Trivialschulen von 1807 und 1814 wird sie unter den ehemaligen Schulen aufgeführt, die wiederhergestellt werden müssten. Nach derzeit zugänglichen und verfügbaren Quellen wird Messner Pavel Bider nur in der lateinischen Liste der Messner in Vodice als Lehrer »ludimagister« erwähnt. Dieser Eintrag ist einer der wenigen seiner Art und mehr als überzeugend. Sein Vorgänger wurde entlassen, weil er nicht lehrfähig war. In den erhaltenen Dokumenten des Diözesanamtes war Pavel Bider, Messner der Pfarrkirche, nach der Schließung der josephinischen Schule, erbetener Unterzeichner für Analphabeten und Schreiber in diversen Angelegenheiten. Auch nachdem er Vodice verlassen hatte, war er weiter als Messner tätig.

Nach ihm übernahm der nicht zum Lehramt befähigte Jakob Plevel den Messner- und Orgeldienst in Vodice. Obwohl ihn der Pfarrer dem Konsistorium als jemanden vorstellte, der in der Landessprache unterrichten konnte, blieb die Schule bis zu seinem Tod geschlossen. Es gibt keine Beweise dafür, dass Plevel jemals als Messner und Organist in slowenischer Sprache gelehrt hat. Er unterrichtete auch nicht in der Sonntagsschule. Abgesehen von der Schultätigkeit des Kaplans Anton Semen (1816–1818) gab es in Vodice bis zur Ankunft des Kaplans Mihael Peternel (1852) keine Sonntags- oder reguläre Werktagsschule. Schon vor Plevels Tod war es klar, dass die Pfarrgemeinde ihre Einnahmen für seinen Nachfolger, der auch lehren sollte, erhöhen musste.

Es kostete viel Mühe, regulären öffentlichen Unterricht in Vodice zu starten, und bis zu seiner Realisierung verging sehr viel Zeit. Es bedurfte viel Überzeugungskraft, dass die Pfarrgemeinde Vodice genügend Einkommen für den Lehrer zur Verfügung stellte. Ebenso bedurfte es vieler entschlossener Maßnahmen, bis sie zu der Erkenntnis gelangten, dass die Schule notwendig war. Bei den Predigten in der Kirche brachten die Priester den Menschen die positiven Ergebnisse der Schule näher, während die politischen Behörden ihnen vor allem mit nachteiligen Konsequenzen drohten, wenn sie die Kinder nicht regelmäßiger zur Schule schickten.

UDK 378-064.73:929Pirkmajer O.
1.01 Izvirni znanstveni članek
Prejeto: 17. 10. 2022

Irena Žmuc*

Dr. Otmar Pirkmajer, rektor UNRRA univerze Svobodna Evropa in njegovo delo za begunce

*Dr Otmar Pirkmajer, the rector of the UNRRA Free Europe
University and his work for refugees*

Izvleček

Otmar Pirkmajer, Slovenec, pravnik, profesor, rektor, publicist in politik. Z njegovo nenavadno življenjsko zgodbo želimo osvetliti spregledan in spolitiziran čas po 2. svetovni vojni. Manj znano je dejstvo, da je sodeloval pri postavljanju enkratne izobraževalne ustanove, univerze UNRRA, ustanove, ki je izobraževala za nov povojni svet.

Abstract

Otmar Pirkmajer, Slovenian, lawyer, professor, rector, writer and politician. Through his unusual life story, the article wishes to throw light on the overlooked and politicised time after World War Two. It is less well known that he took part in the establishment of a unique educational institution – the UNRRA University, an institution educating for the new, post-war world.

Ključne besede: Otmar Pirkmajer, UNRRA univerza, izobraževanje, begunci

Key words: Otmar Pirkmajer, UNRRA University, education, refugees

UNRRA, *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, je bila upravno telo, ki so ga Združeni narodi ustanovili leta 1943 kot humanitarno organizacijo z mandatom do leta 1947. Načrtovala, koordinirala in lajšala je življenjske razmere žrtev po 2. svetovni vojni in begunsko krizo v regijah, ki so bile pod Združenimi narodi. S socialno dejavnostjo, s pomočjo v hrani, z medicinsko pomočjo in z drugimi nujnimi sredstvi za vsakdanje življenje so začeli obnavljati povojni svet. Pomagali so razseljenim osebam nenemških narodov, razpuščenim pripadnikom vojaških enot, prisilnim mobilizirancem, razseljenim osebam, voj-

* Irena Žmuc, dr. zgodovinskih znanosti, muzejska svetnica v MGML, e-pošta: irena.zmuc@mgml.si

nim ujetnikom, osvobojenim taboriščnikom in beguncem:¹ v letih 1939–1947 je bilo okoli 55 milijonov Evropejcev prisilno razseljenih. Ena temeljnih vrednot povojnega obdobja je postalo tudi izobraževanje.

*Študent v Gradcu, član društva Triglav.
MGML 510:LJU;0066518
(Foto Blaž Gutman).*

Otmar Pirkmajer

Rodil se je leta 1888 v Framu na Štajerskem, kjer je obiskoval osnovno šolo, gimnazijo pa v Mariboru. Pravo je študiral v Gradcu, kjer je leta 1912 tudi promoviral. V Gradcu je bil član slovenskega visokošolskega društva »Triglav«.²

Kot pravni strokovnjak se je kmalu odlikoval na delovnem mestu. Prvo službo je nastopil leta 1912 pri Štajerskem c. kr. namestništvu v Gradcu v gospodarskem oddelku. Kasneje je delal na okrajnem glavarstvu v Slovenj Gradcu, leta 1914 je bil premeščen na okrajno glavarstvo Ptuj. Med 1. svetovno vojno se je zavzemal, da bi prebivalstvu omogočil normalno preskrbo.³

Na Ptuj je ostal do leta 1924, ko ga je kralj Aleksander imenoval za velikega župana Mariborske oblasti.⁴ Leta 1927 so ga premestili na Ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu, sprva kot načelnika, nato kot generalnega inšpektorja. 11. oktobra 1929 je bil imenovan za *podbana*, pomočnika prvega bana Dravske banovine dr. Dušana Serneca.⁵ Po njegovem odstopu

¹ V besedilu jih kot skupino največkrat imenujemo begunce.

² SI AS 1931 RSNZ SRS, ZA-322, 1, 049.

³ Zavzemal se je za razvoj kmetijstva, bil je član Društva kmetijskih strokovnjakov. Sam je leta 1933 kupil posestvo Na Klancu pri Dobrni, kjer je imel svoj vinograd in sadovnjak. O njegovem delu na Ptuj v težkih razmerah med 1. svetovno vojno in po njej več v Šuligoj, Ljubica: *Socialna in narodnoobrambna gibanja na ptujskem med vojnama*: doktorska disertacija, 1989.

⁴ MGML, 510:LJU;0063179, str. 12.

⁵ MGML 510:lju;0063177: Dopis Kraljevska banska uprava dravske banovine Pirkmajerju, da je bil z ukazom Njegovega Veličanstva kralja 12. 11. 1929 postavljen za pomočnika bana.

Zahvalna Diploma Odbora učiteljev kmetijsko nadaljevalnega šolstva in Odbora učiteljic gospodinjstvo-nadaljevalnih šol (1935). MGML 510:LJU;0066520 (Foto Blaž Gutman).

je ostal pomočnik še pod banom dr. Markom Marušičem vse do *izsiljene* upokojitve leta 1935.⁶

Kot pravnika sta ga zanimali predvsem ustava in splošna državna uprava, kot izredni profesor na Pravni fakulteti Univerze kralja Aleksandra v Ljubljani je predaval v študijskih letih 1931/1935: vodil je seminar *Notranja uprava Kraljevine Jugoslavije* ter seminar s praktičnimi vajami *Zakon o občinah*.⁷ Bil je tudi predsednik komisije za t. i. tretji državni izpit na Juridični fakulteti.

Bil je politično aktiven, pred 2. svetovno vojno in med njo je sodeloval z liberalnimi politiki. Med drugim je bil član izvršnega odbora in predsednik oblastnega odbora Jadranske straže⁸ za Slovenijo ter podpredsednik banovinskega odbora

6 MGML 510:LJU;00 63176, 63180, 63178: obvestila o upokojitvi je dobil 25. 9. 1935 od bana. SI AS 1931 RSNZ SRS, AZ-311, 1, 022: obveščevalec je v njegovem dosjeju zapisal: »Na tem mestu je ostal do leta 1936, ko ga je Natlačen predlagal za premostitev v Beograd, a se je Pirkmajer raje upokojil.«; <https://www.britannica.com/biography/Milan-Stojadinovic>, 3. 3. 2022. Milan Stojadinović se je politično navezoval predvsem na Italijo, Nemčijo in Bolgarijo.

7 Za podatke se zahvaljujem gospe Tatjani Dekleva, samostojni svetovalki na univerzi, Arhivsko muzejska služba univerze, el. sporočilo 8. 3. 2022.

8 Jadranska straža: predvsem usmerjena v obrambo države in zaščito nacionalnega interesa na morju. *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28476>, 28. 2. 2022; Pirnat, Vinko, Otmar Pirkmajer: Učiteljstvo in *Jadranska straža*, Učiteljski tovariš, 1939 (dlib).

ra Jugoslovanske narodne stranke (JNS) v Ljubljani. Opravljaj je visoke upravne funkcije v različnih liberalnih gospodarskih ustanovah (npr. Narodna tiskarna, koncern Jutro, Tiskovna zadruga Napredni tisk, Pivovarna Union in u. o. Gospodarske družbe).⁹ Leta 1944 je vodil pogovore JNS s Slovensko ljudsko stranko o sestavi skupnega narodnega predstavništva, odločno se je zavzemal za podpis sporazuma Tito-Šubašić.¹⁰

Zaradi nesodelovanja, tako z italijanskim kot nemškim okupatorjem, pa tudi kot liberalnega politika, so ga Nemci konec oktobra 1944 zaprli v ljubljanske zapore, nato pa v začetku marca 1945 internirali v koncentracijsko taborišče Dachau.¹¹ Kot zapornik je moral čistiti bombne jame na poljih okoli Dachaua, odtegovali so mu hrano, rdeč trikotnik na zaporniški uniformi pa je pomenil, da je bil politični zapornik. Zbolel je za tifusom in se po osvoboditvi taborišča zdravil v ameriški vojaški bolnišnici v Münchnu.¹²

Po bolezni je 8. julija 1945 izpolnil obrazec *Military Government of Germany, Concentration Camp Inmates Questionnaire* koncentracijskega taborišča Dachau. Potem ko je dobil odpustnico po karanteni po tifusu,¹³ se je nameraval prek Innsbrucka, Bolzana, Merana in Trsta vrniti v Ljubljano, toda oslabeledost po bolezni mu ni dovoljevala, da bi se vrnil v domovino. O njegovi bolezni so pričali sojetniki iz Dachaua.

Ostal je v Nemčiji, do decembra 1945 nimamo poročil, kaj se je z njim dogajalo, obveščen pa je bil o izrednih dogodkih v domovini, saj so zoper njega pripravljali proces. 8. junija 1946 je iz Dachaua naslovil pismo na predsednika SNOS in razložil svoje medvojno delovanje.¹⁴ Pričakoval je, da bo njegova argumentacija, da ni sodeloval z okupatorji, sprejeta, saj mu je žena še 17. junija pisala, da ga pričakuje.¹⁵

Toda Izredno vojaško sodišče mu je 14. julija 1945 sodilo kot članu Gospodarskega društva in članu upravnega sveta Kreditnega zavoda. Sodišče se je skliceva-

⁹ Enciklopedija Slovenije 8, str. 353.

¹⁰ MGML 510:LJU;0066483.

¹¹ Po Mojca Plestenjak, *Družina Pirkmajer. Gradivo dediščine Marjetice Kregar Pirkmajer*. Osebnosti, Ljubljana, 2016, mednaslov Oče Otmar – naš opapaček, brez paginacije. S konvojem so ga 28. 2. odpeljali, v Dachau prišel 3. 3. 1945.

¹² SI AS 1931 RSNZ SRS, ZA-322, 1, 070: obveščevalec je menil, da je bil eden redkih petdesetletnikov, ki je bolezen preživel. Kasneje naj bi zbolel tudi za vnetjem rebrne mreže, pleuritisom.

¹³ MGML, 510:LJU;0063172: na tiskanem obrazcu je prečrtan stavek *The above listed internee (s) are (is) to be turned over to their (his) Government for repatriation*.

¹⁴ MGML, 510:LJU;000066470; 510:LJU;0066472 ; 510:LJU;0066471; 510:LJU;000066472, 66473; da se je na Miklošičevi 16 v stanovanju Pirkmajerja skrival arhitekt Ravnikar, potrjuje tudi dokument SI AS 1931 RSNZ SRS, ZA-322, 1, 070.

¹⁵ MGML, 510:LJU;0066469.

Pirkmajer pred obnovljenimi barakami v Dachauu, 1946. MGML, 510:LJU;0066539 (Foto Blaž Gutman).

lo na članek Radia London o tem, kdo je vojni zločinec.¹⁶ Kljub posredovanju žene Marije in priloženih pisnih izjav sojetnikov v Dachauu ter aktivistov Osvobodilne fronte o njegovem delu med vojno¹⁷ je bil v skupini najteže obsojenih.¹⁸ Nato je bil še pred sodiščem narodne časti v Ljubljani 3. avgusta 1945 obsojen zaradi

16 16 MGML, 510:LJU:0066498 Slovenski poročevalec, 15. 7. 1945, Tudi ti so krivi naših žrtev. Povzetek po Radio London o vojnih zločincih, str. 7: »Zavezniške oblasti, ki so odgovorne za to, da bodo kaznovani vojni zločinci, se dobro zavedajo, da brez prostovoljne podpore voditeljev nemške industrije in finančnikov nacionalno socialistični režim nikdar ne bi mogel izvesti svojih načrtov in za izvedbo načrtov dobiti vseh sredstev, katere je potreboval za napadalno vojno. Zato pravilno štejejo podpornike teh načrtov med vojne zločince.«

17 Tu je že navedeno sodelovanje z OF. Ohranjeni so tipkopisi prič, ki potrjujejo navedke Otmarja in žene. MGML, 510:LJU:0066189; Drago Supančič; MGML 510:LJU:0066486: dr. Božidar Lavrič, Janez Lukanc, Sonja Flašj, ing. Edvard Ravnikar, Drago Supančič. Iz pisarne kvartnega odbora OF kolodvor je sekretar Grčar Bogomir napisal, da je »tov. Pirkmajer Marija ... politično neoporečna.«; MGML, 510:LJU:0066487. Finžgar piše v *Leta mojega popotovanja*, str. 432s, kako je bilo sto slovenskih izobražencev izbranih za usmrnitev, med njimi je bil tudi Pirkmajer: »Dne 14. oktobra 1942 sem klican na Gruppamento degli Assalti – ob štirih popoldne. ... Čakal sem pa celo uro, preden so se zganili in me povabili v sobo. Med čakanjem so prišli nekateri drugi. Dobro se spominjam bivega podbana Pirkmajerja.«

18 MGML, 510:LJU:0066498: Slovenski poročevalec, Tudi ti so krivi naših žrtev, 15. 7. 1945, str. 7; SI AS 1931 RSNZ SRS, ZA-322, 1, 022: v odsotnosti obsojen na smrt, izdan je bil tudi zahtevek za ekstradicijo, enako v SI AS, 1515, Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva, t. e. 1, ovoj 52.

sodelovanja v Knjigarni Tiskovne zadruga in Tiskovni zadrugi na 10 let izgube narodne časti, 5 let lahkega prisilnega dela in popolno zaplembo premoženja v korist države.¹⁹

Čez mesec dni je sledila pomilostitev, saj je Predsedstvo SNOS 26. avgusta 1945 pomilostilo osebe, obsojene po zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast na »5 let lahkega prisilnega dela se odpusti v celoti; 2) pravne posledice kazni narodne časti za dobo 10 let se omeje na izgubo političnih državljanskih pravic. Ostali izreki sodbe, zlasti kazen zaplembe imetja v korist države, ostanejo neizpremenjeni še nadalje v veljavi«. ²⁰ Tudi višje vojaško sodišče Jugoslovanske armade je 28. avgusta 1945 razveljavilo sodbo o izgubi narodne časti zaradi bistvenih kršitev sodnega postopka z dne 3. avgusta.²¹

Pomilostitev pa ni zadržala zaplembe premoženja, po *Odločbi* so imovino dr. Otmarja Pirkmajerja zaplenili septembra 1945 v najemniškem stanovanju na Miklošičevi ulici 16 v prisotnosti Marije Pirkmajer, obsojenčeve žene. Zaplenili so obtoženčeve obleke v vrednosti 1970 dinarjev ter denar s štirih bančnih knjižic v višini 6751 din in 1415,50 lir.²² Naslednje leto je okrajno sodišče v Ljubljani »izvzelo iz zaplembe v depotu Kreditnega zavoda v Ljubljani na ime Fedor Bojan Marjetica s stanjem 5. 10. 1945 1932,42 din, saj je denar na to knjižico vložila Marija, potem ko je bil Otmar že odpeljan v Dachau«. ²³

Sin Fedor, pravnik in član Osvobodilne fronte, je februarja 1946 opustil pravniški poklic in se posvetil gospodarjenju na Klancu, posestvu pri Dobrni, da je obdržal posestvo v družinski lasti. Z denarjem s posestva je preživel brata Bojana in sestro Marjetico ter bolešno mater, kar jim je bil edini prihodek. ²⁴

Dr. Otmar Pirkmajer je ostal v Münchnu, kjer je začel novo kariero.

UNRRA Univerza svobodna Evropa in njen prvi rektor

Med nemškimi deželami je bilo največ beguncev in razseljenih oseb na Bavarskem, ki je bila del ameriške okupacijske cone. Bili so politični outsajderji, po drugi strani pa so zlasti Američani čutili, da so jim dolžni pomagati. Najprej

19 MGML, 510:LJU;0066474, *Ljudska pravica*, 3. 8. 1945, str. 2: v. dr. Otmar Pirkmajer (in drugi) kot poslovodje 'Tiskovne zadruga d. z o. z.', in kot poslovodeči lastniki knjigarne 'Tiskovne zadruga'. V zapisu sta dve netočnosti, da je bil ban in da je neznanega bivališča. Krivili so jih, da sta knjigarna Tiskovne zadruga in Ljudska knjigarna izdajali, zalagali in prodajali fašistično literaturo, časopise in brošure, italijanske, nemške in ves tisk domačih izdajalcev.

20 MGML, 510:LJU;0066477.

21 MGML, 510:LJU;0066477; tudi SI AS 1931, RSNZ SRS, AZ-322, 2, 020: leta 1954 je obveščevalec že zapisal, da Otmar ni sodeloval z okupatorji.

22 MGML, 510:LJU; 0066476.

23 MGML, 510:LJU;0066465.

24 MGML, 510:LJU;0066467, 0066484.

so izvajali repatriacijo, po izračunih jih je od začetka maja do zgodnje jeseni 1945 približno 33 tisoč na dan v konvojih odpotovalo domov, a v Nemčiji jih je ostalo še okoli 1,2 milijona.²⁵ Problem beguncev v Nemčiji je ostajal bolj ali manj v Zahodni okupacijski coni, v sovjetskem delu so vztrajali pri repatriaciji.

V prvem povojnem letu je bila v Münchnu ustanovljena edinstvena povojna izobraževalna ustanova: UNRRA univerza Svobodna Evropa²⁶ s sedežem v Nemškem muzeju znanosti in tehnologije, na kratko *Deutsches Museum*. Na univerzi so študirali nemški begunci in razseljene osebe, muzej je postal središče akademskega razmišljanja razseljenih oseb.²⁷

Programsko so začeli delati z jezikovnimi tečaji in s posameznimi predavanji poleti 1945, uradno so jo odprli 17. februarja 1946. Zaznamovala in odlikovala jo je večnarodna pripadnost, združevala pa sta jo (tedaj še) mednarodni etos in povezanost ljudi v skupni usodi. Izobraževanje je postalo osnovna vrednota, želeli so obnoviti višje šolanje intelektualcev po vojni. Največ je štela nekaj več kot dva tisoč študentov, ki so prihajali iz osemindvajsetih evropskih držav, večina iz Ukrajine, Poljske, Litve, Sovjetske zveze,²⁸ Latvije, močno skupnost so predstavljali Judi. Predavanja so potekala v angleškem jeziku, profesorski zbor z docenti je štel okoli 150 oseb. Po posebnem programu so mlajši lahko op-

Otmar Pirkmajer, 1961.
MGML, 510;LJU;0066493
(Foto Blaž Gutman).

-
- 25 Tudi s tega vidika je pomenilo to popoln neuspeh nacionalsocializma po čisti, arijski rasi: ostajali so Judi, močna je bila penetracija Slovanov v Nemčijo, bili so skupina, na kateri so odgovorni zagovarjali transnacionalizem in s kozmopolitizmom skušali ubežati nacionalsocializmu.
- 26 Uprava Združenih narodov za pomoč in rehabilitacijo je bila ustanovljena na konferenci 44 držav v Beli hiši 9. novembra 1943. Njena naloga je bila zagotoviti gospodarsko pomoč evropskim narodom po 2. svetovni vojni ter repatriacijo in pomoč beguncem, ki bi prišli pod zavezniški nadzor.
- 27 O ustanovitvi univerze povzemamo po Anna Holian, *Displacement and post-war reconstruction of education*, str. 167–195.
- 28 Število beguncev in njihov pomen se kaže v naslovu fonda BayHStA München, v zbirki Ministerialrat, *Zdarek: Über 250 000 Sowjetzonen-Flüchtlinge im Jahre 1955*, več kot 250 tisoč beguncev v sovjetski coni leta 1955.

ravili maturitetni izpit.²⁹ Slušateljica Nina Bschorr se je spominjala: »*Wir wollten so gerne lernen ...* Tako zelo smo se želeli učiti ...«³⁰

Oktobra 1945 je bila ideja o univerzi izdelana, domnevamo, da je že pri za-
snovi sodeloval dr. Pirkmajer, saj se je spoprijateljil s poveljnikom 3. ameriške
armade, generalom Lucianom Kingom Truscotom. O tem beremo v poročilu ju-
goslovanskega obveščevalca leta 1954, ko je (delno netočno) zapisal: »*Ko je pri-
šel iz Dachaua in ker se je že seznanil z Amerikanci, med katerimi ga je posebno
vzljubil nek ameriški general, je prišel – po predlogu tega ameriškega generala – na
univerzo, ki se je ustanovila v Strassburgu.*«³¹

Direktorica je postala Halina Gaszynska, častnica poljsko-ameriškega rodu,
za prvega rektorja je bil soglasno izvoljen³² dr. Otmar Pirkmajer, slovenski prav-
nik in preživel taboriščnik, potem ko so več ruskih kandidatov zavrnil kot poli-
tično neprimerne.

Namen in cilj univerze UNRRA sta bila, da »*bo pokazala študentom njihovo
pot h kritičnemu opazovanju in da bi gojili čut za realnost, ne da bi podcenjevali
idealizem*«. ³³ V razbitem povojnem svetu, materialno in duhovno, naj bi univerza
predstavljala vrnitev humanistične etike, človek naj bi spet postal središče sodob-
nih vrednot, predvsem pa bi znova vzpostavili varovanje človekovih pravic – *cre-
do* univerze so bile ključne misli iz nastopnega govora prvega rektorja.³⁴ Osvetlju-
je povojno kulturno in izobraževalno reformo v Nemčiji, Evropi in mednarodnih
razsežnostih. Upanje, da bi bila to stalna univerza, se je hitro razblinilo. Predsta-
vljala pa je pomembno poglavje v zgodovini evropskega in mednarodnega izo-
braževanja, saj je bila edini povojni mednarodni realiziran izobraževalni projekt.

Univerzi so začasno finančno pomoč potrdili UNRRA in Američani, *the
Americans*. Ustanovili so devet fakultet za: filozofijo, pravo, ekonomijo, naravo-
slovje, medicino, veterino, strojništvo, gradbeništvo in kmetijstvo z gozdarstvom;
za filozofsko in teološko fakulteto niso našli primerne profesorskega kadra.³⁵
Večina profesorjev je bila izobražena v srednji Evropi, tudi same razseljene osebe,

29 Juliane Wetzel, United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), publikirani
am 25. 6. 2012; in: Historisches Lexikon Bayerns, URL: [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/United_Nations_Relief_and_Rehabilitation_Administration_\(UNRRA\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/United_Nations_Relief_and_Rehabilitation_Administration_(UNRRA)), 3. 3. 2022.

30 https://www.google.com/search?q=nina+bschorr%2C+wir+wollten+alle+so+gerne+lernen&rlz=1C1GCEA_enSI836SI836&oq=nina+bschorr%2C+wir+wollten+alle+so+gerne+lernen&aqs=chrome..69157.18864j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8, 3. 3. 2022.

31 SI AS 1931 RSNZ SRS, AZ-322, 2, 020.

32 SI AS 1931 RSNZ SRS, ZA-322, 1, 071: o njem je njegov tajnik Antosiewicz dejal, da je druge visoko
prekašal v organizacijskih spretnostih in odličnem znanju nemškega jezika; Holian, Displa-
cement and post-war reconstruction of education, str. 169. Izvirnik nastopnega govora je po
zapisu dr. Thomasa Paringerja, direktorja Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, ohranjen v
United Nations – Archives and Records Management. Section, New York, USA. Dr. Paringerju
se zahvaljujem za pomoč pri odkrivanju dokumentov v Glavnem bavarskem državnem arhivu.

33 Holian, Displacement and Post-war Reconstruction of Education, str. 169.

34 *Slovar slovenskega knjižnega jezika IV*, str. 469, rektor: predstojnik univerze, vodi in predstavlja
univerzo.

35 Najverjetneje je bilo preveč različnih identitet, različnega kritičnega mišljenja in različnih vero-
izpovedi.

Dr. Otmar Pirkmajer, rektor univerze UNRRA v Deutsches Museum (Wikipedia).

člani odporiških gibanj in bivši taboriščniki. Med njimi je bilo največ Sovjetov (31 %) ter Ukrajincev (23 %).³⁶ Skušali so poenotiti univerzitetna načela profesorjev iz različnih držav. Univerza UNRRA je promovirala medkulturno znanje in univerzalne vrednote, ki bi ustvarile novo mednarodno elito. Večja intelektualna zrelost posameznikov bi vodila k višji stopnji družbene odgovornosti.

22. decembra 1945 je dr. Otmar Pirkmajer izpolnil obrazec *UNRRA University Munich Rectorate* za sprejem za profesorja na to univerzo. Vlogi je moral dodati priloge: vprašalnik Vojaške uprave Nemčije, *curriculum vitae* in potrdila oziroma diplome. Naslov njegovega bivališča je bil sprva naveden *Dachau, Augsburgerstrasse*,³⁷ kar pa je prečrtal in zapisal *Mariannenpl.* Izpolnil je še obrazec *Military Government of Germany*.³⁸ Potrebna potrdila o izobrazbi je prejel z univerze v Gradcu, kjer je diplomiral in leta 1912 tudi doktoriral.

³⁶ Holian, *Displacement and post-war reconstruction of education*, str. 174: Sovjeti so bili nekoliko problematični, saj so bili eni razseljeni zaradi boljševističnega režima, drugi pa zaradi 2. svetovne vojne.

³⁷ Razseljene osebe in begunci so v Nemčiji živeli v obnovljenih barakah bivših taborišč.

³⁸ BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

Na zasedanju 10. januarja 1946 ga je senat univerze UNRRA izvolil na mesto izrednega profesorja za upravno pravo na Pravni fakulteti te univerze. Imel je štirinajstdnevni rok za akademsko prisego.³⁹

Na rektorat univerze je pisal 21. januarja 1946 in se zahvalil za potrditev profesure ter obljubil, da bo po vseh svojih močeh pomagal postaviti univerzo. Natančneje je opisal svoje strokovno izpopolnjevanje: po študiju je bil v Nemčiji in na Češkoslovaškem (razpravljaj o državni upravi v slovanskih državah), na univerzi v Berlinu je opravil izpite za višjega upravnega uradnika. Omenil je službe od Ptuja do imenovanja za velikega župana mariborske oblasti,⁴⁰ opisal je svoje delo pravnika/uradnika v Kraljevini Jugoslaviji, kjer je na prošnjo jugoslovanske vlade reformiral državno upravo; napisal je več knjig, predlagal številne nove zakone itn.⁴¹ Iz ohranjenega pisma ni razvidno, ali je bila to vloga za prevzem rektorskega položaja, ker pa je zelo natančno opisal svojo karierno pot, lahko to domnevamo. Tudi zato, ker je 22. januarja 1946 znova izpolnil vprašalnik okupacijskih oblasti *Military Government of Germany, Fragebogen*. Odgovoriti je moral na številna vprašanja o morebitnem predvojnem sodelovanju v pronemških zvezah, odborih, klubih itn. Za morebitno sodelovanje z nacistično Nemčijo je moral odgovoriti na 54 vprašanj, npr.: ali je bil kdaj član nemške lovske zveze, je bil včlanjen v nemški Rdeči križ, sodeloval z Inštitutom za judovska vprašanja, v nemški strelski zvezi, v Državni akademiji za rasna vprašanja itn. Potrdil je, da kot član jugoslovanske vlade in nato uradnik na banovini ni nikoli sodeloval z Nemci, na noben način. Poudaril je, da je bil prisilno upokojen leta 1935, ko je položaj predsednika vlade prevzel dr. Milan Stojadinović.⁴²

Njegova kariera na univerzi UNRRA je bila strma: 10. januarja je postal izredni profesor, 5. februarja 1946 je bil izvoljen v rednega profesorja, 9. februarja pa ga je senat izvolil za rektorja.⁴³ Kot novi rektor je še isti dan nagovoril profesorski kolegij: *Zahteval je strogo disciplino za profesorje in študente, da ne bi sčasoma prevladali nezdravi odnosi, še posebej, ker je imela univerza značaj internata in je bil stik med študenti in profesorji tesen. Pametno je treba izkoristiti vse materialne žrtve in študijski čas plodno izkoristiti. Zahvalil se je zaslužnim za ustanovitev univerze, še naprej je računal na pomoč, v prvi vrsti na ameriško vojsko in poveljnika 3. armade generala Truscota. Upal je, da bo ustanova skupen otrok vseh, in menil, da morajo biti srečni, da lahko spet delajo v akademskem poklicu. Zaključil je: Ne samo slediti k visokim študijskim ciljem, ki bodo študente pripravili na življenje in poklic, predvsem jih naučiti, da bodo postali nosilci resnice in humanizma z zdravim občutkom za pravičnost. Omenil je: Vsi so bili oropani neprecenljivih dobrin, izgubili so domovino, tudi zato si pravkar na novo pridobljenega upanja ne bodo pustili vzeti. Toda računati so morali na dano situacijo in si svet narediti*

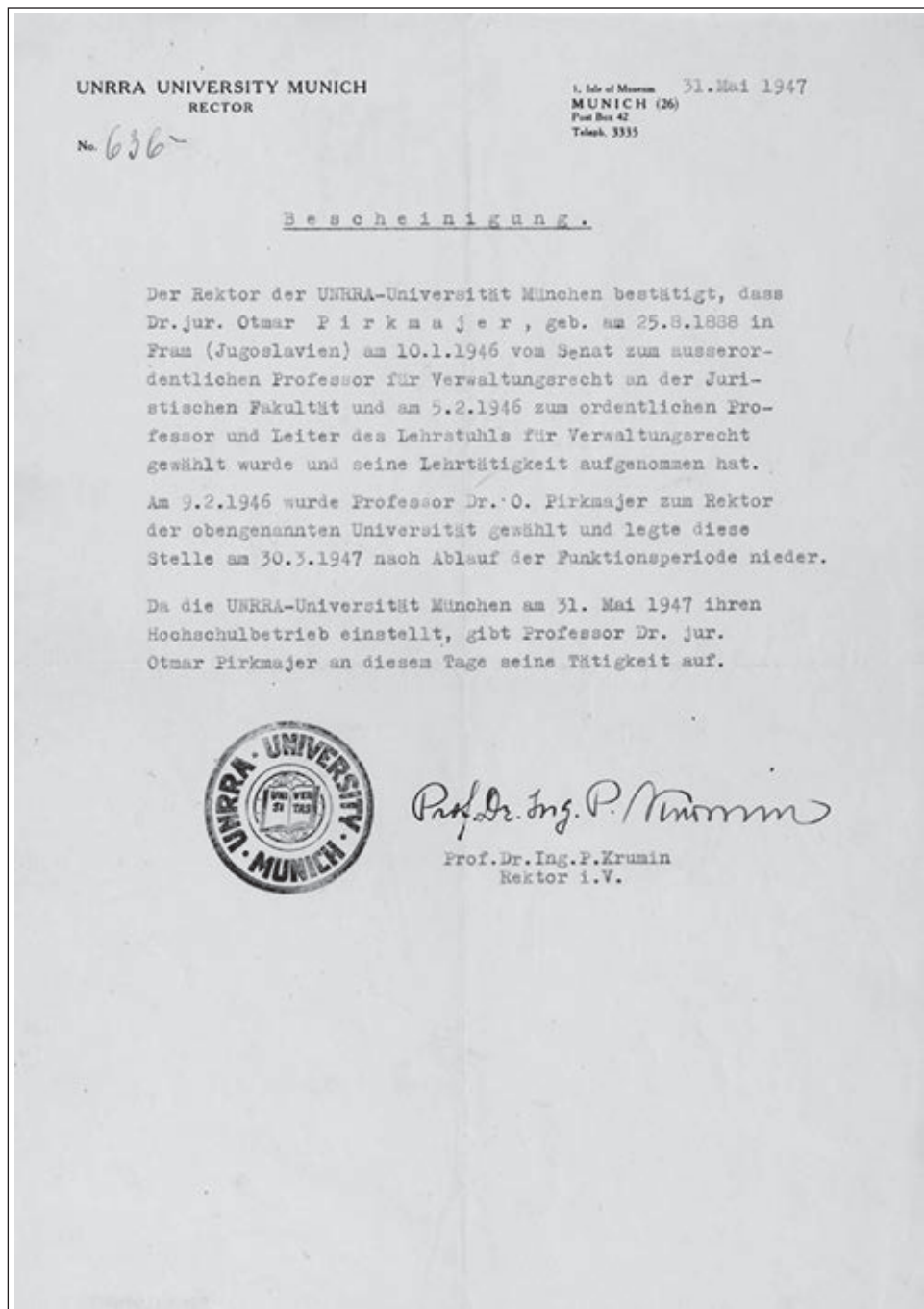
39 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

40 MGML 510:LJU;0063179, Ministarstvo Unutrašnjih Dela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Službenički list dr. Pirkmajer Otmar, Veliki župan, brez datacije, izpolnjen v Mariboru.

41 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

42 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

43 MGML 510:LJU;0063173: potrdilo je izdal začasni prorektor prof. Krumin 31. maja 1947.

Potrdilo o Pirkmajerjevi karieri na univerzi UNRRA, 1947. MGM, 510:LJU;0063173
(Foto Blaž Gutman).

za domovino. Profesorji bi morali študentom ob vsaki priliki poudarjati ta dejstva in imeti pred seboj visoke cilje univerze. Z visokošolskim študijem so vzgajali ne le za poklic, ampak tudi za nosilce ideje o resnici, humanosti ter v srečne osebnosti z zdravim občutkom za pravico.⁴⁴ S podobnimi mislimi je uradno odprl UNRRA univerzo Svobodna Evropa v inavguralnem nastopu 16. februarja.⁴⁵

Nato so sledili presenetljivi dogodki

3. maja 1946 ga je aretirala ameriška vojska in ga pridržala v zapor v Dachau. O pridržanju/aretaciji izvemo posredno, iz pisma direktorice univerze UNRRA Gaszynske 28. maja 1946. Pisala je poveljujočemu generalu 3. ameriške armade generalpolkovniku Geoffreyu Keyesu (poveljstvo nasledil po gen. Truscotu), da je rektorja Pirkmajerja pridržala, *detained*, ameriška protiobveščevalna služba, *Counter intelligence Corps, C.I.C.* Sopodpisane, prorektorja prof. Mitinsky, člane senata, profesorski zbor, študente in upravo univerze je skrbelo, da bi poveljstvo Pirkmajerja predalo Titovi vladi, zaradi velikih političnih razlik med njim in vlado v domovini. Omenili so, da po osvoboditvi iz Dachaua ni več politično deloval, da se je povsem posvetil delu na univerzi UNRRA.⁴⁶

Razna telesa v okupacijski upravi (revizijska komisija, protiobveščevalna služba in služba za študijske zadeve) so obvezno morala pregledati vse dokumente kandidatov za profesorje, rektorja in dekane pred potrditvijo. Res je tudi, da se je Pirkmajer več tednov zdravil v ameriški bolnišnici in tu pridobil odločilna znanstva. A kako bi mogli spregledati, da je bil v domovini obsojen kot nacifašistični kolaborant?⁴⁷ Služba državne varnosti pa omenja drug možen povod za aretacijo: »Ta univerza je obstajala samo dve leti. Tedaj bi moral priti Pirkmajer na monakovsko univerzo. Na monakovski univerzi so ga pa enkrat aretirali in sicer je prišel na dan tisti očitek, da je komunist. Pravi, da je bilo to zelo hudo, ker se je vlekle dolgo časa. Amerikanci so natančno preiskovali njegovo življenje in pri tistem razgovoru je sam osebno dokazal, pa tudi tak vtis so pri njem dobili, da so to samo intrige. Za njegovo izpustitev so prosili tudi profesorji iz univerze in tako je Pirkmajer bil rešen vseh težav.«⁴⁸

Anna Holian, ki je v svoji disertaciji obdelala univerzo UNRRA, aretacije sploh ne omenja. Morda so tudi politične spremembe botrovale aretaciji, saj je bilo stališče UNRRA za Jugoslavijo (in Poljsko) razklano – morali so se odločati

44 BayHStA, UNRRA-Universität, 289.

45 Holian, *Displacement and post-war reconstruction of education*, str. 178.

46 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

47 SI AS 1931 RSNZ SRS, AZ-322, 1, 071: »Po procesu proti dr. Pirkmajerju v zvezi s skupino Kreditnega zavoda, so oblasti FLRJ pokrenile pri zasedbenih oblasteh v Nemčiji izročitveni postopek. Bil je nato dejansko zaprt, dokler niso Angleži izvedli preiskave.«

48 SI AS 1931 RSNZ SRS, AZ-322, 2, 20: poročilo jugoslovanskega obveščevalca Službe državne varnosti leta 1954.

med pomočjo ljudem in povečanim pritiskom Združenih držav Amerike, da ne bi pomagali komunistom.⁴⁹

V arhivu UNRRA je ohranjenih še nekaj presenetljivih dokumentov.

Dobra dva meseca po aretaciji, 8. julija 1946, je datirano potrdilo, da je *Review Committee* na univerzi UNRRA na osnovi osebnih dokumentov potrdila, da je Pirkmajer kot redni profesor zmožen predavati. Podpisali so se direktorica Gaszynska, prorektor Mitinsky, profesor Aleksander Bilimović,⁵⁰ dekan Pravne fakultete, in Proch, tajnik univerze UNRRA.⁵¹

Čeprav je junija 1946 direktorica začela postopek za izvolitev novega rektorja, so bile volitve prestavljene brez navedbe razloga.⁵² Spet je direktorica Gaszynska 3. septembra 1946 pisala senatu univerze, da bodo izvedli volitve po navodilih sedeža UNRRA, glede na dolgo odsotnost in bolezen(?) rektorja Pirkmajerja.⁵³ Toda 10. septembra je senat obvestila, da ima napol uradne informacije o oprostitvi rektorja Pirkmajerja, zato je spet umaknila predlog za volitve.⁵⁴

Kaj se je pravzaprav dogajalo? Pirkmajer je 7. oktobra 1946 pisal direktorici Gaszynski na uradni pisemski ovojnici *Prisoner of War*, z naslova *Prof. dr. Otmar Pirkmajer, 13 b Dachau, PWE 29, Bu I., Germany*, zelo osebno pismo.⁵⁵ Prosil je, da mu »posveti nekaj pomoči, saj se mora najti pot, da doseže pravico in da bo osvobojen te nemogoče situacije, ki traja že pol leta. ... Mar res ni vzvoda, da bi se takšna očitna krivica odpravila? Naj govori s svojimi prijatelji in z njegovim odvetnikom, da se zadeva pospeši. Moji živci so povsem na koncu.«⁵⁶ Obenem pa ni navedel vzroka za pridržanje.

Nato spet preseneti pismo dekana Bilimoviča z dne 17. oktobra 1946, ki ga je naslovil na rektorat univerze. »Glede na statut in fakultetni red, ima Pravna fakulteta dva organa, fakultetni svet in zbor fakultete.« Med člane fakultetnega sveta

49 Bundy, Amanda Melaine, There was a man in UNRRA. https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_olink/1/1501/10?clear=10&pio_accession_num=osu1492608585636304, 2. 3. 2022

50 MGML 510:LJU;0063170: na *Seznamu predavanj na univerzi kralja Aleksandra I. v Ljubljani za zimski semester 1940/1941* najdemo prof dr. Aleksandra Bilimoviča kot rednega profesorja, na Juridični fakulteti je predaval Narodno gospodarstvo in vodil seminar (1920–1945). Profesorja Bilimoviča omenja tudi dokument SI AS 1931 RSNZ, SRS, ZA-322, 1, 071 kot ruskega emigranta, ki je prebežal v Ljubljano. <https://www.pf.uni-lj.si/fakulteta/katedre/katedra-za-pravnoekonomske-znanosti/>: Bilimoviča, Ukrajince po rodu, ki je doktoriral v Petrogradu, je zelo cenil dr. Aleksander Bajt. Potem ko je emigriral v ZDA je bil zelo blizu vrhu svetovne ekonomske misli, sodeloval je s slovitim ekonomistom J. M. Keynesom iz Velike Britanije. SI AS 1391 RSNZ SRS, AZ-322, 1, 022; prof. dr. Simič s Pravne fakultete iz Ljubljane je v elektronskem sporočilu 18. marca 2022 zapisal, da je dr. Bilimović emigriral v ZDA, kjer je bilo njegovo delo opazno, saj je oral ledino s predmetom ekonomske vede za pravnike.

51 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

52 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

53 BayHStA, UNRRA-Universität, 289: morda depresija ob dogodkih, nekaj poročil je o njegovi zagrenjenosti in postaranosti, npr. SI AS 1931 RSNZ SRS, ZA-322, 1, 071.

54 58 BayHStA, UNRRA-Universität, 289: volili so redni, izredni, zaslužni in honorarni profesorji, docenti, po trije predstavniki asistentov in študentov, skupaj 52 upravičencev.

55 Kar nič ne pomeni, najverjetneje je tam stanoval.

56 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

našteje 5 profesorjev: *Bilimović, Iwantzow, Pirkmajer, Popović in Studynsky*. Vsi so upravičeni do glasovanja, *Stimmungsberechtigt*.⁵⁷ Očitno Pirkmajer ni izgubil mesta profesorja na Pravni fakulteti!

Iz Dachaua se je drugič vrnil 4. februarja 1947.

Do 18. marca 1947 ni ohranjenih/dostopnih dokumentov o dogodkih na rektoratu. Tega dne je Pirkmajer ponudil svoj odstop z mesta rektorja, kar pomeni, da je navkljub vsemu to delo opravljal. Odpoved je napisal na uradnem pisemskem papirju *UNRRA University Munich*, Rector in ga naslovil na senat univerze: »Moj položaj rektorja se je skoraj iztekel, jaz iz osebnih razlogov ne bi mogel več opravljati funkcije rektorja, zato odstopam s tega položaja.« Izrazil je zahvalo senatu, s katerim je dobro sodeloval in imel njegovo polno zaupanje. Želel je, da bi ga ohranili v dobrem spominu.⁵⁸

15. aprila 1947 je senat z obžalovanjem obravnaval in sprejel njegov odstop. Zahvalili so se mu za vse dosežke in napore.⁵⁹ Senat je 31. aprila v zapisniku podal izvleček zasedanja, kjer je bilo poleg prorektorja prisotnih še 9 profesorjev, na dnevnem redu je bila le točka o odstopu rektorja Pirkmajerja. Tudi takrat so zapisali, da je odstopil zaradi osebnih razlogov.⁶⁰ Tako je 1. maja 1947 odložil funkcijo rektorja, katere mandat je trajal eno leto!⁶¹ 24. maja 1947 je moral dekan prof. Bilimović računovodstvu univerze v treh točkah obrazložiti, zakaj je Pirkmajerju pripadala tudi aprilski plača.⁶²

31. maja 1947 so izvolili novega rektorja,⁶³ a mandat UNRRA se je že iztekal (junij 1947), začeli so zapirati univerzo, saj ni bilo več zagotovljenih finančnih sredstev za njeno vzdrževanje. Ko je UNRRA decembra 1946 napovedala umik pomoči univerzi, so študenti začeli gladovno stavkati. Zaprtje so odložili do konca maja 1947. Začel se je tudi politični spopad s Sovjetsko zvezo (hladna vojna, železna zavesa). Septembra 1948 so se dokončno vdali, univerze UNRRA ni bilo več mogoče oživiti.⁶⁴

Po ukinitvi univerze so njeni izobraženci in študenti nenadoma postali problem. Mnogi so nadaljevali študij na nemških univerzah, veliko jih je odšlo v ZDA, Kanado, Izrael in druge države. Lahko so izbirali med repatriacijo ali naselitvijo v Nemčiji. V Združenih državah Amerike so se že branili zaposlovanja di-

57 BayHStA, UNRRA-Universität, 289.

58 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

59 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

60 BayHStA, UNRRA-Universität, 829.

61 BayHStA, UNRRA-Universität, 50.

62 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

63 BayHStA, UNRRA-Universität, 824.

64 Holian, str. 176–177; iz ocene knjige Georga Woodbridga, glavnega zgodovinarja UNRRA. An experiment in International welfare planning, in: *The Journal of Politics* 7 (1945), 1–24. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/638179>, 3. 3. 2022: Zanimiva je njegova ocena, da je bila že tedaj pogosta prisotna kritika, da je UNRRA bolj kot mednarodna predvsem angloameriška ustanova.

plomiranih zdravnikov in zobozdravnikov z univerze UNRRA. Leta 1950 je bilo še okoli 26.000 izobražencev iz vrst razseljenih oseb, ki niso vedeli, ne kod ne kam, postali so pozabljene elite. Zgodovinarica Laura Hilton jih je imenovala *prisoners of peace*, ujetnike miru.⁶⁵

Boj za zaščito beguncev

UNRRA je ustanovila svojo naslednico, Mednarodno organizacijo za begunce, IRO, *International Refugee Organization*.⁶⁶ Ta jim je pomagala na različne načine, niso pa jih več izobraževali (preveč intelektualnega proletariata, saj že izobraženih ni bilo mogoče zaposliti).

Otmaj Pirkmajer ni imel težav pri novi zaposlitvi. Popolnoma se je posvetil pomoči beguncem in razseljenim osebam. V *International Refugee Organisation*, IRO, v poveljstvu ameriške okupacijske cone (*US Zone Hqs.*) je postal častnik za zvezo z nacionalnimi odbori (*National Committees*). V začetku leta 1951 je bil postavljen Visoki komisariat za begunce, ki je imel nalogo, da uzakoni rešitev za begunce. Sodelovale so še druge mednarodne organizacije, nacionalni odbori in prostovoljne organizacije, npr. Katoliška cerkev, združenje evangeličanskih društev, judovske organizacije, kvekerji (Quakers), Society of friends, Mednarodni Rdeči križ itn.

Pirkmajer je postal pooblaščenec visokega komisarja Združenih narodov za nenemške begunce v Zvezni republiki Nemčiji. Boril se je za priznanje in uzakonitev statusa beguncev.⁶⁷

V Komisiji za zaščito premoženjskih interesov nenemških beguncev je svetoval *po nacizmu preganjanim beguncem*.⁶⁸ Leta 1950 je bil že v Bad Kissingenu, kasneje pa je v svoji pravni pisarni v Münchnu pomagal beguncem.⁶⁹ Bil je med idejnimi ustanovitelji banke *Vertriebenen Bank*, *Expellee Bank* in je sedel v njenem upravnem odboru s sedežem v Bad Godesbergu. Banka je podpirala begunce, da bi si zagotovili eksistenco. Sčasoma je zagotavljala kredite za gradnjo hiš in nakup stanovanj.⁷⁰

65 Hilton, *Prisoners of Peace: Rebuilding Community, Identity and Nationality in Displaced Persons Camps in Germany, 1945–1952*, Ohio state University 2001. https://www.google.com/search?q=laura+j.+Hilton%2C+prisoners+of+peace&rlz=1C1GCEA_enSI836SI836&oq=laura+j.+Hilton%2C+prisoners+of+peace&aqs=chrome..69i57j11647j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8, 3. 3. 2022

66 IRO – Mednarodna begunska organizacija, specializirana agencija pri Združenih narodih, ustanovljena marca 1946 na generalni skupščini ZN. Delovala do 31. 1. 1952. <https://www.britannica.com/topic/International-Refugee-Organization-historical-UN-agency>, 28. 1. 2022.

67 Edo Pirkmajer <https://www.dnevnik.si/312935>, 10. 6. 2021.

68 MGML, 510:LJU;0066483.

69 MGML, 510:LJU;0066499.

70 SI AS 1931 RSNZ SRS; AZ-322, 1, 0208, 047-050.

Najverjetneje februarja 1953 je vložil prošnjo na *Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultur*, da se mu prizna tuja akademska stopnja po zveznem zakonu o razseljenih tujcih. Naziv »dr. jur.« si je pridobil leta 1912 v Gradcu, zato ga je lahko uporabljal tudi na Bavarskem.⁷¹ Isti urad mu je zavrnil naziv profesorja, saj bi kot nekdanji docent na univerzi UNRRA lahko imel le naziv predavatelj oziroma visokošolski predavatelj, *Lehrer* ali *Hochschullehrer*.⁷²

IRO je tako prevzela 716 tisoč oseb v popolno oskrbo in dodatnih 366 tisoč za zaščito njihov pravic. V krogu pomoči IRO: »Dobivali so podporo vsi begunci ne glede na ideologijo, ki so prišli v Nemčijo do leta 1945 s pogojem, da so lahko dokazali, da niso sodelovali v nacističnih ali satelitskih vojskah ali organizacijah, ki so sodelovale z nacizmom ...«⁷³ Že leta 1947 se je Pirkmajer zavzemal, da begunci ne bi smeli pristati na osebne tožbe, pač pa doseči mednarodni sporazum, kot je zapisal v memorandumu v imenu poljskih, ukrajinskih, beloruskih in drugih brezdomcev iz koncentracijskih taborišč. Iskal je formulo za povračila po drugih poteh, predvsem v internacionalizaciji – rešitev je videl in iskal v mednarodnih sporazumih in zakonih.

Zakon o ureditvi pravnega položaja brezdomcev v Zvezni republiki je Nemčija ratificirala 28. 7. 1951. Najpomembnejši člen je bil, da so po letu 1951 odgovornost za begunce prevzele države, v katerih so bili begunci. Zakon je končno stopil v veljavo leta 1954, ko so ga ratificirale tudi druge države. Ta dogovor in Statut visokega komisarja ZN za begunce sta bila pravna podlaga za reševanje stanja beguncev. A nezaupanje v Nemčijo, da bo izpolnjevala zakon, je prinesel drugi emigrantski val, večinoma v ZDA.⁷⁴

Boj za zakonodajo o beguncih

Položaj beguncev se je reševal počasi, še naprej so iskali zakonsko ureditev begunskega vprašanja. Ohranjeni so Pirkmajerjevi pregledi in delovna poročila, ki jih je predstavljal na konferencah, npr. v Helsinkih, Carigradu.

Oktober 1951 je datirano njegovo poročilo pred koncem mandata IRO. V zapisu *The displaced persons and refugees in Germany and their remaining problems after the termination of the IRO* je kot častnik za zveze z nacionalnimi odbori beguncev v IRO poveljstvu ameriške okupacijske cone⁷⁵ na petnajstih straneh opisal petletno delo.

Leta 1951 je bilo v ZRN 150 tisoč beguncev, problematiko so reševali: po UNRRA, IRO in UNHCR (*United Nation High Commissioner for Refugees*), zave-

71 MGML 510:LJU;0063175.

72 MGML 510:LJU;0063174.

73 MGML, 510:LJU;0066472 rokopis, 0066473 tipkopis: sin Fedor, poročilo o obisku očeta marca 1950.

74 SI AS 131 1931 RSNZ SRS, AZ-322, 2,009-015.

75 BayHStA, Slg-Fluechtlingwesen_99_0001-0017.

zniške sile v Nemčiji, nemška vlada v sodelovanju tudi z nacionalnimi odbori za begunce. Tudi kazensko pristojnost za begunce so zavezniške okupacijske oblasti predale nemškemu sodišču, le možnost izгона je ostajala v rokah okupacijskih oblasti po t. i. *Security Treaty* med zavezniki in Nemčijo.

Vprašanja beguncev so bila pravna, politična, socialna in kulturno integracijska. Kritična vprašanja so bila npr. regulacija izplačil državnih pokojnin, saj so bili begunci prej že zaposleni v državnih ali privatnih ustanovah, kaj s starostnimi pokojninami, zavarovanji, kako skrbeti za invalide, vdove in sirote. Rešitev je videl v vključevanju in izenačevanju beguncev z nemškimi državljani, saj so bili neprostovoljno izgnani iz domovine in so preživeli grozote vojne zaradi nacionalsocializma. Tudi nemški zvezni zakon naj bi izenačil tujce z domačim prebivalstvom. Rešitve je zapletalo sovraštvo nemškega prebivalstva do beguncev, tudi zaradi hudih kaznivih dejanj, ki so jih begunci izvršili v Nemčiji.

Pirkmajerjevo poročilo iz leta 1953⁷⁶

V Nemčiji je bilo leta 1953 še okoli 275.746 nenemških beguncev, od teh jih je okoli sto tisoč prišlo v Nemčijo po 31. juliju 1945. Niso še rešili njihovega življenjskega položaja. Ključna zahteva je bila še naprej, da naj se status begunca izenači s pravnim statusom nemških državljanov, predvsem da se jih vključi v nemški gospodarski sistem, toda obvezno bi morali izključiti germanizacijo. Švicarski ekspert dr. Lincke je izračunal, da bi potrebovali 25 milijonov dolarjev za nenemške begunce. Izračun je bil: 150 tisoč beguncev, 5000 prosilcev za kredit, vsakemu se odobri po 5000 nemških mark kredita (za skromen začetek obrti). Do konca avgusta 1952 jih je bilo 382, vsak mesec je prišlo 100 novih. Do 30. avgusta so odobrili 194 osebam kredit od 2000 do 8000 DM.

Pozablja se, da je do leta 1952 skoraj 60 tisoč beguncev še živelo v bivših koncentracijskih taboriščih, enako število pa v stanovanjih, ki so bila nedostojna za človeka. Opazna je bila težnja, da so begunce naseljevali daleč iz mestnih središč in da so jim zagotavljali najnižji možen standard. Pomembni so bili tudi psihološki vidiki – še naprej nesprejemanje beguncev in na drugi strani videnje nemških državljanov kot nacistov. Sporazumevanje je slabšalo neznanje jezika, osamljenost, dogajali so se tudi hudi zločini. Odgovorni za begunce so poudarjali pomembnost kulturnega vključevanja, izobraževanje mladih in njihovo strokovno izpopolnjevanje. Intelektualci so predstavljali posebej velik problem, bili so težko zaposljivi, samo v ameriški coni jih je bilo šest tisoč, ki niso dobili niti honorarne pomoči niti namestitve. Zapisal je tudi, da so zelo podcenjevali izobražence z vzhoda. Pirkmajer se je zavzemal za povezovanje in upravno-reorganizacijsko reformo.

76 SI AS 322-2, 043-046.

Zanimiva je primerjava Pirkmajerjevih poročil z ameriški avtorji o begun-
cih v ZRN. Raziskava razlikuje dve skupini beguncev:⁷⁷

1. begunci, *refugees*, ki so bili Nemci iz vzhodne Nemčije in vzhodnega Ber-
lina;
2. izgnanci, *expelles*, pa so bili vsi drugi begunci, predvsem iz srednje in vzhod-
ne Evrope, ki so predstavljali, pričakovano, kulturno in gospodarsko težavo
za asimilacijo.

Avtorja raziskave navajata, da jih je od oktobra 1944 do oktobra 1946 prišlo
v ZRN med devet in deset tisoč na dan. Zaradi težav s hrano in nastanitvijo so jih
usmerjali predvsem na podeželje in v majhna mesta. Največ jih je bilo na Spo-
dnjem Saškem in na Bavarskem. Prav tako sta razumela kot veliko težavo nasta-
nitev: v Nemčiji je bilo porušenih 2,2 milijona stanovanjskih enot, do leta 1950 so
jih obnovili okoli milijon. Prav tako omenjata psihološke prepreke beguncev in
odpor domačega prebivalstva, kar je precej zavrla asimilacijo.

Stanje asimilacije:

- ekonomska integracija je zelo prizadela gospodarstvo zaradi beguncev,
- *expelles* so predstavljali 17 % vsega prebivalstva, tretjina je bila brezposelna,
- poroke morda še najbolj kažejo na stopnjo asimilacije: podatek za leto 1951
kaže, da se je 57 % beguncev poročilo z domačini.

Velik uspeh dela za uzakonitev statusa beguncev se je zgodil leta 1954. V
Carigradu je Pirkmajer kot osrednji govorec sodeloval z referatom na generalnem
zasedanju *Army Emergency Reserve (AER)*, kjer so Združeni narodi dosegli med-
narodni sporazum za rešitev begunskega vprašanja. Poudaril je, da so v desetih
letih vsaj lahko blažili neizmerno bedo beguncev.⁷⁸ Sprejeli so resolucijo.

1. V veljavo je stopil mednarodni sporazum oziroma konvencija o beguncih.
Nadaljevali so se napori za polno rešitev za mednarodne begunce in brezdo-
movince; vse države, kjer so živeli begunci, so morale ratificirati konvencijo.
2. Poudarili so obvezno gospodarsko vključevanje beguncev – ključno je bilo
ustanavljanje kreditnih institutov za pomoč beguncem.
3. Begunci naj bi bili vključeni pri izdelavi predpisov in zakonov, ki se nana-
šajo na njihovo življenje. Kulturne in nacionalne posebnosti morajo dobiti
široko samoupravo.
4. Priporočala je, da so veljale enake potne olajšave kot za državljane ZRN.

77 Meyers, Mauldin, Assimilation of the expelles in the Federal Republic of Germany, str. 15–26.
(1952).

78 ZA-322-2, 017, 019.

Sklep

Svoje plodno delo je ob deseti obletnici mednarodnega problema beguncev Pirkmajer objavil v *Zur Frage der Fortentwicklung des internationalen Flüchtlingsrechts*.⁷⁹ Opisal je zgodovinski razvoj reševanja begunskega vprašanja (Roosevelt, International Committee for Refugees, ICR 1938–1947), nato je omenil leta 1943 ustanovljeno UNRRA, ki je pomagala vsem deportirancem in beguncem iz zavezniških dežel, ki so bili na osvobojenem območju, pa osebam, ki niso prihajale iz zavezniških dežel, ampak so bili žrtve. UNRRA je po koncu vojne samo v letu 1945 v Nemčiji naštel 9,62 milijona ljudi, zunaj Nemčije pa vseh skupaj 13,5 milijona. Samo iz Nemčije so repatriirali 6 milijonov 200 tisoč razseljenih oseb, iz Avstrije 870 tisoč, iz Italije skoraj 92 tisoč. Po celotni akciji je bilo repatriiranih 9 milijonov ljudi.

Nasledila jo je IRO, ki je delovala od leta 1947 do 1951 in je skrbela za 716 tisoč beguncev, tudi za begunce iz Sovjetske zveze. Italija, Nemčija in Avstrija so prevzele breme socialne pomoči za 10 milijonov tujcev.

Nato pa so ustanovili Visoki komisariat ZN za begunce 1951. V UNHCR so iskali stalno rešitev begunskega vprašanja in 28. julij 1951 v Nemčiji izdali poseben zakon, ki je prenesel skrb za begunce na tiste dežele, kjer so bili. Naslonil se je na mednarodno Konvencijo o statusu beguncev, ki je bila sprejeta julija 1950 po resoluciji Generalne skupščine Združenih narodov decembra 1950, v veljavo pa je stopila aprila 1954.⁸⁰

Viri in literatura

Viri

Muzejski viri

MGML – Muzej in galerije mesta Ljubljane

MGML, 510:LJU;0066472, 0066473, Poročilo sina Fedorja o obisku očeta, marca 1950.

MGML, 510:LJU;0063172, Vprašalnik v koncentracijskem taborišču Dachau; Potrdilo zdravnika o prebolelosti tifusa, 18. 7. 1945.

MGML, 510:LJU;0066470, Pismo, Otmar Pirkmajer predsedstvu SNOS, 8. 6. 1945.

MGML, 510:LJU;0066469, Pismo, Marija Pirkmajer možu, 17. 6. 1945.

MGML, 510:LJU;0066189, Izjava Draga Supančiča, 19. 7. 1945.

79 BayHStA, 99, 426: Flüchtlingswesen, Nr. 13 (1956) *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*: ohranjen je le prvi del prispevka, ki govori o zgodovini skrbi za mednarodne begunce.

80 https://www.unhcr.org/si/wp-content/uploads/sites/25/2017/06/1951_Convention_status_refugees-svn.pdf. 12. 10. 2022.

- MGML 510:LJU;0066486, Izjava dr. Božidarja Lavriča, Frana Finžgarja, Edvarda Ravnikarja in drugih, 18. 7. 1945.
- MGML, 510:LJU;0066477, Rešitev prisilnega dela, Sodišče slovenske narodne časti v Ljubljani, 26. 8. 1945.
- MGML, 510:LJU; 0066476, Komisijski zapisnik zaplembe na Miklošičevi 16, 10. 9. 1945.
- MGML, 510:LJU;0066464, Dopis Marije Pirkmajer o zaplembi imovine, 11. 9. 1945.
- MGML, 510:LJU;0066478, Odločba o zaplemenem postopku v Celju, 2. 10. 1945.
- MGML, 510:LJU;0066465, Odločba o delni zaplembi, 28. 8. 1945.
- MGML, 510:LJU;0066467, Odločba o sodbi, 3. 8. 1945.
- MGML, 510:LJU;0066484, Dopis Fedorja Pirkmajerja Vrhovnemu sodišču, 11. 6. 1947.
- MGML, 510:LJU;0066482, Dopis Okrajnemu sodišču v Ljubljani, 9. 3. 1946.
- MGML 510:LJU;0063179, Ministarstvo Unutrašnjih Dela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Službenički list dr. Pirkmajer Otmar, najverjetneje leta 1924.
- MGML 510:LJU;0063173, Potrdilo o karierni poti na UNRRA univerzi dr. Otmarja Pirkmajerja, 31. maja 1947.
- MGML 510:LJU;0063170, Seznam predavanj na univerzi kralja Aleksandra I. v Ljubljani za zimski semester 1940/1941.
- MGML, 510:LJU;0066483, Fedor Pirkmajer o očetu Otmarju, 28. 8. 1972.
- MGML, 510:LJU;0066499, Pismo z natisnjeno glavo pisarne Pirkmajerja v Münchnu, 4. 10. 1954.
- MGML 510:LJU;0063175, Dopis o nazivu dr. juris, 2. 2. 1953.
- MGML 510:LJU;0063174, Dopis o nazivu profesor, 16. 4. 1953.
- MGML 510:LJU;0063177, Kraljevska banska uprava dravske banovine o imenovanju za pomočnika bana, 12. 11. 1929.
- MGML 510:LJU;0063176, 63180, 63178, Obvestila o upokojitvi dr. Pirkmajerja, 25. 9., 26. 9. in 15. 10. 1935.

Arhivski viri

BAYERISHES HAUPTSTAATSARCHIV MÜNCHEN – BayHStA

UNRRA Universität, 50, Abganzszeugnisse der Lehrkräfte: Pirkmajer, Otmar.

UNRRA Universität 287, Briefwechsel des Rektors allgemein.

UNRRA Universität 289, Wahl des Rektors und der Professoren.

UNRRA Universität 824, Personalakt Pirkmajer, Otmar.

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE – AS

SI AS 1515, Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva, t.e. 1, ovoj 52: Sodišče narodne časti.

SI AS 1931 republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS), dosje dr. Otmar Pirkmajer ZA-322.

Časopisni viri

Slovenski poročevalec, 76, 15. julija 1945

Ljudska pravica, Glasilo komunistične partije Slovenije, leto VI, št. 87, Ljubljana 3. avgusta 1945.

Osebni viri

Mojca Plestenjak, Marko Pirkmajer, Fedor Pirkmajer (vnuki Otmarja Pirkmajer-ja)

Roman Knaller, Erinnerungen aus der Zeit von etwa 1949 bis 1961 in München, poslano po elektronski pošti 17. 3. 2022.

Plestenjak, Mojca: Družina Pirkmajer. Gradivo iz dediščine Marjete Kregar Pirkmajer, samozaložba, 2016.

Prof. Dr. Otmar Pirkmaier, Erinnerungen Roman Knallers aus der Zeit von etwa 1949 bis 1961 in München, 17. 3. 2022.

Literatura

Avsenek, Ivan: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana : Jugoslovanska tiskarna, 1939.

Enciklopedija Slovenije 8, Nos-Pli. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

HOLIAN, Anna: Displacement and the Post-War Reconstruction of Education: Displaced Persons at the UNRRA University of Munich, 1945–1948. *Contemporary European History*, May 2008, Vol. 17, No.2 (May, 2008), pp. 167–195. Cambridge University Press. (printed 19. 10. 2021)

HOLIAN, Anna Marta: *Between national socialism and Soviet communism: displaced persons in postwar Germany*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2015.

Spletni viri

Pirkmajer, Edo: <https://www.dnevnik.si/312935>, 10. 6. 2021.

<https://isearch.asu.edu/profile/730997>, 23. 2. 2022: Anna Holian.

Jadranska straža. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 2. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28476>>.

Bundy, Amanda Melaine: There Was a Man of UNRRA: Internationalism, Humanitarianism, and the Early Cold War in Europe, 1943–1947. https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_olink/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=0-sui492608585636304, 2. 3. 2022.

Juliane Wetzel, United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), publiziert am 25.06.2012; in: Historisches Lexikon Bayerns, URL: <[https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/United_Nations_Relief_and_Rehabilitation_Administration_\(UNRRA\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/United_Nations_Relief_and_Rehabilitation_Administration_(UNRRA))> (3. 3. 2022)

https://www.google.com/search?q=nina+bschorr%2C+wir+wollten+alle+so+gerne+lernen&rlz=1C1GCEA_enSI836SI836&oq=nina+bschorr%2C+wir+wollten+alle+so+gerne+lernen&aqs=chrome..69j57.18864j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8, 3. 3. 2022.

<https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/638179>, 3. 3. 2022.

Hilton, Laura J.: Prisoners of Peace: rebuilding Community, Identity and Nationality in Displaced Persons Camps in Germany, 1945–1952, Ohio state University 2001. <https://www.google.com/search?q=laura+J.+Hil>

ton%2C+prisoners+of+peace&rlz=1C1GCEA_enSI836SI836&oq=laura+J.+Hilton%2C+prisoners+of+peace&aqs=chrome..69i57.11647j0j7&source-id=chrome&ie=UTF-8, 3. 3. 2022.

Frizelle, G. M.: A short History of the development of The Army Emergency reserve, The Territorial Army and their Medical Services. <https://militaryhealth.bmj.com/content/jramc/100/1/16.full.pdf>. 24. 3. 2022

Meyers, P. F., W. P. Mauldin, Assimilation of the expelles in the Federal Republic of Germany. *Population Bulletin*, No.2, October 1952. department of ocial Affairs. Population Division. United nations, New York 1952, str. 15–26.

Povzetek

Dr. Otmar Pirkmajer (1888–1971) se je zapisal v zgodovino prava kot teoretik in profesor na ljubljanski univerzi, kot politik in kot humanist. Bil je politični taboriščnik iz Dachaua, ki je po prebolelem tifusu moral ostati v Münchnu, pa tudi zato, ker so ga v domovini obsodili kot kolaboranta okupatorja, a kmalu tudi pomilostili. Od jeseni 1945 je z ameriški oblastmi v Münchnu v Nemškem muzeju ustanavljal enkratno izobraževalno ustanovo UNRRA univerzo Svobodna Evropa za nenemške begunce v razdejani Evropi. Najprej je bil izvoljen za profesorja na Juridični fakulteti te univerze, nato pa še za njenega prvega rektorja. Postavil je vsebinske temelje te edinstvene izobraževalne ustanove, ki je pritegnila k sodelovanju in sporazumevanju begunce različnih narodnosti, tako profesorje kot slušatelje. Z uspehi in neuspehi je univerza pojasnjevala (in odvrčala) napetosti med begunci. S kozmopolitizmom so še naprej želeli biti boj proti nacionalsocializmu. Po zaključenem mandatu UNRRA in IRO je mnogim razseljenim osebam in beguncem kot posebni pooblaščenec Združenih narodov odpiral nove priložnosti za življenje po vojni. Izhajal je iz lastnih travmatičnih izkušenj, ko je pomagal razžaljenim in ponižanim beguncem v Zvezni republiki Nemčiji, ki so pravico in zaščito iskali v težko doseženi mednarodni zakonodaji. V Jugoslavijo se je vrnil po bolezni leta 1963.

Pred 2. svetovno vojno in po njej ga lahko uvrstimo med slovensko elito izobražencev. Predvsem pa ga upravičeno uvrščamo med elito, ker ni ostajal v letu 1945, ampak je mogel prestopiti zamere in težke dogodke ter delati za prihodnost.

Ana Mikuletič*
Natalija Mikuletič**

Spomini Ane Valenčič na ljudsko šolo v Podstenjah v času italijanske oblasti

*Ana Valenčič's memories of the people's school in Podstenje
at the time of Italian rule*

Izvleček

V prispevku je predstavljena šola v Podstenjah pri Ilirski Bistrici, ki je bila ustanovljena leta 1869 in je uspešno delovala 73 let. Šola je od jeseni leta 1935 in do konca njenega delovanja 4. junija 1942 obiskovala tudi Ana Valenčič iz bližnje vasi Mereče. Tudi to območje Primorske je po prvi svetovni vojni pripadalo Italiji, ki si je s svojo politiko prizadevala poitalijančiti slovensko prebivalstvo. V ta namen je začela ustanavljati italijanske šole, v že obstoječe pa uvajati italijanski jezik. Poučevanje v italijanskem jeziku je bilo tudi v enorazredni ljudski šoli v Podstenjah in Ana Valenčič se v svojih spominih vrača v tisto obdobje.

Abstract

The article presents the school in Podstenje near Ilirska Bistrica, founded in 1869 and active for 73 years. From the autumn of 1935 until the school was abolished on 4 June 1942, one of its pupils was Ana Valenčič, from the nearby village of Mereče. After World War One, this part of the Primorska region fell to Italy, which introduced a policy of Italianising the Slovenian population. For this purpose, Italy started founding Italian schools and introducing Italian language into the existing schools. Teaching in the one-year people's school in Podstenje also took place in Italian and in her memories Ana Valenčič returns to that period.

Ključne besede: Podstenje, šola, Ilirska Bistrica, italijanska oblast, spomini, Ana Valenčič

Keywords: Podstenje, school, Ilirska Bistrica, Italian authorities, memories, Ana Valenčič

* Ana Mikuletič, računovodkinja (1929–2020)

** Natalija Mikuletič, univ. dipl. bibliotekarka, Šolski center Srečka Kosovela Sežana, e-pošta: natalija.mikuletic@guest.arnes.si

Podstenje

Vas Podstenje leži pod kraškim robom Zgornje Pivke na nadmorski višini 496 m in je približno 7 km oddaljena od Ilirske Bistrice. Nad vasjo se na severovzhodu strmo, skoraj navpično dviga skalno pobočje, med domačini znano kot Stena, po kateri je vas skoraj zagotovo dobila tudi ime.¹ Izpod Stene na površje priteče potok Podstenjšek, ki skupaj s potokom Mlakošč obdaja vas. Po popisu prebivalstva iz leta 1991 je v vasi živel 65 prebivalcev, v letu 1931, v obdobju med obema vojnama, pa 177. Sredi vasi stoji cerkev svetega Antona Padovanskega z visokim, kamnitim in v oglejskem slogu oblikovanim zvonikom. Zgrajena je bila v letih med 1669 in 1674 in velja za eno izmed lepših cerkva z značilno kraško renesančno arhitekturo. V njeni neposredni bližini je nekdanje župnišče oziroma mežnarija,² ki so jo gradili v istem času kot cerkev.³ H gradnji obeh je s svojo velikodušnostjo veliko prispeval tudi premski knez Porcija.⁴ Ko pa so leta 1869 v Podstenjah odprli šolo, so polovico farovža oziroma mežnarije namenili za njeno delovanje.

Šolstvo na Primorskem v času italijanske oblasti

Po prvi svetovni vojni si je Italija priključila slovensko Primorsko in tako je tudi Ilirska Bistrica z okoliškimi vasi pristala pod Italijo. Položaj Slovencev je bil v začetku še zadovoljiv, saj so jim bile obljubljene številne pravice. Tako je na primer tržaški guverner Carlo Petitti di Roreto v enem izmed svojih razglasov obljubljal: »Slovenci! Italija, velika država svobode, vam da iste državljske pravice kakor vsem drugim svojim državljanom, vam da šole v vašem jeziku ...«⁵

Tudi minister Tittoni je v svojem govoru izjavil: »Z nami združena ljudstva drugih narodov naj vedo, da mi z zgražanjem odklanjamo vsako misel tlačenja in raznarodovanja: njihov jezik in njihove kulturne institucije bodo spoštovane.«⁶

Žal se te obljube niso uresničile. S prihodom fašizma in Mussolinija na oblast v oktobru 1922 se je položaj Slovencev pod Italijo le še poslabšal. Prepovedali so uporabo slovenskega jezika v javnosti, spremenili oziroma poitalijančili so

1 *Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski oris*, V Postojni: R. Šeber, 1889, str. 95. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/5001-6000/5507/POSTOJINSKO_OKRAJNO_GLA-VARSTVO.pdf (pridobljeno: 19. 5. 2021).

2 Nekdanje župnišče, katerega polovica je bila namenjena šoli, je po drugi svetovni vojni postal zadružni dom. Kasneje (okoli leta 1970) je stavbo odkupila družina Nemec iz Podstenj. V njej so najprej gojili piščance, od leta 1991 pa je v njej mlin.

3 *Postojnsko okrajno glavarstvo 1889*, str. 95.

4 Prav tam. Str. 95.

5 Marija Kacin, *Primorska šola na prepihu : ob 65-letnici obnove*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2011, str. 14.

6 Prav tam.

osebna in krajevna imena, ukinili slovenska kulturna društva, politične stranke, naseljevali pa tuje uradnike in delavce, slovenske pa premeščali v Italijo.

Z novo šolsko reformo, tako imenovano Gentilejevo reformo⁷ iz leta 1923, pa so postopno ukinjali slovenske šole in začeli ustanavljati italijanske, in sicer z namenom, da bi čim prej poitalijančili slovenske otroke. Italijanski jezik so uvedli v vse prve razrede ljudskih šol že v šolskem letu 1923/24, nato pa ga postopoma vpeljevali v višje razrede. V enorazrednicah, kjer se je hkrati poučevalo več razredov in so vključevale tudi prvi razred, pa je pouk že prvo leto potekal v italijanskem jeziku za vse učence. Tako je slovenščina postopoma izginjala iz šol. Od leta 1926/27 je bil učni jezik le še italijanski.⁸ Nekaj časa so slovenski jezik še dovolili uporabljati za obrede v Katoliški cerkvi, vendar so ga tudi tu leta 1933 prepovedali za pridige, in njegovo uporabo dovolili le še za petje in molitev.⁹ Slovenske učitelje so odpuščali ali premeščali v srednjo ali celo južno Italijo, saj niso bili zanesljivi izvajalci reforme.

S sprejetjem Gentilejeve šolske reforme se je sicer poenotilo šolsko delovanje, ki je bilo pred tem precej neenotno. Uvedena je bila osemletna šolska obveznost za otroke od 6. do 14. leta.¹⁰ Kasneje, leta 1939, je bila z Bottaievo Listino o šolstvu uvedena celo desetletna šolska obveznost. Otroci so v šolo vstopali s 4 leti, to je bila tako imenovana materinska šola ali vrtec, ki ji je sledila ljudska šola za otroke, stare od 6 do 9 let, in se je nadaljevala v nižjo srednjo šolo, ki je trajala do 14. leta.¹¹

Eden izmed načinov vse hitrejšega poitalijančevanja je bil tudi v ustanavljanju čim večjega števila šol, saj je bila skoraj v vsaki malo večji vasi ustanovljena šola. Tako je bilo na območju Ilirske Bistrice v letih 1934 do 1942 kar 39 šol.¹²

Anton Kacin je Gentilejevo reformo označil kot »zločin proti kulturi,« saj so »fašistični ideologi dobro vedeli, da je /.../ šola poleg ustrezne domače vzgoje eden najučinkovitejših oblikovalcev človekove osebnosti, njegove družbene in seveda tudi narodne zavesti. Od šole je odvisna smer narodnega razvoja: ali naj gre po poti napredka /.../ ali pa naj se narod polagoma razkraja in propada. Bistveni element je pri tem jezik.«¹³

Čeprav je šolska reforma določala 8-letno oziroma kasneje celo 10-letno šolsko obveznost, so otroci na podeželju pogosto zaključili le 5 razredov. To je bilo manj kot v času avstro-ogrske uprave, ki je izvajala osemletno oziramo vsaj šestletno šolsko obveznost.

7 Giovanni Gentile (1875–1944) je bil filozof mednarodnega slovesa in minister za šolstvo v prvi Mussolinijevi vladi, ki je bila sestavljena 31. 10. 1922.

8 Marija Kacin 2011, str. 20.

9 Branimir Nešovič, Janko Prunk, 20. stoletje, Ljubljana: DZS, 1994, str. 72.

10 Ingrid Fatur, Šolstvo na Ilirsko-bistriškem kot del raznarodovanja v času italijanske okupacije Primorske, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 16, 2007, št. 1, str. 68.

11 Prav tam.

12 Prav tam. Str. 87.

13 Marija Kacin 2011, str. 19.

Enorazredna ljudska šola v Podstenjah

Pred ustanovitvijo šole v Podstenjah leta 1869 so otroci iz tega šolskega okoliša, ki je poleg vasi Podstenje obsegal še vasi Podstenjšek, Merečje (danes Mereče), Podtabor in Šembije,¹⁴ hodili v šolo v Trnovo, ki je bila od Podstenj oddaljena uro hoda. Prav zaradi prevelike oddaljenosti in tudi previsokih stroškov, ki bi jih morali prebivalci teh krajev prispevati za gradnjo nove šole v Trnovem, so se raje odločili za ustanovitev šole v Podstenjah. Za njeno delovanje so namenili polovico župnišča, ki so ga zato morali pregraditi, v drugem delu pa prostore prilagoditi za šolsko delo. Denar za to so prispevali sami, in sicer »vsaka hišna številka morala je dati po premoženju določeno svoto«.¹⁵ Podstenje je tedaj imelo 25 hiš in 152 prebivalcev, Merečje 28 hiš in 163 prebivalcev, Podstenjšek 11 hiš in 68 prebivalcev, Podtabor 11 hiš in 60 prebivalcev ter Šembije 54 hiš in 323 prebivalcev.¹⁶ V celoten šolski okoliš je tako spadalo 127 hiš in 766 prebivalcev, medtem ko je bilo povprečno število šoloobveznih otrok 117.¹⁷

Stavba, ki je bila nekoč šola, danes pa je mlin (Foto Natalija Mikuletič).

¹⁴ V letu 1901 je začela delovati šola v Šembijah, tako da od tedaj otroci iz Šembij niso več hodili v šolo v Podstenje.

¹⁵ *Postojinsko okrajno glavarstvo 1889*, str. 96.

¹⁶ Prav tam. Str. 93

¹⁷ Prav tam. Str. 94

O delovanju podstenjske šole od njenih začetkov leta 1869 do leta 1917 je ohranjena Kronika, o kateri je bilo že več napisanega leta 1998.¹⁸

Kasneje, v času italijanske oblasti, je na šoli v Podstenjah poučevala slovenska učiteljica Marija Geržina s poitalijančenim imenom Maria Gerzina. Kdaj natančno je začela poučevati v Podstenjah, nismo ugotovili. Njen prvi podpis zasledimo v letu 1925, medtem ko je v šolskem letu 1915/16 podpisana še učiteljica Justina Penko. Za vmesno obdobje nismo našli dokumentov.

Iz ohranjenega dnevnika (*Giornale della classe*) za šolsko leto 1936/1937, ko je Ana Valenčič obiskovala 2. razred, je bilo v podstenjski šoli na seznamu 47 učencev.¹⁹ Od tega je prvi razred obiskovalo 7 učencev, drugi razred 10 učencev, tretji razred 6 učencev, 4. razred 12 učencev in peti razred tudi 12 učencev.

Tabela: Število učencev po razredih v šolskem letu 1936/37.

Razred	Število učencev
1. razred	7
2. razred	10
3. razred	6
4. razred	12
5. razred	12
Skupaj	47

Kot je v nadaljevanju zapisano v spominih Ane Valenčič, je učiteljica hkrati poučevala 1. in 2. razred, in sicer v popoldanskem času. To pomeni, da je bilo 17 učencev v oddelku. V dopoldanskem času, ko je poučevala skupaj 3., 4. in 5. razred, pa je bilo kar 30 učencev v oddelku. To je veliko več kot določajo današnji normativi. Ti za oblikovanje kombiniranega oddelka iz 3 razredov določajo 14 učencev.²⁰ Prav gotovo je bilo za učiteljico težko in zahtevno poučevanje v takšnih razmerah.

Vsi učenci so imeli poitalijančena imena in priimke. V šolskem letu 1936/37 so šolo v Podstenjah obiskovali naslednji učenci:²¹

¹⁸ Rafko Valenčič, *Kronika enorazredne ljudske šole v Podstenjah 1869–1917*, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 31, 1998, št. 7, str. 163–174.

¹⁹ Na seznamu je 47 učencev, medtem ko je v statistiko všteti le 45 učencev. Iz kronike je razvidno, da sta se dva učenca med šolskim letom preselila, in sicer Alojz Jaksetič iz 3. razreda v Kuteževo (Cottesevo) in Marija Valenčič iz 5. razreda v Vrbovo (Verbova).

²⁰ *Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole*. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV7973> (pridobljeno: 3. 3. 2022)

²¹ Pokrajinski arhiv Koper, SI PAK KP 377 t.e.1. Osnovna šola Podstenje/Scuola elementare di Postegna, *Giornale della classe*: anno scolastico 1936–1937.

Prvi razred:

Mario Dolgan²² (Marjan Dolgan, rojen: Livorno/Collesalveti), Giuseppe Kaluza (Jožef Kaluža), Giuseppe Palumbo²³ (rojen v Padovi), Maria Palumbo (rojena v Ilirski Bistrici italijanskim staršem), Angela Valencic (Angela Valenčič), Stanislava Valencic (Stanislava Valenčič) in Sofia Vrh (Sofija Vrh).

Drugi razred:

Massimiliano Celigoj (Maksimilijan Čeligoj), Riccardo Dolgan (Rikardo Dolgan, rojen: Collesalveti), Emilio Morano (Emil Morano), Rodolfo Sabec (Rudolf Šabec), Giuseppe Sain (Jožef Šajn), Giuseppe Tomsic (Jožef Tomšič), Luigia Kaluza (Alojzija Kaluža), Angela Pugel (Angela Pugelj), Anna Valencic (Ana Valenčič) in Martina Sorc (Martina Sorč).

Tretji razred:

Alberto Logar (Albert Logar), Giovanni Palumbo (rojen: Trst), Daniele Sain (Danijela Šajn), Giuseppe Valencic (Jožef Valenčič), Francesca Bubnic (Frančiška Bubnič) in Luigi Jaksetic (Alojz Jaksetič)

Četrty razred:

Carlo Dolgan (Karlo Dolgan), Lodovico Kurent (Ludvik Kurent), Giovanni Tomsic (Janez Tomšič), Rodolfo Vicic (Rudolf Vičič), Matilde Gaspersic (Matilda Gašperšič), Rosalia Kaluza (Rozalija Kaluža), Anna Mauric (Ana Mavrič), Stanislava Renko (Stanislava Renko), Maria Sain (Marija Šajn), Paolina Valencic (Pavlina Valenčič), Emilia Vicic, (Emilija Vičič) in Emilia Vicic (Emilija Vičič)

Peti razred:

Stanislao Bubnic (Stanislav Bubnič), Ladovico Morano (Ladislav Morano), Ladovico Pugel (Ladislav Pugelj), Stefania Bubnic (Štefaniya Bubnič), Albina Celigoj (Albina Čeligoj), Antonia Dolgan (Antonija Dolgan), Maria Kurent (Marija Kurent), Daniela Logar (Danijela Logar), Carolina Tomsic (Karolina Tomšič), Amalia Valencic (Amalija Valenčič), Maria Valencic (Marija Valenčič), Maria Zadnig (Marija Zadnik)

Prvi razred so obiskovali učenci, ki so bili rojeni od maja 1928 do novembra 1930, kar pomeni, da je bila njihova starost od 6 do 8 let. Še večja starostna razlika je bila med učenci v drugem razredu, ki so ga obiskovali rojeni od decembra 1924 do julija 1929, torej stari vse od 7 do 12 let. Oba razreda sta bila oblikovana v en

22 Družina Dolgan je imela v tem obdobju v šoli kar 4 otroke, najmlajša dva sta bila rojena v Italiji, saj je bil njihov oče kot železničar premeščen na delo v Italijo. (Vir: Stanislava Vičič, rojena Valenčič, 1930)

23 Palumbo je italijanska družina, ki je živela v železničarski čuvajnici ob progi v Podstenjah. Oče je bil kot železničar premeščen v Podstenje. (Vir: Stanislava Vičič, rojena Valenčič, 1930)

X.

Cronaca ed osservazioni dell'insegnante sulla vita della scuola.

Data	
	Tra gli alunni della I ^a classe si è distinta in lettura la scolara Valencis Anna.
24 aprile	Il Signor Isottore la chiamò fuori e le rivolse parole di lode.
	Oggi in questa scuola ebbe luogo la Festa degli alberi. La scolaresca, accompagnata dalla maestra, si recò sul luogo destinato alla piantagione. La maestra spiegò perché è stata istituita la Festa degli alberi. Gli scolari cantarono la canzone "La festa degli alberi". Quindi gli scolari piantarono 100 piantine, tra pini e abeti.
3 maggio	Il territorio su cui si fece la piantagione si trova m. 530 s. m., si chiama Dorso Bruno e appartiene al presidente Comich Giovanni di Postegna, G. Oggi a Villa del Novos ebbe luogo una riunione degli insegnanti presieduta dal Signor R. Vettore didattico di questo circolo. Furono trattati vari argomenti: l'aggio ginnico sportivo, la commemorazione del primo annuale dell'Impero, trasferimenti degli insegnanti e altri.
4 maggio	Si è trasferita a Verbova la scolara della I ^a classe Valencis Maria.
7 maggio	Anche in questa scuola fu celebrato con solennità il primo anniversario della fondazione dell'Impero. Nell'ultima ora di lezione tutti gli alunni in divisa si riunirono nell'aula, addobbata per la celebrazione con bandiere, con ghirlande di verde e strisce decorative. La cerimonia iniziò coll'Inno delle Regimi.

List iz kronike Giornale della classe: anno scolastico 1936-1937 (hrani SI PAK KP 377 t.e. 1. Osnovna šola Podstenje/Scuola elementare di Postegna).

oddelek. Največ otrok iz tega oddelka je bilo iz revnih družin, in sicer kar 12, trije so bili iz bogatih in dva iz številne družine.

Tretji razred so obiskovali učenci, rojeni od oktobra 1925 do julija 1927, torej stari od 9 do 11 let. Četrty razred so obiskovali učenci, rojeni od oktobra 1923 do maja 1927, stari od 9 do 13 let. V petem razredu so bili učenci, rojeni od julija 1923 do novembra 1925, kar pomeni, da so bili stari od 11 do 13 let. Tudi v tem oddelku, ki je bil izoblikovan iz 3., 4. in 5. razreda, je največ otrok izhajalo iz revnih družin. Teh je bilo 16, 10 iz bogatih in 3 iz številne družine.

Iz dnevnika lahko razberemo še število ponavljalcev. V 1. in 2. razredu jih je bilo 8, v 4. in 5. razredu pa 10. V 3. razredu ni bilo ponavljalcev.²⁴

V omenjenem šolskem letu se je pouk začel 21. septembra in končal 30. junija, in sicer s slovesno podelitvijo spričeval in petjem himne Giovinezza.²⁵ V tem obdobju je šola večkrat obiskal šolski inšpektor in pogosto podal tudi pohvalno oceno o delovanju šole. Zabeleženih je tudi več srečanj učiteljev iz okoliških šol v Ilirski Bistrici. Zaradi slabega vremena v januarju so dvakrat od pouka izostali vsi učenci iz Mereč. 24. aprila, ob prazniku dreves, Festa degli alberi, pa so učenci pod vodstvom učiteljice posadili 100 dreves, borovcev in jelk, na zemljišče Janeza Tomšiča iz Podstenj.

V kroniki za leto 1939/40 smo lahko prebrali, da je šola dobila tudi 26 knjig za šolsko knjižnico, iz česar sklepamo, da je šola imela tudi knjižnico oziroma prostor za knjige v razredu. Zapisano je tudi, da je šola za revne učence prejela učbenike. Ob obdarovanju Befana Fascista pa je 10 revnih učencev prejelo oblačila in en učenec čevlje.

Iz učnega načrta kot tudi iz zapisov v kroniki je razvidno, da je poučevanje temeljilo predvsem na spoznavanju Italije in povečevanju fašizma ter slavljenju italijanskih pomembnih osebnosti (Luigi Giannettino, Guglielmo Marconi itd.)

Dolgo obdobje uspešnega delovanja šole v Podstenjah se je končalo 4. junija 1942, ko so vas skupaj s soslednimi vasmi požgali fašisti kot maščevanje za pobile italijanske vojake. Šola sicer v požigu ni bila poškodovana, so jo pa neznanci požgali kasneje.²⁶

Danes vse vasi nekoč podstenjskega šolskega okoliša spadajo v šolski okoliš Osnovne šole Dragotina Ketteja v Ilirski Bistrici (Trnovo), za prevoz otrok v šolo pa je organiziran šolski avtobus.

Ana Valenčič v šolskem obdobju

Ana Valenčič s poitalijančenim imenom Anna Valencic, poročena Mikuletič, se je rodila leta 1929 v vasi Mereče kot prvi otrok v številni kmečki družini. V šolske klopi je kot šestletno dekletce prvič vstopila jeseni 1935 v Podstenjah, kjer je poučevala učiteljica, po rodu Slovenka, ki je svoje delo opravljala vestno in odgo-

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Rafko Valenčič 1998, str. 164.

Scuola Elementare di Postegna

N. di prot.

Li. 20 settembre 1942

Risposta al foglio N.

M. XX

dd. Allegati:

OGGETTO:

Si certifica che la scolara Valencic Anna figlia di Francesco e di Gustincich Anna - nata a Merece comune di Villa del Nevoso - il 19-7-1929 frequentava nell'anno 1941/42 la scuola elementare di Postegna, classe I.

La scolara ha completato gli studi del grado superiore.

La presente sostituisce la pagella smarrita.

L'insegnante:

Maria Geremia

DIRETTORE DIDATTICO
[Signature]

Potrdilo, ki je nadomestilo v požaru uničeno spričevalo o končani ljudski šoli v Podstenjah (hrani Natalija Mikuletič).

vorno. Na učiteljico je ohranila lepe spomine. Prizadevala si je, da bi se vsi učenci naučili brati, pisati in računati. Bila je zelo stroga in zahtevna, a je poleg znanja otrokom dala še veliko moralnih podukov za življenje z namenom, da bi odrasli v poštene, odgovorne in samozavestne ljudi. S svojim načinom vzgajanja in izobraževanja je pri Ani vzbudila vedoželjnost, ki jo je ohranila skozi vse življenje.

Leto za njo je v podstenjsko šolo vstopila še njena leto dni mlajša sestra Stanislava – Tinka in tri leta kasneje še brat Franc. Šolo v Podstenjah je Ana obiskovala do konca njenega delovanja. To je bilo v juniju 1942, ko je bila požgana vas Podstenje. Hkrati so fašisti požgali tudi vas Mereče, prebivalce obeh vasi pa izgnali. Najprej so jih odpeljali v Ilirsko Bistrico, naslednji dan pa na Matulje in naprej v internacijo. Njihovi družini je po posredovanju očeta, ki ga v času izгона ni bilo doma, uspelo pridobiti dovoljenje, da ostanejo v Ilirski Bistrici. Zavetje je družina našla pri Matetovih v Trnovem. Tako je Ana dobila možnost za nadaljevanje šolanja na priznani meščanski šoli v samostanu sester de Notre Dame, kjer so poučevale šolske sestre. Po uspešno zaključenih štirih razredih te šole pa je leta 1946 izobraževanje nadaljevala v Ljubljani.

Ob požigu vasi so zgorela vsa spričevala Ane Valenčič, njene sestre Stanislave – Tinke in brata Franca, pridobljena v podstenjski šoli. Velika verjetnost je, da je podobna usoda doletela tudi spričevala drugih učencev. Za nadaljevanje šolanja je Ana morala pridobiti potrdilo, ki je dokazovalo, da je zaključila osnovno šolo v Podstenjah.

Branje je vseskozi bogatilo življenje Ane Valenčič. Prve spodbude k branju je bila prav gotovo deležna že v krogu družine. V šoli je svoje bralne spretnosti razvijala in se izurila v dobro bralko. Njeno odlično znanje branja je na enem izmed svojih obiskov šole opazil tudi šolski inšpektor. Učiteljica je o tem dogodku takole zapisala v kroniki: »Med učenci 2. razreda je v branju izstopala učenka Ana Valenčič. Gospod inšpektor jo je poklical in jo pohvalil.«²⁷

Šola ima v življenju vsakega posameznika pomembno mesto. Obdobje odraščanja in šolanja Ane Valenčič pa je sovpadalo z italijansko priključitvijo Primorske, drugo svetovno vojno in težkim povojnim obdobjem, kar je še dodatno zaznamovalo njeno šolsko obdobje. Kljub vsemu je na šolanje ohranila lepe spomine. Tako je zapisala o podstenjski šoli:

Spomini na šolo v Podstenjah

Spomini na šolo so še vedno zelo živi, čeprav je od takrat minilo že več kot 75 let.²⁸

Stavba je še danes na zunaj enaka, kot je bila. Šola je imela le eno učilnico in stanovanje za učitelja. Obiskovali so jo učenci iz vasi Podstenje, Mereče in Podstenjšek.

27 Pokrajinski arhiv Koper, SI PAK KP 377 t.e.1. Osnovna šola Podstenje/Scuola elementare di Postegna, Giornale della classe: anno scolastico 1936-1937.

28 Spomini so bili verjetno zapisani leta 2014.

Živeli smo v vasi Mereče, ki leži na nasprotnem bregu od vasi Podstenje. Pot do šole ni bila dolga, saj je trajala manj kot pol ure. Vendar smo otroci za to razdaljo večkrat potrebovali več časa, saj nas je bilo veliko in skupaj smo se hitro zamotili. Pot je vodila čez potok Podstenjšek, ki je bil predvsem v toplejših mesecih za nas zelo privlačen. Bil je čist, poln rakov in rib. Večkrat smo lovili rake izpod kamnov in korenik, namesto da bi čim prej odšli domov. Potem smo imeli pa še problem, kdo naj nalovljeno odnese domov. S tem smo se izdali, da smo po nepotrebnem opletali okoli, medtem ko nas je doma čakalo delo. Vsi smo morali pomagati na domačih kmetijah ali pa varovati mlajše brate in sestre, da so matere lahko opravljale bolj pomembna dela.

Italijanska oblast si je prizadevala poitalijančiti vse, kar je bilo slovensko. Tako je spreminjala tudi naša osebna imena. Moje ime in priimek sta se pisala po italijansko Anna Valencic. Spremenili so tudi krajevna imena. Tako je Ilirska Bistrica dobila ime Villa del Nevoso, tudi ime vasi Mereče se je pisalo po italijansko Merece. Prepovedano je bilo govoriti slovensko v šoli, uradih, gostilnah in trgovinah. Slovenske učitelje in uradnike so premeščali v notranjost Italije, od tam pa so pripeljali njihove.

Poučevala nas je učiteljica Marija Geržina, imenovana tudi Irma, Slovenka, doma je bila nekje iz okolice Postojne. Z učenci ni smela govoriti slovensko, ampak samo italijansko. Stanovala je v prostorih šole skupaj z materjo in sestro po imenu Zora, ki je bila tudi učiteljica in je poučevala v šoli v Šembijah.²⁹

Podstenjsko šolo je v tem obdobju iz vseh treh omenjenih vasi obiskovalo okoli 40 do 50 učencev. Bilo je le pet razredov. V šolo so hodili vsi učenci od 6. do 14. leta. Ker po petih letih tudi učenci, ki so uspešno končali 5 razredov, niso nadaljevali šolanja v Ilirski Bistrici, so do 14. leta obiskovali 5. razred. Tako se je dogajalo, da so bili nekateri učenci v 5. razredu tudi tri leta. Seveda je bilo tudi veliko ponavljavcev v nižjih razredih, saj se otroci doma niso veliko učili, ker so morali pomagati na kmetijah. Pouk je bil dopoldne za 3., 4. in 5. razred, popoldne pa za 1. in 2. razred. Učili smo se matematiko, italijanščino, zemljepis, zgodovino, prirodopis, lepomisje, ki je bil najpomembnejši predmet, petje, telovadbo in verouk. Telovadili smo kar v razredu. Zelo pomembno je bilo tudi obnašanje učencev, saj smo dobili oceno tudi za vedenje.

Učilnica je bila zelo prostorna in svetla in se je nahajala v prvem nadstropju. Tla so bila lesena in vedno čista. Tudi oprema je bila zelo skromna. Ena stara omara v kotu je bila zbita iz desk in je imela špranje, druga pa je bila v zidu in je imela le lesena vrata. Klopi so bile stare, opremljene s tintniki, in razvrščene v treh vrstah. V kotu je bila peč na drva, ki jo je kurila učiteljica sama.

Učiteljica je imela tudi psička, ki se je imenoval Pici. Bil je rjavo-bele barve. Večkrat je s tačko podrsaval po vratih učilnice, in sicer dokler mu jih učiteljica ni

29 V prispevku Ingrid Fatur ni omenjena, vendar naj bi po spominu Ane Valenčič, poročene Mikuletič, resnično poučevala v Šembijah.

odprla. Nato je skočil na okensko polico in s svojega prostorčka mirno opazoval okolico. Nihče od otrok se tega psička ni upal dotakniti.

V učilnico se je vstopalo v čevljih, saj copat takrat še nismo poznali. Največkrat smo bili obuti v visoke čevlje, da smo jih lahko nosili pozimi in poleti. Ob prihodu v šolo smo si morali obvezno očistiti čevlje. V ta namen so bile postavljene *kroc-štrace*. Čevlji so morali biti tako čisti, da bi jih lahko nesli k čevljarju. Tudi zidu se nismo smeli dotikati, ko smo stopali po stopnicah do učilnice. Zato je bila šola vedno čista. Verjetno je šolo pospravljala učiteljica sama ali njena mama, saj ni bilo nikoli slišati, da bi šola imela čistilko.

Poklic učiteljice je bil v tistih časih zelo cenjen. Učenci smo učiteljico zelo spoštovali in se je tudi bali. Klicali smo jo *signorina*. V prvi razred smo prišli poponoma nepripravljeni, brez znanja italijanščine, zato je imela tolmača Jožeta iz drugega razreda, ki nam je po slovensko povedal, kaj moramo napisati in se naučiti za naslednji dan. Kdaj smo se naučili tujega jezika, ne vem, mislim pa, da kar kmalu. Večkrat smo otroci slišali, da so po nekaterih šolah učile italijanske učiteljice, ki niso poskrbele, da bi se vsi učenci kaj naučili. Tako se je tudi dogajalo, da učenci niso bili z mislimi pri pouku in se niso prav nič naučili. Naša učiteljica pa je bila drugačna. Čeprav je delovala zelo strogo, nervozno in neprijazno, je vztrajala, da se je vsak učenec vsaj za silo naučil pisati, brati in računati. Velikokrat, ko iz nas ni uspela izvleči znanja, nas je oštela in dejala, da smo trdi kot krompir. Nekoč nam je dajala navodila za domačo nalogo, in ker učenec Ludve še vedno ni razumel, kaj je potrebno narediti, jo je prosil, da ponovi. Namesto, da bi mu še enkrat razložila, mu je rekla, da mora napisati »*patate fagioli*«. Naslednji dan je v šolo resnično prišel s celo stranjo zvezka popisanega s »*patate fagioli*«. Seveda pa je naredil tudi pravo domačo nalogo.

V šolo smo hodili v posebnih oblačilih. Deklice smo morale biti oblečene v črne halje, dečki pa v jopiče, ki so segali nekoliko nižje od pasu. Tudi učiteljica je morala nositi črno haljo. Nekoč ni bila oblečena v njej. Kar naenkrat je stekla iz razreda in se hitro vrnila v črni halji. Kmalu smo tudi učenci zaslišali avto, ki se je ustavil pred šolo. Bil je namreč šolski inšpektor.

Okoli šole je bil tudi vrt. Spomladi so ga dečki prekopali, deklice pa smo nato sadile in sejale. Pridelke je pobirala učiteljica. Učenci smo imeli tudi nalogo, da smo pogozdovali okoliške gmajne. To delo smo opravljali enkrat letno. Dobili smo smrekove sadike, en kmet je dal na voljo zemljišče, od doma smo prinesli motike in vse posadili.

Kot otroci smo se v šoli zelo radi tožarili. Vsakega, ki se je dotaknil zidu ali je kaj ušpičil, smo zatožili učiteljici. Tako se je zgodilo tudi nekega dne, ko je učiteljica odšla iz razreda po malico oziroma *merendo*. V času njene odsotnosti je Dolfe, ki je bil zelo živahen in simpatično nagajiv učenec, deklamiral po slovensko: »*Mjete, mjete (sneži) okuli naše tjete in okuli naš'ga strica, ki ima vsa rdeča lica.*« Takoj ko je učiteljica s pladnjem z malico vstopila v razred, smo vsi učenci v

en glas povedali, kaj je govoril Dolfé. Njej tožarjenje ni bilo všeč in to nam je takoj jasno dala vedeti, in sicer je rekla, da bo ravno zato Dolfé prvi dobil malico in še največji kos mu bo dala. Vsi smo utihnili in ostali z dolgimi nosovi.

Zgovoren je tudi drugi primer, s katerim je želela povedati, naj bomo učenci bolj samozavestni. Mile je bil zelo inteligenčen, a tudi zelo bojazljiv fant. Nekoč je bil vprašan, a ker ni vedel vsega, kar bi moral povedati, je bil raje ves čas tiho. Tedaj mu je učiteljica dala nauk, da ve, da zna dovolj, vendar ker ne zna vsega, je raje tiho, in mu bo zato morala dati negativno oceno. Ve pa tudi, če bi vprašala Jožeta, ki zna veliko manj kot on, bi govoril in govoril, in bi povedal veliko manj, a bi zato dobil pozitivno oceno. S tem je spodbudila Mileta, da je povedal vse, kaj je vedel in si tako prislužil dobro oceno. To je bil dober nauk za vse nas, da smo vedno povedali, kar smo znali. Bila je tudi dobra popotnica za naprej v življenju.

Tako kot v današnjem času, smo bili otroci tudi takrat večkrat sitni in naga-jivi. Nekoč se je zgodilo, da je bil Jože zelo nemiren, zato ga je učiteljica poslala pred tablo. Vendar tudi tam ni dal miru. To jo je tako razjezilo, da je prijela stekleničko črnila in ga hotela vreči v njegovo glavo. Jože se je tako ustrašil, da je zatulil na ves glas. Učiteljica se je začela smejati in še mi z njo.

Tudi sama sem bila nekoč sitna in sem morala stati pred tablo. In ker še vedno nisem dala miru, mi je učiteljica primazala dve zaušnici. To me je spravilo v jok. Potem pa sem morala recitirati neko pesem, katere zadnje besede se še danes spomnim, da so bile *»se boriti in zmagati«*. Ker pa sem še vedno ihtela od joka, je učiteljica dodala *»in jokati«*. Danes bolj razumem učiteljico in vem, da je bila pod velikim pritiskom. Kot Slovenka pod Italijo je bila pod stalno kontrolo, da je sploh lahko obdržala službo. Veliko napora je od nje zahteval tudi kombinirani pouk. Tako je morala enemu razredu dajati nalogo, drugemu je razlagala, tretji pa je že čakal na novo zadolžitev.

Sošolec Dolfé je veljal za posebneža. Že v tistih časih je imel orglice, kar je bilo nekaj izredno redkega. Ko je učiteljica zapustila učilnico, je takoj

Ana Valenčič v najstniških letih
(hrani Natalija Mikuletič).

zaigral neko pesem, vendar ga je slišala in se vrnila v razred. Vedela je, da ima le on orglice. Hotela mu jih je vzeti, zato mu je preiskala vse žepe, a orglic ni našla. Dolfe je bil obut v očetove gumijaste škornje in jih je spustil kar v škornje. Tako je lahko obdržal svoje orglice in nas še večkrat razveseljeval. Seveda je bil pri tem bolj previden.

Ludvetu je šlo pisanje bolj težko od rok. Predvsem so mu probleme delali daljši spisi. Tako mu je učiteljica nekoč rekla: »*Enkrat sem brala nalogo z naslovom Bršljanov list, ki je bil dolg nič manj kot pet strani. Pa še ti malo pomisli in se razpiši.*«

Prijateljica in sošolka Dora je učiteljici nosila mleko. Vsi smo bili ljubosumni, ker je imela pravico, da je šla še enkrat v šolo. Pa smo si izmislili pesmico: »*Signorina čičibe čuha v kanglici kaffe.*« Dora nas je zatožila učiteljici in dobili smo nalogo, da te besede zapišemo. Vse smo znali, le kako se zapiše čuha, nismo vedeli. Še sanjalo se nam ni, da se pravilno zapiše kuha.

V jeseni smo ponavadi rabutali jabolka. Vedno smo se držali pravila, da smo to počeli šele potem, ko so jih kmetje že obrali. Mi smo se zadovoljili s tem, kar je ostalo. Pogosto smo hodili tudi mimo vinograda. Nikoli nam ni prišlo na misel, da bi si kaj odtrgali in vzeli. Le od lastnikov smo včasih dočakali, da so nam dali kakšen grozd.

Leta 1942 je bila vas Podstenje požgana, tako kot ostale vasi: Mereče, Podstenjšek, Ratečevo Brdo, Kilovče, Zgornja in Spodnja Bitnja. Šola je ostala nepoškodovana. Vendar kljub temu je to pomenilo konec za podstenjsko šolo. Učiteljica je najprej odšla v Ilirsko Bistrico, nato pa z mamo in sestro naprej v Trst, kjer je tudi ostala.

Kako je bilo z arhivom šole, ne vem. Ko sem se vpisala v meščansko šolo v samostan, sem prejela potrdilo. To je edini dokument, ki se je ohranil o mojem 7-letnem šolanju, vse ostalo je zgorelo.

Zaključek

Danes je šolanje samoumevno za vse učence in tudi njihova edina skrb je običajno le učenje. Obiskovanje šole pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej pa je bilo za marsikoga drugačno. Otroci so že od rane mladosti morali pomagati pri domačih opravilih in so zaradi dela doma zanemarjali učenje in pogosto celo izostajali od pouka. Tudi nekateri starši niso vedno podpirali otrok pri učenju in so šolanje pojmovali kot zapravljanje časa. Le redki so imeli dobre razmere za uspešno šolanje. Ana Valenčič jih je imela. Ob podpori staršev in predvsem po zaslugi vestne in odgovorne učiteljice, ki je na svojevrsten način poskrbela, da je tako kot vsi drugi učenci usvojila italijanski jezik, da je lahko sledila pouku, se je v ljudski šoli v Podstenjah naučila veliko za življenje in pridobila dobre temelje za nadaljevanje šolanja.

Povzetek

V Podstenjah pri Ilirski Bistrici je od leta 1869 do 1942 delovala enorazredna ljudska šola, ki jo je zadnja leta njenega obstoja obiskovala Ana Valenčič, doma iz bližnje vasi Mereče. To je bil čas italijanske priključitve Primorske, ko se je v šolah poučevalo le v italijanskem jeziku. Tako je bilo tudi v podstenjski šoli, kjer je poučevala slovenska učiteljica Marija Geržina. V šolskem letu 1936/37, ko je Ana obiskovala 2. razred, je šolo obiskovalo 47 učencev. Učiteljica jih je poučevala v dveh izmenah, in sicer dopoldne 3., 4. in 5. razred, kar pomeni skupaj kar 30 učencev, popoldne pa 1. in 2. razred oziroma 17 učencev. Ana Valenčič se spominja, da je učiteljica svoje delo opravljala vestno in odgovorno. Prizadevala si je, da bi se vsi otroci naučili osnovnega branja, pisanja in računanja. Ker otroci ob vstopu v šolo običajno niso znali italijanskega jezika, je v višjem razredu poiskala učenca, da je njene besede prevajal v slovenščino. Tako je poskrbela, da so jo vsi učenci razumeli in so lahko spremljali pouk. Na ta način so se tudi naučili italijanskega jezika.

Viri in literatura:

- Pokrajinski arhiv Koper, SI PAK KP 377 t.e.1. Osnovna šola Podstenje/Scuola elementare di Postegna, Giornale della classe: anno scolastico 1936-1937, Giornale della classe: anno scolastico 1939-1940.
- Ustni vir: Vičič Stanislava (Tinka Haričeva), rojena Valenčič, 1930, Podstenje
- Fatur, Ingrid: Šolstvo na Ilirsko-bistriškem kot del raznarodovanja v času italijanske okupacije Primorske, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 16, 2007, št. 1, str. 67-89.
- Kacin, Marija: *Primorska šola na prepihu* : ob 65-letnici obnove, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2011.
- Krajevni leksikon Slovenije*, Ljubljana : DZS, 1995.
- Nešović, Branimir, Prunk, Janko: 20. stoletje, Ljubljana: DZS, 1994, str.72.
- Notranjska : A-Ž : priročnik za popotnika in poslovnega človeka*, Murska Sobota: Pomurska založba, 1999, str. 98
- Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski oris*, V Postojni: R. Šeber, 1889. Dostopno na: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/5001-6000/5507/POSTOJINSKO_OKRAJNO_GLAVARSTVO.pdf (pridobljeno: 19. 5. 2021)
- Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole*. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV7973> (pridobljeno: 3. 3. 2022)
- Valenčič, Rafko: Kronika enorazredne ljudske šole v Podstenjah 1869-1917, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 21, 1998, št. 7, str. 163-174.

Ivan Vogrič*

Cvet slovenskih dijakov na goriški gimnaziji – generacija 1912

The creme-de-la-creme of students at the Gorizia gimnazija secondary school

Izvleček

V šolskem letu 1911/12 je na državni (nemški) gimnaziji v Gorici maturirala generacija dijakov, ki jo lahko označimo za eno od zlatih na tej šoli, vsaj z vidika Slovencev na Goriškem. To je bil 8.b-razred, ki ga je obiskovalo 30 dijakov; mnogi od teh so se uveljavili na različnih področjih in imeli pomembno vlogo v narodnem življenju.

Abstract

In the 1911/12 school year, a generation of students completed their baccalaureate at the state ("German") gimnazija in Gorizia, which can be described as one of the "golden" ones at this school, at least in terms of the Slovenians in the Gorizia region. This was the year 8.B, attended by 30 students; many became established in different fields and played an important role in the life of the nation.

Ključne besede: goriška državna gimnazija, dijaštvo, Goriška, prva svetovna vojna

Keywords: Gorizia state gimnazija, students, Gorizia region, World War One

Goriška gimnazija

Cesarsko-kraljeva državna gimnazija v Gorici spada med šolske ustanove, ki so vzgojile plejado odličnih dijakov. K temu je bržkone pripomogla dolga tradicija srednjega šolstva na Goriškem, ki sega v 17. stoletje, ko je bil ustanovljen jezuitski kolegij. Ta se je v naslednjih dvestotih letih razvil v ustanovo, primerljivo s poznejšo srednjo šolo. Učni jeziki so bili različni: najprej so poučevali v latinščini, nato v nemščini, spet v latinščini, kasneje pa se je ta znova umaknila nemščini.¹ Pouka v slovenščini ni bilo vsaj do revolucionarnega leta 1848, ko so slovenski šolniki zahtevali uvedbo slovenščine in italijanščine: dveh deželnih jezikov kot učnih jezikov. Čeprav slovenščina ni bila učni jezik, so jo kljub temu de facto

* Ivan Vogrič, mag. zgod. znanosti, publicist, e-pošta: vogricivan@gmail.com

¹ Ob 100-letnici prve slovenske državne gimnazije, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2013, str. 1.

Gorica ob prelomu stoletja (sl.wikipedia.org).

uporabljali pri pouku, zlasti v nižjih razredih. Slovenski jezik so uporabljali na šolskih prireditvah, javnih nastopih dijakov, prvič pa so javno govorili in peli v slovenskem jeziku na prireditvi, ki so jo imeli gimnazijci ob rojstvu cesarične Sofije leta 1854.² Od takrat naprej se je slovensko petje udomačilo v šoli. Slovenski jezik so v goriški gimnaziji uporabljali od leta 1876 pri tako imenovanih naznanilih za vpis dijakov in na začetku šolskega leta, pa tudi v poročilih gimnazije, v katerih so objavljali slovenske prispevke.

Ob vse bolj izrazitem narodnem prebujanju so se množile zahteve po preureditvi goriške gimnazije. Zahteve so bile izražene javno, na taborih, shodih, v peticijah državnemu zboru in »naučnemu ministrstvu«, v občinskih svetih, v deželni in državnem zboru, v deželni šolski svetu itd. Posebno odmevna je bila zahteva, izražena na znanem taboru v Šempasu leta 1868, ko so že njegovi sklicatelji navedli potrebo, »da se imajo vpeljati brez zamude ne samo slovenske normalke, ampak tudi slovenske gimnazije, realke, in višje šole«.³ Leta 1882 so poslale skoraj vse slovenske občine na Goriškem državnemu zboru peticijo, s katero so zahtevale uvedbo slovenščine kot učnega jezika v srednjih šolah v Gorici,

2 Prav tam, str. 3. Prim. Monika Govekar, Vloga prosvetnih društev in gimnazije v Gorici pri prebujanju slovenske narodne zavesti v letih 1848–1918, *Andragoška spoznanja*, II, 1996, št. 3, str. 42–43.

3 Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868, Gorica: Seitz, 1868, str. 4.

vendar brez uspeha.⁴ Oblasti so tovrstne zahteve dolgo zavračale, češ da Slovenci nimamo dovolj ustreznih slovenskih učnih knjig ne dovolj učnih moči. Pot do samostojne slovenske gimnazije je bila še dolga, do nje pa je lahko prišlo s skupnim prizadevanjem sil, v katerih so se prepoznavali Slovenci.

Kot je zapisal učitelj verouka na tej gimnaziji in zelo vpliven kanonik Andrej Marušič (1828–1898), je bila gimnazija ognjišče omike, saj so iz nje »prihajali vsi naši duhovniki, prihaja vse drugo višje razumništvo«.⁵ Dovolj je, da omenimo med dijaki pesnika Simona Gregorčiča, teologa Antona Mahničja, etnologa Karla Štreklja, nadškofa Frančiška B. Sedeja, politika Josipa Tonklija, zgodovinarja Simona Rutarja idr., med profesorji pa jezikoslovca Maksa Pleteršnika, literarnega zgodovinarja Frana Levca, pisatelja Ivana Preglja, geografa Janeza Jesenka itd. Iz spominskih zapisov Simona Rutarja⁶ izhaja, da so se dijaki udeleževali ljudskih shodov (taborov) in čitalniških prireditev, v prvi vrsti čitalnice, ustanovljene v Gorici leta 1862, ki je bila neke vrste formalno središče družabnosti in kulture Slovencev v mestu. To pomeni, da je gimnazija zavzemala pomembno mesto pri narodnem ozaveščanju na Goriškem.

Zahteve po slovenski gimnaziji so postale glasnejše na začetku 20. stoletja. Odločilnega pomena je bil nastop slovenskih politikov v tej smeri, ki so v šolanju v slovenskem jeziku na gimnazijski ravni prepoznale dodano vrednost. Za ustanovitev gimnazije so se odločno zavzeli izvoljeni predstavniki v deželnih administrativno-političnih telesih obeh političnih opcij, katoliške in liberalne, v katerih so se prepoznavali Slovenci (tretja opcija, socialdemokratska, ni bila zastopana v teh organih). V katoliškem taboru je imel velike zasluge predvsem predsednik društva Šolski dom Anton Gregorčič; liberalni politik Andrej Gabršček je ob odprtju gimnazije zapisal, da je bil »dobojevan boj, ki se je bil nepretržno več desetletij«.⁷

8.b-razred

V tem vzdušju je na začetku prejšnjega stoletja zrasla ena od zelo uspešnih generacij dijakov: 8.b-razred, ki je maturirala v šolskem letu 1911/12, torej ne samo tik pred vojno, ampak tudi tik preden je iz nemške gimnazije v šolskem letu 1913/14 nastala samostojna slovenska gimnazija s slovenskim učnim jezikom.

-
- 4 *Ob 100-letnici prve slovenske državne gimnazije*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2013, str. 5.
 - 5 Andrej Marušič, *Epizoda iz kulturne zgodovine Goriške ali košček zgodovine goriškega c. kr. gimnazija, Goriški spomini – Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (zbral in uredil Branko Marušič), Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002, str. 135.
 - 6 Simon Rutar, *Dnevnik (1869–1874)*, Trst-Nova Gorica: Narodna in študijska knjižnica v Trstu in Goriški muzej, 1972, str. 138–139.
 - 7 Andrej Gabršček, *Goriški Slovenci, II. knjiga*, Ljubljana: samozaložba, 1934, str. 343 in 425. Čeprav so se tako katoliki kot liberalci zavzemali za slovensko gimnazijo, je bilo med njimi nekaj razlik. Gabršček pri tem omenja, da je njegova stranka nasprotovala načrtom Antona Gregorčiča, ki naj bi hotel ustanoviti zasebno gimnazijo s pomočjo vlade.

*Poslopje, kjer je nekdaj stala cesarsko-kraljeva državna gimnazija v Gorici
(www.voceisontina.eu).*

Po podatkih iz izvestja goriške gimnazije⁸ so razred 8.b obiskovali – po abecednem vrstnem redu, naslednji dijaki (njihova imena so zapisana v nemški različici): Bajec Franz, Berbuč Alfons, Birska Josef, Bitežnik Josef, Dečko Franz, Fakin Josef, Gruden Ignaz, Hackauf Friedrich, Jerkič Franz, Klanjšček Konrad, Koruza Josef, Lavrič Rudolf, Leban Zorko, Mayer Valerian, Milič Ivo, Munich Zyrill, Novak Albin, Novak Karl, Orel Viktor, Pahor Peter, Poberaj Valentin, Res Alois, Sedej Alois, Slokar Franz, Šinigoj Josef, Terčič Franz, Tomažič Albin, Trusnovič Rudolf, Velikonja Leonhard in Weber Gabriel. Z odličnimi ocenami so se lahko ponašali Koruza, Terčič in Velikonja.

Kot je razvidno s seznama, so razred obiskovali slovenski dijaki. Razredi v goriški gimnaziji so bili namreč sestavljeni po narodnostnem ključu, kar je odslikavalo tedanjo etnično sestavo na Goriškem; »a« razrede so obiskovali praviloma italijansko/furlansko govoreči dijaki, »b« razrede pa Slovenci. Tistih, ki jim je bila nemščina materni jezik, je bila le peščica. V zvezi s tem je zgovorno pričevanje enega od dijakov gimnazije, ki je več let kasneje pisal o »nemški gimnaziji skoro brez nemških dijakov«.⁹ Nemški gimnaziji zato, ker je bil učni jezik v njej nemščina.

Dijaki, ki so maturirali leta 1912, so prvič prestopili šolski prag osem let prej. Že na začetku so bili priče dogodku, ki je dodobra pretresel šolo – stavki dijakov

8 Podatki so iz Jahresbericht k.k. Staatsgymnasium in Görz – über das Schuljahr 1911–1912, Gorica, str. 67.

9 Branko Marušič, Stavka dijakov goriške gimnazije oktobra 1904, Gorica: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, str. 92. Avtor domneva, da naj bi bil avtor zapisa Leopold Kemperle.

tedanjega 7. in 8. razreda. Do tega je prišlo 24. oktobra 1904, ko so dijaki obeh paralelek teh dveh letnikov za eno uro odšli iz učilnic v znak protesta proti profesorju stenografije Rudolfu Durstu. Ta naj bi bil »ohol in nadut« ter predaval v »hudo germanskem duhu«. Kot trdi avtor zapisa o stavki, zgodovinar Branko Marušič, je bila značilnost avstrijske šolske politike tistega časa ta, da je na obmejna ozemlja države, kakršno je bilo avstrijsko Primorje, pošiljala tudi trde Nemce, »da bi tako utrjevala državno oblast«. Primer tovrstnega pristopa je bil prav Durst. O štrajku so poročali krajevni časopisi, primer pa je romal v razpravo goriškega deželnega zbora. Na koncu je bil profesor Durst premeščen, nepokorni dijaki pa kaznovani s 30 zlatimi kronami, kar je bila zanje velika vsota. Cvet dijakov obeh razredov je sestavljalo več znanih imen: Carlo Michelstaedter, Milko Brezigar in Jože Srebrnič (8. razred) ter Leopold Kemperle, Ivan Ples in Mihael Toroš (7. razred).

Carlo Michelstaedter, čigar družina je bila judovskega rodu, se pojavlja med drugim v leposlovnem delu pisatelja Claudia Magrisa *Un altro mare* (1991), v katerem na romaneskni način upodablja še nekatere druge dijake omenjene italijanske paralelke: Nina Paternollija iz uveljavljene založniške/tiskarske družine iz Gorice in glavnega lika Enrica Mreuleja. V delu piše o "brezbarvnih učilnicah stare c. kr. državne gimnazije z med sabo enakimi in pravilno izdelanimi klopmi, na las podobnimi koledarskim stranem ..., in njihovih sivih stenah; ni bilo jasno, ali je bila na njih prava barva ali pa zbledela inačica neke prvotne barve". Opisano poslopje je stalo na Šolski ulici, v središču Gorice.

V literarnem delu je omenjen tudi katehet na tej šoli, monsinjor Luigi Fogar, vendar v kasnejšem obdobju, ko je kot tržaški nadškof "branil Slované pred fašističnim nasiljem".

Na dijaštvo je prav gotovo naredilo velik vtis zadnje slovo pesnika Simona Gregorčiča 26. novembra 1906. Pogrebni sprevod se je vil po mestnih ulicah, pri čemer so dijaki gimnazije nosili venec s trakom, na katerem je bil napis: »Slavnemu pevcu goriški gimnazijci.«¹⁰ Pogreb Simona Gregorčiča lahko štejemo za pomembno narodno manifestacijo.

Med slovenskimi dijaki je seveda odmevalo burno dogajanje pred prvo svetovno vojno; napetosti med Avstro-Ogrsko in Srbijo, obe balkanski vojni itd. To se je odražalo tudi v delovanju mladinskih društev, v prvi vrsti srednješolskega kluba, ustanovljenega v letu 1909/10 v okviru akademskega društva Adrija.¹¹

Razrednik 8.b-razreda je bil profesor matematike Jožef Pavlin. Slovenščino je poučeval Karel Ozvald (1873–1946), izkušen pedagog, ki je v svoji učiteljski karieri objavil več knjig in priročnikov s pedagoško in literarno vsebino (po letu 1920 je poučeval pedagogiko na prav takrat ustanovljeni univerzi v Ljubljani); v

¹⁰ Soča, 26. 11. 1906.

¹¹ Monika Govekar, Vloga prosvetnih društev in gimnazije v Gorici pri prebujanju slovenske narodne zavesti v letih 1848–1918, *Andragoška spoznanja*, 11, 1996, št. 3, str. 41–43.

letu, ko je maturiral 8.b-razred (1912), je objavil delo Srednješolska vzgoja.¹² Član učnega kadra je bil tudi prej omenjeni Luigi Fogar, šoli pa je ravnateljaval Janko Bezjak, avtor več učbenikov za osnovne in srednje šole.¹³

V izveštjih šolskega leta 1912/13¹⁴ je bila ob seznamu prej navedenih dijakov objavljena tudi namera za nadaljnji študij. Iz nje izhaja, da je sedem dijakov izrazilo željo, da bi študijsko pot nadaljevalo na pravni fakulteti, pet na teološki, štirje na filozofski, prav toliko na medicinski, dva na veterinarski, prav toliko na konzularnih (diplomatskih) vedah itd. Dva maturanta nista izrazila nobene želje.

Namera za študij ni bila obvezujoča, kar kaže primer Narteja (Leonharda) Velikonje. Čeprav je izrazil namero, da se vpiše na šolo za diplomatske vede, je na koncu izbral pravo. Prav tako Jože Bitežnik, ki je najprej razmišljal o filozofski fakulteti, nato pa tudi on pristal na pravo, tako kot Igo (Ignacij) Gruden. Čeprav je bila prvotna želja Alojzija (Aloisa) Resa študij medicine, se je nato odločil za študij bogoslovja, ki pa ga je med prvo svetovno vojno prekinil; študij je nadaljeval in zaključil na filozofski fakulteti. Za Alfonza Berbuča je bila prva izbira pravo, nato pa se je odločil za bogoslovje. Dijaki so nadaljevali študij pretežno na vseučilišču na Dunaju, manj pa v drugih univerzitetnih središčih habsburške monarhije (na primer v Gradcu) oziroma v tujini.

Po končanem študiju

Študij po končani gimnaziji, sploh pa poklic, nista nujno sovpadala z zanimanjem, ki so ga razvili mnogi maturanti goriške gimnazije. To velja tudi za tiste dijake, ki so se v zrelih letih izrazilo uveljavili.

Igo Gruden (Nabrežina, 1893–Ljubljana, 1948) je študiral pravo na univerzah na Dunaju, v Gradcu in Pragi, kjer je zaključil študij leta 1921; med prvo svetovno vojno je bil kot vojak težko ranjen. Postal je odvetnik, še bolj pa je zaslovel kot pesnik. Med obema vojnama se je uveljavil kot eden vodilnih pesnikov na Slovenskem,¹⁵ na začetku kot glasnik Primorske (zbirka *Primorske pesmi* iz leta 1920), nato pa tudi kot mojster ljubezenskih in otroških pesmi. Njegovo najpomembnejše delo je bila *Dvanajsta ura* (1939), ki mu je prinesla nekaj prestižnih književnih nagrad. Zaradi družbeno angažirane note ga uvrščamo med predstavnike t. i. socialnega realizma.

Literarno pot je ubral tudi Narte Velikonja (Dol pri Otlici, 1891–Ljubljana, 1945), ki je študij prava zaključil na Dunaju. Že med prvo svetovno vojno (1917)

12 Gl. Slovenska biografija <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi399847/> (pridobljeno 12. 11. 2022).

13 Prav tam.

14 Jahresbericht k.k. Staatsgymnasium in Görz – über das Schuljahr 1912–1913, Gorica, str. 59.

15 Ivan Vogrič, Marko Tavčar, *Narcis širokega srca. Življenje in delo Iga Grudna*, Nabrežina: SKD Igo Gruden, 1993, str. 11–15, 55 in 73.

je skupaj z Izidorjem Cankarjem pod psevdonimom napisal povest *Albanska špijonka*, ki je bila dobrih sto let kasneje prevedena v angleščino. Podpisal se je pod več dramskih del, sicer je bil predvsem mojster povesti (*Višarska polena*, *Besede*), novel (*Sirote*, *Otroci*) in humorističnih zgodb (*Pod drobnogledom*, *Zbiralna leča*, *Humoreske in satire*).¹⁶ Objavljal je predvsem v katoliškem tisku.

Velik poznavalec književnosti je bil tudi Alojzij Res (Gorica 1893–Benetke 1936), ki se je po doktoratu iz slovenščine na ljubljanski univerzi in nato iz nemščine na univerzi v Padovi posvetil univerzitetni profesorski karieri. Poučeval je na univerzi v Benetkah (zdaj Ca' Foscari) in predaval tudi na Dunaju ter drugje. Res velja za posrednika med italijansko in slovensko kulturo; ob 600. obletnici smrti Danteja Alighierija (1921) je pripravil dva zbornika v slovenskem in italijanskem jeziku, v katerih je zbral prispevke uglednih strokovnjakov. Sodeloval je pri snovanju več italijanskih enciklopedij in objavljal strokovne članke o umetnosti in kulturi.¹⁷

Josip Birsa (Gorica, 1893–Trst, 1957) se je po doktoratu na univerzi v Zagrebu uveljavil kot časnikar. Pisal je za vodilne slovenske časnike (*Slovenski narod*, *Jutro* idr.) in več let vodil ljubljansko podružnico jugoslovanske agencije Avala. Bil je tudi športni delavec, saj je bil dolgo let prvi mož ASK Primorje v Ljubljani.¹⁸

V politične vode se je po doktoratu iz prava v Zagrebu resno podal Jože Bitežnik (Solkan, 1891–Gorica, 1960). Bil je tajnik političnega društva Edinost za Goriško, ustanovljenega leta 1922 po sporih z bolj liberalno tržaško vejo istoimenskega društva. Kot predstavnik krščanskih socialcev je dve leti kasneje kandidiral za italijanski parlament. Potem ko je fašistični režim onemogočil sleherno demokratsko delovanje, se je kot tesni sodelavec poslanca Engelberta Besednjaka, prav tako nekdanjega dijaka goriške gimnazije, leta 1930 umaknil na Dunaj, kjer je skupaj z njim deloval v mednarodnih manjšinskih organizacijah, nato pa v Jugoslavijo.¹⁹

Na levem političnem polu je deloval Ciril Sedej (Robič pri Kobaridu, 1892–Širje nad Zidanim Mostom, 1960), ki se je po vrnitvi iz Rusije (kjer je bil ujet kot vojak avstro-ogrske vojske) vključil v že ilegalno Komunistično partijo Jugoslavije. Bil je v vodstvu Proletarskih akcijskih čet in preživel skoraj leto dni v zaporu po obsodbi zaradi revolucionarne vsebine govora na prvomajskem praznovanju v Trbovljah leta 1924. Kot član t. i. Štukljeve skupine je sčasoma prišel v spor s partijo, ki ga je naposled izključila. Nato je deloval v Socialistični stranki Jugoslavije in bil aktiven tudi na sindikalnem področju.²⁰

16 PSBL, 16. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990, str. 174–177.

17 PSBL, 13. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1987, str. 197–199.

18 PSBL, 18. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1992, str. 467.

19 PSBL, 2. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975, str. 86–87.

20 PSBL, 13. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1987, str. 318.

Alfonz Berbuč (Kanal ob Soči, 1892–Šempeter pri Gorici, 1957) je bil že med prvo svetovno vojno posvečen v mašnika. Služboval je v raznih župnijah na Primorskem in izdal molitvenik *Molimo*, ki je doživel tri ponatise. Po vojni je bil profesor moralne teologije za slovenske bogoslovce na semenišču v Gorici.²¹

Duhovniški poklic je opravljal tudi Ciril Munih (Most na Soči, 1893–Most na Soči, 1963). Bogoslovje je študiral v Stični in bil posvečen za duhovnika med prvo svetovno vojno. Tudi on je župnikoval v več primorskih krajih. Med drugo vojno je na Šentviški Gori reševal ljudi pred nemškim nasiljem.²²

Že ti podatki (omejili smo se na najbolj znane dijake) pričajo, da so se gojenci 8.b po končani gimnaziji usmerili na zelo različna področja. Življenjske poti so jih vodile celo vsaksebi, kar velja tudi za tiste, ki so delovali na istem polju. Pesnik Igo Gruden je bil na primer kot aktiven privrženec OF med vojno interniran; okusil je med drugim najhujše italijansko koncentracijsko taborišče (Rab) in na podlagi zaporniških oz. taboriščnih izkušenj objavil po vojni pesniško zbirko *V pregnanstvo* (1945). Sošolec Narte Velikonja je bil takrat na nasprotnem političnem bregu in se je kot sodelavec Leona Rupnika izpostavil v protikomunistični propagandi. Junija 1945 so ga, čeprav je bil invalid, obsodili na smrt in ustrelili na neznanem mestu.²³

Nedavno odkritje

Pred nedavnim je raziskovalcem uspelo iztrgati iz pozabe Albina Tomažiča (Gorica, 1892–Saletto, 1918), prav tako dijaka 8.b-razreda. Tomažič je ob koncu študija izrazil namero, da nadaljuje študij na medicini. Ne vemo natančno, ali se je vpisal na univerzo, saj ga v evidencah dunajske univerze, na katero se je vpisalo več sošolcev, kot kaže, ni. Po izbruhu prve svetovne vojne je bil razmeroma hitro vpoklican in postal uspešen vojaški pilot, za kar je prejel številna odlikovanja. V osebni kartoteki, pridobljeni v vojaškem arhivu na Dunaju,²⁴ so navedena naslednja: križec za zasluge III. stopnje z vojno dekoracijo, srebrna medalja za zasluge z meči na traku vojaškega križca za zasluge, bronasta medalja za zasluge na traku vojaškega križca za zasluge in Karlov četni križec. Posthumno naj bi 8. julija 1918 prejel tudi znak bojnega pilota in čin nadporočnika.²⁵

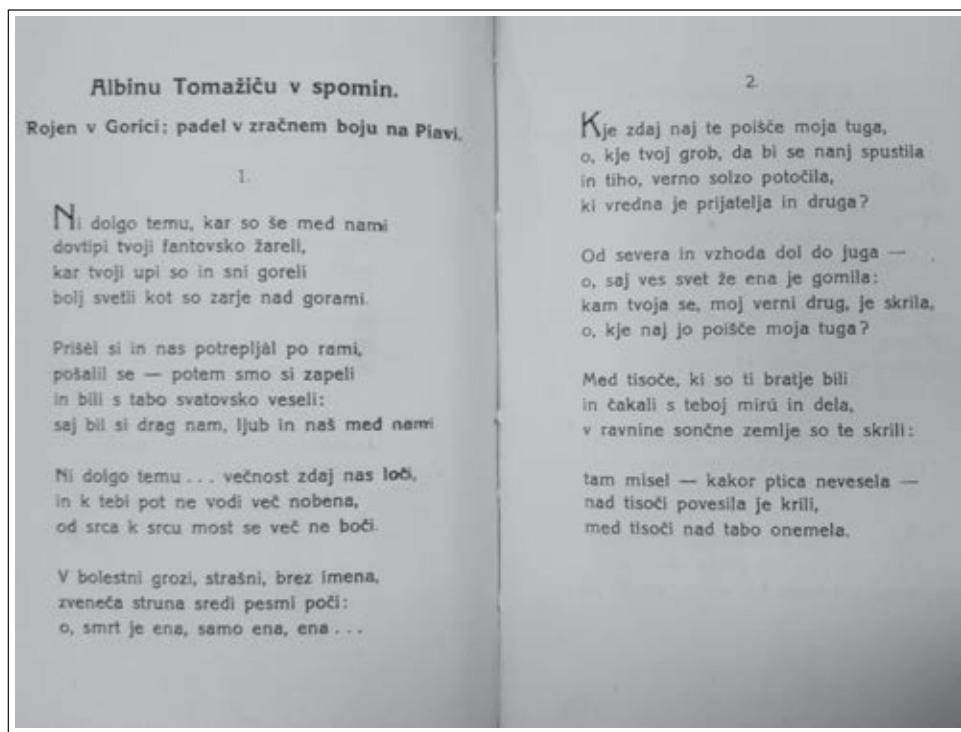
21 PSBL, 2. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975, str. 64.

22 PSBL, 10. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1984, str. 475.

23 Leta 1992 je sin Narteja Velikonje Jože v pismu piscu tega zapisa sporočil: »Vem da sta se z očetom poznala (z *Grudnom – op. pisca*), videl sem, da sta se na primer v gledališču pozdravljala. Vendar nista pripadala istemu idejnemu krogu in se zato nista družila.«

24 Vojaški arhiv na Dunaju, signatura AT-OeStA/KA LFT Pers Detail LFT Offiziere 6, 86 Tomažič Albin.

25 Zahvaljujem se kustosu v Muzeju novejši zgodovine Slovenije in odličnemu strokovnjaku za vojaško zgodovino Marku Ličini za posredovano literaturo o Tomažiču, še posebej tisto o njegovih bojnih nad reko Piave in o prejetih odlikovanjih.

Pesem Iga Grudna v spomin na padlega sošolca, zbirka Primorske pesmi, Ljubljana Zvezna tiskarna, 1920.

Padel je v zračnem boju 15. junija 1918 ob neuspešni avstro-ogrski ofenzivi na tirolski fronti v bližini reke Piave. Sestrelil naj bi ga najbolj znani italijanski letalec tistega časa Francesco Baracca. Isti dan je Baracca onemogočil neko drugo avstrijsko letalo. Sicer je to bila zadnja uspešna Baraccova akcija, saj ga je le nekaj dni kasneje doletela podobna usoda. 19. junija 1918 je bil namreč sestreljen.²⁶

V pesmi *Albinu Tomažiču v spomin*, objavljeni v zbirki *Primorske pesmi*, se Igo Gruden klanja spominu padlega sošolca. Začetni verz: »Ni dolgo temu, kar so še med nami dovtipi tvoji fantovsko žareli ...,« izražajo še svež spomin na dijaška leta, pesnikov vzklik: »Kje zdaj naj te poišče moja tuga, o, kje tvoj grob ...,« v drugem delu pesmi pa je kritika grobe vojaške logike, po kateri je človeško življenje v vojnih razmerah domala razvrednoteno. V pesmi je izraženo dokončno slovo od nepovratnega obdobja, ki je hkrati uvod v čas, zaznamovan od hudih ali celo usodnih življenjskih preizkušenj.

²⁶ Paolo Varriale, *Francesco Baracca, una biografia*, Rim: Edizioni Rivista Aeronautica, 2018, str. 183–184, in Roberto Gentilli, Antonio Iozzi, Paolo Varriale, *Gli assi dell'aviazione italiana nella Grande Guerra*, Rim: Aeronautica militare, Ufficio Storico, 2002, str. 74, 75 in 81.

Viri in literatura

Viri

Državni arhiv na Dunaju, signatura AT-OeStA/KA LFT Pers Detail LFTTr Offiziere 6, 86 Tomažič Albin.

Literatura

Gabršček, Andrej, *Goriški Slovenci, II. knjiga*, Ljubljana: samozaložba, 1934, str. 343 in 427.

Gentilli, Roberto, Iozzi, Antonio in Varriale, Paolo, *Gli assi dell'aviazione italiana nella*

Grande Guerra, Rim: Aeronautica militare, Ufficio Storico, 2002, str. 74, 75 in 81.

Govekar, Monika, Vloga prosvetnih društev in gimnazije v Gorici pri prebujanju slovenske narodne zavesti v letih 1848–1918, *Andragoška spoznanja*, II, 1996, št. 3, str. 41–43.

Jahresbericht k.k. Staatsgymnasium in Görz – über das Schuljahr 1911–1912, Gorica, str. 67.

Jahresbericht k.k. Staatsgymnasium in Görz – über das Schuljahr 1912–1913, Gorica, str. 59.

Marušič, Andrej, Epizoda iz kulturne zgodovine Goriške ali košček zgodovine goriškega c. kr. gimnazija, *Goriški spomini – Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (zbral in uredil Branko Marušič), Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002, str. 135.

Marušič, Branko, Stavka dijakov goriške gimnazije oktobra 1904, Gorica: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, 2009, str. 92.

Ob 100-letnici prve slovenske državne gimnazije, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2013, str. 1 in 5.

Primorski slovenski biografski leksikon, 2. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975, str. 64 in 86–87.

Primorski slovenski biografski leksikon, 10. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1984, str. 475.

Primorski slovenski biografski leksikon, 13. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1987, str. 197–199 in 318.

Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990, str. 174–177.

Primorski slovenski biografski leksikon, 18. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1992, str. 467.

Slovenska biografija <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi399847/> (pridobljeno 12. 11. 2022)

Soča, 26. 11. 1906.

Rutar, Simon, *Dnevnik (1869–1874)*, Trst–Nova Gorica: Narodna in študijska knjižnica v Trstu in Goriški muzej, 1972, str. 138–139.

Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868, Gorica: Seitz, 1868, str. 4.

Vogrič, Ivan, Tavčar, Marko, *Narcis širokega srca. Življenje in delo Iga Grudna*, Nabrežina:

SKD Igo Gruden, 1993, str. 11–15, 55 in 73.

Varriale, Paolo, *Francesco Baracca, una biografia*, Rim: Edizioni Rivista Aeronautica, 2018, str. 183–184.

Povzetek

Zgodba o 8.b-razredu, o katerem govori ta zapis, je zgodba o generaciji dijakov na državni gimnaziji v Gorici, ki je maturirala malo pred prvo svetovno vojno. Pomenila je prvo večjo preizkušnjo v njihovem dotlej relativno brezskrbnem življenju, saj je pustila neizbrisne sledi in vplivala na njihove nadaljnje življenjske izbire. V času med obema vojnama so se nekateri precej uveljavili na področjih, kjer so delovali. Ker je bilo to obdobje tudi čas delitev, so se nekateri od dijakov znašli na različnih idejnih bregovih, kar je veljalo tudi za naslednje prelomno obdobje – drugo svetovno vojno.

Tatjana Hojan *

Klara Keršič **

»HOČEMO ZDRAVO MLADINO!«

Zdravje in higiena v reviji Popotnik

(1900–1949)

“WE WANT HEALTHY YOUTH!”

Health and hygiene in the journal Popotnik (1900–1949)

Izvleček

V pedagoški reviji Popotnik je bilo med letoma 1900 in 1949 objavljenih več člankov in objav o pomenu in pouku higiene. Prispevek se omeji na članke slovenskih avtorjev, ki ponudijo vpogled v razvoj ali bolje rečeno zaton misli o higieni v reviji Popotnik. Čeprav ne morejo ponuditi širše slike razvoja pouka higiene, pa so zanimiv stik s preteklostjo in živim ter večkrat živahnim pogledom slovenskih učiteljev in pedagogov na pomen pouka higiene. V prvem obdobju, v času Avstro-Ogrske, je opazen izrazit zagon za vzpostavljanje pouka higiene. V času prve svetovne vojne je poudarek na boju proti kajenju in alkoholu, sploh v luči vojnih razmer. Čas Kraljevine SHS oz. Jugoslavije razporeja posamezne splošne vsebini o higieni, tako najdemo članke o pasteh alkohola in šolskih boleznih, še vedno pa je bilo veliko neznanja o pomembnosti umivanja na podeželju. Med drugo svetovno vojno revija ni izhajala, v kratkem obdobju revije po vojni pa je na temo higiene le en članek o boju proti jetiki.

Abstract

Between 1900 and 1949, the pedagogical journal Popotnik published a number of articles about the importance of education in hygiene. The article limits itself to articles by Slovenian authors in the journal, which offer an insight into the development or rather decline of the idea of hygiene. Although these articles cannot offer a wider picture of the development of hygiene teaching, they offer an interesting insight into the past and the often lively views of Slovenian teachers on the importance of lessons in hygiene. In the first period, at the time of Austria-Hungary, there was a notable push to establish hygiene education. During World War One, there was more emphasis on combating smoking and alcohol, especially in the light of the war conditions. The time of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians and Yugoslavia had specific general content about hygiene, the dangers of alcohol, sex education and various diseases, but there was still serious ignorance about the importance of washing in the countryside. The journal did not appear during World War Two, while in the short period of its existence after the war there was only one article about the struggle against tuberculosis.

* Tatjana Hojan, prof. slovenskega jezika, bibliotekarska svetovalka SŠM (1938–2022).

** Klara Keršič, prof. grščine in latinščine, vodja projektov SŠM, e-pošta: klara.kersic@solskimuzej.si

Ključne besede: zdravje v šoli, higiena v šoli, revija Popotnik

Key words: health at school, hygiene at school, the journal *Popotnik*

Revija Popotnik je začela izhajati leta 1880, sprva v Celju in Mariboru, od leta 1907 tudi v Ljubljani. Leta 1900 je doživela preobrazbo, saj je iz *lista za šolo in dom*, ki je izhajal dvakrat mesečno, postala *pedagoški in znanstveni list*, ki je izhajal enkrat mesečno. Do leta 1949 jo je urejalo več učiteljev, daljše obdobje pa Mihael Nerat, Pavel Flere in Matija Senkovič. V celotnem obdobju izhajanja je bilo objavljenih več člankov in poročil o zdravju in higieni. Tako slovenski kot tuji avtorji so pisali o higieni v šolah, škodljivih razvadah in boleznih ter poudarjali vlogo učitelja pri vzgoji skrbi za lastno zdravje.

V prispevku so obravnavani članki, ki so v reviji Popotnik obravnavali tematično higieno v šoli, in sicer konkretno o higieni kot skrbi za zdravje in predvsem pouku o njej. Čeprav slovaropisje tega (še) ne zaznava, je ob prebiranju besedil iz obravnavanega obdobja zaznati nekoliko spremenjen pomen, ki ga je beseda higiena v primerjavi s sodobnim časom imela takrat. Beseda higiena izhaja iz grščine. Grška beseda *ὑγίεια* (*hygíeia*) pomeni zdravje, še bolj zgovoren je prislov *ὑγιεινός*, ki s pripadajočo mu besedno zvezo *ποιῶ τι* pomeni: naredim kaj zaradi zdravja. V slovenščino je prišla prek francoščine in nemščine. V prvi polovici 20. stoletja se je beseda uporabljala pogosteje kot danes, se delno prekrivala z besedo zdravje in nadomeščala besede, ki so do danes s pospešenim razvojem medicine nastale ali bile prevzete na novo. Tako je danes, čeprav Slovar slovenskega knjižnega dopuščja širši pomen, v javni rabi pomen besede ožji in se rabi v pomenu skrbi za osebno zdravje.¹

Članki so razdeljeni na štiri obdobja. Za obdobje Avstro-Ogrske (1900–1914) je člankov največ, sledi obdobje Kraljevine SHS oz. Jugoslavije (1919–1940), pričakovano je malo oz. nič člankov za obdobje obeh svetovnih vojn, po drugi svetovni vojni pa je izšel le en članek na omenjeno temo (1945–1949). Ker se prispevek omejuje le na članke, objavljene v reviji Popotnik, skozi pregled posameznih obdobj ne moremo izluščiti značilnosti pouka higiene v določenem obdobju, za kaj takega bi bilo treba pogledati širše. Lahko pa služi kot pomoč pri nadaljnjih raziskavah, predvsem pa ponuja zanimiv pogled na razvoj ali bolje rečeno zatoni misli o higieni v reviji Popotnik.

V pričujočem članku bodo podrobneje predstavljene le objave slovenskih avtorjev oz. tistih vsebin, ki se konkretno navezujejo na naš prostor. Kljub temu je vredno opozoriti na veliko in sploh v prvih letih 20. stoletja prevladujoče število tujih avtorjev in poročil iz tujine, ki nakazujejo – ne le na področju šolske higiene, pač pa tudi širše – na razgledanost, seznanjenost, kritično prevzemanje

¹ Glej rabo besede v člankih: Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907 in 1908.

in živahno izmenjavo pedagoških praks iz tujine, ki so ga v tem obdobju imeli slovenski učitelji.

»V novejši dobi raste zanimanje za zdravje šolske mladine prav čvrsto.«²: Pouk higiene v času Avstro-Ogrske (1900–1914)

Učitelj in pisatelj Anton Leban je leta 1906 pisal o šolskih boleznih oz. obo-
lenjih, ki nastanejo pri pouku in zaradi njega. Otroci v šolo vstopajo zdravi in
veseli, čez čas pa postanejo šibkejšega zdravja in bledega videza. Avtor navede
krivo držo, kratkovidnost, glavobole in jetiko, ki jo povzročita slabo prezračev-
vanje učilnice in slaba drža, vse skupaj pa vpliva na dihalo. Zavzame se za pouk
higiene, ki bi tovrstna obolenja zmogel preprečiti.³

Lebanova pobuda se proti koncu avstro-ogrskega obdobja vse pogosteje in
vse bolj zavzeto pojavlja. V letih od 1900 pa vse do začetka prve svetovne vojne
nastane kopica člankov, v katerih se avtorji zavzemajo za pouk higiene, ga defini-
rajo, oblikujejo in vse bolj tudi udejanjajo v učilnicah.

A Josip Tominšek v uvodu članka o šolskih zdravnikih zgroženo ugotavlja,
da je učiteljski poklic od vseh najbolj nadzorovan, in sicer s strani šolskih nadzor-
nikov, Cerkve, pravnikov in po novem tudi šolskih zdravnikov. Šolski zdravnik naj
bi po nemškem vzoru, kot se boji avtor, občasno opazoval pouk in učitelju sve-
toval, kaj je treba spremeniti, da bodo higieniška pravila čimbolj upoštevana. To-
minšek meni, da poseg v poučevanje ni zdravnikovo področje. Zdravnik naj zdra-
vi bolne, bolni otroci pa ostajajo doma, zato zdravnik v šoli nima prostora. Šolski
zdravnik naj bi tudi poučeval higieno. Avtor izpostavi, da je razlika med vedeti
in biti zmožen poučevati: tu vidi razliko med učiteljem in zdravnikom. Ugotavlja
še, da zdravnik ne bi imel ne volje ne časa poučevati. Izmed predmetnih učiteljev
se Tominšku najprimernejši zdi učitelj telovadbe, ki je tudi sicer odgovoren za
skrb za telo. Sicer pa se iz članka da razbrati, da je bil poudarek higiene v tem
obdobju na primernosti zgradb in je bila tako higiena povezana z arhitekturo in
gradbeništvom.⁴

Tematiko Tominšek obravnava tudi v naslednjem letu. Učitelje opozarja, na
katera področja naj bodo pri svojem delu pozorni in se tako lahko izognejo pri-
hodu zdravnika v šolo. Ob vstopu v šolo je treba otroke pregledati, shranjevati
njihove zdravniške izkaze, opozarjati na razmere po domovih učencev in skrbeti
za primernost šolskih prostorov.⁵

Ignacij Šijanec je v dveh zaporednih letnikih (1907 in 1908) objavil več član-
kov s skupnim naslovom Šolsko-higijenski utrinki, v katerih je zbral slovenskemu

2 Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907, str. 344.

3 Povzeto po: Anton Leban, Šolske bolezni, *Popotnik*, 1906, str. 244–246.

4 Povzeto po: Josip Tominšek, Šolski zdravnik, *Popotnik*, 1900, str. 11–166.

5 Povzeto po: Josip Tominšek, Nekaj o šolskem zdravništvu, *Popotnik*, 1901, str. 144–147.

učitelju koristne izsledke tujih raziskav in člankov. Področja, ki jih avtor obravnava, so zelo široka in med sabo različna. Tako na primer piše o primerni razporeditvi dejavnosti na šolskih izletih, na izlet naj gre naenkrat le en razred iz šole, idealna je tudi ločitev po spolih. Ne sme se potovati predaleč, zaželeno je, da učitelj na izletu fotografira, izleti v naravo naj potekajo enkrat mesečno v vseh letnih časih. Poleti naj se organizirajo pohodi, ki so v primerjavi z izleti v oddaljene kraje cenovno dostopnejši za vse otroke. Razpravljalo se je tudi o domačih nalogah, ki bi jih bilo treba v prvih štirih letih šolanja opraviti, kasneje pa omejiti, čeprav se jim na višjih šolah ni mogoče v celoti izogniti.⁶

V naslednjem članku po tujem zgledu poziva k rednemu umivanju rok v šoli in opremljanju šolskih prostorov, predvsem pa toaletnih prostorov z umivalniki. Avtor se čudi šolski zobni kliniki v Strasbourgu. Zanimivo je, da je Ignacij Šijanec po odkritju tega podatka nemudoma stopil v kontakt z ravnateljem omenjene klinike in podatke iz dopisovanja z njim objavil v *Popotniku*. Tako opisuje začetke klinike leta 1898, kamor so otroci prihajali prostovoljno, štiri leta kasneje so bili zobozdravniški pregledi že obvezni za vse učence, leta 1906 pa tudi že za otroke v vrtcih in otroških zavetiščih. Poleg pregledov so bili otroci deležni tudi prikaza pravilnega umivanja zob.⁷

Avtor Ignacij Šijanec opisuje, kako preprečiti prehlade v šoli. Izpostavlja, da naj se otroci po prihodu v šolo preobujejo v tople in suhe nogavice ter obuvala. Članek vsebuje poročilo šolsko-higijenske razstave v Zagrebu v času vsesokolskega shoda. Nanj so naredili vtis spodbudni napisi na stenah (Čisto telo, dug život⁸ ...). Sicer pa so bile razstavljene tabele za pregled vida, primeri ogrevanja, prezračevanja, osvetlitve in opreme šolskih prostorov, vzorci strupenih snovi in bakterij, anatomska zbirka, učne slike iz hrvaškega šolskega muzeja o pravilni drži telesa in roke pri pisanju ter prve pomoči, higijenski pripomočki, strokovna literatura s področja higijene, oglasi za zdravilišča, otroško spodnje perilo, oblačila in igrače. Posebna soba je bila namenjena šolski telovadbi, še druga pa skrbi za slepe, gluhe in sirote.⁹

Poseben članek je namenjen dihalnim vajam oz. »gimnastiki dihanja«.¹⁰ Problem je nepoučenost učiteljev in nevednost staršev. Z rednimi dihalnimi vajami bi se okrepili učenci šibkega zdravja in tisti, ki so po družinski anamnezi nagnjeni k jetiki. Zelo nazorno opiše pljuča in njihovo delovanje, nato pa naniza razne dihalne vaje.¹¹

Naslednji del članka Šolsko-higijenski utrinki se po poljskem zgledu posveča odnosu šolskega zdravnika do šolske uprave (npr. obvestiti jo v primeru upora-

6 Povzeto po: Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907, str. 21–24.

7 Ibid., str. 52–54.

8 Prevod iz hrvaščine: Čisto telo, dolgo življenje.

9 Povzeto po: Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907, str. 84–87.

10 Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907, str. 114.

11 Povzeto po: Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907, str. 114–117.

be šolske lekarne), staršev in učencev, do katerih mora pristopiti njihovi starosti primerno. Spet se vršijo pozivi k uvedbi šolske higiene kot predmeta in članki o nuji vpetosti higienskih navad v šolsko življenje. Omenja se primer zdravniškega pregleda ob koncu osnovnega šolanja in v povezavi z zdravjem primerno izbiro poklica. Avtor piše tudi o ustanavljanju počitniških kolonij v švicarskih Alpah, kjer so učitelji poročali o krepitvi telesne kondicije in pa tudi o spoznanju učencev, kako jih lahko preprosto planinsko življenje osrečuje brez velikih materialnih dobrin.¹²

V zadnjem članku v letniku 1907 Ignacij Šijanec piše o nalogah šolske higiene. O njenem pomenu so pisali že v antiki, srednji vek je v tem oziru napravil korak nazaj, razsvetljenstvo in humanizem sta ji namenila nekaj pozornosti, medtem ko zanimanje zanjo v zadnjem času izrazito raste ne le med zdravniki in učitelji, ampak tudi med laiki. Pomembna je enakomerna skrb tako za um kot tudi za telo, kar šola sicer pogosto zanemarja. Prva naloga šolske higiene je torej skrb za zdrav način pouka, druga skrb za primerne prostore in tretja nastavljanje šolskih zdravnikov.¹³

V letniku 1908 Ignacij Šijanec nadaljuje pisanje o higieni v štirih ločenih člankih. V prvem nadaljuje razpravo o treh nalogah šolske higiene. Kot prvo opozarja na pozornost na utrujenost otrok in svari pred preobremenitvijo. Utrujenost je zaradi zahtevnosti predmetov največja pri pouku klasičnih jezikov in matematike. Pomembni so šolski odmori. Problem je tudi neurejenost spanja. Kot drugo opozarja na lego šole, ki zaradi vlage ne sme biti na močvirnatem območju in zaradi hrupa ne ob glavnih cestah ter v bližini tovarn. Kot tretje opozarja na dostopnost šolskih zdravnikov, ki ne smejo le »sedeti v šolskih komisijah«, ¹⁴ ampak aktivno pregledovati vsako novo opremo v šoli in opozarjati na pomanjkljivosti ter opravljati zdravniške preglede tako učencev kot tudi učiteljev.¹⁵

V naslednjem članku piše o počitnicah in tuberkulozi. Le poletne počitnice ne zadostujejo, zato so primerne počitnice po dva tedna za božič in po dva tedna v marcu, ko je imunost učencev nizka. V boju proti tuberkulozi so pomembni preventivni pregledi in osebna higiena.¹⁶

Leta 1908 je bilo v Avstriji, torej tudi pri nas, aktualno vprašanje vpeljave šolskih zdravnikov, ki se je obravnavalo na zborovanju avstrijskega pedagoškega društva januarja 1908 na Dunaju. O morebitnih dosežkih omenjenega zborovanja avtor ne poroča. Spet je nanizanih več že omenjenih dejstev, ki govorijo v prid šolskim zdravnikom.¹⁷

12 Povzeto po: Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907, str. 177–180.

13 Ibid., str. 344–346.

14 Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1908, str. 27.

15 Povzeto po: Ignacij Šijanec, Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1908, str. 24–28.

16 Ibid., str. 54–56.

17 Ibid., str. 175–179.

V zadnjem šolskohigienskem utrinku Šijanec piše o priljubljenosti posameznih predmetov, sicer v Nemčiji. Pri dečkih so bili najbolj priljubljeni predmeti zgodovina, učni jezik (nemščina), risanje in telovadba, najmanj pa zemljepis, slovnica in veronauk. Pri deklicah so bili najbolj priljubljeni predmeti ročna dela, spisje, telovadba in veronauk, najmanj pa slovnica, geometrija, učni jezik in prirodopis. Piše tudi o higienskih predlogih dunajskih okrajnih učiteljskih konferenc, in sicer, da sta sredo in sobota prosti dodatnih predmetov in krožkov, da se odmor nikdar ne sme skrajšati, da na dan šolskih izletov in iger pouk ne traja dlje kot do 11. ure in da se pouk v vročih dneh odpove ali pa prestavi v naravo. Zaključí z oblačili šolskih otrok. Na prvo mesto postavlja snažnost, sicer pa so sporni korzeti, preozke hlače in slaba obutev, ki pa je v nasprotju s prvima dvema znak revščine, ne pa modne razvade.¹⁸

V letu 1908 je izšla daljša razprava o telesnem siločutu in njegovi higieni. Z ozirom na šolsko mladino je avtor Avguštin Požegar opisoval primerno prehrano, predvsem pa poudaril pomen gibanja. V šoli otroci predolgo sede, odmori so prekratki, zato je navedel telesne vaje, ki bi jih lahko izvajali tudi v šolski sobi. Te vaje priporoča tudi učiteljem, kajti »težavni šolski posel in zoprne druge razmere nam razjedajo telesno zdravje«.¹⁹

Vprašanje alkoholizma, ki v kasnejših obdobjih izrazito pride v ospredje, se pojavi v članku učitelja in kasnejšega politika Antona Peska iz leta 1901. Avtor odločno izpostavi, da je problematika alkoholizma povezana z vzgojo v šoli in odvisna od nje. Otroka loči od odraslega in neomikanega od omikanega sposobnost nadzorovanja in usmerjanja lastnih čustev, želja in predstav. Šola to doseže. Vpliv opojnih pijač pa je temu nasproten. Pomembno je torej veliko moč dati šoli in izobraževanju, ki dasta bivanju smisel, kar posameznika razveseljuje, zato mu ni treba posegati po alkoholu.²⁰

Zanimiv članek je objavil učitelj Anton Kosi v letu 1902. V uvodu je zapisal, da se alkoholizem pri nas vedno bolj širi. Učitelj ima nalogo, da »zabрани ali vsaj deloma zajezi potom ljudske šole strast pijančevanja«, tako da otroke pouči o škodljivosti alkohola in »ostudnosti pijančevanja«. Nato je v članku navedel pregovore in izreke o škodljivosti alkoholnih pijač. Upošteval je predvsem slovenske pregovore pa tudi misli sv. Avgušтина in slovenskih avtorjev Janeza Volčiča, dr. Josipa Lesarja, dr. Josipa Vošnjaka ter Antona Martina Slomška.²¹

Leta 1909 je bila objavljena študija Janka Polaka o negi oči, ušes in govornih organov. Avtor je pisal o šolskih čitankah, ki naj bi poleg leposlovnih imela tudi realistične sestavke. Za oči je zelo škodljiv bleščeči papir v njih. Tudi za šolske zvezke velja, da bi moral biti papir v njih belkasto rumen brez bleska in barvnih

18 Povzeto po: Ignacij Šijanec, Šolsko-higijski utrinki, *Popotnik*, 1908, str. 217–219.

19 Povzeto po: Avguštin Požegar, Telesni siločut in njegova higijena, *Popotnik*, 1908, str. 161–167.

20 Povzeto po: Anton Pesek, Šola in alkohol, *Popotnik*, 1901, str. 97–101.

21 Povzeto po: Anton Kosi, Pregovori in izreki ter glasovi o škodljivosti čezmernega uživanja alkoholičnih pijač, *Popotnik*, 1902, str. 183–186.

črt. Za ročna dela in risanje pa velja: »Ne riši nikdar prefinih risb in ne vezi nikdar prefinih ročnih del. Boljši so razločna črta, razločna vez in dober vid, nego pa fina črta, fina vez in slab vid.« Za ušesa so zelo škodljivi prah in prehuda vročina, prav tako mraz in preprih. Nikdar naj se soba ne zrači, ko so učenci v njej. Tudi zaušnice so škodljive, zato naj se jih učitelj izogiba in pregrehe raje spregleda. Pri govornih organih je zelo pomembno petje. Večina to uro prestavi za konec pouka in potem spusti učence na mrzel zrak. Ure petja naj bodo na začetku pouka ali po odmoru v prezračnem prostoru. Pri govoru pa je treba paziti na pravilno dihanje, sicer se rado pojavi jecljanje.²²

V istem letu je v ločenem članku avtor pisal o šolskih tablicah. O njih meni, da bi morale že davno izginiti iz modernih šol. Zdravstveno so škodljive, ker se ob oblačnem vremenu nanje zelo slabo vidi in ker je na njih slinasta maščoba. Tudi to, da otrok na njih napake takoj izbriše, je slabo. Napak tako ne občuti in ne bo nikoli »ustvarjal pravilnosti s premislekom, ampak z vihravim mehanizmom.«²³

V tretjem članku v istem letniku piše Polak o šolskih boleznih, za katere ni vedno kriva šola, ampak pogosto tudi dom, kdaj pa celo nobeden od njiju. Podrobneje se je posvetil kratkovidnosti, ki jo lahko povzročijo učni pripomočki (npr. bleščeč papir), neprimerna šolska klop, preveč domačih nalog (Sam se domačih nalog izogiba, saj meni, da šola nima pravice z njimi obremenjevati doma. To še posebej velja za podeželske šole.) ter popoldanski pouk.²⁴

Janko Polak je tudi naslednje leto pisal o zdravju v šoli. V uvodu je zapisal, da sreča »tiči v zdravju, intelektualni, materialni in formalni naobrazbi, v pravilnem čustvovanju in nравоverskem hotenju in delovanju«. Prvi pogoj za srečo je zdravje in učitelj bi moral imeti cilj otroke ohraniti »zdrave na telesu in sveže na duhu«. Največ bolezni, ki se pojavijo med šolanjem, povzročijo šolska klop in učila pa tudi šolska stavba sama. Učitelj se mora tudi pri poučevanju ogibati didaktičnega formalizma, čustvovanje pa mora biti toplo, stalno in pravilno.²⁵

Pavel Flere je v štirih ločenih člankih s skupnim naslovom Nekaj o šolski higieni pisal o šolskih boleznih, higieni učilnice in pouka, šolskim zdravnikom, učiteljevi higieni in spolni vzgoji. Temo članka je predlagala šolska oblast. Tako zapiše avtor, natančneje pa urad, ki je temo določil in dal v nekakšen natečaj, ni omenjen. Med šolskimi boleznimi navaja kratkovidnost in ukrivljenost hrbtenice. Navede vse že znane dejavnike za nastanek te nepravilnosti, zanimivo pa opozori, da je med učenci, ki jih prizadene skolioza, več deklic. »Omenim naj le še, zakaj se razvija skolioza veliko bolj pri deklicah kot pri dečkih. E, žalostna nam majka! ravno tam, kjer je organizem veliko mečji v kosteh kot v mišlaturi, ravno tam ne dovoljujejo naše ozkosrčne, dogmatične razmere okrepčave! 'Dekle spada v hišo! Za deklice je nespodobno, če skačejo, letajo, ali pa – bognasvaruj! –

22 Povzeto po: Janko Polak, O negovanju očíj, ušes in govoril, *Popotnik*, 1909, str. 105–111.

23 Povzeto po: Janko Polak, Stara navada je železna srajca!, *Popotnik*, 1909, str. 20–23.

24 Povzeto po: Janko Polak, Črtica iz šolskega zdravja, *Popotnik*, 1909, str. 212–214.

25 Povzeto po: Janko Polak, Naš cilj, *Popotnik*, 1910, str. 165–167.

celo plezajo,' se pravi. Torej malo manj dogme, malo več luči in svobode doma in v šoli, pa bo boljše za higijeno.«²⁶

V naslednjem članku piše o higieni učilnic oz. šolskih stavb, pri katerih so predvsem pomembni zračenje, ogrevanje in osvetlitev prostora. Omenja še, da je s kopalnicami med šolami na Slovenskem primerno opremljena le gluhonemnica v Ljubljani. Kot higieno pouka omenja prenehanje ustrahovanja otrok, primerno držo in manj domačih nalog. Poudarja pomen telovadnic in šolskih igrišč, ki učence spodbujajo k prostemu gibanju, pomen učenja pravilnega dihanja in pomembnost preobnavljanja iz mokre obutve po prihodu v šolo.²⁷

Tretji članek je namenjen higieni učiteljev in šolskim zdravnikom, za katerih umestitev v avstrijski šolski sistem se zavzema tudi avtor. Prav tako bi bilo treba o higieni poučevati učitelje, ki so med študijem deležni predavanj o njej le v dveh semestrih, kar pa do nastopa službe v veliki meri že pozabijo.²⁸

Avtor se v zadnjem članku zavzema za uveljavitev pouka higiene, posebej se osredotoči na spolno vzgojo. Spolno vzgojo razdeli na nadzor in pouk. Nadzor mora skrbeti za preprečevanje samozadovoljevanja. Pouk pa mora skrbeti, da učenci ne izvejo ničesar o spolnih igračah, da se o spolnosti pred puberteto ne govori (lahko pa se govori o razmnoževanju rastlin in živali), kasneje pa naj se spolna vzgoja podaja starosti primerno. O spolni vzgoji pa se mora govoriti na roditeljskem sestanku. Sicer pa perverzna dejanja, tako še dodaja avtor, nastanejo zaradi lenobe, zato k zdravemu spolnemu razvoju otrok najbolj pripomore primerno umsko in telesno delo.²⁹

»Osobito sedaj za vojno se je kadilska strast med šolsko mladino silno razširila.«³⁰: Pouk higiene v času prve svetovne vojne (1914–1918)

Obravnavana sta dva članka, ki sta bila v času vojne, na kar se sklicujeta oba avtorja, še posebej aktualna. Tako v naslovni misli poglavja Gradnik svari pred kajenjem, nadučitelj Simon Viher pa pred alkoholizmom: »Če je alkohol škodljiv v vojnih časih, ne more biti dober in koristen niti v mirnih časih.«³¹

Leta 1915 nadučitelj Simon Viher objavi razpravo o boju šole proti alkoholu.³² V uvodu navaja, da so vse države, zapletene v vojno, izdale ukaz proti uživanju alkohola. Alkohol namreč šibi človeško telesno moč in vzdržljivost, ki sta v vojni nujno potrebna. Še bolj pa opozarja na čas po vojni. »Vojna bo požrla hekatombe človeškega materijala. Za državo in narode je velikanske važnosti, da se to čim

²⁶ Pavel Flere, Nekaj o šolski higijeni, *Popotnik*, 1910, str. 167–170.

²⁷ Povzeto po: Pavel Flere, Nekaj o šolski higijeni, *Popotnik*, 1910, str. 199–204.

²⁸ Ibid., str. 237–241.

²⁹ Ibid., str. 266–269.

³⁰ J. Gradnik, Kajenje pri mladini, *Popotnik*, 1916, str. 84.

³¹ Simon Viher, Šola v boju proti alkoholu, *Popotnik*, 1915, str. 118.

³² Ibid., str. 118–122.

prej popravi, a tu je alkoholizem najhujši oviralec.«³³ Opozori na področja, na katera alkohol vpliva, in sicer: zmanjšana plodnost in dedne bolezni, skrajšana življenjska doba ter apatičnost do dela. Vzpostavi problematiko slabe prehrane, ki še dodatno pripomore k zatekanju ljudi v alkohol in hkrati poslabša od alkohola že načeto zdravje. Avtor vojne razmere smiselno izkoristi za vzpostavitev dramatičnega stanja, nato pa poziva k boju proti alkoholu. Pouk o nevarnostih alkohola je bil v tem času skromen, a avtor učitelje navdušuje z naslednjimi didaktičnimi predlogi. Učitelj mora biti najprej sam zgled, učence in starše³⁴ mora stalno opozarjati na problematiko ter jih povabiti v članstvo v šolarsko treznostno zvezo Mladi junaki, s čimer se učenci zavežejo k popolni odpovedi alkohola. Ob vpisu so učenci dobili podobico, ideja je tudi, da jih vpišejo v posebno zlato knjigo. Pri nasvetih učiteljem se avtor ves čas naslanja na primere dobrih praks iz tujine.

Leta 1916 Gradnik objavi razpravo o kajenju pri mladini.³⁵ Na krajše kot Viher opiše stanje kajenja med učenci. Kajenje je še spodbudila vojna, kadijo vedno mlajši učenci in vse pogostejše tudi deklice. Vzrok za začetek kajenja vidi v želji po posnemanju starejših, čeprav takrat učenec v samem kajenju še ne uživa. Avtor opozori na pomanjkanje starševskega nadzora, ker so očetje v vojni, matere pa imajo doma zato več opravil in skrbi. Učiteljem v boju proti kajenju priporoča zgled, pouk in kazen. Pri nasvetih je realen, saj se zaveda: »Napram drugim panogam vzgoje je ta nerazmerno težavnejša, ker se prestopki ne vrše toliko v šoli, kakor na cesti, na paši, doma in drugod.« Zaključí pa: »Šola sama je brez moči napram vsem svojim kadilcem. Edino javnost in predvsem dom lahko delujeta z uspehom.«³⁶

»Marsikoga bomo morali poslati tudi na šolski vodnjak.«³⁷: Pouk higiene v času Kraljevine SHS oz. Jugoslavije (1919–1940)

Kot že napovedano v Viherjevemu članku, se tudi v povojnem času nadaljuje opozarjanje in vzgoja proti uživanju alkohola. Pedagog in pisatelj Franjo Žgeč leta 1921 objavi obširno razpravo o pijančevanju.³⁸ Članek začne z negotovostjo, ki jo je v času po vojni občutila družba. Po eni strani je vojna preteklost pustila posledice na telesnem in duševnem zdravju, po drugi strani nestabilne gospodarske in družbene razmere prinašajo strah pred prihodnostjo. Rešitev vidi v poštenem in smotrnem delu. V sicer dramatičnem uvodu pa s posebno nežnostjo govori tudi

33 Simon Viher, Šola v boju proti alkoholu, *Popotnik*, 1915, str. 118.

34 »Naše ljudstvo je tako zatelebano v alkohol, da starši celo branijo sinovom in hčeram, vpisati se v družbo treznosti. /.../ V mnogih krajih dobivajo otroci za zajutrek žganje.« (Simon Viher, Šola v boju proti alkoholu, *Popotnik*, 1915, str. 121).

35 J. Gradnik, Kajenje pri mladini, *Popotnik*, 1916, str. 84–85.

36 Ibid.

37 Karel Grabeljšek, Telesna snaga in še kaj, *Popotnik*, 1935, str. 155.

38 Franjo Žgeč, Pijančevanje, družba in vzgoja, *Popotnik*, 1921, str. 127–137.

o potrebi po soočanju z vojnimi ranami. »Ni treba teh ran skrivati in se jih sramovati, to ne dovede nikamor. Brez usmiljenja jih moramo odkriti, si jih ogledati natančno in pozorno, moramo jih poznati, če jih hočemo izmiti in lečiti!«³⁹

V nadaljevanju se posveti vzgoji proti alkoholizmu. Začne z osebnoizpovedno zgodbo o tem, kako je kot otrok počasi spoznaval nevarnost in pogostost alkohola v svoji okolici. »Ko sem bil osem let star, me je hlapec opijanil. Toda starši mu niso nič rekli, le smejali so se moji pijanosti. Pri birmi sem bil zopet pijan.«⁴⁰ A opozarja, da niso krivi pogosto nevedni starši, pač pa vzgojitelji in učitelji, ki bi jih o tem morali poučiti. Tako učitelje nagovarja k sledečemu: učitelj mora biti dobro seznanjen s posledicami alkoholizma, kot posebej žgočo omenja učno zaostalost učencev. Starše mora opozarjati na roditeljskih sestankih, učence pa vzgajati pri pouku, predvsem pa jih v njihovem prostem času zbirati in jih navduševati z aktivnostmi, kot so pevski zbori, kulturna društva, knjižnice ... Seveda je vse to zaman, če učitelj v odpovedi alkoholu sam ne ponudi zgleda.

Rudolf Horvat zelo celostno pristopa k problematiki alkoholizma in nagovarja učitelje, da proti alkoholu vzgajajo mladino od spočetja do odraslosti. Že učiteljice bi morale delovati v gospodinjskih nadaljevalnih šolah, tečajih in dekljskih krožkih ter opozarjati na nevarnost alkohola pri nosečih in doječih ženah. Kot možne metode navaja pogovor s starši, posebej na dan vpisa v šolo in pred birmo, prav tako pa tudi na roditeljskih sestankih in šolskih prireditvah – vsaj ena na tri leta mora biti posvečena temu problemu. Starši namreč pogosto zmotno razumejo alkohol pri otrocih kot krepčilo. V nadaljevanju zanimivo predstavi vsebino in holističen pristop k vsebini pri več predmetih. Pri fiziki naj se obravnava alkoholno vrenje, pri anatomiji vpliv alkohola na telo, pri računstvu vpliv alkohola na gospodarstvo, pri jezikovnem pouku se berejo razni spisi, pri zgodovini o propadu Rima in po drugi strani o razvoju pri muslimanih, pri gospodarstvu o sušenju sadja, izdelovanju marmelad, kisa in podobnega, pri petju naj pojejo treznostno himno, pri ročnem delu izdelujejo grafične tabele, pri lepopisu se zapišejo pregovori o pijači, pri telovadbi pa se poudarja vrednost treznosti pri športnih uspehih. Učence je po njegovem treba spodbujati k samopremagovanju in kot vajo odpovedi sladkemu, k pogumnemu zagovarjanju svojega mnenja in k aktivnostim v športu in kulturi. Seveda vse dopolnjuje učiteljev zgled.⁴¹

Podobno holističen, a precej manj poglobljen in razvejan pristop ubere nadučitelj Fran Karbaš, ko že prej, leta 1919, objavi učno sliko Alkohol.⁴² Njegova priprava učnega sklopa se deli na štiri dele: znaki pijanosti, stalni znaki pijančevanja, opojne in neopojne pijače ter vzroki opojnosti. V prvem in drugem delu naj otroci prek pogovora in opisov pridejo do spoznanja o simptomih pijanosti in o simptomih dolgotrajne odvisnosti od alkohola. Prav tako naj spoznajo različne

39 Franjo Žgeč, Pijančevanje, družba in vzgoja, *Popotnik*, 1921, str. 128.

40 Ibid., str. 129.

41 Povzeto po: Rudolf Horvat, Hočemo zdravo mladino, *Popotnik*, 1933, str. 193–197.

42 Fran Karbaš, Alkohol, *Popotnik*, 1919, str. 198–202.

vrste pijače in jih ločijo na alkoholne in brezalkoholne. V nadaljevanju bi se po kemijskem poskusu in prikazu spoznali z alkoholom, njegovimi lastnostmi in vplivom na človeško telo. Članek vsebuje zgodbo kovača Štefana, ki je podlegel alkoholu in se nazadnje obesil. Zgodbo naj bi učenci z učiteljem ustno in pisno predelali. Učitelj naj bi ob koncu povedal učencem, kako se ubraniti alkohola, in jih seznanil z društvom abstinentov in njihovim glasilom. Avtor članka na koncu doda idejo za temo spisne naloge in vaje pri računstvu.⁴³

Pouk higiene se v tem obdobju vse bolj utrjuje. Zdravnik Edvard Šavnik je o šolski higieni predaval na učiteljski konferenci za kranjski okraj 23. junija 1923. Predavanje je bilo razdeljeno na dva dela in objavljeno v *Popotniku* leta 1924. V prvem delu je raziskoval otroške bolezni in morebitni vpliv šole na njihov razvoj. Opozoril je na spremembo pri gibanju in miselnem naporu, ki se umetno vsili otroku ob vstopu v šolo. Če so razmere pri pouku vzorno urejene, se otrok hitro navadi novega okolja, sicer lahko pride do določenih obolenj, kot so glavobol, krvavitev iz nosu, nervoznost, skrivljena hrbtenica, kratkovidnost in nalezljive bolezni. Pozorno izpostavi telesno in učno manj sposobne učence, katerim prehiter vstop v šolo le škodi, saj se otrok sprva trudi, a kmalu telesno in duševno omaga. Učitelje opozori, naj bodo pozorni na posameznega učenca, ne le na razred v celoti. V drugem delu razprave učiteljem svetuje, kako skrbeti za zdravje učencev. Spodbuja k svetlim prostorom, prezračevanju, odstranjevanju prahu, primerni toploti, primernim šolskim klopem. Učenci naj sedijo vzravnano, zdravje pa naj se pospešuje tudi s telovadbo in šolskimi igrami.⁴⁴

V tem obdobju je sicer zaznati vse večji napredek na področju higiene, a razmere, predvsem na podeželju, še niso bile urejene. Učitelj in pisatelj Karl Grabeljšek v svojem članku piše o ušeh pri učenki. Zaradi sramu in zasmehovanja sošolcev se ji je šola zamerila, kar učitelju ni pustilo dobrega občutka. Tako je učitelj naslednji prvi šolski dan pregledal vse učence in tiste, ki so imeli uši, po pouku o tem poučil in jim predlagal temeljito česanje in petrolej. Metoda se je v večini primerov izkazala za uspešno. V letih poučevanja je opazil, da imajo stalne težave z ušmi povečini učenci, kjer imajo v družini težave z alkoholom ali so, tako kot že njihovi starši, učno manj uspešni. Poleg neznanja pri starših je težava tudi pomanjkanje denarja za šolski papir, kaj šele za petrolej.

V nadaljevanju učitelj Grabeljšek spodbuja k rednemu telesnemu pregledovanju učencev, ne le las, ampak tudi nog, rok, nohtov, vratu, ušes, prsi ... »Ne besede ne kazni ne pomagajo toliko kot pregled.«⁴⁵ V nadaljevanju opisuje prvo učno uro higiene oz. »telesne snage«. »Ko sem končal, sem jih vprašal, kaj smo prav za prav delali. /.../ Nekaj novega za otroke. Začuden, boječi in radovedni hkrati.«⁴⁶ Sledil je dolg pogovor z učenci, ki je šel izven učnih načrtov in »ne tako,

43 Povzeto po: Fran Karbaš, Alkohol, *Popotnik*, 1919, str. 198–202.

44 Povzeto po: Edvard Šavnik, O šolski higieni, *Popotnik*, 1924, str. 187–193.

45 Karel Grabeljšek, Telesna snaga in še kaj, *Popotnik*, 1935, str. 155.

46 Ibid., str. 155–156.

kot smo se učili na učiteljišču».⁴⁷ Tematski učni sklop je v nadaljevanju zavzel vse predmete. »Potem pa smo računali. Čisto preproste račune. Koliko bi stal košček mila, dva koščka ..., četrt litra petroleja, pol litra ... Vse to iz življenja. (Otroci hodijo v trgovino.) Tudi nekatere nove besede smo spoznali pri tem (milo, steklenica, zamašek ...), ki smo jih tudi napisali (lep opisje, jezikovni pouk). /.../ Pa ker smo imeli samo tri dni v tednu šolo (izmeničen pouk), mi je zmanjkalo časa. Tudi risali nismo. Pač pa smo telovadili: 'Otrok se umiva in kopa.' (Pri tem lahko izvajamo vaje, da vežbamo prav vse mišice: kloni, suki, loki, čepi, skoki, dihalne vaje itd.).«⁴⁸ Gre za opis, vsaj za bolj odročne podeželske kraje na Slovenskem, enega prvih resnejših srečanj otrok s poukom higiene, čeprav je v elementarni obliki obstajala že prej. »Učna enota je končana, vzgojna se je šele pričela,«⁴⁹ zaključi svoj članek učitelj Grabeljšek.

Kot posledico slabih higienskih razmer učitelji navajajo razne bolezni. Zanimivo, da kljub epidemiji španska gripa ni omenjena, pač pa se omenja danes manj znana Vidova bolezen oz. Vidov ples, ki naj bi jo dodatno poslabšale slabe higienske razmere v domačem okolju. Karel Doberšek, upravitelj osnovne šole na Prevaljah, piše o svojem učencu z Vidovo boleznijo. Bil je silno nemiren, ves čas v gibanju, ni sledil pouku, počekal je zvezke in risanke. Ponavljal je razred, v drugem razredu se je nekoliko umiril, čeprav je bil še vedno slab učenec. Avtor članka je menil, da bi morali take otroke eno ali dve leti kasneje sprejemati v šolo.⁵⁰

»Šola v borbi proti tuberkulozi.«⁵¹: Pouk higiene v času socialistične Jugoslavije (1945–1949)

V sicer kratkem povojnem obdobju izhajanja revije *Popotnik* se pojavi le en članek o higieni. Leta 1947 je Vitko Musek napisal obsežen članek o pomenu šole v boju proti jetiki. Že v uvodu je poudaril, da je vloga šole v boju proti jetiki prav tako pomembna kakor pri drugih ustanovah. Učitelj mora učence seznaniti s to boleznijo in jim pokazati, kako se je najbolje obvaruje. To lahko uporabi pri različnih predmetih, na primer: prirodopis, telovadba, književnost. Pri tem si lahko pomaga z dotedanjo literaturo o jetiki, o tej problematiki bi morali pisati tudi v mladinska glasila. Otroci morajo spoznati, da so sami odgovorni v borbi proti tej bolezni. Tako bo šola sodelovala v zdravstveno-prosvetnem delu, ki spada med najvažnejše sektorje ljudskega zdravstva.⁵²

47 Karel Grabeljšek, Telesna snaga in še kaj, *Popotnik*, 1935, str. 156.

48 Ibid.

49 Ibid.

50 Povzeto po: Karel Doberšek, Vidova bolezen pri šolskih novincih, *Popotnik*, 1934, str. 22–25.

51 Vito Musek, Šola v borbi proti tuberkulozi, *Popotnik*, 1947, str. 73–76.

52 Povzeto po: Vito Musek, Šola v borbi proti tuberkulozi, *Popotnik*, 1947, str. 73–76.

Sklep

Skozi pregled člankov o pomenu in pouku higiene v reviji Popotnik med letoma 1900 in 1949 lahko sledimo razvoju ali bolje rečeno zatonu pedagoške misli o higieni. Obdobje pred prvo svetovno vojno odstira na začetku zadržanost, kasneje pa vse večjo zavzetost za ureditev higienskih razmer, za pouk o higieni in uveljavitev šolskih zdravnikov. Obdobje je po številu in raznolikosti člankov najbolj bogato. Med prvo svetovno vojno se opazi beg pred za učence večkrat kruto in zahtevno resničnostjo v kajenje in alkohol. Boj proti omenjenemu se nadaljuje tudi po koncu vojne, hkrati se opozarja na še vedno neurejene higienske razmere, predvsem na podeželju. V času druge svetovne vojne revija ni izhajala. Po drugi svetovni vojni pa v kratkem obdobju izhajanja revije Popotnik najdemo le članek o boju proti jetiki.

Skozi celoten pregled lahko sledimo spoznanju, kako pomembna je bila (in še vedno je) šola ne le zaradi pouka samega, ampak zaradi širšega vpliva na posameznika in dviga ravni kakovosti življenja družbe v celoti. Izrazito je poudarjen pomen prepleta vzgoje doma in v šoli. Opazna je skrb slovenskih učiteljev ne le za ozko področje svojega delovanja, pač pa za resnično dobrobit učencev in družbe v celoti. Iz člankov lahko sklepamo o pomenu vloge učitelja na napredek in razvoj družbe. Učitelji so bili tudi za današnje čase izjemno razgledani in odprti za novo znanje, ki so ga iskali tako doma kot v tujini. Kot primer lahko omenimo učitelja Ignacija Šijanča, ki je leta 1907 ob odkritju novice o odprtju zobne klinike v Strasbourgu nemudoma stopil v kontakt z ravnateljem in dopisovanje z njim objavil v Popotniku.

Učitelji so v praksi, prav prek člankov pa tudi teoretično podprto prihajali do pomembnega spoznanja, da lahko znanje in veselje do šole predajajo le učencem, ki so zdravi, ki prihajajo iz urejenih razmer in se dobro počutijo tako telesno kot tudi duševno.

Viri in literatura

- Doberšek, Karel: Vidova bolezen pri šolskih novincih, *Popotnik*, 1934.
Flere, Pavel: Nekaj o šolski higijeni, *Popotnik*, 1910.
Grabeljšek, Karel: Telesna snaga in še kaj, *Popotnik*, 1935.
Gradnik, J.: Kajenje pri mladini, *Popotnik*, 1916.
Horvat, Rudolf: Hočemo zdravo mladino, *Popotnik*, 1933.
Karbaš, Fran: Alkohol, *Popotnik*, 1919.
Kosi, Anton: Pregovori in izreki ter glasovi o škodljivosti čezmernega uživanja alkoholičnih pijač, *Popotnik*, 1902.
Leban, Anton: Šolske bolezni, *Popotnik*, 1906.
Matko, Ivan: Novodobna pisava v luči sodobne pedagogike in šolske higiene, *Popotnik*, 1934.
Musek, Vito: Šola v borbi proti tuberkulozi, *Popotnik*, 1947.

- Pesek, Anton: Šola in alkohol, *Popotnik*, 1901.
Polak, Janko: Črtica iz šolskega zdravja, *Popotnik*, 1909.
Polak, Janko: Naš cilj, *Popotnik*, 1910.
Polak, Janko: O negovanju očíj, ušes in govoril, *Popotnik*, 1909.
Polak, Janko: Stara navada je železna srajca!, *Popotnik*, 1909.
Požegar, Avguštin: Telesni siločut in njegova higijena, *Popotnik*, 1908.
Šavnik, Edvard: O šolski higieni, *Popotnik*, 1924.
Šijanec, Ignacij: Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1907.
Šijanec, Ignacij: Šolsko-higijenski utrinki, *Popotnik*, 1908.
Tominšek, Josip: Nekaj o šolskem zdravništvu, *Popotnik* 1901.
Tominšek, Josip: Šolski zdravnik, *Popotnik*, 1900.
Viher, Simon: Šola v boju proti alkoholu, *Popotnik*, 1915.
Žgeč, Franjo: Pijančevanje, družba in vzgoja, *Popotnik*, 1921.

Povzetek

Med pregledom člankov o pomenu in pouku higiene med letoma 1900 in 1949 v pedagoški reviji *Popotnik* sledimo razvoju pedagoške misli o higieni. Prispevek se omeji na članke slovenskih avtorjev. Članki so razvrščeni v štiri obdobja (pred prvo svetovno vojno, prva svetovna vojna, med obema vojnoma, po drugi svetovni vojni). Med drugo svetovno vojno revija ni izhajala. Število člankov o pomenu in pouku higiene po letih pada, v ospredje pa stopajo le še posamezne teme, in sicer alkoholizem, kajenje in nalezljive bolezni. Skozi celotno obdobje prve polovice 20. stoletja sledimo prizadevanju slovenskih učiteljev v treh različnih državah in sistemih za uveljavitev in priznanje pomembnosti posameznih vsebin s področja higiene pri pouku in v šolskem življenju nasploh.

UDK 77:37:069(497.4Ljubljana)
1.02 pregledni znanstveni članek
Prejeto: 12. 10. 2022

Mateja Ribarič*

Fototeka v Slovenskem šolskem muzeju *Photo library at the Slovenian School Museum*

Izvleček

V članku predstavimo eno od osnovnih dejavnosti Slovenskega šolskega muzeja: opravljanje javne službe, ki vključuje delo z gradivom in predstavljanje šolske kulturne dediščine javnosti. Sem spada zbiranje, dokumentiranje in digitaliziranje muzejskega gradiva, glede na zbiralno politiko muzeja. V nadaljevanju predstavimo posamezne zbirke fototeke: zbirko fotografij, zbirko starih razglednic s šolsko tematiko in avdiovizualno zbirko, ki obsega več podskupin.

Abstract

The article presents one of the basic activities of the Slovenian School Museum: performing a public service that includes working with material and presenting heritage to the public. This includes collecting, documenting and digitalising museum material, in line with the museum's collecting policy. There follows a presentation of individual photo library collections: of photographs, of old postcards with a school theme, and an audio-visual collection, which is comprised of a number of sections.

Ključne besede: fototeka, fotografija, razglednica, avdiovizualno gradivo, zgodovina šolstva, medij, digitalizacija

Keywords: photo library, photograph, postcard, audio-visual material, history of schooling, medium, digitalisation

V Slovenskem šolskem muzeju¹ zbiramo, dokumentiramo, hranimo, predstavljamo in s pedagoškimi programi populariziramo muzejske predmete in drugo zgodovinsko gradivo, ki dokumentira šolske dogodke in kaže razvoj šolstva ter pedagogike na območju Slovenije in slovenskega šolstva v zamejstvu in po svetu od začetkov do danes. Pomembna naloga muzejev je opravljanje javne službe, ki vključuje delo z gradivom in predstavljanje dediščine javnosti: zbiranje in dokumentiranje gradiva, ki pride v muzej (evidentiranje, akcesija, inventarizacija) in digitalizacijo gradiva (fotografiranje, skeniranje). V procesu dokumentacije muzejskega gradiva kustos za določeno zbirko vsak mu-

* Mateja Ribarič, prof. zgodovine in sociologije, muzejska svetovalka, SŠM Ljubljana, e-pošta: mateja.ribaric@solskimuzej.si

¹ V nadaljevanju SŠM.

zejski predmet najprej evidentira, nato pa ga z vidika zbiralne politike muzeja uvrsti in vpiše v akcisijsko knjigo, inventarno knjigo in ga digitalizira. Od leta 2010 predmete vpisujemo v elektronsko inventarno knjigo z računalniškim programom Galis. Pri izboru predmetov za uvrstitev v muzejske zbirke po načelih zbiralne politike je v prvi vrsti pomemben čas nastanka predmeta, njegova pomembnost z zgodovinskega, etnološkega, tehničnega vidika, njegova številnost in zastopanost, posebnost izdelave predmeta in uporabe materiala. Drugi kriteriji so še: ohranjenost predmeta, razpoložljivi viri informacij o predmetu, njegova zgodba, izdelovalci, osebnosti, povezane s predmetom. Predmete naj bi zbirali po kriterijih količine (razširjenost, tipičnost), kakovosti (tehnološki ali oblikovalski dosežek) in novitete ali izginevanja.²

Z vidika sedanjosti in prihodnosti so nujno potrebni sodobni načini hranjenja in prezentiranja ter interpretiranja dediščine javnosti. Govorimo o digitalizaciji, virtualizaciji, internetizaciji (v pomenu povezljivosti) kulturne dediščine ter uporabi sodobnih tehnologij pri tem. Digitalizacija je nujen korak, ki ga delajo kulturne institucije, da bi ohranile, valorizirale in naredile kulturno dediščino dostopno zunanjim uporabnikom. Pri tem moramo biti pozorni na tri osnovne aktivnosti, ki so ključne za ustvarjanje, uporabo in vzdrževanje digitalne dediščine. To so: postopek in način digitalizacije, dostop do informacij ter ohranjanje za naslednje rodove.³ Tudi v SŠM si prizadevamo, da bodo naše zbirke z digitalizacijo čimprej postale dostopne javnosti tudi na spletu (spletna stran SŠM, Museums.SI, Europeana).

V nadaljevanju bomo predstavili fototeko SŠM, ki obsega tri zbirke: zbirko fotografij, zbirko starih razglednic s šolskimi motivi in avdiovizualno zbirko.

Zbirka fotografij s šolsko tematiko

Fotografija že od svojega nastanka spremlja človeka. Fotografije so tipično spominsko gradivo, ki je že vnaprej opredeljeno za (dokumentiran) spomin. Spomini na šolo, sošolce, učence in učitelje na fotografijah so vedno vzbujali veliko zanimanja. Z razvojem fotografije ob koncu 19. stoletja so fotografije šolskih stavb, skupinske fotografije učencev in učiteljev ter posamezne portrete za proučevanje šolske zgodovine postale eno najpomembnejših šolskih spominskih virov. Zdaj spremenjene šolske stavbe in spremenjeni obrazi oseb obujajo spomine na šolske

2 http://www.ssolski-muzej.si/files/LDN/Idn_fn_ss78om_2021_podpisan.pdf (pridobljeno 11. 10. 2022)

3 Mateja Ribarič, Photography, Postcard and Audiovisual Digitized Collections at the Slovenian School Museum, predavanje, *Challenges for the school museums and history of education in a time of globalization and digitization*, 19th symposium for school museums and history of education collections, 2019, Copenhagen, Denmark.

Dijaki Cesarsko-kraljeve višje realke Ljubljana, 1866/67, čb fotografija.

dni, ki jih v življenje vedno znova privabljajo fotografije in na različne načine govorijo o teh časih.⁴

Med naštetimi zbirkami sodi zbirka fotografij s šolsko tematiko med najstarejše. Nastajati je začela kmalu po ponovnem nastanku muzeja leta 1938 kot posledica obsežne muzejske razstavne, raziskovalne in dokumentacijske dejavnosti. Istega leta je Kraljevska banska uprava dravske banovine izdala navodila za kratek oris zgodovine in razvoja šole ter za zbiranje muzejskega gradiva. Tako je stekla prva večja akcija pošiljanja dokumentacijskega gradiva v muzej in med poslanim gradivom je bilo veliko fotografij šolskih stavb.⁵ Po letu 1945 se je zbirka večala z vsako novo razstavo, ko je na terenu stekla akcija zbiranja fotografij na določeno temo. Zbirka obsega stare originalne fotografije, reprodukcije, dokumentarne in digitalne posnetke. Največ fotografskega gradiva je bilo

4 *Spomini na šolo, Šolski dnevi in kar me spominja nanje* (ur. Branko Šuštar), Ljubljana 1997, razstavni katalog 61, str. 20.

5 Mateja Ribarič, Dokumentacijska zbirka, Zbirke SŠM v zadnjih letih, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, Ljubljana 1998, str. 36.

Slavnostna otvoritev poslopja OŠ Murščak, 28. avgusta 1953, čb fotografija.

pridobljenega s preslikavami originalnih fotografij, ki so nam jih posredovali posamezniki, precej smo jih dobili tudi v sorodnih institucijah. Fotografsko gradivo prihaja s celotnega slovenskega ozemlja pa tudi iz zamejstva in izseljenstva.

Zbirka je krajevno in motivno raznolika. Po tematiki in krajevno jo delimo na več skupin: šolske stavbe, skupinske fotografije učiteljev in učencev, portreti učiteljev, šolski razredi in šolska oprema, ekskurzije in šolski izleti. Največ je fotografij šolskih stavb, manj pa fotografij iz šolskega življenja (skupinske fotografije učencev, učiteljev, šolska oprema, učila, učenci v razredu, pri učenju, igri). Poleg glavnega motiva, ki mu je fotograf namenil pozornost, so na fotografijah številni drobni detajli, ki pomagajo pri datiranju fotografij. S pomočjo skupinskih fotografij v šolskih razredih proučujemo modo in pričeske v določenem obdobju. Vrednost fototeke je predvsem v vsebini posameznih posnetkov, saj so npr. številni objekti, ki so dokumentirani na fotografijah, edini dokaz o njihovem prvotnem obstoju.

Kronološko segajo fotografije od 2. polovice 19. stoletja do sedanjosti. V zadnjih nekaj letih je klasično fotografijo skoraj v celoti izpodrinila digitalna fotografija. Najstarejša originalna fotografija sega v šolsko leto 1866/67 (Dijaki Cersarsko-kraljeve višje realke Ljubljana, skupinska fotografija). V zbirki je najmanj fotografij iz obdobja konec 19. stoletja in prvih let 20. stoletja ter iz obdobja po letu 1945. Prav tako primanjkuje fotografij iz obdobja po 1980. Med motivi pa primanjkujejo predvsem fotografije notranjosti šol (šolska oprema, šolska kuhinja, malica, proslave, šolski prazniki). Zato si bomo prizadevali pridobiti fotografije predvsem iz teh obdobj in z manjkajočimi motivi. Prav tako si bomo prizadevali, da bodo fotografije z vseh območij Slovenije, zamejstva in izseljenstva. Pomembno je tudi, da so fotografije dobro dokumentirane in pripovedujejo zgodbo.

Fotografsko gradivo je namenjeno razstavnemu, raziskovalnemu, pedagoškemu in publicističnemu delu zaposlenih, na voljo pa je tudi številnim zunanjim uporabnikom za študijske in druge namene, saj se na ta način promovirata tako muzej kot tudi naša lastna kulturna dediščina. Fotografije iz zbirke so tako sestavni del vsake razstave v Slovenskem šolskem muzeju in tudi zunaj muzeja. Prav tako vizualno predstavljajo vsebino člankov v reviji muzeja Šolska kronika, zbornik za zgodovino šolstva in pedagogike. Sodelavci muzeja pa velikokrat uporabijo fotografije za vizualno predstavitev posameznih tem v svojih predstavitvah v PowerPointu na predavanjih in kongresih v Sloveniji in zunaj nje.

Zbirka šolskih fotografij šteje 7968 fotografij. V računalniški program Galis je vpisanih 5439 fotografij (ZF 1 do ZF 4087), v glavnem zbirka šolskih stavb osnovnih in srednjih šol, fakultet, dijaških in študentskih domov ter vrtcev na slovenskem ozemlju. V aksecijsko knjigo (v Excelu) pa je vpisanih 2529 fotografij, ki so bile do leta 2000 del razstavne zbirke. To so v glavnem originalne skupinske fotografije razredov, učiteljskih zborov in posameznikov, veliko pa je tudi reprodukcij, ki so se uporabljale za razstave. Ta del zbirke čaka na vpis v Galis in reinventarizacijo vpisa. Vse fotografije pa so že digitalizirane. Fotografije so shranjene v kovinskih predalnikih, kjer so zložene v papirnatih mapah po abecedi (fotografije šolskih stavb in portreti) ter po starih inventarnih številkah (fotografije razstavne zbirke) v depoju (soba 12).

Velikokrat se srečujemo z dilemo, prevzeti ali ne fotografijo, ki ima pomanjkljive podatke za identifikacijo (ni navedenih osnovnih podatkov o lastniku oz. o ljudeh, ki jih prikazuje fotografija, ni kraja in datuma nastanka ...). To velikokrat otežuje razumevanje fotografije in nadaljnje delo pri uvrščanju fotografije v zbirko (ostane samo kot dokumentarna fotografija, ne moremo je inventarizirati niti uporabiti na razstavah ali v publikacijah).

Zbirka starih razglednic s šolskimi motivi

Z besedili, poštnimi žigi, znamkami in drugimi značilnostmi na križišču arhivske, likovne in fotografske dediščine so stare razglednice pomemben vir za kulturno zgodovino.

Zgodovina nastanka razglednic sega v začetek sedemdesetih let 19. stoletja v Nemčiji, predhodnica razglednice je bila dopisnica, prva izdana na Dunaju leta 1863. Prva slovenska razglednica je izšla v osemdesetih letih 19. stoletja. Na razvoj razglednic je zelo vplival tehnični napredek fotografije in tiska. Zato so razglednice izdelane v različnih tehnikah (litografije – te so najstarejše in tudi najdražje na trgu, črno-bele fotografije, barvne fotografije, ki so do dvajsetih let 20. stoletja nastajale na osnovi črno-belih in so jih ročno ali s pomočjo klišejev obarvali, po letu 1920 se je uporabljal offsetni tisk, ki se uporablja še danes).⁶

⁶ Več glej: Milan Škrabec, Šolstvo na Slovenskem in stare razglednice, *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah* (ur. Mateja Ribarič), Ljubljana 2006, str. 8–9.

Postojna, Ljudska šola, barvna razglednica, odposlana ok. 1910, F. Kutin, Postojna

Zbirka starih razglednic s šolskimi motivi je ena redkih zbirk s to tematiko na Slovenskem. Med njimi so zelo dragocene, ki so na kartofilskem trgu zelo iskane, predvsem litografije šolskih motivov v Ljubljani in Kranju. Najstarejša razglednica v zbirki je iz leta 1899, črno-bela razglednica, na kateri je šolska stavba Višje realke v Ljubljani. Največ razglednic imamo iz obdobja AO, nato iz časa med obema vojnama. S pomočjo starih razglednic s šolskimi motivi odkrivamo stare šolske stavbe, ki jih danes več ni ali so bile na novo pozidane in spremenjene, nekatere zdaj služijo drugim namenom. Velikokrat je šolski motiv na stari razglednici tudi edini slikovni material določene šole.

Najznačilnejši motivi, ki jih iščemo in zbiramo, so: posamezne šolske stavbe, notranjost šol, učilnice, njihova opremljenost, telovadnice, šolska igrišča, šolski vrtovi, študentski in dijaški domovi, vrtci, skupinski posnetki učiteljev in učencev. Zanimiva so tudi pisna sporočila na razglednicah, ki nam včasih povedo kakšen zanimiv detajl o naslovniku, pošiljatelju, motivu na razglednici. Daleč največ je posameznih šolskih stavb; velikokrat so združene z drugimi pomembnimi stavbami v kraju, tudi kot panorama kraja.

Zbirka je nastala v zadnjih dvajsetih letih in šteje 702 razglednic s šolsko tematiko. V računalniški program Galis je vpisanih 606 starih razglednic s šolsko tematiko (od ZR 1 do ZR 606), na vpis v Galis jih čaka še 96, vse pa so digitalizirane. Muzej zbirko dopolnjuje v glavnem z odkupi, zato sodelujemo z več zasebnimi zbiralci in antikvariati. Zbirka starih razglednic je v štirih albumih v sobi 14a.

Objave starih razglednic s šolskimi motivi najdemo v reviji muzeja Šolska kronika, katalogih razstav, na stalni in občasni razstavah. Leta 2006 je muzej

Celje, Gimnazija, barvna razglednica, med obema vojnama, založila Goričar in Leskošek, Celje.

pripravil iz te zbirke razstavo Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah, ob njej je izšel bogat katalog.⁷ Deset let kasneje sta nastala nova razstava in katalog z naslovom Šolske stavbe na Slovenskem v objemu stoletja, ki je obiskovalcem ponudila sočasen pogled v preteklost in sedanjost.⁸ Povpraševanje po razglednicah pa je tudi pri zunanjih strankah.

Avdiovizualna zbirka⁹

Hiter razvoj tehnike v 2. polovici 20. stoletja je močno vplival na način komuniciranja med ljudmi. Različni nosilci informacij so vplivali tudi na nove načine in koncepte izobraževanja. Za uspešno učenje so bile potrebne predvsem informacije, ki jih sprejemamo slušno in vizualno. To se je najdosledneje realiziralo v uporabi t. i. avdiovizualnih učnih sredstev v šestdesetih letih 20.

7 Mateja Ribarič, *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2006, razstavni katalog 89, 208 str.

8 Ciril Velkoverh in Polona Koželj: *Šolske stavbe na Slovenskem v objemu stoletja: razstava starih razglednic in novih fotografij stoletnih šolskih stavb*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2016, 63 str.

9 Povzeto po: Muzeji in avdiovizualno, E-zbornik: E-zbornik PDF za objavo(2).pdf (sms-muzeji.si), str. 56–62 (pridobljeno 11. 10. 2022)

Stereoskopske slike – Slap Peričnik

stoletja, ko se je na Slovenskem začela široka akcija za reformo pouka. Uvajati so se začela različna avdiovizualna pomagala, kot so radio, magnetofon, film, diafilm, diapozitivi, gramofonske plošče, televizija, po 1970 avdio kasete. Novosti so bile spričo novih zahtev in metod nujne, ustavilo pa se je ob vprašanju, kako vse te novosti v smotrni obliki pripraviti in jih tudi uporabljati v vsej naši šolski mreži. Kratka doba nastajanja in uporabe teh pripomočkov je pokazala, da je materialna zmogljivost pretežne večine šol premajhna, da bi mogla v celoti oz. zadovoljivo izkoristiti že razpoložljiva pomagala. Prednost je imel radio, zelo uporaben je bil magnetofon, film je bil redkost. Diafilm pa je bil najmanj praktičen, se pravi najbolj zahteven za predavatelja, ker je bil najbolj statičen in je moral učitelj prispevati interpretacijo. Sava film, zavod za šolski in poučni film, Ljubljana, prej Prosvetni film, edini uradni slovenski producent šolskih diafilmov, je izdajal diafilme z različnih šolskih področij (npr. iz slovenske književnosti). Prvi diafilmi so bili datirani z majem 1960, vendar je zavod začel delati nekaj let prej. Mnoge pomanjkljivosti diafilma so se kasneje rešile z zamenjavo diafilma z diapozitivi, ti so bili bolj obstojni in trpežni za predvajanje. Z razvojem tehnike se je konec tisočletja vse hitro spreminjalo, pojavljati so se začele še videokasete, DVD ... Tudi te pa je kmalu začela nadomeščati digitalna tehnologija.

V SŠM se je znašlo veliko število različnih učnih pripomočkov, ki so jih še nedolgo tega uporabljali v šolah pri pouku, pa jih je razvoj tehnike prerasel in so jih v šolah nadomeščali z novimi, digitalnimi. Konec 90. let 20. st. se je tako v SŠM izoblikovala nova muzejska zbirka avdiovizualnih sredstev, ki je tudi ena najmlajših skupin gradiva v muzeju. V to zbirko spada tudi zbirka stereoskopskih slik, ki pa je starejša (nastala je pred petdesetimi leti). Avdiovizualna zbirka je še

dokaj neurejena, raznovrstnega gradiva je zelo veliko, večina je še neinventarizirana, le popisana je v Wordovih dokumentih. Gradivo prihaja v muzej v glavnem kot dar, posebej skupine avdiovizualnega gradiva, ki so ga uporabljali učitelji kot učni pripomoček pri pouku (največ diapozitivi, diafilmi, filmi, videokasete). Del zbirke – filme – hrani Arhiv Slovenije, ker v našem muzeju nimamo ustreznih razmer za hrambo. Tam so filme pričeli tudi digitalizirati. V muzeju je delno digitalizirana zbirka stereoskopskih slik. Videokasete se počasi presnemavajo na DVD-nosilce (predvsem zaradi boljše obstojnosti in lažjega predvajanja). Gradivo v Slovenskem šolskem muzeju je v glavnem pospravljen v kovinske predalčnike in omare v sobi 12.

Posamezne enote gradiva te zbirke uporabljamo na stalni in občasni razstavah, uporablja se kot dokumentacija ter v namene popularizacije muzeja in ohranjanja kulturne dediščine šolstva.

A) Po izvoru gradiva razlikujemo:

- gradivo kot učni pripomoček pri pouku;
- gradivo o zgodovini šolstva:
 - a) ustvarjajo ga šole, ustanove in posamezniki;
 - b) lastna produkcija Slovenskega šolskega muzeja.

B) Glede na medij, zbirko delimo v več skupin:

- stereoskopske slike,
- filmi (16 mm, super 8 mm),
- diafilmi,
- diapozitivi,
- gramofonske plošče,
- avdio kasete,
- videokasete,
- CD, DVD.

I.) Zbirka avdiovizualnega gradiva kot učni pripomoček

1. Zbirka stereoskopskih slik

Stereo fotografija in stereoskopija sta v zgodovini fotografije pomembni zaradi novega načina prezentacije fotografske slike, ki jo gledamo skozi stereoskop. Stereoskop je naprava, ki omogoča tridimenzionalno gledanje fotografskih posnetkov. Ti posnetki morajo biti izdelani v stereoskopski tehniki. Stereoskopski posnetek nekega prizora je narejen tako, kot ga vidita levo in desno oko vsako posebej. Zato sta na posamezni fotografiji vedno dva posnetka, ki se zelo malo razlikujeta. Vsak posnetek zase je običajna fotografija brez globine, ki je značilna za prosto opazovanje z očmi. Globinski vtis se ustvari, če oba posnetka skupaj

pogledamo skozi stereoskop, saj konstrukcija leč poskrbi, da se slika, ki jo vidi desno oko, prekrije s sliko, ki jo vidi levo oko.¹⁰

Prvi razmah sta stereo fotografija in stereoskopija doživeli med letoma 1851 in 1870, drugega pa ob koncu 19. stoletja. V 20. stoletju se srečujemo z različnimi poskusi v tej smeri, eden zadnjih je stereo televizija. Preprosta stereoskopska kukala za diapozitive propagirajo še sedaj. Ena prvih stereo predstav je bila v Ljubljani leta 1857, stereomanija se je nato na Slovenskem širila vse v 20. stoletje. Znani fotografi, ki so izdelovali fotografije tudi v obliki stereoskopskih posnetkov, so: Johann Reiner (Celovec), Alois Beer (Celovec), Benedikt Lergetporer (poklicni fotograf na Bledu).¹¹ Njihove posnetke imamo v naši zbirki.

V navedbah stanja učil v kabinetih v letnih poročilih nekaterih šol (predvsem gimnazij) izvemo, da je imela stereoskopija v šolstvu na Slovenskem pomembno vlogo. Tako je v letnem poročilu iz leta 1906/07 navedeno, da je ljubljanska realka pridobila 30 slik v stereo tehniki fotografa Josipa Rožuna iz Sevnice.¹²

Zbirka stereoskopskih slik v SŠM je ena redkih v Sloveniji in zato tudi tako dragocena. Zbirka šteje kar 737 stereo slik z motivi z vsega sveta (vse so vpisane pod eno inventarno številko 3025) in pet stereoskopov ameriške proizvodnje iz leta 1895 oz. 1902 (eden je razstavljen skupaj s petimi stereoskopskimi slikami na novi stalni razstavi *Šola je zakon!*). Poskenirana je dobra polovica, v sistem Galis pa še niso vnesene. Stereoskopi so bili v uporabi na Klasični gimnaziji v Ljubljani, leta 1970 pa smo jih dobili kot dar v muzej, ko so jih na takrat že OŠ Prežihovega Voranca izločili iz fizikalnega kabineta.¹³

Posamezne slike in informacije o njih so objavljene in citirane v različnih publikacijah.¹⁴

2. Filmi (16 mm, super 8 mm)

Med gradivom druge skupine avdiovizualnega gradiva, glede na medij, je najdragocenejša zbirka *Šolska kinoteka Gimnazije Kranj* – zbirka filmov, ki smo jo dobili leta 2006 v muzej v dar iz Gimnazije Kranj. Obsega 187 kolotov 16 mm filmov s področja biologije, geografije, zgodovine, fizike, tehnike, zdravstva, kemije itd., ki so shranjeni v aluminijastih škatlah. Od teh 187 filmov je 58 nemih filmov, drugi so zvočni. Šolska kinoteka je začela na šoli nastajati leta 1953, filme so naročali iz Beograda, Zagreba (Zora film, Jadran film) in Ljubljane (Sava film). Posamezne filme so posojali tudi osnovnim in srednjim šolam v Kranju. Leta 2008 smo zbirko oddali v hrambo v Arhiv republike Slovenije, ki ima boljše

¹⁰ http://194.249.2.203/opt/opt_1/stereoskop.htm (pridobljeno 11. 10. 2022)

¹¹ Povzeto po: Mirko Kambič: *Stereo fotografija, 150 let fotografije na Slovenskem 1839–1919*, Ljubljana 1989, str. 31–32.

¹² Jahresbericht des k.k. Staats-Oberrealschule in Laibach, 1906/07, str. 58.

¹³ Klasična gimnazija v Ljubljani do leta 1958, od takrat dalje je v tej stavbi OŠ Prežihovega Voranca.

¹⁴ Trewor Shaw, Alenka Čuk: *Slovene Caves & Karst pictured 1545–1914*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012: str. 77, 78, 146, 147.

Šolska kinoteka Gimnazije Kranj (2006, dar, od 2008 v hrambi v Arhivu Slovenije).

razmere za hranjenje. Filme so na gimnaziji uporabljali pri različnih učnih predmetih (biologija, zgodovina, geografija ...).

V to skupino spadajo tudi super 8 mm filmi, ki so jih uporabljali na osnovnih in srednjih šolah. Proizvajala jih je Filmoteka 16 v Zagrebu. Filmi so pridobljeni kot dar z različnih osnovnih in srednjih šol iz vse Slovenije.

3. Diafilmi

Zelo obsežna je tudi zbirka diafilmov, ki so jih učitelji uporabljali pri različnih predmetih na osnovnih in srednjih šolah po letu 1960. Med temi je pomembna obsežna zbirka diafilmov, ki jo je muzeju podaril mag. Mirko Kambič, poznavalec zgodovine slovenske fotografije. Od leta 1962 do upokojitve leta 1984 je bil urednik na oddelku za avdiovizualna učila v Zavodu za šolski film, kasnejšem Sava filmu. Tu si je po zgledih tedanje evropske pedagogike prizadeval za uvajanje pro-

gramov za modernizacijo pouka z rabo didaktičnih pripomočkov, kot so diafilmi, barvni diapozitivi, grafoskopske folije in 8-milimetrski film.

4. Diapozitivi

Obsežna zbirka diapozitivov je pridobljena kot dar z različnih šol iz vse Slovenije. Učitelji so uporabljali diapozitive pri različnih učnih predmetih (pri spoznavanju narave in družbe, slovenskem jeziku, biologiji ...) kot novo didaktično sredstvo konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja.

5. Gramofonske plošče

Gramofonske plošče so učitelji uporabljali predvsem pri glasbeni vzgoji in učenju tujih jezikov. V zbirki imamo kar nekaj primerov plošč, ki so nam jih poklonile različne šole po Sloveniji.

6. Videokasete, avdiokasete, CD, DVD

Značilnost teh medijev je, da so se zelo hitro spreminjali. Po letu 1990 so tovrstno gradivo izdajale med drugimi naslednje ustanove: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Založba Mladinska knjiga, Videofon, d. o. o.

II.) Zbirka gradiva o zgodovini šolstva

a) Šole, ustanove in posamezniki

Zgoraj navedeni so ustvarjali svoje avdiovizualne zapise o zgodovini šole, jubilejih šol, posameznih dogodkih na šoli ...

V zbirki so:

- predstavitveni filmi posameznih šol (Poklicna in tehniška elektro šola Ljubljana ...),
- filmi šol ob jubilejih (100 let OŠ Vič ...),
- filmi drugih ustanov in posameznikov (Šole naših babic: izobraževanje deklet v Ljubljani – Arhiv republike Slovenije, 2003 ...) ter dokumentarni posnetki (Matura 1964–68 I. gimnazije Maribor, filmski zapis Boštjana Hladnika o njegovi maturi iz leta 1948).

b) Slovenski šolski muzej – lastna produkcija

Gradivo je nastalo v muzeju kot rezultat raziskovalnega dela in zbiranja ustnih virov, pričevanj o zgodovini šolstva. Med njimi omenjamo dokumentarni film *Od mature do mature* iz leta 1998, ki je nastal ob istoimenski razstavi in v katerem so zbrani intervjuji z nekdanjimi maturanti (od takrat najstarejšega maturanta Leona Štuklja do takrat aktualnega ministra za šolstvo Slavka Gabra) ter najnovejše posneto pričevanje upokojenih učiteljev in profesorjev, ki smo ga uporabili ob občasni razstavi *Učilnica v naravi: šolski vrt včeraj, danes, jutri*.

Povečuje se tudi število zvočnih in slikovnih zapisov pričevanj nekdanjih učiteljev in učencev o šolstvu nekoč (med njimi Ciril Merčun, Marko Račič).

Za popularizacijo in promocijo svojega dela pa je muzej naredil več kratkih filmov:

- *Domača kokoš*: Pouk na vaški šoli okoli leta 1900 (OŠ Stična in Slovenski šolski muzej), 1999;
- predstavitveni film o pedagoškem programu *Učne ure naših babic in dedkov*;
- *Pravljичno število tri*: o delu kustosov v SŠM, 2000.

Med epidemijo covida-19 se je celotna komunikacija z obiskovalci preselila na splet. V ta namen je Slovenski šolski muzej posnel osem krajših predstavitev-nih videofimov o učnih urah, ki si jih lahko obiskovalci ogledajo na YouTube.¹⁵ Na ta način se je približal šolam, ko jim je bil zaradi šolanja od doma onemogočen obisk muzeja.

Viri in literatura

Tiskani viri

SŠM, knjižnica, Letna poročila, Jahresbericht des k.k. Staats-Oberrealschule in Laibach, 1906/07.

Spletni viri

Muzeji in avdiovizualno, E-zbornik (ur. Darja Skrt), Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2016: E-zbornik PDF za objavo(2).pdf (sms-muzeji.si), (pridobljeno 11. 10. 2022)

http://www.ssolski-muzej.si/files/LDN/ldn_fn_ss78om_2021_podpisan.pdf (pridobljeno 11. 10. 2022)

http://194.249.2.203/opt/opt_1/stereoskop.htm (pridobljeno 11. 10. 2022)

Literatura

Kambič, Mirko: *Stereo fotografija, 150 let fotografije na Slovenskem 1839–1919*, Ljubljana 1989.

Pušnik, Mateja: Učne ure na spletu, avdio in videoposnetki (izbor): 1999–2000, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 29, 2020, št. 3.

Ribarič, Mateja: Dokumentacijska zbirka, Zbirke SŠM v zadnjih letih, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, Ljubljana 1998.

Ribarič, Mateja: *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2006, razstavni katalog 89.

Ribarič, Mateja: Photography, Postcard and Audiovisual Digitized Collections at the Slovenian School Museum, *Challenges for the school museums and history of education in a time of globalization and digitization*, 19th symposium for school museums and history of education collections, 2019, Copenhagen, Denmark (predavanje – tipkopis).

¹⁵ Mateja Pušnik: Učne ure na spletu, avdio in videoposnetki (izbor): 1999–2000, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 29, 2020, št. 3, str. 627–628.

- Shaw, Trewor; Čuk, Alenka: *Slovene Caves & Karst pictured 1545–1914*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Spomini na šolo, Šolski dnevi in kar me spominja nanje* (ur. Branko Šuštar), Ljubljana 1997, razstavni katalog 61.
- Velkovrh, Ciril; Koželj, Polona: *Šolske stavbe na Slovenskem v objemu stoletja: razstava starih razglednic in novih fotografij stoletnih šolskih stavb*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2016.
- Škrabec, Milan: *Šolstvo na Slovenskem in stare razglednice, Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah* (ur. Mateja Ribarič), Ljubljana 2006.

Povzetek

Med pomembnimi nalogami SŠM je opravljanje javne službe, ki vključuje delo z gradivom in predstavljanje dediščine javnosti: zbiranje in dokumentiranje gradiva, ki pride v muzej (evidentiranje, akcesija, inventarizacija), in digitalizacijo gradiva (fotografiranje, skeniranje).

Od leta 2010 predmete vpisujemo v elektronsko inventarno knjigo z računalniškim programom Galis. Pri izboru predmetov za uvrstitev v muzejske zbirke je pomembna zbiralna politika muzeja. Prizadevamo si, da bodo naše zbirke z digitalizacijo čimprej postale dostopne javnosti tudi na spletu (spletna stran SŠM, Museums.SI, Europeana).

Fototeka SŠM obsega tri zbirke: zbirko fotografij, zbirko starih razglednic s šolskimi motivi in avdiovizualno zbirko. Najstarejša po nastanku in najbolj obsežna je zbirka fotografij. Je krajevno, motivno in kronološko raznolika. Šteje skoraj 8000 originalnih in dokumentarnih fotografij ter njihovih reprodukcij, v zadnjem času je vse več digitalnih. Zbirka starih razglednic s šolskimi motivi je ena redkih zbirk s to tematiko na Slovenskem. Nastala je v zadnjih dvajsetih letih in šteje 702 razglednici. Najmlajša zbirka je avdiovizualna, nastajati je začela konec 20. stoletja. Avdiovizualna učna sredstva so se v šolah začela v večjem obsegu uporabljati v šestdesetih letih 20. stoletja. A razvoj tehnike je v zadnjem času tako hiter, da so jih kmalu zamenjali z digitalnimi, ti učni pripomočki pa so našli prostor v muzeju. Glede na medij, zbirko delimo v več skupin: filmi (16 mm, super 8 mm), diafilmi, diapozitivi, gramofonske plošče, avdio kasete, videokasete, CD, DVD. V to zbirko spada tudi zbirka stereoskopskih slik, ki pa je starejša po nastanku in uporabi v šolah. Po izvoru gradiva razlikujemo: gradivo kot učni pripomoček pri pouku in gradivo o zgodovini šolstva (a) ustvarjajo ga šole, ustanove in posamezniki; b) lastna produkcija Slovenskega šolskega muzeja.

Gradivo iz fototeke je namenjeno razstavnemu, raziskovalnemu, pedagoškemu in publicističnemu delu zaposlenih, na voljo pa je tudi številnim zunanjim uporabnikom za študijske in druge namene, saj se na ta način promovirata tako muzej kot tudi naša lastna kulturna dediščina.

Polona Koželj*

Šolske knjižnice in njihova zgodovina

School libraries and their history

Izvleček

Oris zgodovine šolskih knjižnic na Slovenskem je prikazan skozi poglavja, ki sledijo sodobnim smernicam za delo v šolskih knjižnicah. Vpogled v zakonodajo, ki je določala začetne korake šolskih in učiteljskih knjižnic, opisi družbeno-politično vodenih zbiralnih politik, prikaz začetnih poskusov klasifikacije knjižničnega gradiva, opisi referenčnega in pedagoškega dela ter ne nazadnje – spremljanje vloge in pomena šolskih knjižnic skozi čas nam omogočajo miselno primerjavo z današnjim stanjem šolskih knjižnic.

Abstract

An outline of the history of school libraries in Slovenia is shown in the chapters that follow the modern guidelines for work in school libraries. In insight into the legislation that determined the first steps of school and teachers' libraries, descriptions of socially and politically managed collection policies, illustration of the initial attempts at the classification of library material, descriptions of the reference and pedagogical work and, last but not least, following the role and importance of school libraries through the time, facilitate a comparison with the present day state of school libraries.

Ključne besede: šolske knjižnice, učiteljske knjižnice, zgodovina, bibliotekarstvo

Keywords: school libraries, teachers' libraries, history, librarianship

Uvod

»Šolske knjižnice ljudskih, meščanskih in srednjih šol morajo biti organski del šole in ne samo malopomemben privesek.«¹

Šolske knjižnice v današnjem času marsikje že postajajo srca izobraževalnih ustanov. Učni proces se je v zadnjih desetletjih bistveno spremenil, prešel je od frontalnega podajanja snovi k drugim učnim oblikam in metodam. Otroci se danes učijo z raziskovanjem, iskanjem, odkrivanjem, razmišljanjem, diskusijo,² kar zahteva tudi predruženje učnega prostora. Šolske knjižnice imajo visok poten-

* Polona Koželj, prof. likovne umetnosti, bibliotekarka, vodja knjižnice SŠM, e-pošta: polona.kozelj@solskimuzej.si

1 Avgust Pirjevec, *Knjižnice in knjižničarsko delo*, v Celju: Družba sv. Mohorja, 1940, str. 308.

2 Šolske knjižnice | GOV.SI

cial, da postanejo osrednji prostori, kjer učenci pridobivajo informacije in prve izkušnje s samostojnim raziskovanjem. Izkoriščenost potenciala šolskih knjižnic kot učnega prostora je odvisna predvsem od naslednjih dejavnikov: primernost prostora, primerna vsebina in obseg knjižnega fonda, ozaveščenost šolskih knjižničarjev in učiteljev ter vodstva šole o pomenu in vlogi šolske knjižnice. Na tej točki sedanja realnost trči ob izkušnje iz preteklosti: tako kot današnje raziskave kažejo, da je za učinkovito delovanje šolske knjižnice ključnega pomena ozaveščen in kompetenten šolski knjižničar,³ tako so bile nekdaj šolarske in učiteljske knjižnice⁴ odvisne od zagnanosti in samoinicativnosti učiteljev pri zbiranju učnih knjig, pri njihovi organizaciji ter pri širjenju uporabe gradiva med ljudmi.

Zgodovina šolskih knjižnic – kje se začne?

»S tem razpisom se je radi velike vrednosti dobrih knjižnic za učence in učitelje ljudskih šol ukazalo, da je v vsakem šolskem okraji ustanoviti učiteljsko knjižnico in če je potreba za vsako ljudsko šolo šolsko knjižnico.«⁵

Zgodovina šolskih knjižnic se v literaturi pod tem terminom začne omenjati po izidu 3. avstrijskega državnega šolskega zakona leta 1869. Pred tem letom so posamezni nadobudni učitelji, ki so se zavedali, kakšno dobrobit prinaša primerna knjiga odraščajoči mladini, gradivo zbirali in hranili na svojih šolah.⁶ Družbeni položaj učiteljstva v prvi polovici 19. stoletja nam razkriva razumljive vzroke za otežen razvoj šolskih knjižnic: slaba gmotna situacija je onemogočala nakupovanje knjig, na drugi strani pa je tudi manjkalo kvalitetnega slovenskega mladinskega slovstva.⁷ Tik pred sprejetjem novega šolskega zakona so se v javnosti začele pojavljati vedno močnejše težnje za ustanavljanje šolskih knjižnic. Učiteljski tovariš je leta 1866 objavil zapis pod naslovom Vsaka šola naj bi imela svojo knjižnico!, v katerem utemeljuje, da so knjižnice nujne, saj učitelji ne zmorejo kupovati knjig iz lastnih prihodkov, za njihovo izobraževanje in za izobraževanje mladine pa so knjige nujno potrebne. Pisec nagovarja šolske odločevalce, da se že pri pripravi načrtov za nove šole predvidijo prostor in sredstva za šolske knjižnice: »Šola s tako koristno napravo bi bila več vredna od najlepše šolske palače.«⁸

Pred obstojem zakonske direktive o ustanavljanju šolskih knjižnic sta se v zvezi njimi pojavljala dva termina: *šolarske knjižnice*, ki so hranile mladinsko

3 IFLA – Smernice za šolske knjižnice (ur. Barbara Schultz-Jones, Dianne Oberg), prev. Nataša Belšak, Miha Dajčman, Boštjan Kmetec, Ljubljana 2019, str. 19. IFLA Smernice za šolske knjižnice (pridobljeno: 19. 4. 2022)

4 Šolarske in učiteljske knjižnice kot predhodnice današnjih šolskih knjižnic.

5 Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, Laibach 1895, str. 169.

6 Bruno Hartman, Prizadevanja za učiteljske in šolarske knjižnice na Slovenskem dve desetletji po sprejetju šolskega zakona leta 1869, *Knjižnica*, 13, 1969, št. 1, str. 17.

7 Prav tam.

8 Vsaka šola naj bi imela svojo knjižnico!, *Učiteljski tovariš*, 6, 1866, št. 13, str. 200.

literaturo in so bile namenjene predvsem učencem, ter *učiteljske knjižnice*, ki so hranile strokovno literaturo za izobraževanje učiteljev ter dela, ki so služila kot učni pripomočki. Pojav učiteljskih knjižnic je časovno precej prehitel šolarske knjižnice, je pa neločljivo povezan tudi z nastankom splošnih knjižnic, saj so učitelji pogosto posojali knjige iz svojih zbirk tudi drugi zainteresirani javnosti. Tudi prva javna knjižnica na Slovenskem je bila pravzaprav učiteljska knjižnica, saj je bila namenjena učiteljem protestantske stanovske šole ter protestantskim pridigarjem. Imenovala se je Knjižnica kranjskih deželnih stanov, ustanovljena pa je bila leta 1569 na pobudo Primoža Trubarja.⁹

Kot prelomno leto v zgodovini šolskih knjižnic velja leto 1869, saj je 3. avstrijski osnovnošolski zakon prvič ukazal ustanavljanje knjižnic za učence in učitelje ljudskih šol. Z obveznim ustanavljanjem šolskih knjižnic pa se je začela širiti dostopnost knjig tudi za splošno populacijo. Šolarske knjižnice so se imenovalle *ljudskošolske knjižnice*, saj so bile namenjene tako učencem kot drugim občanom šolske občine.¹⁰ 9. člen knjižničnega reda za ljudskošolske knjižnice je namreč določal: »Knjige, ki so v ljudskošolski knjižnici, se smejo izposojati tudi takim občanom šolske občine, kateri so že odrastli šoli, da jihčitajo, v kolikor se more to zgoditi brez oškodovanja šolske mladine.«¹¹

Državni zakon o ljudskih šolah iz leta 1906 je šolske knjižnice obravnaval že kot samoumevne ustanove, saj jih je umeščal na seznam najpotrebnejših predpisanih učil, s katerimi mora biti vsaka šola preskrbljena.¹²

Zakon o narodnih šolah iz leta 1929 v tem oziru ni prinesel bistvenih sprememb. Predpisoval je, da mora imeti narodna šola knjižnico za učitelje in učence in po možnosti tudi za preostale občane.¹³

Avgust Pirjevec je leta 1940 v svojem delu *Knjižnice in knjižničarsko delo* kar vizionarsko opisal, kako naj bi potekalo delo v šolskih knjižnicah, kakšne kompetence potrebuje šolski knjižničar in kakšen nabor gradiva naj bi bil v teh knjižnicah na voljo. Realnost leta 1940 je bila daleč od opisanega ideala, čemur so botrovali različni vzroki od pomanjkanja primerne literature do finančnih, prostorskih in kadrovskih omejitev.¹⁴ Sledila so še vojna leta, ki so v tem oziru šolske knjižnice potisnila še nekaj korakov nazaj. Povojni zakoni o osnovni šoli (npr. Zakon o osnovni šoli, 1959) šolske knjižnice ne omenjajo in trajalo je desetletja, da je šolska knjižnica zopet dobila mesto v Zakonu o osnovni šoli (1972) ter v učnih načrtih.¹⁵

9 France Martin Dolinar, *Knjižnice skozi stoletja*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 2004, str. 179–180.

10 Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem 1895, str. 177.

11 Prav tam.

12 Državni zakon o ljudskih šolah z najvažnejšimi izvršitvenimi predpisi, na Dunaju 1906, str. 52

13 *Zakon o narodnih šolah* (ur. Pavle Flere), Ljubljana 1929, str. 51.

14 Pirjevec 1940, str. 311.

15 Ema Stružnik, Pomen šolske knjižnice v 30. letih osnovne šole, *Knjižnica*, 32, 1988, št. 3–4, str. 79–81.

Prva učiteljska knjižnica in njene sodobnice

»Nadaljnje izobraževanje učiteljev v pedagoškem in znanstvenem oziru je pospeševati ... z učiteljskimi knjižnicami ...«¹⁶

Zaradi tesne povezanosti današnjih šolskih knjižnic z njihovimi posrednimi predhodnicami – učiteljskimi knjižnicami je treba na tem mestu omeniti prvo takšno na slovenskih tleh. Potreba po ustanavljanju učiteljskih knjižnic se je izraziteje začela kazati po letu 1805, ko je v Avstriji izšel šolski zakon, ki je predpisoval upravo in nadzorstvo šol cerkvenim ustanovam. Kandidati za učitelje so se tedaj izobraževali na pedagoških tečajih, ki so jih organizirale glavne šole. Zaradi pomanjkanja literature, na katero bi se pripravljavci pedagoških tečajev in mladi učiteljski kandidati lahko opirali, je leta 1817 *študijska dvorna komisija* predlagala ustanovitev pedagoških knjižnic ob vseh glavnih šolah. Na celjski glavni šoli, ki je bila takrat pod upravo lavantinske škofije, so prvi začeli idejo o pedagoški knjižnici tudi realizirati. Škofija je predlog ustanovitve knjižnice pozdravila, za njeno uresničitev pa je predlagala kar zbiranje denarja pri šolskih prijateljih iz celjskega okrožja. Do leta 1822 je bilo zbranih dovolj sredstev za nakup osnovnega fonda prve učiteljske knjižnice. Poleg predvidenih in s strani škofije potrjenih nakupov knjig je prva pedagoška knjižnica zbirala gradivo tudi z darovi, zato je bilo v knjižnici kmalu več nabožne kot pedagoške literature.¹⁷ Vodstvo knjižnice je šolam vsako leto razpošiljalo sezname novitet, ki jih je knjižnica pridobila.¹⁸ Poleg celjske učiteljske knjižnice so v 1. pol. 19. stol. delovale tudi pedagoška knjižnica za izobraževanje učiteljev v goriški škofiji, pedagoška knjižnica pri škofijskem šolskem nadzorstvu v Št. Andražu, na Ptuju pa so imeli manjšo zbirko knjig za učitelje v trivialki. Šolsko knjižnico je tedaj imela realna navtična akademija v Trstu.¹⁹ Dobro organizirane pedagoške knjižnice so se zgodaj razvile tudi na Koroškem: v Beljaku je bilo leta 1862 ustanovljeno bralno društvo s tremi podružnicami, ki so sredstva za nakup knjig in časopisov črpale iz letnih članarin.

Med prvimi učiteljskimi knjižnicami je bila tudi knjižnica učiteljskega društva v Ljubljani. Kot rečeno, je slab gmotni položaj učiteljem onemogočal, da bi si sami pridobivali potrebno pedagoško literaturo, zato so se trije učitelji Andrej Praprotnik, Leopold Belar in Jožef Fajfar leta 1855 dogovorili, da ustanovijo *učiteljsko bravnico*, kjer si bodo knjige lahko med seboj izposojali.²⁰ O tem dogodku so z naklonjenostjo pisali tudi v Kmetijskih in rokodelskih novicah: »Nekteri učniki so v Ljubljani in ljubljanski okolici v svoj in v prid svojih sobratov malo bukvarnico osnovali in sicer s tem, da so si obljubili eden drugemu svoje

16 Tatjana Hojan, Prve učiteljske knjižnice na Slovenskem, *Prosvetni delavec*, 20, 1969, št. 10, str. 7.

17 Tatjana Hojan, Prva pedagoška knjižnica na Slovenskem, *Zbornik za historijo šolstva i prosvjete*, letnik 2, 1965, str. 264.

18 Hartman 1969, str. 18.

19 Hojan 1969, str. 7.

20 France Ostanek, Ustanovitev učiteljske knjižnice v Ljubljani v l. 1855, *Prosvetni delavec*, l. 4, št. 5, 1953, str. 2.

lastne knige posojevati in zraven pa še vsaki mesec 20 kr. v dnarjih skupaj skladati za napravo novih knjig in časopisov.«²¹ Knjige, ki so jih posamezni učitelji posojali drugim članom društva, so bile natančno popisane, koliko knjig in katere so pripadale posameznemu učitelju. Ti sezname pričujejo, da so tedanji predani učitelji dajali prednost poklicu in pridobivanju novega znanja celo pred osnovnimi življenjskimi potrebami.²² Učiteljsko bralno društvo iz Ljubljane je bilo tudi sicer prvo učiteljsko društvo na Slovenskem. Ko se je knjižnica po dobrem desetletju delovanja znašla v finančnih težavah, so jo prevzeli učitelji ljubljanske mestne glavne šole pri sv. Jakobu,²³ za njimi pa leta 1869 Učiteljsko društvo za Kranjsko. Ob ustanovitvi šolskega muzeja leta 1898 je ta postal dedič prve ljubljanske učiteljske knjižnice.²⁴

Zbiralna politika učiteljskih in šolarskih knjižnic

»Šolska knjižnica naj vsebuje one knjige, ki odgovarjajo bralnim, izobraževalnim in vzgojnim potrebam mladine, njenemu fantazijskemu, čustvenemu in umskemu razvoju.«²⁵

Prve učiteljske knjižnice so imele jasno načrtane smernice, kakšno gradivo lahko prihaja v njihove zbirke, da mu je vredno namenjati denar, prostor in čas. Preden so knjige našle pot na knjižne police, so morale biti skrbno prebrane, vsebinsko pretehtane in komaj nato dane v uporabo javnosti. Najvišje na lestvici kriterijev se je pojavljala moralno krščanska vsebina knjig. Zbiralna politika ljubljanske učiteljske bravnice se je glasila: »Kar kupovanje in napravo novih knjig zadene, so djali, se ni dobro prenačiti, in posebno se je treba varovati sladkih in mikavnih vabil in oznanil, in nikoli ne popred kake knjige kupiti in sploh v bukvarnico vzeti, dokler ni nje vrednost poskušena ali če že ni nje pisavec občno znan in za izverstnega spoznan. Posebno se mora tudi na to paziti pri mladinskih, povestnih in drugih takih spisih, da so v pravem katoliškem duhu pošteno pisane. Zraven pa je treba tudi na to gledati, da so nove nakupljene knjige saj večjemu delu vsih družbenikov primerne in dostojne.«²⁶

Na Koroškem so za svojo okrajno učiteljsko knjižnico prejeli navodila, naj kupujejo pedagoška in didaktična dela ter poljudnoznanstvena dela. »Prenapeti domišljeni spisi in romani naj se ne kupujejo.« Leposlovje je bilo torej izključeno iz zbiralne politike.²⁷

21 Andrej Praprotnik, Učiteljska bukvarnica, *Kmetijske in rokodelske novice*, 14, 1856, 104, str. 416, 419.

22 Ostanek 1953, str. 3.

23 Hartman 1969, str. 19.

24 Hojan 1969, str. 7.

25 Pirjevec 1940, str. 308.

26 Ostanek 1953, str. 2.

27 Hartman 1969, str. 19.

Tudi v 3. osnovnošolskem zakonu, s katerim je bilo predpisano ustanavljanje šolarskih in učiteljskih knjižnic, je bil poudarjen pomen pravilne izbire knjig. Te so morale biti izbrane po strogih pedagoških načelih, učiteljsko osebje je moralo knjigo prebrati, jo oceniti in s svojim podpisom jamčiti, da je primerna za fond šolarske knjižnice. Okrajni šolski nadzorniki so pregledovali med drugim tudi vsebino knjižnic in po potrebi odstranjevali neprimerne knjige. Učitelji, ki so dopustili sprejem neprimernih knjig v knjižnice, so bili sankcionirani. Knjižnice so bile očitno povsem podrejene vzgojnemu ciljem, strogost postopkov pri odstranjevanju neprimerne gradiva pa je bila blizu cenzuri. Kriteriji za sprejem knjige v knjižnico ali za morebitno odstranitev iz nje so se nanašali predvsem na njeno vsebino v odnosu do verske in domovinske tematike. »Učiteljem je stroga dolžnost, da ne vzprejemajo knjig v knjižnico za učence, katere bi mogle žaliti spoštovanje pred vero, udanost do Najvišje vladarske rodovine, patrijotični čut in spoštovanje pred domovinskimi uredbami.«²⁸ Prepovedano je bilo sprejemati tudi knjige, ki »spodkopujejo ugled učiteljskega stanu«.²⁹

Učitelji so bili tako v prvih letih po izdanem ukazu o ustanavljanju šolarskih knjižnic v precejšnji dilemi, kaj postaviti na knjižne police. Nemških knjig si otroci, predvsem na podeželju, ne bi izposojali, slovenskih knjig z mladinsko vsebino je bilo malo, bile so teže dostopne in velikokrat učiteljem neznane. Uredništvo pedagoške revije *Učiteljski tovariš* si je tedaj zadalo nalogo, da bo objavljalo sezname knjig in revij, ki so primerne za šolarske knjižnice. Na prvem mestu je bil izpostavljen Vrtec – časopis s podobami za slovensko mladino. Njegova vsebina je s poučnimi zgodbami, pesmimi in lepimi ilustracijami nagovarjala mlade bralce ter priskrbel učiteljem primeren material za uporabo pri pouku.³⁰

Po izdaji zakona so se učiteljske knjižnice začele razširjati in postavljati na noge, a so se srečevale zlasti z dvema problemoma: upravitelji učiteljskih knjižnic so tarnali, da k njim ni uporabnikov, potencialni uporabniki pa so pogrešali zadostno količino njim primernih del. Vzroke za neskladnost med uporabniki in ponudniki so našli v nesistematično urejenih knjižnicah in v pomanjkljivi zbiralni politiki, ki bi zadovoljila vedoželjno učiteljstvo. Kot *prisilo* učiteljem k uporabi učiteljskih knjižnic oziroma k branju kvalitetne pedagoške literature so predlagali vpeljevanje nekakšnih učiteljskih preizkušenj, izpitov, na katerih bi učitelj moral izkazati izpopolnjevanje svojega znanja.³¹ Da se v prihodnjih desetletjih ni nič bistveno spremenilo na bolje, pričajo podatki, da si v letih pred in med vojno učitelji iz Ljubljanske okrajne učiteljske knjižnice knjig praktično niso izposojali (leta 1913/14 je bilo izposojenih 8 knjig, v naslednjih dveh šolskih

²⁸ Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, 1895, str. 171.

²⁹ Hartman 1969, str. 28.

³⁰ Šolarska knjižnica, *Učiteljski tovariš*, 16, št. 3, 1876, str. 44.

³¹ Uradne okrajne učiteljske konference in okrajne učiteljske knjižnice kot sredstva za nadaljno izobraženje ljudskega učiteljstva, *Učiteljski tovariš*, 19, št. 15, 1879, str. 227.

letih nič, v letu 1916/17 24 knjig, naslednji dve leti zopet nič, v letu 1919/20 pa 28 knjig).³² S preureditvijo ljubljanske Okrajne učiteljske knjižnice – združitve vseh učiteljskih knjižnic ljubljanskih ljudskih šol v eno, osnovanje čitalnice ter zagotovitev sredstev na letni ravni za vodenje in širjenje nove združene knjižnice – je začela pridobivati pomen.³³ Vsi učitelji so imeli zakonito pravico predlaganja novih knjig za nakup. O primernosti predlaganih knjig se je razpravljalo na okrajnih učiteljskih konferencah.³⁴ Kjer učitelji niso obiskovali učiteljskih knjižnic v zadostni meri, se je vzroke iskalo v: nezadostni količini primernih knjig, zastarelosti pedagoškega gradiva, pomanjkanju novitet – modernih pedagoških in socioloških del, premajhni ozaveščenosti učiteljev, da je treba brati strokovno literaturo, ne romanov. »Tako hiti pedagogika zrevolucionirana mimo nas, mi pa se omejujemo na čitanje romanov. Dolžnost učiteljstva je, da vsestransko izpopolni pedagoški predal svoje knjižnice z modernimi deli.«³⁵ V šolskih knjižnicah je sicer glavnino fonda zastopala literatura za otroke in mladino, predpisan pa je bil minimum literature tudi za izobraževanje učiteljev: Učiteljski list, Popotnik in Slovenska, Hrvaška in Srpska šolska matica.³⁶

Med primerno otroško literaturo so se prištevala dela, ki so jezikovno in vsebinsko ustrezala predpisanim smernicam. Razmišljanja, kakšen jezik je za otroke primeren, so se gibala v smeri razumljivosti in rahločutnosti brez surovosti. »Jezik bodi otroški, nežen, rahel! Bodi rahlo šepetanje vetrčka, ki boža nežne svetne glavice po pomladni livadi.«³⁷ Med vsebinsko ustrezna dela je spadala literatura, ki je odsevala resnično življenje z osebami, ki niso brez napak, a jih tudi nimajo preveč. Poleg leposlovja za mladino, katerega namen je bil »gojiti duševno in нравstveno omiko«,³⁸ je morala ljudskošolska knjižnica vsebovati tudi knjige s poučno vsebino, ki nadgrajujejo učenčevo znanje.³⁹

Izbira knjig v šolskih knjižnicah je v zgodovini temeljila na vzgojni politiki. Avgust Pirjevec je leta 1940 kritiziral pretirano vzgojno usmerjeno nabavno politiko. Zaradi pomanjkanja mladinske literature se je na trgu znašlo veliko število mladinskih del skrajno vprašljive kakovosti, kjer je »dosegel pridni, ponizni in vzorni šolarček ali mladenič zemeljsko srečo in zadovoljstvo, njegov črni zopernik pa je žalostno propadel«.⁴⁰ Svetoval je, naj bo mladinska književnost

32 Pavel Plesničar, O preureditvi ljubljanske okr. učiteljske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 60, 1920, št. 31, str. 2.

33 Prav tam.

34 *Katalog okrajne učiteljske knjižnice za ljubljansko okolico*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1922, str. 4. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC=-VJLEONKI/?euapii=&query=%27keywords%3dokrajna+u%4%8diteljska+knji%5%benica%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25> (pridobljeno: 18. 10. 2022)

35 C. Drekonja, Učiteljske knjižnice, *Učiteljski list*, 3, 1922, št. 12, str. 91.

36 Bogumil Medvešček, Šolske knjižnice, *Učiteljski list*, 2, 1921, št. 11, str. 1.

37 Prav tam.

38 Prav tam.

39 Prav tam.

40 Pirjevec 1940, str. 307.

povezana z resničnim življenjem ter primerna za čustveno in miselno doživetje otrok. Boljša kot cenena mladinska literatura je književnost za odrasle, ki je otrokom razumljiva.

V naslednjih desetletjih so usmeritve za delo šolskih knjižnic izpadle tako iz izobraževalnih kurikulumov kot iz bibliotekarskih smernic. V duhu povojne- ga časa pa lahko sklepamo, da je bila nabavna politika šolskih knjižnic vodena s strani družbeno-političnih sil, saj se je tudi na knjižnem trgu pojavilo veliko ideološko obarvanih mladinskih del.

V 80. letih so smernice za delo šolskih knjižnic predvidevale načrtno zbiranje znanstvene, strokovne, poljudnoznanstvene in umetnostne literature. Uporabniki, katerim je literatura iz šolske knjižnice namenjena, niso več zgolj učenci in učitelji, temveč tudi drugi šolski delavci, starši in druga zainteresirana javnost. Med gradivom, ki naj bi ga šola zbirala, se začenjajo omenjati tudi drugi viri informacij, ne zgolj knjige in revije: plošče, magnetofonski posnetki, diafilmi ... »Šolska knjižnica prerašča v šolsko mediateko.«⁴¹

Klasifikacija v učiteljskih in šolarskih knjižnicah

»Tako se bo mladina naučila rabiti kataloge in bo pozneje brez posebnega truda in iskanja tudi v ljudski knjižnici našla, kar potrebuje.«⁴²

Klasifikacija v bibliotekarskem izrazoslovju pomeni razvrščanje in urejanje knjižničnega gradiva po vsebini. Pri urejanju splošnih zbirk, ki pokrivajo vsa področja človeškega znanja, uporabljamo univerzalne klasifikacije (npr. v splošnih knjižnicah), pri urejanju specifičnih zbirk pa se uporabljajo disciplinarne oziroma specialne klasifikacije (npr. v specialnih knjižnicah).⁴³ Vprašanje smiselnega in uporabnega razvrščanja gradiva je zaposlovalo tudi skrbnike prvih učiteljskih in šolarskih knjižnic. V prvem letniku Popotnika (1880) je učitelj Brezovnik pisal o knjižnicah za šolsko mladino. Knjige, ki jih je ocenil za primerno gradivo šolskih knjižnic, je razdelil na področja: lepoznanstvo, veroznanstvo, zgodovina, zemljepisje, prirodoslovje, gospodarstvo gradivo »različnega zaderžaja«.⁴⁴ Leposlovje je v njegovih priporočilih zavzemalo približno polovico količine vsega gradiva, druga polovica je pripadla strokovni in poučni literaturi.⁴⁵ Presenetljivo je razmerje med leposlovjem in poučnim gradivom, saj v naslednjih obdobjih pa

41 Smernice za delo osnovnih šol (ur. Milan Adamič ... et al.), Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1982, str. 46.

42 Pirjevec 1940, str. 312.

43 Alenka Šauperl, Špela Zupanc, *Klasifikacija knjižničnega gradiva*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019. https://sl.wikibooks.org/wiki/Klasifikacija_knji%C5%BE-ni%C4%8Dnega_gradiva (pridobljeno 18. 10. 2022)

44 Hartman 1969, str. 27.

45 Prav tam.

vse do danes večinski del fondov šolskih knjižnic zavzemajo leposlovne knjige. Sklepamo lahko, da so šolske knjižnice imele svojo izobraževalno vlogo.

Kako so gradivo urejali v učiteljskih knjižnicah, si bomo ogledali na primeru Okrajne učiteljske knjižnice za ljubljansko okolico iz leta 1922, saj ima pregleden in lepo ohranjen katalog. Knjižnično gradivo Okrajne učiteljske knjižnice za ljubljansko okolico (OUKLj) je bilo razdeljeno na 16 področij, znotraj katerih so določena področja razdeljena tudi na podpodročja. Čeprav so bile prve tabele UDK v Sloveniji objavljene leta 1967,⁴⁶ lahko znotraj klasifikacije gradiva v Okrajni učiteljski knjižnici iz leta 1922 poiščemo vzporednice med njihovo klasifikacijo knjižničnega gradiva ter osnovnimi orisi univerzalne decimalne klasifikacije (UDK), kot jo poznamo danes. V spodnji tabeli so v levem stolpcu našeti glavni oddelki v sistemu UDK, v desnem stolpcu pa so našeta področja, po katerih je bilo gradivo razvrščeno v Okrajni učiteljski knjižnici za ljubljansko okolico. Številke pred imeni področij pomenijo vrstni red iz OUKLj, številke v oklepajih, navedene za imeni, pa pomenijo število enot gradiva, ki je veljalo za leto 1922.

UDK, oddelki v glavnih tabelah	Razvrstitev gradiva v OUKLj
o Splošno	1 Enciklopedije (18)
1 Filozofija in psihologija	2 Filozofija (logika, psihologija, etika, estetika in politika) (39)
2 Verstva in teologija	4 Veroznanstvo (17)
3 Družbene vede	3 Pedagogika (splošna pedagogika, zgodovina pedagogike, specialna pedagogika, periodična dela, šolski zakoni, uprava, statistika, učbeniki) (236)
(4 Jezikoslovje) ⁴⁷	7 Splošno jezikoslovje (45)
5 Matematika in naravoslovne vede	10 Matematika (12)
6 Uporabne vede, medicina in tehnologija	11 Prirodoznanstvo (splošno prirodoznanstvo, prirodopis, prirodoznanstvo, zdravstvo) (111) 13 Gospodarstvo, kmetijstvo, gozdarstvo (rudarstvo, narodno gospodarstvo) (38) 14 Trgovina, promet, industrija, obrt (17)
7 Umetnost, arhitektura, fotografija, glasba, rekreacija in šport	12 Umetnosti (glasba, risanje, ženska ročna dela) (64) 15 Telovadba in vojsvo (13)

⁴⁶ Šauperl 2019.

⁴⁷ Nekdaj je 4. oddelek pripadal Jezikoslovju, ki je zdaj uvrščeno v oddelek 8. Številka 4 je zato v UDK-ju nezasedena.

8 Jezikoslovje, filologija, književnost	5 Klasična filologija (4) 6 Moderna filologija (slovenski pisatelji, srbohrvatski pisatelji, drugi slovanski pisatelji, nemški pisatelji, drugi germanski pisatelji, francoski pisatelji, italijanski pisatelji, drugi romanski pisatelji, drugi moderni pisatelji) (316)
9 Geografija, biografija in zgodovina ⁴⁸	8 Zemljepis (63) 9 Zgodovina, pravo in zakoniki (77)
	+ Skioptikon in skioptične slike (84 slik) ⁴⁹

Iz tabele je razvidno, da je bilo gradivo Okrajne učiteljske knjižnice za ljubljansko okolico raznovrstno in je pokrivalo vsa področja človeškega znanja. Knjižnica je bila najbolj založena z literarnimi deli, od katerih so prednjačila dela slovenskih avtorjev, ter s strokovno pedagoško literaturo, kar je, glede na vrsto knjižnice, pričakovano.

Nekoliko zgodnejši (1903) popis knjig Učiteljske knjižnice Postojnskega okraja nam razkriva k učiteljski praksi usmerjeno organizacijo gradiva: pedagogika (154), šolska organizacija (24), zdravjeslovje (28), jezikoznanstvo in leposlovje (406), matematika (29), zemljepis in zgodovina (156), prirodopis (28), naravoslovje (25), poljedelstvo (62), trgovina in obrtnija (8), telovadba (11), risanje (8), muzikalije (146), spisi za mladino (22), časopisi (402), verouk in nравnost (33), raznotero (146). Skupaj je knjižnica vsebovala 1652 del.⁵⁰

V šolarskih knjižnicah zaradi drugačnih vrst gradiva taka razporeditev gradiva ni prišla v poštev, priporočali pa so osnovno razdelitev gradiva na leposlovne in poučne knjige.⁵¹ Leposlovje za mlajše otroke naj bi obsegalo različne literarne vrste: pravljice, pripovedke, šaljive zgodbe, slikanice, ki jih z odraščanjem otrok nasledijo potopisi, junaške in pustolovske zgodbe do dobe izoblikovanega bralca, ki ga zanimajo povesti iz resničnega življenja in zgodovine. Na strani poučnih knjig, ki jih Pirjevec imenuje »stvarne delovne knjige«,⁵² pa so: potopisi, naravoslovne knjige o živalstvu, rastlinstvu, fiziki, kemiji, astronomiji, tehniki, priročniki, atlasi, slovarji, enciklopedije.

Pirjevec je za šolske knjižnice priporočal signiranje po tekočih številkah, strokovno literaturo lahko po strokah.⁵³ Katalog v šolski knjižnici naj bi bil urejen tako, da se otroci lahko uče samostojnega iskanja gradiva. Za nižjo stopnjo

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Vse informacije v desnem stolpcu tabele so vzete iz Kataloga okrajne učiteljske knjižnice za ljubljansko okolico, 1922.

⁵⁰ Zapisnik knjig učiteljske knjižnice okraja Postojnskega, 1903.

⁵¹ Pirjevec 1940, str. 309.

⁵² Prav tam, str. 311.

⁵³ Prav tam, str. 312.

priporoča razdelitev gradiva v oddelke: slikanice, pesmi, pravljice in pripovedke, povesti, poučne knjige. Za višjo stopnjo pa naj bi se oddelek povesti razdelil v pododdelke – zgodovinske, potopisne, živalske povesti, poučna književnost pa naj se deli v stroke.

Referenčna dejavnost učiteljskih in šolarskih knjižnic

»Kako pomembno je izposojevanje, da pride prava knjiga v prave roke!«⁵⁴

Referenčno dejavnost bibliotekarski terminološki slovar opredeljuje kot »dejavnost, ki združuje informacijsko dejavnost in pomoč uporabnikom pri samostojnem iskanju informacij«. ⁵⁵ Potreba po pogovoru med uporabnikom šolske knjižnice in knjižničarjem se je v teku razvoja šolskih knjižnic izrazila dokaj pozno. Ker so bile šolske knjižnice uzakonjene že leta 1869, pedagogi še 50 let pozneje niso prepoznali nujnosti referenčnega pogovora. Medvešček je leta 1921 zapisal: »Otrok in njegova duša sta poseben individuij. Zato jim tudi ne bomo določali mi knjig za čitanje, ampak otroci sami, mi pa jim le osnujemo knjižnico, v kolikor se moremo poglobiti v umevanje otrokovo.« ⁵⁶ Sama postavitve knjižnice brez pravega vodenja in usmerjanja otrok ni dovolj, da bi otrok res našel knjigo, ki mu leži in bi zadovoljila njegove potrebe.

Pirjevec piše o pomenu pogovora med uporabnikom šolske knjižnice in knjižničarjem, ne le pred izposojjo gradiva, temveč tudi ob njegovi vrnitvi. Pogovor o prebranem gradivu spodbuja otroke h kritičnemu razmišljanju, knjižničarju pa »nudi dragoceno gradivo za študij otroške duše«. ⁵⁷ Sistem izposoje s knjižnimi listki ⁵⁸ je omogočal, da je knjižničar sledil, kaj dotični učenec bere in kje je polje njegovega zanimanja.

Pedagoško delo v šolski knjižnici

»Otrok je najženjalnejši čitatelj.« (O. Župančič)⁵⁹

Odvisnost delovanja šolske knjižnice od ozaveščenosti učiteljev o možnostih sodelovanja med knjižnico in poukom v razredu se na različne načine kaže v različnih obdobjih. Že 3. avstrijski osnovnošolski zakon 1869 je učiteljem zadal

⁵⁴ Prav tam, str. 308.

⁵⁵ Termania - Bibliotekarski terminološki slovar - referenčna dejavnost (pridobljeno 26. 4. 2022)

⁵⁶ Medvešček 1921, str. 2.

⁵⁷ Pirjevec 1940, str. 308.

⁵⁸ Vsak učenec je imel svoj kartonček, kamor je knjižničar zabeležil, katero knjigo in kdaj si je dotični učenec sposodil in kdaj jo je vrnil. Drugi kartonček pa je pripadal knjigi, nanj se je beležilo, kateri učenec in kdaj si je knjigo izposodil ter kdaj jo je vrnil.

⁵⁹ Medvešček 1921, str. 1.

naloge, da natančno poznajo vsebino šolskih knjižnic, saj le tako lahko učencem priporočajo v branje knjige, ki ustrezajo posameznikovi osebnosti.⁶⁰ Učitelji sami morajo biti dober zgled, zato morajo tudi sami brati ustrezno literaturo za doseganje vzgojnih in pedagoških ciljev. Dobro pa morajo poznati tudi literaturo, ki jo lahko ponujajo svojim učencem.⁶¹ Vodje šolskih knjižnic so bili v začetku kar sami ravnatelji oziroma vodje šol. Skrbeli so za nakupe, inventarizacijo, izposajo, učitelji pa so imeli nalogo vsebino knjižnice dobro poznati in svetovati učencem, kaj naj berejo.⁶² Naslednji zakon iz leta 1906 je funkcijo šolske knjižnice razširil s sposojanja knjig na izobraževanje učencev za uporabo knjižnice, na motivacijo za branje, učitelje je spodbujal k refleksijam o prebranih knjigah pri pouku ter k usmerjanju otrok k branju takih knjig, ki bodo pozitivno vplivale na njihov vzgojo.⁶³

Pirjevec je leta 1940 pisal o veliki vlogi učiteljev, ki naj bi znali vključiti šolsko knjižnico v redni pouk s tem, da dajo učencem naloge, ki jih rešujejo samostojno z raziskovalnim delom v šolski knjižnici.⁶⁴ Vodenje knjižnic – izdelava katalogov, inventarnih knjig, evidence izposojenih knjig itd. – je pripadalo za to določenim učiteljem, šolskih knjižničarjev ni bilo. Po eni strani je bila šolska knjižnica s tem bolj neposredno vpeta v pouk, po drugi pa obstaja upravičen sum, da je mnogim učiteljem delo v šolski knjižnici pomenilo dodatno obremenitev poleg rednega dela in je bilo zaradi tega zapostavljeno.

Poznejše smernice za delo osnovnih šol iz leta 1980 navajajo: »Za dobro organizirano delo in neposredno vodenje šolske knjižnice ima šola knjižničarja,«⁶⁵ vendar so tudi učitelji odgovorni za ureditev knjižnice, primerno založenost s knjigami ter organiziranost dela v njej. Tudi navajanje učencev na samostojno uporabo različnih vrst knjižnega gradiva, za njihovo samoizobraževanje ter oblikovanje odnosa do knjige skrbijo učitelji sami.⁶⁶ Delo knjižničarja je opredeljeno bolj z neposredno skrbjo za organizacijo in nemoteno delo v šolski knjižnici, pri pedagoškem delu z učenci pa bolj sodeluje pri načrtovanju in izvajanju dejavnosti, kot da bi bile povsem v njegovi domeni.⁶⁷ Aktivni šolskih knjižničarjev, ki so se formirali konec 80. let, so si prizadevali za opredelitev in smotrno razdelitev njihovega pedagoškega in strokovno bibliotekarskega dela.⁶⁸

60 Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, 1895, str. 177.

61 Hartman 1969, str. 27.

62 Red za biblioteke (knjižnice) ljudskih šol, *Učiteljski tovariš*, 12, 1872, št. 12, str. 186.

63 Ema Stružnik, Pomen šolske knjižnice v 30. letih osnovne šole, *Knjižnica*, 32, 1988, št. 3–4, str. 79.

64 Pirjevec 1940, str. 311.

65 Smernice za delo osnovnih šol 1982, str. 46.

66 Prav tam.

67 Prav tam.

68 Stružnik 1988, str. 82–83.

Pomen in vloga šolskih knjižnic nekoč in danes

»Šolske knjižnice morajo postati bistveni del šole, njen inventar in najpomembnejše učilo.«⁶⁹

Knjižnična reda za ljudskošolske in okrajne učiteljske knjižnice, objavljena s 3. avstrijskim državnim šolskim zakonom, sta v prvih točkah opredelila njune namene: »Ljudskošolska knjižnica ima namen, podajati šolski mladini sredstva, da s primernim berilom pospešuje svojo duševno in нравstveno omiko.«⁷⁰ Namen šolskih knjižnic pa ni bil omejen zgolj na šolske otroke in mladino, temveč je bil njihov namen tudi širjenje branja med drugim ljudstvom. Šolske knjižnice so se zato imenovalle tudi ljudskošolske, njihov namen pa je bil opredeljen kot: »Po dobrih knjigah širiti pouk in po krščanski omiki kazati Slovincem pot do višega duševnega in časnega blagostanja.«⁷¹ Ker so šolske knjižnice po zakonu izposojale gradivo tudi drugim občanom šolske občine, jih imamo lahko upravičeno za predhodnice splošnih knjižnic.⁷² Po večini je veljalo, da je bilo širjenje branja slovenskih knjig med učenci ter med ljudstvom odvisno predvsem od učiteljevega angažmaja, njegove narodne zavesti in duševne kulture.⁷³ »S knjigami naj bi se vzgajala ljubezen do ožje in širše domovine, pa tudi do svojega naroda in jezika.«⁷⁴ Razgledani šolniki tistega časa pa so uvideli, da vloga knjižnice ne posega le v kulturni in duševni razvoj Slovencev, temveč jim koristi v gospodarskem in materialnem smislu. »Ljudske knjižnice ali narodne bukvarnice bi zelo pospeševale zavest Slovencev, ki so preplahi državljani, omiko in umno gospodarstvo, s tem pa tudi ugodnejši materialni položaj slovenskega ljudstva.«⁷⁵

Vsebina in namen šolskih knjižnic sta v 80. letih 19. stoletja postala stvar politične debate, zlasti z vidika gradiva, ki so ga hranile. Nemško šolsko društvo ali Deutscher Schulverein je na Slovenskem ustanavljalo svoje šole in finančno podpiralo šole, kjer se je kot učni jezik uporabljala nemščina. Sredstvo ponemčevanja slovenskih otrok je bilo tudi čtivo, ki je bilo učencem in po njih tudi njihovim domačim na voljo. »Šulverein hoče še tudi mladino, ki hodi v ljudske šole na drug način odbiti pod se. Daje ji namreč priložnost, da dobode v roke knjige in spise, ki so polni strupa, tako, kar se tiče svete vere, kakor kar se tiče ljubezni do domovine.«⁷⁶ Kot odgovor na Schulvereinovo ponemčevanje slovenskih otrok je bila leta 1885⁷⁷ ustanovljena Družba svetega Cirila in Metoda, ki je med drugim skrbela tudi, da je versko in rodoljubno primerno čtivo doseglo zlasti »pomilovanja vred-

69 Pirjevec 1940, str. 311.

70 Zbirka zakonov ..., 1895, str. 175.

71 Vaški Jarni, Šolske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 24, 1884, št. 1, str. 7.

72 Hartman 1969, str. 22.

73 Prav tam, str. 25.

74 Prav tam, str. 27.

75 Prav tam, str. 28.

76 Šolske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 22, 1888, št. 2, str. 10.

77 Družba svetega Cirila in Metoda - Wikipedija, prosta enciklopedija (wikipedia.org).

ne otroke, ki hodijo v Schulvereinske šole⁷⁸ pa tudi druge šolske otroke. Branilci slovenskih šol so v šolskih knjižnicah uvideli »važno sredstvo domoljubne izobrazbe«. ⁷⁹Ostre zahteve po »očiščenju« šolskih knjižnic so se pojavile po končani 1. svetovni vojni, saj v duhu povezovanja nove države nemške mladinske knjige niso več spadale na šolske knjižne police, to je veljalo še zlasti za obmejne šole. »Odstranitev takih nemških 'vzgojnih' knjig iz naših narodnih šol na meji je prva in sveta dolžnost vsakega upravitelja.«⁸⁰ Obmejne knjižnice so čutile potrebo po nadgrajevanju svojih fondov s slovenskimi knjigami, tako učnimi kot drugimi strokovnimi in leposlovnimi. Z oglasi v pedagoških časopisih so nagovarjale potencialne darovalce, naj jim pošljejo primernih knjig. Skupno jim je bilo geslo: »S knjigo k srcu, a s srcem k domovini!«⁸¹

Namen učiteljskih knjižnic je bil v 3. državnem avstrijskem osnovnošolskem zakonu opredeljen kot: »Okrajne učiteljske knjižnice imajo namen, učiteljem šolskega okraja pristopne storiti znanstvene časnike, spise pedagogično-didaktične in znanstvene vsebine, kakor tudi učila, katerih bi si posameznik ne mogel lahko omisliti.«⁸² Okrajne učiteljske knjižnice so šolam enkrat letno pošiljale sezname na novo pridobljenih knjig in učil, da so učitelji imeli lažji vpogled v gradivo, ki so ga knjižnice ponujale.⁸³ A kljub temu učiteljske knjižnice niso povsod dosegale svojega namena, saj »mrtvi zakladi«⁸⁴ niso prišli do učiteljstva, kateremu so bile knjižnice namenjene. »V dobro zaklenjeni sobi, po redu zložene knjige čakajo odjemalcev, a teh ni.«⁸⁵ Vzroki, da učiteljstvo ni obiskovalo učiteljskih knjižnic, so bili različni: odročnost lokacije, premajhna zaloga knjig, neozaveščenost učiteljstva o obstoju teh knjižnic in o možnostih, ki jih ponujajo. Rešitve je tedaj učiteljstvo iskalo v preuredbi učiteljskih knjižnic v učiteljske čitalnice, kjer bi se lahko stanovski kolegi družili, si izmenjavali izkušnje ter krepili vezi stanovske skupnosti.⁸⁶ Z razraščanjem mreže javnih knjižnic so se učiteljske začele usmerjati v nakupe zgolj ozko pedagoške literature, opustile so hranjenje beletristike.⁸⁷

Pirjevec je v svojem delu *Knjižnice in knjižničarsko delo* opredelil namen šolskih knjižnic: podpora vzgojnih in izobraževalnih nalog šole, uvajanje bralca v svet leposlovne in znanstvene književnosti, razvijanje spoznavnih možnosti učenca, učencem omogočiti dostop do knjig, naučiti učence rokovanja s knjigami, navajati učence na uporabo knjižnice. (Za nižjo stopnjo je to pomenilo

⁷⁸ Šolska knjižnica, *Učiteljski tovariš*, 22, 1888, št. 3, str. 19.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ Tone Gaspari, Šolske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 59, 1919, št. 15, str. 3.

⁸¹ Naše šolske – javne ljudske knjižnice. Prošnja, *Učiteljski tovariš*, 62, 1922, št. 5, str. 8.

⁸² *Zbirka zakonov ...*, 1895, str. 179.

⁸³ Hartman 1969, str. 22.

⁸⁴ Fran Skulj, Okrajne učiteljske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 1, 1919, št. 29, str. 2.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Učiteljske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 53, 1939, št. 8, str. 1.

naučiti otroke pravilnega ravnanja s knjigami, listanja, varovanja, na meščanskih in srednjih šolah pa se je priporočalo tudi učenje uporabe priročnikov, enciklopedij, slovarjev in knjižničnih katalogov.)⁸⁸

Namen šolskih knjižnic je v smernicah iz leta 1980 postal širši in sodobnejši: povečanje strokovnosti in kvalitete pedagoškega dela, poglobljanje znanja učencev in navajanje učencev na samostojno delo, skrb za knjižno in knjižnično vzgojo, izvajanje interesnih dejavnosti, izvedba osnovnega in dodatnega pouka.⁸⁹

Kako se je delo šolskih knjižnic v zadnjih desetletjih prilagajalo hitremu razvoju informacijske družbe, bi bila tema za samostojno raziskovanje. Manifest o šolskih knjižnicah njihovo sodobno poslanstvo in pomen opredeljuje: »Šolska knjižnica skrbi za informacije in ideje, ki so osnova za uspešno delovanje v današnji informacijski družbi. Šolska knjižnica opremlja učence in dijake s spretnostmi za vseživljenjsko učenje in razvija domišljijo ter jim omogoča, da živijo kot odgovorni državljani.«⁹⁰ Za odgovor, kako uspešne so pri opravljanju svojega poslanstva, moramo sami odpreti oči in opazovati družbo in svet okoli sebe.

Viri in literatura

Viri

Državni zakon o ljudskih šolah z najvažnejšimi izvršitvenimi predpisi, na Dunaju 1906.

Drekonja, C.: Učiteljske knjižnice, *Učiteljski list*, 3, 1922, št. 12.

Gaspari, Tone: Šolske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 59, 1919, št. 15.

Katalog okrajne učiteljske knjižnice za ljubljansko okolico 1922, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1922. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VJLEONKI/?euapi=1&query=%27keywords%3dokrajna+u%27%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25> (pridobljeno: 18. 10. 2022)

Medvešček, Bogumil: Šolske knjižnice, *Učiteljski list*, 2, 1921, št. 11.

Naše šolske – javne ljudske knjižnice. Prošnja, *Učiteljski tovariš*, 62, 1922, št. 5.

Plesničar, Pavel: O preureditvi ljubljanske okr. učiteljske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 60, 1920, št. 31.

Praprotnik, Andrej: Učiteljska bukvarnica, *Kmetijske in rokodelske novice*, 14, 1856, št. 104.

Red za biblioteke (knjižnice) ljudskih šol, *Učiteljski tovariš*, 12, 1872, št. 12.

Skulj, Fran: Okrajne učiteljske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 1, 1919, št. 29.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ *Smernice za delo osnovnih šol* 1982, str. 46.

⁹⁰ IFLA – Smernice za šolske knjižnice IFLA Smernice za šolske knjižnice (pridobljeno: 11. 11. 2022)

Smernice za delo osnovnih šol (ur. Milan Adamič et al.), Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1982.

Šolarska knjižnica, *Učiteljski tovariš*, 16, 1876, št. 3.

Šolske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 22, 1888, št. 2.

Uradne okrajne učiteljske konference in okrajne učiteljske knjižnice kot sredstva za nadaljno izobražanje ljudskega učiteljstva, *Učiteljski tovariš*, 19, 1879, št. 15.

Vaški, Jarni: Šolske knjižnice, *Učiteljski tovariš*, 24, 1884, št. 1.

Vsaka šola naj bi imela svojo knjižnico!, *Učiteljski tovariš*, 6, 1866, št. 13.

Zakon o narodnih šolah (ur. Pavle Flere), Ljubljana 1929.

Zapisnik knjig učiteljske knjižnice okraja Postojnskega, 1903.

Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, Laibach 1895.

Spletni viri

IFLA – Smernice za šolske knjižnice (ur. Barbara Schultz-Jones, Dianne Oberg), prev. Nataša Belšak, Miha Dajčman, Boštjan Kmetec, Ljubljana 2019. IFLA Smernice za šolske knjižnice (pridobljeno: 19. 4. 2022)

Šauperl, Alenka, Zupanc, Špela: *Klasifikacija knjižničnega gradiva*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019. https://sl.wikibooks.org/wiki/Klasifikacija_knji%C5%BEni%C4%8Dnega_gradiva (pridobljeno 18. 10. 2022)

Šolske knjižnice | GOV.SI

Termania - Bibliotekarski terminološki slovar - referenčna dejavnost

Družba svetega Cirila in Metoda - Wikipedija, prosta enciklopedija (wikipedia.org)

Literatura

Dolar, France Martin: *Knjižnice skozi stoletja*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 2004.

Hartman, Bruno: Prizadevanja za učiteljske in šolarske knjižnice na Slovenskem dve desetletji po sprejetju šolskega zakona leta 1869, *Knjižnica*, 13, 1969, št. 1.

Hojan, Tatjana: Prva pedagoška knjižnica na Slovenskem, *Zbornik za historijo školstva i prosvjete*, 1965, št. 2.

Hojan, Tatjana: Prve učiteljske knjižnice na Slovenskem, *Prosvetni delavec*, 10, 1969, št. 10.

Ostanek, France: Ustanovitev učiteljske knjižnice v Ljubljani v l. 1855, *Prosvetni delavec*, 4, 1953, št. 5.

Pirjevec, Avgust: Knjižnice in knjižničarsko delo, v Celju: Družba sv. Mohorja, 1940.

Stružnik, Ema: Pomen šolske knjižnice v 30. letih osnovne šole, *Knjižnica*, 32, 1988, št. 3–4.

Povzetek

Šolske knjižnice se na Slovenskem začnejo sistemsko razvijati po izidu 3. državnega avstrijskega osnovnošolskega zakona leta 1869, saj je ta prvič opredelil, da mora imeti vsaka šola šolarsko knjižnico ter da se morajo za nadaljnjo izobrazbo učiteljev organizirati tudi učiteljske knjižnice. Pred tem letom so se pojavljale posamezne, zlasti učiteljske knjižnice, vendar je bilo njihovo delo in poslovanje popolnoma odvisno od zavzetih posameznikov, ki so zgodaj uvideli pomembnost knjižnic za kulturni in duhovni razvoj naroda. Zbiralna politika šolskih in učiteljskih knjižnic je v zgodovini vedno temeljila na družbeno-političnih razmerah ter trenutnih vzgojnih smernicah. Zaznamovana je bila tudi z ekonomskimi razmerami, ki so ali pa večkrat – niso podpirale razvoja knjižničnih fondov v zadovoljivi meri. Učitelji, ki so skrbeli za šolske knjižnice, so morali uporabiti veliko kreativne volje, da so učence in druge uporabnike pridobili za branje kvalitetne literature. Inovativnost so morali uporabljati tudi pri urejanju knjižničnega gradiva, saj ni bilo enotnih, splošno veljavnih smernic. Nekateri pedagogi so se prej, drugi pozneje zavedeli pomena kvalitetnega referenčnega pogovora z učenci pri izposoji gradiva, kar je vezano tudi na pedagoško delo v knjižnici. V zametkih šolskih knjižnic se o pedagoškem delu, vezanem na samo knjižnico, ni razpravljalo, v teku zgodovine pa je bilo tega vedno več: sprva povsem odvisno od učiteljev v razredu, kasneje se je strogo delilo, kaj opravlja učitelj in kaj knjižničar, danes pa učinkovito pedagoško delo v knjižnici temelji na sodelovanju med šolskim knjižničarjem, učiteljem, učenci in drugimi faktorji vzgojno-pedagoških procesov. Pomen in vloga šolskih knjižnic se je skozi zgodovino sicer spreminjala, vseeno pa je njena vloga ostajala podobna: skrb za duhovno, duševno in kulturno rast otrok in mladine in s tem celotnega naroda.

UDK 37:355.23(497.4Ljubljana):929Pašalić E.

1.04 Strokovni članek

Prejeto: 3. 9. 2021

Enes Pašalić*

Življenje dijaka v Vojaški gimnaziji Franc Rozman Stane Ljubljana*Life as a student at the Franc Rozman Stane military gimnazija in Ljubljana***Izvleček**

Avtor na osnovi spominskega gradiva in ohranjenega dokumentarnega gradiva iz osebnega arhiva opisuje svoje vojaško izobraževanje na vojaški gimnaziji v Ljubljani tik pred osamosvojitveno vojno v Sloveniji leta 1991. Vojaško gimnazijo Franc Rozman Stane so ustanovili leta 1975 v Ljubljani in je bila edina vojaška šola na območju Slovenije v novejši zgodovini. Ustanovljena je bila z namenom, da bi se mladi slovenske narodnosti množičneje odločali za vojaški poklic. Statistični podatki so kazali na nesorazmerje med deležem prebivalstva v takratni Socialistični republiki Sloveniji in številom slovenskih oficirjev in podoficirjev v JLA. Po podatkih statističnega urada iz leta 1971 je takrat v Jugoslaviji živelo 8,2 odstotka Slovencev, njihov delež v JLA pa je znašal 4,2 odstotka oficirjev in 3 odstotke podoficirjev, s trendom upadanja števila enih in drugih.

Abstract

On the basis of memories and preserved documentary material from his personal archive, the author describes his military education at the military gimnazija in Ljubljana just prior to Slovenia's war of independence in 1991. The Franc Rozman Stane military gimnazija was founded in Ljubljana in 1975 and was the only military school in Slovenia in modern history. It was founded with the intention of encouraging more young Slovenians to choose a military profession. The statistics showed that there was an imbalance between the proportion of the population in the then Socialist Republic of Slovenia and the number of Slovenian officers and non-commissioned officers in the Yugoslav People's Army. According to the statistical office data from 1971, the share of the Slovenian population in Yugoslavia was 8.2%, while its share in the Yugoslav People's Army was 4.2% officers and 3% non-commissioned officers, and the trend was for these percentages to fall even further.

Ključne besede: vojaško šolstvo, Splošna srednja vojaška šola Ljubljana, Vojaška gimnazija Franc Rozman Stane Ljubljana, Jugoslovanska ljudska armada, Teritorialna obramba, Slovenska vojska, Enes Pašalić.

* Enes Pašalić, podčastnik Slovenske vojske.

Keywords: military education, General secondary military school in Ljubljana, Franc Rozman Stane military gimnazija Ljubljana, Yugoslav People's Army, Territorial Defence, Slovenian Armed Forces, Enes Pašalič.

V letu 1986 sem bil kot mladoletnik v prelomnem letu za odločitve, v katero smer bom nadaljeval svojo življenjsko pot.¹ Odločal sem se med tremi različnimi poklici. Izbiral sem med strojnim tehnikom, vlakovodjo in vojakom. Po zelo dolgem in tehtnem premisleku (pod vplivom staršev in okolice) sem se odločil za vojaški poklic, saj mi je bil po duši nekako najbližje. Po sprejemu odločitve sem se vpisal na Splošno srednjo vojaško šolo v Ljubljani, saj je bila nekako najbližje domu in nisem bil še odločen, v katero smer oz. v kateri rod vojske me najbolj vleče, sem pa imel namen postati oficir² v takratni Jugoslovanski ljudski armadi.

Vojaška gimnazija Franc Rozman Stane je bila ustanovljena v Ljubljani in je bila edina vojaška šola na območju Slovenije v novejši zgodovini. Ime je dobila po narodnem heroju Francu Rozmanu Stanetu. Šola je bila locirana na Kardoeljevi ploščadi, njen sedanji naslov je Vojkova cesta 55. Ustanovljena je bila leta 1975 z namenom, da bi se mladi slovenske narodnosti množičneje odločali za vojaški poklic. Statistični podatki so namreč kazali na nesorazmerje med deležem prebivalstva v takratni Socialistični republiki Sloveniji in številom slovenskih oficirjev in podoficirjev v JLA. Po podatkih statističnega urada iz leta 1971 je takrat v Jugoslaviji živelo 8,2 odstotka Slovencev, njihov delež v JLA pa je znašal 4,2 odstotka častnikov in 3 odstotke podoficirjev s trendom upadanja števila prvih in drugih.

Učni načrt ustanovljene vojaške gimnazije je izdelal republiški zavod za šolstvo in ni v ničemer odstopal od

Znak vojaške šole Jugoslovanske ljudske armade v Ljubljani.

¹ Spominski zapis je nastal na osnovi avtorjevega spominskega gradiva in ohranjenega dokumentarnega gradiva iz osebne arhiva. Osnovno besedilo prispevka je iz sredine leta 2018. Prispevek je nastal na pobudo vojnega in vojaškega zgodovinarja dr. Tomaža Teropšiča iz Brežic, ki ga je uredil za objavo.

² Častnik

drugih gimnazij v Sloveniji. Obsegal je 18 različnih predmetov, ki so bili ovrednoteni s 4912 urami pouka. Posebnost vojaške gimnazije v primerjavi s civilnimi gimnazijami je bila v tem, da so se vojaški predmeti izvajali na različnih lokacijah (v šoli in vojašnicah), kjer so predavali različni oficirji. Med letom pa so se izvedla različna praktična usposabljanja v okviru vojaških predmetov in v obliki desetdnevni taborjenj.

Leta 1977 se je vojaška gimnazija preoblikovala v Splošno srednjo vojaško šolo. Nov učni program je predvideval več splošnega znanja v prvem in drugem letniku, tretji in četrti letnik pa sta imela 70 odstotkov pouka iz vojaške tematike. Po zaključku tega programa so bili dijaki že delno usposobljeni za službovanje v vojski. Leta 1989 se je Splošna srednja vojaška šola Franc Rozman Stane zopet preoblikovala v Vojaško gimnazijo FRS.

Na oblikovanje vrednot dijakov med šolanjem so dodatno vplivale tudi obšolske dejavnosti. Dijaki so bili med letom nastanjeni v dijaškem domu, ki je imel svoja pravila. V prostem času so dijake spodbujali k športnim in drugim obšolskim aktivnostim, pri obveznih učnih urah popoldanskega učenja pa so jim pomagali dežurni učitelji in vojaki. Njihov prosti čas je bil predvsem odvisen od pridobljenega znanja, ki so ga učitelji sproti preverjali. Razredniki so sproti spremljali rezultate pri vseh predmetih, za slehernega dijaka posebej, tako da najboljši dijaki praktično niso imeli omejitev glede izhodov v prostem času. Tisti, kateri so imeli povprečje ocen skozi ocenjevalno obdobje pod 3,00, pa so morali ostajati vsak tretji vikend v mesecu na dopolnilnem usposabljanju in niso imeli neomejenih izhodov v prostem času.

Po podatkih, objavljenih v reviji Naša obramba, se je med letoma 1975 in 1985 vpisalo 800 dijakov, zaključni izpit jih je naredilo 438. Na vojaške akademije se je vpisalo 332 dijakov.

Preglednica vseh predmetov po letnikih:

Letnik	Splošni predmeti	Letnik	Strokovni predmeti
1.	Slovenski jezik	1.	Splošni vojaški predpisi
	Angleški jezik		Vojaška topografija
	Srbohrvaški jezik		POSP (Pehotna oborožitev s poukom streljanja)
	Matematika		
	Zgodovina		
	Geografija		
	Kemija		
	Fizika		
	Biologija		
	Telesna vzgoja		

2.	Slovenski jezik	2.	Vojaška topografija
	Angleški jezik		POSP (Pehotna oborožitev s poukom streljanja)
	Srbohrvaški jezik		ODES
	Matematika		OTV
	Zgodovina		OKONO
	Geografija		
	Kemija		
	Fizika		
	Biologija		
3.	Telesna vzgoja	3.	Splošna taktika
	Slovenski jezik		
	Angleški jezik		
	Srbohrvaški jezik		
	Matematika		
	Zgodovina		
	Osnove pedagogike		
	Osnove DPS SFRJ (družbeno političnega sistema Socialistične federativne republike Jugoslavije)		
	Fizika		
	Biologija		
	Telesna vzgoja		
	Tehnologija		
4.	Elektrotehnika	4.	Osnove vojaške terminologije
	Informatika		Splošna taktika
	Slovenski jezik in književnost		
	Angleški jezik		
	Srbohrvaški jezik		
	Matematika		
	Geografija		
	Osnove psihologije		
	Filozofija z logiko		
	Fizika		
	Splošna sociologija		
	Telesna vzgoja		
	Mehanika		
	Elektronika		

Med letoma 1987 in 1990, ko sem obiskoval srednjo vojaško šolo v Ljubljani in živel v pripadajočem dijaškem domu, je bil načelnik šole podpolkovnik Alojz Jehart. Načelnik moje XVI. klase pa je bil kapetan Borko Karaklajić z vmesnimi prekinitvami zaradi šolanja (majorski izpit).

Urnik in vsebina drugih predmetov sta omogočala doseganje širokega spektra splošnega znanja. Kot sem v uvodu omenil, so na oblikovanje vrednot dijakov med šolanjem dodatno vplivale tudi obšolske dejavnosti. Tako smo že v prvem tednu odšli na spoznavni teden na Bled, kjer smo imeli veliko različnih aktivnosti, kot so izbor za šolski pevski zbor itn. Vse to smo počeli v smislu spoznavanja in povezovanja dijakov XVI. klase SSVŠ FRS. Poleg zgoraj navedenega smo imeli

SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA

JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIIJA

SVEDOČANSTVO

Enes Adem Pešelić
(ime, ime oca i prezime)

ROĐEN 25. 10. 1971 GODINE U Brezicah

SO Brezice, ZAVRŠIO JE ŠKOLSKJE 1986 / 87

GODINE prvič PUT prvi GODINU U SSVŠ "FRANC ROZMAN-
STANE" U LJUBLJANI I POKAZAO OVAJ USPEH:

slavensćina	dr (3)	frščina	dr (3)
matematika	dr (3)	SVP	pal (4)
angleščina	sd (2)	VT	pal (5)
matematika	dr (3)	POPS	pal (5)
zgodovina	dr (3)		
fizika	pal (4)		
hemija	dr (3)		
biologija	pal (4)		
TV	pal (4)		

VLADANJE prv dobro

IMENOVANI JE, PREMA TOME, ZAVRŠIO prvi GODINU SA
prv dobrom USPEHOM.

SMER _____, SPECIJALNOST _____

REDNI BROJ KNJIGE IZDATIH
SVEDOČANSTAVA I DIPLOMA 351

JLA

Ljubljana 3.4.87
(datum i mesto)

NAČELNIK KLASJE
V. Klemenec

NAČELNIK ŠKOLE
[signature]

Svedočanstvo oz. spričevalo dijaka vojaške srednje šole JLA v Ljubljani
iz leta 1987 (zasebni arhiv).

Dijaki tretjega letnika vojaške šole na praktičnem vojaškem usposabljanju v vojašnici Velike Bloke, junija 1988 (zasebni arhiv).

v prvem letniku še dvotedensko poletno kolonijo v Fažani, v drugem letniku pa dvotedensko zimsko kolonijo na Pokljuki. Med letom smo bili nastanjeni v dijaškem domu, v katerem so veljala posebna pravila. Vedno smo bili pod budnim očesom dežurnega oficirja in vojakov na prijavnici. V prostem času so nas spodbujali k športnim aktivnostim in drugim obšolskim aktivnostim. Med obšolske dejavnost so všteti tudi dejavnosti pevskega zbora dijakov vojaške gimnazije, različni krožki, kot so modelarski krožek, tečaji fotografiranja itn. Predvsem obšolske dejavnost smo s pridom izkoriščali za navezovanje stikov z drugimi srednjimi šolami, v glavnem iz Ljubljane.

Kot je razvidno iz uvodne predstavite in zgoraj prikazane tabele, je bil program šolanja sestavljen iz civilnih in vojaških predmetov. Strokovni predmeti so predstavljali približno tretjino vseh ur po predmetniku. Šolanje na VG FRS je potekalo v civilni obleki, razen enega dneva v tednu, ko se je izvajal strokovni del šolanja v običajni vojaški oljčno sivi (SMB)³ uniformi. Teoretično in praktično poučevanje iz strokovnih predmetov so izvajali oficirji JLA, ki so službovali v VG FRS v Ljubljani s podpolkovnikom Alojzom Jehartom na čelu. Ker je bila večina strokovnih predmetov teoretične narave, kar je bilo premalo za pridobitev ustreznega vojaškega strokovnega znanja, smo si praktično znanje pridobivali na strokovnih izletih po različnih vojašnicah, v glavnem na območju Slovenije. Tako

3 Sivo maslinasta boja.

smo obiskali vojašnice v Ljubljani, Celju, Postojni, Ilirski Bistrici, Črnomlju, Vipavi in Ajdovščini, kjer smo se seznanjali in srečevali z različnimi rodovi v JLA. Prav tako smo v tretjem letniku imeli poleg strokovnih predmetov tudi dvotedensko terensko usposabljanje z izvedbo streljanja z vojaško pehotno oborožitvijo v vojašnici na Velikih Blokah in v četrtem letniku strokovne ekskurzije po vojaških akademijah v Jugoslaviji.

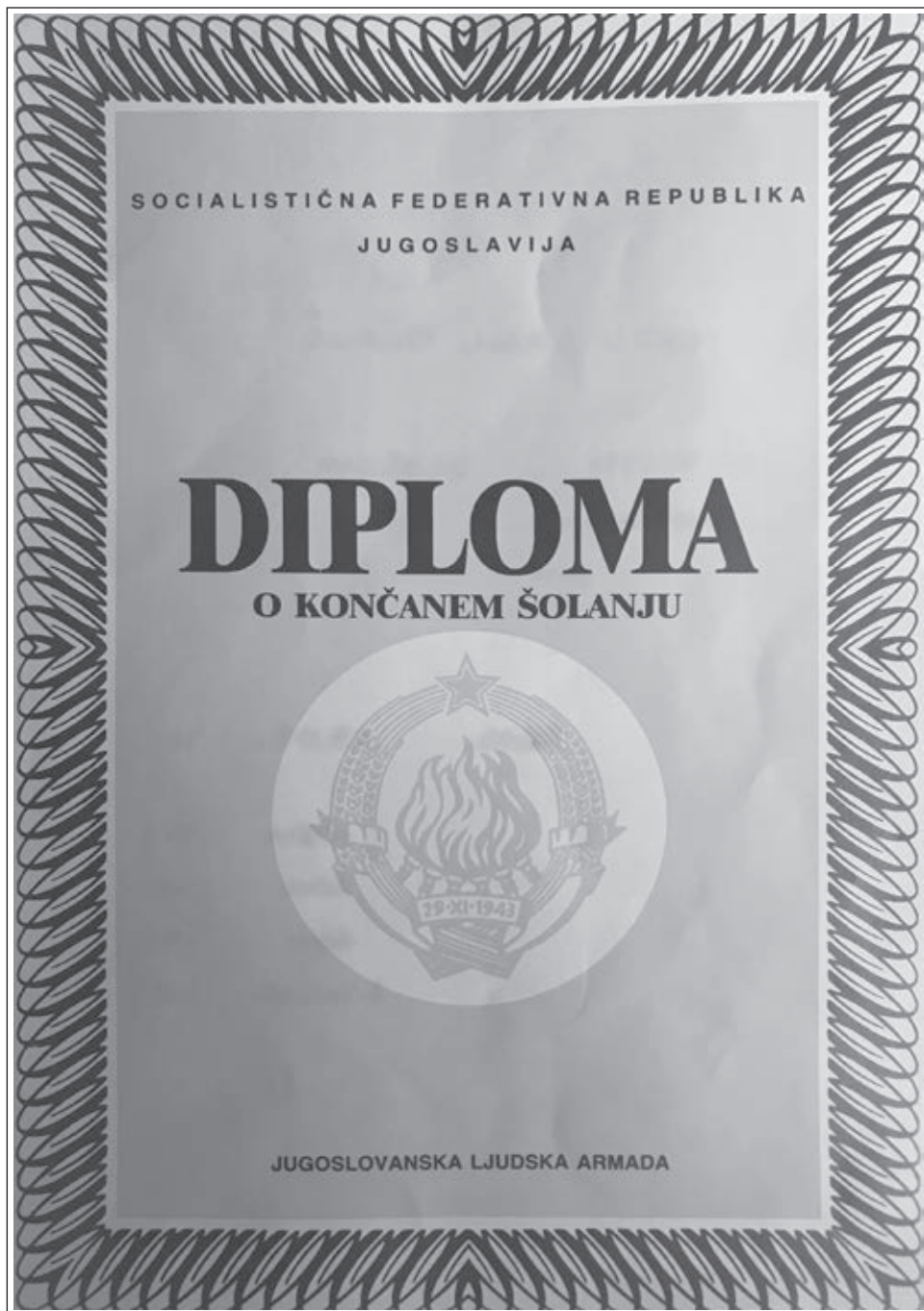
Kot sem v prejšnjem odstavku zapisal, je pouk iz vojaških predmetov potekal v SMB-vojaški uniformi. Navadno je bilo to šolanje skoncentrirano na en šolski dan v tednu, v katerem smo imeli teoretično kot tudi praktično usposabljanje, če pa je bila potreba po večdnevnom usposabljanju, smo nosili uniformo več dni v tednu. Vmes pa smo obiskovali vojašnice po Sloveniji, kjer smo se srečevali z različnimi rodovi in službami v JLA.

V tretjem letniku smo imeli dvotedensko terensko usposabljanje v vojašnici Velike Bloke in okolici. Na tem usposabljanju smo združili pridobljeno teoretično znanje iz predmetov vojaška taktika, vojaška topografija z orientacijo in pouk streljanja s pehotno oborožitvijo. Vojaško taktiko in topografijo smo združili v celoto, kjer smo se usposabljali iz postopkov oddelka in voda v napadu in obrambi ter izvedli vsa pripravljalna streljanja z avtomatsko puško M-70 in puškomitraljezom M-72.⁴ Poleg omenjenih načinov streljanja smo izvedli še metanje ročne bombe in streljanje s tromblonsko mino. Vse načine streljanja smo izvedli na bližnjem vojaškem strelišču na Bloški Polici, na katerega smo seveda hodili peš v obliki dveurnih pohodov po okoliških travnikih in gričih. Prosti čas smo preživljali na različne načine, med katerimi so bili obiski in ogledi različnih filmov v takrat še delujočem kinu na Velikih Blokah.

V okviru praktičnih vsebin v četrtem letniku smo obiskali nekaj vojaških akademij in baz. Tako smo v prvem delu obiskali Tehnično vojaško akademijo v Zagrebu in spoznali način šolanja na njej. Od tam smo krenili proti Beogradu, kjer smo si ogledali kopensko vojaško akademijo in način šolanja na njej ter vojaški muzej na Kalemegdanu z okoliškimi znamenitostmi. Iz Beograda smo krenili na ogled stalne predstavitve vojaške opreme na poligonu Nikinci in od tam v Novi Sad, kjer smo si ogledali plovila Rečne vojaške flote. Ta dan smo si ogledali znamenitosti Novega Sada in prenočili na vojaški ladji Kozara. Iz Novega Sada smo prek Sremske Mitrovice krenili v Banja Luko, kjer smo se seznanili s šolanjem pripadnikov oklepni enot ter s poligonom na Manjači. Od tam smo krenili v Sarajevo, kjer smo si ogledali letalsko tehnično akademijo in srednjo letalsko vojaško šolo v Mostarju. Hkrati pa smo se spoznali z dogajanjem na bitki na Neretvi med 2. svetovno vojno.

V drugem delu smo si najprej ogledali Zemunik pri Zadru, kjer smo se seznanili z načinom šolanja pilotov in pripadnikov protizračne obrambe ter z oborožitvijo vojaškega letalstva, pretežno podzvočna plovila (letala in helikop-

4 Gre za orožje sistema Kalašnik.

Vojaška diploma JLA dijaka Enesa Pašaliča v slovenskem jeziku iz leta 1990 (zasebni arhiv).

terje). Isti dan smo krenili v Split in tam tudi prespali. V Splitu smo si ogledali mornariško vojaško akademijo in vojaško luko Lora pri Splitu, kjer smo si ogledali vojaške ladje in podmornico ter se seznanili z načinom šolanja pripadnikov vojaške mornarice. Iz Splita smo krenili v Karlovac, kjer smo si ogledali inženirsko akademijo in se seznanili z načinom šolanja pripadnikov vojaškega inženirstva. Učitelji splošnih predmetov so bili v večini visoko izobraženi civilni predavatelji, razen za predmet elektrotehnika, katerega nam je predaval dr. Franci Demšar kot vojak na služenju vojaškega roka v JLA.

Šolanje na Vojaški gimnaziji FRS v Ljubljani mi je dalo širše teoretično znanje, ki je bilo nadgrajeno z vsebinami, ki sem jih pridobil s šolanjem na Vojaški akademiji Kopenske vojske JLA v Beogradu. Šolanja v Beogradu nisem končal zaradi dogodkov, ki so vezani na osamosvojitve Slovenije v letu 1991. Vse to pridobljeno znanje sem po vrnitvi iz Beograda uporabil kot poveljnik učnega oddelka v 1. učni četi 210. učnega centra Teritorialne obrambe v Cerkljah ob Krki (1991). Do tedaj pridobljeno znanje sem leta 1993 nadgradil v tretji generaciji Šole za podčastnike (ŠPČ) v Ljubljani. Leta 1995 sem opravil osvežitveni tečaj za poveljnike oddelkov v Ljubljani in tečaj za poveljnike oddelkov minometov 60 mm in 82 mm v Ilirski Bistrici, saj sem po opravljanem tečaju prevzel poveljevanje oddelku minometov 60 mm v 2. bataljonu 22. brigade (MM 60 mm v 2/22. BR) (1996–1999) in kasneje poveljevanje pehotnemu oddelku v 2. bataljonu 22. brigade (2/22. BR) (2000). V letu 2000 sem bil prerazporejen v 14. Inženirski bataljon (14. INŽB) v Novem mestu in v istem letu opravil specializacijo za pridobitev vojaške evidenčne dolžnosti (VED-a) A31701 – podčastnik inženirstva. Po opravljeni specializaciji sem prevzel poveljevanje oddelku težkih lansirnih mostov (TLM) z oznako TMM-3 na vozilih Kraz (2000–2006). Zaradi razvoja podčastniške strukture sem bil leta 2006 postavljen na dolžnost vodnega podčastnika (2006–2009) v vodu lansirnih mostov v mostni četi (MOSTČ) in opravil tečaj za vodne podčastnike v Postojni. Leta 2009 sem zaključil višješolski program na Šolskem centru v Novem mestu.

Za delo na višjih ravneh podčastniškega zbora sem bil v letu 2009 postavljen na dolžnost enotovnega podčastnika četnega podčastnika (ČPČ) v Poveljniško logistični četi 14. Inženirskega bataljona (14. INŽB) (2009–2011) in leta 2010 opravil tudi Višji tečaj za podčastnike v Postojni. To znanje sem nato izkoristil na različnih višjih dolžnostih v Slovenski vojski, kot so četni podčastnik (ČPČ) v Bojni pionirski četi 14. Inženirskega bataljona (2011–2013) in kot vršilec dolžnosti bataljonskega podčastnika v 14. INŽB (2011–2013). Ob transformaciji Slovenske vojske sem bil sredi leta 2013 postavljen na dolžnost enotovnega podčastnika četnega podčastnika v Inženirski četi rodovskega bataljona 72. pehotne brigade (ČPČ INŽČ 72. BR).

Povzetek

Nekdanji dijak Enes Pašalič iz Brežic obuja spomine na učenje in bivanje na vojaški gimnaziji v Ljubljani po letu 1986. Vojaško gimnazijo Franc Rozman

Stane so ustanovili leta 1975 v Ljubljani. Ustanovljena je bila z namenom, da bi se mladi slovenske narodnosti množičneje odločali za vojaški poklic. Učni načrt vojaške gimnazije je izdelal republiški zavod za šolstvo in ni v ničemer odstopal od drugih gimnazij v Sloveniji. Obsegal je 18 različnih predmetov. Pouk vojaških predmetov so izvajali na različnih lokacijah (v šoli in vojašnicah), kjer so predavali različni oficirji. Med letom pa se je izvajalo praktično usposabljanje v okviru vojaških predmetov in v obliki desetdnevni taborjenj. Leta 1977 se je vojaška gimnazija preoblikovala v Splošno srednjo vojaško šolo. Nov učni program je predvideval več splošnega znanja v prvem in drugem letniku, tretji in četrti letnik pa sta imela 70 odstotkov pouka iz vojaške tematike. Po zaključku programa so bili dijaki že delno usposobljeni za službovanje v vojski. Leta 1989 se je Splošna srednja vojaška šola Franc Rozman Stane zopet preoblikovala v Vojaško gimnazijo FRS. Šolanje na njej je dijaku Pašaliču dalo širše teoretično znanje, ki je bilo nadgrajeno z vsebinami, ki jih je pridobil s šolanjem na Vojaški akademiji Kopenske vojske JLA v Beogradu. Vse pridobljeno znanje je avtor prispevka po vrnitvi iz Beograda uporabil kot poveljnik učnega oddelka v 1. učni četi 210. učnega centra Teritorialne obrambe Republike Slovenije v Cerkljah ob Krki (1991).

Duša Fischinger*

Spomini na šolske dni

Tik ob OŠ Ledina, ki nosi hišno številko Komenskega 19, je do leta 1967 stala hiša št. 17. Od leta 1951 sem stanovala v tej hiši. Naša kuhinja je imela okno na park pred OŠ Ledina. Z velikim zanimanjem sem s tega okna skoraj vsako jutro gledala učence s torbami na ramah, ki so v šolskem parku veselo klepetali. Točno ob 7.45 je šolski sluga odprl glavna šolska vrata. Učenci so odšli v svoje razrede. Ob 8.00 se je šolski zvonec zaslišal tudi po ulici. Komaj sem čakala, da se bom lahko kot prvošolka priključila tem čakajočim učencem. Vse osnovne šole so takrat imele le štiri razrede. Pouk je bil izmeničen, en teden dopoldne, naslednji teden popoldne; bil je tudi ob sobotah. A zaradi nove razdelitve šolskih okolišev so me starši morali vpisati na Vadnico, na šolo, ki je stala na vogalu Komenskega ulice in Resljeve ceste.

Vadnica je bila sestavni del nekdanjega Učiteljišča, ki je bilo v Ljubljani ustanovljeno leta 1867. Bodoči učitelji so tako v isti ustanovi imeli pouk in praktično usposabljanje za svoj poklic. Nekdanje učiteljišče z vadnico je danes Gimnazija Ledina.

V ponedeljek, 6. septembra 1953, sem prvič šla v šolo in postala učenka 1.a razreda. Po dve učenki sva sedeli v eni šolski klopi. Za lepo držo smo morali imeti roke na hrbtu. Učiteljico smo klicali tovarišica. Dvignjena roka z iztegnjenima kazalcem in sredincem je pomenila, da veš odgovor na njeno vprašanje. Da je bilo naši tovarišici ime Ida in da se je pisala Korže, sem izvedela šele, ko sem znala prebrati njen podpis v spričevalu. Pred črno šolsko tablo sta na dvignjenem prostoru (pribl. 20 cm) stala učiteljičina miza in stol. Temu delu razreda smo učenci rekli kateder. Na koncu razreda so bile v treh vrstah dolge klopi s sedeži. Klopi so se dvigale kot sedeži v amfiteatru. Vsak dan je k tej ali oni uri pouku prihajal razred učiteljiščnic. Do zimskih počitnic smo se naučili že vse velike in male tiskane črke. Zimske počitnice so trajale dva tedna, in da ne bi pozabili naučenih črk, smo morali doma glasno brati. Za obvezno branje je bila Rdeča kapica bratov Grimm. To je bila prva knjiga novonastale knjižne zbirke Čebelica. Idejo za to zbirko in za njeno ime je dala pisateljica in urednica Kristina Brenkova. Čebelica je ugledala luč sveta tisto leto, ko sem prvič prestopila prag učenosti. Moja stroga sestrična Vera je v funkciji krstne botrce bedela nad tem domačim branjem. Takrat je bilo to zame zelo naporno branje, saj je knjiga imela kar 19 strani. A učiteljičina pohvala, da je to bilo kar malo preveč branja, je poplačala ves moj trud. V prvem razredu smo uporabljali za

* Duša Fischinger, prof. slovenščine in nemščine v p., Ljubljana

Slika 1. Vadnica: 1.a razred, šol. leto 1953/54, učiteljica Ida Korže, veliko dvorišče Učiteljišča (zasebni arhiv).

učenje pisanja in branja stavnico. Takšnih, kot smo jih imeli takratni prvošolčki, danes ni več. Bila je podolgovata škatla iz kartona, ki je imela tri privzdignjene razdelke ter kartončke s črkami. Na razdelke smo postavljali črke in z njimi pisali sprva besede, potem krajše stavke. Pri lepopisu smo celo šolsko uro vsak šolski dan vadili pravilno pisanje. Najprej so bile to ravne črte, potem krožnice, nato velike in zatem male tiskane črke. V drugi polovici šolskega leta smo po enakem zaporedju vadili še pisane črke. Vaja dela mojstra in nihče v razredu ni imel bralno-napisovalnih motenj. 15. januarja 1954 smo učenci že dobili *IZKAZ o uspehu in vedenju*. To je bila knjižica, imela je 20 strani. Na prvi strani so bili podatki o šoli, učencu, njegovih starših in o vstopu v šolo. Na drugi strani so bila napisana imena 14 predmetov, dve prazni rubriki in vedenje. V prvem razredu smo imeli slovenščino, branje, računstvo in geometrijo, risanje, pisanje, petje in telesno vzgojo, ki smo ji sicer rekli telovadba. Ta telovadba nam je večkrat odpadla, ker so telovadnico zasedle učiteljišnice. Prvo polletje sem izdelala s prav dobrim uspehom. Razen telovadbe in vedenja, sem imela same štirice. Ocene je učiteljica lastnoročno vpisala v spričevalo. Malo pred koncem šolskega leta smo imeli izlet na Sv. Urha. Spomenik še ni bil postavljen, zgrajen je bil samo podstavek. Cerkev imam v meglenem spominu, muzeja se ne spomnim, spomnim pa se zelo dobro igrice z našo tovarišico, ki se je končala tako, da si zaprl oči, odprl usta in vanja dobil bonbon. Neizmerno je bil dober! V prvem nadstropju Učiteljišča smo v veliki dvorani ob zaključku šolskega leta 26. junija 1954 imeli veliko slovesnost s pogostitvijo. Povabljeni so bili tudi starši. Nekateri so prinesli domače piškote, drugi kupljene napolitanke. Učiteljica je pomenovala najboljše učenke in učence razreda. Na svoje veliko presenečenje sem

Slika 2. Vadnica 2.a razred, šol. l. 1954/55, učiteljica Bronislava Gojković - Rudež, sprejem v pionirsko organizacijo, Dom JNA, letni kino (zasebni arhiv).

bila tretja najboljša učenka. Učiteljica me je zelo pohvalila, saj sem bila pri vseh sedmih predmetih ocenjena odlično. Ob tej ustni pohvali mi je bilo tudi obljubljenno, da bom vpisana v Zlato knjigo. Za odličen uspeh sem dobila tudi knjižno darilo *Guliver med Liliputanci*. Prekrasna knjiga s čudovitimi barvnimi ilustracijami in s posvetilom. Še danes je v moji knjižni omari. Žal pa je bilo posvetilo zame veliko razočaranje. Šolski svet šole Vadnica je namreč zapisal: *Marljivi učenki I.b razreda za trud in uspeh poklanja v šol. l. 1953/54...* Kako prvega b razreda, če sem vendar ajevka? A na to vprašanje nisem dobila odgovora (Sl. 1).

V drugem razredu mi je najbolj ostal v spominu sprejem v pionirsko organizacijo. Sprejem smo imeli v takratnem Domu JNA nasproti kolodvora. Pred II. svetovno vojno je bil to Hotel Miklič, so mi doma povedali starši. Vsak učenec je dobil modro titovko, rdečo rutko okoli vratu in izkaznico pionirske organizacije. Na kapi je bila reliefna značka s siluetama dveh otroških glav, nad njima pa napis *Za domovino s Titom naprej*. Tak je bil tudi naš vsakodnevni pozdrav ob pričetku pouka. Učiteljica je začela: *Za domovino*, učenci smo nadaljevali: *s Titom naprej!* Da je bil sprejem čim bolj slovesen, smo se še fotografirali v letnem kinu Doma JNA na nekdanjem hotelskem vrtu (Sl. 2).

V tretjem razredu smo dobili tri nove predmete: domoznanstvo, prirodopis in ročna dela. Največ težav sem imela pri ročnih delih. Ročno delo je pomenilo znati plesti ali kot smo pogovorno rekli: štrikati, in kvačkati. Nisem dojela, kako napeljati volno med prsti in kako obračati igle, da bi nastal čisto navaden šal. Pojma leva in desna zanka nisem razumela. Po uri ročnih del sta moji igli ostali prazni. Doma sem v joku povedala, da mi to štrikanje nikakor ne gre. Mami, po

Slika 3. Vadnica 4.a razred, šol. l.1956/57, učitelj Zlatko Voglar, izlet na Jurčičevo domačijo (zasebni arhiv).

poklicu šivilja, tudi ni imela pojma o štrikanju, znala pa mi je pomagati. Prosila je eno svojih strank, ki je bila vešča pletenja, in tej me je uspelo naučiti te pletilske umetnosti, da sem dobila v spričevalu oceno prav dobro. Za praktično spoznavanje domoznanstva smo imeli ogled tovarne sladkarij Šumi, ki je leta 1955 še delovala nasproti Drame. Od vsega se najbolj spominjam izdelave napolitank, njihovega razreza in obrezovanja. Vsi obrezki in vizualno neuspele napolitanke so končale v velikem košu. In nam, vedoželjnim učencem, je bilo rečeno: *Postrezite si!* Kakšno razkošje! Lahko smo vzeli iz koša, kolikor smo hoteli, in jedli ob njem, le odnesti nismo smeli ničesar.

V četrtem razredu se je domoznanstvo razdelilo na zgodovino in zemljepis. Dobili smo tovariša, razred je imel posebno tablo, tako na dvig. V prvih treh razredih smo imeli table, ki so se odpirale kot knjige. Dva dogodka sta mi ostala v najlepšem spominu. Ekskurzija na Jurčičevo domačijo, kjer nam je pisateljev daljni sorodnik pripovedoval o Jurčiču kot otroku in njegovem dedu (Sl. 3). Mestna hranilnica Ljubljanska nam je podarila razredni hranilnik in nas s to inovativno potezo pritegnila k varčevanju. Velika lesena škatla z zarezi, nad njimi pa imena in priimki nas, učencev. Z velikim veseljem smo vsak dan poslušali žvenket kovancev, ko smo polnili svoje hranilnike. Ko so se hranilniki napolnili, smo se fotografirali ob odprtem razrednem hranilniku (Sl. 5). Dobili smo vsak svoje privarčevane dinarje in navodilo, da ta privarčevani denar odnesemo skupaj s starši v

Slika 4. Vadnica 4.a razred, šol. l. 1956/57, učitelj Zlatko Voglar, razredni hranilnik – darilo Mestne hranilnice ljubljanske (zasebni arhiv).

Mestno hranilnico ljubljansko na Čopovo ulico. Oddelek za otroško in mladinsko varčevanje je bil v prvem nadstropju. Danes je v tem prostoru Muzej bančništva. Prijazna uslužbenka za okencem je kovance stresla v aparat, ki jih je preštel. Ko sem povedala svoje ime in priimek ter naslov, sem dobila hranilno knjižico in še hranilnik za domov. Tudi doma so kovanci veselo žvenketali vanj vsak dan.

Tudi zadnji, četrti razred osnovne šole sem končala z odličnim uspehom in dobila za ta uspeh knjižno nagrado. Morda zato, ker je bila med vsemi peticami le štirica pri risanju. Tokrat posvetilo v knjigo ni bilo načekano s komaj berljivo pisavo kot v prvem razredu, ampak skoraj kaligrafsko napisano *Doberlet Dušici v priznanje za marljivo delo v šol. letu 1956./57.* Podpisana je bila takratna ravnateljica Vadnice na Učiteljišču Bojana Arrigler. Učitelj 4.a se je podpisal le v spričevalo, datirano 26. junija 1957.

Šolanje sem nadaljevala na V. gimnaziji v Ljubljani, in to le eno leto. S šolsko reformo 1957/58 so štiriletne osnovne šole postale osemletke. Prešolana sem bila VI.c razred 1. osnovne šole Ledina. Osemletko sem končala leta 1961 in se vpisala na II. gimnazijo (danes Gimnazija Jožeta Plečnika) v Ljubljani. Tu sem končala prva dva razreda gimnazije. Z nova šolsko reformo so naš razred, ki je imel kot prvi tuji jezik nemščino, predstavili na Gimnazijo Poljane, kot se je po novem imenovala nekdanja V. gimnazija, kjer sem končala 3. in 4. razred ter maturirala 11. junija 1965.

Jubileji

Šentrupert– 200

Leta 1822 so začeli zidati šolsko poslopje, ki je bilo končano naslednje leto. Tam so se učenci zbirali ob nedeljah in praznikih med prvo in drugo mašo. Kaplan jih je poučeval v verouku, čitanju, pisanju in računstvu.

Leta 1854 je prišel v kraj prvi učitelj, ustanovljena je bila enorazrednica in začel se je celodnevni pouk. Manjša pozidava poslopja je bila izvedena leta 1860, novo šolsko poslopje pa sezidano leta 1897, ko je bila šola razširjena v dvorazrednico. Šoli so pridružili tudi vrt. Do leta 1935 je bila šola razširjena v štirirazrednico.

V drugi svetovni vojni so Nemci zasedli šolo in je pouk od 1941 do 1944 potekal v nemškem jeziku. Šolsko poslopje je bilo v začetku leta 1945 požgano. Po vojni so s poukom pričeli 29. oktobra 1945. Vpisanih je bilo 219 učencev, pouk pa je potekal v zasebnih prostorih. Šolsko poslopje so obnavljali in je bilo pripravljeno z začetkom šolskega leta 1946/47.

Sedaj je šola podružnica Osnovne šole Primoža Trubarja v Laškem.

Tatjana Hojan

Moravče– 200

Prvi napisani viri o ustanovitvi šole so iz leta 1823, čeprav se je pouk odvijal že v 18. stoletju. Šola je bila enorazrednica, pouk je potekal v zasebnih prostorih. Šele leta 1865 je bila zgrajena nova šolska stavba. Med letoma 1889 in 1925 je šolo vodil Janko Toman, izredno marljiv in uspešen gospodarski in kulturni delavec. Šola je od enorazrednice napredovala do popolne osemrazrednice v šolskem letu 1940/41. V drugi svetovni vojni je pouk potekal do 16. marca 1943, poučevali so nemški učitelji v nemščini. Leta 1944 je bila šola porušena. Po vojni se je pouk pričel junija 1945, potekal je v zasebnih prostorih. Leta 1946 je bila šola obnovljena, imenovala se je Državna osnovna šola Moravče. Število otrok je vedno bolj naraščalo, zato se je pouk poleg šolskega poslopja odvijal še po raznih najetih prostorih.

Leta 1966 se je začela gradnja novega šolskega poslopja, 22. oktobra 1967 pa je bilo slovesno odprtje. Šola je dobila naziv Osnovna šola Jurija Vege, imenovana po znanem matematiku. Imela je 13 učilnic, 19 oddelkov na centralni šoli in po dva oddelka na podružničnih šolah Vrhpolje in Peče.

22. julija 1978 je bil odprt tudi prizidek k šolski stavbi, oziroma telovadnica. Vedno večje število otrok pa je zahtevalo večje prostore in tako je bil nov prizidek zgrajen v šolskem letu 2000/01.

Narodna šola Moravče (hrani SŠM, fototeka)

Zdaj poteka pouk v eni izmeni, na matični šoli v 24. oddelkih od 1. do 9. razreda. Na podružnični šoli Vrhpolje pa pouk poteka v kombiniranem oddelku 1. in 2. razreda ter dvema samostojnima oddelkoma v 3. in 4. razredu. V sklopu šole deluje tudi vrtec Vojke Napokoj. Dva njegova oddelka sta v prostorih šole.

Tatjana Hojan

Mihael Hermann – 200

Mihael Herman, pravnik in politik avstrijskega rodu, se je zapisal v zgodovino Slovencev s svojim aktivnim zavzemanjem za pravice slovenskega naroda znotraj Avstrije. Rodil se je leta 1822 v kraju Jagerberg na avstrijskem Štajerskem. V Gradcu je študiral pravo. Po končanem študiju se je kot sodnik zaposlil na graščini Thanhausen. Poklicna pot ga je pripeljala na Ptuj, kjer je po končanem pripravništvu delal na sodnji kot pisarniški uslužbenec. Tukaj je spoznal Slovence, njihove želje in narodne zahteve, naučil se je tudi slovenskega jezika. Postal je glasen in javen zagovornik slovenskega naroda. Leta 1861 je bil kot nemški kandidat izvoljen v štajerski deželni zbor, kar je pomenilo začetek njegovega

udejstvovanja v politiki. Med Slovenci je postal kot poslanec izredno priljubljen zaradi znamenitega govora, ki ga je imel 16. marca 1863 v štajerskem deželnem zboru. V njem je ostro kritiziral germanizacijo in se glasno zavzemal za uvedbo slovenščine v šolah in uradih. Posebej pozorno je sledil dogajanju na šolskem področju, saj se je zavedal, da šola postavlja temelje identiteti naroda. Angažiral se je za ustanovitev realne gimnazije na Ptuju ter poljedelske in vinarske šole na južnem Štajerskem. Z Josipom Vošnjakom sta leta 1870 sestavila interpelacijo, v kateri sta zahtevala uvedbo slovenščine kot uradnega jezika na vseh sodiščih in političnih uradih na spodnjem Štajerskem, uvedbo slovenskega pouka na gimnazijah v Celju in na Ptuju ter na učiteljišču v Mariboru, ustanovitev slovenske nižje gimnazije v Mariboru ter slovenske pravne fakultete v Ljubljani. V državni zbor je bil izvoljen leta 1873; zavzemal se je za pravice Cerkve in majhnih narodov. Krščansko moralo je videl kot edino pravilno podlago za državno politiko. Zagovarjal je ideje Zedinjene Slovenije ter poudarjal nujnost federalistične ureditve Avstrije. Aktiven je bil pri mnogih slovenskih društvih, kot na primer Mohorjevo društvo, Tiskovno katoliško društvo, Slovenska matica ... »Bil je starosta vsem slovenskim poslancem in duša narodnemu gibanju na spodnjem Štajerskem,« so ob njegovi smrti leta 1883 zapisali v nekrolog, ki je bil objavljen v časopisu Slovenski gospodar.

»Za njim ni ni hčeri ni sina pa vendar mu ostaja dovolj spomina. Postavil si ga je v srca hvaležnih Slovencev. Dokler bo teh kaj na sveti, dokler se bode njih spominjala zgodovina, omenjala bode tudi častno in hvaležno blagega, značajnega, duhovitega, požrtvovalnega slovenskega prvoboritelja g. Mihaela Hermana.«

Polona Koželj

Fanny Susan Copeland – 150

Rodila se je 27. septembra 1872 na Irskem, v mestu Parsonstown, ki se danes imenuje Birr. Ker se je družina zaradi očetove službe pogosto selila, je Fanny pridobivala osnovno izobrazbo od različnih zasebnih učiteljev in na različnih šolah. Končala je višjo dekliško šolo v Berlinu, študirala pa glasbo in filologijo v Londonu in Edinburgu. Leta 1894 se je poročila s skladateljem in profesorjem glasbe Johnom Edmundom Barkworthom, vendar sta se po trinajstih letih zakona in selitev po raznih državah sveta neformalno razšla. Fanny se je po razhodu ustalila v Londonu, se posvečala družini, glasbi, novinarstvu in učenju tujih jezikov. Zнала je angleško, nemško, francosko, italijansko, dansko, norveško, latinsko, slovensko, srbohrvaško, prevajala pa je tudi iz ruščine in bolgarščine. Znanje tujih jezikov ji je omogočalo udejstvovanje na različnih mednarodnih diplomatskih misijah. Delovala je kot tajnica predsednika Jugoslovanskega odbora Anteja Trumbića, na pariški mirovni konferenci je bila tolmačka pri jugoslovanski delegaciji ter prevajala jugoslovanska politično angažirana dela.

Fanny Susan Copeland
(*sl.wikipedia.org*)

Po prvi svetovni vojni je začela poučevati kot lektorica za angleški jezik na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Kmalu je prevzela vodstvo lektorata na začetni in napredni stopnji. Predavala je tudi zgodovino angleške literature. Angleščino je poučevala še v Jugoslovanskem društvu. Leta 1928 je bila odlikovana z najvišjim jugoslovanskim odlikovanjem, redom sv. Save, za prispevek k slovensko-angleškemu povezovanju. Zelo so jo navduševale slovenske gore, bila je članica turističnega kluba Skala, veliko je objavljala v Planinskem vestniku, v soavtorstvu pa izdala vodič po slovenskih gorah za Britance in Američane. Leta 1939 je prejela visoko kraljevo odlikovanje red britanskega imperija (Order of the British Empire). Drugo svetovno vojno je preživela v konfinaciji v italijanski vasi

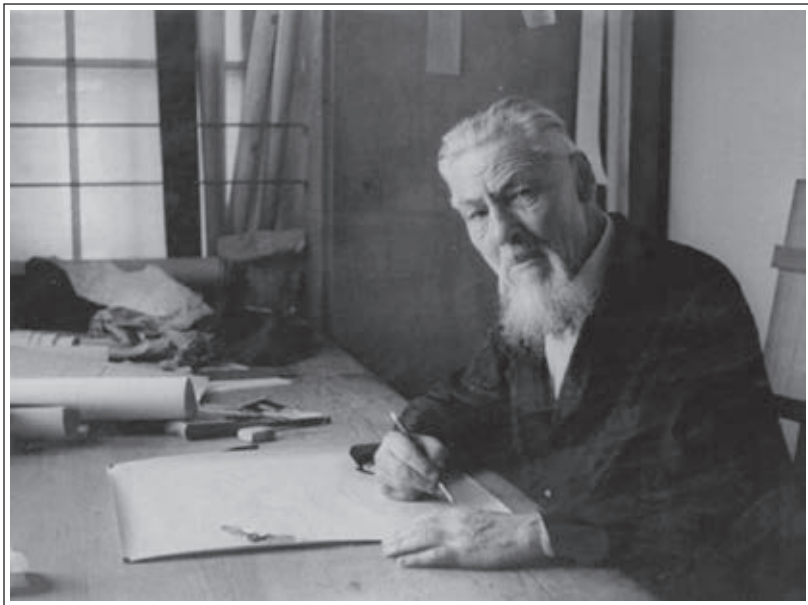
Bibbiena pri Arezzu, nato pa živila v Londonu ter se leta 1953 po pridobitvi jugoslovanskega vizuma vrnila v Ljubljano. Še naprej se je ukvarjala s prevajanjem in poučevanjem, posvetila pa se je tudi obravnavi leposlovnih del in alpinizmu. Pri 88 letih se je zadnjič povzpela na Triglav. Umrla je 28. julija 1970 v Ljubljani.

Anton Arko

Jože Plečnik – 150

Slovenija v letu 2022 obhaja *Plečnikovo leto*, saj mineva 150 let od rojstva tega velikana arhitekture. Jože Plečnik je bil rojen 23. januarja 1872 v Ljubljani. Njegovo mladost sta zaznamovala očetov poklic – bil je namreč mizar – ter velika ljubezen do risanja. S štirinajstimi leti ga je oče poslal na obrtno šolo v Gradec, kjer ga je opazil profesor Leopold Theyer in ga zaposlil v svoji delavnici. Iz Gradca je odšel na Dunaj, kjer je sprva risal načrte v tovarni umetniškega pohištva, nato si je pridobival tehnično predznanje v delavnici znanega arhitekta, profesorja Otta Wagnerja, ki ga je naposled tudi sprejel v svoj razred na Akademiji za upodabljajočo umetnost. Za svoje diplomsko delo je prejel nagrado rektorata: rimsko štipendijo, ki mu je omogočila potovanje po Italiji. Tam so se mu odprli novi pogledi na prostor in arhitekturo. Raziskovanje italijanskih mest je tako imelo močan vpliv na Plečnikovo nadaljnje ustvarjanje.

Od leta 1901 je na Dunaju deloval kot samostojen arhitekt. Stilno se je odmiikal od vplivov Wagnerja in dunajske secesije ter tako razvijal lasten modernistični izraz. Na Dunaju se je zaradi svojega slovenskega rodu pogosto počutil tujca, zato

Jože Plečnik (sl.wikipedia.org)

je toliko lažje sprejel povabilo v Prago, kjer je leta 1911 postal profesor na umetniško-obrtni šoli. S tem delovnim mestom je sprejel novo poslanstvo v svojem življenju – poučevanje, kar je opravljal vse do smrti.

Sledila so leta Plečnikove razpetosti med Prago in Ljubljano, v obeh mestih je s svojim delom pustil močan pečat. Kot profesorja so ga vabili na Praško likovno akademijo, v Berlin, na vseučilišče v Zagreb, odločil pa se je za vrnitev v rodno Ljubljano. Leta 1921 je na povabilo Ivana Vurnika prevzel profesorsko mesto na Tehniški fakulteti. Njegov način poučevanja ni bil tog, frontalen, temveč je bil razvit v timsko delo profesorja in študentov. Pouk je potekal v obliki delavnic, kjer je Plečnik skupaj s svojimi učenci snoval projekte, jih vodil in spremljal od idejne zasnove do izvedbe. Študenti so tako imeli možnost izkusiti celoten proces arhitektovega dela. Učno metodo seminarjev je povzel po svojem dunajskem profesorju Ottu Wagnerju, za njim pa so jo na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo ohranili tudi Plečnikovi nasledniki. Najboljše študente je Plečnik vključil tudi v izvedbo svojih projektov, saj sam več ni zmožel obilice dela. Nekateri učenci so sledili njegovemu slogu, tudi na osebni ravni so se povezali do te mere, da so hodili po nasvete k njemu domov v Trnovo.

Prejel je številna priznanja: postal je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, imenovan je bil za častnega doktorja Tehniške visoke šole na Dunaju in v Ljubljani, dobil je odlikovanje za zasluge za narod in Prešernovo nagrado. Čeprav je bil njegov opus v določenih krogih prepoznan za izjemnega že v času njegovega življenja, je v drugih ostajal nepriljubljen, predvsem zaradi svoje skromnosti in naklonjenosti Katoliški cerkvi. Plečnik je umrl 7. januarja 1957 na

svojem domu v Trnovem. Veličino njegovega dela prepoznavajo strokovnjaki še desetletja po njegovi smrti ter mu s posthumnimi razstavami in priznanji dodeljujejo mesto v zgodovini kulture slovenskega naroda.

»Uspeh je, če neminljivost dosežeš s svojimi deli, če pa tvojo umetnost učenec ponesejo naprej v prihodnost, postaneš resnično večni.« (Vurnik, Smiljanič: Plečnik in pika, 2022, str. 117)

Polona Koželj

Matko Potočnik – 150

Matko Potočnik, zgodovinar in gimnazijski profesor, se je rodil leta 1872 na Koroški Beli, ki je danes del jeseniške občine. V domačem kraju je obiskoval enorazrednico, nato je hodil v štirirazredno ljudsko šolo v Kranju, kjer je končal tudi nižjo gimnazijo. Srednješolsko izobraževanje je začel na gimnaziji v Ljubljani, nadaljeval in zaključil pa na gimnaziji v Beljaku. Pot ga je nato vodila na Dunaj na študij prava, ki ga je po enem letu zamenjal s študijem filozofije. Tu je opravil tudi profesorski izpit iz zemljepisa in zgodovine kot glavnih predmetov ter iz slovenščine kot stranskega predmeta.

Na Dunaju je leta 1902 spisal doktorat na temo življenja in dela starogrškega politika Temistoklesa. Začetne učiteljske izkušnje si je pridobil v Novem mestu in na Dunaju kot domači učitelj. Po opravljenem doktoratu je kot profesor sprva deloval na državnem moškem učiteljišču v Mariboru, nato na realki v Idriji, med prvo svetovno vojno na gimnaziji v Kranju, po njej pa na I. državni gimnaziji v Ljubljani. V zadnjih letih svojega službovanja, med 1926 in 1933, je ravnateljaval na državnem ženskem in moškem učiteljišču v Mariboru ter na državnem moškem učiteljišču v Gospiću. Kot šolnik je bil znan po svoji skrbi za dijake, ki so prihajali iz socialno šibkejših okolij. Znanstveno in poljudno publiciteto si je pridobil s pisanjem o Koroški, o njenih zemljepisnih značilnostih ter o njeni gospodarski in narodnostni zgodovini. Iz njegove šolske in žurnalistične dejavnosti je vedno vel duh močne narodne zavesti.

Matko Potočnik (www.dlib.si)

Polona Koželj

Josip Mazi – 150

Rojen je bil 24. januarja 1872 v Žireh materi Marjeti, rojeni Volek, in očetu Francu, ki je bil dacar.

Ljudsko šolo je obiskoval v Ljubljani, prav tako sedemrazredno višjo realko, kjer je maturiral leta 1892. Tehniško visoko šolo in univerzo je obiskoval na Dunaju, kjer je leta 1901 postal suplent, 1906 pa profesor za matematiko in opisno geometrijo na državni višji realki v Ljubljani. 6. novembra 1918 je prevzel začasno vodstvo, s 1. majem 1919 pa postal ravnatelj tega zavoda. V šolskem letu 1919/20 je kot honorarni predavatelj predaval opisno geometrijo na ljubljanski tehnični fakulteti. 30. novembra 1929 je bil imenovan za načelnika prosvetnega oddelka pri kraljevi banski upravi v Ljubljani, a je to službo nastopil šele 15. julija 1931. Na tem mestu je ostal do 10. avgusta 1933, ko je bil spet imenovan za direktorja prve realne gimnazije in na njem ostal do smrti. Odlikovan je bil z redom sv. Save IV. stopnje.

Napisal je številne učbenike za srednje šole: Geometrija za 1. razred, Geometrija za 2. razred, Geometrija za 3. razred, Osnovni pojmi pravokotne in poševne projekcije, Geometrija za nižje razrede srednjih šol, Geometrijski nazorni nauk za 1. razred srednjih šol. Po novem učnem načrtu je izpopolnil Geometrijo za 4. in 5. razred srednjih šol Blaža Matka.

Prevedel je nekaj dram za slovensko gledališče, med drugim Oscarja Blumenthalerja in Gustava Hadelburga Pri belem konjičku in Gerharda Hauptmanna Bobrov kožuh.

Umrli je v Ljubljani 25. junija 1936.

Josip Mazi (sl.wikipedia.org)

Tatjana Hojan

Andrej Rape – 150

Rojen je bil 30. novembra 1872 v Rafolčah. Učiteljišče v Ljubljani je končal leta 1894 in poučeval najprej v Zalem Logu, nato v Olševku, med letoma 1900 in 1907 pa je vodil šolo v Smledniku. Tam je organiziral prvi roditeljski sestanek in imel zanimivo predavanje. Nato je bil premeščen na 3. mestno deško šolo

Andrej Rape (www.dlib.si)

v Ljubljani. Leta 1920 je bil imenovan za mestnega, leta 1931 pa za banovinskega šolskega nadzornika. Upokojil se je leta 1935.

V pedagoški reviji Popotnik je leta 1920 objavil daljšo razpravo o vzgoji otroka od predšolske dobe do odraslosti z naslovom Vzgoja v simfoniji življenja in vzgojni moment pri pouku z ozirom na našo državo. Istega leta so učitelji ustanovili Šolski list, ki naj bi nadomeščal šolska berila. Rape je bil urednik za srednjo stopnjo osnovne šole (4. in 5. razred). Leta 1922 je uredil Četrto čitanke, ki je doživela več izdaj.

Pisal je mladinske spise v Vrtcu, Zvončku, Slovanu in Vesni ter izdal nekaj knjig: Ukane Matjaževega Groge, Dane, Iz dni trpljenja in priredil za mladino Tisoč in eno noč. Njegovi zbrani mladinski spisi Mladini

so izhajali med letoma 1909 in 1924. Uredil je prvi letnik revije Naša bodočnost, ki je imela podnaslov List za šoli odraslo mladino. Namenjena je bila mladini med 12. in 18. letom in naj ni izpolnila vrzel med revijami za mladino in revijami za odrasle. Vsebovala je štiri pesmi, dvanajst pripovednih spisov, poučne spise in rubriko Pouk in zabava. Rape je napisal pesem in več pripovedk. Med službovanjem v Olševku in Smledniku je ustanovil pevski zbor, v Ljubljani pa je deloval v zboru Glasbene matice, kjer je bil sedem let tudi predsednik.

Umrli je 11. septembra 1940 v Ljubljani.

Tatjana Hojan

Franč Pediček – 100

Rojen je bil 13. julija 1922 v Malečniku pri Mariboru. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je leta 1949 diplomiral iz pedagogike, filozofije in psihologije, 1965 pa doktoriral iz pedagoških znanosti. Med letoma 1949 in 1961 je poučeval psihologijo in filozofijo na ljubljanskih gimnazijah, nato pa se zaposlil na Visoki šoli za telesno kulturo kot profesor za pedagogiko. Pedagogiko je predaval tudi na Akademiji za glasbo in Akademiji za likovno umetnost. Bil je tudi pogodbeni sodelavec na Oddelku za pedagogiko Filozofske fakultete za predmet šolsko svetovalno delo. Leta 1967 se je zaposlil na Pedagoškem inštitutu pri Univerzi v Ljubljani, kjer je ostal do upokojitve leta 1992. Leta 2007 je prejel nagrado Republike Slovenije za življenjsko delo v vzgoji in izobraževanju.

Njegovo delo je zelo obsežno. Poleg samostojnih publikacij je objavil tudi številne razprave v slovenskih in tujih revijah. Zelo veliko je predaval staršem in vzgojiteljem v sklopu delavske univerze. Največ se je ukvarjal s šolskim svetovalnim delom, pedagoško teorijo in prakso, moralno, spolno in družinsko vzgojo, telesno vzgojo, mladinsko psihologijo, antropologijo in slovensko pedagoško terminologijo. Po upokojitvi je napisal štiri avtobiografske knjige, kjer je prikazal svojo življenjsko in poklicno pot.

Umrli je v Ljubljani 28. julija 2008. Leta 2010 je bil v Ljubljani ustanovljen Inštitut Franca Pedička z namenom, da razvija antropološko pedagogiko v duhu Franca Pedička. Leta 2013 je izdal monografijo Franc Pediček: slovenski pedagog.

Franc Pediček (www.dlib.si)

Tatjana Hojan

Slovenski učitelj – 150

List je pred 150 leti ustanovil in urejal aktiven slovenski učitelj Ivan Lapajne. Deloval je v pedagoških društvih, pisal v časopise, napisal in prevedel več učbenikov in nekaj brošur. Po enoletnem službovanju v Idriji je leta 1872 postal vodja šole v Ljutomeru. Odločil se je za izdanje Slovenskega učitelja, ker je osrednji slovenski pedagoški časopis Učiteljski tovariš takrat urejal Matej Močnik. Ta je še vedno zagovarjal vpliv Cerkve na šolstvo, čeprav je že od leta 1869 veljal nov šolski zakon. Nemško usmerjeni učitelji pa so že začeli pripravljati svoje glasilo Laibacher Schulzeitung.

Lapajne je bil do leta 1874 njegov urednik in založnik, nato pa je dosegel, da je časopis postal glasilo Učiteljskega društva za slovenski Štajer.

V prvi številki lista je napisal sestavek Naš program, v katerem je opisal načrt uredništva in poudaril vlogo, ki jo ima list zaradi nacionalne diferenciacije. List naj bi bil neodvisen, zastopal naj bi interese slovenske narodne šole in zagovarjal pravice slovenskih učiteljev. Predvsem se bo zavzemal za slovenščino kot učni jezik v šoli. Med drugim je zapisal tudi: »Dober politikar čita politične časopise, dober kmetovalec poljedeljske, in dober učitelj mora čitati učiteljske ali šolske časopise.« Prispevek pa je končal z geslom: »Vse za narodno šolo in narodno omiko!«

Največ prispevkov za Slovenskega učitelja je napisal Lapajne sam, med sodelavci pa so bili še učitelji: Anton Brezovnik, Valentin Jarc, Avgust, Janko in Anton Leban, Simon Meglič, Blaž Pernišek in Janko Žirovnik.

Slovenski učitelj je imel zelo pestro vsebino. Med pedagoškimi članki je objavljeno delo Jana Amosa Komenskega *Informatorium šole materinske in nauki pedagogov* Johna Locka, Augusta Hermannna Francka in Jeana Jacka Rousseauja. Poročal je o delu pedagoških društev, posebej podrobno o Učiteljskem društvu za slovenski Štajer, o delu državnega in deželnih zborov in šolskih svetov. Pisal je o šolskih zakonih, letnih poročilih, učbenikih in učnih načrtih ter metodiki pouka. Spremljal je delo učiteljskih v Ljubljani, Mariboru, Gorici in Kopru, izobraževanje učiteljstva in delo deželnih in okrajnih učiteljskih konferenc.

Največ prispevkov pa je obravnavalo učni jezik, razmerje med slovenščino in nemščino v naših šolah. Avtorji člankov o poročali o nemščini, ki je kot učni jezik še preveč razširjena, in se zavzemali za pouk v slovenščini. Nastopali so proti nemškutarskim učiteljem in šolskim nadzornikom, zato se je moral urednik Lapajne tudi večkrat zagovarjati pred sodiščem.

List je prenehal izhajati leta 1877, ko je Lapajne postal ravnatelj meščanske šole v Krškem.

Tatjana Hojan

Novi zapiski – 100

Revijo je začel izdajati Albin Prepeluh, pisatelj in politik, urejal pa jo je dr. Dragotin Lončar, takrat profesor na Državni realki v Ljubljani. Bil je zgodovinar in politik, avtor številnih publikacij in člankov. Revija je imela deset števil z vsebino: Članki in razprave in Pregledi, ki so bili: Politični, Gospodarski, Socialni in Kulturni.

V uvodu k reviji je urednik zapisal, da se bo ta ukvarjala z narodno-političnimi in narodno-socialnimi vprašanji. Izrazil je nezadovoljstvo z novo državo Jugoslavijo in z razmerami v Sloveniji. Uvod je končal z besedami: »V dobi splošne podivjanosti in sebičnosti moramo uveljavljati versko, narodno in socialno misel v vsej čistosti; zakaj priboriti je treba zmago načelnosti: ideja bodi nam vodilo in smoter na grapavi poti vsakdanjega življenja, a ne krinka in sredstvo za gmotno in duševno izkoriščanje svojega bližnjega.«¹

Revija je imela kar nekaj sodelavcev z različnih področij. Največ člankov sta napisala urednik in izdajatelj.

Najdaljša članka sta napisala urednik dr. Lončar in nepodpisan avtor. Zadnji je razložil pojme Jugosloven, Slovan in Jugoslovan. Prvega odločno zavrača, kakor tudi izraz Sloveni.

¹ Dragotin Lončar: Uvodnik. Št. 1, str. 1–3.

Že avtor J. A. G. je pisal o knjigah srbskega geografa dr. Jovana Cvijića. V njih žaljivo piše o Slovencih, ne priznava njihove kulture in jezika.

Dr. Lončar pa je v daljši razpravi pisal o srbski kritiki slovenske politike. O njej je pisal dr. Milovan Pravdica v časopisu srbske radikalne stranke Novi Život, ki je izšla v Beogradu. V razpravi je opozoril na razliko med slovensko in srbsko politiko in se posebej dotaknil vprašanja Koroške po prvi svetovni vojni. Zapisal je tudi, da južnega slovanstva je pojmuje kot srbskega, ampak kot »sintezo vseh štirih narodnih skupin: Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov. Politična oblika te sinteze je federacija, v kateri uživa vsak del svojo avtonomijo«.²

Pravnik dr. France Goršič je pisal o zmotnih sodbah in pomenu sociologije za pravoslovje, časniki Josip Petrič pa o krizi političnih strank v Jugoslaviji. Prevedena sta bila članka o boljševizmu in krščanstvu v Rusiji in o Perryju Washingtonu.

Politik in izdajatelj lista Albin Prepeluh je pisal o vidovdanski ustavi, ki ji je nasprotoval, in o Andreju Einspielerju, ki je že leta 1862 nastopil proti centralizmu in njegovim posledicam.

Precej člankov je bilo o šolstvu in njegovi reformi. Štajerski učitelj Aleksander Koprivc je napisal daljši članek o reformi osnovne šole, ki naj bi se osvobodila vse navlake in postala »dom svobode in vzpodbude«. Pri reformi pa bi morali sodelovati učitelji, roditelji, šolski zdravniki in mladinski sodniki, zastopniki verstva in javne socialne oskrbe, zastopniki kmetijstva, obrtništva in prometnih poklicev. Zavzel se je za delovno šolo, v kateri bi se prepletali: telesna, нравna in duševna vzgoja. Šolska obveznost naj bi trajala od 7. do 17. leta.

Dr. Dragotin Lončar pa je na kratko pisal o reformi srednje šole. Načrt zanjo je izdelal prosvetni svet v Beogradu, ne da bi se prej posvetoval z drugimi. V Jugoslaviji bi se morala uveljaviti enotna srednja šola, kar pa je na našem ozemlju nemogoče. Po svojem zgodovinskem in civilizacijskem razvoju si prebivalci niso enotni. Nasprotuje tudi predlaganemu učnemu načrtu, ki je skrajno centralističen in birokratski. Vso oblast bi imela ministrstvo in prosvetni svet.

Ing. Anton Štebi je po nalogu ministrstva za socialno politiko napisal knjižico Vzgoja in zaščita obrtnega in industrijskega naraščaja. V reviji je izšlo obsežno poročilo o njej. Štebi je napisal, da je obrtni in industrijski naraščaj v novi državi brez vzgoje in izobrazbe, ker zanj ni denarja. Predlagal je organizacijo iz zastopnikov obrti, industrije in vlade, ki bi delovala v glavnih mestih in imela sekcije v manjših mestih in bi jo vzdrževali država, industrialci in obrtniki. Ustanavljali bi obrtno nadaljevalne šole, vajeenske domove in vajeenske delavnice.

Univerzitetni profesor, pedagog dr. Karl Ozvald je pisal o obisku akademskega Socialno pedagoškega krožka na ljubljanski gluhonemnici. Gluhega otroka je po njegovem najtežje vzgojiti in usposobiti za poklic, a učitelji na tej ustanovi to zmorejo s potrpljenjem in ljubeznijo.

² Dragotin Lončar: Srbska kritika slovenske politike. Št. 9–10, str. 195.

Pravnik dr. France Goršič je pisal o zavodih za gluho in slepo mladino in navedel statistiko šoloobveznih otrok v posameznih slovenskih okrajih. Veliko gluhih in slepih otrok ni uvrščenih v te zavode, ker jih primanjkuje. Zavzema se za odprtje zavoda za gluhoneme v Mariboru, ljubljanski zavod za slepe pa bi moral biti čimprej podržavljen.

V prevodu članka dr. Jana Magiere je prikazano šolstvo v Poljski. Ta si je neodvisnost pridobila šele po prvi svetovni vojni, prej so bili Poljaki v Avstriji, Rusiji in Prusiji. Šole v svojem jeziku so lahko obiskovali le v Avstriji, v Rusiji ruske, v Prusiji pa nemške. Leta 1922 je bilo šolstvo v Poljski že zelo razvito s številnimi visokimi in srednjimi šolami. Težko je bilo zaradi velikega števila analfabetov in ne dovolj izobraženih učiteljev. Zanje so prirejali posebne tečaje.

Tudi edina sodelavka revije Alojzija Štebi, učiteljica in politična delavka, je pisala o šoli v tujini. Zveza švicarskih konsumnih društev je zgradila naselbino Freidorf v bližini Basla po zgledu pedagoga Pestalozzija. Posebna pozornost je bila posvečena šoli, ki je v tesni zvezi z domom in vso naselbino. Pouk se vrši največ na prostem, prirejajo se potovanja, predstave in pravljčni večeri. Otroci se ukvarjajo tudi s socialnim delom. Tudi za izobraževanje odraslih je poskrbljeno, so posebne skupine za žensko in moško mladino.

Alojzija je pisala tudi o ženskem gibanju v Jugoslaviji. To je precej živahno v Srbiji in na Hrvaškem, v Sloveniji pa ga skoraj ni.

V reviji so spremljali gospodarske, politične in kulturne dogodke pri nas in v svetu. Poročali so o novih knjigah in revijah v Sloveniji in drugod v Jugoslaviji. Opozorili na 300. obletnico Molierovega rojstva in 70-letnico dr. Ivana Tavčarja, obletnico smrti Antona Martina Slomška in Ljudevita Gaja in objavili krajše nekrologe ob smrti Miroslava Malovrha, Josipa Grudna in Franca Komatarja.

Na zadnji strani revije je uredništvo in upravništvo zapisalo, da zaradi stroškov revija preneha izhajati. V razpravah in člankih so podali smernice, po katerih bi se morali ravnati Slovenci kulturno in politično. Zahvaljujejo se vsem sodelavcem in naročnikom.

Tatjana Hojan

In memoriam

Tatjana Hojan (1938–2022)

Žalni govor, 21. oktobra 2022

Tatjana Hojan je bila vse od svoje prve zaposlitve pa do nenadne smrti ne- ločljivo povezana z delovanjem Slovenskega šolskega muzeja, ki je postal njen drugi dom. V njem je bilo njeno prvo in hkrati zadnje delovno mesto kustosinje bibliotekarke. In tudi po upokojitvi je vsak delovni dan, ne glede na dopuste ali počitnice, prihajala med nas, nadaljevala svoje strokovno in raziskovalno delo ter s svojim bogatim znanjem nesebično pomagala tako zaposlenim kot tudi zunanjim uporabnikom muzejske knjižnice. Že drugi dan njene odsotnosti je med sodelavci zbudil začudenje, kako to, da danes ni Tatjane. Nepričakovano in težko je bilo sporočilo o njenem slovesu, saj je bila z nami še nekaj dni prej v prav pre- šernem razpoloženju.

Tatjana je bila tiha, mirna, včasih skoraj otroško preprosta, predvsem pa je bila delovna kot mravljica, ki je vse svoje naloge opravila zavzeto in požrtvovalno ter vedno med prvimi. Ni poznala odlašanja, saj je svoje delo in poslanstvo poj- movala odgovorno. Tudi smisla za humor ji ni manjkalo in je mnoge zaskrbljene obraze razveselila s svojo optimistično naravo. Bila je kot nekakšen svetilnik, ki se z žarki dotakne vsakogar posebej. Prijetno je bilo v njeni družbi, ker je bila srčen človek. Neprecenljiv je bil njen prispevek pri vzbujanju prijaznega delovnega in ustvarjalnega razpoloženja v muzeju in posebej v čitalnici, kjer je imela do kon- ca svoj stol, mizo in računalnik. Bila je zelo praktičen človek in se je že v pozni starosti naučila uporabljati računalnik ter se s svetom povezovati po elektronski pošti.

Kot diplomantka slovenskega jezika s književnostjo je svoje strokovno delo posvetila bibliotekarstvu, opravljala pa je tudi vrsto drugih strokovnih del, ki so potrebna pri delovanju vsakega muzeja. Pripravila je več občasnih razstav z raz- stavnimi katalogi. Kot ena od prvih raziskovalk se je začela ukvarjati z zgodovino ženskega šolstva in učiteljstva ter položajem žensk na področju vzgoje in izobra- ževanja v preteklosti. Sodelovala je tudi v raziskovalnem projektu o izobraževanju odraslih. Najbolj je znana kot avtorica številnih bibliografij, posebej o najstarejših učiteljskih in mladinskih revijah ter časopisih.

Z njenim imenom je povezanih več kot štiristo poljudnih, strokovnih in izvir- no znanstvenih prispevkov s področja šolske zgodovine v samostojnih muzejskih publikacijah in strokovno-znanstvenih revijah ter zbornikih. S svojo ustvarjal- nostjo je najbolj zaznamovala Šolsko kroniko – revijo za zgodovino šolstva in

vzgoje, ki jo že 31 let izdaja Slovenski šolski muzej. Z njo je bila najbolj povezana, saj skoraj ni redne številke, v kateri ne bi bilo njenega prispevka. Rubrika Drobti-nice iz šolske preteklosti pa je v celoti njeno delo. V letošnji zadnji številki so izšli tudi njeni spomini na obdobje aktivne zaposlitve v muzeju.

Sodelavci Slovenskega šolskega muzeja se bomo Tatjane bolj kot po vsem drugem radi spominjali zlasti po toplini in prijaznosti, ki smo ju čutili v med-sebojnih odnosih. Z izkazovanjem majhnih pozornosti in pripravljenostjo pomagati sočloveku, naj si bo začetniku ali že uveljavljenemu raziskovalcu, je kazala na temeljne vrednote našega sobivanja. V tem je bila zares nepogrešljiva.

Draga Tatjana, v imenu vseh sodelavcev Slovenskega šolskega muzeja se ti iskreno zahvalim za navzočnost med nami. Hvala za to, da si bila – takšna, kot si bila. Zapustila si nam veliko tega, kar na koncu življenja največ šteje. Veseli in sproščeni smo bili v tvoji družbi. Veseli tvoje neobremenjenosti in sproščenosti, ki sta nas poživljali. Z odkrito naklonjenostjo in izkazano pozornostjo si sprejemala nove muzejske sodelavce in se z nami veselila dosežkov muzeja. S svojo navzoč-nostjo in delovanjem si se neločljivo zapisala v zgodovino Slovenskega šolskega muzeja. Pogrešali te bomo, ker si bila do konca del naše družine. Počivaj v miru.

mag. Stane Okoliš

O naši Tatjani

Tatjana me je že prvi dan službe razveselila s publikacijami muzeja, da se seznanim z delom muzeja, namesto da bi mi naložila v branje pravne akte, samoupravne sporazume in kar je še tega. In me nato postopoma vpeljevala v raziskovanje zgodovine šolstva: »Že poznaš, si že to videl ...,« je večkrat prišla z zame novimi knjigami in knjižicami. Skoraj dvajset let starejšo sodelavko sem še več let spoštljivo vikal, saj sem ji tudi tako hotel izkazati spoštovanje za delovno pomoč. A sčasoma je bilo treba prijateljsko komunikacijo poenostaviti.

Presenetljivo odprta je bila Tatjana tudi do tehničnih novosti. Ko smo po-leti 1989 dobili prvi računalnik, sva se ga družno lotila. Z veseljem sem kasneje spremljal tudi njeno sodelovanje z mladimi, ki so prihajali v muzej in so se kar uspešno našli in ujeli ... Resnično rada je povedala, kar je vedela, pokazala in so-delovala, hvaležna pa je bila za moderno računalniško pomoč.

Ko je Tatjana po dopolnjenih 35 letih dela želela še izkoristiti možnost 40-letne redne zaposlitve, ji je muzej v skupno veselje in korist to omogočil, po upokojitvi pa smo jo na drug način obdržali pri nas z mestom v obnovljeni čital-nici muzeja. Kolikokrat nam je vsa ta leta ustregla z blago lekturo in s pozorno korekturo naših besedil! Vse plati sodelovanja so se prepletale, da je rada – čeprav le za dve ali tri ure – prihajala v muzej, kjer je bila kot doma in kot še v službi.

Če je Šolska kronika ob 100-letnici muzeja zapisala, da je Tatjana z vsemi dobrimi lastnosti delovno zavzete sodelavke, ki niti jamrati ni znala, »kot žlahtni

Ob 70-letnici SŠM, 1968 (hrani SŠM, fototeka).

cvet na jubilejnem vencu muzeja» in nam vsem zaželela njenega sodelovanja tudi v drugem stoletju muzeja, se je to res nadaljevalo še dobri dve desetletji. Tatjanin smisel za ljudi se je kazal tudi s pozornostmi – vedela in zapomnila si je vse rojstne dneve, nas vabila na skupna praznovanja. Veseli smo je bili na osebni in strokovni ravni kot prijazne in dragocene svetovalke, kot ustrezljive sodelavke, ki je desetletja ohranjala presenetljivo mero mladostnega dekliškega navdušenja, nemara vse od šolskih dni naprej. Tatjani velja zahvala za prijazna srečevanja. Naj nas s svojim delom in dobrimi lastnostmi spremlja še naprej.

dr. Branko Šuštar

Odkar sem v muzeju, je v muzeju tudi Tatjana. Najprej kot sodelavka, zadnjih 20 let kot upokojena sodelavka, od letošnjega 13. oktobra pa ostaja ljubeč spomin nanjo.

Kot mlado sodelavko me je hitro sprejela. Kolikokrat sem hitela k njej, ko sem bila v zadregi in nisem našla pravih podatkov, fotografij, knjig ... Tatjana je vedno znala hitro poiskati pravi odgovor. Ali pa vsaj pokazati pot, kje iskati. Takoj je začela brskati po knjižnem katalogu ali bibliografijah in mi je bilo kar nerodno, ker se je takoj posvetila mojemu vprašanju, pa čeprav je bila sredi pisanja svojega članka. Poznala je vsak kotiček muzejske knjižnice. Tudi po upokojitvi je bila v čitalnici knjižnice prisotna vsak dan in živela svoje poslanstvo naprej. S svojimi izkušnjami in znanjem je nesebično pomagala tako nam, sodelavcem, kot zunanjim obiskovalcem.

Ob 80-letnici SŠM, 1978. Tatjana stoji tretja z leve (hrani SŠM, fototeka).

Družila naju je ljubezen do mačk. Ni imela svojih, so se pa k njej v hiško sredi Ljubljane zatekle sosedove ali potepuške in jih je z veseljem hranila. Z navdušenjem sva si izmenjevali fotografije najinih muckov. Tatjana je imela avto, s katerim je rada obiskovala kraje predvsem v okolici Ljubljane: Domžale, Vrhniko, Logatec. Najraje se je ustavila v slaščičarnah, saj je bila zelo sladkosneda. V Logatcu sva se večkrat srečali v Kljukcu, kjer sva pojedli tortico in spili čaj ali kakav ter malo poklepetali. Vsak teden mi je v pisarno prinesla revijo Jana, ki jo je že prebrala in sva predebatirali kakšen zanimiv članek. Še v pozni starosti je telovadila, vse do pandemije covid.

Draga Tatjana, hvala ti za vse lepe skupne trenutke, za smeh in skrbnost, vse tiste drobne pozornosti – ko me je zjutraj za rojstni dan na prenosnem telefonu pričakalo prvo tvoje voščilo in na pisalni mizi čakalo darilce.

Pogrešala te bom!

Mateja Ribarič

Tatjana Hojan je bila povsem predana bibliotekarka Slovenskega šolskega muzeja. Prav do zadnjega dne, ko so na njeni delovni mizi v knjižnici muzeja obstale naloge za naslednji dan. Hvaležna je bila za to možnost, da je imela svoj stol in mizo z računalnikom, ki ji jo je ob odhodu v pokoj leta 2003 s posebnim občutkom za njeno veliko tiho željo, da se vez z muzejem ne pretrga, omogo-

čil takratni direktor dr. Branko Šuštar in je to spoštljivo nadaljeval tudi direktor mag. Stane Okoliš. Hkrati to ni bila le uresničitev njene želje, pač pa pomembna pridobitev za muzej, saj je pravzaprav kot prostovoljka v teh dvajsetih (upokojenskih) letih opravila nešteto večjih in manjših nalog pri delovanju muzeja. Med drugim je napisala številne članke. Imela je to lastnost, da je članek napisala hitro, ni komplicirala, ni brskala še po tej in drugi literaturi, ni pustila, da se uleže in ga še enkrat dopolni, predela. Zbrala je gradivo, ki ga je odlično poznala, napisala prispevek in takoj oddala naprej. Tudi zato je bila praviloma prva med avtorji z oddanimi prispevki.

V spominu vseh bo ostal njen izrazit smisel za pomnjenje datumov, obletnic. Zaznamovala jo je doslednost v natančnem dnevnem ritmu, ob točno določenem prihodu in odhodu iz muzeja, ob malici natančno ob 10. uri, ob točnem prihodu na sestanke ali na druženja, ki jih je imela še posebno rada. Vsak od nas se bo spomnil njenih drobnih pozornosti in skrbno izbranih darilc. Nepozabna ostaja najina zadnja skupna kavica in tortica v Maxijevi slaščičarni v prvih oktobrskih dneh. Ob pogovoru o tem in onem je na koncu rekla: »Tako rada bi še dočakala prihodnje leto, ko bo toliko lepih obletnic!« Mislila je na svoj 85. rojstni dan, na 60-letnico, odkar je prišla v muzej, na 20 let od upokojitve, na 125-letnico Slovenskega šolskega muzeja. Seveda sem ji takoj odgovorila: »Oh, saj boš.« Ni bila prepričana. Čez deset dni je ni bilo več.

Tatjana je predstavljala tesno vez med našo muzejsko službo in utrinki iz zasebnega življenja. Vse to se je zlivalo v prepleteno, a nevsiljivo celoto. Vsakogar od nas je (praviloma) zbudilo njeno prvo jutranje sporočilo: voščilo za rojstni dan. Pogosto je na zgodnje sobotno ali nedeljsko dopoldne na telefon poslala kratko sporočilo iz katere od njenih nekaj skrbno izbranih slaščičarn. Tako je na mojem telefonu med najinimi točno 280 sporočili zadnje z 9. oktobra 2022, ko piše: »Končno spet na Vrhniki.« S svojim avtom se je zapeljala do ene njenih – najinih slaščičarn na sladico in žitno kavo na Vrhniko, v njej dragi kraj njenih prednikov. Pričakovala je, da bo kmalu tudi predstavitev nove številke Vrhnških razgledov, v katerih je objavljala zapise o učiteljih in učiteljicah na tem območju, posebej drag pa ji je bil prispevek o spominih na življenje na Vrhniki, ki jih je zapisal njen oče Tone Hojan, Tatjana pa ga je pripravila za objavo.

Ob prebiranju njenih drobnih telefonskih sporočil nasmešek priključijo tista, ki so povezana s frizerjem, kamor – za spremembo od nas, drugih – ni marala hoditi. Najbolj zgovorno je: »Trpim pri frizerju.« Zelo rada je zahajala na

Tatjana ob razstavi 100 let slovenske učiteljske organizacije, 1989 (hrani SŠM, fototeka).

Tatjana kot avtorica na odprtju razstave Od verske k brezverski šoli Andrej Praprotnik, 1994 (hrani SŠM, fototeka).

družinska srečanja k sorodnikom v Štrit na Dolenjskem, in to v prejšnjih letih združila še z obiskom Šmarjeških Toplic – ali kot je zapisala: »Prispela v Šmarješke.«

V obdobju covida, ko smo pretežno delali od doma, ona pa je kljub temu rada ohranjala svojo muzejsko vsakodnevno rutino, nas je pogrešala. Večkrat se pojavijo vprašanja: »Kdaj prideš?« Posebej topel občutek pa je ob njenem zapisu: »Pogrešam Te.«

Tudi mi jo bomo pogrešali. Bila je tako zanesljiv del našega vsakdana. Poznala je naše male radosti in mi njene. Letošnje poletje je bilo vroče. Takšno kot ga je imela najraje. Mraza ni marala. Odšla je s hladnimi jesenskimi meglicami.

Draga Tatjana. Vemo, da smo bili Tvoja muzejska družina. Hvala Ti.

mag. Marjetka Balkovec Debevec

Ne spomnim se prvega srečanja s Tatjano, zagotovo pa je bilo v povezavi z njenim računalnikom. Hitro je namreč ugotovila, da se lahko glede problemov z njegovim (ne)delovanjem obrne name, jaz pa, da se lahko z gotovostjo zanesem nanjo, da mi bo ekspeditivno lektorirala besedila za razstavo ali članek za Šolsko kroniko. Tako sta se med nama razvili globoko spoštovanje in kolegialnost. Spomnim se, da mi je nekoč v zahvalo, da sem ji popravil računalnik, podarila čokoladko v obliki računalniške miške. S tem je potrdila moje zanimanje za računalnike in sladkosnednost, ki nama je bila skupna, še posebej do švicarske tortice iz slaščičarne Zvezda.

Marko Ljubič

Kolegico Tatjano Hojan sem spoznala pred petindvajsetimi leti, ko se je začela moja vloga muzejske gospodične učiteljice in s tem pedagoški program zgodovinskih učnih ur, ki je tudi po njeni strokovni zaslugi povezal Mestni muzej Ljubljana in Slovenski šolski muzej.

Ker je bila Tatjana prisotna že na prvi, predpremierni učni uri v sklopu razstave Homo sum: IVAN HRIBAR, na kateri so vloge učencev zelo prepričljivo igrali kolegi iz obeh muzejev, se je najin pogovor navadno začel na to temo. Zara-

di lastne izkušnje strogih disciplinskih pravil in strahospoštovanja jo je vedno zanimalo, kaj se vsak dan dogaja pri učnih urah. Kot strokovnjakinja za lepo slovensko besedo je posebno pozorno poslušala o napakah obiskovalcev učnih ur pri branju in izgovorjavi besed. Tako sva se vedno nasmejali *iznajdljivim* učencem, ki so kaj napačno prebrali ali oblikovali besede po svoje, kot je npr. domača mačka postala tatica namesto tatíca in so njeni brki postali smrčice namesto brčice. Teh novih besed se je v četrto stoletje nabralo že kar veliko in vedno ji bom hvaležna, ker mi je predlagala, naj si te retorične znajdljivosti učencev zapisujem.

Tatjana se bom spominjala tudi po tem, ker sva v muzeju skupaj praznovali svoj god. Imendan, ki ga danes redko kdo še praznuje, je bil najin dan, ko sva skupaj posladkali sodelavce s kakšno odlično torto iz bližnjih slaščičarn, ki jih je Tatjana tako rada obiskovala.

Spominjala se je bom kot urejene gospe, ki je redno hodila k frizerju, se našminkala, ko je odhajala iz muzeja, in vozila avto do svojih zadnjih dni. Rada sem jo imela. Z njeno otroško radostjo, smislom za humor in neverjetno voljo do življenja me je zelo spominjala na mojo pokojno mamo.

Delo drage Tatjane Hojan v šestih desetletjih njenega službovanja v Slovenskem šolskem muzeju ostaja kot dragocena dediščina: tista, zapisana v vseh Šolskih kronikah, in ona, ki bo naslednje generacije sodelavcev ali obiskovalcev knjižnice muzeja na vsakem koraku spominjala nanjo.

Taja J. Gubenšek

*Tatjanin odhod v pokoj, 2003
(hrani SŠM, fototeka).*

Naša Tatjana, tiha, mirna, skromna, gospa z neverjetnim spominom in izjemnim znanjem – sama sem ji pravila »živi leksikon« – pa je bila po drugi strani tudi zelo družabna. Z velikim veseljem nas je vsako leto povabila in pogostila za svoj rojstni dan. In ne samo takrat, če je bilo le mogoče, je za tako srečanje vedno našla ustrezen povod. To je bila lahko obletnica prve zaposlitve, upokojitve, god ... Ob takih priložnostih nas je pogostila z nepogrešljivimi slastnimi torticami iz Zvezde.

Vedno se je tudi razveselila povabila sodelavcev na rojstnodnevna ali kakšna priložnostna praznovanja. Tako je bila navdušena, da se je takih dogodkov ved-

Praznovanje Tatjaninega 60. jubileja, 1998 (hrani SŠM, fototeka).

no prva udeležila. Družabnost ji ni bila tuja in nemalokrat nas je presenetila s kakšno originalno šalo ali anekdoto.

Vedela je za skoraj vse rojstne dneve sodelavcev, in kar ni ji šlo v glavo, če je kakšen slavljenec ni povabil na praznovanje.

Na nekem od omenjenih druženj, bilo je pred približno tremi leti, me je nekdo vprašal: »Darja, koliko časa pa si že z nami v muzeju?« Premišlujem, brskam po svojem, kot rešeto preluknjanem spominu, ko me preseneti Tatjanin glas: »Od oktobra 2007.«

Darja Sonja Tavčar

Skromnost, natančnost, vestnost, točnost, brezmejna prijaznost ... Tatjana je bila zame človek mnogih občudovanja in posnemanja vrednih lastnosti. Imela pa je še eno, neverjetno in kar zavidanja vredno lastnost. Imela je neverjeten spomin za številke. Je že tako, da človek pri drugih najbolj občuduje tisto, česar mu primanjkuje. Datumi rojstnih dni – naših in naših otrok, muzejskih izletov, obletnice zaposlitev, upokojitev in porok ... Celo številke knjižničnih signatur: »Kje že stoji tisto lepo berilo z rdečimi platnicami?« je vedno stresla iz rokava. Res je, nikdar ne bom imela njenega spomina za številke, imela pa bom številne spomine nanjo.

Polona Koželj

Praznovanje Tatjaninega 70. jubileja, 2008. Tatjana sedi s šopkom v roki (hrani SŠM, fototeka).

Tatjana je bila s svojo navzočnostjo in pozornostjo do vsakega opomnik vsem sodelavcem, da pripadamo muzejski družini in da skupaj nosimo svoje poslanstvo, ki je skrb za kulturno dediščino šolstva na Slovenskem, da imata naš čas in naše delo v muzeju globlji pomen. V najlepšem spominu mi bo ostalo, da sva na njen zadnji dan skupaj oddali njen zadnji in moj prvi članek za Šolsko kroniko.

Klara Keršič

Zelo dobro se spominjam časa, ko sem še kot študent delal v muzeju in se pripravljaj na pisanje diplomske naloge. Za Tatjano sem takrat že izvedel, da je živa knjižnica, in sem jo zato prosil, če bi mi lahko pomagala pri zbiranju gradiva za mojo temo. Nasmehnila se je in pritrdila. Preden sem se pri svojem študentskem delu "dvakrat obrnil", so me na čitalniški mizi čakali trije visoki kupi knjig. Pa ne le to. V vsaki knjigi je bil listek, na kateri strani je besedilo, ki bi mi utegnilo koristiti.

O tem, kako nas je imela Tatjana rada, sploh *zelenice*, ki smo komaj prišli v muzej, ne govorijo samo njena dejanja pomoči na področju čitalniške rabe, pač pa

Praznovanje Tatjaninega 80. jubileja, 2018 (hrani SŠM, fototeka).

Tatjana v muzejski čitalnici, 2021 (hrani SŠM, fototeka, foto Urška Boljkovac).

tudi drobne sladke pozornosti, s katerimi nas je presenečala. Vedno kot zahvalo za kakšno pomoč pri digitalni tehnologiji (kar smo vsi mladi pa tudi mladi po duši več kot radi volje storili), velikokrat pa kar brez razloga.

Mlada po duši je bila tudi Tatjana. Ne le, da je bila pri svojih več kot osemdesetih še vedno občasna uporabnica otroške gugalnice, večkrat je prišla k moji mizi s sto ali več let starim pedagoškim časopisom v roki in mi hudomušno pokazala kakšno nerodnost ali zatipkano napako, ki je povsem spremenila pomen v besedilu. Rekla je: »Vidiš, tudi v starih časih so ga biksali.«

Nasproti moje polne delovne mize stoji zdaj prazna delovna miza. Z veseljem pa ugotavljam, da kljub prazni delovni mizi ostaja poln čitalniški prostor. Poln Tatjanine dobre volje, ki se je prenesla na njene sodelavce in dalje živi po njih. Ob odpiranju in listanju pa bodo v čitalnici iz starih šolskih knjig poleteli in napolnili prostor njeni zgledi in prijetni spomini nanjo. S hvaležnostjo.

Anton Arko

Franček Lasbaher (1938–2022) in zgodovina šolstva

“Če ni, pa postorimo mi!”

Med slovenskim učiteljstvom je bilo od nekdaj precej zanimanja za zgodovino šolstva, ki je preko vneme za sodobno šolstvo pripeljalo do začetkov našega muzeja in do obnovitve njegovega delovanja po letu 1938. Muzej so slovenski šolniki, včasih bolj kot danes, čutili kot dragocenega varuha pričevanj o razvoju svojega poklica in pedagoške dejavnosti nasploh. Med vplivnimi osebnostmi v šolstvu, ki so v letih okoli stoletnice muzeja 1998 in kasneje kazali interes tako za sodobno šolo kot za preteklost izobraževanja, je bil tudi prof. Franček Lasbaher. S svojo prisotnostjo na prireditvah muzeja je kot predstojnik koroške enote Zavoda za šolstvo pričeval o pomenu Slovenskega šolskega muzeja za sodobno šolstvo, ob tem pa še zavzeto zbiral dokumente iz zbirk muzeja o šolstvu na Koroškem in o tem tudi prizadevno pisal. Tudi tako je spodbujal, ob aktivnostih za moderni šolski razvoj, smisel za zgodovinsko razsežnost izobraževanja.

Letos se je 7. junija 2022 izteklo njegovo življenje. V Prlekiji rojen Franček Lasbaher (11. julija 1938, Terbegovci pri Sv. Juriju ob Ščavnici) je bil kot zavzet šolnik in oblikovalec šolstva na Koroškem povezan s Slovenskim šolskim muzejem ter kot avtor člankov in zapisov posebej z našo Šolsko kroniko. Po izobrazbi je bil prof. nemščine in angleščine (diplomiral 1963). Frančka Lasbaherja je odlikovalo zavzeto delovanje na področju šolstva in tudi širše kulture, hkrati pa tudi velika zavzetost za raziskovanje zgodovine šolstva na Koroškem. Od leta 1965 so vplivali na njegovo življenje in delo poučevanje, nato od 1969 še ravnateljstvo na srednji šoli v Slovenj Gradcu, v času prizadevanj za nove programe in novo stavbo, od leta 1985 do 2004 pa vodenje koroške enote Zavoda RS za šolstvo. Nagnjenost k pisanju ga je spremljala že od malega in usmerila k zapisom o kulturni dejavnosti v krajih pod Uršljo goro in Peco, o tamkajšnjem šolstvu in njegovi zgodovini. Ob zavzetem delu za slovensko šolstvo tudi izven meja, posebej še za mednarodno povezovanje, je postal tudi “dejavni proučevalec in raziskovalec šolstva na Koroškem”, kot je o prof. Frančku Lasbaherju v jubilejnem zapisu o njem v Šolski kroniki leta 2004 zapisal mag. Mladen Tancer.¹ Več o življenju in delovanju F. Lasbaherja lahko zvemo v Odsevanjih, slovenjegraški reviji za leposlovje in kulturo, posebej v biografskih prispevkih Andreja Makuca s komentarjem foto-zgodbe,² s pogovorom T. Turičnika³ in nekrologom Nika R. Kolarja⁴ ter v biografskem zapisu Obrazi slovenskih pokrajin.⁵

- 1 M. Tancer, Prof. Franček Lasbaher – dejaven proučevalec in raziskovalec šolstva na Koroškem, *Šolska kronika* 2004, št. 1, str. 361–363.
- 2 Andrej Makuc, Hvala bogu, da sta se mimala: mesto in Franček Lasbaher. *Odsevanja* 23, 2005, št. 59/60, str. 52–60.
- 3 T. Turičnik, Izgorevati za cilje vizij in smelih načrtov. *Odsevanja* 20, 2002, št. 45/46, str. 69–73.
- 4 Niko R. Kolar, Šolska in druga popotovanja Frančka Lasbaherja, prof. (1938–2022), *Odsevanja* 2022, št. 123/124, str. 70–72.
- 5 Simona Šuler Pandev: Franček Lasbaher, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/lasbaher-francek/>

V tem zapisu se lahko najprej ozremo na prispevke prof. Frančka Lasbaherja v Šolski kroniki. Tako je 1997 v preglednem članku pisal o sodobnih prizadevanjih za dvojezični pouk na Koroškem, posebej o založniški dejavnosti pedagoškega združenja slovenskih učiteljev na avstrijskem Koroškem. Naslednje leto je prispeval zapis ob stoletnici koroške osnovne šole Sele – Vrhe, kjer je od 1921 služboval kot župnik in katehet v šoli pisatelj Ksaver Meško. V dveh številkah revije Šolska kronika v letih 2000 in 2001 je F. Lasbaher objavil obsežen pregledni prispevek o tristo letih osnovnega šolstva na Ravnah na Koroškem, v nekdanjem Guštanjju. Leta 2004 sta sledila članka o zgodovini Osnovne šole Kotlje v luči šolske kronike in zatem leta 2006 še zapis o dveh meščanskih šolah v Slovenj Gradcu (1920–41) in Mežici (1926–41). Zatem sta prišli na vrsto še osnovni šoli Turiška vas v Mislinjski dolini (2007) in Libeliče na Koroškem (2009). Ta slovenska vas ostaja znamenita po uspešnem premikanju državne meje z Avstrijo. Za prispevke, ki so večinoma pregledne narave, je rad uporabil gradivo, ki je bilo najbolj pri roki: šolske kronike na šolah in izvlečke iz njih v dokumentacijskih mapah šol v Slovenskem šolskem muzeju. Z njimi in drugod objavljenimi članki je gradil dragoceno zavedanje o zgodovinskem razvoju posamezne šole in šolstva na slovenskem Koroškem.

Ob tem je prof. Lasbaher v reviji Šolska kronika tudi zavzeto predstavljal nove publikacije iz zgodovine šolstva. Te so obravnavale ne samo koroške kraje, a prav tam je marsikatero delo spodbudil in pri njem tudi sodeloval. S posebno pozornostjo je spremljal tudi zamejsko Koroško. Tako je npr. predstavil delo F. Kukovice Šolski vsakdan na dvojezičnem Koroškem (v Šolski kroniki 1999) in Pričevanja učiteljstva – Dvojezične ljudske šole na Koroškem po letu 1945 (2006). Vrsto svojih krajših objav s področja kulture in šolstva je Franček Lasbaher leta 2003 zbral v zborniku *Vpogledi v koroško kulturno in šolsko kroniko*.⁶ Tam je na zadnji strani platnic knjige, izdane skoraj ob sklepu aktivne poklicne poti, sežeto

Prof. Franček Lasbaher, zavzeti raziskovalec šolstva na Koroškem (zasebni arhiv).

⁶ F. Lasbaher, *Vpogledi v koroško kulturno in šolsko kroniko*, Prevalje: OŠ Franja Goloba Prevalje; Slovenj Gradec: Zavod RS za šolstvo, Koroška enota, 2003.

orisal tudi kronologijo svoje osebne kronike. V njej so posebej izpostavljeni zborniki, ki jih je spodbudil in oblikoval kot predstojnik koroške enote Zavoda RS za šolstvo. Najprej je to ob 40-letnici zavoda pripravljen zbornik *‘Koroško šolstvo od preteklosti do sedanjosti’* (1996, zapis o njem je prinesla tudi Šolska kronika). V tem zborniku, ki obravnava tudi nekdanje in sodobno šolstvo, je prispeval F. Lasbaher zgodovinski pregled šolstva na Koroškem in razvoj šolskega nadzorništva na področju Dravograda in Slovenj Gradca. V pogovoru za koroška Odsevanja leta 2002 se je prav ob zborniku *Koroško šolstvo* spominjal preteklosti koroškega šolstva, ki nekdanj ni bila deležna prav velike pozornosti. To in pomanjkanje gradiva ga je spodbudilo k bolj “poglobljenemu ukvarjanju s tem področjem – z geslom: Če ni, pa postorimo mi!”

Predvsem k sodobnemu šolstvu je usmerjen tudi zbornik *‘Kakovost dela v šoli – dosežek uspešnega pedagoškega vodenja’* (ur. F. Lasbaher, 1998), v katerem je kot urednik zbral prispevke vrsto ravnateljev koroških šol in prispeval zapis *Ob projektni nalogi OŠ Brezno Spoznavajmo svoj kraj*. V njem ostaja pozoren do dela manjših, tudi podružničnih šol ter do zgodovinskega razvoja šolstva. Prof. F. Lasbaher je opravljal spodbujevalno vlogo tako pri sodobnem šolskem razvoju kot pri odstiranju preteklosti šolstva na Koroškem in v posameznih osnovnih, pa tudi srednjih šolah. Tudi o njihovih raziskavah in publikacijah je prizadevno poročal v Šolski kroniki.

Svoje prispevke o zgodovini šolstva na Koroškem je objavljala tudi v različnih zbornikih (npr. Zgodovina šolstva v Mislinjski dolini od pričetkov do osvoboditve 1945 v zborniku Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II, 1999) ter v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, kjer je 2008 sodeloval v tematski ‘koroški’ številki s pregledom učiteljstva in šolskih stavb ter orisal razvoj 25 osnovnih šol v Dravski dolini in 14 v Mežiški dolini, leta 2013 pa je predstavil šolsko kroniko Nižje gimnazije Črna 1950–1957.

Posebej je bil Franček Lasbaher kot vodja koroške enote Zavoda RS za šolstvo poznan zaradi mednarodnega povezovanja - s študijskimi potovanji ravnateljev in ravnateljic koroških šol po Sloveniji in zamejstvu, pa tudi v Anglijo (1996), na Bavarsko (1999), Dunaj (2001) in v Prago (2002). Ob tem so nastale publikacije, ki so spodbujale slovensko šolstvo in ostajajo kot vsebinski dokument prava pričevanja tega sodelovanja (Britanske šolske vzporednice, 1997; Slovensko-nemške šolske vzporednice, 2000; Slovensko-avstrijske šolske vzporednice, 2002).

Zlahka pritegnemo presoji mag. Mladena Tancerja (v zapisu o zborniku Vpogledi, Šolska kronika 2004, št. 1), da ob prebiranju Lasbaherjevih sestavkov spoznamo in odkrivamo njegov “pretanjen posluš za kulturno in šolsko tematiko koroškega sveta.” Ob tem pa cenimo tudi njegova različna prizadevanja za spreminjanje in posodabljanje kulturnega in prosvetnega življenja. Svojemu dolgoletnemu koroškemu sodelavcu smo tako hvaležni za bogat prispevek k zgodovini šolstva na Koroškem in za njegovo dolgoletno zavzeto sodelovanje pri reviji Šolska kronika.

dr. Branko Šuštar

Akademik dr. Kajetan Gantar (11. oktober 1930–16. junij 2022)

Spoštovani profesor Kajetan Gantar je klasični filologiji kot mednarodno uveljavljeni strokovnjak, pedagog in prevajalec posvetil svoje dolgo življenje. Prav neizmerna ljubezen do antike in življenja ga je ohranjala, da je ostajal tudi že v zrelih letih, kot se je sicer sam izrazil o nekem antičnem avtorju, večni mladenič.

Na orkestri življenja je sam odigral mnogo vlog, a vedno z oporo zbora svojih kolegov, med njimi najdražjih Erike Mihevc Gabrovec in Primoža Simonitija. Kljub mnogim vlogam nikoli ni igral, vedno je bil zavezan Resnici, vedno je iskal Lepoto. Rekel je: »Vedno sem vedel, da je nekje neki Rubikon, ki se ga ne sme prekoračiti,« in dodal: »Zame pravila postavlja antika. Jaz sem zaljubljen v antiko. In za to bom še odgovarjal.«¹ Bil je osebno predan, kot je rad rekel, »naši stvari«, torej antiki in klasični filologiji, kljub slepi zaljubljenosti pa se je vedno zavedal odgovornosti, ki pride s tako lepim poslanstvom.

Bil je odličen profesor, odličnega profesorja pa napravita dve stvari. Življenje mora predati svoji stroki in resnično rad mora imeti svoje študente, o katerih je igrivo in spoštljivo zapisal: »Ah, ti moji študentje, ti moji zlati in bistri študentje, moje pametne, lepo urejene študentke, enkratna bitja!«² in se vsakega izmed njih iskreno veselil: »Med našimi študenti so prevladovali nadpovprečno razgledani in nadarjeni entuziasti, ki so se zavestno in odgovorno spuščali v avanturo, kakršno je v tistih časih predstavljal študij klasične filologije. V začetku vsakega študijskega leta se mi je zazdelo, kot da doživljam pravi čudež, ko sem zagledal pred sabo skupino nadarjenih entuziastov, ki so nam jih profesorji drugih oddelkov radi zavidali.«³ Mislim, da je zelo rad učil, in čeprav se nisem z njim nikoli uradno srečala v predavalnici, lahko potrdim, da je bil profesor tudi nam, študentom, ki smo

*Kajetan Gantar na odprtju razstave
Lingua latina v SŠM 28. maja 2015
(hrani SŠM, fototeka, foto Ksenija
Guzej).*

- 1 Jože Možina. »Kajetan Gantar«. Televizijska oddaja. *Pričevalci*, 22. in 29. 9. 2020. Ljubljana: Televizija Slovenija.
- 2 Kajetan Gantar, *Penelopin vrt*, Ljubljana: Slovenska matica, 2021, str. 5.
- 3 Jože Možina. »Kajetan Gantar«. Televizijska oddaja. *Pričevalci*, 22. in 29. 9. 2020. Ljubljana: Televizija Slovenija.

na oddelku študirali po njegovi upokojitvi. V veliki meri je bil prisoten v našem odnosu do študija, stroke, oddelka in profesorjev. Vsekakor je pustil pečat, ki traja in zmore preseči generacije. Do njega smo čutili globoko spoštovanje, ob njem začutili toplo ljubeznivost.

Deloval je v časih, ko je klasična filologija veljala za »obskurno in obrobno znanost, ki bi morala biti po sodbi režimskih pedagogov in ideologov že zdavnaj izbrisana in odstranjena iz naših šol in iz učnih programov«, ⁴ kar se je konkretno pokazalo takoj po vojni, svoj vrhunec pa doseglo z ukinitvijo klasičnih gimnazij leta 1958. ⁵ Stara grščina je v slovenskem šolskem sistemu, razen na univerzitetni ravni, prenehala obstajati. Latinščina je bila močno okrnjena. Gantar se je bil za obstoj pouka klasičnih jezikov pripravljen javno izpostaviti. ⁶

S Slovenskim šolskim muzejem je sodeloval večkrat, nazadnje leta 2014 z razstavo *Lingua Latina*, na odprtju katere je bil slavnostni govorec. Nato je večkrat pisal pisma ali pa poklical v knjižnico in se zanimal za gradivo o šolah, katere je obiskoval. Zadnjič je poklical še mesec pred svojo smrtjo in čutilo se je, da je do konca v njem tlel raziskovalni duh, kakršnega je izoblikovala antika.

Requiescas in pace, carissime magister.

Klara Keršič

Mila Vlašić Gvozdić (1928–2022)

Marca 2022 je umrla višja predavateljica za metodiko srbskega in hrvaškega jezika ter srbske in hrvaške mladinske književnosti Mila Vlašić Gvozdić. Pokojna je bila prijateljica Slovenskega šolskega muzeja. Obiskovala ga je v šestdesetih letih, ko je bil še na Poljanski cesti, ko je zbirala gradivo za svoje učbenike. Ni pa je zanimalo le gradivo, pač pa tudi delo v muzeju in njegovi uslužbenci. Vse je poznala in se veliko pogovarjala z njimi. Bila je redna obiskovalka muzejskih

⁴ Kajetan Gantar, *Penelopin vrt*, Ljubljana: Slovenska matica, 2021, str. 5.

⁵ Več o tem:

Matej Hriberšek, *Od Skile proti Karibdi: Krnjenje slovenskega klasičnega šolstva (1945–1959)*, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 25, 2014, št. 1–2, str. 81–104.

Aleksandra Pirkmajer Slokan, *Pregled pouka latinščine v slovenski javni osnovni šoli (1958–2016)*, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 25, 2014, št. 1–2, str. 105–180.

⁶ Tako je sredi 70. let v Delu objavil nevaren članek z naslovom *Zavržena klasika*, v katerem se je opredelil proti sicer zaupnemu dopisu Zavoda za šolstvo vsem ljubljanskim šolam, naj »v obrambi pred pojavom elitizma« ne ustanavljajo novih latinskih paralelk, že obstoječe pa ukinejo. Odmev je bil silovit. Izjava sicer ni preprečila ukinitve latinščine v osnovni šoli, je pa »naredila latinščino v takratnih svinčenih letih tudi politično atraktivno in zanimivo kot eno redkih oblik intelektualne opozicije proti tedanji uradni ideologiji. Zanimanje za učenje latinščine je zato vidno poraslo«. (Kajetan Gantar, *Spomini na ustanovitev Društva za antične in humanistične študije Slovenije*, *Keria*, 2, 2000, št. 2, str. 240–241).

razstav. Tudi na novi lokaciji je obiskovala muzej in se seznanila z novimi sodelavci. Muzeju je podarila svoji pesniški zbirki *Na rukama me u grad donijeli* in *Pesmi za prijatelje*, ki je bila zbirka njenih izvirnih pesmi v slovenskem jeziku.

Rodila se je 18. septembra 1928 v Soviĉih pri Mostarju, kjer je konĉala uĉiteljišĉe. V Sarajevu je obiskovala višjo pedagoško šolo in diplomirala iz francoskega jezika s knjiŹevnostjo in srbohrvaškega jezika s knjiŹevnostjo. Študij je nadaljevala na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Pouĉevala je na gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano, na osnovni šoli Ledina ter na uĉiteljišĉu od leta 1960 do 1965. Tega leta je bila izvoljena za asistentko, nato pa za strokovno sodelavko na Višji pedagoški šoli v Ljubljani za metodiko srbohrvaškega jezika in jezikovne vaje. Predavala je tudi na oddelku Pedagoške akademije v Beogradu in Novi Gorici. Leta 1982 je bila izvoljena v naziv predavateljice za metodiko srbskega in hrvaškega jezika ter srbske in hrvaške mladinske knjiŹevnosti.

Mila Vlašić Gvozdić
(www.pef.uni-lj.si)

Leta 1966 je izšlo njeno prvo delo *Metodiĉne enote za pouk srbskohrvatskega jezika*. Uĉno podroĉje: obravnava cirilice. Zasnovala je petstopenjsko vadnico srbohrvaškega jezika za slovenske osnovne šole in didaktiĉni komplet (priroĉnik za uĉitelje, delovni zvezek za uĉence, flanelogrami, prosojnice, magnetofonski posnetki, stenske slike in stenske karte). Predavala je na aktivih za strokovno izpopolnjevanje uĉiteljev srbohrvaškega jezika. Bila je recenzentka za uĉila in soavtorica republiškega uĉnega naĉrta za redni in fakultativni pouk srbohrvašĉine. Bila je izpraševalka v komisiji za strokovne izpite predmetnih uĉiteljev osnovnih šol pri Republiškem komiteju za vzgojo in izobraŹevanje ter telesno kulturo.

Leta 1972 je na podroĉju vzgoje in izobraŹevanja prejela nagrado lista Prosvetni pregled za delo *Kako rešujem probleme pouka srbohrvaškega jezika v slovenskih osnovnih šolah*. Leta 1973 je bila odlikovana z redom zaslug za narod s srebrno zvezdo.

Pisala je pesmi v srbohrvaškem in slovenskem jeziku ter z njimi sodelovala na festivalih pesnikov v Jugoslaviji in jih objavljala v jugoslovanskih revijah in na radiu. Sodobne slovenske pesnike je prevajala v srbohrvašĉino.

Bila je dolgoletna ĉlanica Hrvatskega društva Ljubljana, ki je novico o njeni smrti in pogrebu na ljubljanskem pokopališĉu Źale objavilo v svojem glasilu.

Zadnja leta se je še veĉkrat oglasila v Slovenskem šolskem muzeju, kjer smo jo vedno z veseljem sprejeli in poslušali. Pogrešali jo bomo.

Tatjana Hojan

Marko Račič (25. 4. 1920–27. 5. 2022)

Marko Račič je bil od rojstva povezan s šolo. Rodil se je namreč na markovo, 25. aprila 1920 v prostorih šole v Adlešičih v Beli krajini, kjer je bil njegov oče Božo Račič učitelj. Tudi on – v Beli krajini imenovan *kume Račič* – znani učitelj, etnograf in kulturni delavec, je bil leta 1887 rojen v šoli na Čatežu ob Savi, kjer je bil njegov oče, Markov ded Alojzij Račič – učitelj.

Učiteljski poklic je bil v Markovem sorodstvu močno zastopan, zanj se je odločil tudi sam in se leta 1936/37 vpisal na učiteljsiše v Ljubljani, ki ga je uspešno zaključil, opravil tudi učiteljski strokovni izpit in 27. marca 1941 nastopil službo učitelja na Osnovni šoli Zgornji Tuhinj pri Kamniku. V povezavi s to točko pa se je Marko Račič povezal in tesno prepletel z delom in aktivnim sodelovanjem s Slovenskim šolskim muzejem. Kako? Leta 2001 je ob 60. obletnici prvega nastopa učiteljske službe v Zgornjem Tuhinju obiskal šolo in iskal kroniko, ki pa je bila med 2. svetovno vojno uničena. Obrnil se je na Slovenski šolski muzej, kjer je našel zapis o dogodkih na šoli med vojno. Temu arhivskemu zapisu je Marko

Račič dodal nekaj popravkov in dopolnil, ki jih je z novimi podatki dopolnil še leta 2008.

Od prvega srečanja v Slovenskem šolskem muzeju naprej je nadaljnji dve desetletji postal muzejski obiskovalec, sodelavec in prijatelj. Zavzeto je spremljal delo muzeja in ga tako in drugače podpiral.

Račičev nastop učiteljske službe je prekinila 2. svetovna vojna. Namesto da bi učiteljeval, je dobil zaposlitev na železnici v Ljubljanski pokrajini. Po vojni je spet zaprosil za službo učitelja in avgusta 1945 prejel dekret za učitelja na OŠ Begunje pri Cerknici. A je med šolskimi počitnicami v časopisu opazil razpis za šolanje učiteljev telesne vzgoje, kamor se je prijavil, opravil sprejemni izpit in bil sprejet na šolanje v Beogradu, Ministrstvo za prosveto pa mu je odobrilo enoletni študijski dopust. Nato ga je čakalo služenje vojaškega roka,

Družina učitelja Boža Račiča pred šolo v Adlešičih, leta 1923. Marko Račič (1920) stoji ob sestri Nevenki, v naročju matere Kristine je bratec Božo (dar M. Račič, SŠM, fototeka).

ob tem je bil razrešen službovanja kot učitelj OŠ Begunje pri Cerknici. Kot v dopisu sam navaja: »Tako sem se za vselej poslovil od učiteljstva v osnovni šoli, ker se mi je življenjska pot usmerila predvsem v športno smer.«¹

Študij je nadaljeval na Državnem inštitutu za fizikulturo (DIF) oziroma Visoki šoli za telesno kulturo v Beogradu, diplomiral leta 1952, leta 1953 je opravil specializacijo v Oslu. Bil je predavatelj športne vzgoje na raznih šolah, hkrati pa tudi vrhunski tekač na kratke proge in trener v atletski sekciji društva. Dosegal je športne uspehe, med drugim je bil rekorder in prvak Jugoslavije v tekih na 100 m in 200 m, olimpijec v Londonu leta 1948 v tekih na 400 m in v štafeti 4 x 400 m.

V Beogradu je deloval polnih 20 let, nato pa se je leta 1965 preselil nazaj v Ljubljano. Do upokojitve leta 1983 je deset let služboval na Zvezi telesno-kulturnih organizacij Slovenije (ZTOKS) v odboru za vrhunski šport, aktivno je sodeloval v Atletski zvezi Slovenije. Bil je trener, selektor reprezentance, sodnik, do 90. leta starosti je sodil na 1500 tekmah, bil je organizator tekmovanj, statistik in publicist. Prejel je tudi številna priznanja, med drugim priznanje Mednarodnega olimpijskega komiteja (MOK) za šport in promocijo olimpizma ter najvišje športno priznanje v Sloveniji – Bloudkovo nagrado. Leta 2012 je na olimpijskih igrah v Londonu kot najstarejši slovenski udeleženec poletnih olimpijskih iger lahko znova podoživljal olimpijske igre iz leta 1948. Na svoj 102. rojstni dan je bil najstarejši slovenski še živeči olimpijec.²

Ko se je v letih 2021/2022 začel postopek priključevanja Muzeja športa Slovenskemu šolskemu muzeju v en zavod, smo zaposleni takoj pomislili, da imamo na tem področju skupno povezovalno točko – v osebi Marka Račiča. Poleg tega, da je bil po prvi osnovni izobrazbi učitelj in da je bil na drugi strani vse življenje zavezan športu, je bila pomembna njegova zavest pri ohranjanju kulturne dediščine. Večkrat, ko je prihajal v Slovenski šolski muzej, je povedal, da je bil pri nekdanjemu direktorju Muzeja športa Iztoku Durjavi in nato pri drugih sodelavcih, ki jim je predal različno gradivo iz športne dediščine.

*Fotografija Marka Račiča v
Dijaški knjižnici, 4. a razred
III. državne realne gimnazije
Ljubljana, 1935/36 (dar M. Račič,
SŠM, fototeka).*

¹ Slovenski šolski muzej (SŠM), Dokumentacijska zbirka, mapa šole Zgornji Tuhinj, Marko Račič, Pripombe in dopolnila na kroniko OŠ Zg. Tuhinj, dopis 1. 2. 2008.

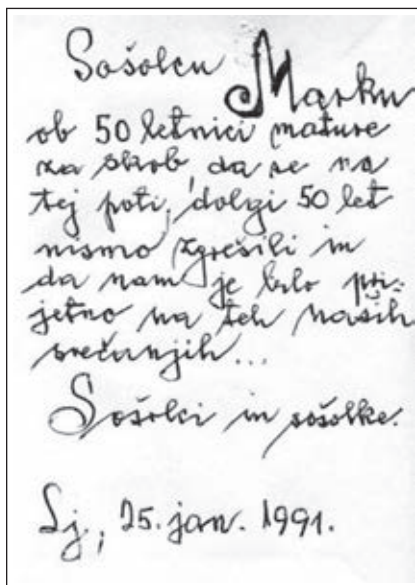
² Povzeto po: SŠM, nav. d., in <https://www.olympic.si/novica/1960> (10. 11. 2022)

Marko Račič je imel kljub upokojitvi vedno poln urnik, radi so ga vabili novinarji, sodeloval je tudi z mnogimi drugimi ustanovami, tudi s Slovenskim etnografskim muzejem, kjer je imel leta 2012 osebno razstavo Mojih 23 olimpijad.³

V Slovenskem šolskem muzeju smo ga z veseljem sprejeli na vsa naša odprtja razstav, predstavitve Šolskih kronik in drugih tiskov, na okrogle mize in različne dogodke, pri katerih je tudi aktivno sodeloval. Povezal nas je z nekdanjimi učiteljicami, predvsem z učiteljico Vido Uršič, svojo taščo, ki je muzeju ob zanimivih pogovorih predala mnogo predmetov in gradiva.⁴

Tudi Marko Račič je Slovenskemu šolskemu muzeju podaril različne fotografije in drugo zanimivo gradivo s področja šolstva, ki mi ga je postopoma, iz leta v leto prinašal v muzej in ob njem živahno razpravljal. V rokah držim njegovo Dijaško knjižico s fotografijo mladega dijaka, pa zvezek za predmet metodika na učiteljskišču v šolskem letu 1939/40, kjer je zapisoval predavanja prof. Anice Černejeve, o kateri je pripovedoval z velikim občudovanjem. Tukaj sta dve knjižici za glasbeni pouk na učiteljskišču, kjer ga je zabavalo, da na eni piše predmet: *vijolina* (šol. leto 1938/39), na drugi pa: *goslanje* (šol. leto 1939/40).

Marko Račič je bil tudi glasbenik. Poleg violine je igral še harmoniko, kar je bilo med drugim dobrodošlo na obletnicah mature njegovega letnika ljubljanskega učiteljskega, ko je tudi z glasbo poskrbel za dobro vzdušje. Fotografije in gradivo z obletnic mature je podaril muzeju, med njimi je tudi ohranjen zapis v knjižici Tristo narodnih:

3 <https://www.etno-muzej.si/sl/razstave-obiskovalcev/marko-racic-mojih-23-o>

4 Marjetka Balkovec Debevec, Najstarejši učiteljici Vidi Uršič v spomin (1903–2011), Letn. 20(44), št. 3, 2011, str. 550–551).

V Slovenskem šolskem muzeju smo z Markom Račičem posneli tudi intervju. Po predhodnih pogovorih in razmislekih ob okvirnem vprašalniku smo se dobili na snemanju v naši muzejski učilnici, kjer pa je bilo pripovedi toliko, da smo se srečali dvakrat: 18. marca in 12. aprila 2013, malo pred njegovim triindevetdesetim rojstnim dnevom. V zanimivi, živahni pripovedi (posnetki so shranjeni v muzejski dokumentaciji⁵) je opisal svojo življenjsko pot s poudarkom na šolanju, izobraževanju, igri, vzgoji, začetkih športnega udejstvovanja in načinu življenja v mladih letih.

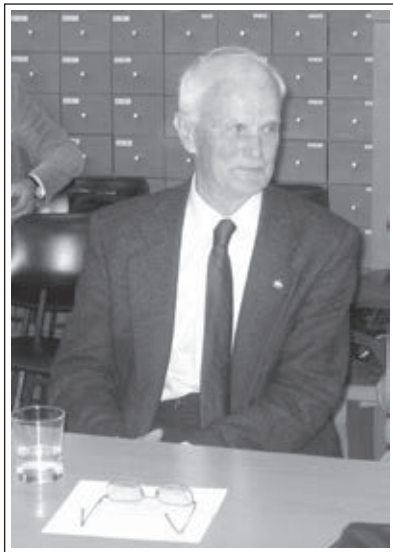
Z Markom Račičem sem kot kustosinja muzeja začela sodelovati strokovno, a mi je prijetno ob misli, da se je med nama hitro stkala tudi topla, spoštljiva prijateljska vez. Takoj naju je povežalo tudi to, da sva se našla dva Belokranjca v Ljubljani. Z veseljem sva rekla tudi kakšno po naše. Ja, Marko Račič se je imel (tudi) za Belokranjca, čeprav se je družina Račič že leta 1925 preselila v Ljubljano, a so bili z Belo krajino povezani še naprej. Po Markovem očetu se imenuje tudi Kulturno umetniško društvo Božo Račič Adlešiči.

Na mojih službenih knjižnih policah je malo knjig o športu. Te, ki so in jih spoštljivo vzamem v roke, pa so dar Marka Račiča s prijaznim posvetilom, zapisanim z njegovo lepo pisavo.

Poleg mnogih strokovnih srečanj v muzeju sva srečanja vse do čisto zadnjih let zaokrožila v kavarni enkrat v novoletnem času ter v aprilu okrog njegovega rojstnega dne – pa tudi kdaj v juniju ob mojem. Nikoli ne bo zbledel spomin na čudovito vrtnico, ki mi jo je podaril ob mojem srečanju z abrahamom. Ob njem si imel tudi še ob 100-letniku občutek, da je večno mlad.

Nazadnje sva se slišala za njegov 102. rojstni dan, ko se je iz Ljubljane že preselil na Kras. Vesel je bil kratkega pogovora in voščila vseh nas iz šolskega muzeja. Čez dober mesec dni je njegova močna življenjska energija ugasnila.

Kakšen dar so bila srečevanja s tako čudovito, iskrivo osebnostjo, kot je bil Marko Račič!

Marko Račič v Slovenskem šolskem muzeju, 2008 (SŠM, fototeka, foto Mateja Ribarič).

mag. Marjetka Balkovec Debevec

5 SŠM odprto, Marjetka 2, Marko Račič (organizacija in vodenje intervjuja Marjetka Balkovec Debevec, snemanje Marko Ljubič, 18. 3. in 12. 4. 2013).

Stane Okoliš*

Slovenski šolski muzej v letu 2021*The Slovenian School Museum in 2021***Izvilleček**

Delovanje muzeja je v letu 2021 že drugo leto zapored zaznamovala epidemija covida-19. Kakor večji del predhodnega leta so bile delovne naloge čez celo leto prilagojene epidemičnim razmeram. Zaradi ukrepov proti širjenju virusa se je velik del nalog, med njimi tudi muzejski pedagoško-andragoški program, izvedel digitalno prek svetovnega spleta. Zelo intenzivno je potekalo delo pri postavitvi nove stalne razstave. Izdelan je bil elaborat prenosa dejavnosti muzeja športa iz Zavoda za šport RS Planica v Slovenski šolski muzej. Poleg vsakoletnih tiskov sta izšli še dve razstavnici zloženki, knjižica ob novi stalni razstavi Šola = zakon in didaktična igra Šolski izlet. Število obiskovalcev se je v primerjavi s predhodnim letom nekoliko povečalo, glede na več zadnjih let, pa je bilo daleč pod povprečjem.

Abstract

In 2021, the museum's activities were marked for the second year running by the covid-19 epidemic. Like most of the previous year, work throughout 2021 was adapted to the epidemic conditions. Because of the measures to prevent the spread of the virus, a large proportion of the activities, including the pedagogical-andragogical programme, was carried out in digital form online. Intensive work went into the setting up of the new permanent exhibition. A detailed expert report was created relating to the transfer of the activities of the Sports Museum, part of the Planica Institute of Sports, to the Slovenian School Museum. In addition to the annual publications, two exhibition leaflets, a booklet accompanying the new permanent exhibition School Rules and the didactic game A School Trip were published. In comparison to the previous year, the number of visitors increased slightly, but in comparison to the average of the last few years, it was well below average.

Ključne besede: muzej, šolstvo, letno poročilo, statistika, stare učne ure

Key words: museum, schooling, annual report, statistics, old school lessons

* Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, muzejski svetovalec, direktor Slovenskega šolskega muzeja, e-pošta: stane.okolis@solskimuzej.si

Uvod

Izvajanje javne službe na področju dediščine izobraževanja in vzgoje ter načrtovanih muzejskih osnovnih in posebnih nalog v okviru letnega programa Urada za razvoj in kakovost izobraževanja na Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport je že drugo leto potekalo v epidemičnih razmerah. Vlada je ukrepe proti širjenju epidemije covida-19 sprejemala čez celo leto. Na začetku in na koncu leta je bila dostopnost muzeja slabša, sredi leta nekoliko boljša. Soglasje k letnemu delovnemu, finančnemu in kadrovskemu načrtu muzeja je dal svet javnega zavoda na 12. korespondenčni seji 27. januarja, ministrica za izobraževanje, znanost in šport dr. Simona Kustec pa ga je potrdila 9. marca 2021. Letna pogodba med muzejem in ministrstvom o financiranju dejavnosti muzeja je bila sklenjena 13. maja 2021.

Zaradi epidemije je bila najbolj prizadeta pedagoško-andragoška dejavnost. Stare učne ure so v obdobju najbolj zaostrenih ukrepov proti širjenju epidemije potekale tudi na daljavo. Pedagoških programov ob jesenskih in zimskih počitnicah ni bilo. Ker so bili pedagoško-andragoški projekti lahko izpeljani le v omejenem obsegu, je bilo tudi število obiskovalcev manjše. Projekti drugih dejavnosti so bili izpeljani v celoti. V težkih razmerah so bili doseženi vsi pglavitni letni cilji. Zavzeto in intenzivno so potekala zlasti dela za novo stalno razstavo, čeprav predvidenega odprtja rastave v letu 2021 tudi zaradi epidemije covida-19 še ni bilo.

Muzej je poleg obsežnega dela za stalno razstavo pripravil razstavo ob 30-letnici slovenske osamosvojitve in gostil razstavo Bertuchovo kraljestvo slik iz Hrvaškega šolskega muzeja iz Zagreba. Sestanki zaposlenih in strokovne konference so večinoma potekale po spletu. Prav tako je bilo zaposlenim omogočeno občasno delo na daljavo. Z novimi vpisi v sistem Cobiss in digitalizacijo muzejskih predmetov in gradiva se je povečala dostopnost dediščine za uporabnike. Izšle so vse načrtovane publikacije: poleg dveh zvezkov muzejske strokovno-znanstvene revije Šolska kronika je izšel tudi vsakoletni koledar muzeja, Pedagoški programi SŠM za šolsko leto 2021/2022, promocijska brošura Šola je zakon ob novi stalni razstavi in ob slovenskem predsedovanju EU, razstavni zloženk i ob razstavi Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji in gostujoči razstavi iz Zagreba ter poučna didaktična igra Šolski izlet.

Muzej je poleg opravljanja osnovne muzejske dejavnosti, ki se veže na skrb za dediščino na področju izobraževanja in vzgoje, s prejetimi sredstvi od ministrstva in s sredstvi iz lastne dejavnosti izvedel projekte na področju osnovnih in posebnih nalog, ki so bile opredeljene v projektih sklopih: Dokumentacijski center za zgodovino šolstva in pedagogike, Muzejska pedagogika, Razvojno-raziskovalno delo – strokovne podlage razvoja šolstva, medinstitucionalni projekt Bertuchovo kraljestvo slik, podpora izvedbi mednarodne konference na temo zgodovine izobraževanja gluhih, dejavnosti ob predsedovanju Slovenije Svetu EU in razstava ob 30-letnici samostojne Slovenije. Poleg sredstev za izvedbo navedenih nalog je muzej od ministrstva prejel tudi zelo omejena sredstva za blaženje ukrepov ob epidemiji covida-19 za dodatke zaradi covida za najbolj izpostavljena delovna mesta in za zaščitno opremo. Posebej je prejel sredstva MIZŠ za investicije v IKT-opremo. Dodatna sredstva za delovanje je muzej pridobil z lastno dejavnostjo (vstopnine, naročnine, muzejska trgovina) in so bila v celoti namenjena pokrivanju stroškov lastne dejavnosti in razvoju muzejskih programov.

Muzej je bil zaradi epidemije covida-19 večji del leta dostopen z omejitvami in pod posebnimi pogoji, v zadnji tretjini leta ob izpolnjevanju pogojev PCT. Zaposleni so delo, katerega narava je to dopuščala, opravljali tudi na daljavo. Vsak teden so bili čez celo leto kolegi vseh zaposlenih prek platforme Zoom, enkrat tedensko pa so bila dodatno

še srečanja kustosov zaradi usklajevanja vsebine stalne razstave o zgodovini izobraževanja in vzgoje na Slovenskem. Vzporedno z delom kustosov je na stalni razstavi potekalo delo arhitektov, oblikovalcev, mizarjev, osvetljevalcev, oblikovalcev zvoka in tiskarjev. Ob strokovnem delu je čez celo leto potekalo sodelovanje vodstva muzeja pri uskaljevanju prenosa dejavnosti muzeja športa z Zavoda za šport RS Planica na Slovenski šolski muzej. Predlagana dopolnitev nalog opravljanja muzejske dejavnosti tudi na področje športa je bila sprejeta kot izziv in kot nadgradnja dosedanjega delovanja. Pred muzejem je bila izbira med stagnacijo in okrepitevijo tako kadrovske kot tudi finančno in prostorsko.

Načrtovane muzejske naloge je v letu 2021 opravilo deset redno zaposlenih delavcev. Število zaposlenih je ostalo nespremenjeno. Poleg redno zaposlenih so pri nekaterih delih pomagali tudi zunanji sodelavci. V knjižnici sta z vpisi v sistem Cobiss, pri iskanju železnih publikacij in podatkov o knjižnem gradivu ter zgodovini šolstva sodelovali upokojena knjižničarka Darja Tavčar in bibliotekarka Tatjana Hojan. Bibliotekarka Polona Koželj je bila celo leto na porodniškem in podaljšanem starševskem dopustu. Javni zavod je imel zunanjo pomoč tudi pri digitalizaciji muzejskih predmetov in gradiva, predvsem pa so pri izvajanju pedagoške dejavnosti sodelovali vodiči in animatorji starih učnih ur. Zaradi epidemije covida-19 so bile delovne obveznosti zanje manjše kot vrsto prejšnjih let, pa vendar za spoznanje večje kot predhodno leto. Ker se je stara generacija vodičev zmanjšala in so bile potrebe za njihovo delo večje, je bil jeseni organiziran tečaj za nove vodiče, od katerih so bili posamezniki ob koncu leta že uvedeni v vodenje skupin obiskovalcev in njihove priprave na udeležbo na starih učnih urah.

Obisk muzeja

Muzej je v letu 2021 obiskalo 5649 oseb, kar po naglem padcu leta 2020 v primerjavi s predhodnim letom predstavlja 4-odstotno povečanje. V muzejski pedagoški program je bilo to leto vključenih še 117 osnovnošolskih otrok v muzejski zbirki v Hrastniku in na OŠ Milana Šušteršiča v Ljubljani ter 596 osnovnošolskih otrok, ki so v programu starih učnih ur sodelovali po spletu in v statistiko obiskovalcev muzeja niso všteti.

Tabela: Obisk muzeja 2021 po mesecih, glede na starost obiskovalcev; primerjava z 2020

	JAN	FEB	MAR	APR	MAJ	JUN	JUL	AVG	SEP	OKT	NOV	DEC	Skupaj
Predšolski	1	31	0	1	2	0	1	2	2	0	0	0	40
OŠ	4	106	134	18	532	1095	21	56	662	786	403	357	4174
SŠ	0	1	0	0	0	6	0	0	56	1	0	38	102
Študenti	0	15	3	1	8	21	3	11	9	30	10	9	120
Odrasli	9	116	18	24	73	157	26	61	139	100	63	63	849
Upokojenci	25	50	30	17	29	31	26	44	32	36	12	32	364
2021	39	319	185	61	644	1310	77	174	900	953	488	499	5649
2020	973	2066	459	0	2	204	185	326	580	604	13	27	5439
Indeks	0,04	0,15	0,4	/	322	6,42	0,42	0,53	1,55	1,58	37,5	18,5	1,04

Na obisk so podobno kot v predhodnem letu močno vplivali ukrepi proti širjenju epidemije covida-19. Ker je bila dostopnost muzeja v obeh letih zelo omejena, število obiskovalcev v obeh letih močno odstopa od povprečja zadnjih let. Največ obiskovalcev je bilo maja in junija ter septembra in oktobra, ko je bila tudi dostopnost muzeja najbolj ugodna in brez večjih omejitev. Zelo skromen je bil obisk v prvih štirih mesecih, ko je bilo za osnovnošolske skupine izpeljanih 29 starih učnih ur po spletu.

Tabela: Primerjava števila obiskovalcev v letih 2021 in 2020*a) Po starostnih skupinah obiskovalcev*

	Predšolski	Osnovnošolci	Srednješolci	Študenti	Odrasli	Upokojenci	Skupaj
2021	40	4174	102	120	849	364	5649
2020	104	3467	255	192	1111	310	5439
Indeks	0,38	1,20	0,40	0,63	0,76	1,17	1,04

Kakor predhodna leta je muzej obiskalo daleč največ osnovnošolcev. Njihov delež se je v primerjavi z letom 2020 še povečal. Največ jih je muzej obiskalo maja in junija, v drugi polovici leta pa septembra in oktobra. Nekoliko se je povečal tudi delež upokojencev, delež drugih starostnih skupin pa se je v primerjavi s preteklim letom zmanjšal. Osnovnošolci se v največji meri udeležujejo pedagoških programov, med upokojenci pa je več uporabnikov muzejske knjižnice in udeležencev prireditev.

Tabela: Obiskovalci z izdanimi vstopnicami in brez njih v letu 2021 in 2020

Evidenca obiskovalcev	2021	2020	Indeks 21/20
Z izdanimi vstopnicami	4849	4278	1,13
Brez izdanih vstopnic	800	1161	0,69
Skupaj	5649	5439	1,04

Obiskovalci brez izdanih vstopnic so uporabniki storitev v muzejskih oddelkih (knjižnici, fototeki), prav tako se med nje štejejo tudi obiskovalci ob dnevih odprtih vrat in udeleženci raznih muzejskih prireditev. Njihovo število se je v letu 2021, glede na predhodno leto, zmanjšalo, število obiskovalcev z izdanimi vstopnicami pa povečalo.

Tabela: Obisk tujih državljanov

Obiskovalci muzeja	2021	2020	Indeks R21/R20
Tujci z izdanimi vstopnicami	49	95	0,52

Med obiskovalci z izdanimi vstopnicami je bilo tudi 49 tujih državljanov. Njihovo število v letu 2021 predstavlja 52-odstotni delež obiskovalcev v predhodnem letu. Takšno nazadovanje je očitna posledica epidemije in ukrepov proti njenemu širjenju. Tudi ocene in pričakovanje izboljšanja epidemičnih razmer za leto 2021 so bile preveč optimistične. Dejanske razmere niso omogočale prihoda večjega števila tujih državljanov.

Stare učne ure

Šolske skupine so obisk v muzeju prilagajale splošnim epidemičnim razmeram in ukrepom proti širjenju epidemije covid-19. Število izvedb starih učnih ur se je v primerjavi s predhodnim letom povečalo za 45 odstotkov. Najmanj učnih ur je bilo januarja in februarja, ko je bilo zaradi ukrepov proti epidemiji tudi največ odpovedi. S povečanjem števila izvedenih učnih ur se je povečalo tudi število obiskovalcev. Njihovo število se je v primerjavi z letom 2020 povečalo za 20 odstotkov. Zaradi ukrepov proti širjenju epidemije in po številu manjših skupin udeležencev je bilo le 17,85 osebe na učni uri. Kakor predhodna leta je bila najbolj obiskana učna ura Lepopisja, ki daleč odstopa od vseh drugih. Njej najbližja je bila Nedeljska šola. Nadpovprečno sta bili obiskani še Vodnikova šola in Lepo vedenje. Več preostalih učnih ur ni bilo izvedenih. Na novo je bilo izvedenih šest učnih ur znova obujene Cesarske pesmi iz leta 1901.

Tabela: Učne ure 2021 (po izd. vstopnicah); primerjava z 2020

Učna ura	Izvedbe 21	Izvedbe 20	Udeleženci 21	Udeleženci 20
1. Lepopis, 1930	137	60	2441	1381
2. Nedeljska šola, 1865	71	30	1207	660
3. Stara šola za najmlajše, 1900	6	29	163	601
4. Lepo vedenje, 1907	12	18	228	299
5. Računstvo, 1905	3	10	66	239
6. Učna ura v antični Emoni	2	9	31	186
7. Vodnikova šola, 1810	14	7	199	129
8. Fizika, 1900	6	7	129	158
9. Higiena, 1937	0	3	0	67
10. Ročna dela, 1926	0	2	0	47
11. Prirodopis, 1907	0	2	0	37
12. Telovadba, 1932	0	1	0	19
13. Cesarska pesem, 1901	6	0	129	0
14. Učna ura za tujce, 1906	2	0	29	0
Učne ure skupaj	259	178	4622	3823

V rednem programu je bilo v muzejski učilnici izvedenih 259 učnih ur, na katerih je po starih učnih vsebinah in vzgojnih metodah aktivno sodelovalo 4622 obiskovalcev. Zunaj rednega programa so bili izpeljane še tri učne ure (Nedeljska šola, Vodnikova šola in Lepopis) po vnaprej napovedanem terminu ob dnevu odprtih vrat na Poletno muzejsko noč dne 19. junija 2021. Teh treh učnih ur se je skupaj udeležilo 35 obiskovalcev. Muzej je del pedagoškega programa tudi to leto izvedel na gostovanjih. Maja in junija je bil po utečeni navadi izveden program starih učnih ur lepopisa v živo v muzejski zbirki v Hrastniku za osnovne šole iz Zasavja. Na petih izvedbah učnih ur je sodelovalo 110 udeležencev. Decembra je bilo na OŠ Milana Žnidaršiča v Ljubljani izpeljano še gostovanje z učno uro iz antične Emone, ki se je je udeležilo 7 učencev. Zaradi epidemije covid-19 in preventivnih ukrepov v izobraževalnih ustanovah je bil del programa izpeljan tudi po spletu. Virtualne učne ure so potekale od februarja do junija 2021. Z učnimi urami po spletu je z muzejem sodelovalo 9 OŠ. Skupaj je bilo izpeljanih 28 učnih ur Nedeljske šole, na katerih je aktivno sodelovalo 596 učencev.

Šola	Učna ura	Datum	Izvedbe	Udeležba
OŠ Poljane	Nedeljska šola	17. 3. 2021	2	37
OŠ Oskarja Kovačiča	Nedeljska šola	marca 2021	4	101
OŠ Ferda Vesela Stična	Nedeljska šola	7. in 8. 4. 2021	2	51
OŠ Ivana Groharja	Nedeljska šola	16. 4. 2021	2	47
OŠ Komenda Moste	Nedeljska šola	19. in 20. 4. 2021	4	96
OŠ F. Bevka Ljubljana	Nedeljska šola (UU)	3. in 5. 5. 2021	2	48
OŠ N. odreda Cerknica	Nedeljska šola (UU)	20. in 21. 5. 2021	5	106
OŠ Šmartno v Tuhinju	Nedeljska šola (UU)	25. in 28. 5. 2021	4	50
OŠ Spodnja Šiška	Nedeljska šola (UU)	maja in junija 2021	3	60
SKUPAJ			28	596

Novih vsebin učnih ur v letu 2021 ni bilo. Izpeljana je bila prilagoditev učne ure Nedeljska šola za izvajanje po spletu (aplikacija Zoom).

Stalna razstava – Šola je zakon!

Delovanje muzeja in večina strokovnih naporov muzeja so bili to leto osredotočeni v postavitve nove stalne razstave, ki v prihodnjih letih obeta več zanimanja za zgodovino šolstva in boljši obisk muzeja. V pripravo razstave so bili vključeni vsi razpoložljivi muzejski potenciali. Do konca leta razstava še ni bila odprta tako zaradi zaostrenih ukrepov proti širjenju epidemije kakor tudi zaradi nedokončanih UV-tiskov na veliki razstavni omari na hodniku in na ambientalnem ogrodju v razstavni sobi. Pred umestitvijo razstavnih vsebin so čez leto potekala intenzivna usklajevanja zlasti med kustosi, arhitekti in oblikovalkami. Za odprtje je bila natisnjena razstavna brošura Beležka: šola = zakon in izdelana animacija razstavne vsebine za plakate, ki so vabili na razstavo z aplikacijo AR-plakat Google Play. Strokovna prizadevanja kustosov in izvajalcev razstavne postavitve so bila intenzivirana za stalno razstavo. Tudi sredstva iz osnovne naloge Razvojno raziskovalno delo – strokovne podlage razvoja šolstva, s katerimi Urad za razvoj in kakovost izobraževanja podpira strokovno in raziskovalno delo muzeja, so bila v celoti namenjena postavitvi stalne razstave. V začetku jeseni so bila nekoliko povečana. Pripravo razstavnih besedil in izbor razstavnega gradiva je bilo treba smiselno in strokovno ustrezno umestiti na razstavo. Namesto vodnika po razstavi je bila izdelana Beležka: šola = zakon, ki na svojstven način obiskovalca povabi na razstavo. Za postavitve na stalno razstavo so bile izdelane replike muzejskih premetov: v Narodnem muzeju Slovenije je bila izdelana replika medalje Marije Terezije, v Slovenskem etnografskem muzeju pa pomanjšana kopija panjske končnice; konjička, boben in punčko z začetka 19. stoletja je izdelal zunanji sodelavec Marijan Javoršek; Zavod za sodobne kiparske raziskave je izdelal kopijo konjička iz obdobja razsvetljenstva; rokopisni oddelek NUK je pripravil digitalne posnetke Frischlinovega učnega reda iz 1584; pri Raori, d. o. o., so izrisali slikovne podobe žigov in štampljk, podjetje Sitar 1920, d. o. o., pa je izdelalo pečatnika Valentina Vodnika in srednjeveškega lončarskega ceha, dve leseni štampljki z napisom ABECEDNIK v gotici in dva kompleta štampljk za prve črke abecede od A do K, vse s priloženimi blazinicami; Arhiv Republike Slovenije je v skladu s konservatorsko-restavratorsko stroko izdelal repliko slovensko-nemške izdaje Splošne šolske naredbe (1777), v Raori, d. o. o., pa so obdelali in natisnili digitalne posnetke Splošne šolske naredbe in slovensko nemške izdaje Metodne knjige (1777); IKONOS Kragelnik Marko, s. p., je posnel nastop srednjeveškega učitelja ter več zvokov za srednjeveško obdobje razstave; Urška Boljkovac je fotografirala predmete in šolske motive za katalog stalne razstave. Nakup strokovne literature s področja zgodovine šolstva in pedagogike je bil vezan na vsebine stalne razstave. Slovenska besedila na razstavni steni stalne razstave so bila lektorirana, prav tako v sorazmerno manjšem obsegu tudi angleška.

Občasna razstava – ob 30-letnici slovenske osamosvojitve

Slovenski šolski muzej je v počastitev 30-letnice osamosvojitve pripravil občasno mobilno razstavo Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji. Zaradi dela za stalno razstavo je bila med 24. junijem in 15. oktobrom 2021 postavljena v prostorih Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport na Masarykovi 16 v Ljubljani. Razstavna vsebina je po časovnih in vsebinskih sklopih razporejena na petnajstih premičnih panojih, z izpostavljenimi temami in vsebinskimi poudarki pa predstavlja pomembnejše korake na poti izobraževanja od obdobja pred osamosvojitvijo do danes. Izpostavljen je prelom z izobraževanjem v Jugoslaviji, ki se je v začetku osemdesetih let izostril v poskusih uved-

be skupnih programskih jeder v izobraževanju in vzgoji. Na razvoj šolstva so navezani procesi osamosvajanja, demokratizacije, tehnološkega razvoja in novih potreb po znanju v razvitem svetu. Ob razstavi je bila natisnjena razstavna zloženka, v digitalni obliki pa je bilo poleg razstavnih panojev na spletni strani muzeja objavljeno še uvodno besedilo. Razstava je bila z izbranimi panoji 29. junija 2021 predstavljena na Kulturnem bazarju v Cankarjevem domu. Od sredine oktobra do konca leta je bila dostopna tudi v matičnih muzejskih prostorih. Razstava je sad skupinskega dela. Pri njeni postavitvi, promociji in zasnovi kot tudi dejavnostih ob njej so sodelovali Anton Arko, Marko Ljubič, Klara Keršič in Stane Okoliš. Razstavne panoje je oblikoval Marjan Javoršek in računalniško obdelal Matjaž Kavar. Na razstavo se je navezovala tudi tematska številka revije Šolska kronika (št. 1, 30/2021) in jo vsebinsko dopolnila. V sklopu razstavega projekta je bila izdelana didaktična igra Šolski izlet, pri kateri igralci na privlačen, inovativen in igriv način spoznavajo dogodke in procese, ki so privedli do slovenske osamosvojitve.

Gostujoča razstava – iz Hrvaškega šolskega muzeja

Hrvaški šolski muzej iz Zagreba je od konca novembra gostoval z razstavo Bertuchovo kraljestvo slik v zgornjem muzejskem hodniku, ki je bil z odstranitvijo drugega dela stare stalne razstave prenovljen. Hrvaški šolski muzej iz Zagreba, ki ga je leta 2020 močno prizadel potres, je po dejavnosti najbližji in najbolj primerljiv Slovenskemu šolskemu muzeju. Njunjo delovanje je prepleteno z dolgoletnim strokovnim sodelovanjem. Razstava je na Hrvaškem doživela precejšen odmev. Izbor vsebine po razstavnih panojih iz Zagreba in za slovenske dopolnitve ter pojasnitve je opravil kustos dr. Branko Šuštar. Spremljevalna besedila panojev so bila prevedena v slovenski jezik.

Za prevoz panojev in postavitev razstave iz Hrvaškega šolskega muzeja je poskrbel Fredy Fijačko, večiji del postavitve razstavnih eksponatov in za celostno podobo razstave pa je ob kustosu razstave izvedel Marjan Javoršek. Razstava je bila zaradi vladnih ukrepov proti širjenju epidemije odprta brez slovesne prireditve. Razstava je predstavila ilustracije iz otroške enciklopedije Friedricha Justina Bertucha, ki velja za očeta slikanice. Njegov Bilderbuch für Kinder je v več zvezkih izhajal od konca 18. stoletja do začetka 19. stoletja. Med dragoceno gradivo zagrebškega muzeja so ga uvrstili ob njegovi ustanovitvi leta 1901. Razstavo je leta 2016 pripravila kustosinja Kristina Gverić. V razstavni zloženki je kustos dr. Branko Šuštar prvotno besedilo v slovenskem prevodu dopolnil s podatki o Hrvaškem šolskem muzeju in razstavnem gradivu, navaja pa tudi primerke Bertuchove knjige za otroke Bilderbuch für Kinder v slovenskih knjižnicah. Poleg dveh izvirnih zvezkov iz knjižnice na Ravnah na Koroškem sta bila razstavljena tudi dva izvirna zvezka iz knjižnice uršulinskega samostana v Ljubljani. V razstavi vitrini so bile predstavljene še publikacije Hrvaškega šolskega muzeja ob 120-letnici delovanja.

Pedagoško-andragoški programi odprtega muzeja

Slovenski šolski muzej je zainteresirani javnosti omogočil brezplačen ogled razstav in udeležbo na razvejanem pedagoško-andragoškim programu ob dnevih odprtih vrat, ki pa so bili zaradi epidemije covida-19 okrnjene. Na Poletni muzejski noči so bile izpeljane tri stare učne ure z različno vsebino. Na Ta veseli dan kulture v začetku decembra sredi epidemije ni bilo obiskovalcev. Del dogodkov je potekal na spletu. Za slovenski kulturni praznik je muzej pripravil 5 objav o šolanju Franceta Prešerna, za Ta veseli dan kulture pa 3 objave o delu kustosa pedagoga in video o praznovanju 50-letnice Sekcije za izobraževanje in komuniciranje pri Skupnosti muzejev Slovenije. V primerjavi s predhodnim letom se kaže občutna razlika pri obhajanju kulturnega praznika, saj v letu 2020 še niso veljali ukrepi proti širjenju epidemije covida-19. Ob dnevih odprtih vrat je bilo čez celo leto vsega 328 obiskovalcev.

Tabela: Primerjava obiska ob dnevih odprtih vrat 2021 in 2020

Datum	Prireditve	2021	2020	Indeks
8. februar 2021	Kulturni praznik – Prešernov dan	238	732	0,33
18. maj 2021	Mednarodni dan muzejev	9	0	/
19. junij 2021	Poletna muzejska noč	81	107	0,76
3. december 2021	Ta veseli dan kulture	0	/	/
Skupaj		328	839	0,39

Počitniški programi

Navkljub prizadevanju in načrtovanju zaradi slabih epidemioloških razmer ni bilo izvedb pedagoških programov v obdobju zimskih niti jesenskih počitnic v letu 2021.

Odprti muzej ob tednih za posebne skupine

Muzej je bil v tednu študentske kulture (22.–28. marca) prosto dostopen za študente, v tednu družin (15.–22. maja) za družine in v tednu otroka (4.–10. oktobra) za otroke. V tednu študentske kulture so muzej obiskali trije študenti, v tednu družin pa 15 družinskih članov. Skupaj je muzej omogočil prost vstop 19 obiskovalcem v dnevih, ki so bili posvečeni posebnim skupinam.

Muzej na festivalih in drugih prireditvah

Muzej je brezplačne vsebine pedagoško-andragoškega programa in drugih muzejskih dejavnosti posredoval tudi na izobraževalno-sejemskih prireditvah in festivalih. Večina prireditev je potekala v živo, vendar z veliko mero zavedanja prisotnosti epidemičnih razmer, po spletu (Zoom) pa je bil izveden le dan grškega jezika. Delavnico Stara grščina je pripravila in vodila Klara Keršič. Izvedla je tri delavnice, ki se jih je 9. februarja udeležilo 50 obiskovalcev. Na festivalu Igraj se z mano sta muzejska zunanja sodelavca Marjan Javoršek in Tamara Šterk 27. maja na Kongresnem trgu izvedla delavnico Igra spomin: šolski predmeti in pripovedi rastlin, ki se je je udeležilo 24 obiskovalcev. Na Kulturnem bazarju v Cankarjevem domu je kustos Anton Arko 29. junija predstavil razstavo Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji in sodeloval na okrogli mizi Zgodba o pogumu ali kako obravnavati 30-letnico samostojnosti. Na okrogli mizi je bilo 27 udeležencev. Delavnico Nevidna pisava, skrilaste tablice in kazni so pripravili Neža Jogan, Hana Čosić, Matej Prevc in Marjan Javoršek ter jo 11. septembra izvedli v sklopu Znanstivala, ki je potekal na Stritarjevi ulici v Ljubljani. Delavnico si je ogledalo 350 obiskovalcev. Na sejmsko-izobraževalnih prireditvah je tako na pedagoško-andragoških projektih Slovenskega šolskega muzeja sodelovalo še 451 udeležencev.

Vpisi muzejskih predmetov v sistem Galis

Z evidentiranjem in dokumentiranjem muzejskih predmetov in novimi vpisi v muzejski program Galis je izkazana osnovna dejavnost muzeja, ki je temelj strokovnega dela vsakega kustosa in prva naloga vsakega muzeja. Zaradi priprave stalne razstave je bil načrt v letu 2021 nekoliko manjši, v primerjavi s predhodnim letom je bila zato manjša tudi realizacija. V sistemu Galis je bilo evidentiranih 155 in dokumentiranih 184 muzejskih predmetov, v programu Word pa je bilo popisanih 638 novih predmetov podarjene šolske dediščine.

Evidentiranje muzejskih predmetov

Kustos Anton Arko je v sistemu Galis evidentiral 42 muzejskih predmetov. Pregledal in vpisal je učbenike, ki so kot dvojniki izločeni iz knjižničnega fonda, in jih uvrstil v

zbirko učbeniki dvojniki za šolske predmete kemija, latinščina, srbohrvaščina in angleščina. Kustosinja mag. Marjetka Balkovec Debevec je v sistemu Galis nadaljevala evidenčne vpise za 35 muzejskih predmetov v zbirki Izdelki učencev in učiteljev – šolske risbe, ki so bili muzeju podarjeni leta 2007 iz zapuščine učiteljic, sester Minke in Ane Očakar. Kustos Marko Ljubič je v sistem Galis evidentiral 37 novejših muzejskih predmetov, ki jih je obdelal pri izboru za postavitev na stalni razstavi Šola je zakon! za obdobje samostojne Slovenije. Kustosinja Mateja Ribarič je evidentirala 15 razglednic s šolsko motiviko: šolske stavbe, skupinske fotografije, portreti in panorame krajev (portret Antona Martina Slomška, Kostanjevica na Krki, Fram, Ljubljana Polje, Kobilje, Begunje pri Cerknici, Cerklje ob Krki, Moravče in Jurij Vega, Loka pri Zidanem Mostu, Trzin, Trbovlje, Homec pri Kamniku, Realna gimnazija Murska Sobota, OŠ Lenart, OŠ Črnomelj), ki jih je muzej 22. oktobra 2021 odkupil od zbiratelja Miša Goriča. Poleg odkupljenih razglednic je evidentirala še 21 fotografij na šolsko tematiko, ki jih je muzeju 18. marca 2021 podaril Igor Pirc iz Ljubljane. Kustos dr. Branko Šuštar je v sistemu Galis evidentiral 5 šolskih zvezkov. Klara Keršič (66) v knjižnici in Mateja Pušnik (572) na sprejemnici sta v programu Word popisali še 638 raznovrstnih predmetov šolske dediščine, ki so bili med letom podarjeni muzeju.

Tabela: Število evidentiranih muzejskih predmetov posamezno

Kustos/kustosinja	Načrt 2021	Realizacija 2021	indeks R21/N21
Anton Arko, višji kustos	30	42	1,40
Mag. M. Balkovec Debevec, muzejska svetnica	25	35	1,40
Marko Ljubič, višji kustos	30	37	1,23
Mateja Ribarič, muzejska svetovalka	30	36	1,20
Dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik	30	5	0,17
Skupaj	145	155	1,07

Inventariziranje muzejskih predmetov

Kustosi so evidentirane predmete v sistemu Galis večinoma tudi dokumentirali in inventarizirali. Kustos Anton Arko je inventariziral vseh 42 evidentiranih muzejskih predmetov v zbirki učbeniki dvojniki za učne predmete kemija, latinščina, srbohrvaščina in angleščina. Učbeniki se večinoma nanašajo na osnovnošolsko raven izobraževanja, izvirajo pa iz prve polovice dvajsetega stoletja. Tudi kustosinja mag. Marjetka Balkovec Debevec je evidentirane predmete iz zbirke šolskih risb – Izdelki učiteljev in učencev v celoti inventarizirala. Izdelki so nastali v meščanski šoli in na učiteljišču pri uršulinkah v Ljubljani in Mekinjah, kjer sta sestri pridobili poklic učiteljice. Motivika risb je večplastna in zato uporabna pri različnih muzejskih projektih. Poleg navedene zbirke je kustosinja inventarizirala še predmete iz zbirke spominski predmeti in drugi šolski pripomočki ter predmete iz zbirke igrači, ki so namenjeni predstavitvi na novi stalni razstavi. Kustos Marko Ljubič je dokumentiral in inventariziral muzejske predmete iz najnovejšega obdobja, ki so bili v izboru za postavitev na stalno razstavo. Poleg računalniške opreme po letu 1991, ki jo je muzeju podarila Srednja šola tehniških strok Šiška, so bile obdelane še šolske potrebnosti z začetka enaindvajsetega stoletja. Kustosinja Mateja Ribarič je inventarizirala 65 muzejskih predmetov v zbirki razglednic. Muzej je razglednice s šolskimi motivi odkupil od zbirateljev (Mišo Gorič, Marko Černeha in Marko Korenčan) v letu 2021 in v predhodnih letih. Kustos dr. Branko Šuštar je inventariziral 5 evidentiranih šolskih zvezkov in ni dosegel načrtovanega obsega dokumentiranja muzejskih predmetov.

Tabela: Število inventariziranih muzejskih predmetov posamezno

Kustos/kustosinja	Načrt 2021	Realizacija 2021	Indeks R ₂₁ /N ₂₁
Anton Arko, višji kustos	30	42	1,40
Mag. M. Balkovec Debevec, muzejska svetnica	30	35	1,17
Marko Ljubič, višji kustos	30	37	1,23
Mateja Ribarič, muzejska svetovalka	60	65	1,08
Dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik	30	5	0,17
Skupaj	180	184	1,02

Knjižnično gradivo

Knjižnica Slovenskega šolskega muzeja spada med slovenske specialne knjižnice za področje šolske preteklosti in skrbi za reden dotok knjižničnega gradiva. V obdobju odsotnosti bibliotekarke Polone Koželj, ki je bila na porodniškem dopustu do 6. novembra 2021, je v knjižnici na delovnem mestu informator/organizator pomagala Klara Keršič. Sprejemala je uporabnike, njihove klice in odgovarjala na elektronska sporočila. Za uporabnike sta ob njej v knjižnici skrbela še kustos Anton Arko ter kot prostovoljka upokojena bibliotekarka Tatjana Hojan. Vpise v sistem Cobiss je opravila višja knjižničarka Darja Tavčar. Večji del podarjenega knjižničnega gradiva (408 enot) je popisala Klara Keršič, manjši del (202 enot) pa Mateja Pušnik na sprejemnici na delovnem mestu organizator in koordinator kulturnih programov. Poleg podarjenega gradiva je knjižnica pridobila 437 novih enot knjižnega gradiva. Med temi je 202 novih monografij. Njihov večji del je bil muzeju podarjen (127), delno so bile nabavljene (54), nekaj jih je v muzeju našlo svoje mesto z izmenjavo (20), en izvod pa tudi z lastno izdajo. Redno so v knjižnico prihajale že naročene serijske publikacije. V letu 2021 je knjižnica prejela 235 izvodov revij. Glede na predhodno leto, se je število enot knjižničnega gradiva, ki ga je muzej prevzel, močno povečalo in je že preseglo načrt za leto 2025. K povečanju je pripomoglo tudi tekoče popisovanje podarjenega knjižnega gradiva.

Vpisi knjižnih enot v sistem Cobiss in dokumentiranje knjižničnega gradiva

Vpis knjižničnega gradiva v spletni sistem Cobiss je v celoti opravila zunanja sodelavka, višja knjižničarka Darja Tavčar. Izveden je bil v obsegu finančnih sredstev, ki jih za to delo namenja ministrstvo v sklopu osnovne naloge Dokumentacijski center za zgodovino šolstva in pedagogike. Vpis knjižničnega gradiva v sistem Cobiss iz starega knjižnega fonda in vpisi tekoče pridobljenega gradiva so presegli načrt tudi zato, ker je zunanja sodelavka, ki ima za to delo vse potrebne certifikate NUK-a, velik del vpisov opravila tudi kot prostovoljka. Epidemija covid-19 na njeno delo ni imela takšnega vpliva kot predhodno leto. V letu 2021 je bilo v sistem Cobiss vnesenih 437 enot novega knjižničnega gradiva (202 monografiji, 235 serijskih publikacij) ter 2390 enot starega knjižničnega gradiva, kar skupaj zneso 2827 enot.

Pedagoška knjižnica ima v šolskem muzeju osrednjo vlogo, saj je učbenik glavni muzejski predmet. Slovenski šolski muzej ima v knjižnici čez 50 tisoč enot zelo dragocene knjižnega gradiva, ki se obdeluje in vpisuje v knjižnični spletni sistem Cobiss tudi za nazaj. Z vpisi v spletni sistem Cobiss je bolj dostopno za širšo javnost. Med publikacijami iz starega fonda je bilo vnesenih več kot tisoč publikacij, ki jih v Republiki Sloveniji hrani le knjižnica Slovenskega šolskega muzeja. Večina so nemški učbeniki, berila, poučna literatura, gradivo v grščini in latinščini ter druga pedagoška literatura. Arhivskih knjig, to so publikacije po letu 1850, je bilo čez 130. Po vsebini sodijo med klasično književnost in nemške učbenike (v gotici).

Tabela: *Vpis knjižničnega gradiva v Cobiss*

	Realizacija 2021	Realizacija 2020	Načrt 2021	Indeks R ₂₁ /N ₂₁
Vpisi iz starega fonda	2390	1501	1900	1,26
Vpisi tekočega gradiva	437	398	500	0,87
Skupaj	2827	1899	2400	1,18

Izmed 2390 enot gradiva iz starega knjižničnega fonda, ki je bilo vpisano v spletni knjižnični sistem Cobiss, je bilo 2313 monografskih in 77 serijskih publikacij. Upokojena višja knjižničarka Darja Tavčar je kreirala 717 zapisov, 1284 jih je prevzela iz drugih baz, 389 enot gradiva pa je inventarizirala. V bazo CONOR.SI je v letu 2021 vpisala 434 novih imen avtorjev.

Iskane publikacije v Cobissu

Iskanje v Cobiss+ pomeni vnos iskalne zahteve v obrazec baze vpisov knjižnega gradiva knjižnice Slovenskega šolskega muzeja (SSMULJ). S sprožitvijo iskanja se odprejo bibliografski zapisi ali zadetki. Statistika izpisov zajame vse bibliografske zapise, ki jih je uporabnik tudi dejansko odprl. V letu 2021 je bilo v uporabniški aplikaciji Cobiss+ po bazi knjižnice Slovenskega šolskega muzeja (SSMULJ) tako izvedenih 7460 iskanj, izpisov knjižnega gradiva iz baze pa je bilo 15.515. V primerjavi z letom 2020 se je število iskanj in izpisov izjemno zmanjšalo, kar se je v načrtu za leto 2021 tudi pričakovalo. Zmanjšanje je povezano tudi s pregledovanjem knjižnega gradiva in s preverjanjem podarjenega gradiva, ki ga je v letu 2020 v večjem obsegu opravila Klara Keršič na delovnem mestu nadomestne zaposlitve.

Digitalizacija muzejskih predmetov in gradiva o zgodovini šolstva

Z uporabo novega optičnega čitalca se je zelo očitno povečala učinkovitost dela pri digitalizaciji muzejskih predmetov in gradiva. Ob povečanju odobrenih ur, ki so bile namenjene za digitalizacijo, je bil čas digitaliziranja v primerjavi s predhodnim letom za 26 % bolje izkoriščen. Realizacija digitalizacije muzejskih predmetov je bila v letu 2021 za 23 % večja od načrta, v primerjavi z letom 2020 pa večja za 58 %. Z vidika dolgoročnega načrtovanja je cilj digitalizacije s postopnim povečanjem odobrenih ur do leta 2025 uresničljiv. Največ digitaliziranih enot v letu 2021 je slikovno gradivo in predmeti (fotografije) iz nekdanje razstavne zbirke, v kateri je po kronologiji prevzema zbrano raznovrstno primarno kot tudi sekundarno muzejsko gradivo; tako npr. fotokopije gradiva različne vrednosti iz šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja. Na eni strani so pomembne kopije arhivskih dokumentov iz dunajskih, graških in drugih arhivov iz zgodovine šolstva na Slovenskem, na drugi pa kopije iz literature, ki se navezuje tudi na šolsko preteklost. Več digitaliziranih posnetkov je bilo opravljenih za dopolnitev stalne razstave in postavitve razstave ob 30-letnici slovenske osamosvojitve. Digitalizirani posnetki so bili opravljeni tudi ob pripravi muzejskih publikacij in objavah raznovrstnih vsebin na spletu.

Digitalizacijo muzejskih predmetov in gradiva o zgodovini šolstva in vzgoje je v celoti izvedel zunanji sodelavec Marjan Javoršek. Nov optični čitalec omogoča izvajanje digitalnih posnetkov do velikosti formata A3. Kot izhodišče pri izvajanju digitalizacije so bili določeni novi parametri, ki bolj ustrezajo naravi tovrstnega dela. Realizacija je bila nad pričakovanji, prav tako se je v primerjavi s prejšnjim letom močno povečalo število digitalnih posnetkov. Večinoma je bilo digitalizirano slikovno gradivo iz nekdanje razstavne zbirke. Po drugi strani je bilo digitalizirano gradivo za tekoče potrebe pri postavitvi stalne razstave, na občasnih razstavah in v pripravi na izid publikacij. Muzejska knjižnica je v

letu 2021 začela sodelovati v projektu Šole in imperialne, nacionalne in transnacionalne identifikacije: Habsburška monarhija, Jugoslavija in Slovenija, ki se izvaja v okviru Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in ga sofinancira ARRS. V navezi z Inštitutom za novejšo zgodovino je bilo v okviru omenjenega projekta digitaliziranih 8 starejših učbenikov (1797 digitalnih posnetkov), ki so bili javno objavljeni na portalu Sistory. Projekt se bo nadaljeval v letu 2022.

Konserviranje, restavriranje, izdelava replik muzejskih predmetov

Konservatorsko-restavratorsko delo je bilo posvečeno pripravi muzejskih predmetov za stalno razstavo Šola je zakon!. Izvedeno je bilo v prostorih Srednje šole tehniških strok Šiška, ki je muzeju omogočila opravljanje dejavnosti po izselitvi delavnice v depo Zalog. Manjši del nalog je bil izveden tudi v delavnici Etnografskega muzeja. V depo Zalog so bili leta 2021 spravljene knjižnično gradivo in razstavni materiali s stare stalne razstave na zgornjem hodniku matične muzejske stavbe ter prevzeti muzejski predmeti iz OŠ Zalog, Srednje šole tehniških strok Šiška in Srednje frizerske šole: starejše šolske table, knjižničarski pult, telovadna oprema, šolski zvonci in slikovno gradivo. Intenzivno se je poizvedovalo za nove prostore za hrambo muzejskih predmetov, ker je Zavod RS za blagovne rezerve muzeju za naprej odpovedal uporabo depoja. V muzeju je bila pripravljena nova shema za požarni načrt, izveden je bil pregled gasilnih aparatov in pregled pomankljivosti ter izboljšav varnosti muzeja. V zgornjem muzejskem hodniku, v katerem je bil drugi del stalne razstave, je bil pripravljen razstavni prostor za občasne razstave.

Konservatorsko-restavratorski tehnik je za stalno razstavo konserviral šolska ravnila in šestila. Pripravil je luči za učilnico iz obdobja med svetovnima vojnama. Konserviral in očistil je makete učencev in učiteljev, lesene puščice, držala pisal, šolski prapor in hranilnike Ciril Metodove šolske družbe. Restavriral in konserviral je dve večji svetili iz sedemdesetih let za učilnico v obdobju socializma in podstavek globusa. Restavriral je violino Luthers, lok violine ter škaflo za njeno hranjenje. Restavriral je stekleno posodo za predstavitev živali (žabe), namočene v alkoholu, nagačeno ptico (zlomljen vrat, molji) in male luči iz učilnice v sedemdesetih letih. Za učilnico med vojnama je priskrbel, konserviral in restavriral tudi malo Lutzovo peč. Obnovil je razpelo in restavriral stereoskop in influenčni stroj. Med replikami muzejskih predmetov je izdelal ladijski pod za učilnico, šibe, voščene tablice in razpela za pouk pri učnih urah, lesene puščice in meč za stalno razstavo. Izvedel je preventivno konservatorsko delo v depaju Zalog in na Plečnikovem trgu (pasti za molje in mušice).

Publikacije muzeja

Od predvidenih so izšle vse štiri vsakoletne publikacije muzeja. Razen strokovno-znanstvene revije Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje v dveh zvezkih (redni dvojna in enojna tematski številki), brošure o muzejskem pedagoškem programu Pedagoški programi Slovenskega šolskega muzeja v šolskem letu 2021/2022 in koledarja muzeja za leto 2022 sta izšli še razstavni zloženki ob občasni razstavi ob 30-letnici slovenske osamosvojitve in gostujoči razstavi iz Zagreba o prvi otroški enciklopediji ter promocijska brošura ob odprtju stalne razstave Šola = zakon, ki na svojstven način vabi k ogledu šolske preteklosti od prazgodovine do sedanjosti. Ob projektih, ki jih je muzej pripravil ali v njih sodeloval, so izšli tudi manjši plakati, e-letaki in druga e-sporočila.

1. Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje, št. 1/2021, 30/LIV, str. 1–148, tematska številka ob razstavi Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji (ur. Anton Arko).

2. Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje, št. 2–3/2021, 30/LIV, str. 149–404 (ur. Anton Arko).
3. Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji, ob 30-letnici smostojne Slovenije, Publikacija (razstavna zloženska) št. 144, 4 str. (ur. Anton Arko).
4. Slovenski šolski muzej, Pedagoški programi v šolskem letu 2021/2022, Publikacija muzeja (brošura) št. 145, 36 str. (ur. M. Pušnik, mag. M. B. Debevec in K. Guzej).
5. Koledar SŠM 2022, Novih znanj in modrosti, Publikacija muzeja (koledar) št. 146, 24 str. (ur. Marjan Javoršek, M. B. Debevec).
6. Bertuchovo kraljestvo slik – Odkrij skrivnosti otroške enciklopedije, Publikacija muzeja (razstavna zloženska) št. 146, 6 str. (ur. dr. Branko Šuštar).
7. Šola = zakon : [Slovenski šolski muzej : z malo beležko po stalni razstavi] Publikacija muzeja (brošura) št. 148, 32 str. (ur. mag. Marjetka Balkovec Debevec).

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje je izšla v treh številkah in v dveh zvezkih. V dvojni številki revije (ŠK 2021/2–3) je izšlo 6 znanstvenih člankov, v tematski številki (ŠK 2021/1) pa še trije. Tematska številka revije je bila posvečena tridesetletnici slovenske osamosvojitve, navezovala se je na istoimensko razstavo in jo vsebinsko dopolnila. Skupaj z uvodnim besedilom so bili v reviji natisnjeni tudi razstavni panoji. Na koledarju muzeja za leto 2022 Novih znanj in modrosti je po zgodovinskih obdobjih predstavljena nova stalna razstava Slovenskega šolskega muzeja Šola je zakon! Z njim muzej promovira muzejsko dejavnost in posebej odprtje nove stalne razstave. V brošuri Slovenski šolski muzej, Pedagoški programi v šolskem letu 2021/2022, je zajeta pedagoško-andragoška dejavnost muzeja, po kateri je najbolj prepoznaven in obiskan. Posebej so predstavljene novosti, na katere so bralci in zlasti obiskovalci posebej opozorjeni. Brošura je dosegljiva na domači spletni strani muzeja in na številnih socialnih omrežjih, na katerih muzej oglašuje.

Skupni projekti s šolami zunaj muzeja

Iz pregleda skupnih pedagoških, publicističnih in razstavnih projektov muzeja s šolami in njihove primerjave sodelovanja z drugimi organizacijami izhaja, da je epidemija covid-19 prizadela predvsem sodelovanje muzeja s šolami. Skupnih projektov s šolami je bilo manj kot leta 2020, z drugimi organizacijami na področju dela muzeja pa več. Okrnjevano sodelovanje muzeja s šolami se je poznalo že pri obisku šolskih skupin pri pedagoških programih v muzejskih prostorih, zunaj muzeja še toliko bolj, medtem ko razstavnih in publicističnih skupnih projektov ni bilo.

V muzejski zbirki v Hrastniku je muzej v sodelovanju z Zasavskim muzejem izpeljal pedagoški program starih učnih ur za osnovne šole v Zasavski regiji. Sodelovanje z osnovnimi šolami je potekalo tudi v Komisiji za delo z zgodovinskimi krožki, ki je dolgoletni projekt Zveze prijateljev mladine Slovenije. S pregledovanjem in ocenjevanjem nalog na raziskovalno temo Osamosvajanje Slovenije in dogajanje v mojem kraju sta v njem aktivno delovali kustosinji Mateja Ribarič in mag. Marjetka B. Debevec. Muzej je 9. februarja gostoval na OŠ Milana Šuštaršiča z Učno uro v antični Emoni, ki jo je izvedel animator *magister* Matej Prevc. Ob dnevu grškega jezika je na isti dan Klara Keršič izvedla delavnico o pedagoški dejavnosti v Slovenskem šolskem muzeju na Oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Vodstvo Srednje šole tehniških strok Šiška je omogočilo konservatorsko-restavratorskemu tehniku Franciju Kadivcu izvajanje dejavnosti muzejske delavnice s konservatorskimi in restavratorskimi posegi na muzejskih predmetih za stalno razstavo ter izdelavo replik muzejskih predmetov za izvajanje starih učnih ur.

Projekti z drugimi organizacijami na področju delovanja muzeja

Medtem ko je bilo sodelovanja v skupnih pedagoških projektih s šolami v primerjavi s predhodnim letom manj, je bilo tako pedagoških kot tudi publicističnih in razstavnih projektov muzeja z drugimi organizacijami precej več kot predhodno leto. S pedagoškimi projekti je muzej 29. junija 2022 nastopil na Kulturnem bazarju v Cankarjevem domu, na katerem je kustos Anton Arko ob razstavi Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji predstavil tudi delavnice domovinskih tem in državnih praznikov v osnovnih šolah. V projektu Naprej v preteklost, ki je potekal med 22. in 28. marcem v organizaciji Skupnosti muzejev Slovenije, je muzej pripravil več objav z video posnetki na socialnih omrežjih v tematskih sklopih Zraven sem bil, ko se je svitalo in Spomini učencev in učiteljev na osamosvojitve Slovenije. V projektu Naprej v preteklost, ki ga je SMS med 2. in 12. decembrom nadaljevala v sklopu Veselega decembra, je bilo pet objav in deset videov s predstavitev muzejskega dela na socialnih omrežjih. V ciklusu spletnih predstavitev slovenskih muzejev, ki ga je med epidemijo covida-19 vodilo Slovensko muzejsko društvo, je mag. Stane Okoliš 20. decembra predstavil zgodovino Slovenskega šolskega muzeja, mag. Marjetka Balkovec Debevec pa novo stalno razstavo. Predstavitev je dostopna na spletni strani SMD. Na seminarju usposabljanja za učitelje Učilnica v naravi je kustosinja Mateja Ribarič v sodelovanju z Zavodom Petida 18. novembra po Zoomu izvedla predstavitev razstave Učilnica v naravi: šolski vrt včeraj, danes, jutri, ki je bila pred več leti najprej postavljena v Slovenskem šolskem muzeju in je v naslednjih letih gostovala v več krajih po Sloveniji. Muzej je na Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport prijavil projekt Sodelovanje šole in muzeja kot primer aktivne metode pri spoznavanju zgodovinskih vsebin v drugi triadi OŠ, ki je bil sprejet v katalog usposabljanj za učitelje (KATIS) za šolsko leto 2021/2022. Razpisno dokumentacijo in promocijo projekta je pripravila Klara Keršič, ki se je udeležila tudi dveh izobraževalnih srečanj za pripravo programa. Na III. kongresu slovenskih muzealcev, ki je 3. in 4. junija v organizaciji ICOM Slovenija, Skupnosti muzejev Slovenije in Slovenskega muzejskega društva potekal po spletu, je aktivno sodelovala mag. Marjetka Balkovec Debevec s prispevkom: Pedagoški kader mora biti ideološko zgrajen!, v katerem je obravnavala ideologijo v šolstvu. Mag. Marjetka Balkovec Debevec je imela 7. februarja po spletu tudi slavnostni nagovor ob kulturnem prazniku, ki ga je s podelitvijo Župančičevih nagrad pripravila Občina Črnomelj. V sklopu prireditev ob občinskem prazniku občine Črnomelj je imela 17. februarja tudi spletno predavanje o utripu Črnomlja v začetku 20. stoletja, ki je bilo objavljeno na spletnih medijih Občine Črnomelj in na Vaš kanal TV Novo mesto.

V publicističnih projektih je kustos Marko Ljubič pripravil članek Samostojno šolstvo v samostojni Sloveniji, ki je bil objavljen v SLO časi, kraji, ljudje; slovenski zgodovinski magazin, Posebna izdaja 2021, str. 73–75. V tematski številki Šolske kronike (1/2021, str. 89–120) je objavil članek o sodobni šolski zgovovini v RS pod naslovom Samostojni! Iz socializma v demokracijo – iz osemletke v devetletko – iz analogne v digitalno dobo. Za objavo v redni številki Šolske kronike (2–3/2021, str. 324) je pripravil še uvodno besedilo k Spominom na šolo in mladost (avtor: J. Gruden). Kustos Anton Arko je kot soavtor razstave Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji pripravil uvodno besedilo k njeni predstavitvi v tematski številki Šolske kronike (1/2021, str. 9–10). Mag. Marjetka Balkovec Debevec je skupaj z Mihom Mlinarjem uredila knjižico Valvasorjeve nagrade, priznanja in diplome za leto 2020, ki ga je v Ljubljani izdalo Slovensko muzejsko društvo, 2021. Dr. Branko Šuštar je napisal In memoriam Slavica Pavlič 1929–2020 o večletni ravnateljici Slovenskega šolskega muzeja, ki je bil objavljen v Kroniki 69, št. 1, 2021, str. 187–188. Kustosinja Mateja Ribarič je pripravila poročilo o občasni razstavi Učilnica v naravi: šolski vrt

včeraj, danes, jutri za objavo v osrednji slovenski muzejski reviji Argo in v reviji Glasnik SEM. Sodelovala je z avtorico recenzije o tematski številki Šolske kronike o projektu 20 let učnih ur dr. Rajko Bračun Sova prav tako za objavo v reviji Argo. V čitalnici Slovenskega šolskega muzeja je bila 30. septembra 2021 tudi predstavitev znanstvene monografije Sodraških 800, ki je v založništvu Občine Sodražica izšla leta 2020, v njej pa so trije članki posvečeni zgodovini sodraške šole. Poleg prispevka upokojene bibliotekarke Tatjane Hojan je obsežnejši članek objavil tudi direktor muzeja mag. Stane Okoliš.

V razstavnih projektih je kustos Marko Ljubič pripravil besedilo za razstavni pano Samostojno šolstvo v samostojni Sloveniji za razstavo Republika Slovenija 30 let, ki jo je postavil Muzej novejšje zgodovine Slovenije. Razstava je bila odprta med 8. junijem in 31. oktobrom. Kustos je svetoval pri pregledu, izboru in izposoji šolskih predmetov: šolske table in šolske klopi s stoloma. Pri pripravi razstave Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji, ki je bila postavljena na MIZŠ, Masarykova 16, med 24. junijem in 15. oktobrom, je kustos Marko Ljubič za postavitev panojev o izobraževanju odraslih tesneje sodeloval z Andragoškim centrom Slovenije. Za razstavni pano Slovenskega šolskega muzeja, s katerim je ta med 20. majem in 1. septembrom nastopil na Muzejski ploščadi na Masarykovi cesti v Ljubljani na razstavi državnih muzejev Trenutki v času, sta Ksenija Guzej, poslovna sekretarka, in Mateja Pušnik, koordinatorka in organizatorka kulturnih programov, predstavili projekt starih učnih ur, ki je nauspešnejši muzejski projekt. Ob 200-letnici prvega muzeja na Slovenskem je Narodni muzej Slovenije v Ljubljani 21. junija 2021 pripravil razstavo Zlata sled. Direktor mag. Stane Okoliš je Slovenski šolski muzej na razstavi predstavil z Zlatimi bukvami za pridne šolarje 1853 šole v Komendi. Za izbrani muzejski predmet je tako za razstavo kot tudi za objavo v razstavnem katalogu napisal spremno besedilo. Kustosinja mag. Marjetka Balkovec Debevec je pripravila štiri razstavne panoje o šolski prehrani v šoli za razstavo Ustvarjalnost je super hrana, ki jo je na Jakopičevem sprehajališču v Tivoliju med 1. in 15. avgustom organiziralo Ministrstvo za gospodarstvo. Z razstavnim panojem o starih učnih urah se je Slovenski šolski muzej predstavil tudi v projektu ICOM-Slovenija, ki je med 18. in 24. majem na več mestih po Ljubljani v virtualni knjižnici plakatov potekal pod naslovom Prihodnost muzejev: Okrevanje in novi izzivi.

Podpora izvedbe mednarodne konference na temo zgodovine gluhih ljudi

Mednarodna zveza gluhih Deaf History International (DHI) je 11. mednarodno konferenco na temo zgodovine izobraževanja gluhih, ki se bila najprej načrtovana v Ljubljani in Zagrebu avgusta 2021, zaradi epidemije covida-19 prestavila na obdobje med 7. in 13. avgustom 2022. Pri organizaciji te konference v Sloveniji je aktivno sodelovalo Društvo gluhih učiteljev Slovenije, k podpori izvedbe konference pa je bil pritegnjen tudi Slovenski šolski muzej. Pri načrtovanju konference je muzej z društvom gluhih začel tesneje sodelovati že leta 2020. Zaradi preložitve konference na poznejši čas so se preložitvi prilagodile tudi druge načrtovane dejavnosti. Slovenski šolski muzej je v sklopu redne dejavnosti izvedel aktivnosti, ki so se navezoval na konferenco. Pregledani so bili muzejsko gradivo in materiali, s katerimi razpolaga in so v neposredni zvezi z vzgojo in izobraževanjem gluhih v Sloveniji, preverjena je bila dostopnost stalne razstave z vidika senzorno oviranih oseb. S prejetimi sredstvi za izvedbo naloge je muzej v letu 2021 financiral oblikovanje in tisk temeljne strokovne monografije o gluhoti Razumevanje kulture gluhih. Prelom in oblikovanje slovenske izdaje je opravil Humanist, d. o. o., za lekturo Združenje gluhih Slovenije, knjigo pa je natisnilo podjetje Demago, d. o. o., v 300 izvodih.

Mednarodno sodelovanje

Aktivno mednarodno sodelovanje je že drugo leto potekalo v virtualnem okolju po spletu. Kustos Anton Arko se je 15. oktobra udeležil mednarodne konference Muse-oEurope, ki je potekala v organizaciji Pokrajinskega muzeja Maribor. Imel je virtualno predavanje s predstavitvijo v Powerpointu z naslovom *Going to school between a rock and a hard place, Schooling in a part of Central Europe between the two World Wars*. Kustos dr. Branko Šuštar se je 27. marca udeležil mednarodnega spletnega srečanja *The European Social Science History Conference* v Leidnu na Nizozemskem. Na njej je virtualno predstavil prispevek o šolstvu in taborskem gibanju na Slovenskem *Political Rallies between 1868 and 1870 (Tabor Movement) and Requirements for the Implementation of Native Language in Education – the Experience of Slovenes in the Multinational Habsburg Monarchy*. Na 42. mednarodni konferenci ISCHE v Örebro je 16. junija virtualno predstavil učiteljstvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja pod naslovom *The Materialization Of Education: The Social Efforts Of Slovenian Teachers In The Habsburg Empire And The Successor Countries*. Na mednarodni konferenci univerze v Moskvi in Tuli, ki je 4. decembra potekala pod naslovom: *Children and childhood in the history of culture: modern interdisciplinary research in memory of Vitaly Bezrogov (1959–2019)*, je imel tudi virtualno predstavitev prvih slovenskih barvnih učbenikov *Introduction of Colour Illustration in Slovenian Primers just before the First World War*.

Mednarodna izmenjava se je izkazala z gostujočo razstavo iz Zagreba in z izmenjavo muzejske strokovno znanstvene revije *Šolska kronika – revije za zgodovino šolstva in vzgoje*. Gostujoča razstava Hrvaškega šolskega muzeja Bertuchovo kraljestvo slik je bila postavljena na ogled v prostorih Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani 19. novembra, dva zvezka revije *Šolska kronika* (št. 1, 2–3/2021) pa sta bila izmenjana v tujini na 92 naslovov.

Mednarodne objave:

Anton Arko, *Going to school between a rock and a hard place – schooling in a part of central Europe between the two world wars*, 10 strani, *Museoeurope*, obj. v: elektronskem zborniku.

Dr. Branko Šuštar, *The Materialization Of Education: The Social Efforts Of Slovenian Teachers In The Habsburg Empire And The Successor Countries*, v: *Book of abstracts, ISCHE 42, 2021*, str. 258–260

Ženske gredo! Views on girls' education in Slovenia between the mid-19th and mid-20th centuries. Obj. v: *Women's education in Southern Europe : historical perspectives : (19th - 20th centuries)*. Eds.: Cagnolati, Antonella & Canales Serrano, Antonio Francisco, Vol. 4. – Canterano : Aracane, 2021, str. 135–176.

Mateja Ribarič:

Slovenski šolski muzej povezuje šole in muzej, *Zbornik Narodni muzej Niš*, št. 29, 2021, str. 201–212, Mednarodna konferenca muzejskih pedagogov »Muzejski programi za otroke: Učenje in/ali zabava«, Niš, 16.–17. 12. 2019.

Muzej in svetovni splet

V prizadevanju za večji obisk muzeja in povečanje zanimanja za šolsko preteklost in muzejsko dejavnost sta oglaševanje in promocija muzeja v elektronskih medijih in na socialnih omrežjih v zadnjih letih nepogrešljiva sestavna dela delovanja muzeja. Ker muzej za promocijo muzejskega dela in za stike z javnostjo nima sistemiziranega delovnega mesta, je za oglaševanje in promocijo muzejskih vsebin na delovnem mestu poslovni sekretar poleg vrste drugih muzejskih strokovnih in administrativnih nalog skrbela Ksenija Guzej, prof. lik. vzgoje. Na obseg oglaševanja in promocije na domači spletni strani muze-

ja www.solski-muzej.si in na socialnih omrežjih (Facebook, Twitter, Instagramu, kanalu YouTube itd.), kjer je muzej največ objavljaj in oglaševal, sta v letu 2021 vplivali delo pri postavljanju nove stalne razstave in epidemija covid-19, zato je bila omejena dostopnost muzeja za obiskovalce. Na socialnih omrežjih je bilo v primerjavi s prejšnjimi leti objavljenih precej več vsebin s področja zgodovine šolstva in vzgoje ter muzejske dejavnosti tudi zaradi večjih potreb in povpraševanja uporabnikov. Velik del muzejske dejavnosti se je namreč zlasti v prvi polovici leta preselil na splet. Zastavljeni načrt in realizacija iz predhodnega leta sta bila presežena pri objavi dogodkov (37), ki so bili sproti objavljeni na domači spletni strani muzeja in tudi na drugih socialnih omrežjih, na katerih se vsebine zaradi posebnosti medija nekoliko prilagodijo in spremenijo. Statistični podatki kažejo, da se je število ogledov domače spletne strani muzeja in število obiskovalcev nekoliko zmanjšalo kljub večjemu številu objav dogodkov, izjemno pa se je povečalo število ogledov na socialnih omrežjih, ki dosegajo tudi precej večji obseg obiskovalcev. Število obiskovalcev muzejske spletne strani je bilo 44.432, število ogledov pa 91.509, kar predstavlja 89 % in 92 % od vseh načrtovanih obiskovalcev in ogledov. Največje povečanje iskanja oz. ogledov posredovanih muzejskih vsebin na socialnih omrežjih pa na drugi strani kaže kanal YouTube Slovenski šolski muzej, ki pri realizaciji 9804 iskanj beleži količnik rasti 2,81, glede na načrt, in količnik 3,21, glede na realizacijo v predhodnem letu. Na kanalu YouTube Slovenski šolski muzej so bile posredovane video vsebine in krajši digitalni izseki oz. predstavitev večine starih učnih ur in druge pedagoško-andragoške dejavnosti. V obdobju najbolj zaostrenih ukrepov proti širjenju epidemije covid-19 so obiskovalce na bolj priročnih socialnih omrežjih, kot sta Facebook in Twitter, najbolj pritegnile nekoliko lahkotnejše in informativne vsebine, povezane z ukrepi ob epidemiji na področju šolstva.

Informacije s področja šolske preteklosti in o strokovnem delovanju muzeja

Posredovanje informacij o dejavnosti muzeja in zlasti o dogodkih iz zgodovine šolstva in vzgoje zavzema pri strokovnem delu zaposlenih velik del razpoložljivega delovnega časa. Te muzejske naloge zaradi narave zbranega dokumentarnega gradiva o zgodovini posameznih šol, učiteljev in drugih informacij o šolski preteklosti v Slovenskem šolskem muzeju presegajo podobne naloge v drugih muzejih. Posredovanje informacij je bilo najprej vezano na delo kustosinje za dokumentacijsko zbirko podatkov o zgodovini šolstva, v zadnjih letih pa se je z večjo prepoznavnostjo muzeja razširilo na vse strokovne delavce. Realizacija podanih informacij se je uskladila z ocenjeno vrednostjo podatka, pri katerem se zahtevnejše svetovanje in intervjuji štejejo za dva- in trikratno vrednost podatka.

Tabela: Posredovane informacije – posamezno

Kustos/kustosinja	Podatki	Svetovanja	Intervjuji
Anton Arko, višji kustos	2	2	1
Mag. M. Balkovec Debevec, muzejska svetnica	108	22	7
Marko Ljubič, višji kustos	2	2	2
Mateja Ribarič, muzejska svetovalka	18	12	1
Dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik	77	0	0
Ksenija Guzej, poslovna sekretarka	30	6	0
Mateja Pušnik, organizator kult. programov	9	6	1
Klara Keršič, informator/organizator	6	7	0
Kadivec Franci, konservatorsko-restavr. tehnik	0	1	0

Skupaj	252	60	12
--------	-----	----	----

Vrednost vseh posredovanih informacij je bila ($252 + 60 \times 2 + 12 \times 3$) 408 podatkov. V primerjavi s predhodnim letom je bila vrednost posredovanih informacij nekoliko manjša, glede na načrt, pa nekoliko večja. Več je bilo manj zahtevnih informacij, manj pa bolj zahtevnih informacij (svetovanj in intervjujev). Dr. Branko Šuštar izkazanih informacij ni natančneje opredelil.

Tabela: Posredovane informacije; primerjava z letom 2020 in načrt za 2021

	Realizacija 2021	Realizacija 2020	Načrt 2021	Indeks R ₂₁ N ₂₁
Podatki	252	211	200	1,26
Svetovanja	60	69	50	1,2
Intervjuji	12	22	15	0,8
Skupaj podatki	408	415	400	1,02

Muzejska tržna dejavnost

Prodaja spominkov in replik muzejskih predmetov, s katerimi muzej popularizira svojo dejavnost, je dopolnilo javne službe. Delovanje muzejske trgovine je bilo v letu 2021 zaradi epidemije covid-19 in postavljanja stalne razstave onemogočeno. Dostopnost muzeja je bila večji del leta, v jesenskih in zimskih mesecih, okrnjena in omejena z vladnimi ukrepi proti širjenju nalezljive bolezni. Improvizirana prodaja je potekala le nekaj dni v maju in juniju. Vrednost prodanih replik muzejskih predmetov je znašala 178 EUR. Večina prodajnih artiklov je bila težko dostopna ali nedosegljiva. Novi artikli se v tem obdobju niso kupovali. Ves prihodek od tržne dejavnosti muzej namenja razvoju muzejskih dejavnosti. Izračunani delež prihodka od tržne dejavnosti v prihodku dejavnosti javne službe je zato za leto 2021 zanemarljiv. Muzej je imel zaradi manjšega obiska in nizke vrednosti prodanih artiklov v muzejski trgovini že drugo leto zapored manj prihodkov iz lastne dejavnosti in tudi zato ni mogel sofinancirati muzejskih programov takšnem deležu, kot jih je prejšnja leta.

Investicijski transferji

Muzej je po načrtu razvojnih programov za investicijske transferje za leto 2021 prejel sredstva v višini 16.095 EUR, ki so bila na razpolago na PP 863210 pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport. Muzej je poleg tega zneska za redne investicije iz lastnih sredstev (konto 985) namenil še znesek v višini 3.396,44 EUR. Vsa sredstva, namenjena za investicije, so bila v celoti realizirana. Največji del razpoložljivih sredstev za investicije je muzej v skladu z investicijskim načrtom v letu 2021 namenil nabavi računalniške in druge IKT-opreme v skupni vrednosti 17.798,04 EUR, in sicer: računalniški program za evidentiranje delovnega časa KADRIŠ (1.556,42 EUR); informacijski sistem InDock EDGE z moduloma Prejeta in Izhodna pošta (12.755,10 EUR); za novo stalno razstavo avdio opremo za naglušne (994,06 EUR), IKT-opremo Vrteči krog z okvirjem USB IR, mikroračunalnikom Intel NUC in aplikacijo za upravljanje (1.705,56 EUR) ter dodatno AV opremo v vrednosti 786,90 EUR. Za novo muzejsko sprejemnico je bil nabavljen pisarniški stol (644,20 EUR). Za dislocirani depo Zalog so bile za lažji dostop do gradiva nabavljene dodatne premične stopnice (1.049,20 EUR). Skupna vrednost rednih investicij je bila 19.491,44 EUR. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport je muzeju v letu 2021 predalo v upravljanje programsko opremo Microsoft v vrednosti 1.689,25 EUR. Poleg

tega je dalo muzeju na razpolago 7.697,00 EUR v okviru PP 483010 Računalniško opismenjevanje in informatika za sofinanciranje dodatnega nakupa IKT-opreme. V sklopu slednjega je muzej kupil šest namiznih računalnikov s pripadajočimi tipkovnicami in kursorji (3.560,01 EUR), prenosni računalnik (719,80 EUR), pet monitorjev (1.489,53 EUR), trdi disk WD HDD 12 TB (364,61 EUR) in sistem desetih dostopnih točk Wi-fi (1.695,80 EUR). Skupaj se je porabilo 7.829,75 EUR, muzej je iz lastnih sredstev (konto 985) namenil še 132,75 EUR.

Finančni rezultat

Prihodki muzeja za leto 2021 so znašali 709.216 EUR in so za 15,59 % višji kot leta 2020. Iz proračuna je muzej prejel 681.058 EUR sredstev, kar predstavlja 96,03 % sredstev vseh prihodkov leta 2021. Lastni prihodki v znesku 28.188 EUR predstavljajo 3,97 % vseh prihodkov muzeja v letu 2021. Odhodki za leto 2021 znašajo 687.618 EUR in so za 14,15 % višji od odhodkov iz leta 2020. Za bruto osebne dohodke in nadomestila je bilo namenjenih 360.552 EUR (52,43 %), za stroške redne dejavnosti skupaj z redno pedagoško dejavnostjo 220.071 EUR (32,00 %), od tega za redno dejavnost 209.105 EUR (30,41 %) in za redno pedagoško dejavnost 10.966 EUR (1,59 %); za projekte 106.871 EUR (15,54 %), od tega za razstave oz. razstavno dejavnost 54.077 EUR (7,86 %) in za muzejsko trgovino 124 EUR (0,02 %). Stroški dela v letu 2021 predstavljajo več kot 50 % vseh stroškov. Za redne investicije v osnovna sredstva je bilo namenjenih 16.106 EUR. 3.396 EUR je za investicije zagotovil muzej iz sredstev presežka prihodkov nad odhodki iz preteklih let. Na podlagi Sklepa št. C330–21–128002 o sofinanciranju nabave informacijsko-komunikacijske opreme (IKT) za javne zavode, ustanovljene na podlagi 28. člena ZOFVI, je bilo za investicije namenjenih še 7.697 EUR. Razlika med prihodki in odhodki izkazuje pozitiven poslovni izid, to je presežek prihodkov nad odhodki v višini 21.597 EUR, ki se zmanjša za davek od odhodka pravnih oseb v znesku 252 EUR. Končni poslovni izid je bil 21.345 EUR.

UDK 37.091.64:069+929Antolić E.
1.02 Pregledni znanstveni članek
Prejeto: 26. 10. 2022

Branko Šuštar*

***Emerik Antolić in pouk ob ilustracijah
sredi 19. stoletja v hrvaški Vojni krajini.
Od Bertuchove Slikanice za otroke/
Bilderbuch für Kinder do Popolnega
šolskega atlasa kraljestva živali iz šole
Rakovac pri Karlovcu 1846***

Emerik Antolić and lessons with illustrations in the mid-19th century in the Military Frontier in Croatia. From Bertuch's 'Bilderbuch für Kinder' (Picture Book for Children) to the 'Comprehensive School Atlas of the Animal Kingdom' from the Rakovac school in Karlovac 1846

Izvleček

Z razstavo Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije je Hrvaški šolski muzej leta 2016 v sliki in besedi predstavil podobe sveta okoli leta 1800, kot jih kaže mednarodna Bertuchova ilustrirana enciklopedija za otroke (F. J. Bertuch, Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants). Ob gostovanju hrvaške razstave 2021/22 v Ljubljani nadaljujemo iskanje odgovorov na vprašanje: »Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!« Priskevek predstavlja vplivnega učitelja Emerika Antolića (Emerich Antolich, 1801–1853), ki je iz Bertuchove ilustrirane enciklopedije za otroke leta 1846 pripravil Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches (Popolni šolski atlas kraljestva živali). To zanimivo učilo za nazorni pouk in prirodo, ki je povezano s šolstvom v nemščini v Vojni krajini in s šolo Rakovac pri Karlovcu, je bilo od uvedbe pouka v hrvaščini 1863/1864

Abstract

In 2016, in the exhibition "Bertuch's Kingdom of Pictures – Discover the Secrets of a Children's Encyclopaedia", the Croatian School Museum presented in pictures and words the world from around the year 1800, as shown by the international illustrated children's encyclopaedia by Friedrich Justin Bertuch, Bilderbuch für Kinder / Porte-Feuille des Enfants. At the time of the guest appearance of this 2021/2022 Croatian exhibition in Ljubljana, we continue with the search for answers to the question as to "who and why 'destroyed' Bertuch's picture book from the School Museum?!" The article presents the influential teacher Emerik Antolić (Emerich Antolich, 1801–1853), who in 1846, using Bertuch's illustrated children's encyclopaedia, created the Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches (Comprehensive School Atlas of the Animal Kingdom). After the introduction of lessons in Croatian in 1863/1864, this

* dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik v SŠM, Ljubljana, branko.sustar@guest.arnes.si

zaradi nemških podnapisov manj uporabno. V spremenjenih izobraževalnih razmerah so ga ob ustanovitvi leta 1901 podarili Hrvaškemu šolskemu muzeju v Zagrebu.

interesting teaching aid for graphic teaching in natural sciences, connected with schooling in German in the Military Frontier and with the Rakovac school in Karlovac, became less useful because of its German text. In the changed educational situation, it was donated to the Croatian school museum in Zagreb at the time of its inception in 1901.

Ključne besede: F. J. Bertuch, nazorni pouk, ilustracije, Hrvaški šolski muzej, Emerik Antolić, Rakovac pri Karlovcu

Keywords: F. J. Bertuch, graphic lesson, illustrations, Croatian School Museum, Emerik Antolić, Rakovac in Karlovac

„Slikanica je za otroško sobo prav tako nujen in nepogrešljiv pripomoček kot zibelka, punčka ali konjiček na palici. To resnico pozna vsak oče, vsaka mati in vsakdo, ki je vzgajal otroke ...”

Weimar, 16. aprila 1792

F. J. Bertuch¹

Šolski muzeji hranimo v svojih zbirkah marsikaj zanimivega, med drugim tudi barvne ilustracije, kot jih je polna Bertuchova enciklopedijska Slikanica za otroke/Bilderbuch für Kinder.² V našem muzeju smo se s serijo Bertuchovih knjig srečali, ko nas je po tej enciklopediji spraševala kolegica Vesna Rapo iz Hrvaškega šolskega muzeja v Zagrebu. S tem zagrebškim muzejem že desetletja sodelujemo in z Vesno Rapo smo bili posebej povezani leta 2012 ob razstavi in posvetu o šolskih zvezkih³ ter naslednje leto še ob temi Pišem, torej sem! Takrat je 13. novembra 2013 na posvetu pri nas predavala o pisalih.⁴ Nekaj dni zatem nam je za Šolsko kroniko po e-pošti poslala še svoj članek o lepopisju. Ob tem jo je zanimalo, ali hrani naša knjižnica kakšen primerek enciklopedije s slikami Friedricha Justina Bertucha, znane tudi pod naslovom Bertuch's Bilderbuch, ki je izhajala od leta 1790. Da ji ne bi bilo treba potovati kam daleč po Evropi, se je pošalila, navdušena

1 F. J. Bertuch, Plan, Ankündigung und Vorbericht des Werks. *Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants*, 1, Weimar 1792.

2 Bilderbuch für Kinder. https://de.wikipedia.org/wiki/Bilderbuch_f%C3%BCr_Kinder

3 V. Rapo, Pisanke i krasopisanke iz zbirke Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, *Šolska kronika*, 2013, št. 12 str. 364–374.

4 V. Rapo, Pisaljke u zbirci Hrvatskoga školskog muzeja, Simpozij Pišem, torej sem!, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 13.–14. 11. 2013.

za odkrivanje novih in eksotičnih krajev in zavzeta za nove teme raziskovanja.⁵ A že v januarju 2014 nas je presenetila vest iz Zagreba o njeni nenadni smrti.⁶ Toda zamisel razstave, ki je bila del programa muzeja, je bilo treba izpeljati. Tega dela se je zavzeto oprijela kolegica Kristina Gverić in v začetku marca 2016 nas je Hrvaški šolski muzej povabil na odprtje lepe in privlačno postavljene razstave pod naslovom Bertuchovo slikovno carstvo – Otkrij tajne dječje enciklopedije. Razstavo so v muzeju pripravili barvito in slikovito s spodbudo otroškemu odkrivanju sveta in z veliko pozornosti do ponudbe muzejske pedagoške dejavnosti.⁷

Bertuchovo kraljestvo slik

Razstava Bertuchovo kraljestvo slik, ki je gostovala tudi v nekaj drugih hrvaških krajih, je bila od decembra 2021, v čudnem času covidnih omejitev, na ogled tudi v Slovenskem šolskem muzeju.⁸ Postavljena je bila tudi kot simbolična podpora Hrvaškemu šolskemu muzeju (HŠM). Že dobrih 120 let je minilo, odkar so v Zagrebu 19. avgusta 1901 odprli Hrvaški šolski muzej v palači hrvaškega učiteljstva (Hrvatski učiteljski dom), postavljeni v soseščini osrednjega gledališča sredi Zagreba. V rušilnem potresu, ki je 22. marca 2020 prizadel Zagreb in okolico, je bila poškodovana tudi stavba muzeja. Tako jubilej ni bil priložnost za slovesnosti, pač pa možnost za drobno sodelovanje, da so hrvaški kolegi lahko z razstavno dejavnostjo tudi v Ljubljani opozorili na svoje pomembno delo na področju kulture. Razstavo so v Ljubljani v muzejski razstavni omari dopolnjevale še številne muzejske publikacije HŠM, katalogi in revija Anali za povijest odgoja. Razstava je nagovarjala male in malo večje obiskovalce predvsem z likovno govorico slik, ki jim je avtorica Kristina Gverić dodala kratke, a premišljene dialoge. Sami smo k posameznim hrvaškim besedilom k slikam dodali še slovenski prevod. Zaradi takratnih zdravstvenih omejitev se razstava, postavljena od začetka decembra 2021 do junija 2022 v zgornjem hodniku Slovenskega šolskega muzeja, ni mogla dobro uveljaviti.

Poleg obsežnega razstavnega kataloga, ki je izšel leta 2016 ob razstavi v Zagrebu,⁹ je ljubljansko postavitev spremljala še zloženka, pripravljena prav za gostovanje v Ljubljani. V besedilu je avtorica razstave predstavila seriji knjig z nas-

5 Vesna Rapo, 18. 11. 2013: „Da ne zaboravim na svoj upit da provjeriš ako imate u knjižnici SŠM: Friedrich Justin Bertuch; Bilderbuch für Kinder, tiskano u 12 svezaka u razdoblju od 1790.–1830. Bilo bi super da imate da si skratim muke, inače ću morat šetat po Europi, a znaš da volim zao-stalijske krajeve.“

6 B. Šuštar, In memoriam Vesna Rapo 1961–2014, *Šolska kronika* 2014, 23–47, št. 1/2, str. 159–162.

7 Bertuchovo slikovno carstvo, <https://www.hsmuzej.hr/hr/sadrzaj/izlozbe-i-dogadjanja/prosle-izlozbe/bertuchovo-slikovno-carstvo>

8 Bertuchovo kraljestvo slik/Bertuchovo slikovno carstvo. Odkrijte skrivnosti otroške enciklopedije, <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=502>

9 Kristina Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo. Otkrij tajne dječje enciklopedije*, Zagreb: HŠM 2016.

lovom Bilderbuch für Kinder/Slikanica za otroke. To otroško slikovno enciklopedijo je na prehodu iz 18. v 19. stoletje izdal Friedrich Justin Bertuch (1747–1822), založnik knjig, pokrovitelj umetnosti in podjetnik. Delo je izhajalo od 1790/92 do 1830 v Weimarju v kar 12 zvezkih in v skupnem obsegu 1185 strani in s 6000 ilustracijami, povezanimi v 14 vsebinskih tem.¹⁰ Slovenski prispevek v zloženki je bil kratek zapis o učitelju Emeriku Antoliću in njegovem Šolskem atlasu kraljestva živali 1846 ter Bertuchovi enciklopediji v Sloveniji.¹¹ To temo na osnovi dostopnega gradiva nadaljujemo v tem prispevku.

„Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“

Hrvaški šolski muzej hrani v Zbirki učil in učnih pripomočkov prvih sedem zvezkov Bertuchovega dela Bilderbuch für Kinder/Slikanica za otroke. Še v 19. stoletju zaščita avtorskih pravice ni bila takšna kot sedaj in različne izdaje Bertuchove enciklopedije, ki je sicer izhajala v Weimarju, so tiskali na Dunaju, v Pragi in Budimpešti. Zagrebški šolski muzej hrani zvezke dunajske izdaje, ki ga je izdajala založniška hiša A. Pichlers Witwe & Sohn v prvem desetletju 19. stoletja. Delo se je ohranilo v obliki stenskih slik, ki predstavljajo 636 muzejskih predmetov. Muzej je ob odprtju leta 1901 prejel v dar Šolski atlas kraljestva živali, ki so ga 1846 iz Bertuchove Slikanice izrezovali učenci takratne osnovne šole v Rakovcu, ki je danes del Karlovca. Podarjeno gradivo so v muzeju uvrstili med učila za prirodopis, med slike za splošni prirodopis (atlase) ter v publikacijo, ki jo je izdal *Hrvatski pedagoško-književni zbor* 1902, ter o nastanku muzeja in njegovih prvih zbirkah zapisali: „Antolić Emerich ... Hauptschule zu Rakovac 1846.: Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches. Dar. Pučka škola u Rakovcu.“¹²

Ob tej Bertuchovi slikanici za otroke iz Hrvaškega šolskega muzeja je avtorica Kristina Gverić postavila hudomušno vprašanje: „Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“ Odgovarjala je z naklonjenostjo do priprave nekdanjega učila za nazorni pouk, pravzaprav unikatnega barvnega ponazorila pouka o živalih in svetu. „'Slikanica je otroku enako pomembna kot zibka, punčka ali leseni konjiček', je napisal Bertuch v predgovoru. Bertuch ni bil nasprotnik izrezovanja ilustracij iz Slikanice. Menil je, da se otrok lahko, sme in mora z njimi igrati, izrezovati, sestavljati in jih uporabljati. Slikanica je ta, ki ga vodi v njemu že znani ali neznani svet, mu ga odkriva na način, da pri tem sam aktivno sodeluje ter tako Slikanica s tem doseže osnovni namen – učenje. In prav to so počeli leta 1846 učenci iz Rakovca pod vodstvom učitelja Emerika Antolića (1801–1853). Celo šolsko leto so pridne roke učencev izrezovale ilustracije iz sedmih zvezkov Bertuchove Slikanice, ki je bila pozneje darovana Šolskemu muzeju. Rezultat njihovega dela je torej Šolski atlas živalskega kraljestva na 161 straneh.“¹³

¹⁰ Kristina Gverić, Bertuch in njegova slikanica za otroke, Ljubljana: SŠM 2021, str. 1–3.

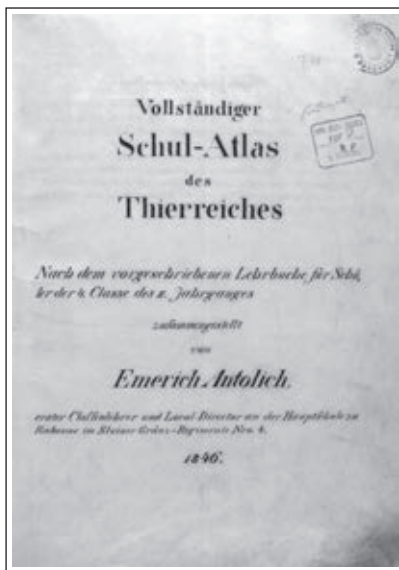
¹¹ B. Šuštar, Emerik Antolić in njegov šolski atlas kraljestva živali 1846 ter Bertuchova enciklopedija v Sloveniji, Ljubljana: SŠM 2021, str. 4–6.

¹² *Hrvatski školski muzej. Njegov postanak u uređenje*, Zagreb: HPKZ, str. 48.

¹³ K. Gverić, Bertuch in njegova slikanica za otroke, Ljubljana 2021, str. 3; K. Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo*, Zagreb 2016, str. 31–32.

Emerik Antolić (1801–1853),
vplivni šolnik v Vojni krajini
(Cuvaj 3, 1910, str. 484).

*Vollständiger Schul-Atlas des
Thierreiches/Popolni šolski atlas
kraljestva živali, zbral Emerich
Antolich/Emerik Antolić, Rakovac
1846 (naslovnica, HŠM, Zagreb).*

Emerik Antolić/Emerich Antolich (1801–1853)

Prav vprašanje: „Kdo je bil ta, ki je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“ je ob gostovanju razstave spodbudilo razmišljanje o učiteljstvu in šolstvu v Vojni krajini sredi 19. stoletja. Tedaj je bil tam velik vpliv nemščine pa tudi nemških knjig in učil. Kdo je bil pravzaprav učitelj Emerik Antolić/Emerich Antolich (1801–1853) in kakšno je bilo njegovo mesto v tedanjem šolstvu?¹⁴ Razstava je spregovorila v razgibani govorici oblik in barv slik slikanice, ki je od 1846 služila kot učilo za nazorni pouk in prirodopis na štirirazredni glavni šoli v Rakovcu (pri Karlovcu) v Vojni krajini. Na zanimiv obmejni položaj med vojno in civilno Hrvaško je vplivala tudi šola. Od leta 1819 se je v Rakovac preselil sedež slunjskega polka in z njim tudi osnovna šola,¹⁵ ki je bila kot štirirazredna glavna šola imenovana Muster-Normal-Hauptschule, ena od osrednjih šolskih ustanov v Vojni krajini.

Na tej šoli je 1846 kot učilo za prirodopis, naslovljeno s Popolni šolski atlas kraljestva živali,¹⁶ sestavil z ilustracijami iz Bertuchove enciklopedije tedanji vo-

14 Antolić, Mirko (Imbro), <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3141>

15 Biserka Fabac, Rakovac, <https://www.kafotka.net/132>

16 Vollständiger Schul-Atlas des Tierreiches, Nach dem vorgeschriebenen Lehrbuche für Schüler der 4. Classe des II. Jahrganges zusammengestellt von Emerich Antolich ..., Rakovac 1846, HŠM; K. Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo*, str. 31.

ditelj šole Emerik Antolić.¹⁷ Četrty razred Oberschule zu Rakovac, ki je imel od leta 1838 dva letnika, se je v šolskem letu 1851/52 razvil v dveletno nižjo realko, osnovna šola pa se je sčasoma spet razvila v štirirazredno glavno šolo. Pouk v obeh šolah je bil nemški. V didaktično-metodičnih navodilih so pozornost namenjali tudi nazornemu pouku. Ko Marija Vrbetić v zgodovini šolstva v Karlovcu (1979) navaja po prvi izdaji gradiva za zgodovino šolstva kontinentalne Hrvaške (A. Cuvaj, 1908), da so šole gojile kar „kult slik“, to omenja kot pretiravanje, a vendar priznava določen napredek pri osnovnošolskem pouku.¹⁸

Poučevanje s pomočjo ponazoril – modelov, risb in slik ter ilustracij v učbenikih in na platnicah šolskih zvezkov je v šole od sredine 19. stoletja poleg navdušenja prinašalo tudi zadržanost in pomisleke.¹⁹ V šole v Vojni krajini je bila za nazorni pouk od šolskega leta 1853/54 vpeljana velika slikanica (*Bilder für den Anschauungsunterricht*), zatem tudi učne slike. V osnovne šole so s tem prišle privlačne podobe, ki pa so odvrčale od pogovora o stvareh iz vsakdanjega življenja. Kot so predstavili na primeru šole v Petrinji: „Nikoli ni učenec pomislil, da bi bili ti vsakdanji pojavi v kakršnikoli povezavi s tem, kar se je učil v šoli.“²⁰ Kot je to povzel v svoji zgodovini šolstva tudi A. Cuvaj, so v šolah učencem namesto predmetov iz njihovega domačega okolja in domovine predstavljali eksotične predmete in živali, ki jih bodo lahko videli le izjemoma, morda v znanstvenem kabinetu ali cirkusu. „Tako je vstopil v osnovno šolo neopravičeni kult slik.“²¹ Lahko morda razumemo Antolićev leta 1846 iz barvnih ilustracij sestavljen Popolni šolski atlas kraljestva živali kot radikalni pristop h temu 'kultu slik'? Danes predvsem opazimo, da je šola z bogato vsebino pouka in privlačnimi učili budila radovednost in z znanjem odpirala učencem vrata v svet različnih poklicnih in življenjskih možnosti.

Ni povsem jasno, kako je knjiga z dragocenimi barvnimi ilustracijami prišla v roke nadučitelju Emeriku Antoliću. Na to je verjetno vplivala povezanost Vojne krajine z Dunajem, centraliziranim učnim načrtom in programom, s poukom v nemščini ter navezanost krajiškega šolstva na učbenike. O izvoru tega izjemnega darila šoli lahko le ugibamo. Ilustracije iz podarjenih knjig so v letu 1846 postale del privlačnega in unikatnega učila tudi v duhu iskanja modernih pogledov na šolo in na nazorni pouk.

Prav karlovški del Vojne krajine je v 19. stol. slovel po dobrih šolah in znamenitih učiteljih, kot so bili Bach, Antolić, Fras, Hübl in Radočaj, kar našteva zgodo-

17 Emerich Antolich, erster Classenlehrer und Local-Director an der-Hauptschule zu Rakovac im Sluiner Gränz-regiment Nro. 4. 1846.

18 M. Vrbetić, *400 godina*, str. 48; Cuvaj, *Grada ...* 2, 1908, str. 609.

19 B. Šuštar, Zgodovinski razvoj poučevanja s slikami: slovenske izkušnje, *Šolska kronika* 2013, št. 3, str. 446.

20 Ante Pechan, *Povijest dječjačke pučke škole, današnje kr. vježbaonice u Petrinji*, Zagreb 1894, str. 16–17. Za prijazno opozorilo in posredovanje gradiva se zahvaljujem dr. Štefki Batinić, knjižničarski svetovalki HŠM.

21 A. Cuvaj, *Grada ...* 4, 1910, str. 329–330.

vinar šolstva Antun Cuvaj. Šola v Rakovcu pri Karlovcu je bila tudi s pedagoškimi tečaji središče izobraževalne dejavnosti,²² Antolić pa strogi recenzent rokopisov učbenikov, kot kaže npr. njegova obsežna ocena rokopisa nemške slovnice za krajiške šole, ki jo je konec 1839 sestavil podučitelj Ladislav Skroboth.²³ Antolić je junija 1849 poročal o primernosti učbenikov, ki so jih uporabljali v krajiških narodnih šolah in v nemških trivialnih in glavnih šolah. Kot navaja A. Cuvaj, je bil Emerik Antolić kot kritik sicer strokovno usposobljen, a tudi neprijeten in kdaj pristranski, če bi kakšna od knjig lahko konkurirala njegovim delom.²⁴

Poučevati je Antolić pričel na šoli v Bjelovaru, nadaljeval v Otočcu, nato pa se je kot nadučitelj zaposlil na glavni šoli v Rakovcu pri Karlovcu. Na Dunaju je leta 1829 v Zavodu sv. Ane obiskoval tudi učiteljski tečaj za pouk slepih in gluhih ter postal eden prvih hrvaških učiteljev, ki je bil izobražen tudi za takšen pouk.²⁵ V tem času se omenjajo še trije drugi „vrli učitelji“, ki so poučevali gluhe otroke. Nekaterim so šolske oblasti za pouk posameznih otrok s posebnimi potrebami namenile pohvale in nagrade.²⁶ Pri normalni glavni šoli slunjskega krajiškega polka v Rakovcu je spomladi 1838 nadučitelj Antolić pričel poučevati gluhe in slepe otroke. Kot navaja jubilejni zapis senjske gimnazije 1939, je poučeval branje, pisanje, računanje in verouk. Šolo so brezplačno obiskovali otroci iz Vojne krajine pa tudi drugih krajev civilne Hrvaške.²⁷ Antoliću lahko sledimo po vojaškem šematizmu od 1831, ko je kot nadučitelj deloval na glavni šoli v Rakovcu pri Karlovcu, ki je imela nemški pouk. Šematizem je tedaj omenjal v tem delu Vojne krajine še štiri druge nadučitelje na šolah v Gospiću, Otočcu, Ogulinu in Senju.²⁸

Osnovna šola v Rakovcu

Osnovna šola v Rakovcu je po zgodovinskih zapisih ravnatelja realke R. Strohala tam delovala od 1819/20 kot štirirazredna Muster-Normal-Hauptschule za območje slunjskega polka, ki je tja preselil svoj štab. Začetni pouk v tej šoli je bil v hrvaščini, nemščina pa je postala učni jezik v četrtem razredu, ki je trajal dve leti. Šola je veljala za kvalitetno in je bila na dobrem glasu tudi med prebivalci bliž-

22 Za pedagoške tečaje za učitelje v Rakovcu je F. J. Fras pripravil metodiko, ki jo kot rokopis hrani arhiv HŠM. Vrbetić, *400 godina karlovačkog školstva*, str. 48–49.

23 A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, 3, Zagreb 1910, str. 259–261; ilustr. str. 484.

24 A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, 3, Zagreb 1910, str. 264–267.

25 M. Vrbetić, *400 godina karlovačkog školstva*, Karlovac 1979, str. 48; M. Vrbetić, Antolić, Imbro (Mirko), Hrvatski biografski leksikon. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>

26 A. Cuvaj, *Povijesne crtice o obuci gluhoonijeme djece ...*, Zagreb 1913, str. 4–5.

27 A. Cuvaj, *Građa* 3, str. 283–284; Valentina Janković, *Školstvo, kultura i društvo komunitetskih gradova Petrinje i Senja na kraju 18. i u 19. stoljeću*, *Povijest u nastavi*, 7, 2010, št. 2, 110 (Viktor Rivoseli, Kronika senjske gimnazije prigodom stogodišnjice 1839.–1939., Senj, 1939., str. 283–284). <https://hrcak.srce.hr/clanak/58074>

28 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, 1831, str. 411. <https://library.hungaricana.hu>

njega Karlovca, saj so radi pošiljali svoje otroke k pouku v Rakovac. Zaradi znanja nemščine so na njej poučevali tudi učitelji s Kranjske in Štajerske. Iz obeh letnikov IV. razreda te osnovne šole (glavna šola/višja šola/Oberschule) se je razvila realka v Rakovcu, a ko sta se šoli 1863/64 razdelili, je ljudska šola nadaljevala delo s povsem hrvaškim učnim jezikom in z nemščino le kot učnim predmetom.²⁹ Glavna šola (Oberschule) v Rakovcu je imela dva oddelka I. razreda in od 1838/39 tudi dva oddelka IV. razreda in je tako trajala šest let ter nosila tudi ime višja šola/Oberschule. Učitelj drugega letnika 4. razreda je postal Antolić. Med drugim je poučeval risanje (10 ur tedensko), prirodopis (2) in prirodoslovje (2). Na takšni šoli je bilo šest učiteljskih mest: nadučitelj (Oberlehrer) je bil tudi upravitelj šole (Local-Director), učitelj risanja (Zeichenlehrer), razredni učitelj (Classenlehrer), podučitelj (Unterlehrer) in dva učiteljska pomočnika (Schulgehülfe).³⁰

„Oj slava tebi, Antoliću vrlji, / Ti školskog knjištva prvi osnivaču!“

Na glavni šoli v Rakovcu pri Karlovcu je po zapisu v vojaškem šematizmu (1840) Emerich Antolich napredoval v razrednega učitelja (Classenlehrer).³¹ Na naslovnico Šolskega atlasa se je kot prvi razredni učitelj in lokalni direktor glavne šole podpisal leta 1846. Gotovo mu ni samo to delo pomagalo k napredovanju, saj je bil avtor več hrvaško-nemških učbenikov, tudi katekizma, slovnice in abecednika, ter je kot Mirko (Imbro) Antolić že 1906 veljal za književnika.³² Dokler je osnovna šola v Rakovcu kot Oberschule sodila pod Vojno krajino, se je v osnovnem šolstvu obdržala nemščina kot učni jezik (vsaj višjih razredov). A po letu 1848 so pripravili v civilni Hrvaški več hrvaških učbenikov (V. Babukić, A. Weber Tkalčević, A. Mažuranić), v Vojni krajini pa se kot pisec učbenikov omenja nadučitelj Imbro Antolić, ki je med 1835 in 1850 izdal dvanajst učbenikov, nekatere je prevedel iz nemščine. Učbeniki so izšli na Dunaju in pri založbi I. N. Prettner v Karlovcu.³³

Tudi hrvaška retrospektivna bibliografija knjig pozna Antolića in ga navaja kot avtorja učbenikov.³⁴ Enciklopedija ga ob osebnih podatkih (Antolić, Mirko (Imbro): Nevinac pri Bjelovaru, 1801–Petrinja, 25. novembra 1853) predstavlja kot

29 Rudolf Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906, str. 89–90; Cuvaj, *Građa*, 3, str. 300–301.

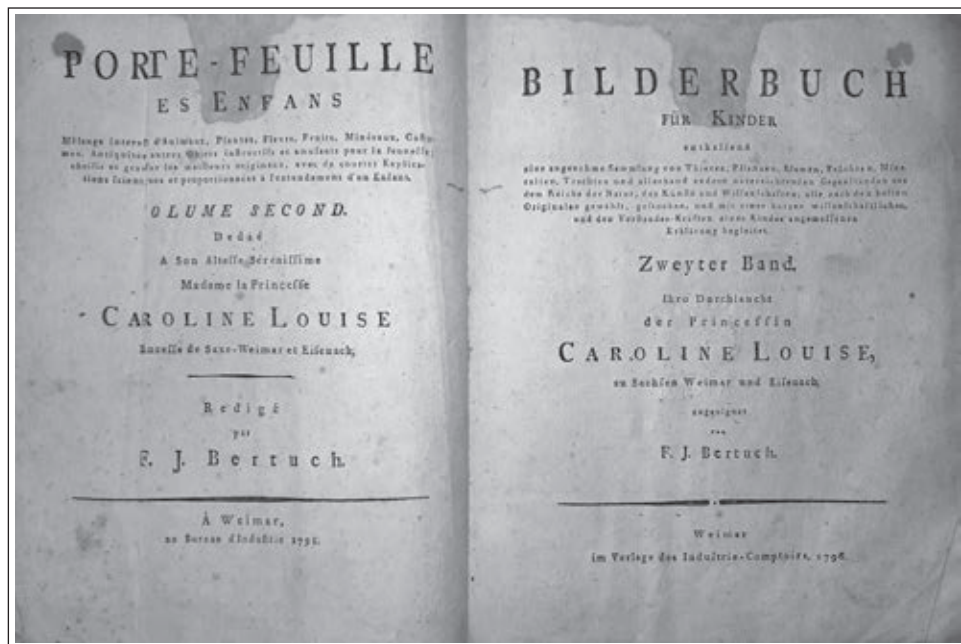
30 M. Vrbetić, *400 godina*, str. 38–39; Cuvaj, *Građa*, 2, str. 155–158; Cuvaj, *Građa* 3, str. 226–227.

31 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, 1840, str. 433. – Šematizmi poimensko naštevajo po zaporedju šolskega direktorja, dva razredna učitelja, učitelja risanja in nadučitelje na petih glavnih šolah, nato pa sumarno le število podučiteljev, šolskih pomočnikov in učiteljic.

32 R. Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906, str. 233–234. f

33 M. Vrbetić, *400 godina karlovačkog školstva*, Karlovac 1979, str. 47–48.

34 *Abecedar za dčcu* / sastavljen po Imbri Antoliću, 1847 (u Karlovcu : Tiskarna Ivana N. Prettnera; Uebersetzung der im zweyten Theile der für die 3te und 4te Classe an Normal- und Hauptschulen in den k. k. Staaten vorgeschriebenen deutschen Sprachlehre über die Regeln der Rechtschreibung als Beyspiele vorkommenden Wörter : ... *Unterrichtes für Schüler in der Militär = Gränze* / bearbeitet von Emerich Antolich, 1838. (Karlstadt). <http://bibliografija.nsk.hr/hrb/HRB01/index.html>

Friedrich Justin Bertuch, ur., Bilderbuch für Kinder/Slikanica za otroke (knjižnica Ravne na Koroškem).

avtorja kar petnajstih učbenikov za krajiške osnovne šole, še bolj podroben pa je Hrvaški biografski leksikon.³⁵ Od 1850 se Antolić omenja kot direktor (šolski nadzornik) nemških glavnih šol v karlovškem delu Vojne krajine, kjer je 1849 nasledil upokojenega Franja Frasa.³⁶ Za tega je Cuvaj zapisal, da ta vrli krajiški šolnik zasluži mesto v zgodovini pedagogike.³⁷ Po Antolićeви premestitvi v Petrinjo je 1851 postal šolski upravitelj za hrvaško krajino Filip Mikojević, ki ga je 1854 nasledil Ivan Januškevec.³⁸

35 Posebej navaja: Mali němačko-hěrvatski rěčnik, 1838; Slovnica němačkog jezika, 1848; Abece-dar za potrebu narodnih učionica h Hěrvatskoj i Slavoniji, 1851. i dr.; Antolić, Mirko. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3141>>.

Marija Vrbetić, Antolić, Imbro (Mirko), *Hrvatski biografski leksikon*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>

36 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, 1850, str. 545; Cuvaj, *Grada*, 3, 1910, str. 483. Franjo Fras, ki je bil pred Antolićem direktor (nadzornik) šol karlovškega dela Vojne krajine, je bil član več znanstvenih društev in avtor knjige, pri kateri se je Antolić lahko malo zgle-doval glede naslova atlasa živali: *Völlständiger ... (Franz Julius Fras, Völlständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze*, Zagreb 1835). R. Strohal, Grad Karlovac opisan i orisan, Karlovac, 1906, str. 233.

37 A. Cuvaj, *Grada*, 2, 1910, str. 469; B. Pleše, Fras, Franjo Julije, pedagog, *HBL*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6377>

38 M. Vrbetić, *400 godina karlovačkog školstva*, str. 48.

Antolića je podrobno predstavil Antun Cuvaj v znameniti zgodovini šolstva. Bil je praktikant v glavni šoli v Bjelovaru, nato pomožni učitelj v Otočcu, kjer je postal učitelj in se oženil z učiteljico. Tam je služboval, dokler ni bil kot dober učitelj imenovan za nadučitelja v Rakovcu. Cuvaj ima Antolića za enega od začetnikov pisanja učbenikov v Hrvaški in Slavoniji, kar je 1898 v pesmi opisal varaždinski učitelj Ljudevit Varjačić.³⁹ Takšni sta prva in zadnja kitica te pesmi:

Imbri Antoliću. / U doba Tvoga nastavnog rada / Književstvo školsko drijemalo u svemu: / Al Ti bje prvi, koj se nađe tada, / Da znanjem svojim utreš stazu njemu.// ... // Oj slava tebi, Antoliću vrli, / Ti školskog knjištva prvi osnivaču! / Nad grobnicom Ti školski druzi plaču. / I svaki duhom dušu Tvoju grli.//⁴⁰

Tudi drugače se kaže Antolić kot zavzet pedagog. Tako ga najdemo 1851 med naročniki avstrijskega pedagoškega tednika za osnovno šolstvo Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt.⁴¹ Čeprav je bil Antolić rojen Hrvat, dober učitelj, pedagoški pisec in avtor hrvaških šolskih knjig, pa ga pedagoški zgodovinar Cuvaj ni imel za prijatelja hrvaške prosvete, saj je v šolstvu v Vojni krajini postavljajal na prvo mesto nemščino.⁴² Čeprav je Antoliću hrvaščina pomenila le sredstvo za pouk nemščine, je kot eden prvih avtorjev hrvaške šolske literature prispeval k napredku hrvaške prosvete.⁴³

Že 17. februarja 1851 je bil z mesta šolskega direktorja (nadzornika) za področje karlovške Vojne krajine premeščen na takšno mesto v Petrinjo in v vojaškem šematizmu zabeležen kot Emerich Antolić, direktor šolstva v varaždinskem in banskem delu Vojne krajine (K. k. Banal- und Warasdiner Militär-Gränze).⁴⁴ Tako je bil vključen še v vojaški šematizem 1853, ki ga predstavlja ob tem tudi kot enega od štirih direktorjev Šolske direkcije državnih izobraževalnih ustanov v Vojni krajini in referenta pri tamkajšnji šolski komisiji.⁴⁵

Toda Antolić je že konec novembra 1853 v Petrinji sklenil življenjsko pot. Več kot pol stoletja kasneje je dragoceno učilo s šole v Rakovcu pri Karlovcu ob svojem nastanku leta 1901 dobil Hrvaški šolski muzej v dar od Andrije Filkovića, tedanjega upravitelja te šole. V ljudski šoli, ki je imela od 1863/64 hrvaški učni jezik, je postalo učilo z nemškim besedilom manj zanimivo. Najbrž ni bila brez vpliva na dar muzeju tudi sočasna sprememba šolske mreže, saj so ob širitvi Karlovca na dve

39 A. Cuvaj, Građa, 3, Zagreb: 1910, str. 483–485; Varjačić, Ljudevit <https://www.bib.irb.hr/345348>

40 L. Varjačić, *Milim pokojnicima hrvatskim pedagogima i učiteljima*, Varaždin: 1898; Cuvaj, Građa, 3, str. 484.

41 Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt zur Beförderung des Erziehungs- und Volksschulwesens, 10, št. 40, 17. 5. 1851, str. 327. Antolich Emerich, Militär-Grenz-Volksschul-Direktor zu Karstadt.

42 A. Cuvaj, Građa, 3, Zagreb: 1910, str. 260–261, 267–270.

43 M. Vrbetić, Antolić, Imbro (Mirko), *HBL*, 1983, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>

44 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1851, str. 589, K. k. Banal- und Warasdiner Militär-Gränze, Schul-Director. Antolic, Emerich, zu Petrinia.

45 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1853, str. 685; Antolic, Emerich, Schulen-Director, zugleich Referent bei der Grenz- Schulen-Commission für die Banal-Slavonische Militär-Grenze zu Petrinia.

F. J. Bertuch, *Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, 7, Dunaj 1804, naslovnica, Iz knjižnice Uršulinskega samostana v Ljubljani.

bližnji občini decembra 1902 v letu 1903 po 116 letih delovanja ukinili osnovno šolo v Rakovcu. Zadnji ravnatelj osnovne šole v Rakovcu je bil prav Andrija Filković. Učenci in učitelji osnovne šole so se vključili v bližnje šole v Karlovcu.⁴⁶ V Rakovcu pa je od 1851 delovala realka, ki je 1871/72 dobila sedmi razred z maturo, od 1882/83 pa sta se realka in karlovška gimnazija postopoma povezali v realno gimnazijo.⁴⁷

Dostopnost Bertuchove enciklopedije

Danes je vseh dvanajst zvezkov Bertuchove enciklopedije⁴⁸ dostopnih tudi v digitalni obliki v izvodih iz Weimarja⁴⁹ in Heidelberga,⁵⁰ različne izdaje pa še

46 M. Vrbećić, *400 godina*, str. 82; R. Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906, str. 89–90. Franjo Valla, *Velika realka u Rakovcu* (Njen život i djelovanje od 1863.—1881.) *Godišnje izvješće kralj. Velike realke u Rakovcu u Hrvatskoj 1881/82*, Zagreb 1882, str. 4–6.

47 M. Vrbećić, *400 godina karlovačkog školstva*, str. 91.

48 Bertuch, Friedrich Justin, *Bertuch's Bilderbuch : enthaltend eine angenehme Sammlung von Thieren, Pflanzen, Blumen, Früchten, Mineralien, Trachten und allerhand andern unterrichtenden Gegenständen aus dem Reiche der Natur, der Künste und Wissenschaften*, Weimar, Gotha: Industrie Comptoir, 1790–.

49 *Naturwissenschaftliche Sammlung der HAAB* (Herzogin Anna Amalia Bibliothek) Weimar. <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/toc/136229395/1/-/>

50 *Heidelberg historic literature – digitized*. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bertuch-1790ga>

v *Pictura Paedagogica Online*, kjer so Bertuchove Slikanice za otroke še posebej navzoče s slikami in z besedilom: Bertuchs Bilderbuch für Kinder.⁵¹

Tako Bertuch kot avtor kakor njegova enciklopedijska Slikanica/Bildbuch niso neznani niti pri nas. Tako je po raziskavi Frana Ilešiča motiv vzgojne pripovedi o mladem jagnjetu (Drobtinice 1852) Slomšek povzel po pesmi F. J. Bertucha.⁵² Njegov prevod so prevzeli tudi v slovenske Abecednike, za Majcen-Koprivnikovo Začetnico pa je nov prevod priskrbel A. Funtek.⁵³ Podobno so pri nas tudi v drugem delu nemške Čitanke iz 1902 prebirali Bertuchovo pesem *Ein junges Lämmchen*.⁵⁴

Po literarnem pričevanju v romanu *Igralec*, ki dobiva (avtor je madžarski pisatelj M. Jokai, 1882), ki je postavljeno v Kvarner – na Reko in v Opatijo, med literarnimi zakladi našteva tudi Bertuchovo delo *Bilderbuch für Kinder*. Prevajalec podlistka Ivan Koštiál je ob objavi v tržaški *Edinosti* leta 1922 zapisal: „Fr. J. Bertuch, * l. 1747, legacijski svetnik, je postal popularen po svoji 'Knjigi s podobami', (prvič l. 1790. v Weimaru), ki je bila izredno razširjena.“⁵⁵

Tudi v Sloveniji najdemo izvode te ilustrirane enciklopedije za otroke. V Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem hranijo 5 zvezkov prve, tj. weimarske izdaje Bertuchove slikanice, ki so izhajali med letoma 1792 in 1805,⁵⁶ nekaj zvezkov dunajske izdaje Bertuchove Knjige s podobami v korist in veselje mladosti (*Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend/Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse*, 1–9, 1801–1808), ki je izhajala pri založbi A. Pichler, pa hranita Narodna in univerzitetna knjižnica⁵⁷ in knjižnica uršulinskega samostana v Ljubljani.⁵⁸ Sestre uršulinke, ki so za svoje dekliške šole

51 *Pictura Paedagogica Online*. <http://opac.bbf.dipf.de/virtuellesbildarchiv/bertuch/bertuch>

52 Friderik Justin Bertuch, pisatelj in knjigarnar, je bil rojen l. 1747. v Weimaru, + 1822, navaja: Fran Ilešič, O izvirnosti Slomškovih mladinskih spisov, *Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko*, 1902, 23, št. 4, str. 109–110 (vse 107–112); Jagne in magarec, *Drobtinice*, 7, 1852, ur. J. Rozman, Celovec, str. 197–198.

53 F. Brinar, Mlado jagnje, v: *Učne slike k ljudskošolskim berilom*, ur. H. Schreiner, V. Bežek, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1902, str. 83 (Majcen-Koprivnik, Začetnica, str. 78; Razinger-Žumer Abecednik, str. 69, in Praprotnik, Andrej: *Abecednik za slovenske ljudske šole*, Ljubljana 1883, str. 56).

54 Fran Ilešič, O izvirnosti, *Popotnik* 1902, str. 110; Jagne in magarec, *Drobtinice*, 7, 1852, ur. J. Rozman, Celovec, str. 197–198.

55 Jókai Mór, *Igralec*, ki dobiva / Egy játékos, aki nyer, prevedel Ivan Koštiál, podlistek, *Edinost*, 47, št. 253, 25. 10. 1922, str. 1.

56 Bertuch, Friedrich Justin: *Bilderbuch für Kinder = Porte-Feuille des Enfants*. 1, 2 ..., Weimar : Verlag des Industrie-Comptoirs, 1792, 1796 ... <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7568948>; <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7569204>

57 F. J. Bertuch: *Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse / Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, A Vienne/Wien: A. Pichler, 1801–1808. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/nuk/1024323709>

58 F. J. Bertuch: *Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse / Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, A Vienne/Wien: A. Pichler, 1801–1808. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/urslj/1024323709>

*Bertuchovo kraljestvo slik, gostovanje razstave HŠM v SŠM v Ljubljani, 2021
(foto Branko Šuštar).*

priskrbele tudi odlična učila, so pri pouku v Ljubljani uporabljale tudi Bertuchovo enciklopedijsko knjigo slik. Nekaj zvezkov so imeli tudi na gimnaziji Poljane v Ljubljani. Iz knjižnice naravoslovnega kabineta je prejela v šolskem letu 1907/08 dijaška knjižnica II. gimnazije v Ljubljani (na Poljanah) tri posamezne zvezke F. J. Bertuch, *Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, V., VII., VIII.⁵⁹ S primerkoma weimarske izdaje Bertuchove enciklopedije iz knjižnice z Raven na Koroškem ter primerkoma dunajske izdaje iz knjižnice uršulinskega samostana smo s prijaznim dovoljenjem lastnikov v Ljubljani gostujočo razstavo dopolnili še s posameznimi originalnimi tiski.

Za sklep

Razstava Hrvaškega šolskega muzeja je najprej leta 2016 v Zagrebu in po drugih hrvaških krajih, decembra 2021 pa tudi v Ljubljani predstavila danes manj znano Bertuchovo ilustrirano enciklopedijo za otroke (F. J. Bertuch, *Bilderbuch*

⁵⁹ *Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1907/1908*, Ljubljana 1908, str. 79.

für Kinder/Porte-Feuille des Enfants), ki je v sliki in besedi predstavila podobe sveta okoli leta 1800. Gotovo je povezovanje šolstva v hrvaški Vojni krajini z osrednjimi vojaškimi oblastmi na Dunaju vplivalo tudi na pomembno osnovno šolo v Rakovcu pri Karlovcu in na tamkajšnjega učitelja Emerika Antolića, ki je 1846 iz ilustracij še danes dragocene Bertuchove enciklopedijske Slikanice za otroke/Bilderbuch für Kinder pripravil izjemno učilo za prirodopis in nazorni pouk. Emerik Antolić sodi med zavzete šolnike v Vojni krajini, saj je bil eden od prvih učiteljev otrok s posebnimi potrebami in eden od prvih avtorjev hrvaških in nemških učbenikov za šole v Vojni krajini. Zavzeto šolsko delo pa tudi naklonjenost nemščini v osnovnošolskem izobraževanju so Antolića pripeljali do uglednih položajev v šolstvu: vodil je eno od osrednjih osnovnih šol (Rakovac pri Karlovcu) ter bil kot šolski nadzornik v Karlovcu in Petrinji v vodstvu šolstva v Vojni krajini. Učilo je s privlačnimi ilustracijami v barvah gotovo dobro služilo na osnovni šoli z nemškim poukom prirodopisa in za nazorni pouk v drugem letu IV. razreda. Od 1863/1864, po uvedbi hrvaščine kot učnega jezika tudi v šolah nekdanje Vojne krajine, pa je takšen *Popolni šolski atlas kraljestva živali* (Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches) z nemškimi podnapisi postajal manj uporaben. Sprememba šolske mreže ob širitvi mesta Karlovac na okoliške občine pa je pripeljala tudi do ukinitve osnovne šole v Rakovcu, kjer je zatem delovala le realna oz. realna gimnazija. Tako je bila bolj razumljiva tudi odločitev Andrije Filkovića, zadnjega voditelja osnovne šole, kjer je leta 1846 učilo nastalo, da ga je leta 1901 podaril novoustanovljenemu Hrvaškemu šolskemu muzeju. Bertuch je bil z ilustrirano enciklopedijo Slikanica za otroke/Bilderbuch für Kinder znan tudi na Slovenskem, saj hranijo njegove knjige v Ljubljani (NUK, knjižnica uršulinskega samostana). Kot rezultat njihove uporabe jih hranijo še v knjižnici na Ravnah na Koroškem. Vsestranski F. J. Bertuch pa je bil pri nas znan tudi s pesniškim motivom o mladem jagnjetu, ki je našel pot tudi v naše abecednike.

Viri in literatura

Digitalizirani viri

Bertuchovo slikovno carstvo, www.hsmuzej.hr/hr

<http://www.ssolski-muzej.si/> - Bertuchovo kraljestvo slik/Odkrijte skrivnosti otroške enciklopedije

Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije, Ljubljana: SŠM 2021, zloženska; <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=502>

Bilderbuch für Kinder, de.wikipedia.org

Biserka Fabac, Rakovac, <https://www.kafotka.net/132>

Enciklopedije, leksikoni, šematizmi, časniki

Antolić, Mirko (Imbro), *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3141>

Bibliografija, <http://bibliografija.nsk.hr/hrb/HRBo1/index.html>

Marija Vrbetić, Antolić, Imbro (Mirko), *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1831, 1840, 1850, 1851, 1853. <https://library.hungaricana.hu/hu/view/MilitarAlmanachSchematismus>

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MilitarAlmanachSchematismus_1850/?pg=566&layout=s

Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt zur Beförderung des Erziehungs- und Volksschulwesens, 17. 5. 1851, <https://anno.onb.ac.at/>

Edinost, 25. 10. 1922. <https://www.dlib.si/>

Heidelberg historic literature – digitized. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bertuch1790ga>

Naturwissenschaftliche Sammlung der HAAB (Herzogin Anna Amalia Bibliothek) Weimar. <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/toc/136229395/1/-/>

Pictura Paedagogica Online. <http://opac.bbf.dipf.de/virtuellesbildarchiv/bertuch/bertuch>

Tiskani viri in literatura

F. J. Bertuch, *Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants*, 1, Weimar 1792.

Bertuch, Friedrich Justin: *Bilderbuch für Kinder = Porte-Feuille des Enfants*. 1,2 ..., Weimar : Verlage des Industrie-Comptoirs, 1792, 1796 ... <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7568948>; <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7569204>

Bertuch, F. J.: *Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse/Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, A Vienne/Wien: A. Pichler, 1801–1808. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/nuk/1024323709>; <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/urslj/1024323709>

Bertuch, Friedrich Justin, *Bertuch's Bilderbuch : enthaltend eine angenehme Sammlung von Thieren, Pflanzen, Blumen, Früchten, Mineralien, Trachten und allerhand andern unterrichtenden Gegenständen aus dem Reiche der Natur, der Künste und Wissenschaften*, Weimar, Gotha: Industrie Comptoir, 1790–.

F. Brinar, Mlado jagnje, v: *Učne slike k ljudskošolskim berilom*, ur. H. Schreiner, V. Bežek, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1902, str. 83.

Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 2, Zagreb 1908.

Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 3, Zagreb 1910.

Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 4, Zagreb 1910.

Antun Cuvaj, *Povijesne crtice o obuci gluhonijeme djece u Hrvatskoj i Slavoniji*, posebni otisak iz djela *Građa za povijest školstva ...*, Zagreb 1913.

Kristina Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo. Otkrij tajne dječje enciklopedije*, Zagreb: HŠM 2016.

- Kristina Gverić, Bertuch in njegova slikanica za otroke, v: Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije, Ljubljana: SŠM 2021, zloženska, št. 147, str. 1–3.
- Hrvatski školski muzej. *Njegov postanak u uređenje*, Zagreb: HPKZ, 1902.
- Fran Ilešič, O izvornosti Slomšekovih mladinskih spisov, *Popotnik*: časopis za sodobno pedagogiko, 1902, 23, št. 4, str. 107–112;
- Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1907/1908*, Ljubljana 1908.
- Jagne in magarec, *Drobtinice*, 7, 1852, ur. J. Rozman, Celovec, str. 197–198.
- Jókai Mór, Igralec, ki dobiva / Egy játékos, aki nyer, prevedel Ivan Koštiál, podlistek, *Edinost*, 47, št. 253, 25. 10. 1922, str. 1.
- Valentina Janković, Školstvo, kultura i društvo komunitetskih gradova Petrinje i Senja na kraju 18. i u 19. stoljeću, *Povijest u nastavi*, 7, 2010, št. 2, str. 103–115.
- Ante Pechan, Povijest dječjačke pučke škole, današnje kr. vježbaonice u Petrinji, Zagreb 1894.
- Branko Pleše, Fras, Franjo Julije, pedagog i pisac (Jarenina pri Mariboru, 1794–Vransko, 1868), *HBL*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6377>
- Praprotnik, Andrej, *Abecednik za slovenske ljudske šole*, Ljubljana 1883.
- Vesna Rapo, Pisanke i krasopisanke iz zbirki Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, *Šolska kronika*, 2013, št. 1–2 str. 364–374.
- Viktor Rivoseli, *Kronika senjske gimnazije prigodom stogodišnjice 1839.–1939.*, Senj, 1939.
- Rudolf Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906.
- B. Šuštar, Zgodovinski razvoj poučevanja s slikami: slovenske izkušnje, *Šolska kronika* 2013, 22–46, št. 3, str. 446.
- B. Šuštar, In memoriam Vesna Rapo 1961–2014, *Šolska kronika* 2014, 23–47, št. 1/2, str. 159–162.
- B. Šuštar, Emerik Antolić in njegov šolski atlas kraljestva živali 1846 ter Bertuchova enciklopedija v Sloveniji, v: *Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije*, Ljubljana: SŠM 2021, zloženska, št. 147, str. 4–6.
- Franjo Valla, Velika realka u Rakovcu (Njen život i djelovanje od 1863.—1881.) *Godišnje izvješće kralj. Velike realke u Rakovcu u Hrvatskoj 1881/82*, Zagreb 1882.
- Ljudevit Varjačić, *Milim pokojnicima hrvatskim pedagozima i učiteljima*, Varaždin, 1898. Varjačić, Ljudevit, <https://www.bib.irb.hr/345348>
- Marija Vrbetić, *400 godina karlovačkog školstva*, Karlovac 1979.
- Vollständiger Schul-Atlas des Tierreiches*, Nach dem vorgeschriebenen Lehrbuche für Schüler der 4. Classe des II. Jahrganges zusammengestellt von Emerich Antolich ..., Rakovac 1846, HŠM, Zagreb

Povzetek

Bertuchova ilustrirana enciklopedija za otroke (F. J. Bertuch, Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants), ki je v sliki in besedi predstavila podobe sveta okoli leta 1800, je bila izhodišče za učilo za nazorni pouk in prirodopis. Za pouk na šoli Rakovac pri Karlovcu v tedanji Vojni krajini je vplivni učitelj Emerik Antolić (Emerich Antolich, 1801–1853) leta 1846 iz ilustracij Bertuchove enciklopedije pripravil Popolni šolski atlas kraljestva živali (Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches). Ta šolski atlas z barvnimi podobami in nemškimi besedilom so po šolskih spremembah leta 1901 podarili na novo ustanovljenemu Hrvaškemu šolskemu muzeju v Zagrebu. Muzej je iz tega gradiva leta 2016 pripravil zanimivo in barvito razstavo Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije, ki je pritegnila s pedagoško dejavnostjo v Zagrebu in drugih hrvaških mestih. Konec leta 2021 in do junija 2022 je bila razstava na ogled tudi v Ljubljani, saj smo želeli simbolično podpreti muzejske kolege po potresu, ki je 22. marca 2020 prizadel Zagreb in okolico ter je bila poškodovana tudi stavba muzeja. Avtorica razstave Kristina Gverić se v razstavnem katalogu hudomušno vprašuje: „Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“ in predstavi šolnika Emerika Antolića. Ta prispevek pa nadaljuje obravnavo izobraževalnega položaja osnovne šole Rakovac pri Karlovcu v hrvaški Vojni krajini, kjer se je ob povezanosti z osrednjimi vojaškimi oblastmi na Dunaju uveljavljala tudi nemščina. Šola je slovela po kvaliteti, saj je tam poučevalo šest učiteljev, omogočala pa je tudi nadaljnji poklicni ali študijski vzpon. Iz dveh letnikov IV. razreda te šole se je razvila realka (srednja šola) v Rakovcu. V prispevku spremljamo tudi učiteljsko pot Emerika Antolića, ki je bil vpliven šolnik in tudi eden prvih avtorjev hrvaških in nemških učbenikov za šole v hrvaški Vojni krajini. Podpiral je vlogo nemščine v šolskem pouku, posebej v pomembnejših osnovnih šolah. Na takšni šoli v Rakovcu pri Karlovcu je Antolić poučeval in jo vodil. Od 1849 je bil direktor (šolski nadzornik) nemških glavnih šol v karlovškem delu Vojne krajine in od 1851 šolski nadzornik v Petrinji za varaždinski in banski del Vojne krajine. Antolić je kot sestavljavec Popolnega šolskega atlasa kraljestva živali (Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches) na zanimiv način sledil pedagoškim zahtevam po nazornem pouku in uporabi slik kot ilustrativnih ponazoril.

Poti izobraževanja v slovanskem svetu
Шляхи освіти слов'янських народів
Paths of education in the Slavic world
UKRAJINA / УКРАЇНА / UKRAINE

Konec leta 2016 je bila v sodelovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS), Foruma slovanskih kultur (FSK), Slovenskega šolskega muzeja (SŠM) z drugimi pedagoškimi/šolskimi muzeji in raziskovalci iz slovanskih držav pripravljena mednarodna potujoča razstava *Poti izobraževanja v slovanskem svetu / Paths of education in the Slavic world*.¹ Razstava je želela povezovalno predstaviti korake izobraževalnih poti pri narodih v vseh trinajstih slovanskih državah, a odprto tudi širšega sodelovanja in prepletujočih se mednarodnih vplivov v izobraževanju.

Za svojo predstavitev, ki ji sledimo v narodnem jeziku vsake sodelujoče države in v angleščini, so avtorji izbrali vsak po 24 fotografij in jih oblikovali v šestih temah. To so: 1. Koraki v razvoju pismenosti / Steps in development of literacy. - 2. Pedagogi, učitelji, učiteljice / Pedagogues, teachers, female teachers. - 3. Šolske stavbe / School buildings. - 4. Šolski pouk / School lessons. - 5. Učbeniki in pedagoška literatura / School textbooks and pedagogical literature. - 6. Učila in šolska oprema / Teaching aids and school equipment. Razstavo sta spremljala informativna zloženka² in publikacija s preglednimi besedili šestih tem šolskega razvoja vsake od sodelujočih slovanskih držav v angleščini, slovenščini in domačem jeziku države. Pri razstavi so sodelovali tako muzeji povezani s šolstvom in izobraževanjem nasploh (Belorusija, Bolgarija, Hrvaška, Češka, Poljska, Srbija, Slovaška, Slovenija, Ukrajina) ter raziskovalci pedagoške preteklosti (Bosna in Hercegovina, Makedonija, Črna gora, Rusija).³

Poti izobraževanja v slovanskem svetu so zelo pestre. K Slovanom so vodile poti k šoli in izobrazil iz tradicij antičnega latinskega in grškega sveta, zaznamovalo ga je zahodno krščanstvo z latinico in krščanski vzhod z glagolico in cirilico, pa tudi več jezikov izobraževanja. Ob tem so si slovanski jeziki sorodni in pogosto

1 Poti izobraževanja v slovanskem svetu / Paths of education in the Slavic world, <https://zzds.si/post-2017-01-05.html>; <http://www.ssolski-muzej.si/slo/news.php?item=365>

2 Poti izobraževanja v slovanskem svetu, zloženka, 2016; http://www.ssolski-muzej.si/files/events/8979-2016_zzds_slovani_zlozenka_malatiskaj.pdf; <https://zzds.si/wp-legacy/uploads/2017/01/2016-ZZDS-SLOVANI-zlozenka-mala.pdf>

3 Razstava – Poti izobraževanja v slovanskem svetu (2017), <https://zzds.si/post-2017-05-03.html>

lahko marsikaj razumemo tudi pri drugem sorodnem jeziku. Slovanski šolski razvoj so do 1918 zaznamovali ne le jeziki sosedov in drugače govorečih sodeželanov temveč tudi vplivi političnih središč tedanjih imperijev. Glede na pomen izobraževanja, jezika in kulture pri narodnostnem oblikovanju delujejo v vrsti slovanskih držav šolski /pedagoški muzeji kot osrednji državni muzeji za področje izobraževanja, drugod pa je pedagogom in šolam posvečeno več muzejev. Razstava je tako spodbujala mednarodno sodelovanje teh šolskih /pedagoških muzejev slovanskih držav, pa tudi raziskovanje in predstavljanje razvoja zgodovine izobraževanja in s tem podpirala tudi mednarodno sodelovanje nasploh. Razstava je gostovala v Ljubljani, Kopru, v Gabrovu in Varni v Bolgariji ter v letu 2019 v Kijevu v Ukrajini.⁴

Nepričakovana agresija, ki jo od konca februarja 2022 doživlja Ukrajina, je politične razmere v Evropi spremenila na slabše in negativno vpliva tudi na mednarodno sodelovanje in povezovanje. Šolski muzeji po svetu smo na pobudo Schulmuseum Nürnberg (Mathias Rösch), Slovenskega šolskega muzeja (Branko Šuštar), nizozemskega muzeja izobraževanja Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht (Jacques Dane), baskovskega muzeja izobraževanja Museo de la Educación de la Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatearen Hezkuntzaren Museoa (Luis Mª Naya Garmendia) in Univerze Luxembourg (Karin Priem, tedaj predsednice ISCHE - The International Standing Conference for the History of Education) pripravili 6. aprila 2022 v podporo Pedagoškemu muzeju v Kyivu spletno konferenco (Ukraine-Solidarity-Conference

Vse leto 2022 se v Ukrajini spominajo 300 letnice rojstva svojega velikega filozofa in učitelja Grigorija Saviča Skovorode (Григорій Савич Сковорода 1722-1794) ter njegove bogate duhovne in pedagoške dediščine. Njegov spomenik stoji od leta 2016 tudi v Ljubljani, v parku za Bežigradom.

4 Міжнародна мобільна виставка «Paths of education in the Slavic world» / «Шляхи освіти слов'янських народів», http://pmu.in.ua/exhibitions/shliahu_osvity/

Шляхи освіти слов'янських народів Paths of education in the Slavic world УКРАЇНА / UKRAINE

Педагогічний Музей України, Київ / Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv
<http://pmu.in.ua/>

Етапи розвитку грамотності в Україні Steps in development of literacy in Ukraine

1. Фрагмент експозиції Педагогічного музею України. Розвиток освіти в Київській Русі (11-13 ст.). Софійський собор / A fragment of the exhibition of the Pedagogical Museum of Ukraine. The development of education in Kyivan Rus (11th-13th century). The Cathedral of St. Sophia.

2. Перша братська школа, монастир і.с. 1586 р. у приватній Онуфрієвській монастирській школі у Львові. / The first brother school, established in 1586 in the premises of the St. Onufriy Monastery in Lviv.

3. Заняття у жіночій вишарпаній школі Христини Ахматовської, Харків, 1893-94 рр. / The classes in the all-girls Sunday school of Khristyna Akhmatovskaya, Kharkiv, 1893-94.

4. Урок хімії у школі робітничої молоді, Харків, 1963 р. / Chemistry lesson in the school for working youth, Kharkiv, 1963.

Українські педагоги, вчителі, жінки-педагоги Ukrainian pedagogues, teachers, female teachers

5. Тимофій Лубенський (1855-1936) – педагог-практик і філософ з теорії та методик виховання. Фото поч. 20 ст. / Timothy Lubensky (1855-1936) – a teacher-practitioner and a specialist in the theory and methodology of primary education. The photo was taken at the beginning of the 20th century.

6. Софія Русова (1856-1940) – педагог, одна з лідерок українського жіночого руху. Фото 1870-х рр. / Sophia Rusova (1856-1940) was an educator, one of the pioneers of the Ukrainian women's movement. The photo was taken in the 1870s.

7. Іван Соколюк (1889-1960) – педагог-практик та вчитель-експериментатор. Фото 1930-х рр. / Ivan Sokoluk (1889-1960) was a teacher-practitioner and experimental scientist. The photo was taken in the 1930s.

8. Василь Сухомлинський (1918-1970) – учитель, авторитет сільської освіти, публіцист, лідер педагогіки. Фото 1967 р. / Vasyl Sukhomlinsky (1918-1970) was a teacher, headmaster, journalist, children's writer. The photo was taken in 1967.

Шкільні будівлі School buildings

9. Сільська школа у с. Зеркові Полтавської області. Збудована 1912 р. Фото 1970-х рр. / A village school in Zerkov village in Poltava region. It was built in 1912, the photo was taken in the 1970s.

10. Школа у с. Пилипівці Кіровоградської області. Збудована у 1908-1910 рр. Фото 2002 р. / The school in Pilypivka village in Kirovograd region. It was built in 1908-1910, the photo was taken in 2002.

11. Типова сільська школа у с. Казарівці Київської області. Збудована у 1959 р. Фото поч. 1960-х рр. / A typical village school in Kazarivka village in Kyiv region. It was built in 1959, the photo was taken in the early 1960s.

12. Типова міська школа 1970-х рр. м. Адашів Вінницької обл. Фото 1970 р. / A typical town school of 1970s. Ladshivka of Vinnytsia Region. The photo was taken in the 1970s.

Шляхи освіти слов'янських народів Paths of education in the Slavic world УКРАЇНА / UKRAINE

Педагогічний Музей України, Київ / Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv
<http://pmu.in.ua/>

13

15

14

16

Шкільні уроки School lessons

13. Урок постановки лівки у Олександрівській школі для сліпих. Фото 1910 р. / A lesson of the articulation of words in Alexander's school for the deaf. The photo was taken in 1910.

14. Урок у трудовій школі в Пушкіно-Володимирі (Київ). Фото початку 1920-х рр. / A lesson in labor school in Pushkar Volodymyr (Kyiv). The photo was taken in the early 1920s.

15. Урок гимнастики у спортивній секції молодшої школи в Києві. Фото 1950-х рр. / Gymnastics lesson in the sports section of the all-day school in Kyiv. The photo was taken in 1950.

16. Урок на географічному кабінеті середньої школи в Харкові. Фото 1959 р. / A lesson on a geographical field of a secondary school in Kharkiv. The photo was taken in 1959.

Шкільні підручники і педагогічна література School textbooks and pedagogical literature

17. Буквар Тараса Шевченка (1861) / ABC book by Taras Shevchenko (1861)

18. Перший український педагогічний журнал «Світло» (1911, листопад) / The first Ukrainian pedagogical magazine «Svitlo» (November 1911)

19. Підручник з алгебри Миколи Чітковського (1925) / Algebra Coursebook by Nikolai Chitkovsky (1925)

20. Буквар Алла Делюзович (1954) / ABC book by Alida Deluzovich (1954)

17

18

19

20

21

22

23

24

Навчальні посібники та шкільне обладнання Teaching aids and school equipment

21. Шкільний фізичний кабінет у Педагогічному музеї в Києві. Фото 1912 р. / A school physical cabinet in the Pedagogical Museum in Kyiv. The photo was taken in 1912.

22. Заняття з астрономії у Житомирській комерційній гімназії. Фото початку 1910-х рр. / Lessons on astronomy in all-girls Commercial School of L. and M. Zhidomirsk. The photo was taken in 1910.

23. Учні середньої школи с. Острівська Київської області виготовляють моделі геометричних фігур. Фото 1960 р. / Pupils of the secondary school of Ostrivska village of Kyiv region are making models of geometric shapes. The photo was taken in 1960.

24. Урок англійської мови у літературному кабінеті м. Славутич Київської обл. Фото поч. 1970-х рр. / English lesson in the language laboratory in Slavutich of Donetsk region. The photo was taken at the beginning of 1970s.

School Museum).⁵ Na razmere v Ukrajini sta v Slovenskem šolskem muzeju od začetka aprila simbolično opozarjala tudi panoja z razstave Poti izobraževanja v slovanskem svetu.

Tudi ta objava nekaterih poudarkov iz zgodovine ukrajinskega izobraževanja (v slovenščini, ukrajinščini in angleščini), pripravljena leta 2016 kot tekstualna predstavitev ukrajinskega dela razstave »Poti izobraževanja v slovanskem svetu / Paths of education in the Slavic world«, je vključena v to številko revije Šolska kronika v podporo ukrajinskim kolegom iz Pedagoškega muzeja v Kyivu, neodvisni Ukrajini in miru v svetu.

dr. Branko Šuštar

1.05 Poljudni članek

Oleksandr Mikhno*

Olga Sukhomlynska**

Pedagoški muzej Ukrajine, Kijev / Педагогічний Музей України, Київ / Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv⁶

I. Koraki v razvoju pismenosti v Ukrajini

Koraki v razvoju pismenosti. Razvoj izobraževanja v Ukrajini je povezan s pojavom krščanstva leta 988, ko je knez Vladimir odprl šolo v Kijevu. Kopija napisa iz 12. stoletja iz katedrale sv. Sofije kaže na stopnjo pismenosti (1a): »Pischan je zapisal, da je šel k duhovnikom (”d’yak”) kot učenec«. Z besedo ”d’yak” so takrat poimenovali tako duhovnike kot učitelje. V nekaterih slovanskih deželah, so učence imenovali ”d’yaki”: slovensko dijak, bolgarsko daci, hrvaško djak. V

⁵ <https://www.um.es/muvhe/2022/04/ukraine-solidarity-conference-school-museums-of-the-world/>

* Oleksandr Mikhno, DSc in Pedagogy, the Director of the Pedagogical Museum of Ukraine / Олександр Міхно, доктор педагогічних наук, директор Педагогічного музею України, amikhno@ukr.net

** Scientific consultant / Науковий консультант: Olga Sukhomlynska, DSc in Pedagogy, chief researcher of the Pedagogical Source Studies and Biographistics Department of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine / Ольга Сухомлинська, доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського Педагогічний Музей України, Київ / Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv, <http://pmu.in.ua/>

Pouk v deklinški nedeljski šoli Hristine Alčevske. Harkov, po 1890.

Заняття у жіночій недільній школі Христини Алчевської. Харків. 1890-ті рр.
The classes in the all-girls Sunday school of Khrystyna Alchevska. Kharkiv. 1890s.

Ukrajini so učitelje imenovali “d’yak” do sredine 19. stoletja.

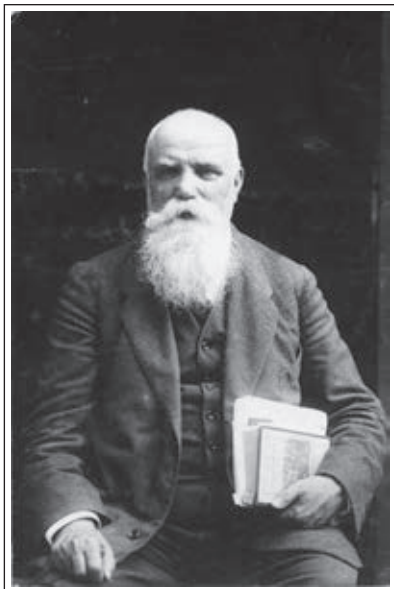
V 16. in 17. stoletju so za šole v Ukrajini skrbele pravoslavne bratovščine. Delovale so po načelih splošne dostopnosti in načelu enakosti vseh študentov. V drugi polovici 19. stoletja se je v Ukrajini začelo družbeno gibanje za enakovreden dostop do izobraževanja. Takrat je ukrajinska socialna aktivistka Khrystyna Alchevska (1841-1920) odprla zasebno deklinško nedeljsko šolo, ki je v Kharkivu v 50 letih izobrazila več kot 17 tisoč žensk.

V drugi polovici 40-ih let 20. stoletja so v Ukrajini priče v okviru splošnega obveznega sedemletnega izobraževanja delovati šole za delovno mladino, večerne šole, ki še vedno delujejo. Danes v Ukrajini srednješolska (11 let) izobrazba ni obvezna. Leta 2016 je bilo v Ukrajini 17.337 šol s 3.783.150 učenci.

1. Del razstave v Pedagoškem muzeju Ukrajine. Razvoj izobraževanja v Kijevski Rusiji (11-13. stol). Katedrala sv. Sofije.
2. Prva bratovska šola, odprta 1586 v prostorih Onofrijevega samostana v Lvovu.
3. Pouk v deklinški nedeljski šoli Hristine Alčevske, 90. leta 19. stoletja.
4. Pouk kemije v šoli za mlade v poklicu.

II. Ukrajinski pedagogi, učitelji, učiteljice

Timofij Lubenets (1855-1936) – Učitelj in strokovnjak na področju te-

Timofij Lubenets (1855-1936) učitelj-praktik in specialist za teorijo in metodologijo osnovnega izobraževanja.

Fotografija posneta na začetku 20. stol. / Тимофій Лубенець (1855-1936) – педагог-практик і фахівець з теорії та методики навчання.

Фото поч. 20 ст. / Timofij Lubenets (1855-1936) a teacher-practitioner and a specialist in the theory and methodology of primary education. The photo taken at the beginning of the 20th century.

orije in metodologije osnovnošolskega izobraževanja, predšolske vzgoje in izobraževanja odraslih. Njegova zapuščina so zamisel o enakem dostopu do izobraževanja za vse otroke, skrbni odnos do otroka, medsebojno povezovanje izobraževanja in usposabljanja.

Sophia Rusova (1856-1940) – je bila vzgojiteljica, ena izmed pionirk ukrajinskega ženskega gibanja, organizatorka prvih vrtcev v Kijevu, kjer je delala kot otroška vzgojiteljica; je prva ženska pedagoška pisateljica v Ukrajini, strokovnjakinja na področju predšolske vzgoje. Osrednji del njene pedagoške zapuščine predstavlja koncept razvoja ukrajinskega nacionalnega sistema izobraževanja in vzgoje.

Ivan Sokolyansky (1889-1960) – je bil učitelj in eksperimentalni znanstvenik. Svoje znanstveno življenje je posvetil izobraževanju otrok s posebnimi potrebami, oblikoval je sistem izobraževanja za gluhe in slepe otroke, je avtor metod poučevanja gluhih in slepih ter gluhih in nemih otrok, razvijal pa je tudi bralni stroj za slepe.

Vasyl Sukhomlynsky (1918-1970) – je bil učitelj, ravnatelj, novinar, otroški pisatelj. Njegov humanistični pedagoški koncept je združeval klasično in ljudsko pedagogiko in je bil namenjen dvigu psiholoških sposobnosti posameznika, kot so zavest, empatija, samospoštovanje, odgovornost in podobno. Je avtor 55 pedagoških del, več kot 500 člankov in več kot 1500 zgodb in pripovedi za otroke. Njegova dela so bila prevedena v 59 jezikov in objavljena v približno 15 milijonih izvodih.

5. Timofij Lubenets / Тимофій Лубенець (1855-1936) pedagog-praktik in strokovnjak za teorijo in metodologijo osnovnošolskega pouka / Тимофій Лубенець – педагог-практик і фахівець з теорії та методики навчання. Фото поч. 20 ст. / Timofij Lubenets (1855-1936) a teacher-practitioner and a specialist in the theory and methodology of primary education. The photo was taken at the beginning of the 20th century.
6. Sophia Rusova (1856-1940) – je bila pedagoginja, ena od začetnic ženskega

gimabnja v Ukrajini, 70. leta 19. stoletja.

7. Ivan Sokolyansky (1889-1960) – pedagog-praktik in eksperimentalni znanstvenik.
8. Vasyl Sukhomlynsky (1918-1970) – učitelj, ravnatelj, novinar, otroški avtor, 1967.

III. Šolske stavbe

Šolske stavbe. V obdobju razvoja javnih pobud je bilo med 1910 in 1916 v osrednji ukrajinski regiji, v vaseh regije Poltava zgrajenih okrog 100 šol v »art nouveau« stilu (arhitekt Opanas Slastion, 1855-1933). Stroške je krila lokalna samouprava. Posebnost teh šol je šesterokotno okno in uporaba zložljivih predelnih sten, ki so omogočale, združevanje razredov v eno veliko dvorano. V nasprotju s cerkvijo, tradicionalnim verskim središče, je šola postala sekularno izobraževalno središče. Do danes je nastalo približno 50 šol, nekatere pa še vedno delujejo.

Primer eksperimentalne (nekonvencionalne) šole je šola v vasi Pavlysh. Stavba je bila zgrajena v 20. stoletju, gradnjo pa so financirali vaščani. Vasil Sukhomlynsky (1918-1970) je živel in delal kot ravnatelj na tej šoli med leti 1948 in 1970. Šolsko območje je preoblikoval v šolski kampus sestavljen iz 11 stavb in s površino 4,9 ha s parkom, šolskim vrtom, vinogradom in rastlinjakom.

V drugi polovici 20. stoletja je bilo zgrajenih več šolskih stavb tako v mestih kot na podeželju. Tipične mestne šole imajo praviloma 3-4 nadstropja in sprejemajo približno 1000 učencev (11), medtem ko so vaške šole večinoma dvonadstropne hiše, ki sprejemajo od 100 do 200 otrok (12).

9. Podeželska šola v vasi Zapadnici v oblasti Poltava, zgrajena 1912.
10. Šola v vasi Pavliš v oblasti Kirovohrad, grajena 1908-1910.
11. Tipična vaška šola v vasi Ksaverivka v oblasti Kijev, zgrajena 1959.
12. Tipična mestna šola iz 70. let 20. stoletja, Ladižin v Vinicki oblasti.

IV. Šolski pouk

Šolski pouk. Aleksandrova kmetijska šolska za gluhe in gluhoneme je prva izobraževalna ustanova za otroke s posebnimi potrebami v Ukrajini. Ustanovljena je bila leta 1903, na obrobju Aleksandrovska (danes Zaporozžje). Šolanje je trajalo 9 let in je potekalo večinoma ustno. Izobraževanje otrok v tej šoli je bilo brezplačno.

Med leti 1919 in 1924 je v Kijevu delovala raziskovalna (laboratorijska) delovna šola Timofija Lubenetsa. Osnovna načela izobraževanja v tej šoli so bili humanizacija, individualizacija, celovit razvoj učencev, spodbujanje otroške ustvarjalnosti in samostojnih dejavnosti, vključevanje delovne metode kot načela izobraževanja in načina organizacije otrokovega življenja.

Po drugi svetovni vojni so v Ukrajini delovale ločene deške in dekliske šole.

V deških šolah je bila večja pozornost namenjena telesni vzgoji, medtem ko so dekleta v dekliških šolah poučevali predmete, kot so stenografija in ročno šivanje, česar niso poučevali v deških šolah.

Sredi 20. stoletja so bili v ukrajinskih šolah postavljeni geografski temelji z namenom direktne uporabe vidljivosti v izobraževanju.

13. Pouk izražanja zvokov v Aleksandrovi šoli za gluhe, 1910.
14. Pouk v delovni šoli, Puša-Vodica (Kijev), zgodnja 20. leta 20. stoletja.
15. Pouk telovadbe v šolski sekciji deške šole v Lvovu, 1950.
16. Pouk geografije na prostem na srednji šoli v Harkovu, 1959.

V. Učbeniki in pedagoška literatura

Šolski učbeniki in pedagoška literatura. »Začetnica/Abecednik (Bukvar)« izvrstnega ukrajinskega pesnika Tarasa Ševčenka (1814–1861) je bila izdana 1861 v nakladi 10.000 izvodov in je bila namenjena začetnemu poučevanju branja in pisanja tako za otroke kot za odrasle v njihovem maternem jeziku v nedeljskih šolah. Predstavljala je zbirko ukrajinskega izročila in avtorskih verzov pesnika.

Prva uradna pedagoška revija "Svitlo" je izhajala v Kijevu med leti 1910 in 1914, služila je kot instrument pri kreiranju ideje nacionalne šole med učitelstvom in javnimi osebnostmi. Predstavljala je tribune za diskusijo o načinih razvoja nacionalnega izobraževanja in platformo za diskusijo o ukrajinski metodologiji.

Učbenik Nikolara Čajkovskega / Nikolaya Tchaikovskya (1887–1970) je bil eden prvih učbenikov računstva v Ukrajini, natisnjen v Pragi leta 1925 z naslovom "Računstvo. Popolni učbenik za srednjo šolo in samostojno učenje. Knjiga I." Namen učbenika je bilo širjenje matematične kulture in promocija novih didaktičnih idej.

Abecednik Lidiye Depolovič / Lidiye Depolovich (1869–1943) je med leti 1930 in 1950 doživela 19 ponatisov, natisnjenih je bilo več kot 10 milijonov izvodov, kar pomeni, da je več kot ena generacija otrok rasla s to čitanko.

17. Začetnica/Abecednik Tarasa Ševčenka (1861).
18. Prva ukrajinska pedagoška revija »Svitlo«, 1911.
19. Priročnik za algebro Nikolaja Čajkovskega (1925).
20. Začetnica Lidiye Depolovič (1954).

VI. Učna sredstva in šolski pripomočki

Učna sredstva in šolski pripomočki. Ideja vizualne vzgoje, ki je postala razširjena v drugi polovici 19. stoletja, je v začetku 20. stoletja spodbudila nastanek pedagoških muzejev v Ukrajini. Pedagoški muzej v Kijevu, ki je bil usta-

novljen leta 1901, je poleg razstavnih prostorov imel tudi posebne prostore za prikaz učnih gradiv in naprav ter znanstveno učilnico, ki je prikazovala, kako so bile tovrstne učilnice opremljene v srednjih šolah (21).

Na dekliški trgovski šoli »Lyudmile in Mykole Volodkevich« (1900-1920) so pri pouku uporabljali vizualne pripomočke. Glavna načela so postala samostojno delo učenk in povezava izobraževanja z vsakdanjim življenjem. Praktično delo je potekalo v vseh razredih; prikazovali so mineraloške in botanične zbirke, slike; izvajali so poskuse in organizirali številne izlete. (22)

V 50-ih in 60-ih letih 20. stoletja so uporabljali vizualno modeliranje. Npr. učenec je sam pripravil modele geometrijskih teles iz papirja. (23) Od 60-ih let so se pojavili tehnični pripomočki kot so radio, kino, televizija, avdio in video oprema, demo projekcije itd. (24)

21. Primer fizikalnega kabineta v Pedagoškem muzeju v Kijevu, 1912.
22. Pouk astronomije na dekliški trgovski šoli L. in M. Volodkevič, po letu 1910.
23. Dijaki na srednji šoli v vasi Onufrijika izdelujejo geometrična telesa, 1960.
24. Pouk angleščine v jezikovnem laboratoriju, Snižne v oblasti Doneck, 70. leta 20. stoletja.

I. Етапи розвитку грамотності в Україні

Етапи розвитку грамотності в Україні. Розвиток освіти в Україні пов'язаний із запровадженням християнства у 988 р., тоді ж князь Володимир відкрив школу у Києві. Про рівень грамотності свідчить копія графіті 12 ст. з Софійського собору: «Пищан писав, до дяків ходив учеником». Словом «дяк» тоді називали і церковнослужителя, і вчителя. В деяких слов'янських країнах дяком називали школяра: словенське «dijak» - «студент»; болгарське «дякъ» - «школяр»; хорватське «đak» - «студент». В Україні дяком називали вчителя до середини 19 ст.

У 16-17 ст. в Україні діяли братські школи, які утримувалися православними братствами. Існували на засадах загальнодоступності, принципу рівності всіх учнів. У 2-й половині 19 ст. в Україні починається громадський рух за рівний доступ до освіти. У 1862 р. в Україні нараховувалося 90 недільних шкіл. Тоді ж українська громадська діячка Христина Алчевська (1841-1920) відкрила у Харкові приватну жіночу недільну школу, в якій протягом 50 років здобуло освіту понад 17 тисяч жінок.

У 2-й половині 1940-х р. в умовах загальної обов'язкової семирічної освіти в Україні починають діяти школи робітничої молоді— вечірні школи. Існують і зараз. Нині в Україні існує обов'язкова середня (11-річна) освіта. Станом на 2016 р. в Україні функціонує 17 337 шкіл, в яких навчається 3 783 150 учнів.

1. Фрагмент експозиції Педагогічного музею України. Розвиток освіти в

- Київський Русі (11-13 ст.). Софійський собор.
2. Перша братська школа, відкрита в 1586 р. у приміщенні Онуфріївського монастиря у Львові.
 3. Заняття у жіночій недільній школі Христини Алчевської. Харків. 1890-ті рр.
 4. Урок хімії у школі робітничої молоді. Харків. 1963 р.

II. Українські педагоги, вчителі, жінки-педагоги

Тимофій Лубенець (1855-1936) педагог-практик і фахівець з теорії та методики початкового навчання, дошкільного виховання та освіти дорослих. Через усю його спадщину проходять ідеї рівного доступу до освіти усіх дітей, дбайливого ставлення до дитини, зв'язку навчання і виховання з життям.

Софія Русова (1856-1940) – педагог, одна з піонерок українського жіночого руху, організатор перших дитячих садків у Києві, де працювала вихователю (садівницею); перша жінка педагог-теоретик в Україні, фахівець у галузі дошкільного виховання. Центральне місце в її педагогічній спадщині займає концепція розбудови української національної системи освіти і виховання.

Іван Соколянський (1889-1960) педагог-практик та науковець-експериментатор, присвятив своє наукове життя освіті і вихованню дітей з особливими потребами, засновник системи освіти дітей з втратою слуху і зору, автор методики навчання сліпо-глухих та глухо-німих дітей, розробник конструкції читальної машини для сліпих.

Василь Сухомлинський (1918-1970) - учитель, директор сільської школи, публіцист, дитячий письменник. Його гуманістична педагогічна концепція поєднує класичну і народну педагогіку, спрямована на виховання внутрішніх (психологічних) регуляторів особистості: совісті, емпатії, почуття власної гідності, відповідальності тощо. Автор 55 педагогічних праць, більше 500 статей та понад 1500 оповідань і казок для дітей. Його праць перекладені на 59 мов світу накладом близько 15 мільйонів примірників.

5. Тимофій Лубенець – педагог-практик і фахівець з теорії та методики навчання. Фото поч. 20 ст.
6. Софія Русова - педагог, одна з піонерок українського жіночого руху. Фото 1870-х рр.
7. Іван Соколянський - педагог-практик та науковець-експериментатор, Фото 1930-х рр.
8. Василь Сухомлинський - учитель, директор сільської школи, публіцист, дитячий письменник. Фото 1967 р.

III. Шкільні будівлі

*Tipična podeželska šola v vasi Ksaverivka v regiji Kyiv, zgrajena 1959.
Fotografrano v zgodnjih 60. letih 20. stol. / Типова сільська школа у с.
Ксаверівка Київської області. Збудована у 1959 р. Фото поч. 1960-х рр. /
A typical village school in Ksaverivka village in Kyiv Region. It was built in 1959.
The photo was taken in early 1960s.*

Шкільні будівлі. Протягом 1910-1916 рр. в період розвитку громадської ініціативи, в центральному регіоні України - у селах на Полтавщині було побудовано близько 100 шкіл у стилі український архітектурний модерн (архітектор Опанас Сластюн; 1855-1933) на кошти земств – органів місцевого самоврядування. Особливістю їх є шестигранні вікна та застосування розкладних дерев'яних перегородок, які дозволяли об'єднувати класи між собою в одну велику залу. Завдяки башточкам, увінчаним шпилями, школа набувала значення світського освітнього центру села на противагу церкві – традиційному релігійному центру. До сьогодні збереглося близько 50 шкіл, деякі досі функціонують.

Прикладом авторської (нетипової) школи є школа у с. Павлиш. Приміщення збудоване на поч. 20 століття на кошти жителів села. У цій школі в 1948-1970 роках жив і працював директором Василь Сухомлинський (1918-1970), який перетворив її на шкільне містечко, що зараз складається з 11 будинків і займає площу 4,9 гектара з парком, Садам Матері, виноградни-

ком, теплицею.

У 2-й половині 20 ст. в Україні було побудовано багато шкільних приміщень як у містах, так і в сільській місцевості. Як правило, типові міські школи мають 3-4 поверхи і розраховані приблизно на 1000 учнів, а сільські школи є переважно двоповерховими, де навчається в середньому від 100 до 200 дітей.

9. Школа у с. Западинці Полтавської області. Збудована 1912 р. Фото 1970-х рр.
10. Школа у селі Павлиш Кіровоградської області. Збудована у 1908-1910 рр. Фото 2002 р.
11. Типова сільська школа у с. Ксаверівка Київської області. Збудована у 1959 р. Фото поч. 1960-х рр.
12. Типова міська школа 1970-х рр. м. Ладижин Вінницької обл. Фото 1970 р.

IV. Шкільні уроки

Шкільні уроки. Олександрівське училище-хутір для глухонімих – перший в Україні навчальний заклад для дітей з особливими потребами, який було засновано у 1903 році на околиці Олександрівська (нині – м. Запоріжжя). Курс навчання тривав 9 років і проводився переважно за усними методиками. Навчання дітей в школі було безкоштовним.

У 1919-1924 р. у Києві діяла дослідна (лабораторна) трудова школа Тимофія Лубенця. Основними принципами навчання в школі були: гуманізація, індивідуалізація, різнобічний розвиток учнів, спонукання до творчості та самодіяльності дітей, широке застосування трудового методу як принципу навчання і способу організації життя дітей.

Після 2-ї світової війни в Україні існували школи з роздільним навчанням хлопців і дівчат. У чоловічих школах більшу увагу приділяли фізичній підготовці. У жіночих школах дівчата вивчали, наприклад, такі предмети, як стенографія, рукоділля, яких у чоловічих школах не було.

У середині 20 ст. в українських школах масово створюються географічні майданчики з метою безпосередньої реалізації принципу наочності у навчанні.

13. Урок постановки звуків у Олександрівській школі для глухих. Фото 1910 р.
14. Урок у трудовій школі в Пущі-Водиці (Київ). Фото початку 1920-х рр.
15. Урок гімнастики у спортивній секції чоловічої школи Львова. Фото 1950 р.
16. Урок на географічному майданчику середньої школи у Харкові. Фото 1959 р.

V. Шкільні підручники і педагогічна література

Pouk geografije na igrišću srednje škole v Harkovu, fotografirano 1959. / Урок на географічному майданчику середньої школи у Харкові. Фото 1959 р. / A lesson on a geographical field of a secondary school in Kharkiv. The photo was taken in 1959.

Шкільні підручники і педагогічна література. «Буквар» видатного українського поета Тараса Шевченка (1814-1861) виданий 1861 року тиражем 10 000 для початкового навчання грамоти дітей та дорослих українців рідною мовою в недільних школах. Складений із кращих зразків українського фольклору та частково з власних творів.

Перший офіційний український педагогічний журнал «Світло» виходив у Києві у 1910-1914 рр. і відіграв важливу роль у консолідації українських педагогів і громадських діячів довкола ідеї національної школи, був трибуною для обговорення шляхів розвитку національної освіти, платформою становлення української методичної науки.

Підручник Миколи Чайковського (1887-1970) - один з перших підручників з алгебри українською мовою. Виданий у Празі у 1925 р. під назвою «Алгебра. Повний курс середньої школи та для самоосвіти. Книга I». Мета підручника - поширення математичної культури та популяризація нових дидактичних ідей.

«Буквар» Лідії Деполович (1869-1943) протягом 1930-1950-х років пе-

ревидавався 19 разів. Загальний тираж букварів Деполович перевищив 10 мільйонів екземплярів. За букварем Деполович виросло не одне покоління українських дітей.

17. Буквар Тараса Шевченка (1861)
18. Перший український педагогічний журнал «Світло» (1911, Листопад)
19. Підручник з алгебри Миколи Чайковського (1925)
20. Буквар Лідії Деполович (1954)

VI. Навчальні посібники та шкільне обладнання

Навчальні посібники та шкільне обладнання. Ідея наочного навчання, що набула поширення у 2-й половині 19 – на початку 20 ст. спровокувала створення в Україні педагогічних музеїв. У Києві Педагогічний музей, що розпочав свою діяльність у 1901 р., мав, крім експозиційних залів, спеціальні кабінети для демонстрування навчальних посібників і приладів, а також фізичний кабінет, що слугував зразком для обладнання фізичних кабінетів у середніх навчальних закладах. (21)

З максимальним використанням наочного навчання проводилися заняття у Жіночому комерційному училищі Людмили і Миколи Володкевичів в Києві (1900–1920). Основними його принципами стали самодіяльність учнів і зв'язок навчання з життям. Практичні роботи запроваджувалися в усіх класах, демонструвалися мінералогічні та ботанічні колекції, картини, проводилися досліді, організовувалися численні екскурсії. (22)

У 1950–1960-х роках використовувався такий наочно-практичний метод навчання, як наочне моделювання. Наприклад, учні самостійно виготовляли моделі геометричних фігур з паперу. (23)

Починаючи з 1960-х років у навчальному процесі застосовують технічні засоби навчання: радіо, кіно, телебачення, аудіо-, відеотехніка, засоби широкоформатної демонстрації (проекції) тощо. (24)

21. Зразковий фізичний кабінет у Педагогічному музеї в Києві. Фото 1912 р.
22. Заняття з астрономії у Жіночому комерційному училищі Л. і М. Володкевичів у Києві. Фото 1910-х рр.
23. Учні середньої школи с. Онуфріївка Кіровоградської області виготовляють моделі геометричних фігур Фото 1960 р.
24. Урок англійської мови у лінгафонному кабінеті м. Сніжне Донецької обл. Фото поч. 1970-х рр.

I. Steps in development of literacy in Ukraine

Steps in the development of literacy. The development of education in Ukraine was bound up with the introduction of Christianity in 988, when Prince Vladimir opened a school in Kyiv. A copy of the graffiti from the 12th century from the Cathedral of St. Sophia: »Pischan wrote that he went to the d'yaks (clerks) as a disciple« is indicative of the level of literacy (1a). The word »d'yak« (»clerk«) was then used to call both a clergyman, and a teacher. In some Slavic countries, the students were called d'yaks: a Slovenian word »dijak« means »a student«; a Bulgarian word »Daci« means »a school-boy«; a Croatian »đak« means »a student«. In Ukraine, a teacher had been called d'yak until the middle of the 19th century.

In the 16th-17th centuries operational brethren schools in Ukraine were kept by orthodox brethren. They existed on the principles of general availability, the principle of equality of all students. In the 2nd half of the 19th century a social movement for equal access to education starts in Ukraine. In 1862 there were 90 Sunday schools in Ukraine. At that time a Ukrainian social activist Khrystyna Alchevska (1841-1920) opened a private all-girls Sunday school, which educated more than 17 thousand women for 50 years, in Kharkiv.

In the 2nd half of the 1940s, schools for working youth, night schools, began to operate in Ukraine in the context of the universal compulsory seven-year education. They exist at the present time as well. Now there is no compulsory secondary (11-year) education in Ukraine. As of 2016, there are 17 337 schools with 3 783 150 students in Ukraine.

1. A fragment of the exhibition of the Pedagogical Museum of Ukraine. The development of education in Kyivan Rus (11th-13th century). The Cathedral of St. Sophia.
2. The first brethren school, established in 1586 in the premises of the St. Onuphiy Monastery in Lviv.
3. The classes in the all-girls Sunday school of Khrystyna Alchevska. Kharkiv. 1890s.
4. Chemistry lesson in the school for working youth. Kharkiv. 1963.

II. Ukrainian pedagogues, teachers, female teachers

Timofiy Lubenets (1855-1936) was a teacher-practitioner and a specialist in the theory and methodology of primary education, preschool education and adult education. The idea of equal access to education for all children, a caring attitude towards the child, interconnection of training and education interfuse his entire legacy.

Sophia Rusova (1856-1940) was an educator, one of the pioneers of the Ukrainian women's movement, an organizer of the first kindergartens in Kyiv, where she worked as a child educator; the first woman educator-writer in Ukraine,

an expert in the field of preschool education. The central place in her pedagogical heritage is taken by the concept of development of the Ukrainian national system of education and upbringing.

Ivan Sokolyansky (1889-1960) was a teacher-practitioner and experimental scientist. He devoted his scientific life to education of children with special needs, was the founder of the system of education of children with the loss of hearing and vision, the author of methods of teaching deaf-blind and deaf-mute children, the developer of the design of the reading machine for the blind.

Vasyl Sukhomlynsky (1918-1970) was a teacher, headmaster, journalist, children's writer. His humanistic pedagogical concept combined classical and folk pedagogy, and was aimed at raising internal (psychological) controls of the individual, such as conscience, empathy, self-esteem, responsibility, and the like. He was the author of 55 pedagogical works, more than 500 articles and more than 1500 stories and tales for children. His works have been translated into 59 languages and published in approximately 15 million copies.

5. Timofiy Lubenets (1855-1936) a teacher-practitioner and a specialist in the theory and methodology of primary education. The photo was taken at the beginning of the 20th century.
6. Sophia Rusova (1856-1940) was an educator, one of the pioneers of the Ukrainian women's movement. The photo was taken in the 1870s.
7. Ivan Sokolyansky (1889-1960) was a teacher-practitioner and experimental scientist.
8. Vasyl Sukhomlynsky (1918-1970) was a teacher, headmaster, journalist, children's writer. The photo was taken in 1967.

III. School buildings

School buildings. During 1910-1916, in the period of the development of public initiatives, about 100 schools in the Ukrainian architectural art nouveau style were built (by the architect Opanas Slastion; 1855-1933) in the central region of Ukraine, in the villages of Poltava region, at the expense of the country councils – local self-government bodies. Their special feature is the hexagonal window and the use of folding partitions that allowed to combine classes together into one large hall. Thanks to turrets, crowned by steeples, the school became a secular educational center of the village in opposition to the church, the traditional religious center. Until today there have been about 50 schools, some of them are still functioning.

An example of an experimental (unconventional) school is a school in the village of Pavlysh. The building was constructed in the 20th century, the construction was funded by the inhabitants of the village. Vasyl Sukhomlynsky (1918-1970) lived and worked as the headmaster in this school in 1948-1970, and

transformed it into a school campus which consists of 11 buildings and occupies an area of 4.9 hectares of land with a park, the school garden, a vineyard and a greenhouse.

In the 2nd half of the 20th century many school buildings were built in Ukraine both in cities and in rural areas. As a rule, typical town schools have 3-4 floors and provide for a total number of approximately 1000 pupils(11), and village schools are mostly two-story houses, where an average of 100 to 200 children study (12).

9. *A village school in Zapadyntsy village in Poltava region. It was built in 1912, the photo was taken in the 1970s.*
10. *The school in Pavlysh village in Kirovohrad region. It was built in 1908-1910. The photo was taken in 2002.*
11. *A typical village school in Ksaverivka village in Kyiv region. It was built in 1959. The photo was taken in the early 1960s.*
12. *A typical town school of 1970s. Ladyzhyn of Vinnytsia Region. The photo was taken in the 1970.*

IV. School lessons

School lessons. Aleksander's school-farm for the deaf-mute is the first educational institution for children with special needs in Ukraine. It was founded in 1903, on the outskirts of Aleksandrivsk (now Zaporizhzhia). The course of study lasted 9 years and was mainly in accordance with oral procedures. The education of children in the school was free.

In 1919-1924 the research (laboratory) labor school of Timofiy Lubenets operated in Kiev. The basic principles of education in the school were humanization, individualization, comprehensive development of students, encouraging children's creativity and independent actions, mainstreaming of labor method as the principle of education and the way of the organization of children's lives.

After the 2nd World War there were schools with separate teaching of boys and girls in Ukraine. In all-boys schools more attention was paid to physical training. In all-girls schools girls studied, for example, such subjects as stenography, needlework, which were not taught in all-boys schools.

In the middle of the 20th century geographical grounds were created on a massive scale in Ukrainian schools with the purpose of direct implementation of the principle of visibility in education.

13. *A lesson of the articulation of sounds in Alexander's school for the deaf. The photo was taken in 1910.*
14. *A lesson in labor school in Puscha-Voditsa (Kyiv). The photo was taken in the early 1920s.*

15. Gymnastics lessons in the sports section of the all-boys school in Lviv. The photo was taken in 1950.
16. A lesson on a geographical field of a secondary school in Kharkiv. The photo was taken in 1959.

V. School textbooks and pedagogical literature

School textbooks and pedagogical literature. «ABC Book» by an outstanding Ukrainian poet Taras Shevchenko (1814-1861) published in 1861 in edition of 10 000 thousand copies for the initial teaching of literacy for Ukrainian children and adults in their native language in Sunday schools. A composite of the best samples of Ukrainian folklore and partly from his own works.

The first official Ukrainian pedagogical magazine «Svitlo» was published in Kiev from 1910 to 1914 and was instrumental in consolidating Ukrainian teachers and public figures around the idea of the national school; it was a tribune for discussion of the ways of developing national education, a platform of the formation of Ukrainian methodical science.

The coursebook by Nikolay Tchaikovsky (1887-1970) was one of the first algebra schoolbooks in Ukrainian. It was published in Prague in 1925 under the title “Algebra. A Complete Course for the Secondary School, and for Self-Education. Book I”. The aim of the coursebook was the spread of mathematical culture and promotion of new didactic ideas.

“ABC Book” by Lidiya Depolovich (1869-1943) was republished 19 times over the span of 1930-1950s. The total circulation of ABC book by Depolovich was over 10 million copies. More than one generation of Ukrainian children grew with ABC book by Depolovich.

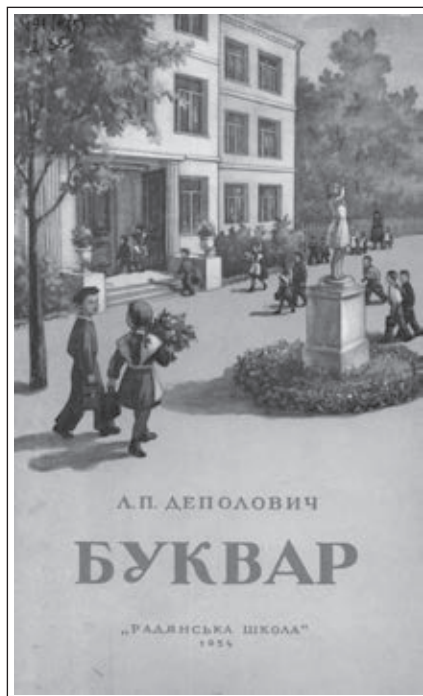
17. ABC book by Taras Shevchenko (1861)
18. The first Ukrainian pedagogical magazine «Svitlo» (November 1911)
19. Algebra Coursebook by Nikolay Tchaikovsky (1925)
20. ABC book by Lidiya Depolovich (1954)

VI. Teaching aids and school equipment

Teaching aids and school equipment. The idea of visual education, which became widespread in the 2nd half of the 19th - at the beginning of the 20th century, provoked the creation of pedagogical museums in Ukraine. The Pedagogical Museum in Kyiv, which was founded in 1901, besides the exhibit halls, had special rooms for display of teaching materials and devices, as well as a science classroom that served as a model for the equipment of science classrooms in secondary schools. (21)

*Prva ukrajinska pedagoška revija
»Svitlo« (november 1911) / Перший
український педагогічний журнал
«Світло» (1911, Листопад) / The
first Ukrainian pedagogical magazine
«Svitlo» (November 1911).*

*Začetnica Lidiye Depolovič (1954)
Буквар Лідії Дєполович (1954) /
ABC book by
Lidiya Depolovich (1954).*

The classes in the All-Girls Commercial School of Lyudmila and Mykola Volodkevich (1900-1920) were conducted with the maximum use of visual aids in teaching. Its main principles became independent activity of the students and connection of education with life. Practical work was carried out in all the classes; mineralogical and botanical collections, paintings were demonstrated; experiments were conducted and numerous excursions were organized. (22)

In the 1950s-1960s such a clearly practical method of learning, as visual modeling, was used. For example, students produced models of geometric shapes out of paper on their own. (23) Since the 1960s such technical means as radio, cinema, television, audio-and video equipment, demo projection, etc. have appeared. (24)

21. An exemplary science classroom in the Pedagogical Museum in Kyiv. The photo was taken in 1912.
22. Lessons on astronomy in all-girls Commercial School of L. and M. Volodkevich. The photo was taken in 1910s.

Pouk astronomije na dekliški trgovski šoli L. in M. Volodkevič v Kyivu, po letu 1910 / Заняття з астрономії у Жіночомукомерційномуучилищі Л. і М. Володкевичів у Києві. Фото 1910-х рр. / Lessons on astronomy in all-girls Commercial School of L. and M. Volodkevich. The photo was taken in 1910s.

23. Pupils of the secondary school of Onufriyivka village of Kirovograd region are making models of geometric shapes. The photo was taken in 1960.
24. English lesson in the language laboratory in Snizhne of Donetsk region. The photos was taken at the beginning of 1970s.

Literatura / Література / Literature

- Колекція «Українська дитяча книга 1885—1923 рр.» Педагогічного музею України: Каталог-путівник / A collection »Ukrainian Children's Book 1885-1923« of the Pedagogical Museum of Ukraine: A Catalogue Guidebook.
- Циркуляри по Київському навчальному округу у фондах Педагогічного музею України (1874—1917 рр.) : Каталог-путівник / The circulars on Kyiv Educational District in the funds of the Pedagogical Museum of Ukraine (1874-1917 pp.): Catalogue Guidebook.
- Михайло Кравчук. Вибрані праці. Історія і методика математики / Mikhaylo Kravchuk. Selected works. History and Methods of Mathematics.
- Григорій Гринько. Олександр Шумський: Статті. Промови. Документи / Grigoriy Grinko. Alexander Shumsky: Articles. Speeches. Documents.

Український науково-дослідний інститут педагогіки на сторінках педагогічних журналів 1926—1976 pp. / Ukrainian Scientific-Research Institute of Pedagogy on the pages of pedagogical magazines of the span of 1926-1976.

Постер виставки «Князь Володимир в історії української освіти» (2015) / The poster of the exhibition »Prince Vladimir in the History of Ukrainian Education« (2015)

Листівка до виставки «Василь Сухомлинський: світовий вимір» (2016) / Leaflet_An advertising blotter of the exhibition »Vasily Sukhomlynsky: the Global Scale« (2016)

Здійснюючи видавничу діяльність, Педагогічний музей України виконує низку важливих завдань: реалізує місію музею, популяризує історію освіти, формує і просуває позитивний імідж музею в суспільстві.

У 2014 році музей започаткував видавничу серію «Педагогічні републікації», що має на меті популяризувати і актуалізувати маловідомі або призабуті праці українських вчених, педагогів, освітніх діячів минулого.

2015 року започатковано видавничу серію «Бібліофонд Педагогічного музею», мета якої – оприлюднення результатів наукового опрацювання фондів музею у формі каталогів книжкових музейних колекцій. Ще один напрям видавничої діяльності музею: афіші та листівки до виставок, які організовує музей.

Carrying out publishing activities, the Pedagogical Museum of Ukraine fulfills a number of important tasks: implements the mission of the Museum, popularize the history of education, creates and promotes a positive image of the Museum in the society.

In 2014, the Museum founded the publishing series »Pedagogical Republications«, which aims to promote and modernize the little-known or half-forgotten works of Ukrainian scientists, teachers, educational leaders of the past.

In 2015 a series of »The Bibliotholdings of the Pedagogical Museum«, the aim of which is the publication of the results of the scientific processing of the museum holdings in the form of book catalogues of the museum collections started being published. One more direction of the publishing activities of the museum are the posters and leaflets of the exhibitions organized by the museum.

Drobtinice iz šolske preteklosti

Deset šolskih zapoved

1. Vsak šolar mora o pravi uri v šolo; kdor prepozno pride, alj ga clo ni, g. učitelju po tem pove, zakaj je mudilo.
2. Vsako mora biti čedno vmit in počesano; tudi nohti porezani.
3. Pred šolo in po šoli se pobožno moli; kdor zamudi, mora po tem v kot poklekniti in samo za se en Očenaš pomoliti.
4. V šoli mora vse tiho djati, kdor šepa alj pokoja ne da, se naj v kot zažene in samotež stoji.
5. Le po enim se hodi k potrebi, pa tiho zopet v šolo pride; zunaj postopati ne.
6. Med naukom jesti se ne sme, ne igrati, ne barantati.
7. Nobeno nima drugiga iz sovraštva alj brez sile toževati; povedati pa mora, kar se v šoli, alj po poti domu gerdega zgodi.
8. Vsako pove po resnici in pravici; legati Bog obvari.
9. K domu se ravno gre brez vse pomude, le letati ne trušati, posebno pa suvati alj tepsti se nikar!
10. Vsako prinesi za šolo, kar je potrebnega za čitati, ali pisati; pa lepo čedno. Tudi v šoli se kaj ne sme pomazati. Kdor škodo naredi, mora poverniti alj hitro za zamero prositi.

Šolski prijatelj. Časopis za šolo in dom. 1852, str. 235–236.

Kaj spada v šolsko sobo?

Predvsem mora šolska soba izgubiti svoje temno, neprijazno lice; da se to zgodi, je treba prav malo. Postavimo samo na okno cvetice v loncih, imejmo na mizi vazo, v katero prinašajo otroci dnevno svežih poljskih in gozdnih cvetic, ki so jih nabrali na poti. Kosali se bodo, kdo prinese lepše, kdo napravi najlepši šopek. Ni treba, da prinašajo cele šope, dogovorjeno prinese nekaj cvetja danes ta, jutri oni. S tem smo zbudili veselje in smisel za lepo. — Na enem oknu pa pustimo prostor za akvarij; večje in manjše steklene posode so to, ki jih bomo prav dobro rabili pri prirodopisnem pouku. Tudi tak akvarij prinaša v šolo življenje, otrokom skrb. — Za zemljepisne osnovne pojme nam pride prav zaboj s peskom; tu bomo ustvarjali hribe in doline, ki jih bo voda razjedala, si med njimi napravljala strugo itd. — čemu praviti, kar je znano? — Plastilina, nož, škarje, pisan papir, barve, čopiči, barvniki i. pod. Mora imeti vsak razred, ki hoče veselega dela. — Še nekaj mora imeti; učiteljevo ljubezen do otrok in veselje do dela; do tistega namreč, kjer imajo tudi pravljice svojo pravico.

— é

Pavel Flere, Popotnik 1922, str. 39.

Učiteljski tipi

Dr. W. Friedrichs postavlja v svojem delu Poizkus karakterologije učiteljstva štiri učiteljske tipe: naivni tip, avtoritativni tip, razumni tip in stvarni tip.

K naivnemu učiteljskemu tipu prišteva tiste učitelje, ki se v vsem popolnoma približujejo otroku, ki so torej le nekoliko starejši tovariši svojih gojencev. Označuje jih impulzivnost in sigurnost v postopku. Zanje ni problemov tam, kjer si drugi tarejo glave. Včasih jim trda prede z avtoriteto. Nevojaški so in se ne morejo sprijazniti z ideali nove Nemčije. Ne čutijo se dovolj državljane in ne uradnike. Za politiko se prav malo zanimajo.

Avtoritativni tip se izživlja po svoji vitalni sili. Tudi ta tip postopa brez dolgega premisleka. Zakoreninjen v istinitosti vodi svoje učence k praktični moči. Problem discipline zanj ne obstaja, učenci store takim učiteljem vse na prvi mig. Delujejo v smislu »tretjega carstva« in ta tip je med učiteljstvom najbolj razširjen. Odklanjati je treba le nepravilne avtoritete v šolstvu: despote in pedante.

Razumni tip vznika v življenje in mišljenje otrok. Ne trudi se, da bi mlade duše prekoval, marveč jim pušča njih individualnost. Otroci, ki pri drugih učiteljih ne uspevajo, se pri razumnih učiteljih poboljšajo. Z roditelji izvrstno izhajajo. Svojega poklica ne smatrajo za lahko stvar, vsako reč prej dobro premislijo, preden kaj ukrenejo. Njih duh je demokratičen, zato v Nemčiji niso v čisljih.

Stvarni tip se najbolj zanima za učno snov, za kak predmet in zna zanj pridobiti tudi svoje učence. Pouk in vzgoja sta pri takih učiteljih tesno povezana, ali prav radi izgubljajo v enostranskem početju bodisi v strokovnjaškem, bodisi v enciklopedičnem.

Važno je, da se zna učitelj sam presoјati in da ve, kam spada. Potem bo znal prednosti tega ali onega tipa v sebi razvijati, njegove slabe strani pa zatirati.

Popotnik. Časopis za sodobno pedagogiko. 1938/39, str. 172–173.

Novice o ukrajinskem šolstvu

Kijevska univerza je doživela petdesetletnico. Ob tej priložnosti imenovala je v očigled njegove književne delatnosti kneza Nikito svojim častnim članom.

Popotnik (v nadaljevanju P) 1884, str. 287.

Ljudske šole v Lvovu. V Lvovu je bilo l. 1903.–1904. 87 ljudskih šol s 374 razredi, višjih šol pa 30 s 118 razredi. Po veri je bilo 55 % katoliške, 31 % židovske in 12 % grško-katoliške dece.

P 1907, str. 31.

Dom učiteljic v Levovu, posest »Zwiazku nauczycielek«, se je slavnostno otvoril dne 19. decembra 1906. Za nakup je daroval deželni odbor 41.000 K. Dom ima dobro urejeno gostilno, potem lepe sobe za učiteljice z dežele in zasebne učiteljice brez mesta, knjižnico, čitalnico, učne sobane, v katerih se pripravljajo učiteljice za izpite in pisarno, v kateri se posreduje pri nameščenju zasebnih učiteljic. Levov ima sedaj dva »učiteljska doma«: »Dom Towarzystwa Pedagogicznego« in gori navedeni dom učiteljic.

P 1907, str. 192.

Petindvajsetletnico je obhajalo dne 3. novembra 1912 deželno učiteljsko društvo »Ukrajinska Škola« o Černovicah (Bukovina). Poročila o delovanju društva v teh letih ni bilo. Ukrajinsko šolstvo in ukrajinska narodnost v Bukovini zelo peša. Poljakov je izkazalo zadnje štetje za 34 %, Rumunov za 19,12 %, Ukrajincev samo za 2,4 % več kot l. 1900. Najbrž je vodstvo zavoda nesposobno. Krivo bo pa tudi učiteljstvo, ki se ne vzgaja na narodni podlagi.

P 1913, str. 28

Ukrajinske šole na Dunaju. Dne 26. novembra se je pričel redni pouk na ukrajinski ljudski šoli in ukrajinskem učiteljišču na Dunaju. Tudi na ukrajinski gimnaziji že redno poučujejo.

Učiteljski tovariš 1914 (18. 12.), št. 42, str. 4.

Ukrajinci so dobili prvo zgodovino svojega šolstva in svoje prosvete, ki jo je napisal Stepan Siropolko, profesor v Pragi. Knjiga je znamenit prispevek k zgodovini občega in slovanskega šolstva.

P 1938/39, str. 122.

Odvada

Slovenske zapovedi. Jezikovni krožek »Odvada« v Trstu, Chiarboda sup. II (Stara policija) je izdal dopisnice, ki imajo na naslovni strani natisnjeno sledeče besedilo: »Jezik, ki je ves živ tujk, ni naš jezik, ni zrcalo naših misli, predstav, dojmov, naše izobrazbe, ampak glavica tujega duševnega blaga.« (Prof. dr. A. Breznik.) Na drugi strani pa ima dopisnica nastopne slovenske zapovedi.

1. Veruj v moč in lepoto našega jezika.
2. Ne imenuj po nemarnem tujih besed.
3. Posvečuj naše narodne praznike, zahajaj predvsem v tiste templje umetnosti in prosvete, kjer se goji naša umetnost in znanost ter naš jezik.
4. Spoštuj jezik svojega očeta in svoje matere, da bo večno živel tvoj rod.
5. Ne ubijaj s tujkami in s spakedrankami blagoglasja in lepote svojega jezika.
6. Ne prešestvuj s tujo navlako; ohrani svoj jezik čist in neomadeževan.
7. Ne kradi tujim jezikom besed in načina izražanja.
8. Ne pričaj po krivem zoper svoj jezik; laž je trditev, da je naš jezik trd in reven z izrazi.
9. Ne želi si mlačne in nezavedne žene, da ti ne bo vzgajala otroke v tujem jeziku in duhu.
10. Ne želi svojega bližnjega jezikovnega in duševnega blaga; naš jezik je lep in bogat, napredujemo z znanostjo, bogatimo z umetnostjo, a česar še nimamo, moramo ustvariti sami.

V Trstu 1922.

Jezikovni krožek »Odvada«.

Slovenski učitelj 1923, str. 152.

Tatjana Hojan

Poročila in ocene

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Sodelovanje Slovenskega šolskega muzeja s Pedagoškim muzejem Ukrajine

Prispevek predstavlja povezovanje Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani in Pedagoškega muzeja Ukrajine v Kijevu (Педагогічний музей України, Київ/Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv), ki je leta 2014 prispevalo k boljši razstavnici predstavitvi matematika F. Močnika in njegovih učbenikov v ukrajinščini in romunščini. Sodelovanje pri mednarodnem razstavnem projektu *Poti izobraževanja v slovanskem svetu/Paths of education in the Slavic world* (2016), ki je leta 2019 gostoval tudi v Kijevu, se je nadaljevalo na mednarodnih srečanjih s simpoziji šolskih muzejev (Dordrecht 2017; Copenhagen 2019: na temo digitalizacije). V obliki spletnih konferenc so muzejski kolegi iz Kijeva prisotni tudi na mednarodnih znanstvenih in muzejskih srečanjih (2022: ISCHE 43 Milano, Zagreb, Macerata). Digitalne oblike sodelovanja omogočajo povezovanje tudi v izjemnih razmerah (kot npr. 6. aprila 2022 s solidarnostno konferenco šolskih muzejev – Ukraine-Solidarity-Conference School Museum), v podporo muzejskim kolegom v Ukrajini in prizadevanjem za mir.

V času, ko je Ukrajina od četrтка, 24. februarja 2022, izpostavljena vojni agresiji, smo zaskrbljeni in v stikih s kolegi v sorodnem Pedagoškem muzeju v Kijevu (Педагогічний музей України, Київ/Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv), pa tudi z drugimi šolskimi/pedagoškimi muzeji po svetu in raziskovalci zgodovine izobraževanja, povezanimi v mednarodni konferenci za zgodovino izobraževanja ISCHE in evropskem pedagoškem združenju ECER oz. mreži 17. Histories of Education. Da po svojih povezavah posredujemo v Ukrajino vsaj svojo besedo solidarnosti. Tako kot je že 24. februarja 2022 dopoldne jasno zapisalo svoje stališče mednarodno Združenje za slovanske, vzhodnoevropske in evroazijske študije ASEES – The Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies: »Smo z ljudmi Ukrajine in Rusije, ki nasprotujejo tej vojni.« Tej izjavi zoper agresijo Rusije na Ukrajino se je v prizadevanjih za mir pridružila vrsta mednarodnih znanstvenih združenj, ustanov, inštitutov in univerz.¹

Sodelavci Slovenskega šolskega muzeja z zanimanjem spremljamo dejavnosti sorodnih šolskih/pedagoških muzejev po svetu, z njimi sodelujemo, si

¹ ASEES Board Statement on Russia's Military Assault on Ukraine – The Board of Directors of the Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies condemns Russia's military assault on Ukraine and President Putin's use of historical distortions and cynical lies to justify Russia's attack on Ukrainian sovereignty. We stand with all the people of Ukraine and Russia who oppose this war. <https://www.aseees.org/advocacy/aseees-executive-committee-condemns-russias-military-assault-ukraine>.

Razstava Poti izobraževanja v slovanskem svetu v Pedagoškem muzeju Ukrajine v Kijevu, 2019 (hrani SŠM, fototeka, foto Pedagoški Muzej Kijev).

izmenjujemo publikacije in informacije ter se srečujemo na mednarodnih simpozijih. O teh in o drugem sodelovanju šolskih muzejev pozorno poročamo v reviji Šolska kronika še iz časov, ko je izhajala kot Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete v sodelovanju šolskih/pedagoških muzejev v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani. Z muzejsko predstavitvijo šolstva v Ukrajini smo se najprej srečali julija 2003 na 10. mednarodnem simpoziju šolskih muzejev v Bremnu, ki je pod naslovom Pokažite, kar imate! tematsko predstavil zgodovino šolstva v muzeju.² Program je vključeval tudi predavanje o memorialnem šolskem muzeju na eni od kijevskih srednjih šol s tradicijo (Klovsky licej, št. 77, ustanovljen 1900).³ Svitlana Petrovska je s slovansko širino govorila o zbirki in razstavnici predstavitvi njihove šolske preteklosti,⁴ kot so priljubljene na vrsti šol evropskega vzhoda, pa še kje.

² B. Šuštar, Pokažite kar imate! Predstavitev zgodovine šolstva v muzeju. 10. mednarodni simpozij šolskih muzejev v Bremnu, 2003, *Šolska kronika* 37–13, 2004, št. 1, str. 158–164.

³ Svitlana Petrovska, The museum of Klovsky Lyzeum in Kiev, Ukraine/ Das Museum zur Geschichte des Klovsky-Lyzeums in Kiev, Ukraine, *Zeitschrift für Museum und Bildung* 60/2004, str. 64–66; Кловський Ліцей, <http://klovsky77.com.ua/>.

⁴ Музей історії Кловського ліцею № 77. <http://klovsky77.com.ua/24-shkilne-zhittya/81-muzej.html>; <http://klovsky77.com.ua/2-uncategorised/62-history.html>

Tudi simpozija 2005, ki je v potekal v nekdanji kartuziji Ittingen v Švici⁵ – tudi tam so slovenske sledi,⁶ sta se udeležili ukrajinski kolegici iz muzeja Liceja Klovsky v Kijevu, a to še niso bile povezave s Pedagoškim muzejem Ukrajine. Pod naslovom *The Role of School Museum in 21. Century* smo tedaj razpravljali o vlogi naših muzejev v novem stoletju.⁷

Najprej smo Pedagoški muzej Ukrajine v Kijevu poznali bolj na daljavo, saj smo ga opazili v spletnih in drugih zapisih med šolskimi/pedagoškimi muzeji v Evropi, tudi zaradi njegove tradicije. Muzej, katerega zbirka sega v leto 1901 in deluje v historični stavbi, grajeni prav za pedagoški muzej, je tudi zaradi svoje bogate dejavnosti in zanimive tradicije dobil mesto tudi v kratkem pregledu šolskih muzejev v Evropi. Tako je bil med šolskomuzejskimi temami predstavljen v evropski družbi na zahodu (na pariški konferenci ICOM in v publikaciji ICOFOM 2014)⁸ in na vzhodu (z objavo teme 2012 v ruski reviji *Voprosy muzeologii/The Problems of museology*⁹ ter 2015 v zborniku bolgarskega Pedagoškega muzeja v Gabrovu).¹⁰ Pedagoški muzej v Kijevu tako v muzejskem svetu ni neznan, med zavzetimi raziskovalci muzejev in zgodovine izobraževanja pa sploh ne.

Leta 2014 smo pričeli s Pedagoškim muzejem Ukrajine bolj zavzeto sodelovati. Najprej pri občasni razstavi o našem slavnem **matematiku Francu vitezu Močniku (1814–1892)**, ki smo jo ob 200. obletnici rojstva našega mednarodno znanega pedagoga pripravljali z muzejem za Cerkno in Idrijo.¹¹ Matematik dr. Močnik je 1846–49 deloval na tehnični akademiji v Lvivu/Lvovu/Lembergu v tedaj avstrijski Galiciji, danes v Ukrajini, in zatem še na univerzi v češkem Olomucu.

5 Kartause Ittingen. <https://www.kartause.ch/en>

6 V izjemnem kulturnem centru, ki je ohranil nekaj samostanskega duha nekdanje kartuzije Ittingen, je bila tedaj na ogled stalna razstava o kartuzijanih – sodobnost so predstavljale fotografije Tomaža Lauka, posnete v kartuziji Pleterje (J. Hollenstein, Lauko, Tomaž, *Zgovorna tišina*, 1986). Kartuzijani so v času turške nevarnosti v Ittingenu kupili star avguštinski samostan in ga v uredili v kartuzijanski samostan, lahko načrtovan kot zatočišče za menihe – begunce iz kartuzij na naših tleh. Jože Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 2001, str. 159–160.

7 Marjetka Balkovec Debevec: 11. mednarodni simpozij šolskih muzejev in šolskih zbirk v Ittingenu, Švica 2005 *Šolska kronika*, 38–14, št. 2, 2005, str. 418–422.

8 B. Šuštar: How can museums of education create links? : new and traditional orientation of school/pedagogical museums in Europe. *New trends in museology = Nouvelles tendances de la muséologie = Nuevas tendencias en Museología* : [5–9 Juin 2014 Paris], ICOFOM Study Series, 43a, 2015, str. 264–275. https://icofom.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/18/2018/12/ISS_43a.pdf;

https://drive.google.com/drive/folders/1y5ifh_Bf8mBg7DfERQpYC25EpeDMHPSA

9 B. Šuštar, Škol'nye muzei Evropy: mnogoobrazie podhodov/Images of musealization of education in some school museums in Europe. *Voprosy muzeologii /The Problems of museology*, 2, 2012, str. 80–96.

<https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnye-muzei-evropy-mnogoobrazie-podhodov/viewer>

10 B. Šuštar, Istorija na obrazovanieto i učilištnite/pedagogičeskite muzei v Evropa meždu tradicijata i inovacijata. *Istorija na prosvetnoto delo – novi izsledvanija, unikalni kulturni cennosti i muzejni kolekcii, inovativni formi na predstavjane: meždunarodna naučna konferencija*, Gabrovo, 2014 g.: zbornik dokladi, str. 5–22.

11 Z vrlino in delom, dr. Franc Močnik (1814–1892). <http://museu.ms/exhibition/details/3876/z-vrlino-in-delom-dr-franc-mocnik-1814189>

Po sprva zadržanem spraševanju kolegov v Pedagoškem muzeju v Kijevu o dr. Močniku in njegovem delu se je kmalu pokazalo, da ga v Ukrajini dobro poznajo, imajo v muzejski zbirki njegove učbenike in tudi raziskujejo njegovo delovanje.¹²

V Pedagoškem muzeju v Kijevu so nas prijazno opozorili na sodobne članke o Močnikovih učbenikih¹³ in na projekt Zbirka starih tiskov Pedagoškega muzeja Ukrajine. V njem sta bila deležna posebne pozornosti dva Močnikova učbenika (Aritmetika za drugi razred gimnazije, Lviv 1873, in Računica za vse avstrijske ljudske šole, Dunaj 1896). O tem so poročali maja 2014 na mednarodni konferenci matematikov v Kijevu.¹⁴ Tako je prispevek o pogledih na številne prevode Močnikovih matematičnih učbenikov s sodelovanjem direktorja muzeja dr. Oleksandra Mikhna iz Kijeva obsegal tudi matematikovo ukrajinsko razsežnost pa tudi Močnikovo geometrijo v romunščini.¹⁵ Ta knjiga je izšla 1887 v tedanji avstrijski Bukovini, v Černovicah (Chernivtsi – ukrajinsko: Чернівці romunsko: Cernăuți), od 1875 tudi univerzitetnem mestu. Prav ta univerza je zaradi večdesetletnih slovenskih prizadevanj pred 1918 vzbujala pozornost tudi pri nas.¹⁶ S temo o prevodih Močnikovih učbenikov, tudi v ukrajiniščino, so se jeseni 2014 seznanili tudi naši matematike in fiziki.¹⁷

Od 2015 je potekalo naše sodelovanje pri muzejski predstavitvi **Poti izobraževanja v slovanskem svetu**,¹⁸ ki je v povezovalni vlogi Zveze zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS) in Forumu slovanskih kultur (FSK) nastajala ob sodelovanju šolskih muzejev in raziskovalcev slovanskih držav. Razstavo smo predstavili v našem muzeju v Ljubljani konec leta 2016, pozneje pa tudi v Pokrajinskem ar-

- 12 O. Mikhno, Ukrainian ways of Franz Mochnik (to the 200th anniversary of the Slovenian mathematician and teacher). <http://pmu.in.ua/news/ukrayinski-shlyaxy-francza-mochnika/>
- 13 Фр. Мочнік, Арифметика для II класи гімназій (перекл. з нім. О. Дейницького і Т. Іскрицького, Львів, 1873); Фр. Мочнік, Книжка рахункова для австрійських звичайних шкіл народних (Відень, 1896). – V. O. Haidey, T. I. Sytnik/B. O. Gajdey, T. I. Sitynik, Підручники з математики у колекції «Педагогічна україніка 1842–1923 pp.» Педагогічного музею України в: [XV] Fifteenth International Scientific Mykhailo Kravchuk Conference 2014, 66–67.
- 14 «Колекція стародруків Педагогічного музею України» (рукописи, стародруки та рідкісні видання 1477–1923 pp.) – V. O. Haidey, Oleksandr P. Mikhno/Віктор О. Гайдей, О. П. Міхно, Праці вчених-математиків у колекції стародруків Педагогічного музею України, в: [XV] П'ятнадцята міжнародна наукова конференція ім. акад. Михайла Кравчука, 15–17 травня, 2014 р., Київ: Матеріали конф. Т. 4. Історія та методика математики. К.: НТУУ «КПІ», 2014./ Fifteenth International Scientific Mykhailo Kravchuk Conference, May 15–17, 2014, Kyiv: Conference materials. Vol. 4. History and methods of teaching mathematics. K.: NTUU »KPI«, 2014, str. 64–65.
- 15 B. Šuštar, Pogledi na Močnikove matematične učbenike v prevodih v številne jezike. Z *vrtilino in delom: dr. Franca Močnika (1814–1892): katalog občasne razstave ob 200-letnici rojstva matematika dr. Franca Močnika*, ur. M. Magajna, Idrija: Mestni muzej, 2014, str. 41–51.
- 16 *Slovenski narod*, 8, št. 204, 20. 9. 1875, str. 1–2, V. K., Iz Bukovine. Stoletnica — vseučilišče. (Konec.)
- 17 B. Šuštar, Svetovi Močnikovih prevodov: razširjenost učbenikov matematike Franca Močnika in poznavanje njegovega dela v nekaterih deželah Evrope, *Strokovno srečanje in 66. občni zbor DMFA Slovenije*, Cerklje, 24. in 25. oktober 2014. – Povzetek, str. 64. <https://www.dmf.si/ODrustvu/Dokumenti/OZ2014-Bilten.pdf>
- 18 Poti izobraževanja v slovanskem svetu. <http://www.ssolski-muzej.si/slo/news.php?item=365>; <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=376>

hivu v Kopru, v Bolgariji v Gabrovu in Varni pa še 2019 v Ukrajini v Pedagoškem muzeju. Z zavzetim sodelovanjem ukrajinskih kolegov je razstava predstavila pedagoško preteklost z razvojem pismenosti, vrstami šol, pomembnimi pedagogi, učbeniki ter tipičnimi in izjemnimi pedagoškimi aktivnostmi s posebnim poudarkom na razvoju od srede 19. stoletja do konca 20. stoletja. Kolegi iz Kijeva so prvi poslali razstavno gradivo: njihov izbor je vsebinsko in tehnično pokazal, da gre za muzealce, ki poznajo ustrezne vire in znajo pripravljati zanimive razstave. Tudi pri spremni publikaciji k razstavi o zgodovini ukrajinskega šolstva ni bilo težav z njihovim besedilom, ki sta ga pripravila dr. Oleksandr Mikhno in dr. Olga Sukhomlynska.¹⁹ Razstavo in posebej svoje sodelovanje pri njej so v Pedagoškem muzeju Ukrajine predstavili na konferenci in v publikaciji o evropeizaciji ukrajinske humanistike²⁰ pa tudi na svoji spletni strani²¹ ter na spletni strani Pedagoške fakultete v mestu Ivano-Frankivsk.

Mednarodno potujočo razstavo *Poti izobraževanja v slovanskem svetu*/Шляхи освіти слов'янських народів, ki je bila vsem sodelujočim dostopna z oblikovanimi razstavnimi panoji, posredovanimi v elektronski obliki, so odprli 26. februarja 2019 tudi v Pedagoškem muzeju Ukrajine v Kijevu. Ukrajinska različica razstave je razstavnim plakatom dodala iz zbirk muzeja še pedagoško literaturo (učbeniki, revije, literarna dela) v slovanskih jezikih. Razstava je bila delno prilagojena tudi osebam s težjimi okvarami vida. Imela pa je še eno posebnost, ki nas je tedaj malo presenetila, sedaj pa nam je bolj razumljiva. Zaradi bridke izkušnje z vojaško intervencijo na Krimu, ki so jo Ukrajinci leta 2014 doživeli s strani svoje največje sosede, ukrajinski muzealci ruske predstavitve niso vključili v razstavo.²² Razstava je bila v muzeju v Kijevu na ogled do konca leta 2019 in še nekaj časa v letu 2020.²³

19 O. Mikhno, O. Sukhomlynska, *Poti izobraževanja v slovanskem svetu*/Шляхи освіти слов'янських народів/Paths of education in the Slavic world – Ukrajina/Україна/Ukraine. *Poti izobraževanja v slovanskem svetu : muzeji izobraževanja, pedagogi in zgodovinarji odkrivajo kulturni razvoj*, B. Šuštar, D. Čeč, M. Hakl Saje, eds, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije – ZZDS = HAS – Historical Association of Slovenia : Forum slovanskih kultur – FSK = Forum of Slavic Cultures, 2016, str. 105–116. <https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/COBIB/288151296>

20 Міхно О. (2018) Педагогічний музей України – учасник і співорганізатор міжнародних музейних заходів: досвід, висновки, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Перспективні напрямки розвитку музейної справи та музеєзнавства в контексті європеїзації української гуманітаристики». Київ. С. 91–100/ Mikhno O. (2018) The Pedagogical Museum of Ukraine is a participant and co-organizer international museum events: experience, conclusions, perspectives. Materials Ukrainian scientific-practical conference "Future direction of museums and museology in the context of the Europeanization of Ukrainian humanities." Kyiv, str. 91–100 [v ukrajinsčini]. <https://lib.iitta.gov.ua/715728/>

21 Педагогічний музей України – учасник Міжнародної пересувної виставки «Шляхи освіти слов'янських народів» | Педагогічний музей України (pmu.in.ua).

22 'Педагогічним музеєм України прийнято рішення не представляти на виставці країну-агресора – Росію', Міжнародна мобільна виставка «Шляхи освіти слов'янських народів». http://pmu.in.ua/exhibitions/shliahu_osvity/

23 Педагогічний музей України, 16. May, 2020. <https://www.facebook.com/pedmuzua/photos/pcb.1617302965099578/1617301125099762>

Mednarodno sodelovanje slovanskih šolskih muzejev in raziskovalcev smo predstavili julija 2017 tudi na **17. simpoziju šolskih/pedagoških muzejev** v nizozemskem Narodnem pedagoškem muzeju/Nationaal Onderwijsmuseum na novi lokaciji v Dordrechtu, mestu južno od Rotterdama, kjer je bil muzej prej.²⁴ V Dordrechtu so bili tudi ukrajinski kolegi, ki smo jih 2015 vabili že na 15. simpozij k nam v Ljubljano, a jim je uspelo priti šele na muzejsko srečanje na Nizozemsko. Za Dordrecht so pripravili dva prispevka: o različnem delu z obiskovalci muzeja (kustosinja Kira Stepanovych)²⁵ in o razstavnih projektih muzeja (direktor muzeja dr. Oleksandr Mikhno). Ta prispevek je dostopen tudi na spletni strani konference.²⁶ Simpozij šolskih muzejev, predavanja in udeležence so kar obsežno v sliki in besedi predstavili na spletni strani svojega muzeja v Kijevu,²⁷ zapis o simpoziju in temah ter še dveh simpozijских prispevkih sodelavcev Slovenskega šolskega muzeja je 2017 prinesla tudi naša Šolska kronika.²⁸

Oba sodelavca Pedagoškega muzeja Ukrajine sta se udeležila tudi **18. simpozija šolskih muzejev in zbirk**, ki je potekal poleti 2019 na Danskem v Copenhagenu na temo digitalizacije.²⁹ Na tem srečanju sta udeleženca iz Kijeva predstavila digitalizirane ukrajinske knjige 1917–1921³⁰ kot oblike raziskovanja in popularizacije muzejskih zbirk (The Catalogue 'Ukrainian Book of 1917–1921 in the Funds of the Pedagogical Museum of Ukraine' as an Example of Research and Popularization of the Museum Funds in the Digital Age). Tiskovna produkcija v času samostojne ukrajinske državnosti v začetku 20. stoletja, ki jo hranijo v zbirkah pedagoškega muzeja, obsega 103 izdaje knjig v ukrajiniščini, 22 v drugih jezikih in 38 naslovov periodike.³¹ O tem simpoziju in ukrajinskem sodelovanju v Copenhagenu (dr. O. Mikhno, K. Stepanovych) smo 2019 poročali tudi v naši Šolski kroniki.³²

Potem ko se je Evropa naenkrat 24. februarja 2022 znašla v vojni, so tudi muzeji vsaj s simbolično podporo izražali **solidarnost z napadeno Ukrajino**.

24 B. Šuštar, Museums of Education and International Collaboration with Exhibitions: Experiences of Slavic Speaking Europe. <https://www.onderwijsmuseum.nl/files/2017-4-7-dordrecht-sustar-ppi.pdf?dcdcd885>

25 The system of work of the pedagogical museum of Ukraine with different categories of visitors – Kira Stepanovych (Kyiv, Ukraine). <https://www.onderwijsmuseum.nl/symposium-2017>

26 Symposium 2017. https://www.onderwijsmuseum.nl/files/Symposium%202017/14_exhibition_projects_of_the_pedagogical_museum_of_ukraine_the_topic_and_features_of_operation_oleksander_mikhno.pdf

27 Педагогічний музей України — учасник 17 Міжнародного симпозиуму музеїв історії освіти у м. Дордрехті (Нідерланди) | Педагогічний музей України (pmu.in.ua)

28 M. Ribarič, 17. mednarodni simpozij šolskih muzejev na Nizozemskem, *Šolska kronika*, 50-26, 2017, št. 3, str. 429–430.

29 Symposium 2019. <https://skolehistorie.au.dk/om-skolehistorie/netvaerk/smh2019>

30 Українська книга 1917—1921 рр. у фондах Педагогічного музею України, Київ 2017. <https://lib.iitta.gov.ua/715531/>

31 Abstract. https://skolehistorie.au.dk/fileadmin/skolehistorie/Abstract_Oleksandr_Mikhno_Pedagogical_Museum_of_Ukraine.pdf

32 B. Šuštar, Šolski muzeji in digitalizacija. Izzivi šolskih muzejev in zgodovine izobraževanja v času globalizacije in digitalizacije, 18. simpozij, *Šolska kronika*, 52-28, 2019, št. 1-2, str. 256–273, posebej 259, 261.

no. Dopisovanje po e-pošti z dr. Oleksandrom Mikhno, ki ga je 23. februarja še spremljalo upanje za mir, sva nadaljevala tudi kasneje z izmenjavo informacij. Tako sem mu posredoval povezavo do Ukrajini namenjenega študijskega srečanja marca 2022 v Slovenski matici³³ ter pesem *Kozaška дума ukrajinska* iz študentskega lista Vesna 1892. To pesem smo predstavili tudi na marca 2022 odprti novi stalni razstavi. Najdemo jo med pedagoškim/mladinskim tiskom, če pri obdobju 1848–1918 odpremo predal z napisom Dobri spisi pospešujejo dobro vzgojo.³⁴ Podobno sva si dopisovala o slovenskem prevodu ukrajinskih pesmi *Kobzar: izbrane pesmi Tarasa Ševčenka z zgodovinskim pregledom Ukrajine in pesnikovim življenjepisom*, ki so izšle v Ljubljani, pri Katoliški bukvarni 1907. Knjiga, ki je z dodanimi uvodi izšla v ponatisu leta 2007, je kot oblika solidarnosti dostopna tudi na spletu.³⁵ Prevajalec je bil duhovnik Josip Abram Trentar (1875–1938), rojen v Štanjelu, zato imajo tam kot vidno slovensko-ukrajinsko povezavo njegov in Ševčenkov spomenik. Te informacije in kulturne povezave so kolegi iz Pedagoškega muzeja delili tudi na svoji strani na Facebooku.

Kot kažejo spletni zapisi, so muzejski kolegi iz Kijeva radi sprejemali oblike solidarnosti npr. iz muzejev v Nürnbergu in Gabrovem.³⁶ Na pobudo nemških kolegov iz Schulmuseum Nürnberg/Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg (Mathias Rösch) smo v povezavi Slovenskega šolskega muzeja (Branko Šuštar), nizozemskega muzeja izobraževanja Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht (Jacques Dane), baskovskega muzeja izobraževanja Museo de la Educación de la Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea-ren Hezkuntzaren Museoa (Luis Mª Naya Garmendia) in Univerze Luxembourg (Karin Priem, tedaj predsednice ISCHE) 6. aprila 2022 pripravili **spletno solidarnostno konferenco šolskih muzejev** (Ukraine-Solidarity-Conference School Museum).³⁷ Za spletno konferenco so s protihekersko zaščito na ZOOM platformi tehnično poskrbeli nemški kolegi iz Schulmuseum Nürnberg/Universität Erlangen-Nürnberg, vodil jo je Mathias Rösch. Naš muzej je prispeval predstavitev predavatelja dr. Oleksandra Mikhna (Pedagoški muzej Ukrajine), ki je govoril o njihovem muzeju, delovanju v izrednih razmerah, pomenu digitalizacije v šolstvu in kulturi. Konferenco je v veliko zadovoljstvo kolegov iz Kijeva spremljalo okoli 60 sodelavcev pedagoških in drugih muzejev ter raziskovalcev zgodovine izobraževanja iz 19 držav na več celinah. Mednarodni udeleženci konference so sodelovali z vprašanji in komentarji, ki so bili zelo pozitivni do srečanja in solidarni z ukrajinskimi kolegi.

33 Izjemnost ukrajinske zgodovine in kulture, 24. 3. 2022. <http://www.slovenska-matica.si/events/4600/> ; <https://www.youtube.com/watch?v=yFvCNJLVmeQ>

34 Vesna, 1, št. 3–4, 15. 5. 1892, naslovnica, Dobroslav (ps), Kozaška дума ukrajinska.

35 T. Ševčenko, *Kobzar*, 2007. <https://www.druzina.si/flip/revije/praznicna-druzina/1/64i/mobile/index.html>

36 Solidarity with Ukraine. Action in support of Ukraine in Nuremberg. <http://pmu.in.ua/news/solidarity4/>; <http://pmu.in.ua/news/solidarity4-2/>

37 <https://www.um.es/muvhe/2022/04/ukraine-solidarity-conference-school-museums-of-the-world/>

Dr. Oleksandr Mikhno predstavlja razmere in muzej v Kijevu. Spletna solidarnostna konferenca šolskih muzejev, 6. aprila 2022 (fotografija zaslona).

Solidarnost s temo o zgodovini izobraževanja v Ukrajini. Na vojne razmere v Ukrajini sta ob vходу v Slovenski šolski muzej od začetka aprila 2022 simbolično opozarjala obiskovalce tudi ukrajinska panoja z razstave Poti izobraževanja v slovanskem svetu, zapis o zgodovini šolstva v Ukrajini in ilustracija sodobne stiske muzejev, šolstva in vse Ukrajine.

Sodelovanje pri spletnih znanstvenih srečanjih. Muzejski kolegi iz Ukrajine kljub omejenim možnostim sodelujejo na spletni način pri mednarodnih temah in se vključujejo predvsem v spletne oblike srečanj. Tako so sodelovali na konferenci **ISCHE 43** v Milanu,³⁸ ki povezuje v obliki stalne letne konference raziskovalce zgodovine izobraževanja z univerz, inštitutov ter muzejev. Konferenca je potekala od konca avgusta do septembra 2022 na temo zgodovine izobraževalnih tehnologij *Histories of Educational Technologies: Cultural and Social Dimensions of Pedagogical Objects*, udeležili so se njenega spletnega dela. Oleksandr Mikhno (Pedagogical Museum of Ukraine) je 5. septembra 2022 vodil sekcijo **A3 ONLINE 01.1 Educational Media Time** ter predstavil historični

³⁸ ISCHE 43. <https://convegni.unicatt.it/ische43>

Solidarnostna tema o zgodovini šolstva v Ukrajini, razstava v kotu ob vhodu v Slovenski šolski muzej, aprila 2022 (hrani SŠM, fototeka, foto Branko Šuštar).

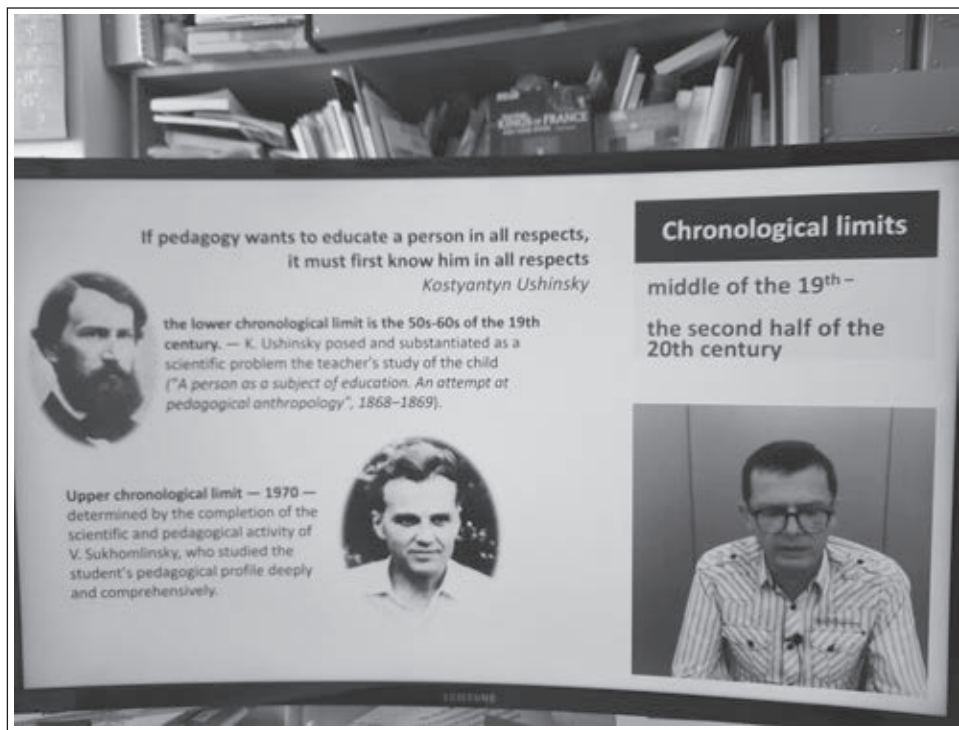
pogled na pedagoški profil ukrajinskih študentov od sredine 19. stol. do 1970 (The Phenomenon of the Pedagogical Profile of a Student: from Ushinsky to Sukhomlinsky).³⁹ S temo proučevanja osebnosti učencev se je avtor raziskovalno že ukvarjal,⁴⁰ posebej s pedagogom V. Sukhomlynskym,⁴¹ v letu 2020 pa je izdal v ukrajiniščini obsežno monografijo Fenomen pedagoških značilnosti študenta: od Ušinskega Sukhomlynskega. Za večjo dostopnost ima knjiga, ki je dostopna tudi na spletu, še angleški povzetek (str. 366–372), pa tudi iz zgodovinskih virov zbrane različne tematske priloge.⁴²

39 ISCHE 43, Programma, str. 45. <https://convegneri.unicatt.it/ische43-Programma%20olsche%2029-08.pdf>

40 Pedagogical profile of a pupil: occurrence vs phenomenon, 2019. <https://philpapers.org/rec/MIKPPO-2>

41 O. P. Mikhno, Vasyl Sukhomlynsky's heritage in the Internet space: online projects of the Pedagogical Museum of Ukraine and V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine, *Innovatyka u vykhovanni*, iss. 12, pp. 175–182, 2020. <https://doi.org/10.35619/iuu.vii12.286> (v ukrajiniščini)

42 Феномен педагогічної характеристики учня: від Ушинського до Сухомлинського : монографія / Олександр Міхно. Вінниця : Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2020, ISBN 978-617-7721-34-4. https://lib.iitta.gov.ua/724155/1/Mikhno-OP_Монографія.pdf

Predavanje na spletnem delu konference ISCHE 43, Milano, 2022. Dr. O. Mikhno (Pedagoški muzej Ukrajine, Kijev) predstavlja 5. 9. 2022 pedagoške značilnosti ukrajinskih študentov (fotografija zaslona).

Zaradi posebnosti in omejitev v vojnih razmerah Pedagoški muzej v Kijevu poudarja digitalno sodelovanje in se temu precej posveča, kar lahko spremljamo tudi na njihovi spletni strani.⁴³ Tako sta naša kolega iz Kijeva iz Pedagoškega muzeja Ukrajine oktobra 2022 sodelovala na muzejski konferenci Tiflološkega muzeja v Zagrebu o kulturi različnosti⁴⁴ in predstavila njihove spletne pedagoške projekte (O. Mikhno)⁴⁵ in še posebej zgodbe, dostopne z glasovi olimpijskih in paraolimpijskih šampionov (Kira Stepanovych).⁴⁶

Podobno je načrtovano sredi decembra 2022 tudi sodelovanje na konferenci, ki jo na temo spominov na šolo pripravlja **Univerza Macerata: Šole in**

⁴³ Pedagoški muzej Ukrajine. <http://pmu.in.ua>

⁴⁴ Kultura različnosti: Podzastupljene i ranjive skupine u kulturnom prostoru za vrijeme i nakon pandemije, Zagreb, 2022. http://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/Program-konferencije_zagreb_2022.pdf

⁴⁵ O. Mikhno, Educational online projects of the Pedagogical Museum of Ukraine.

⁴⁶ K. Stepanovych, Sukhomlinsky among the stars: accessible tales by the voices of Olympic and paralympic champions. <http://pmu.in.ua/news/uchast-u-mizhnarodnij-konferenciyi-kultura-razlicitosti-zagreb-27-29-10-2022/>

njihove številne preteklosti/The Schools and its many pasts. School Memories between Social Perfection and Collective Representation.⁴⁷ Tudi pri tem sledimo sodelovanju in povezovanju našega muzeja s Pedagoškim muzejem Ukrajine ter z drugimi šolskimi/pedagoškimi muzeji in raziskovalci teh tem. Oleksandr Mikhno na osnovi gradiva iz zbirk Pedagoškega muzeja Ukrajine pripravlja prispevek o nekrologih učiteljev na straneh njihove periodike 20. stoletja.⁴⁸

V letu 2022 je življenje in delo v Ukrajini od konca februarja posebno zahtevno. In nevarno, saj je bila 10. oktobra tudi muzejska stavba, ki stoji v središču Kijeva, deležna silovitega zračnega napada, prav tako tudi središča mnogih mest. Čeprav so svoje gradivo že pred meseci ustrezno zaščitili, so bili poškodovani streha in velika stekla v stavbi. Ni prijetno, ko se v prostorih muzeja po takšnem napadu najdejo tudi razstreljeni kovinski kosi eksplozivnega telesa. Ob vsem se v Pedagoškem muzeju Ukrajine v letu 2022 ob 300. jubileju posebno pozorno posvečajo še pedagoškemu delu njihovega filozofa, pesnika in kulturnika **Grigoriya Skovorode (1722–1794)**,⁴⁹ ki je bil širok ustvarjalec in je pisal v latinskem, grškem, ukrajinskem in ruskem jeziku. Njegov spomenik stoji od novembra 2016 tudi v Ljubljani, v mirnem okolju severnega mestnega parka za Bežigradom. Mir želimo tudi Ukrajini in vsej Evropi.

dr. Branko Šuštar

The connections between the Slovenian School Museum in Ljubljana and the Ukraine Pedagogical Museum in Kyiv

The article presents the connections between the Slovenian School Museum in Ljubljana and the Ukraine Pedagogical Museum in Kyiv (Педагогічний музей України, Київ), which in 2014 contributed to a better exhibition presentation of the mathematician Franc Močnik and his textbooks in Ukrainian and Romanian. Cooperation in the international exhibition 'Paths of Education in the Slavic World' (2016), which also made a guest appearance in Kyiv, continued at international meetings with symposia of school museums (Dordrecht 2017; Copenhagen 2019: on the theme of digitalisation). Our museum colleagues from Kyiv have also been present online at other international academic and museum gatherings (2022: ISCHE 43 Milan, Zagreb, Macerata). Digital forms of cooperation facilitated connections even during exceptional conditions (for example, on 6 April 2022 with the solidarity conference of school museums – Ukraine-Solidarity-Conference School Museum) in support of our colleagues in Ukraine and strivings for peace.

47 Memoria scolastica. <https://www.memoriascolastica.it/notizie/eventi/international-conference-school-and-its-many-pasts-school-memories-between-social>

48 O. Mikhno, Obituaries to Teachers on the Pages of Periodicals of the XX Century – based on the materials from the funds of Pedagogical Museum of Ukraine. https://www.memoriascolastica.it/sites/default/files/inline-files/Programma-ConvegnoMEMORIASCOLASTICA_2022_v1-2%20%281%29_o.pdf

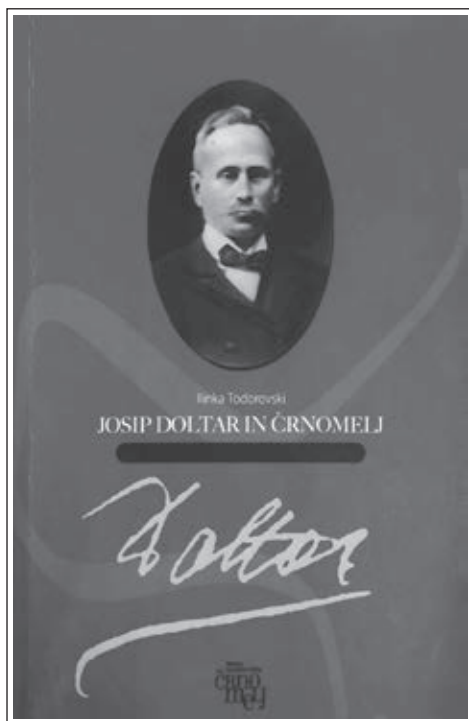
49 Skovoroda: 300. http://pmu.in.ua/category/exhibitions/skovoroda_300/

Ilinka Todorovski, *Josip Doltar in Črnomelj: Črnomaljski mlinar, žagar, livar in župan ter spreminjanje mesta med letoma 1880 in 1930*. Občina Črnomelj in Mestna muzejska zbirka Črnomelj, Črnomelj 2021, 173 str.

Pridobitev nove šolske zgradbe v kraju je bila vedno izjemno pomemben dogodek. Tako je bilo tudi v Črnomlju, ko so 15. februarja leta 1890 slovesno in vзнoseno odprli novo šolo. Dela so bila končana v slabem letu in pol po slovesnem polaganju temeljnega kamna, 18. junija 1888, v katerega so vložili na pergamentni papir napisano spomenico z navedbo najpomembnejših osebnosti, zaslužnih za izgradnjo šole (kopijo slovenskega prepisa hrani Slovenski šolski muzej). V spomenici je navedeno: »Poslopje zidala sta Franc Šušteršič in Jožef Doltar, mestjana v Črnomlju za 22.000 goldinarjev«. Franc Šušteršič je bil župan mesta, ukvarjal se je z gostinstvom, trgovino, opekarstvom, gradbeništvom. Josip Doltar pa je bil mlinar in ni povsem jasno, ali je imel kakšne gradbene izkušnje. Kljub temu pa je bila priložnost zanj tako mamljiva, da je zanjo na kocko postavil vse, kar je imel. Na licitaciji je bil uspešen in občina Črnomelj je naročilo za gradnjo šole oddala Šuštaršiču in njemu.

Ta zgodba je zgovoren prikaz osebnosti Josipa Doltarja, črnomaljskega mlinarja, žagarja, livarja in župana, ki ga v knjigi s slikovitimi opisi z večjim persom predstavlja Ilinka Todorovski. Knjiga je poklon njenemu pradedu, ki jo je novinarka, publicistka, prevajalka, Ilinka Todorovski objavila v letu 2021, ob zaključku Doltarjevega leta, ki ga je razglasila Občina Črnomelj. Delo prikazuje zanimivo osebnost, Josipa Doltarja, ki se je iz kajžarske družine, z izjemno bistrostjo, delavnostjo in avanturizmom povzpел zelo visoko, žal pa tudi padel zelo nizko, z osebnim stečajem, ko je šlo tik pred smrtjo vse njegovo imetje na boben.

Knjiga ni le zgodba o osrednji osebnosti, pač pa v njej spoznamo način življenja Črnomaljcev v zadnjih desetletjih 19. in prvih desetletjih 20. stoletja. Lepo prepleteno celoto sestavlja 24 poglavij, ki pritegnejo z izvirnimi, povednimi naslovi, kot na primer: *In cesar Doltarja vpraša*. Gre za verjetno najpomembnejši dan v Doltarjevem življenju, ko se je Doltar z drugimi odposlanci vojvodine Kranjske na cesarskem dvoru 31. januarja 1917 poklonil novemu cesarju Karlu.

Josip Doltar in Črnomelj

Cesar je Doltarja vprašal, kako je z medvojno oskrbo civilnega prebivalstva. Odgovoril mu je, da v njegovem okraju še precej dobro, na kar je cesar zadovoljen v slovenščini dodal odgovor: »Dobro«. Zanimive, tudi napete so druge zgodbe, na primer o Doltarjevem iskanju boljše sreče v Ameriki ter o velikih in vizionarskih projektih po vrnitvi iz nje, mlinarstvu in žagarstvu, izgradnji belokranjske železniške proge in »velikega« mosta v Črnomlju ter njegove najbolj daljnosežne poslovne poteze – začetkov železolarstva v Črnomlju. Med vse te pomembne projekte pa je vtakano njegovo osebno življenje, z njegovo prvo in nato drugo ženo, ki sta bili obe Katarini in njegovimi številnimi otroci in njihovimi potomci.

O tem, da bo iz mladega Josipa zrasel pomemben mož, je morda dal slutiti že zapis med odličnimi učenci v letnem poročilu šole v Črnomlju, ko je Josip Doltar iz Gradaca v Beli krajini v šolskem letu 1870/71 obiskoval drugi razred in bil zapisan tudi v zlati knjigi – častnih bukvah črnomaljske šole.

mag. Marjetka Balkovec Debevec

Matej Hriberšek, Slovenski doktorji klasične filologije na dunajski univerzi v obdobju 1872–1918, Ljubljana: ZRC SAZU, 2021, 522 str.

Za zgodovino šolstva je obravnava študija in poučevanja latinščine in grščine zelo pomembna, saj je bilo klasičnima jezikoma na gimnazijah do 1918 namenjenih dobrih 40 odstotkov učnih ur. Med številnimi temami, ki se jim dr. Matej Hriberšek zavzeto posveča na področju klasičnega jezikoslovja, je tudi zgodovina šolstva in še posebej poučevanja klasičnih jezikov. S to temo se je dr. Matej Hriberšek, izredni profesor na oddelku za klasično filologijo, od leta 2021 tudi prodekan Filozofske fakultete, ukvarjal že v disertaciji (Analiza metodike v slovenskih osnovnošolskih in srednješolskih učbenikih in priročnikih za klasične jezike od 1850 do 2000), ki je bila osnova za njegovo delo *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*, Ljubljana, ZRC SAZU, 2005. Posebej se je dr. Hriberšek posvečal tudi prvim slovenskim priročnikom in učbenikom za klasične jezike 1864–1886 (*Šolska kronika*, 2, 2004). Pisal pa je tudi o avtorju učbenika, ki je prvi omogočal slovenski pouk latinščine: *Latinska slovnica za slov. mladež, 1874* (Življenje in delo p. Ladislava Hrovata, 2006).

Knjiga, ki jo predstavljamo, sledi povečanemu interesu za zgodovino izobraževanja in analizira študijsko pot slovenskih študentov pred 1918, kot ji lahko sledimo v marsičem pionirskih raziskavah dr. Alojza Cindriča (med njimi *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*, 2009) in sedaj v raziskovalnem projektu o slovenskih doktorskih študentih 1872–1918, ki ga je vodil dr. Tone Smolej. Raziskovanju doktorskega študija slovenskih študentov na Dunaju na področju klasične filologije se je posvetil dr. Matej Hriberšek, ki je v naši reviji že predstavil tak študij v Gradcu (*Prvi slovenski doktorji klasične filologije z graške univerze*, *Šolska kronika* 1–2, 2020).

V prvem (str. 17–37) od osmih poglavij knjige Slovenski doktorji klasične filo-

logije na dunajski univerzi v obdobju 1872–1918 sledimo doktorskemu študiju na dunajski univerzi po prenovi 1872, ki je za doktorat predpisovala triletni univerzitetni študij, disertacijo in dva stroga izpita. Nato so predstavljeni viri raziskave, pa tudi formula prisege in besedilo doktorske diplome (v latinščini in slovenskem prevodu) ter enajst slovenskih doktorskih študentov klasične filologije. Toliko jih je v dokumente univerze na Dunaju kot materinščino vpisalo slovenščino. *Drugo poglavje* (str. 39–80) se posveča učiteljskemu usposobljenostnemu (danes bi lahko rekli strokovnemu) izpitu, ki je bil po univerzitetnem študiju pogoj za poučevanje na srednjih šolah. Avtor je prizadevno predstavil predpise in literaturo o študiju na univerzi in izobraževanju srednješolskih profesorjev ter spremembah 1848, 1884, 1897 in 1911. Ta izpit za kandidate za pouk na gimnazijah in realkah je obsegal krajše razprave kot domače naloge, klavzurne naloge in ustni izpit, ki sploh ni bil enostaven! V zvezi z visokošolskim študijem je predstavljen še vojaški status enoletnega prostovoljca, ko služenje vojaščine ni bila ovira za prejemanje štipendije, možnosti pa so bile tudi za študij. *Tretje poglavje Dunajska klasična filologija 1848–1918* (str. 81–94) predstavlja dunajski Seminar za klasično filologijo v tem času ter vplivne nemške profesorje, a tematsko širše in kratko obravnava tudi rektorje in dekane filozofske fakultete.

Četrto poglavje (str. 95–219) je osrednji del knjige, saj po časovnem zaporedju obravnava vseh enajst slovenskih doktorandov klasične filologije z osnovnimi podatki, študijem na Dunaju, rigorozom z navajanjem mnenj ocenjevalcev o disertaciji, datumom promocije, učiteljskim izpitom, pisnimi domačimi nalogami, klavzurnimi izpiti, ustnimi izpiti ter s poznejšim delom doktorja, povezanim s filologijo. Glede na dostopno gradivo so ti prispevki ponekod malo krajši, drugod pa zelo zgovorni. Prvi je predstavljen *Fran Detela* (promoviral 1877), 1890–1906 ravnatelj novomeške gimnazije, ki je bil že deležen raziskovalne pozornosti med slovenskimi pisatelji – dunajskimi študenti (T. Smolej, Kaj večjega poskusim postati, Ljubljana ZRC SAZU, 2015). Sledi mu *Josip Pipenbacher* (1895), ki je od 1896 poučeval v Ljubljani in Novem mestu, bil na novoustanovljeni univerzi v Ljubljani do 1938/39 honorarni predavatelj, med 1921 in 1928 do upokojitve pa ravnatelj ljubljanske II. gimnazije. *Franc Prosenc* (1896) je deloval na gimnazijah na Moravskem. *Janez Maselj*

Slovenski doktorji klasične filologije

(1897 opravljal rigoroze) je od 1898 poučeval na gimnaziji v Kranju, od 1901 do 1911 v Novem mestu, nato do 1927 v Ljubljani. Med 1922 in 1925 je kot honorarni predavatelj na oddelku za klasično filologijo Univerze v Ljubljani vodil grški proseminar. Od 1927 do 1932 je bil ravnatelj na gimnaziji v Novem mestu. *Franc Lastavec* (1900) je deloval kot domači učitelj pri plemiških družinah. *Anton Dolar* (1901) je od 1901 do 1937 poučeval na gimnazijah v Mariboru in Celju ter bil kulturni delavec; bil je tudi Maistrov borec. *Janez Gnidovec* (1904) je bil ravnatelj škofijske gimnazije v Šentvidu, kasneje škof v Skopju. *Anton Derganc* (1907) je bil pri študiju zelo uspešen, a je deloval le nekaj let. Poučeval je na eni od dunajskih gimnazij (Sophtengymnasium), a se je 28-leten v začetku novembra 1910 ponesrečil v gorah. Nesrečo "dunajskih turistov" na Planspitzu je spremljalo tudi slovensko časopisje, saj je bil ponesrečeni prof. Derganc po rodu Slovenec z Dolenjskega. *Franc Jerè* (1912) je 1910–1941 poučeval na škofijski gimnaziji v Šentvidu, bil je tudi zadnji kronist gimnazije. Od 1933 je predaval tudi svetopisemsko grščino na teološki fakulteti ter deloval na področju filologije pri slovarskem delu in latinskih vadbah. *Janez (Ivan) Samsa* (1912) je med 1912 in 1941 poučeval na gimnaziji v Šentvidu, nato v Ljubljani in bil od 1946 upravitelj rojstne župnije Gora pri Sodražici. Kot zapiše avtor, je bil Samsa, ki po doktoratu ni več znanstveno deloval, "izjemno delaven kot učitelj in strokovni pisec", posebej v reviji *Dom in svet* ter *Mentor*. *Franc Omerza* (1913, izpiti, a brez promocije), se je na šentviški gimnaziji od 1913 pa vse do smrti leta 1940 posvečal pedagoškemu delu in prevajanju, a veliko je ostalo neobjavljenega.

V zanimivih avtorjevih *sklepnih ugotovitvah* (str. 221–225) razberemo, da je od enajstih doktorskih študentov, ki so opravili študijske obveznosti, bilo promoviranih devet. Od enajstih so bili kar štirje duhovniki, ki so študirali s podporo škofa Jegliča, namenjeni za gimnazijske profesorje v Šentvid. Od enajstih disertacij, vse poznamo po naslovu, večino tudi po vsebini, so ohranjene le štiri in ena z delno objavo v gimnazijskem izveščju. Vsebinsko se šest disertacij ukvarja z jezikovnimi vprašanji, pet pa z literarnimi temami. Med njimi je npr. obravnava lika Demosa (Ljudstva) v Aristofanovi komediji *Vitezi* (F. Detela), mit o Heraklu pri grških tragikah (F. Prosenc) in o splošno znani problematiki: o virih za Platonov nauk o nesmrtnosti duše in njeni usodi po smrti (F. Jerè). Avtor po podrobni predstavitvi posameznih poti do promocije tudi presoja izvirnost tem, ocene disertacij in ugotavlja, da noben od teh doktorjev filologije ni izrazilo vplival na stroke ali naredil akademske kariere.

V obsežnem *šestem poglavju* (227–314), ki presega slovenski okvir, je dr. Hriberšek predstavil znanstveno okolje na dunajski univerzi in intelektualno srenjo, ki ga je oblikovala. Tu se srečamo s prizadevno zbranimi biografskimi orisi, viri in večinoma tudi s fotografijami 70 profesorjev, ki so predavali slovenskim doktorandom klasične filologije na dunajski univerzi 1872–1918. Med njimi so ne le klasični filologi, temveč tudi slavisti, germanisti, arheologi ipd. *Sedmo poglavje* *Dodatek* obsega seznam študijskih obveznosti posameznih slovenskih doktorjev klasične filologije. Sledi prepis 32 strani rokopisne disertacije Frana Detele in oceno te disertacije (1877) s prevodom ter prepisi odlomkov treh disertacij (F. Lastavec, A. Dolar, J. Gnidovec). Delo pregledno zaključuje *osmo poglavje* *Viri*

in literatura (str. 403–450), v katerem najdemo relevantno gradivo za šolanje izobraženstva v zadnjih desetletjih monarhije, seznam slikovnega gradiva ter zelo uporabno *imensko in stvarno kazalo* (str. 457–522), v katerem so združeno predstavljene vsebinsko povezane teme.

Ko v delu srečamo podatek o štipendiji, nam avtor 80 kron prijazno prevede v današnjo vrednost (približno 558 evrov). Svoje delo je dr. Hribovšek zastavil kar se da široko, pri tem pa opravil vse nadvse pozorno: s trudom sproti navaja citirane vire ter omogoča vpogled v tematiko še komu, ki se bo spraševal, na čem temeljijo podatki, ugotovitve in razmišljanja. Tako v delu ne spoznamo le slovenskih doktorjev klasičnega jezikoslovja, temveč tudi kulturno okolje in duhovne razsežnosti študija na dunajski univerzi v obravnavanem času.

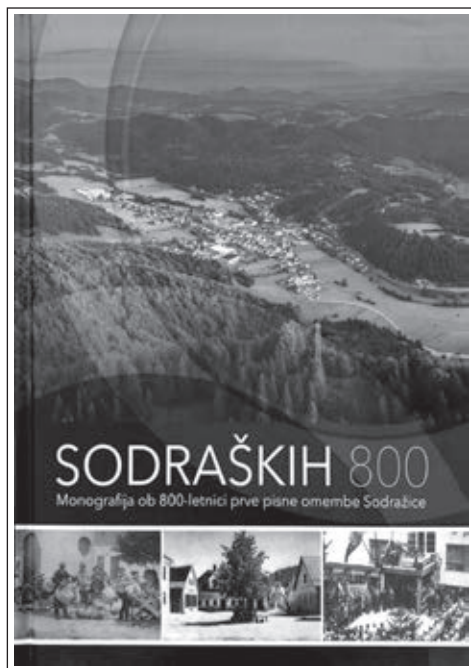
dr. Branko Šuštar

Sodraških 800, veličasten spomenik kraju in njenim ljudem

Urednik: mag. Ludvik Mihelič. Sodraških 800: monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice : Občina Sodražica, 2020, 919 strani

V Občini Sodražica so leta 2020 praznovali pomemben jubilej, 800 let prve pisne omembe kraja. To zgodovinsko obletnico so obeležili z izdajo monografije, ki po svoji obsežnosti in temeljitosti presega stopnjo jubilejnih zbornikov. Količina zbranih podatkov in širina obravnavanih tem knjigo *Sodraških 800* povzdiguje ta na enciklopedično raven. Snovalci tega monumentalnega dela so se projekta lotili s predanostjo, pogon za delo pa so jim dajali ljubezen do kraja, nemirni raziskovalni duh ter želja po ohranjanju skupne dediščine. Pri delu je sodelovalo 63 različnih piscev, od akademikov in profesorjev do domačinov, ki jim je Sodražica tako ali drugače zaznamovala življenje. Celostno podobo knjige zaokrožujejo čudoviti fotografski posnetki, zgodovinska poglavja pa so podkrepljena s starimi fotografijami in razglednicami ter posnetki arhivskih dokumentov. Oblikovno je knjiga postavljena jasno in pregledno ter s tem prijazno za bralca, ki išče po njej posamezne podatke kot tudi za raziskovalca, ki se knjige loti od A do Ž.

Vsebina celotnega dela je razdeljena na deset poglavij. Po predgovorih sodraškega župana Blaža Milavca in urednika knjige mag. Ludvika Miheliča, bralec najprej spozna *naravo* občine Sodražica – naravnogeografske značilnosti ter njeno floro in favno. V naslednjem poglavju z naslovom *zgodovinski mejniki* je v prvem članku opisana arheološka dediščina Sodražice in okoliških krajev, v naslednjih pa je popisan zgodovinski razvoj kraja od prve omembe leta 1220, skozi srednji in zgodnji novi vek, vse do časa obeh svetovnih vojn, ki sta, tako kot drugod, korenito spremenili podobo kraja in ljudi. V poglavju *Zgodovina in sedanjost Občine Sodražica* sta prikazani dve obdobji, v katerih je bila Sodražica organizirana v samostojno občinsko enoto. V 2. polovici 19. stoletja so upravni akti in zakoni podpirali lokalno samoupravo, po koncu 2. svetovne vojne pa se je oblikovala nova ureditev občin in Sodražica je postala del Ribniške občine. Občina Sod-

Sodraških 800

ražica je bila ponovno ustanovljena leta 1998, kar je pozitivno vplivalo na razvoj kraja ter na njegovo družbeno življenje. Sledi opis verskega življenja v kraju, *Verski utrip*. V štirih člankih je podrobno opisana zgodovina župnije od leta 1753, ko je bila cerkev v Sodražici prvič omenjena v vizitacijskem zapisniku,¹ pa vse do sedanjih časov. Posebna pozornost je posvečena cerkvi na Gori pri Sodražici, ki je sprva spadala v župnijo Ribnica, od leta 1909 do 2020 je bila samostojna, danes pa je podružnica župnije Sodražica. Gora nad Sodražico je marsikomu poznana zaradi mistikinje Magdalene Gornik, ki je tu živela skoraj 50 let, vse do svoje smrti. Manj znano je, da je Magdalena na lastno pobudo učila tukajšnje deklice brati, moliti in pravičnega vedenja. Župniji Sodražica danes pripada tudi Nova Štifta, znamenito romarsko središče. Tukajšnja cerkev

Marijinega vnebovzetja spada med umetnostnozgodovinske spomenike, saj ima prepoznavno in edinstveno arhitekturo. V poglavju *Šolstvo in zdravstvo* so trije avtorji – Stane Okoliš, Tatjana Hojan in Cvetka Vesel – predstavili zgodovino sodraške šole razdeljeno na tri obdobja: od začetkov pouka do leta 1869, ko je bila izdana nova avstrijska šolska zakonodaja, drugo obdobje zajema dogajanje od 1869 do konca druge svetovne vojne, tretji prispevek pa opisuje osnovno šolstvo v Sodražici od 1945 do sedanjosti. Poglavju o šolstvu je uredništvo knjige priključilo še prispevek o zdravstvu v Sodražici. V njem izvemo, da je za zdravstveno oskrbo v kraju sistematično poskrbljeno od konca 19. stoletja, ko je ribniška dolina dobila prvega doktorja medicine, ki je redno prihajal tudi v Sodražico. Danes je v Sodražici zdravstvena postaja s stalno zdravniško in zobozdravniško oskrbo. Sledi poglavje *Kraji in ljudje*, ki se dotakne etimologije krajevnih imen, prebivalstvenih in poselitvenih značilnosti, etnologije kraja ter bajeslovnega izročila v folklornem pripovedništvu tega območja. Razdelek *Gospodarstvo* kronološko prikaže razvoj kmetijstva, nato razvoj podjetij in obrti do druge svetovne vojne in nazadnje še gospodarski razvoj Sodražice po letu 1945. Kako *likovna umetnost in glasba* soustvarjata kulturno podobo kraja je predstavljeno s prispevki o umetnostni dediščini Občine Sodražica, o njenih likovnih ustvarjalcih današnjega časa

¹ Leta 1753 je goriški nadškof Karel Mihael grof Attems opravil uradni pregled župnije Ribnica. V zapisniku pregleda je opisana tudi podružnica v Sodražici.

ter o glasbi v Sodražici skozi čas. Angažiranost prebivalcev Sodražice se kaže v številu aktivnih prostovoljnih društev, ki jih je, glede na velikost kraja, res veliko: od gasilskih, športnih, kulturnih, dobrodelnih, mladinskih, upokojenskih, turističnih društev do čebelarjev, lovcev, ribičev ter veteranskega združenja. Njihova poslanstva in delovanja so opisana v poglavju *Društva v Sodražici*. Zadnji del knjige je posvečen *Znanim Sodržanom*, katerih imena sežejo dlje od občinskih in državnih mej. Navedene osebnosti so s svojim delovanjem zaznamovale različna zgodovinska obdobja ter različna področja človeškega življenja in ustvarjanja.

Šolstvo v Sodražici

V knjigi *Sodraških 800* je šolska zgodovina temeljito predstavljena, zato je knjiga zanimiva in dragocena tudi za Slovenski šolski muzej. Bralci bodo v njej našli kronološki pregled razvoja šolstva v treh poglavjih: od začetkov do leta 1869, od 1869 do konca 2. svetovne vojne, ter od 1945 do danes. Hkrati z lokalnimi značilnostmi bodo spoznavali tudi splošne lastnosti posameznih obdobj širše šolske zgodovine.

Prispevek *Začetki šolskega pouka in stara šola v Sodražici* začne pregled z opisom sprememb, ki jih je avstrijska država v 2. pol. 18. stoletja izvedla na področju elementarnega šolstva. Iz arhivskih virov je razvidno, da so se tendence k osnovanju šole v Sodražici pojavljale že pred letom 1793, ko je bila šola dejansko ustanovljena. Vzrok za odlašanje je bil v pomanjkanju denarja za plačo, ki bi učitelju/cerkovniku omogočala dostojno življenje. Jeseni leta 1793 je bilo iz različnih virov končno zbranih dovolj prihodkov, da je bil učitelj lahko plačan po predpisanih tarifah, zato se smatra to leto kot začetek javne šole v Sodražici. Prvi učitelj na sodraški šoli je bil Mihael Berk, prva učilnica pa kar njegovo mežnarsko stanovanje. Po petih letih delovanja šole je bil pouk zaradi slabega zdravja učitelja prekinjen.

V poročilih nadaljnjih let se sodraška šola pojavlja v rubriki šol, ki so nekdaj že obstajale, a so zamrle in bi jih bilo potrebno ponovno ustanoviti. Vzrokov, zakaj se šole ni po hitrem postopku obnovilo, je bilo več: odsotnost usposobljenega učitelja, prostorska stiska, premajhni prihodki organista in cerkovnika. Okrajni šolski nadzornik Bonaventura Huml je poudarjal, da je šola v Sodražici »zaradi nevednosti prebivalstva in z njo povezane nemoralnosti zelo potrebna«.² Prihod Francozov in ustanovitev Ilirskih provinc sta obnovitev šole v Sodražici odložila še za nekaj let. Ponovno je bila ustanovljena komaj po odhodu Francozov s Kranjskega ozemlja, leta 1914. Vodenje šole je takrat prevzel Peter Bartol, prvi učitelj, organist in cerkovnik. Viri ga opisujejo kot predanega, sposobnega in učiteljskega stanu primerne obnašanja. Najboljše učence je začel leta 1818 vpisovati v zlato knjigo, ki še danes velja za eno najstarejših in najlepše ohranjenih zlatih knjig v Sloveniji. Pouk je v njegovem času obiskoval le vsak peti šoloobvezni otrok, sploh deklice so bile v šoli bolj izjema kot pravilo. V malce večjem številu so

se zbirale v nedeljski šoli. Izgradnja nove učilnice (1817) je sicer ugodno vplivala na šolski obisk, a ne za dolgo.

Zanimivo branje nam nudi popis dogodkov, ki opisujejo gradnjo nove učilnice v Sodražici. Šolo naj bi gradili vsi zemljiški posestniki iz všolanih krajev, a so se, zaradi dela doma, na tlako odzvali le redki. Za rešitev težav z upornimi podložniki je okrožni urad gospodstvu odredil kar vojaški eksekucijski oddelek – po taki grožnji je začetek zidave hitro stekel.

Tako kot po drugih krajih je nedeljska šola v Sodražici skrbela za osnovno izobrazbo tistih šoloobveznih otrok, ki redne trivialne šole niso obiskovali. Tu so se učili branja in verouka. Tisti, ki so hodili v redno delavniško šolo, pa so se ob nedeljah zbrali še v ponavljalni nedeljski šoli, kjer so brali, pisali in računali v slovenskem ter nemškem jeziku. Na celotnem ribniškem območju se je nemščina, ne glede na navodila oblasti, veliko uporabljala kot učni jezik. Celo s strani staršev so prihajale zahteve, da mora vsaj del pouka ostati v nemščini. Tukajšnji prebivalci so namreč veliko trgovali z nemškimi deželami. Tradicija poučevanja nemščine v sodraški šoli se je ohranila še dolgo, saj so angleščino uvedli komaj leta 1995 in še to le kot drugi tuj jezik v petem razredu. Pouk v nedeljski šoli je od leta 1826 potekal tudi na Gori pri Sodražici. Tamkajšnjo nedeljsko šolo je sprva obiskovala, nato pa v njej tudi poučevala, Magdalena Gornik, znana po svojih mističnih doživetjih. Zavzela se je zlasti za deklice, ki jih je učila brati, moliti in pravil lepega vedenja.

Učitelji so nekdanj resnično živeli s krajem, kjer so poučevali. V poglavjih o učiteljih Jožefu Novaku in Lovrencu Arku izvemo, kako je njuno delo vplivalo na razvoj kraja in obratno, kako so domačini zaznamovali njuni življenji. V času učiteljevanja Lovrenca Arka je bil sprejet sklep o začetku gradnje nove šole. Leta 1861 je Sodražica dobila novo šolsko stavbo, ki »je bila ponos kraju, saj je zbujala splošno občudovanje.«³ Šola je postala vzorec za zidavo šol po drugih krajih. Njen načrt je bil poslan na svetovno razstavo v London, kjer je bila predstavitev avstrijskega šolskega sistema. Novozgrajena šola je imela v načrtu vhod z župnijskega vrta naravnost v učiteljevo stanovanje in prek njega v šolo, kar je na simbolni in praktični ravni predstavljalo neločljivo povezanost šole in cerkve. Po letu 1869, ko je 3. avstrijski šolski zakon to vez formalno prekinil, so ta vhod zazidali.

V naslednjih desetletjih se je šola širila: leta 1876 je postala trirazrednica, z letom 1904, ko je bil zgrajen prizidek, je postala štirirazrednica, 1910 petrazrednica in 1914 šestrazrednica. Leta 1913 je nadučitelj Mihajl Vrbič začel razmišljati o ustanovitvi šolske kuhinje, kar je zaradi vojne ostalo neuresničeno. Med vojno je pouk zelo trpel in nazadoval: zaradi pomanjkanja so otroci namesto zvezkov zopet začeli uporabljati kamnite tablice. Po vojni so prišla še leta hudih zim, ki so šolarje tudi zaradi pomanjkanja oblek in obutve zadržale od pouka. Po sprejetju Zakona o narodnih šolah (1929) se je sodraška šola še naprej širila vse do leta 1936, ko je postala popolna osemrazrednica s štirimi vzporednicami.

V osnovni šoli Sodražica je med letoma 1925 in 1929 poučeval tudi France Ostanek, pozneje ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja. V Sodražici se ga med drugim spominjajo po tem, da je uvedel smučanje kot obliko telovadnega pouka ter da je tu ustanovil strelsko družino. Iz Sodražice je šel v Vodice za šolskega upravitelja, nato je bil referent za manjšinsko šolstvo, do svoje upokojitve pa ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja.

Druga svetovna vojna je šolski pouk zelo okrnila. Dogajale so se aretacije, zgodil se je umor učiteljice, šolsko poslopje je bilo popolnoma uničeno, zato se je šola po vojni znašla v mnogih zagatah. Primerne prostore za pouk so poiskali v posojilnici in v več zasebnih stavbah. Na šoli je primanjkovalo učbenikov, saj stari niso bili v skladu z novimi nazori. Povojna oblast je zahtevala predrugačeno šolstvo: sledile so menjave kadrov in spremembe predmetnika - obvezen tuj jezik je postala ruščina, do tedaj obvezen verouk je postal prostovoljni izbirni predmet, po letu 1952 ga je zamenjala moralna vzgoja. Leta 1947 so začeli z gradnjo nove šolske stavbe. Čeprav se je pouk v njej začel izvajati že po dveh letih, je še dolgo časa ostajala nedokončana.

Šolska reforma iz leta 1958 je z obvezno enotno osemletko zopet prinesla mnoge spremembe predmetnika in učnih načrtov. Na novo so uvajali dodatni in dopolnilni pouk ter podaljšano bivanje. Razcvetele so se obšolske dejavnosti, krožki, šole v naravi, tekmovanja... V šestdesetih letih so v Sodražici dobili vrtce, igrišče in malo šolo. Osnovna šola Sodražica je leta 1962 postala matična s podružnicama Sveti Gregor in Gora. Na Prešernov dan 1972 se je šola preimenovala v OŠ dr. Ivan Prijatelj, po slovstvenem in kulturnem zgodovinarju, doma iz Vinic pri Sodražici. Leta 1984 so začeli graditi nov objekt, ki ni služil le šolskemu namenu temveč tudi vrtcu in kuhinji. V prihodnjih letih so stavbo dograjevali in urejali, nazadnje leta 2010, ko je dobila novo športno dvorano, prizidek vrtca in jedilnice ter parkirišče. Ob uvajanju devetletke je bila OŠ dr. Ivana Prijatelja Sodražica med prvimi v regiji, ki se je spoprijela s tem izzivom, zato je postala mentorska šola za vse okoliške.

V zaključku obširnega poglavja o šolstvu si lahko na kratko preberemo tudi o zgodovinah šole na Gori in šole pri Svetem Gregorju. Na Gori so šolo zaradi pomanjkanja učencev pred časom zaprli, pri Svetem Gregorju pa se število učencev v zadnjih letih giblje med 10 in 20. Danes šola nosi naziv Podružnična šola dr. Janeza Evangelista Kreka Sveti Gregor.

Glede na obsežnost predstavljene šolske zgodovine ni naključje, da je bila predstavitev knjige *Sodraških 800* prav v prostorih Slovenskega šolskega muzeja in sicer 30. septembra 2021. Potekala je v obliki pogovora, ki ga je vodil mag. Ivan Vogrič z urednikom knjige mag. Ludvikom Miheličem in nekaterimi drugimi avtorji prispevkov. S prireditvijo so ustvarjalci knjigi želeli odpreti pot do mnogih domačih knjižnih polic in do knjižnih zbirk ustanov, kjer gradijo temelje domoznanstva.

Irena Žmuc, Dr. Otmar Pirkmajer: pozabljene elite = The Forgotten Elites, Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2022, 86 str.

Prav razveseljivo je nepričakovano srečanje s šolstvom na kakšni muzejski razstavi. Zato je primerno, da Šolska kronika opozori na izobraževalni del razstave in muzejske raziskave, ki se dotika manj znane teme iz zgodovine šolstva. Kdo še pozna UNRRA univerzo in njenega rektorja dr. Otmarja Pirkmajerja? Naklonjenost dr. Irene Žmuc, muzejske svetnice v ljubljanskem Mestnem muzeju MGML, tudi do šolskih tem lahko spremljamo v nedavni razstavi (odprti od 5. 5. do 28. 8. 2022) in v publikaciji *'Dr. Otmar Pirkmajer: pozabljene elite'*, s katerima v letu 2022 sklepa svojo redno muzejsko zaposlitev.

Že kot mlada kustosinja je dr. Irena Žmuc na muzejskih poteh po Angliji 1995 spremljala kostumiran muzejski pouk v šolah nekdanjih dni, kar je ob naših srečanjih na simpozijih šolskih muzejev z gledališkimi predstavitvami šole nekdanj, ob razstavnem projektu o županu Ivanu Hribarju v Mestnem muzeju Ljubljana (tudi v sodelovanju z našim muzejem), pripeljalo leta 1998 do muzejske učne ure Cesarska pesem. Po končani razstavi se je ta historična učna ura nadaljevala v Slovenskem šolskem muzeju in tu postopoma pridobila še druge oblike. Tudi pri razstavi *'Knjiga. Znanje. Razum Od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800)'*, ki jo je dr. Irena Žmuc pripravila novembra 2019, je bila tema izobraževanja posebej izpostavljena. V program razstave je avtorica vključila tudi svoje predavanje o priročniku za vzgojo plemiške mladeži. Prav tistem, ki je kot 'na novo očiščeno vzgojno ogledalo' iz 1659 predstavljen pri obdobju 1600–1774 tudi na novi stalni razstavi o izobraževanju v našem muzeju.

Manjša občasna razstava v ljubljanskem Mestnem muzeju (Muzej in galerije mesta Ljubljane) je leta 2022 predstavila, kot beremo, nenavadno življenjsko zgodba dr. Otmarja Pirkmajerja (1888–1971), ki je med zgodovinarji vsaj po imenu lahko poznan kot pravnik, liberalni politik, okrajni glavar na Ptuj, veliki župan mariborske oblasti, v Beogradu na notranjem ministrstvu in zatem do 1935 podban Dravske banovine (str. 31). Otmar Pirkmajer je bil rojen v Framu na Štajerskem, v učiteljski družini, tudi kasneje povezani s šolstvom. Od 1886 je bil v Framu nadučitelj njegov oče Franc Pirkmajer 1859–1921 (Pirkmaier v SBL), učiteljica v Mariboru je bila tudi Otmarjeva sestra Ljuba (roj. 1896), kot omenja notica v listu Učiteljski tovariš 24. 11. 1921. Učiteljica pa je bila tudi Marija Lauter, 1916 poročena z Otmarjem Pirkmajerjem (str. 38).

Študija Irene Žmuc na kratko predstavlja tudi izobraževalno pot Otmarja Pirkmajerja od osnovne šole v domačem Framu, gimnazije v Mariboru in univerzitetnega študija v Gradcu do promocije 1912. Kot študent je bil član tamkajšnjega slovenskega študentskega društva Triglav, ki je bilo liberalno usmerjeno. Študentski del predstavlja razstava, delno tudi katalog, z imenitnima fotografijama. Povezavo dr. O. Pirkmajerja s šolstvom so od leta 1931 do 1935 pomenila tudi honorarna predavanja oz. seminar o upravi, posebej o občinah na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, pa tudi njegova dela o teh temah. Bil je tudi predsednik komisije za tretji državni izpit na Pravni fakulteti (str. 31, 34).

*Z razstave v Mestnem muzeju v Ljubljani:
Dr. Otmar Pirkmajer: pozabljene elite, 2022 (foto Branko Šuštar).*

Razstava je zelo barvito predstavila še eno opazno vez s šolstvom. Kot pomočnik bana je bil dr. Pirkmajer tudi predsednik ožjega in širšega Banovinskega šolskega odbora, pristojnega tudi za kmetijsko oz. gospodinjsko nadaljevalno šolstvo. Po zapisu v Učiteljskem tovarišu 4. 7. 1935 je bilo tedaj v banovini 145 kmetско nadaljevalnih ter 132 gospodinjsko nadaljevalnih šol. Tako postane bolj jasna tudi na razstavi predstavljena tridelna zahvala Odbora učit. kmet. nadaljevalnih šol Dravske banovine »velikemu pospeševatelju in zaščitniku kmetско nadaljevalnega šolstva« in Društva učiteljic gospodinjsko nadaljevalnih šol, »da je ženski kmetски mladini odprl pot do izobrazbe in vzgoje, učiteljicam te mladine pa je bil pri njihovem težkem delu svetovalec in prijatelj.« Tako sta napisali društvi v okrašeni diplomi, ki so jo 11. 10. 1935 z zahvalo izročili že upokojenemu dr. Pirkmajerju (str. 74).

In še UNRRA univerza. Zaradi politične dejavnosti med vojno, kjer se je 1944 dr. Otmar Pirkmajer na liberalni strani zavzemal za podpis sporazuma Tito-Šubašić, so ga Nemci oktobra 1944 zaprli in poslali v Dachau. Po vojni se je konec leta 1945 v Nemčiji vključil v začetno delo UNRRA Univerze Svobodna Evropa v Münchnu, ki so jo v prostorih Nemškega muzeja ustanovile zavezniške sile kot začasno ustanovo za begunce in razseljene osebe. Januarja 1946 je bil izvoljen za

izrednega, kmalu še za rednega profesorja in 9. februarja za rektorja univerze. V nagovoru profesorjem (in študentom), ki so izgubili marsikaj, tudi domovino, je spodbujal, da si svet naredijo za domovino in vzgajajo ne le za poklic, temveč za ideje o resnici, humanosti in srečne osebnosti z zdravim občutkom za pravico (str. 21–23). Njegovo delovanje na univerzi pa se je nenadoma končalo že v začetku maja 1946. Tedaj je doživel grenko izkušnjo – ponoven zapor v Dachauu, kjer ga je do 7. februarja 1947 zaradi lažnih političnih obtožb iz domovine zadrževala ameriška vojaška oblast. *»Je to tragična igra usode in tvorba zlo del iz domovine?«* se je po izpustitvi spraševal v pismu ženi (str. 36). UNRRA Univerza je bila začasnega značaja, v letu 1947 je že zaključevala svoje delovanje, naslednje leto so jo zaprli. Pozneje se je dr. Otmar Pirkmajer kot pravnik posvetil beguncem in razseljenim osebam, najprej pri IRO (International Refugee Organisation). Kljub domotožju se zaradi režima, ki mu je napravil takšno krivico, vse do 1963 ni odločil za vrnitev k družini, s katero je ostal zelo povezan.

Z razstavo in katalogom je dr. Irena Žmuc na zanimiv način z nenavadno zgodbo uspešno opozorila na osebnost in delovanje dr. Otmarja Pirkmajerja kot člana pozabljene liberalne elite, na gradivo v zbirkah muzeja, ki priča o tem, pa tudi o šolskih temah njegovega življenja in delovanja.

dr. Branko Šuštar

Avtorji prispevkov Šolske kronike št. 2–3, 31/LV, 2022

Anton Arko, prof. zgodovine in ruščine, višji kustos, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.

Marjetka Balkovec Debevec, mag. znanosti s področja etnologije in prof. zgod., muzejska svetnica, SŠM, Ljubljana.

Duša Fischinger, prof. slovenščine in nemščine v p., Ljubljana.

Taja J. Gubenšek, kustodinja, samozaposlena v kulturi, SŠM, Ljubljana.

Milan Hladnik, izr. prof., dr. znanosti, Fakulteta za matematiko in fiziko Univerze v Ljubljani v p., Idrija.

Tatjana Hojan, prof. slovenskega jezika, bibliotekarska svetovalka SŠM.

Ana Mikuletič, računovodkinja, Ilirska Bistrica.

Natalija Mikuletič, univ. dipl. bibliotekarka, Šolski center Srečka Kosovela Sežana.

Oleksandr Mikhno, dr. pedagoških znanosti, direktor Pedagoškega muzeja Ukrajine, Kijev.

Klara Keršič, prof. grščine in latinščine, vodja projektov SŠM, Ljubljana.

Polona Koželj, prof. likovne umetnosti, bibliotekarka, vodja knjižnice SŠM, Ljubljana.

Marko Ljubič, prof. zgodovine in univ. dipl. pedagog, muzejski svetovalec, SŠM, Ljubljana.

Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, direktor Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana.

Enes Pašalić, podčastnik Slovenske vojske.

Mateja Ribarič, prof. zgodovine in sociologije, muzejska svetovalka, SŠM, Ljubljana.

Olga Sukhomlynska, dr. pedagoških znanosti, znanstvena svetovalka, vodja raziskovalcev na Oddelku za študije virov in bibliografije pri ukrajinski Državni znanstveni in pedagoški knjižnici V. O. Sukhomlynskega, Kijev.

Branko Šuštar, dr. zgodovinskih znanosti, muzejski svetnik, SŠM, Ljubljana.

Darja Sonja Tavčar, višja knjižničarka SŠM v p., Ljubljana

Ivan Vogrič, mag. zgodovinskih znanosti, publicist, Ljubljana.

Irena Žmuc, dr. zgodovinskih znanosti, muzejska svetnica, MGML, Mestni muzej Ljubljana.

Sodelavci Šolske kronike št. 2–3, 31/LV, 2022

Anton Arko, prof. zgodovine in ruščine, višji kustos, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.

Marjetka Balkovec Debevec, mag. znanosti s področja etnologije in prof. zgod., muzejska svetnica, SŠM, Ljubljana.

Urška Boljkovac, fotografinja, samozaposlena v kulturi, Ljubljana.

Andreja Cigale, prof. slovenščine, služba za odnose z javnostmi, SŠM, Ljubljana.

Teodor Domej, mag. dr., strokovni nadzornik za slovenščino na Deželnem šolskem svetu v p., Celovec, Avstrija.

Darko Friš, dr. zgodovinskih znanosti, red. prof., dekan Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

Boris Golec, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana.

Ksenija Guzej, prof. likovne umetnosti, poslovna sekretarka, SŠM, Ljubljana.

Maja Hakl Saje, univ. dipl. zgodovinarica, strokovna sodelavka, Služba za premično dediščino, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Tatjana Hojan, prof. slovenskega jezika, bibliotekarska svetovalka SŠM.

Matic Intihar, prof. zgodovine in geografije, kustos, SŠM, Ljubljana.

Marjan Javoršek, oblikovalec, zunanji sodelavec SŠM, Ljubljana.

Matjaž Kavar, računalniško oblikovanje, Brezovica, Kropa.

Klara Keršič, prof. grščine in latinščine, vodja projektov SŠM, Ljubljana.

Polona Koželj, prof. likovne umetnosti, bibliotekarka, vodja knjižnice SŠM, Ljubljana.

Marija Lesjak Reichenberg, mag. socioloških znanosti, svetnica, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana.

Marko Ljubič, prof. zgodovine in univ. dipl. pedagog, muzejski svetovalec, SŠM, Ljubljana.

Simon Malmenvall, doc., dipl. rusistike, mag. zgodovine, dr. teoloških znanosti, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani in Fakulteta za pravo in poslovne vede pri Katoliškem inštitutu.

Zdenko Medveš, dr. pedagoških znanosti, zaslužni prof. v p., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, direktor Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana.

Mojca Peček-Čuk, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.

Leopoldina Plut-Pregelj, dr. pedagoških znanosti, Research Associate, College of Education, University of Maryland, College Park, MD, Washington, ZDA.

Edvard Protner, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

Mateja Pušnik, univ. dipl. umet. zgod., koordinatorka in organizatorka kulturnih programov SŠM, Ljubljana.

Mateja Ribarič, prof. zgodovine in sociologije, muzejska svetovalka, SŠM, Ljubljana.

Branko Šuštar, dr. zgodovinskih znanosti, muzejski svetnik, SŠM, Ljubljana.

Maja Visenjaki-Limon, prof. angleškega jezika, prevajalka, Ljubljana.

Marjeta Žebovec, prof. slovenskega jezika s književnostjo, samozaposlena v kulturi, Smlednik.

Navodila avtorjem in avtoricam / Instructions to contributors

Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje, ki jo izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani, **objavlja izvirne prispevke** s področja zgodovine šolstva in pedagogike pa tudi poročila in ocene posvetovanj, razstav in publikacij s to tematiko.

Prispevke prebere uredniški odbor oziroma recenzenti, ki se odločijo, ali je prispevek primeren za objavo ali pa ga po potrebi s pripombami vrnejo avtorju v dopolnitev. Recenzijski postopek je anonimen. Za trditve v prispevku odgovarjajo avtorji.

Oblika prispevka

Vsa za objavo oddana besedila naj bodo v elektronski obliki, napisana v programu Word. Velikost pisave naj bo 12 z 1,5 razmikom med vrsticami. Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslov: solski.muzej@guest.arnes.si.

Znanstveni in strokovni članki naj bodo v obsegu do ene avtorske pole (do 16 strani običajnega tipkopisa) ali okoli 5.500 besed oz. okoli 35.000 znakov s presledki. Avtorji morajo svoje v objavo oddane prispevke posredovati jezikovno ustrezne. Članek mora vsebovati tudi:

- **izvleček** (v obsegu od 5 do 10 vrstic) z opisom prispevka in
- **povzetek** (v obsegu od 10 do 12 vrstic) z glavnimi ugotovitvami.
- **ključne besede** (3 do 5 besed)

Slikovne priloge (3–4 na članek)

Fotografije, skice in risbe naj bodo poskenirane (vsaj 300 dpi) in dodane z besedilom prispevkov v elektronski obliki, označene z zaporedno številko. V besedilu mora biti jasno razvidno, kam slikovne priloge sodijo. Slik ne vstavljajte v besedilo.

Podnapisi slik naj bodo s točno navedenim virom dodani na koncu besedila, ležeče.

Podnapis za slikovno gradivo iz publikacij:

Opis (Ime Priimek avtorja: Naslov, letnica, str., številka strani).

Primer: Šolarji na vasi (Ferdinand Bobič: Preljubno Veselje, o kje si doma, 1939, str. 1).

Podnapis za ostalo slikovno gradivo:

Opis (hrani ustanova/oseba, foto Ime Priimek).

Primer: Delavnica lepopisja (hrani SŠM, fototeka, foto Marjan Javoršek).

Primer: Učitelj matematike (hrani Janez Novak).

Navajanje opomb

Opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani, velikost pisave 10.

navajanje virov

arhivski viri

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva, sicer pa:

Arhiv/ustanova, oddelek, številka fascikla/škatle: Vsebina.

SŠM, arhivska zbirka, fasc. 9: Spisi trivialke v Trnovem v Ljubljani (1831–1870).

spletni viri:

Če gre za knjižno delo v digitalni različici, potem navedemo tako, kot bi navedli ustrezno delo v tiskani obliki in za piko dodamo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto).

Za vsak drug spletni vir zapišemo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto).

Primer: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/aboutmuseum.php?page=9> (pridobljeno: 12. 3. 2015).

navajanje literature*monografije:*

Ime Priimek, *Naslov dela*, kraj: Založba, leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 123.

serijske publikacije:

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov revije*, številka letnika, leto izdaje, št. številka zvezka, str. številka strani.

Primer: Tatjana Hojan, Nekaj stoletnih šol v letu 2013, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 23, 2013, št. 3, str. 542.

zborniki in katalogi:

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov zbornika* (ur. Ime Priimek urednika), kraj (brez vejice) leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Mateja Ribarič, Zgodovina šolskih stavb na Slovenskem, *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah* (ur. Mateja Ribarič), Ljubljana 2006, str. 15.

ponovne opombe:

Če se ponovna opomba sklicuje na isto delo kot opomba pred njo, se zapiše: Prav tam ali Ibid., številka strani. Če gre za isto stran: Prav tam ali Ibid.

Če se ponovna opomba sklicuje na delo, ki ni bilo omenjeno neposredno pred njo: Priimek avtorja (brez vejice) leto izida, str. številka strani.

Primer: Ciperle, Vovko 1987, str. 125.

Viri in literatura

V tem sklepnem poglavju morajo biti po abecednem vrstnem redu navedeni najprej vsi viri in nato vsa literatura, ki so v prispevku citirani v opombah.

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva (kot v opombah).

Literaturo navajamo tako, da najprej zapišemo: Priimek, Ime: – od tod naprej pišemo enako kot v opombah, le da ne navajamo strani.

Podatki o avtorju

Vsak pisec naj izpolni priložen obrazec s podatki o avtorju. Ob oddaji besedila prispevka naj **avtor posreduje izjavo**, da pošilja svoj izviren, še neobjavljen prispevek, ki ga ni poslal v objavo še kakšni drugi publikaciji. Poleg tiskane objave v Šolski kroniki se avtor strinja tudi s spletno objavo članka ter objavo določenih podatkov o avtorju.